

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

1965
1-2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI
ZA ZGODOVINO
DELAVSKEGA
GIBANJA

LETNIK V

LJUBLJANA 1965

ŠTEVILKA 1-2

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor

Franček Saje, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn
Odgovorni urednik Franček Saje

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
SFR Jugoslavija

Založil

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj: Franc Kimovec, ravnatelj

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924

Uvod. Vprašanje parlamentarnih volitev leta 1921 in 1924 v Julijski krajini doslej ni bilo proučeno; omejevalo se je le na navajanje skupnih rezultatov, pa še ti so bili največkrat nepravilni.

Ker je bila Julijska krajina sestavni del italijanske države, sem lokalno problematiko morala navezati na splošni zgodovinski razvoj v državi, obravnavanje volitev pa je tembolj zahtevalo pregled upravno-političnega položaja v deželi. Zato so nekatera poglavja obsežnejša, kot je mogoče sklepati iz naslovov. Za boljše razumevanje volitev je bilo potrebno podrobneje opisati razvoj italijanskega volilnega sistema in političnega položaja ob volitvah, karakterizirati fašizem in politične stranke, ki so kandidirale v Julijski krajini, posebej pa delavsko gibanje, ki je v povojnih letih prevladovalo v Italiji.

Zgodovinskih problemov v Julijski krajini med obema vojnama ne moremo popolnoma raziskati in oceniti, ker je arhivsko gradivo večinoma v Trstu, Gorici, Vidmu ali Rimu. Gradivo v državnih arhivih v Italiji pa je po zakonu dostopno šele 30 ali 50 let potem, ko je nastalo. Uradne arhivske vire sem lahko uporabila le za puljsko pokrajino, ker je arhiv puljske prefekture shranjen na Reki. V tem arhivu je mnogo dokumentov splošnega značaja (okrožnice, brzojavke, navodila), ki veljajo tudi za druge pokrajine, mnogo lokalnih poročil in ocen o dogodkih med volitvami pa je v neki meri posredno gradivo tudi za poznavanje razmer na Tržaškem in Goriškem, ki se niso bistveno razlikovale od razmer v Istri. Nekaj dokumentarnega gradiva sem sicer našla tudi drugod, npr. v inštitutu Feltrinelli v Milanu, v arhivu pri Deputazione regionale per la storia del movimento di liberazione v Trstu ali pa v zbirkah, kot sta citirana Manuale ed uso dei deputati della Camera in Raccolta di leggi e decreti, razen teh pa še G. Salvemini, Dal patto di Londra alla pace di Roma in G. Giolitti, Discorsi extraparlamentari. Ti dokumenti pa so bolj splošnega značaja in za volitve v Julijski krajini le v manjši meri uporabni.

Najobsežnejše gradivo za mojo razpravo predstavljajo tedanja časopisna poročila. Različne politične struje v svojih glasilih res pristransko ocenjujejo volitve in rezultate nasprotnih struj, toda same rezultate podajajo objektivno, kakor so bili razglašeni takoj po volitvah. Žal je tudi večina takratnih časopisov shranjena v Trstu, zato so npr. izpadla nekatera manj pomembna glasila — ljudske in socialistične stranke — komunistična pa v času okrog prvih volitev niso izhajala. Razen citiranih časopisov sem uporabila še druge kot na primer »Istarska riječ«, »Novice« in »Spartaco«.

Za splošni politični razvoj v Julijski krajini sem razen arhivskega in časopisnega gradiva uporabljala literaturo. Razen omenjenih del so važna še:

F. Zwitter, Nacionalni problemi Habsburške monarhije; Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, rokopis; Autori inglesi parlano sul problema della Venezia Giulia; G. Lazzarini, Problemi della Venezia Giulia; V. Rapotec, Praksa Italije s Slovenci in Hrvati; M. Pacor, Confine orientale; F. Milone, Il confine orientale; F. Pagnacco, Il dramma di Trieste nell'urto fra Italia e Slavia; Il fascismo e il martirio delle minoranze, in druge razprave.

Za splošni okvirni pregled sem uporabljala predvsem italijansko zgodovinsko literaturo. Razen citiranih del je potrebno omeniti še tale: P. Alatri, L'Antifascismo italiano; N. Valeri, Da Giolitti a Mussolini; L. Valiani, Dall'antifascismo alla resistenza; R. Zangrandi, Il lungo viaggio attraverso il fascismo; Storia dell'Avanti itd.

Z medsebojno primerjavo podatkov, prognoz, ocen in kritik v časopisih različnih političnih struj in z njihovo primerjavo z arhivskim gradivom in zaključki, ki izhajajo iz volilnih izidov, sem skušala prikazati čim vernejšo sliko tedanjih političnih razmer v Julijski krajini. Mnoga vprašanja, ki so ostala odprta, bo mogoče rešiti v bodočnosti s poglobljeno raziskavo na temelju arhivskega gradiva. Analiza volilnih rezultatov in dogodkov ob volitvah enostransko osvetljuje splošne razmere v prvih povojnih letih v deželi, zato je razprava le prispevek za bodočo sintetično zgodovino Julijske krajine. Zahvaljujem se dr. Vasiliju Meliku za vsestransko pomoč pri delu ter dr. Ivu Juvančiču in drugim, ki so mi dajali nasvete ali podatke.

1. Pregled upravne ureditve in narodnostne razmere v Julijski krajini do leta 1921

Italijanska vojska je v začetku novembra 1918 s pristankom antante zasedla ozemlje Slovenskega primorja in Istre do meje, ki jo je določila londonska pogodba. Zasedeno ozemlje je najprej sestavljalo eno samo upravno-politično enoto, ki jo je upravljal guverner general Petitti di Roreto. Nato pa so v Rimu 4. julija 1919 ustanovili osrednji urad za nove pokrajine¹ (Ufficio Centrale per le Nuove provincie), ki je bil podrejen neposredno ministrskemu svetu, načeloval pa mu je senator Francesco Salata. Ta urad je dobil pooblastila za izvrševanje splošne upravne oblasti v novih pokrajinah in za urejanje odnosov z vrhovnim vojaškim poveljstvom, ki je bilo zasedbena oblast, ter s posameznimi ministrstvi v mejah kompetenc civilne uprave, ki bi jih sicer imela vlada. Po aneksiji naj bi urad pripravil postopen prehod civilnih zadev v novih pokrajinah k pristojnim ministrstvom in poskrbel za upravno-politično ureditev ter za enotnost kriterijev glede uporabe zakonskih, upravnih, ekonomskih in socialnih določil v teh pokrajinah.

Hkrati z osrednjim uradom so ustanovili še posvetovalno komisijo z nalogo, da predhodno pregleduje in nadzoruje zadevne ukrepe posameznih ministrstev. Predsednik komisije je bil predsednik vlade, ki je tudi imenoval člane. Komisija se je delila v sekcijo za jadransko in za tridentinsko področje.² 28. ju-

¹ Mišljene so pokrajine, ki pred vojno niso pripadale italijanski monarhiji, t. j. Venezia Giulia, Venezia Tridentina in Dalmacija; ime nove pokrajine so uporabljali tudi v zakonodaji.

² Kr. odlok z dne 4. VII. 1919, št. 1081, Raccolta di leggi e decreti, III/1919, (citar: Raccolta).

lija je izšel kraljev odlok, ki je izročal civilno upravo izrednima generalnima civilnima komisarjema s sedežem v Trstu in Trentu. Komisarja sta bila neposredno podrejena predsedniku vlade. Prevezela sta vsa civilna pooblaščenja, ki jih je dotlej imel vojaški guverner.³

Med letom 1920 so se kompetence izrednih generalnih civilnih komisarjev (v Zadru je bil imenovan šele decembra 1919) razširile. Praktično so postali neodvisni od osrednjega urada v Rimu in bili odgovorni edinole vladi.

Po aneksiji je zasedeno ozemlje obdržalo enako upravno razdelitev, kot jo je imelo pod Avstro-Ogrsko; prejšnje okrajne glavarje so nadomestili civilni komisarji, občine pa so povečini prevzeli vladni komisarji namesto prejšnjih županov.

S senžermensko pogodbo 10. septembra 1919 je dobila Italija od Avstrije pravico, da priključi tridentinsko ozemlje in gornje Poadižje, imenovano Tridentinska Benečija (Venezia Tridentina), ki je bilo na severu naseljeno pretežno s prebivalci nemške narodnosti. Od vojvodine Koroške je tedaj dobila iz beljaškega okraja sodni okraj Trbiž in iz radovljiškega občino Belo peč.

S pogodbo, podpisano v Rapallu 12. novembra 1920 med Italijo in kraljevino SHS, je Italija dobila pravico, da anektira dotlej zasedeno ozemlje na vzhodu, naseljeno pretežno s Slovenci in Hrvati. To novo priključeno deželo⁴ so Italijani imenovali »Venezia Giulia«. Ime je uveljavil goriški jezikoslovec Ascoli, ko je bila leta 1866 priključena k Italiji prava Venezia — Benečija. Slovenci so v začetku italijanske okupacije uporabljali prevod Julijska Benečija, kmalu pa se je udomačilo ime Julijska krajina, ki so ga uporabljali do narodnoosvobodilne vojne, ko sta ponovno prevladali imeni Primorska, pozneje Slovensko primorje, in Istra.

Julijska krajina je ob aneksiji obsegala tele avstrijske pokrajine:

1. Goriško-Gradiščansko, 253.670 prebivalcev, razdeljeno v pet političnih okrajev — goriškega, gradiščanskega, sežanskega, tolminskega in tržiškega, skupno 148 občin.

2. Istro, 343.401 prebivalcev, s šestimi političnimi okraji — koprskim, lošinjskim, pazinskim, poreškim, puljskim in volosko-opatijskim, vsega 47 občin. Od nekdanje mejne grofije Istra je odpadel le otok Krk in večji del kastavske občine.

3. Trst, mesto z okolico, 238.655 prebivalcev v eni sami občini, ki je imela status dežele.

4. Od vojvodine Kranjske politični okraj Postojno, sodni okraj Idrijo brez občine Žiri, toda z nekaterimi deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, 57.414 prebivalcev, vsega 47 občin.

5. Od Koroške sodni okraj Trbiž, 8224 prebivalcev, 7 občin.

Občini Zadar in Lastovo v Dalmaciji z 18.623 prebivalci nista bili sestavni del Julijske krajine, zato ju poslej ne bomo obravnavali.⁵

³ Kr. odlok z dne 22. VII. 1919, št. 1233 in z dne 24. VIII. 1919, št. 1252, Raccolta, 1919.

⁴ Italijanski gospodarsko zemljepisni pojem »regione« prevajamo z deželo, upravno-politični pojem »provincia« pa s pokrajino.

⁵ Število prebivalcev je povzeto po ljudskem štetju 1. XII. 1921.

Celotna Julijska krajina je torej leta 1921 obsegala 908.835 ha z 901.364 prebivalci. Razdeljena je bila na 15 okrajev in 250 občin.

Glede narodnostne strukture tega ozemlja se je mogoče opreti na dvoje uradnih statistik, na zadnje ljudsko štetje pod Avstrijo leta 1910 ter na prvo ljudsko štetje pod Italijo leta 1921. Pri obeh štetjih je bil upoštevan pogovorni jezik prebivalcev, ne pa materin jezik oziroma narodnost. Zato niti štetje leta 1910 ni prikazalo pravilne narodnostne sestave, popisovalci leta 1921 pa so bili še bolj neobjektivni, saj je šlo »za italijansko odrešeno ozemlje — terre redente«.

Po štetju iz leta 1910 je na ozemlju Julijske krajine govorilo slovenski ali hrvatski jezik 466.730 ali 50,2 % prebivalcev. Enajst let pozneje so našeli 349.206 ali 38,7 % Slovanov, od tega 259.044 slovensko in 90.262 hrvatsko govorečih prebivalcev. Število celotnega prebivalstva se je od leta 1910 do 1921 znižalo za 26.682 oseb, kar je bila posledica vojne in emigracije, število slovenskega prebivalstva pa je padlo za 117.429 oseb ali za 11,5 %. Hkrati so leta 1921 našeli 467.308 ali 51,8 % italijansko govorečih, medtem ko jih je štetje leta 1910 ugotovilo 354.908 ali 38,2 %. Razlike so deloma bile res posledica premikov, naseljevanja Italijanov iz notranjosti države, izseljevanja v Jugoslavijo in vojnih žrtev, vendar je bilo pri tem nedvomno odločilno neobjektivno štetje, predvsem v Trstu in Istri.⁶

Poleg slovansko in italijansko govorečih so leta 1921 našeli še 50.589 ali 5,6 % prebivalcev s furlanskim jezikom na področju Goriško-Gradiščanske pokrajine, 4185 ali 0,5 % z nemškim ter 1644 ali 0,2 % z romunskim jezikom. Drugih 28.432 je imelo tuje državljanstvo, od tega je bilo okrog 17.000 Jugoslovanov.⁷

Dr. Lavo Čermelj ocenjuje v razpravi »Bilanca našega naroda za mejami«, da je po prvi svetovni vojni prišlo pod Italijo vsaj za $\frac{1}{5}$ več Slovanov, kot jih je navedla statistika za leto 1921. Celotno število Slovencev in Hrvatov, všteti del priključene Dalmacije in Beneško Slovenijo, ki je pripadala Italiji že od leta 1866, naj bi bilo okrog 600.000.

S pogodbo, podpisano 27. januarja 1924 v Rimu med Italijo in kraljevino SHS, se je ozemlje Julijske krajine povečalo s priključitvijo Reke. Tedaj je pod Italijo prišlo še 1750 ha ozemlja s 45.875 prebivalci.⁸ Od teh je govorilo italijanščino 36.252 prebivalcev; poleg italijanščine je govorilo slovenščino ali hrvaščino 6644 prebivalcev. V navedenih številkah so bili všteti tudi tuji državljani. Sistem štetja na Reki se je torej razlikoval od štetja leta 1921.⁹ S tem ozemljem se ne bomo ukvarjali, ker je pravomočnost rimske pogodbe nastopila šele po zadnjih parlamentarnih volitvah, ki jih obravnava ta sestavek, in torej Reka ni volila skupno z Julijsko krajino.

⁶ Primerjaj tabelo v prilogi.

⁷ Za demografske podatke primerjaj: L. Čermelj, Slovinci in Hrvatje pod Italijo, Lj. 1938; Bilanca našega naroda za mejami, Lj. 1939; Jugoslovani v Italiji, Glasnik jugoslovenskega profesorskega društva, knj. XIII, zv. 8, april 1933; Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pregledu do 31. maja 1927, Luč 1927, l. I; Šlibarjev Polde (Lavo Čermelj), Občevalni jezik v Julijski krajini po ljudskem štetju iz leta 1921, Luč 1930, l. VI; Oko Trsta. Bg. 1945, str. 141—162.

⁸ Po štetju 1. I. 1925.

⁹ Šlibarjev Polde, cit. delo, str. 125—135.

Po priključitvi Julijske krajine k Italiji, so bili tja razširjeni zakoni in uredbe kraljevine, ki so polagoma zamenjali dotlej veljavne avstrijske zakone in odloke ter odloke zasedbene oblasti. Eden prvih zakonov, ki je bil uveljavljen v novih pokrajinah, je bil italijanski zakon o parlamentarnih volitvah.

2. Italijanski volilni zakon

Ministrski svet je 16. novembra 1920 odobril odlok o veljavnosti italijanskega zakona o parlamentarnih volitvah tudi v novih pokrajinah. Še preden lahko govorimo o tem zakonu, se moramo kratko ozreti na dobo bojev za njegov nastanek.

V desetletjih pred prvo svetovno vojno je veljal v Italiji zakon z omejeno volilno pravico. Do leta 1882 je imelo volilno pravico okrog 600.000 oseb ali 2,2 % celotnega prebivalstva. Odvisna je bila od cenusa kakor v večini drugih evropskih dežel. Leta 1882 je bil znižan census in zmanjšana starostna meja volilnih upravičencev od prejšnjih 25 na 21 let. Volilno pravico so pridobili še vsi tisti moški, ki so dobro opravili preizkus osnovnošolskega znanja (pismenost), ali če so imeli naslove, pridobljene s šolami, ali če so bili v državnih službah in na odgovornih mestih. Število volivcev se je zvišalo od 600.000 na okrog 2 milijona ali na 7,4 % celotnega prebivalstva Italije.¹ V prvem desetletju dvajsetega stoletja so se začeli resnejši boji v parlamentu za razširitev volilne pravice. Povzročili so jih socialisti, ki so hkrati podirali ravnotežje dveh dotlej prevladujočih ustavnih struj,² leve in desne.

Število poslancev Italijanske socialistične stranke je dokaj hitro naraščalo. Leta 1895 so imeli 12 poslanskih mest, dobili so namreč 60.000 glasov, dve leti pozneje je število socialističnih glasov naraslo za 100 %, po volitvah leta 1900 so imeli 33 poslancev, leta 1909 pa 42.³ Takrat je zbornica štela 508 poslancev.

Zahteva po uvedbi splošne in enake volilne pravice je bila glavna postavka v programu Italijanske socialistične stranke. V letu 1909 so zahtevo po širši volilni pravici podprli republikanci in struja krščanskih demokratov, medtem ko so bile druge politične struje v parlamentu neopredeljene do tega vprašanja. Socialisti so zahtevali volilno pravico za široke ljudske množice, da bi jim omogočili dostop v politično in upravno življenje države. Ta ukrep bi bil pomemben predvsem za prebivalce zaostalih pokrajin južne Italije, ki so bili zaradi nepismenosti popolnoma izključeni iz političnega razvoja, iz česar je izviral stihijski odpor proti vladnim ukrepom. Poslej so se morale vse vlade spoprijemati s tem vprašanjem. Vlada Luigija Luzattija (31. III. 1910—29. III. 1911) se je že nagibala k popuščanju. Pripravila je načrt, po katerem bi bila volilna pravica razširjena na vse pismene moške, stare nad 30 let. Po tem načrtu bi se število volivcev povečalo od dotedanjih 3 milijonov na okoli 5 milijonov. Opozicija pa je zahtevala radikalnejšo rešitev. V problem je posegel Giovanni Giolitti, voditelj liberalne stranke, mož, ki je več desetletij dajal

¹ Ugo Giusti, *Dai plebisciti alla Costituente*, Editrice Faro, Roma 1945, str. 167 do 177 (citiram: Giusti).

² Liberalni tabor, tvorec ustavnega parlamentarizma, je bil razvejan v več strank in skupin, ki jih italijanska historiografija imenuje s skupnim imenom »partiti costituzionali«; v slovenskem prevodu temu pojmu najbolj ustreza izraz ustavne stranke.

³ Giusti, str. 30, 32, 34.

pečat italijanski politiki. Odločil se je za volilno reformo, ki je v precejšnji meri ustrezala socialističnim zahtevam. Zaradi takega predloga je morala odstopiti Luzattijeva vlada, sledila ji je Giolittijeva in z njo tudi volilna reforma kot temeljna točka vladnega programa.

Splošno volilno pravico so tedaj dobili vsi moški nad tridesetim letom starosti, volilno pravico pa tudi moški, stari nad 20 let, ki so imeli enega od tehle pogojev: opravljeno vojaško službo, končano osnovno šolo ali določeno vsoto letnega davka. Po novem zakonu je imelo volilno pravico okrog 8 in pol milijona Italijanov, namesto dotedanjih treh milijonov, ali 24,5 % celotnega prebivalstva.⁴ S tem zakonom se je Italija uvrstila na šesto mesto v lestvici držav po odstotku volivcev, medtem ko je bila dotlej na sedemnajstem mestu. Širšo volilno pravico so imele le še Avstralija, Finska in Norveška, kjer so imele volilno pravico tudi ženske, ter Grčija in Francija. V vseh drugih državah je bil odstotek volivcev nižji.⁵ V avstrijski polovici avstro-ogrske monarhije, ki ji je tedaj pripadalo ozemlje poznejše Julijske krajine, je imelo po volilni reformi leta 1907 okrog 20 % prebivalcev volilno pravico.

Zakaj je prav tista liberalna struja, ki se je desetletja krčevito oklepala konservativnih načel, vpeljala tako radikalno reformo? Avtor reforme, italijanski državnik Giovanni Giolitti, je v svojih spominih priznal, da so mu mnogi očitali ta korak, češ da je on, Giolitti, vedno vztrajno nasprotoval širjenju političnih pravic in jim je bil zato tak preobrat nerazumljiv. Po Giolittijevem mnenju pa je bil očitek o preobratu le deloma upravičen, ker je vedno zagovarjal načelo o povečanju vpliva množic na javno življenje, tembolj ko so se zaostрила socialna vprašanja. Če delavci niso vključeni v politični in upravni razvoj države, gredo nujno v objem revolucionarnih strank, te pa uspešno izkoristijo to silo prav s pretvezo, da delavski razred nima možnosti, da bi se zakonito boril za svoje pravice, ker nima svojih voljenih predstavnikov. Reforma je bila torej po njegovem mnenju pozitivno delo. Ker bodo množice odslej sodelovale v političnem življenju države, bodo spoznale težave, ki jih ima država pri reševanju njihovih zahtev, in omejitve, ki jih vedno narekuje trenutni položaj, torej bodo nujno postale zagovornik in podpornik ustavnosti. Po drugi strani pa je vsak napredek ljudskih množic državi v korist, zakaj gospodarski napredek in z njim porast državne moči je mogoče doseči le s sodelovanjem celotnega prebivalstva. Če bi vodilni sloji še naprej odklanjali sodelovanje proletariata, bi jih to prej ali slej strlo, torej je zanje bolje, da postanejo pokrovitelji proletarskih pravic ter da z zakoni poskrbe za vsestransko blaginjo delavca; sami od sebe ga morajo poklicati, da prevzame svoje mesto v upravljanju dežele, s tem si pridobe sodelavca namesto nasprotnika, hkrati pa ves razred odtegnejo boju, ki ga vodijo skrajneži. »V zbornici kot v časopisu me napadajo, da se približujem skrajnim strankam, da sem dal socialistom več, kot so si oni upali prositi, kaj šele dobiti; pustiti da bi jih moral, naj si izbojujejo reformo korak za korakom.« Taki očitni niso upravičeni, nadaljuje Giolitti, liberalni stranki in liberalni vladi gre kvečjemu pohvala za ta pomemben korak, nikakor pa ne graja.⁶

⁴ Giusti, str. 177.

⁵ Gusti, str. 38.

⁶ Nino Valeri, *La lotta politica in Italia dall'unità al 1925. Idee e documenti*, Felice le Monier, Firenze 1958, str. 414 in sl.

Novi zakon je bil sprejet 25. maja 1912, zanj je glasovalo 284 poslancev, proti pa 62. Zanj je glasovala večina dotedanjih nasprotnikov reforme pa tudi socialisti, čeprav reforma ni v celoti ustrezala njihovi zahtevi po splošni volilni pravici za vse polnoletne moške in ženske.

V jeseni 1913 je Italija volila svojo poslansko zbornico po novem zakonu. Socialisti, ki so tokrat prvič nastopili ločeno v treh strujah (Italijanska socialistična stranka — ISS, reformisti in neodvisni socialisti), so skupno dobili 79 poslanskih mest, kar 37 več kot leta 1909. Ustavne stranke brez radikalov pa so izgubile 59 mandatov.⁷

Glede volilnega sistema pa novi zakon, dokončno sestavljen v enotnem zakonskem besedilu 26. junija 1913, ni določal bistvenih sprememb. Sistem je ostal večinski, izvoljen je bil kandidat, ki je dobil absolutno večino glasov; državno ozemlje je bilo razdeljeno na majhne enoimenske volilne okraje (collegio uninominale)⁸ kakor je bilo v veljavi od leta 1891. V državi je bilo toliko volilnih okrajev, kolikor je bilo poslanskih mest (508). V vsakem volilnem okraju je bil izvoljen tisti kandidat, ki je dobil več kot polovico vseh veljavnih glasov in več kot eno desetino vseh vpisanih volivcev; če nihče ni dosegel teh pogojev, je prišlo do ožjih volitev med kandidatom, ki sta dobila najvišje število glasov. V primerjavi z volitvami v prejšnjih letih je bil volilni postopek po reformi le v toliko spremenjen, da je bil odstotek vpisanih volivcev, ki ga je moral kandidat doseči, znižan od ene šestine na eno desetino in da so smeli kandidirati le tisti, ki so predhodno predložili najmanj 200 in največ 300 podpisov volivcev. Glasovnica je bila enotna za vso državo, uveden je bil še enoten ovitek (kuverta), ki je zagotavljal tajnost glasovanja (busta Bertolini).⁹

Večinski sistem z enoimenskimi volilnimi okraji, ki je bil splošno uveljavljen v prvih desetletjih ustavnega razvoja, je postal za moderno družbo dvajsetega stoletja neprimeren. V vsakem volilnem okrožju je mogel biti izvoljen zastopnik ene same stranke — večinske, medtem ko manjšina ni mogla dobiti svojega zastopnika v zbornici, razen v primeru ožjih volitev. Izvoljen je bil npr. kandidat, ki je dobil 51 % glasov, kandidat z 49 % glasov pa ne. Teoretično je torej obstajala možnost, da je 49 % volivcev ostalo brez zastopstva v parlamentu. Ob volitvah leta 1913 je npr. 5,014.919 volivcev dobilo 508 poslancev, 1,933.024 volivcev, kar znaša 38,5 % pa nobenega.¹⁰ Z večinskim sistemom je bilo kršeno osnovno pravilo parlamentarizma, naj bodo poslanci zastopniki celotnega naroda. Volilni boj v teritorialno majhnih okrajih se je po sodbi kritikov v Italiji bil v znamenju osebnih simpatij do kandidatov, ne pa za načela, programe in cilje, ki naj bi jih kandidat zastopal. Možne so bile malverzacije in podkupovanja.

Proti takemu volilnemu sistemu in za širšo volilno pravico se je borila Italijanska socialistična stranka tudi še potem, ko je bila leta 1913 uvedena volilna reforma. Še pred koncem prve svetovne vojne so socialistični poslanci v italijanskem parlamentu zahtevali takojšnjo preureditev volilnega sistema.

⁷ Giusti, str. 47.

⁸ Collegio uninominale je enak enoposlanskemu volilnemu okraju na ozemlju Avstro-Ogrske. Izraz »enoimenski« je dobeseden slovenski prevod, ki pa je bil v rabi tudi med primorskimi Slovenci.

⁹ Giusti, str. 169.

¹⁰ Giulio Casalini, *Mentre la camera discute, Critica sociale* I. XXIX, 1919, št. 15, str. 194.

Podprli so jih republikanski poslanci, krščanski demokrati in druge levičarske struje. Razgovori okrog tega problema so bili burni in dolgotrajni, višek so dosegli sredi leta 1919. Tudi desničarskim, konservativnim poslancem je bilo jasno, da po vojni ne bo več mogoče obdržati večinskega volilnega sistema z enoimenskimi volilnimi okraji in da bo treba razširiti volilno pravico zaradi revolucionarnega razporeditve množic. Povečini so presojali to vprašanje s stališča osebnih interesov, iz strahu, da bi izgubili svoj mandat v korist drugih, naprednejših in priljubljenih kandidatov. Ugovori proti zakonskemu osnutku, ki ga je predložila posebna komisija, so bili raznovrstni.

Osrednje vprašanje, ki je razburjalo duhove v italijanski zbornici poleti 1919, pa je bil volilni postopek. Ko je zmagalo proporcionalno načelo, je bilo treba uzakoniti postopek, ki bi to načelo najboljše uveljavil. Po mnenju socialističnih poslancev bi moral novi zakon zadostiti štirim osnovnim načelom: Prvič, volilni okraji naj bodo tako obsežni, da se bo proporcionalni sistem mogoče uveljaviti; vsak okraj naj voli vsaj 10 poslancev; čim večji bo, tem večjo možnost bodo imele posamezne stranke, da dobe toliko poslancev, kolikršna sta njihova moč in vpliv med množico. Drugič, novi zakon mora preprečiti uvedbo mešanih kandidatnih list s kandidati različnih strank in struj. Proporcionalni sistem je smiseln le tedaj, če stranke nastopijo s svojimi programi in načeli; zato mora postopek preprečiti predvolilne koalicije med osebami, ki zagovarjajo različna načela in različne interese. Tretjič, kakršenkoli bo volilni postopek, kršeno ne sme biti načelo tajnosti, svobode in iskrenosti glasovanja, kar je bilo zagotovljeno že ob zadnjih parlamentarnih volitvah s posebnim ovitkom za glasovnico. Četrtoč, treba je doseči, da bo volilni postopek čim bolj preprost. Način glasovanja, štetja glasov in določanja izvoljenih mora biti tak, da ga bodo vsi, tudi nepismeni volivci, na prvi pogled razumeli. Če volivec ne bo razumel celotnega postopka, bo mislil, da so možne poneverbe in kontrola, ta predsodek pa bi že omejeval svobodo glasovanja.¹¹

Parlamentu sta bila predložena dva osnutka volilnega zakona: prvega je izdelala za to imenovana komisija, drugega pa skupina socialistov pod predsedstvom Turatija. Osnutka sta se razlikovala le v podrobnostih glede tolmačenja posameznih členov, kar je ponovno povzročilo ostre govorniške spopade.

Poslanska zbornica je 15. VIII. 1919 izglasovala člene, ki so zamenjali člene v zakonu iz leta 1913. Enotno besedilo novega zakona (*Legge elettorale politica*) je bilo uveljavljeno 2. septembra 1919; vključevalo je člene zakonskega besedila iz leta 1913, ki so ostali v veljavi, in popravke, ki so bili sprejeti 16. decembra 1918 in 15. avgusta 1919.¹²

Po novem zakonu so dobili volilno pravico vsi moški, stari nad 21 let, voliti pa niso smeli podoficirji in vojaki, ki so bili pod orožjem.¹³ V volilne imenike so bili vpisani tudi tisti, ki so se udeležili vojne, čeprav še niso izpolnili 21. leta starosti.¹⁴

Poglavitna sprememba novega volilnega zakona je bilo načelo proporcionalnega zastopstva, kar je zahtevalo izvolitev kandidatnih list namesto prejš-

¹¹ Govor Turatija v zbornici 7. VIII. 1919, *Critica sociale* 1919, str. 231.

¹² Zakon št. 1495, *Manuale ad uso dei Deputati al Parlamento Nazionale XXVI legislatura*, Rim, 1921 (citiram: *Manuale*); primerjaj še Ugo Giusti, cit. delo in Guido Boncompagni, *La Riforma elettorale*, G. Nerbini, Firenze 1919.

¹³ Čl. 2 in 3.

¹⁴ Zakon, sprejet 16. XII. 1918, čl. 125 enotnega besedila.

njih posameznikov. Iz tega je sledilo povečanje volilnega okrožja, ki je moralo obsegati eno ali več pokrajin (provinc). Biti je moralo tolikšno, da mu je bilo prisojenih vsaj deset poslanskih mest.¹⁵ Le za prve volitve so dovolili tudi manjša volilna okrožja z najmanj petimi poslanskimi mesti.¹⁶ Začasne meje okrožij za prve volitve je določila posebna komisija, ki jo je imenovala vlada, medtem ko je bila določitev stalnih meja volilnih okrožij prepuščena novozvoljeni poslanski zbornici.¹⁷ Po mnenju naprednejših elementov, zagovornikov reforme, naj bi bila okrožja čim večja, najbolje kar v mejah geografsko-gospodarskih enot — dežel (regioni), kar bi šlo v prid pravilnemu sorazmerju parlamentarnega zastopstva.

Naslednja važna sprememba volilnega zakona je bil volilni postopek. Volivci so lahko oddali dva različna glasova: za kandidatno listo (stranko) in posebej za določeno osebo — kandidata. Ta drugi glas pa je mogel biti prednostni — preferenčni ali dodatni. Praktično je glasovanje potekalo takole: volivec je dobil glasovnico z znakom neke stranke, ki so mu jo ponavadi izročili sami zastopniki stranke že predhodno na domu. Če je oddal glasovnico prazno, je oddal glas za tisto kandidatno listo ali stranko, če pa je na glasovnico napisal še ime kandidata iste stranke, je bil to prednostni glas, ki je služil za določitev vrstnega reda izvoljenih poslancev. Volivec je torej volil stranko, pa tudi posameznega kandidata. Namesto prednostnega glasu pa je lahko napisal na glasovnico dodatni glas (voto aggiunto), se pravi, da je napisal ime nekega kandidata, ki ni pripadal voljeni listi, temveč neki drugi listi oziroma stranki. To pa je mogel storiti le v primeru, da lista, za katero je glasoval, ni bila blokirana, da ni imela vpisanih toliko kandidatov, kot je bilo določenih mandatov za tisto okrožje. Volivec ni smel na glasovnici vpisati hkrati prednostnega in dodatnega glasu. Zakon je namreč določal, da sme vpisati en prednostni glas v okrožju, ki voli 5 poslancev, dva tam, kjer je voljenih 6 do 10 poslancev, tri, če je poslancev 11 do 15, in štiri preferenčne glasove, če je okrožje volilo nad 15 poslancev. Število dodatnih glasov na posamezni listi pa je smelo biti le tolikšno, da je neblokirana lista dosegla število predvidenih mandatov, sicer so bili vsi glasovi neveljavni.¹⁸ Če je npr. na neki listi bilo le 12 kandidatov namesto 13, je volivec smel nanjo vpisati eno samo dodatno ime, čeprav so bili dovoljeni trije prednostni glasovi.

Zaradi teh določil je nujno nastala sprememba tudi v načinu štetja glasov. Najprej so sešteli glasove, oddane za listo, ki so sestavljali tako imenovano volilno število (cifra elettorale). Od tega je bilo odvisno število mandatov, ki jih je dosegla neka lista. Posebej so šteli prednostne glasove, ki so sestavljali individualno število (cifra individuale). Volilno število je bila vsota glasov, oddanih za določeno listo. Dobili so ga tako, da so sešteli glasovnice z enakim volilnim znakom in k temu prišteli še količnik od dodatnih glasov, ki so jih dobili kandidati tiste liste na drugih neblokiranih listah. Količnik od dodatnih glasov pa so dobili tako, da so vsoto dodatnih glasov delili s številom poslan-

¹⁵ Čl. 407. Ker so bile volilne enote po novem zakonu obsežnejše, jih imenujemo volilna okrožja, za enote po starem zakonu pa je ustrežnejši izraz volilni okraj.

¹⁶ Čl. 127.

¹⁷ Čl. 126.

¹⁸ Čl. 72.

cev, predvidenih za določeno okrožje.¹⁹ Ko so ugotovili število glasov, ki so jih dobile posamezne liste, je bilo treba določiti še število mandatov, ki so pripadali vsaki listi. Uporabljali so d'Hondtov sistem količnikov. Volilno število vsake liste so delili s številkami 1, 2, 3, ... do števila predvidenih mandatov. Tako dobljene količnike za vse liste so razporedili po velikosti in oddelili toliko najvišjih, kolikor je bilo predvidenih mandatov. Najnižji količnik izmed odbranih je bil skupna mera in vsaka lista je dobila toliko poslanskih mest, kolikorkrat je njeno volilno število vsebovalo ta količnik. Če po tej razdelitvi niso bili porazdeljeni vsi mandati, so preostale mandate dali tistim listam, ki so imele po delitvi z najnižjim količnikom najvišji ostanek.

Vzemimo za primer goriško volilno okrožje, ki mu je bilo dodeljenih 5 mandatov. Posamezne liste so dobile naslednja volilna števila (število glasov):

JNS	Blok	KSI	Soc.	Rep.	Pop.
34.640	4.774	10.112	4.291	1.408	2.526

Če ta števila postopoma delimo do števila predvidenih petih mandatov, dobimo naslednje količnike:

Divizor	JNS	Blok	KSI	Soc.	Rep.	Pop.
1	34.640	4.774	10.112	4.291	1.408	2.526
2	17.320	2.387	5.056	2.145	704	1.263
3	11.546	1.591	3.370	1.430	469	842
4	8.660	1.193	2.528	1.072	352	631

Debelo tiskanih je pet najvišjih količnikov. Najnižji je 8660 na listi JNS. S tem količnikom, ki je skupna mera, delimo volilna števila posameznih list:

JNS	34.640 : 8.660 = 4	ostanek 0
blok	4.774 : 8.660 = 0	ostanek 4.774
KSI	10.112 : 8.660 = 1	ostanek 1.452
soc.	4.291 : 8.660 = 0	ostanek 4.291
rep.	1.408 : 8.660 = 0	ostanek 1.408
pop.	2.526 : 8.660 = 0	ostanek 2.526

Tako smo razdelili vse mandate. Štirje so pripadli listi Jugoslovanske narodne stranke — JNS, eden pa Komunistični stranki Italije — KSI. Liste Italijanskega nacionalnega bloka, Italijanske socialistične stranke, Italijanske republikanske stranke in Italijanske ljudske stranke niso imele tolikšnega volilnega števila, da bi dosegle najnižji količnik. Zato niso dobile nobenega mandata.

Individualno število glasov za posameznega kandidata so izračunali tako, da so sešteli prednostne glasove, ki jih je dobil posamezen kandidat, in prišteli glasove, ki jih je prejela njegova lista. Tej vsoti so prišteli še dodatne glasove, ki jih je morda dobil kandidat na listah drugih strank. Individualna števila so rabili za določitev vrstnega reda izvoljenih na določeni listi. Če sta imela dva kandidata enako individualno število glasov, je pripadal mandat tistemu, ki je bil po vrstnem redu prvi na listi.²⁰ S sistemom individualnih glasov je

¹⁹ Ta količnik od dodatnih glasov nima ničesar opraviti z d'Hondtovim količnikom.

²⁰ Čl. 84.

odpadla potreba nadomestnih volitev, kadar je bilo poslansko mesto izpraznjeno zaradi odpoklica ali smrti poslanca. V takem primeru je postal poslanec, kdor je na isti listi dosegel naslednje najvišje individualno število glasov.

Socialistična stranka in njeni poslanci so največ oporekali določilu o dodatnih glasovih, s katerimi je bilo mogoče spremeniti realne rezultate neke stranke. Ta tako imenovani »panachage« (možnost, da eni listi dodajajo imena z drugih list) je bil tarča Turatijevih napadov, zakaj s »panachagem« je bilo kršeno načelo proporcionalnega zastopstva. Neka politična stranka ali skupina sicer ni mogla z dodatnimi glasovi zmanjšati nasprotnikovega volilnega števila, pač pa je lahko izboljšala svoj rezultat, če je le imela kandidata, ki je bil priljubljen in so volivci zapisovali njegovo ime na druge neblokiranje liste. Vsak tak dodatni glas za posameznega kandidata je pomenil določen odstotek glasov za listo, na kateri je kandidiral. Po zakonu je bila sicer ta možnost zelo majhna, saj so dodatni glasovi bili mogoči samo na neblokiranih listah, vsaka stranka pa je z blokiranje liste lahko zavarovala svoje rezultate. Na volitvah leta 1919 in 1921 dodatni glasovi dejansko niso imeli nikakršne vloge.

Druga določila volilnega zakona so bila manj pomembna in enostavnejša. Člen 52 je določal, da mora stranka predložiti svojo kandidatno listo le, če zbere najmanj 300 in največ 500 podpisov volilnih upravičencev, vsak volilni upravičenec pa je smel podpisati le eno listo. Število kandidatov ene liste ni smelo presežati števila za tisto okrožje določenih mandatov. Kandidat ni smel kandidirati v istem okrožju na dveh ali več listah, pač pa je smel kandidirati hkrati v dveh volilnih okrožjih na listi iste stranke.²¹ Če je bil izvoljen v obeh okrožjih, se je moral odločiti za eno poslansko mesto.²² Kandidatne liste in glasovnice so bile označene samo z znakom, ki si ga je izbrala vsaka stranka in je ponavadi ponazarjal načela tiste stranke. Dovoljena ni bila nobena druga označba, številka ali ime.²³

3. Parlamentarne volitve v Italiji leta 1919

Prve povojne volitve za italijansko zbornico so bile 16. novembra 1919, dobra dva meseca potem, ko je bil uzakonjen proporcionalni volilni sistem. Italija je bila razdeljena na 54 volilnih okrožij namesto prejšnjih 508 okrajev. Volili so 508 poslancev, tj. enega na približno 70.000 prebivalcev. Večinoma so nova volilna okrožja obsegala po eno provinco — pokrajino, tj. eno upravno-politično teritorialno enoto; v desetih primerih sta bili združeni v eno volilno okrožje po dve pokrajini, v dveh primerih pa tri in štiri pokrajine. V 32 okrožjih so volili 5 do 9 poslancev, v 22 okrožjih pa deset ali več.¹

Zakon je določal, da mora vsako volilno okrožje imeti najmanj deset poslanskih mest, toda hkrati je dovoljeval za prve volitve po novem sistemu odstop od tega določila predvsem zaradi tehničnih razlogov. Preurejanje volilnih okrožij je zahtevalo mnogo časa, doba za razpis volitev pa je bila izredno kratka. Šele za naslednje volitve, ki so bile maja 1921, je obveljalo načelo obsežnejših volilnih okrožij.

²¹ Čl. 52.

²² Čl. 103.

²³ Čl. 57.

¹ Kr. odlok št. 1576 z dne 10. IX. 1919. Raccolta, IV/1919, str. 3317.

Število vpisanih volivcev se je dvignilo na 10,239.326 ali 27,3% celotnega prebivalstva, medtem ko jih je bilo leta 1913 8,443.205 ali 23,2%. De iure je sicer imelo volilno pravico 11,115.441 prebivalcev, tj. 30,8%, toda okrog 800.000 oseb je ni moglo izkoristiti, bodisi da so bili pod orožjem, v emigraciji ali pa so bili iz drugih razlogov izločeni iz trenutnih volilnih seznamov.² Udeležba na volitvah pa je v primeri z letom 1913 padla od 60,4% na 56,6% volilnih upravičencev,³ vendar je bila absolutna udeležba leta 1919 višja kot leta 1913, ker je bilo število volilnih upravičencev višje. Leta 1919 je bilo okrog 670.000 veljavnih glasov več.

Vsa okrožja so predložila 283 kandidatnih list z 2141 kandidati, od katerih jih je le 312 že imelo poslanski mandat v prejšnji zbornici. Leta 1913 je 38,5% volivcev ostalo brez parlamentarnega zastopstva zaradi sistema absolutne večine, leta 1919 je ta odstotek padel na 6,3, kar pomeni, da je pri desetih milijonih volivcev in 5,684.833 veljavnih glasovih bilo le 360.042 neučinkovitih glasov, oddanih za liste, ki niso dosegle potrebnega količnika za poslanski mandat.⁴ To je bila glavna pozitivna posledica proporcionalnega sistema. Druga važna sprememba, ki jo je povzročil novi zakon, pa je nastala v parlamentu samem, katerega sestava se je temeljito spremenila. Na to spremembo so vplivali tudi drugi činitelji, predvsem povojno revolucionarno razpoloženje množic, ki so glasovale za Italijansko socialistično stranko in ji priborile prvo mesto v parlamentu, na drugi strani pa udeležba prve katoliške stranke (Partito Popolare Italiano), ki je privabila glasove versko nastrojenih množic in dosegla drugo mesto.

Italijanska socialistična stranka — ISS (Partito Socialista Italiano — PSI) je bila ob koncu prve svetovne vojne dobro organizirana in je imela močan položaj med delovnimi množicami. Za dokaz njene moči zadostuje že primerjava nekaterih statističnih podatkov.

Pred vojno je ISS štela okrog 50.000 članov, v začetku leta 1919 je njihovo število naraslo na 87.000, dve leti pozneje pa na 216.377.⁵ Še vidnejša je bila moč strokovnih delavskih organizacij, ki so bile popolnoma pod vplivom socialistične stranke. Splošna konfederacija dela (CGL — Confederazione generale del lavoro) se je od leta 1913, ko je štela okrog 300.000 članov, pomnožila do začetka leta 1919 za trikrat in dosegla 1 milijon vpisanih,⁶ konec leta 1920 pa je štela kar 2,300.000 članov,⁷ vključenih v najrazličnejše sindikate ali strokovne zveze.

Gibanje teh organiziranih množic se je močneje razvilo že ob koncu vojne in bilo na višku konec leta 1920. V letu 1919 je bilo 208 stavk kmetijskih delavcev in 1663 stavk industrijskega delavstva, v letu 1920 pa je bilo 189 stavk

² V Italiji so pred volitvami pripravili več različnih volilnih imenikov, da so imeli evidenco tudi o tistih volilnih upravičencih, ki jim je bila po zakonu začasno odvzeta ali onemogočena pravica glasovanja.

³ Valentino Foti, *Introduzione alla sociologia elettorale*, *Politica e società*, I. I. 1955, št. 2, str. 100 in Giusti, str. 177—178.

⁴ Prim. Giusti, str. 64 in sl.

⁵ Giorgio Galli, *Storia del Partito Comunista Italiano*, ed. Schwarz, Milano 1958, str. 23 in 46 (citiram: Galli).

⁶ Galli, str. 23.

⁷ Palmiro Togliatti, *Il Partito Comunista Italiano*, Nuova Academia Editrice, Milano 1958, str. 34 (citiram: Togliatti).

v kmetijstvu in 1881 stavk v industrijskih obratih.⁸ Leta 1920 je Italijanska socialistična stranka na volitvah za občinske in pokrajinske svete zmagala v 2162 občinah in v 25 pokrajinah.⁹

Razlogi za tolik vzpon delavskega gibanja, ki je preraslo v revolucionarne boje, so bili različni. Močan je bil vpliv oktobrske revolucije in vpliv revolucionarnih vrenj v premaganih državah v Evropi; Italija je sicer spadala v vrsto držav zmagovalk, toda ni se mogla uvrstiti med svetovne imperialistične sile, ker je bila le pastorka Anglije in Francije. Vojna je razgalila šibkost državnih temeljev, ki so sloneli na nasprotjih, izhajajočih iz časov zedinjenja, in povzročila odpor množic proti vladajočemu razredu in družbeni ureditvi, ki se je pokazal že med vojno in po vojni nezadržno napredoval. Delavske množice so bile predvsem na severu močno navezane na socialistično stranko in dobro organizirane v strokovnih zvezah, gospodarsko bazo pa so imele v delavskih zadrugah, ki so razvijale integralno kooperacijo. V večletnih ekonomskih bojih so si pridobile izkušnje in odpornost. Skratka, vse je kazalo, da bo izbruhnila revolucija in da bo delavski razred prevzel oblast. Za ta preobrat pa vodstvo delavskih organizacij ni bilo pripravljeno.

Ob koncu vojne je bil razkol v socialistični stranki že na dlani. Reformistična Turatijeva struja se je zavzemala za tradicionalno reformistično pot, medtem ko je direkcija stranke z večino glasov sklenila, da se bo borila za socialistično republiko in diktaturo proletariata. Vmes je bilo stališče Splošne konfederacije dela, ki je zahtevala konstituanto. Ko se je leta 1919 začel volilni boj, je strankino vodstvo opustilo najbolj radikalne teze in se odločilo za dotedanji koncept o zakoniti poti do oblasti.¹⁰ Na tej osnovi je socialistična stranka poslednjič nastopila enotno. Od leta 1912 je sicer obstajala izven socialistične stranke še skupina socialističnih disidentov, imenovanih reformisti, ki je nastopila ločeno že na volitvah leta 1913, vendar je bil njen vpliv v letu 1919 šibkejši kot pred šestimi leti; struja je bila omejena na skupino parlamentarcev in v ljudskih množicah ni nikdar imela zaslombe. V takih okoliščinah, za katere moremo trditi, da so bile povoljne, je šla Italijanska socialistična stranka na volitve novembra 1919 in dobila 1.834.792 glasov ali 32,3 % vseh oddanih glasov in 156 poslanskih mest, medtem ko je v letu 1913 imela v zbornici 52 poslancev, ki so bili izvoljeni s 17,7 % vseh oddanih glasov. Socialistični disidenti so leta 1919 kandidirali pod dvema različnima imenoma kot socialni reformisti-unionisti in kot neodvisni socialisti. Prvi so dobili 6, drugi pa enega poslanca, medtem ko so po volitvah 1913 imeli prvi 19, drugi pa 8 poslancev.¹¹

Italijanska socialistična stranka je bila tako dobro organizirana in razširjena v vseh italijanskih deželah, da je mogla predložiti svoje kandidatne liste v enainpetdesetih volilnih okrožjih s skupno 477 kandidati; le v treh (Avellino, Campobasso in Cosenza v južni Italiji) ni imela upanja na uspeh in ni kandidirala.

Na volitvah leta 1919 je nastopila še druga stranka, ki je dosegla skoraj tolikšen uspeh kot ISS. To je bila Italijanska ljudska stranka (Partito Popolare

⁸ Ignazio Silone, Fašizam — njegov postanek i razvitak, Zagreb 1935, str. 54 (citiram: Silone). Prim. še Galli in Togliatti, cit. dela.

⁹ Togliatti, str. 35.

¹⁰ Prim. Angelo Tasca, Nascita e avvento del Fascismo, Firenze 1950, str. 30 (citiram: Tasca).

¹¹ Giusti, str. 46, 47.

Italiano — PPI), ustanovljena januarja 1919. Nastala je na že pripravljenem terenu katoliških množic. Članstvo in podporo je dobila predvsem iz vrst kmečkega prebivalstva, iz tistih slojev, ki jih socialistična stranka še ni znala pridobiti. V nekaj mesecih je postala skoraj tako pomembna kot socialistična; imela je tudi svoje strokovne organizacije. Dolej v Italiji sploh ni bilo nobene klerikalne politične organizacije. Papež je zaradi spora med papeško in italijansko državo katoličanom celo prepovedal udeležbo na volitvah. Kot skupine pa so klerikalci vseeno nastopali na volitvah; 1909 so dobili 24 poslanskih mest, leta 1913 pa 29. Šele z ustanovitvijo ljudske stranke so katoliške množice stopile v politično življenje in postale njegov sestavni del. Ta pozitiven korak pa je imel hkrati negativne posledice. Povzročil je diferenciacijo med delovnimi množicami in odvzel socialistični stranki široko torišče delovanja predvsem na deželi. Ljudska stranka, ki jo je v začetku podpiral Vatikan, je bila ustanovljena kot protitež socialistični stranki in to reakcionarno vlogo je v poznejših letih v celoti izpolnila.¹²

Za volitve leta 1919 je bil program ljudske stranke napreden in zlasti za male posestnike privlačen. Vseboval je zahteve po pravičnih državnih mejah in nasprotoval imeprialističnim težnjam; zagovarjal je Wilsonovih 14 točk, glede notranje politike pa široko svobodo veroizpovedi, socialno, agrarno in šolsko reformo, novo delavsko zakonodajo, pokrajinsko in občinsko avtonomijo, volilno reformo s proporcionalnim sistemom in volilno pravico za ženske.¹³ Italijanska ljudska stranka je torej bila po programu demokratična in napredna, v dani situaciji pa popolnoma reakcionarna, saj je zaježila uspehe socialistične stranke in bila zavora revolucionarnemu poletu ter neposreden podpornik kapitalistične družbene ureditve.¹⁴ Takšna stranka je tudi mogla samostojno kandidirati v enainpetdesetih volilnih okrožjih z enotnim volilnim znakom podobno kot socialistična. Imela je 404 kandidate, dobila je 1,167.445 glasov ali 20,5 % in 100 poslanskih mest. Bila je druga najmočnejša stranka v parlamentu.

Druge politične struje in stranke so močno zaostajale za socialistično in ljudsko stranko. Ustavne stranke pa so v primerjavi z letom 1913 celo nazadovale.

Iz naslednje tabele so razvidni volilni rezultati v Italiji leta 1919.

Stranka ali lista	Število glasov	Odstotek veljavnih glasov	Število izvoljenih
liberalna	490.381	8,6	41
demokratična	622.310	10,9	60
radikalna	110.697	2,0	12
liberalci, demokrati, radikali v blokih	904.195	15,9	96
ljudska	1,167.354	20,5	100
socialistična	1,834.792	32,3	156
republikanska	53.197	0,9	4
socialisti reformisti	82.172	1,5	6
neodvisni socialisti	33.938	0,6	1
bloki levice	65.421	1,2	5
ekonomska	87.450	1,5	7
bojevniška	232.923	4,1	20

¹² Prim. Tasca, str. 90—91.

¹³ Carlo Morandi, *I Partiti Politici nella Storia d'Italia*, Le Monnier, Firenze 1957, str. 87.

¹⁴ Prim. Silone in Tasca, cit. deli.

Primerjava z letom 1913 je težja, ker so se stranke pregrupirale, razcepile ali preimenovala. Približno sliko si lahko ustvarimo, če jih združimo po politični pripadnosti, kakor je razvidno iz naslednje tabele:

	Število glasov		Odstotek glasov		Število izvoljenih	
	1913	1919	1913	1919	1913	1919
Ustavne stranke (liberalci, demokrati, radikali, konservativci)	3,694.307	2,127.583	74	37	412	209
Levičarske stranke (republikanci, neuraadni socialisti, bojvnikni)	437.208	555.101	9	10	44	43
Socialistična stranka	883.409	1,834.792	18	32	52	156
Ljudska stranka	—	1,167.354	—	20	—	100
	5,014.921	5,684.833	—	—	508	508

Levičarske stranke brez socialistov so po vojni obdržale precej enake pozicije kot leta 1913; pri tej skupini je primerjava najbolj kočljiva, ker so te struje v dobi osmih let najbolj spreminjale svojo fizionomijo s spojitvami in cepitvami. Desničarske ustavne stranke so izgubile nad polovico mandatov v korist socialistov in nove ljudske stranke. Pri tem je treba upoštevati še večjo volilno udeležbo oziroma širšo volilno pravico, kar je bilo tudi v korist naprednejših levičarskih strank, po drugi strani pa dejstvo, da sta samo socialistična in ljudska stranka nastopili popolnoma samostojno in sta torej tvegali več kot druge stranke, ki so se v nekaterih volilnih okrožjih povezovale, da bi dosegle boljše rezultate. Ko so bili kandidati izvoljeni, so se v zbornici združevali v skupine (klube) glede na nazorsko pripadnost, zato so volilne koalicije hitro po volitvah razpadle. Število poslancev v posameznih parlamentarnih skupinah pravilneje odraža politični položaj v deželi kakor volilni rezultati, tembolj ker so se te skupine tudi spreminjale v skladu s splošnimi političnimi spremembami ali s spremembami v strankah samih. V začetku leta 1921 so bili poslanci takole razporejeni:

Parlamentarne skupine

demokratični liberalci	91 članov
liberalci	23 članov
radikali	57 članov
liberalna struja Rinnovamento	33 članov
socialisti reformisti	21 članov
republikanci	9 članov
popolari	99 članov
socialisti	137 članov
komunisti	17 članov
mešana skupina	15 članov

Mešani skupini so se po volitvah leta 1921 priključili poslanci slovenske in nemške narodnosti, izvoljeni v Julijski krajini in v Tridentinski Benečiji.¹⁵

V državah zmagovalkah so v povojni dobi prevladovala nacionalistična buržoazna sila, v premaganih državah revolucionarne sile, v Italiji pa so prve povojne volitve bile izraz svojstvenih razmer. Ustvarile so rdeče-bel parlament s stošestinpetdesetimi socialisti in stotimi klerikalci. Z volitvami leta 1919 so

¹⁵ Vsi statistični podatki so iz Giusti, str. 46, 47, 71, 72, 75.

množice izpovedale svoj odpor do vojne oziroma do vladajočega razreda, ki jih je pahnil vanjo in težnjo po socialni pravici, zato so volile socialiste in popolare.¹⁶

Socialistična revija »Critica sociale« je po volitvah ugotavljala, da je v volilnem boju socialistična stranka dosegla nepričakovan uspeh. Tolikšnega niti sami socialisti niso predvidevali. Tisk meščanskih strank je zaman iskal najrazličnejše razloge za ta uspeh in hkrati opravičila za poraz buržoazije. Sicer pa je liberalna stranka po mnenju socialistov v tej igri morala izgubiti zaradi svoje medvojne in povojne politike. »Dokazala je, da je brezvestna, da si ni svesta niti sebe niti poslanstva, ki ga ima v zgodovini svoje dežele. Odobraval je intervencijo in vojno, ne da bi bila sama v to prepričana; ljubkovala je nacionalizem pa ni razumela in čutila drugega kot liberalni estetizem... v vojni je iskala samo vojno proti nam (socialistom, op. M. K.) in priliko, da nas stre. V dnu duše germanofilska je vzklikala proti centralnim silam, v resnici pa je bolj sovražila socialiste kot Nemce... Govorance, rože in obljube je razsipala bojevnikom, toda delavcem je nudila le mržnjo in jih poskušala odriniti nazaj na pot njihove dotedanje organizacije in pridobitev.« Končno je liberalna stranka postala eksponent tistih slojev, ki so se pripravljali za obrambo lastnih individualnih interesov.¹⁷

Proporcionalni volilni sistem je ustvaril tako parlamentarno predstavništvo, ki je vsaj aritmetično odražalo moč političnih sil v deželi. Preprečil je uporabo osebnih in lokalnih vplivov, preprečil pa je tudi, da se država ni razdelila na dva dela, kar bi se zgodilo s prejšnjim večinskim sistemom, in sicer na južni, kjer bi prevladovali liberalno-demokratski poslanci, in na severni, kjer bi zmagovali socialisti in popolari. Proporcionalni sistem je dokončno razkril krizo, ki jo je preživljala Italija v prvi povojni dobi.¹⁸

Poslanska zbornica, kakršna je nastala novembra 1919, ni dolgo delovala. Po zakonu je imela sicer štiriletno zakonodajno dobo, toda ta po vrstnem redu XXV. italijanska legislativa je delovala samo eno leto in pet mesecev, nakar je bila razpuščena prav zaradi premočnega socialističnega zastopstva.

4. Volilni zakon za nove pokrajine

Po členu 20 volilnega zakona oziroma popravka zakona z dne 15. avgusta 1919 je bila vlada pooblaščen, da uveljavi zakon za politične volitve v pokrajinah, ki bodo anektirane z mirovno pogodbo, ter določi datum volitev v parlament, meje volilnih okrožij in število mandatov. 18. novembra 1920 je bil sprejet zakon za volitve v novo priključenih pokrajinah, ki je v Julijski krajini začel veljati po uradni aneksiji 14. januarja 1921.¹

V Julijski krajini in v Tridentinski Benečiji je bila uporaba volilnega zakona povezana z vprašanjem državljanstva prebivalcev teh pokrajin. Poslance zakona italijansko zbornico so smeli voliti le italijanski državljani, zato je bil volilni zakon 30. decembra 1920 dopolnjen z določili o pridobitvi italijanskega držav-

¹⁶ Prim. Tasca, str. 86.

¹⁷ Giacomo Zibordi, Dopo la lotta elettorale, Critica sociale, 1919, št. 23, str. 319–320.

¹⁸ Prim. Morandi, cit. delo.

¹ Kr. odlok št. 1655.

ljanstva.² Prebivalci Julijske krajine so lahko postali italijanski državljani na tri različne načine: avtomatično (di pieno diritto — s polno pravico), z opcijo, ali pa jim je državljanstvo podelila pokrajinska politična oblast. V prvo skupino so spadali vsi, ki so bili na anektiranem ozemlju rojeni in tja pristojni pred 25. majem 1915.³ Tisti, ki so dobili domovinsko pravico na tem ozemlju kasneje in tisti, ki so jo dobili zgolj zaradi svoje službe ne glede na čas, niso postali avtomatično italijanski državljani, le-ti so imeli pravico do opcije. Optirali so lahko tudi vsi, ki so kdajkoli imeli domovinsko pravico na tem ozemlju, ali katerih oče ali mati sta bila tja pristojna, tisti, ki so služili med vojno v italijanski armadi, in tisti, ki so bili italijanske narodnosti, pa so imeli domovinsko pravico na kakem drugem ozemlju bivše Avstro-Ogrske. Rok za opcijo je bil 15. julij 1921, leto dni odtlej, ko je dobila veljavo senžermenska pogodba.

Za prebivalce, ki se niso mogli uvrstiti ne v prvo ne v drugo skupino, je obstajala možnost, da pridobijo italijansko državljanstvo s prošnjo na pokrajinsko upravno-politično oblast. K prošnji so morali priložiti dokaze, da so bivali na anektiranem ozemlju nepretrgoma vsaj 20 let, ali da so imeli na tem ozemlju deset let v posesti nepremičnine, ali deset let opravljali tu svoj poklic, obrt ali trgovino, ali pa da so bili rojeni na tem ozemlju. Morali so znati italijanščino in imeti zagotovilo katerekoli občine na anektiranem ozemlju, da bodo sprejeti v občinsko zvezo po pridobitvi italijanskega državljanstva.⁴

Volilni zakon za nove pokrajine je predvideval, da se lahko vpišejo v volilne imenike tudi dotedanji italijanski državljani — »regnicoli«. Tako so se imenovali tisti prebivalci Julijske krajine, ki so se preselili tja iz notranjosti Italije, bodisi pred vojno ali po njej in so bili vpisani v seznam prebivalstva kake občine v starih mejah Italije. Pod avstro-ogrsko oblastjo »regnicoli« niso imeli volilne pravice, ker so bili italijanski državljani. Ocenjujejo, da jih je bilo pred vojno okrog 25.500, po vojni pa okrog 40.000; od teh je bilo vsaj 10.000 volilnih upravičencev. Po predvidevanju italijanskega nacionalističnega tiska bi njihovo število zadostovalo za ravnotežje slovanskim volivcem, ki bi to pravico dobili z opcijo.⁵ Zato je vsestranska kampanja italijanske nacionalistične struje težila za doslednim vpisom vseh »regnicolov« v volilne imenike. Volilno pravico so po zakonu dobili italijanski državljani v Julijski krajini, ki so pred vojno stalno bivali na anektiranem ozemlju in so se vsaj tri mesece pred uveljavitvijo odloka o volilnih imenikih za stalno vrnili tja, in tisti, ki so se za stalno naselili na tem ozemlju po vojni, toda vsaj eno leto preden je začel veljati odlok o volilnih imenikih.⁶

V drugi polovici januarja so začeli sestavljati volilne imenike, ki so morali biti izdelani do 14. februarja. V tej prvi fazi volilnega postopka se je začela volilna kampanja. Obojejezični lokalni tisk je objavljal vrsto pritožb proti nepravilnemu vpisovanju in proti raznim drobnim odredbam. Na primer: zakaj je zakon delal razliko med volivci novih pokrajin in tistimi v starih mejah

² Kr. odlok št. 1861.

³ Vstop Italije v vojno.

⁴ Edinost, 28. I. in 17. IV. 1921.

⁵ La Nazione, 27. I. 1921.

⁶ Čl. 2 odloka o sestavi volilnih imenikov z dne 30. XII. 1920; Edinost, 5. II. 1921; Delo, 5. I. 1921.

kraljestva. Prvi so morali prebivati vsaj eno leto v občini, v kateri so hoteli biti vpisani v volilni imenik, za stare italijanske državljane je bil ta rok samo šest mesecev, za prebivalce Julijske krajine, ki so se bili tja preselili iz Italije, »regnicole«, pa je zadostovalo trimesečno bivanje v določeni občini.⁷ Drugo vprašanje, ki je razburjalo predvsem Slovence, je bila starost volivca. Volilni zakon je določal, da ima volilno pravico tisti, ki je dovršil 21. leto starosti do 31. maja v letu, ko bodo sestavljali imenike. V Julijski krajini so jih sestavljali januarja in februarja 1921, torej bi po zakonu lahko vpisali tudi tiste, ki bi šele do konca maja izpolnili 21. leto. Gneralni civilni komisar v Trstu pa je izdal županstvom odredbo, ki je določala zadnji veljavni datum za izpolnjena leta 31. maj 1920.⁸

Tržaški statistični urad je storil še drugo svojevolsko, ko je otroke tistih, ki so imeli domovinsko pravico izključno zaradi svoje službe, uvrščal pod tako imenovani bivši paragraf 10 (domovinska pravica, ki izvira iz javne službe), čeprav so se rodili na anektiranem ozemlju in bi torej morali avtomatično postati italijanski državljani.⁹

Na splošno se je vsem zdel enomesečni rok za vpisovanje spričo važnosti te faze prekratek, zakaj od vpisa je bilo odvisno število volivcev in seveda število glasov za posamezno stranko. Italijanske nacionalistične stranke so menile, da so bile oblasti neprimerno bolj naklonjene Slovcem in Hrvatom, kot pa Italijanom. Določbe mirovne pogodbe so po mnenju lista »La Nazione« tako na široko odprle vrata italijanskega državljanstva tujcem, »da se nam (Italijanom, op. M. K.) lahko zgodi, da bomo dobili za sodržavljane na tisoče... raznih Wilfanov, Abramov, Rybarov in podobno.«¹⁰ V volilnih imenikih je po njegovem mrgolelo napak, ker da so bili vpisani »bivši Avstrijci, ki nimajo volilne pravice, vpisano je presenetljivo število Slovanov, med njimi tudi mrtvi in pogrešani. Število vpisanih Slavov je tolikšno, kot če bi uporabili imenike iz leta 1913 brez potrebnih popravkov.« V takih razmerah bodo Slovenci celo v Trstu prišli do svojega poslanca, hkrati pa je bilo pozabljenih nič koliko italijanskih volivcev — regnicolov.¹¹ Sledili so pozivi vsem narodno zavednim, naj pomagajo pri zbiranju dokumentov za prizadete, opozarjanju oblasti na napake, reklamiranju itd., kajti »regnicoli« so postali jeziček na tehtnici. Sovinistična gonja proti slovenski in hrvaški manjšini se je zaostрила, ko je šlo za konkretna vprašanja.

Podobno so ugotavljali krivice tudi Slovenci. V občinah Ilirska Bistrica, Trnovo in Postojna se je npr. pritožilo 352 oseb, ker niso bile vpisane v volilne imenike. Civilni komisarji so te pritožbe zavrnil z izgovorom, da niso spisane v italijanščini, toda zavrnil so jih šele potem, ko je reklamacijski rok že potekel. Isto se je zgodilo v Kopru.¹²

Še preden so bile volitve razpisane, je bilo za volilno kampanjo značilno trenje med dvema narodoma in med posameznimi političnimi strujami.

Ministrski svet je na seji 20. marca 1921 izpolnil še tile dve nalogi v zvezi z volilnim zakonom: določil je število mandatov za nove pokrajine in meje

⁷ Goriški Slovenec, 15. I. 1921.

⁸ Goriška straža, 3. II. 1921; Goriški Slovenec, 15. I. 1921.

⁹ Edinost, 8. III. 1921.

¹⁰ La Nazione, 27. I. 1921.

¹¹ La Nazione, 9. IV. 1921.

¹² Edinost, 30. III. 1921; Goriška straža, 6. IV. 1921.

volilnih okrožij. Italija je v starih mejah imela 508 poslancev in sicer enega na povprečno 70.000 prebivalcev. Z aneksijo Julijske krajine, Tridentinske Benečije in Zadra se je število prebivalcev povečalo za okoli 1,700.000. Tem deželam je vlada določila 27 poslanskih mest, ali enega predstavnika na povprečno 63.000 prebivalcev. Na Tridentinsko Benečijo je odpadlo 11 mandatov, 15 jih je pripadlo Julijski krajini, en mandat pa je bil določen za Zadar z otokom Lastovom,¹³ ki je bil tudi anketiran po rapalski pogodbi in je štel leta 1921 18.623 prebivalcev. Zadar je bil edino volilno okrožje v Italiji, kjer ni mogel biti uveljavljen sistem proporcionalnega zastopstva, pač pa je bil praktično kar enoimenski okraj z večinskim volilnim sistemom. Druge možnosti tudi ni bilo zaradi majhnega ozemlja, ki mu je pripadalo, in zaradi zemljepisne ločenosti.

Glede razmejitve volilnih okrožij je sicer veljalo načelo naj bodo tolikšna, da bodo volila vsaj 10 poslancev, vendar je bilo v primeru Julijske krajine za prve volitve uporabljeno določilo o manjših, začasnih volilnih okrožjih, kakor je veljalo za prve volitve v Italiji leta 1919. Vlada je razdelila deželo na tri volilna okrožja: 1. Trst — mesto s štirimi mandati, 2. Goriško-Gradiščanska skupno z ozemljem, odtrganim od Kranjske in Koroške, s petimi mandati in 3. Istra — poreška pokrajina s šestimi mandati. Če izvzamemo goriško okrožje, ki se je povečalo s postojnskim, idrijskim in trbiškim okrajem, so se meje volilnih okrožij ujemale z mejami upravno-političnih enot nekdanjih avstrijskih dežel. Tako ozemeljsko delitev, ki je veljala v bivši Avstriji, je vsiljeval Salata, načelnik osrednjega urada za nove pokrajine, ker je računal, da bi tako vsaj v tržaškem volilnem okrožju zagotovo zmagal italijanski nacionalni blok.

Ta razdelitev pa je nasprotno povzročila kritiko vseh italijanskih strank, pro- in protifašističnih. Vsaka stranka, vsaka grupacija jo je presojala po lastnih interesih in napovedovala kaj je moč pričakovati od takega ali drugačnega volilnega okrožja. Polemika, ki je sledila, je bila v precejšnji meri izraz tedanjega političnega razpoloženja v deželi in je odkrivala karakteristična nagnjenja posameznih strank, morda bolj kot sama volilna kampanja. Še preden je izšel vladni odlok o mejah okrožij, so se stranke že ukvarjale z vprašanjem meja in izdelovale predloge. Odločitev pa je, kot kaže, presenetila prav vse in italijanske nacionaliste najbolj razočarala. Najmanj sprejemljivo se jim je zdelo goriško okrožje. Takole so ugovarjale: Italijani v vzhodni Furlaniji in Gorici so se morali že pod Avstrijo boriti za uveljavitev nasproti Slovincem v skupni deželi Goriško-Gradiščanski; tej pa je sedaj priključeno še vse severovzhodno gorato ozemlje, ki je svoječasno pripadalo Kranjski in je naseljeno z izključno slovenskim življem. Goriški Italijani so torej postali na tem ozemlju manjšina in nimajo izgledov, da bi dosegli kakšen mandat. V parlamentu bodo torej neitalijani zastopali tudi tisti del pokrajine, ki je že stoletja italijanski. Celo pod tujo oblastjo je to ozemlje vedno imelo po tri italijanske predstavnike v dunajskem državnem zboru, sedaj pa naj bi goriška Furlanija »poslala v parlament pet slovenskih predstavnikov in v imenu Gorice naj bi govoril tisti dr. Wilfan, ki je še pred nekaj meseci odkrito in odločno zagovarjal pravico Jugoslavije do ozemlja, ki sega do levega brega Soče.«¹⁴ Žrtvovane bodo prav tiste nacionalne sile, ki so se dolga desetletja bile na življenje in smrt za ohr-

¹³ L'Osservatore Triestino, 23. III. 1921.

¹⁴ Il Piccolo di Trieste, 28. IV. 1921.

nitev italijanskega nacionalnega elementa v goriško-gradiščanski deželi. Sedaj so ti odrešeni bratje na slabšem, kot so bili prej. Vladno stališče »non tangere«, pustiti vse tako, kot je bilo, je kršeno prav glede goriških Italijanov, zanje »non tangere« ne bo veljal. Za te nesrečnike se bo treba v vsakem primeru zavzeti, saj so »žrtvovani v okrožju, ki si slabšega niti ljubljanska vlada ne bi mogla izmisliti.«¹⁵

Sledili so protestni shodi, resolucije in uradni ugovori. Svet Furlanske akcijske skupine — Gruppo d'Azione Friulano — je sprejel tako resolucijo: »Vodilni svet Furlanske akcijske skupine, sklican z namenom, da ugotovi položaj glede na nova volilna okrožja v Julijski krajini, ugotavlja, da je zaradi pridružitve anektiranih kranjskih in koroških okolišev h goriški pokrajini italijanski živelj, ki mu je v desetletnih bojih uspelo obdržati se pri življenju in je imel lastno predstavništvo celo pod avstrijsko vlado, izpostavljen nasilstvu protiitalijanskih elementov. Svet energično protestira proti neodgovornemu ukrepu vlade, ki nas peha v nacionalni boj sedaj, ko bi moral biti le-ta za vedno končan, in zahteva, da vlada najde tako rešitev, ki bo varovala italijanstvo Gorice in Furlanije. V primeru, da bodo volitve splošne (v vsej državi, op. M. K.), naj goriško volilno okrožje priključi videmskemu volilnemu okrožju.«¹⁶ Ko so bile v aprilu razpisane splošne volitve za vso Italijo, je postala zahteva po združitvi goriške in videmske pokrajine v eno volilno okrožje še odločnejša. V takem okrožju bi bili Slovenci v manjšini; izgubili bi se v množici furlansko-italijanskih volivcev. Vzhodna Furlanija in Gorica bi po mnenju nacionalistov v takem okrožju lahko dokazali, da sta italijanski, v nasprotnem primeru pa bi se morali vzdržati volitev in tako potrditi svojo nacionalno zavest.

Drug predlog iz istih nacionalističnih vrst je predvideval delitev goriškega okrožja v dve volilni okrožji, eno naseljeno s slovenskim življem, drugo z italijanskim; tako načelo je uporabljala tudi avstrijska oblast. Naj imajo gorski kraji svoje slovenske predstavnike v Rimu, če bosta le Gorica in Furlanija tudi imeli svoje poslance — Italijane. Če so možna sedanja tri začasna okrožja, so možna tudi štiri, ne da bi s tem prejudicirali morebitno poznejšo slovensko upravno-politično enoto. Eno od teh okrožij bi sicer imelo same slovenske predstavnike, toda to bi bilo manjše zlo, kot pa dopustiti, da bi bilo neko mesto in celo področje prizadeto s slovenskim uspehom. S tako rešitvijo bi se tudi izognili nacionalnemu boju, ki bi nujno izbruhnil med volilno kampanjo.¹⁷ Ta predlog je zagovarjala struja bivših liberalcev, organizirana v novi Nacionalni reformni stranki.

Enaki nacionalistični razlogi so porajali tudi težnjo po združitvi istrskega in tržaškega volilnega okrožja. Italijanske nacionalistične struje so bile glede Trsta in Istre mnogo bolj občutljive kot glede Goriške. Nacionalistični boji so bili na tem področju vedno ostri in italijanski značaj Trsta in Istre ni bil za Italijane nikdar dvomljiv. Iz tega prepričanja sta izvirali protislovni trditvi, ki ju je nacionalistični tisk ob volitvah ponovno poudaril: Trstu ne preti slovenska nevarnost in vsem je jasno, da Slovencem v mestu ne kaže na uspeh. Tudi v Istri ne prevladujejo Hrvati in Slovenci, toda kljub temu so še vedno

¹⁵ La Nazione, 29. IV. 1921.

¹⁶ Il Piccolo, 26. III. 1921.

¹⁷ La Nazione, 5. II. in 29. III. 1921.

toliko močni, da so lahko nevarni. Če sodimo po rezultatih zadnjih volitev v Avstro-Ogrski, so menili italijanski listi, bodo italijanske stranke v Istri dosegle le pičlo večino. To pa ni zadosten dokaz, da je Istra popolnoma italijanska — dvonarodni značaj pokrajine s tem ne bo izbrisan. Prepričanje o popolnoma italijanski Istri je bilo v nasprotju z bojaznijo pred slovansko nevarnostjo. Tržaške nacionalne sile bi po mnenju nacionalističnega tiska olajšale boj istrskih bratov, hkrati bi bil ta boj mnogo bolj uspešen in zmagovit. Če bi takemu okrožju priključili še postojnski in sežanski politični okraj, bi tudi Gorico razbremenili prevelikega slovanskega pritiska.¹⁸

Najbolj preprosta in ugodna rešitev teh problemov bi bila združitev vse Julijske krajine v eno volilno okrožje. Ta predlog se poleg nacionalističnih strank zagovarjale tudi naprednejše stranke, republikanci, popolari in socialisti reformisti, vendar iz drugih razlogov. Le-ti niso mogli pričakovati uspehov v majhnih volilnih okrožjih, ki so drobila njihove že tako šibke sile. Republikanska stranka je ta predlog še bolj razširila: če bi tako združeno Julijsko krajino priključili k videmskemu volilnemu okrožju, bi bil volilni uspeh za italijanske stranke najboljši, hkrati pa bi ta združitev predstavljala tudi odlično geografsko-ekonomsko enoto. Posamezni predlogi pa so šli še dlje in sicer, naj se združijo julijska, videmska in belunska pokrajina, samo da bi preprečili pojav nekake »Slavije« v mejah Italije.

Proti najrazličnejšim predlogom in tezam so že same te stranke druga drugi ugovarjale. V enotnem furlanskem okrožju se število Slovanov ne bi zmanjšalo, pač pa bi se karakter narodno mešanega ozemlja razširil daleč v notranjost Italije, tja do Tagliamonta. O posebnem slovenskem nacionalnem volilnem okrožju tudi ne more biti govora, ker je težko potegniti mejo med dvema narodoma, ki živita pomešana na skupnem ozemlju. In tudi če bi to uspelo, kaj bo pa svet rekel na nekakšno »slovansko marko« v mejah narodnostno enotne Italije ali še huje v mejah »italijanske Julijske krajine«. Hkrati bi take meje lahko vnaprej določile nekakšno stalno upravno-politično razdelitev. Istrski Italijani so se v nasprotju z goriškimi in tržaškimi navduševali za samostojen nastop in so nasprotovali združitvi s Trstom. Menili so, da bodo kos Hrvatom in Slovencem, kar so dokazali že v prejšnjih mnogo težjih časih. Bilo pa jih je tudi strah morebitne stalne združitve s Trstom, kar bi pomenilo izgubo njihove avtonomije in predvsem ekonomsko podrejenost pretežno agrarne Istre industrijskemu Trstu. Če bi Istri dokazali, da bi razne kombinacije združevanja okrožij koristile italijanskemu nacionalnemu gibanju, bi se prav rada odrekla svoji avtonomiji. Toda nacionalistom v Istri je bilo jasno, da skupno volilno okrožje, pa tudi okrožje Trst-Gorica, ne bi izbrisalo slovenskega značaja kranjskih občin. Z morebitnim okrožjem Trst-Istra pa Goriška, ki je edina problematična, ne bi prav nič pridobila.

Vodstvo italijanskega nacionalnega bloka v Istri je na seji 30. marca 1921 obsodilo stališča italijanskih strank v Trstu in na Goriškem, ker se ne strinjajo z vladnim predlogom glede meja volilnih okrožij. Največjo gonjo proti vladnemu odloku, da uganjata stranki socialistov in republikancev, ker se bojita za svoje rezultate na volitvah. Istrski nacionalni blok, v katerem sta bili vključeni tudi organizaciji fašistov in socialistov reformistov, nasprotnici vseh starih

¹⁸ La Nazione, 29. III. 1921; L'Emancipazione, 5. III. 1921.

in novih političnih klik, vštveši »jugoslovansko-avstrijsko-rdečo«, je toplo sprejel vladno odločitev, ker ta ustreza narodnim interesom, predvsem pa zagotavlja razvoj pokrajinskih avtonomij. Blok je menil, da Trst, ki je zrasel na vozlišču mednarodne trgovine, ne more razumeti, še manj pa reševati probleme province. Za Istrane je torej razmejitev volilnih okrožij ugodna, saj je v prid njihovim interesom.¹⁹

Vladna glasila so na kritiko odgovarjala medlo in dvoumno. Sklep o treh volilnih okrožjih so iz Rima zagovarjali s politično oportunistjo, tehničnimi težavami in ekonomskimi razlikami med posameznimi pokrajinami Julijske krajine. Trenutno, da je treba obdržati status quo, kajti spremembe bodo izvedljive šele pozneje v navzočnosti njenih predstavnikov. Vladi naklonjeni »Goriški Slovenec« je tej razlagi dodal še svojo, češ da vlada omogoča novim pokrajinam, da obdrže dotedanjo deželno avtonomijo, ker želi pridobiti njihovo naklonjenost novi državi; priznanje deželnih meja za meje volilnih okrožij, da je dokaz vladnih koncesij Slovencem, kar bodo morali bodoči slovenski poslanci upoštevati.²⁰

V intervjuju z dopisnikom tržaškega »Piccola« je Francesco Salata grajal stališča posameznih političnih struj v Julijski krajini. Povedal je, da se je vlada odločila za tri volilna okrožja, potem ko je o tem razpravljala s krajevnimi oblastmi, strankami in vplivnimi osebami. Združitev bodisi Goriške bodisi cele Julijske krajine z videmskim volilnim okrožjem bi bila protizakonita, ker je videmska pokrajina že volila leta 1919 in prestala dobo eksperimentalnih volilnih okrožij, nove pokrajine pa so sedaj prvič poklicane k volilnim žaram in imajo zato edine pravico do začasnih volilnih okrožij. Časopisna gonja je ustvarila mnenje, da je ustanovitev treh volilnih okrožij peklenski načrt vlade, ki hoče za vsako ceno spraviti v Rim slovanske poslance. S tistimi, ki mislijo, da bi mogli in morali vzeti Slovanom in Nemcem pravico do glasovanja, se Salata ni mogel strinjati, in kdor pozna osnovne računске operacije, bo po njegovem z lahkoto ugotovil, da je zaradi proporcionalnega volilnega sistema nemogoče pričakovati, da se ne bi tudi Slovani uveljavili pri volitvah. Tisti, ki menijo, da je mogoče slovansko večino v goriškem in poreškem okrožju eliminirati z enotnim volilnim okrožjem, se temeljito motijo, saj bi po njihovih lastnih statistikah število Slovanov v enem volilnem okrožju ne bilo nižje od števila v posameznih okrožjih, torej bi tudi v tem primeru bili v večini. Pač pa bi s takim volilnim okrožjem po mnenju Salate zaostri nacionalni boj v volilni kampaniji, kar bi bilo prej v škodo italijanskim nacionalističnim strankam kot Slovencem in Hrvatom. Končno pa je postranskega pomena dejstvo, da bodo kraški, kranjski in morda celo istrski predeli dobili slovanske predstavnike, važno je le, da bo Trst imel popolnoma italijansko deputacijo. Vlada je imela še druge, tehtnejše razloge, ki govore v prid sprejetemu sklepu, toda ti razlogi so tajni. Na koncu je Salata opozoril, naj ne gledajo nevarnosti tam, kjer je ni, če bo vsak nacionalno zaveden volivec storil svojo dolžnost, bodo rezultati potrdili pravilnost teh računov.²¹

¹⁹ L'Azione, 1. IV. 1921; prim. še La Nazione, 5. II., 29. III., 30. III. in 2. IV. 1921 in L'Emancipazione 5. III., 19. III. in 26. III. 1921.

²⁰ Goriški Slovenec, 2. IV. 1921.

²¹ Il Piccolo, 29. III. 1921; Edinost, 1. IV. 1921.

Računi senatorja Salatè so bili precej odkriti: zagotoviti popolno zmago italijanskim nacionalnim silam v Trstu, ki so imele edinega nasprotnika v tedaj že razcepljenem in oslABLjenem proletariatu. Do slovanske narodne manjšine pa je bila Salatova politika zmerna. Bil je zagovornik počasne asimilacije »drugorodcev« in upoštevanja delne deželne avtonomije. Salatovi trditvi, da fašisti nimajo razlogov za razburjenje, ker bodo na volitvah gotovo dobili Trst v svoje roke, je fašistični »Il Popolo di Trieste« ugovarjal, češ da imajo fašisti Trst že dolgo v rokah in to ne samo za volilne potrebe.²²

Polagoma so se duhovi le pomirili in del dotedanjih nasprotnikov vladnega sklepa je postal celo zagovornik tega, tako tržaški »Il Piccolo« in puljski profašistični list »L'Azione«: Enotno okrožje bi dalo Slovanom možnost, da izvedejo nekakšen političen plebiscit; volilni boj bi se v enotnem okrožju razvijal v okviru nacionalne mržnje, v deljenih okrožjih pa bo ekonomsko-upravne narave. Če bi Trst priključili Goriški ali pa Istri, se število slovanskih glasov res ne bi spremenilo. S tremi okrožji je Trstu zagotovljeno popolnoma italijansko predstavništvo, število slovanskih poslancev, izvoljenih v ostalih dveh okrožjih, pa tudi ne more biti višje od števila Slovanov izvoljenih v enem okrožju; političnemu volilnemu boju bo odbita nacionalna ost, sicer pa naj te volitve le pokažejo pravo razmerje sil v narodno mešanih pokrajinah, kar bo omogočalo poznejše temeljitejše korekture. S trojno delitvijo pa je dosežen še važnejši cilj: najnevarnejša nasprotnika italijanskega nacionalizma, Slovani in komunisti, sta odrezana od svojega centra v Trstu in so torej njune sile vnaprej razbite. Kar bo izgubljenega v Gorici, bo nadomestil Trst. Italijani ne bodo prav ničesar izgubili, tembolj ker njihova zmaga ni odvisna od teritorialnih meja, temveč od narodne zavesti in političnega navdušenja.²³

Kakšni so bili v resnici rezultati volitev in koliko so bile uresničene težnje in bojzorni posameznih strank, bomo videli v naslednjih poglavjih.

5. Politični položaj v Julijski krajini v predvolilnem času

Pri polemiki okrog volilnih okrožij smo se že srečali z volilno kampanjo, ki se je okrepila, potem ko je bila 7. aprila razpuščena poslanska zbornica in so bile razpisane parlamentarne volitve za vso državo 15. maja 1921. Julijska krajina je pričakovala, da bo volila ločeno in naknadno poslala svoje predstavnike v parlament, ki je bil izvoljen v letu 1919. Sedaj pa je bila poslanska zbornica po komaj 17 mesecih nepričakovano razpuščena in nove dežele so bile pritegnjene k skupnim splošnim volitvam.

Vzrok za razpust poslanske zbornice je bil predvsem v visokem številu socialističnih poslancev, ki so bili zaradi načela o nesodelovanju z meščanskimi strankami v opoziciji in so odklanjali vsako udeležbo pri upravljanju države. Trdne vladne večine v parlamentu ni bilo mogoče ustvariti, ker niso bile združljive niti skupine socialistov in popolarov niti popolarov, demokratov in liberalcev. Omenjene parlamentarne skupine so se med seboj preveč razlikovale, da bi se mogle združiti v vladne koalicije. Vsaka zase je bila kot opozicija pre-

²² Claudio Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922*, Udine 1959, str. 101, (citiram: Silvestri).

²³ *Il Piccolo*, 30. III. 1921; *L'Azione*, 1. IV. 1921.

močna, kot vladna večina pa prešibka.¹ Zaradi spremenjenega političnega položaja so bile volitve v očeh vladajočega razreda najprimernejše sredstvo, ki bi spremenilo nevzdržno strukturo poslanske zbornice.

Javno mnenje o razlogih za razpust parlamenta se je skladalo z naslednjim opisom v »Edinosti«: »Izpremenjen politični položaj v notranjosti dežele, razkrojenost velikih strank, utrditev državne avtoritete, vse to so činitelji, ki zahtevajo novih volitev. Država potrebuje parlament z gotovo vladno večino. In ker vse kaže, da se je politični položaj spremenil v dobro meščanskim strankam, bomo imeli najbrž nove volitve. Ne da bi hoteli prerokovati, vendar je verjetno, da pojmeta iz volilnega boja znatno oslabljeni dve največji stranki Italije: socialistična in ljudska. Pridobile pa bodo najbrž skrajne stranke, to je: komunisti in bojevniki (mišljeni so fašisti, ki so se imenovali bojevniki fašijo, op. M. K.). Zato so pač največji nasprotniki novih volitev pripadniki ljudske stranke in socialisti. Zlasti se ti poslednji boje — morda tudi upravičeno — da bodo fašisti s krvavimi nasilji preprečili volilno agitacijo svojih nasprotnikov.«²

V tem času je bil od 15. junija 1920 Giovanni Giolitti ponovno ministrski predsednik. Ta demokrat je bil najsposobnejši italijanski državnik in tokrat že petič predsednik vlade. Težil je po moderni demokratizaciji italijanskega političnega razvoja. Njegova stališča o pritegnitvi širših ljudskih plasti k upravljanju države in obnovi reda, pravičnosti in svobode so obetala italijanskemu vladajočemu razredu, da bo v tej kritični dobi kos nevarnemu revolucionarnemu gibanju in fašističnemu nezakonitemu delovanju. Predčasen razpust poslanske zbornice je bil v celoti njegovo delo. V poročilu kralju o vzrokih za razpust zbornice in razpis novih volitev je vlada navajala, da se je s priključitvijo novih pokrajin k Italiji začela nova zgodovinska doba, ki zahteva od italijanskega naroda, da ponovno določi smer ekonomske, kulturne in upravne politike v deželi. Poleg priključitve novih dežel so v Italiji od novembra 1919 nastale še druge spremembe, zato takrat izvoljena poslanska zbornica ni več izraz ljudske volje. Vprašanje Albanije, s katero so odnosi postali dobri, je rešeno; z rapalsko pogodbo je Italija vzpostavila dobre odnose z Jugoslavijo in z drugimi deželami, naslednicami avstro-ogrske monarhije; odstranjena je bila nevarnost novih konfliktov, Reki pa zagotovljena svoboda in neodvisnost. V notranji politiki je bil glavni pozitivni dosežek znižanje državnega dolga iz prejšnjih 14 na 4 milijarde lir. Ugovori, da zaradi fašističnih nemirov v nekaterih pokrajinah ni priporočljivo klicati ljudstva k volilnim skrinjicam, so neupravičeni, po mnenju vlade so nasprotno ti nemiri razlog več za nove volitve, zakaj samo ljudske množice morejo preprečiti nadaljevanje nasilja in ponovno uveljaviti zakonitost. Problemi italijanske države so skrajno težki in reševati bi jih morala le zbornica, ki bi resnično predstavljala voljo celotnega naroda.³

V Italiji so resda nastale spremembe v zunanji politiki, o katerih govori vladno poročilo, še mnogo pomembnejše pa so bile spremembe v politični strukturi države. Povojni revolucionarni val, ki je grozil s prevratom družbenega reda, je upadal: višek, ki ga je dosegel v drugi polovici 1920 z zasedbo tovarn, je bil hkrati začetek poraza, čemur je v veliki meri pripomogel oportunizem

¹ Prim. Tasca, cit. delo.

² Edinost, 20. III. 1921.

³ Poročilo ministrskega sveta z dne 7. IV. 1921, La Nazione, 8. IV. 1921.

vodstva socialistične stranke, ki ga je Giolitti znal temeljito izkoristiti. V januarju 1921 se je Italijanska socialistična stranka razdelila na dva dela, od nje se je odcepil revolucionarnejši del članstva, ki je ustanovil Komunistično stranko Italije. Delitev socialističnih sil je pospešila upadanje revolucionarnega gibanja. Podoben, čeprav manj pomemben proces je potekal v drugi najmočnejši stranki, v Italijanski ljudski stranki, ki se je ločila, čeprav še ne formalno, po prvotnih političnih strujah v konservativce, zmerne klerikalce in v mlade naprednejše demokristjane. Razklanost dveh, dotlej homogenih skupin v parlamentu in na terenu je dajala vladi demokratičnih liberalcev možnost, da obrne spremenjeno ravnotežje sil sebi v korist.

Še pomembnejši je bil drug činitelj — fašizem, ki je zrasel izven dotedanjih ustaljenih političnih okvirov. Po upadu delavskega gibanja konec leta 1920 je že toliko napredoval, da je pomenil pravo politično silnico, s katero je bilo treba računati. Za ustavne stranke, imenovane tudi stranke reda, je kot protisocialistična, protidelavska fronta predstavljal rešitev iz tedanjega, zanje skrajno nevarnega revolucionarnega položaja. Ta možnost se je že dve leti izražala z napadi fašističnih oboroženih skupin na delavske ustanove, organizacije, občinske uprave in posameznike, kar je poleg notranjega razkroja v socialističnem taboru še zlasti vodilo k razbitju revolucionarnega delavskega gibanja. Socializmu, najnevarnejšemu nasprotniku meščanske ustavnosti, je fašistična ofenziva pristrgla krila. Zato ni slučaj, da je to ofenzivo podprla buržoazija in v lokalnih mejah tudi oblast.⁴ Pri novih volitvah naj bi torej fašizem preprečil ponovitev rezultatov iz leta 1919. Po mnenju buržoazije bi fašistični sistem nasilja po eni strani poskrbel za znižanje števila socialističnih glasov, po drugi strani pa bi fašisti kot sokandidati starih ustavnih skupin prišli v parlament. Tedaj bi bili prisiljeni opustiti svojo politično brezobličnost in sistem protizakonitega nasilja, ki bi prej ali slej postal nevaren samemu vladajočemu razredu. Stare stranke bi jih postopoma absorbirale in paralizirale; oborožene tolpe bi se razšle in se vključile v strankarsko življenje z določenim političnim programom in ciljem.⁵

Na volitvah so fašisti nastopili skupno z liberalno demokratičnimi strujami v tako imenovanih nacionalnih blokkih, kjer so postali povezovalci najrazličnejših struj. Da so fašisti privolili v tako zvezo, je tudi razumljivo. Potrebovali so legalne podpore za svoje delovanje in pomoč ustavnih sil, da bi se prek teh povzpeli do oblasti, nakar bi jih popolnoma onemogočili. Voditelj italijanskega fašizma Benito Mussolini je blokovstvo s starimi ustavnimi strujami za volitve obrazložil, češ da fašisti niso šli v blok zaradi propagande, saj je gibanje že dovolj znano in že vzbuja strah, pa tudi ne zato, da bi dobili poslance v zbornici, saj takih ambicij v splošnem fašisti nimajo. »Njih edina velika ambicija je skrb za Italijo... temeljni razlog, specifično fašističen, pa je tudi dejstvo, da fašizem ni sam sebi namen, suženj samega sebe, kakor so vse ostale stranke, stare in nove... Fašizem je... sredstvo, je eno izmed sredstev, s katerimi hočejo fašisti pripeljati Italijo v obdobje veličine. Če bi fašizem izgubil ta svoj notranji posebni razlog za obstoj, bi ga bilo treba uničiti.«⁶

⁴ Prim. Tasca, cit. delo.

⁵ Prim. članke v *Critica sociale* 1920, str. 81, 116 in 120.

⁶ *L'Azione*, 13. IV. 1921.

Fašisti so šli na volitve s splošnimi propagandnimi formulami, kakor jih je npr. obrazložil njihov glavni kandidat v Pulju Luigi Bilucaglia. V predvolilnem govoru je poudaril, da fašizem ni stranka, temveč dinamična formacija brez predsodkov, ki ni vezana na nikakršne doktrine in toge programe. Boril da se bo za ukinitve državnega kolektivismu, ki birokratizira gospodarske energije države, in za vrnitev tistih političnih funkcij državi, ki so ji bile v preteklosti določene. Nasprotoval bo uvedbi sindikalnega nadzorstva v podjetjih, ker bi bilo le orodje za razredne konflikte,⁷ podpiral bo delavsko gibanje, če bo zakonito ter v korist delovnega človeka in naroda. Uprl se bo nesmiselnim pojmom o nacionalizaciji zemlje, pač pa se bo boril za postopno demokratizacijo kmetijstva, za svobodnejšo carinsko politiko, za sistemizacijo bojnikov in vojnih invalidov. Glede zunanje politike zagovarja fašizem načela mirne italijanske ekspanzije na Sredozemlje in onkraj oceana, kar bo dosegel z revizijo nekaterih mirovnih pogodb.⁸

Giolitti ni nameraval z volitvami leta 1921 odpreti vrat tistemu fašizmu, ki je pozneje napadel in zatrl vse demokratične ustanove v deželi, vendar je to nehote storil. Ko se je vlada na seji 30. marca odločila za razpust parlamenta, je omenil, da je dežela že popolnoma prepričana o potrebi novih volitev. kar potrjuje volilna kampanja, ki se je začela, še preden je bil sprejet zadevni sklep. Vlada bo vsekakor skrbela za popolno svobodo delovanja vseh strank, bo pa tudi skrbela, da se bodo ustavne struje in stranke združevale v bloke. Razlike v programih in nazorih ne smejo ovirati enotnega nastopa, umaknejo naj se višjemu cilju.⁹ Vezi za združitev teh struj je bil fašizem, ki je ponekod prevzel pobudo in vodstvo nacionalnega bloka.

Sodobna italijanska literatura torej upravičeno očita Giolittiju, da je z nacionalnim blokom ob volitvah leta 1921 dal možnost fašizmu, da se je legaliziral, ali še slabše, da je legaliziral svoj sistem nasilja. Stranke, ki so bile tvorec ustavne države — liberalci, demokrati, radikali — so povabile fašiste, da kandidirajo na skupnih listah nacionalnega bloka. Fašistom, ki so dotlej demagoško nasprotovali politiki ustavnih struj, je tako povabilo zbudilo samozavest o lastni moči. Dotlej je bil fašizem omejen na lokalne skupine, z blokovstvom je postal vsedrjavno gibanje. Fašizem je z vstopom v parlament ob podpori ustavnih strank stopil na pot, ki je vodila naravnost v vladno palačo. Liberalna država je z vključitvijo fašistov v liste nacionalnih blokov storila prvi korak k samomoru. Volitve leta 1921 niso koristile ustavnim strujam, pač pa fašizmu.¹⁰

V Julijski krajini je razpis parlamentarnih volitev sprožil živahno kampanjo in oživil nekatere dotlej mrtve politične struje. Kandidatne liste so predložile tele stranke in skupine strank: 1. Italijanska ljudska stranka, 2. Ita-

⁷ Po končani zasedbi podjetij v septembru 1920 je bil po posredovanju Giolittija sklenjen sporazum med Splošno konfederacijo dela in Zvezo industrijalcev o ustanovitvi delavskih komisij, ki naj bi nadzorovale proizvodnjo in poslovanje, toda ta sporazum ni bil nikdar realiziran.

⁸ L'Azione, 3. V. 1921.

⁹ La Nazione, 31. III. in 6. IV. 1921.

¹⁰ Prim. Gabriele De Rosa, Considerazioni storiografiche sulla crisi dello stato prefascista e sull'antifascismo, Il Movimento di liberazione in Italia, 1959, št. 57; Tasca, str. 187—211; Fascismo e antifascismo, Feltrinelli, 1963; Paolo Alatri, L'antifascismo italiano, Ed. riuniti, Firenze 1961; in drugo literaturo.

lijanska republikanska stranka, 3. Italijanski nacionalni blok, 4. Jugoslovanska narodna stranka, 5. Italijanska socialistična stranka in 6. Komunistična stranka Italije.

1. **Italijanska ljudska stranka** — Partito Popolare Italiano — PPI je ob nastanku leta 1919 imela precejšen vpliv na množice. V letu 1921 se je nortranje že cepila na tri struje in sicer v desnico s skrajno desnico aristokratskih elementov, ki so težili po restavraciji papeške oblasti, v levice, ki se je skrivala pod plaščem demokracije in je v začetku dajala stranki pečat, sem je spadala še skrajna levica z revolucionarnim programom, in na zmerni center. V Julijski krajini se je ljudska stranka močneje uveljavila v furlanskem delu Goriške in v nekaterih predelih Istre med posestniki, malimi kmeti in koloni. Na Goriškem je nabirala članstvo med pripadniki predvojne italijanske klerikalne stranke, ki je bila v času Avstro-Ogrske vodilna stranka med goriškimi Italijani. Tedaj je bila proavstrijska in antiirendentistična; v državnem zboru na Dunaju je imela po dva poslanca; po vojni pa so njeni pripadniki v večji meri pristopali k socialistični kakor k Italijanski ljudski stranki. V Istri je imela ljudska stranka močnejše pozicije okrog Kopra, Izole, Pirana in v Rovinju, na ozemlju, kjer so že pred vojno prevladovali italijanski klerikalci, ki so tudi imeli po enega poslanca v avstrijskem državnem zboru. Puljski list »L'Azione« je trdil, da so po vojni klerikalno usmerjene množice v Istri najprej vstopale v socialistične vrste, ker je bil zanje privlačnejši program o socialnih reformah. Toda pozneje so iste množice zapuščale socialiste deloma zaradi neizpolnenih obljub, deloma pa ker niso odobravale metode uporov, štrajkov in nasilja, ki preprostu kmečkemu ljudstvu ni bila nikdar simpatična. Vajeti so spet prevzeli duhovniki, ki so jim v Istri pravili »sinovi ljudstva«. Poskrbeli so, da se je pričela uveljavljati Italijanska ljudska stranka,¹¹ seveda le med prebivalstvom italijanske narodnosti, ker so med Hrvati in Slovenci delovali domači duhovniki, povezani s slovanskim političnim društvom »Edinost«.

V Trstu klerikalizem nikdar ni imel zaslonbe niti med Slovenci niti med Italijani. Tržaška sekcija Italijanske ljudske stranke v tem volilnem okrožju ni nastopila samostojno, ker ni imela upanja na uspeh; priključila se je italijanskemu nacionalnemu bloku.

Italijanska ljudska stranka je sicer sprejela načelo, da bo na volitvah nastopala samostojno kakor leta 1919, da ne bo sklepala kompromisov z nobeno politično strujo, zaradi česar bi morala spreminjati svojo fizionomijo. Osrednje strankino vodstvo pa je vendarle dopuščalo sekcijam v novopriključenih deželah odstopanje od tega sklepa zaradi posebnega položaja v teh pokrajinah. V Julijski krajini se je lahko priključila italijanskemu nacionalnemu bloku, kjer je bil v nevarnosti njegov uspeh. V takem primeru ni smela odstopati od svojih temeljnih načel, vztrajati je morala pri širokosrčni in pravični politiki do drugorodcev, predvsem pa pri načelu široke avtonomije za nove pokrajine, ki bi bila začetek splošne reforme v duhu decentralizacije državne uprave in oblikovanja samostojnejših deželnih enot.¹²

V skladu s temi navodili bi morala ljudska stranka nastopiti samostojno v Trstu, kjer nacionalnemu bloku ni grozila nevarnost pred slovenskimi nacio-

¹¹ L'Azione, 13. IV. 1921.

¹² La Nazione, 7. IV. 1921.

nalisti, na Goriškem in v Istri pa naj bi se vključila v blok. Na Goriškem sicer njeno sodelovanje ne bi bistveno vplivalo na rezultate bloka, saj bi bila Jugoslovanska narodna stranka še vedno v premoči, medtem ko bi v Istri pripomogla bloku do popolne zmage. Odločila se je povsem drugače. V Trstu se je pridružila nacionalnemu bloku, na Goriškem in v Istri pa ne. Razlogi so bili deloma osebnega značaja, predvsem v Istri, deloma pa načelni: ljudska stranka ni mogla priznati vodilne vloge fašistom, ki so dosledno odklanjali vse njene pogoje in seveda tudi kandidate. Hkrati je pričakovala, da bo s samostojnim nastopom pridobila simpatije in glasove slovanskih kmečkih množic, kar si je obetala zlasti v Istri. Tu so popolari najbolj oklevali, ali naj se priključijo bloku ali ne. Šele okrog 20. aprila, ko je blok že sestavljal kandidatno listo, so dokončno odklonili sodelovanje. Blokovi v Istri so očitali popularom, da so izdali narodno stvar, z oklevanjem pa da so zavlačevali ustanovitev bloka. Po mnenju istrskih nacionalistov se ljudska stranka v Istri ni odtegnila bloku toliko zaradi načelnih nesoglasij, kolikor iz osebnih razlogov njenih vodilnih osebnosti, predvsem Lonzarja, ki je tudi želel kandidaturo, pa je bilo njegovo ime za blokovce nesprejemljivo. Na terenu, posebno v južnih istrskih mestih, so bili posamezniki navdušeni za sodelovanje z blokom. Po mnenju bloka je bil izgovor o pridobivanju slovanskih volivcev jalov, kajti ti bodo vsi glasovali za slovanske nacionaliste, odbilo jih bo že samo italijansko ime stranke.¹³

Agitacijo za Italijansko ljudsko stranko med Slovenci na Goriškem je prevzel vladi naklonjen list »Goriški Slovenec«. »Goriška Straža« ga je označevala kot »list italijansko mislečih«.¹⁴ Le-ta je menil, da se bosta morala slovenski kmet in delavec »udati potrebi in duševni nadvladi ljudske stranke, ki bode imela na Goriškem brezdvomno odločilno besedo«.¹⁵ Ta stranka nikdar ni imela zaslonbe med slovenskimi in hrvaškimi prebivalci, kar so potrdile obojne parlamentarne volitve. Ta argument je uporabljala med volilno kampanjo bolj kot opravičilo pred lastnim članstvom, ki je težilo k sodelovanju z blokom, in kot izgovor pred blokovi, ki so ji očitali protinacionalnost.

V goriškem in istrskem volilnem okrožju je Italijanska ljudska stranka sestavila samostojne kandidatne liste z znakom, ki je bil v vsej državi enak, križev grb z napisom »Libertas«. V Istri so na listi ljudske stranke kandidirali Lucas, Lonzar, Sambo, Cisco in Frangipani, na Goriškem pa Flego, Pontoni in Cargnel. Obe listi sta bili neblokirani, ker nista imeli dovolj kandidatov. Nacionalisti in fašisti so v tem že videli prvi korak k zmagi bloka. Odprti listi v resnici nista vplivali na končne rezultate.

2. Italijanska republikanska stranka — Partito Repubblicano Italiano — PRI je bila druga manj pomembna stranka, ki je samostojno nastopila v vseh volilnih okrožjih v skladu s sklepom strankinega kongresa v Anconi. Pod Avstro-Ogrsko je obstajala v Trstu in okolici struja macinijancev z glasilom »L'Emancipazione«. Do marca 1919 je bila združena z drugimi levničarskimi strujami v Italijanski socialistični uniji, ki so jo ustanovili disidenti socialistične stranke, nakar so macinijanci izstopili in ustanovili sekcijo Italijanske

¹³ L'Azione, 26. IV. in 5. V. 1921.

¹⁴ Goriška straža, 6. V. 1921.

¹⁵ Goriški Slovenec, 26. III. 1921.

republikanske stranke. Drugi del socialistične unije se je priključil stranki italijanskih socialistov reformistov.

Pred vojno so bili macinijanci iredentisti. Ob volitvah so ponavadi podpirali italijanskega nacionalnoliberalnega kandidata, ali pa so se od volitev vzdržali, ker so bili prešibki za samostojen nastop. Zagovarjali so vstop Italije v vojno na strani antante in priključitev Julijske krajine k Italiji. Republikanska stranka je imela precej pristašev v Trstu, v Istri le v poreškem in koprskem okraju, na Goriškem pa je bila maloštevilna.

Republikanci so kritično ocenjevali tedanji družbeni red, nasprotovali so monarhiji, hoteli so republiko in pravice za delovne množice v skladu s teorijami Mazzinija. Po socialnem programu so bili blizu socialistom, po političnem pa nacionalistom. Sodelovali so v D'Annunzijevi reški ekspediciji v veri, da gre za odrešitev reških bratov, hkrati pa so sodelovali s tržaškimi delavci v stavkovnem gibanju in težili po zavezištvu s socialistično stranko. Kakor pri ljudski stranki je bil tudi med republikanci protifašistični duh močnejši od nacionalističnega, zato se tudi oni niso vključili v nacionalni blok. Imeli so pošten in demokratičen program, želeli so mirno sožitje s slovansko manjšino,¹⁶ čeprav so zanjo imeli le lepe besede, ne pa tudi dejanj.

V svojem glasilu »L'Emancipazione«¹⁷ so tržaški republikanci odgovarjali bloku, da ne odklanjajo sodelovanja zgolj zaradi strankarske discipline in zaradi navodil centralnega vodstva, temveč ker ne morejo istovetiti svojega nacionalnega čuta, načel in teženj s stališči buržoazije, ki je znala mnogo bolje braniti lastne razredne interese, kot interese domovine. Republikanci »ne morejo sodelovati s tistim fašizmom, ki požiga in ruši delavske domove pod pretnostjo, da brani italijanstvo, hkrati pa se ne potrudi, da bi se boril proti trgovskim zbornicam, kjer se pojem domovine sklada z borznimi špekulacijami... Republikanci ne morejo paktirati ali stopati v zvezo z istrsko lakomno kliko, ki drži v suženjstvu delavce in male posestnike«, ne morejo se družiti s tistimi, ki so se včeraj klanjali Habsburžanom, danes se klanjajo Viktorju Emanuelu, jutri pa se bodo klanjali papežu.¹⁷ Nepopustljivost republikancev je postavljala na kocko uspeh nacionalnega bloka v Trstu. Nacionalisti so jim očitali, da so edina nacionalna stranka, ki je obrnila bloku hrbet, kar bo koristilo socialistično-slovansko-boljševiškem bloku.¹⁸ Če torej blok ne bo zmagal v celoti, bodo krivi republikanci; vsi glasovi, oddani za to stranko, bodo za Italijane izgubljeni, pač pa bodo v prid narodnim sovražnikom — Slovanom. Po mnenju nacionalistov bi republikanci morali podpreti italijansko narodno stvar v Julijski krajini, ker ji grozi slovanska nevarnost. Takim očitkom so republikanci utemeljeno odgovarjali, da so nove pokrajine že određene in se Italijanom na tem ozemlju ni treba več boriti za narodne pravice, saj jih morebitnih pet slovenskih poslancev, izvoljenih na Goriškem, ne bo moglo kratiti. Julijska krajina je italijanska in naj se že končno nacionalisti znebijo miselnosti, da je položaj Trsta drugačen, kot je položaj drugih italijanskih mest.¹⁹

V volilnem razglasu je pokrajinska organizacija Italijanske republikanske stranke obljubljala volivcem, da se bodo njeni poslanci borili za republikansko

¹⁶ Prim. Giani Stuparich, Trieste nei miei ricordi, Garzanti, 1948, str. 63 in Silvestri cit. delo.

¹⁷ L'Emancipazione, 16. IV. 1921.

¹⁸ La Nazione, 27. I. 1921.

¹⁹ L'Emancipazione, 16. IV. 1921; Edinost, 15. V. 1921.

ureditev države, kar bo tudi v Julijski krajini povzročilo spremembo neznosnega gospodarskega in upravnega položaja. Potegovali se bodo za pereče zahteve, kot so obnova goriške Furlanije, ki je bila najbolj prizadeta v vojni, bonifikacija zemlje v vzhodni Istri, vodovod za istrski polotok, ekonomska prosperiteta Trsta, takojšnja razglasitev proste luke in čimhitrejši razvoj prometnih zvez z zaledjem. S širšo pokrajinsko avtonomijo naj se reši tudi narodnostno vprašanje, tako da bi se polagoma izenačile pravice in dolžnosti Slovanov, ki žive v mejah kraljestva, s pravicami in dolžnostmi drugih državljanov.²⁰

Republikanska stranka je predložila kandidatne liste v vseh treh volilnih okrožjih. V tržaškem okrožju so kandidirali: Cipriano Fachinetti, Diomede Benco, Ermanno Mrachig in Federico Pagnacco, direktor lista »L'Emancipazione«; v poreškem okrožju: Diomede Benco, Michele Miani, sekretar republikanske stranke za Julijsko krajino, Antonio Bandini, Albino Pelizzon, Alfredo Algardi in Giovanni Predonzani, v goriškem okrožju pa Guido Bergamo, Giovanni Stecchina, Giuliano Viezzoli in Antonio Mocenigo, peti kandidat Alfredo Naldi je tik pred volitvami odstopil, zato goriška lista ni bila popolna. Med kandidati sta bila en delavec in en kmet, drugi pa intelektualci; razen treh so bili vsi bivši prostovoljci na italijanski fronti, nekateri od teh pa tudi reški legionarji, kar naj bi stranki dajalo nacionalni pečat in privlačevalo volivce. Na Goriškem je republikanska glasovnica imela za znak vola, vprežena v plug, v Trstu in Istri pa bršljanov list.

3. Italijanski nacionalni blok — Blocco nazionale italiano. Blok kot zveza nacionalno-liberalnih struj za skupen volilni nastop je nastal, kot smo videli, z namenom, da si ustavne stranke zagotove čim večje število poslancev na račun socialistov. Blokovstvo se je prvič pojavilo že ob občinskih volitvah leta 1920. Sicer je že sam sistem proporcionalnega zastopstva favoriziral močne, dobro organizirane in s programi oborožene stranke. Ker tako imenovane stranke reda teh pogojev niso imele, so bile prisiljena v volilne koalicije, tembolj ker je šlo za ohranitev družbenega reda, v katerem so imele hegemonijo. Na taki osnovi je lahko fašizem postal povezovalac najrazličnejših struj in strank in je v bloku prevzemal iniciativo in vodstvo. Konservativne struje so v nasprotju z naprednejšimi levičarskimi in protifašističnimi strankami nastopile ob volitvah leta 1921 strnjeno. V različnih volilnih okrožjih so se združevale v blok najrazličnejše zveze in skupine, kar je pogostokrat povzročalo silne težave. Najti je bilo treba kompromise med nazori, načeli in programi, in blok je bil včasih bolj podoben kulturno-ekonomski zvezi kakor zvezi političnih strank. Blok je bil začasno združenje različnih političnih skupin za trenutni volilni račun. Tisti, ki so bili izvoljeni na njegovi listi, niso bili vedno predstaviki neke stranke, pa tudi ne nekega določenega ljudskega hotenja. Zato je ostalo odprto tudi vprašanje njihove odgovornosti.

V Julijski krajini je blokovstvo imelo še drug poseben pomen. Poleg revolucionarne nevarnosti je tam obstajala še »slovanska nevarnost«. Jugoslovanska manjšina je bila toliko strnjeno naseljena, da je lahko računala na svoje predstavnike v parlamentu. S tem pa bi bila javno ovržena trditev, da je priključeno ozemlje od nekdaj in popolnoma italijansko. Blok je torej imel nalogo, da z volitvami izvede plebiscit za Italijo, in tako dokaže, da so nove pokrajine,

²⁰ L'Emancipazione, 30. IV. 1921.

predvsem Trst in Istra, »terra italianissima«. Blok pa je bil tu tembolj potreben tudi zato, ker je bil italijanski liberalni tabor po vojni razkosan bolj kot v katerikoli italijanski pokrajini. Manjkala je neka močnejša stranka »reda«, obstajale so le šibke, nepomembne in razcepljene liberalnonacionalistične skupine in frakcije brez vidnejših političnih voditeljev. Blok je zato združil tiste liberalnonacionalistične sile, ki so bile v dobi Avstro-Ogrske organizirane v italijanski liberalnonacionalni stranki — Partito Liberale Nazionale.

V bivši italijanski liberalnonacionalni stranki je bila združena velika, srednja in mala buržoazija ter precejšen del intelektualcev in rokodelcev. Ideološki nazori teh slojev so si bili nasprotni. Družila jih je le ideja o obrambi nacionalnosti pred slovanskim nacionalizmom. Iz tega je izvirala tudi navezanost liberalcev na iredentistično gibanje, ki je bilo močno med intelektualci, svobodnimi poklici in mladino. Veliki buržoaziji iredentizem ni dosti pomenil. Res da je bila nacionalistično razpoložena, toda ni nasprotovala Avstro-Ogrski, ki ji je nudila privilegije in blaginjo. Iredentizem pa je vendar podpirala zaradi teženj omenjenih slojev v lastni stranki. Te je skupno z neorganiziranimi iredentisti potrebovala za volilno telo, posebno potem ko je bila uveljavljena splošna volilna pravica, kot protiutež naraščajočemu vplivu socialnodemokratske stranke.

Trdnjava liberalnonacionalne stranke je bil Trst, v pokrajini pa je bila razširjena v istrskih mestih, kjer je bil iredentizem tudi močan činitelj. Na Goriškem so bili liberalci omejeni le na Gorico, medtem ko je na podeželju med Furlani in Italijani prevladoval konservativni klerikalni tabor pod vodstvom Fajduttija, ki je bil proavstrijski. Na Goriškem nista prišla nacionalizem ali iredentizem nikdar do izraza kakor v Trstu in v Istri, ker sta se klerikalna pa tudi liberalna stranka potegovali zgolj za svoje privilegije.²¹

Med prvo svetovno vojno sta iredentistično gibanje in liberalna stranka prenehala delovati. Večina agilnejših privrženecv in voditeljev se je izselila v Italijo, kjer so se kot prostovoljci borili na italijansko-avstrijski fronti; druge pomembnejše osebnosti so avstrijske oblasti deportirale. Glasilo italijanskih nacionalistov je bil dnevnik »Il Piccolo«, ki je začel izhajati leta 1880. Avstrijankantsko usmerjeni Tržačani so 24. maja 1915, na dan vojne napovedi demolirali in požgali tiskarno, in list ni izhajal do 20. novembra 1919.²² Vojna pa ni liberalnonacionalne stranke samo številčno oslabila, temveč ji je odvzela tudi vsebino, ki je vezala omenjene heterogene struje: težnja po obrambi italijanstva in po »odrešitvi podjarmljenih dežel« je bila izpolnjena. Iredentistični program, ki je obvladoval skoraj dve generaciji, je bil izpolnjen, nadomestila zanj v spremenjenih razmerah pa ni bilo. Pojavilo se je sicer novo vprašanje ekonomskega nazadovanja Trsta in pokrajine, toda posestniški sloj se je temu previdno izogibal in čakal na stališča, ki jih bo zavzela država.²³

Generalni civilni komisar Antonio Mosconi, ki je bil od 19. julija 1919 komisar za občino Trst, od 1. decembra istega leta pa generalni civilni komisar za vso Julijsko krajino, se je v svojih spominih pritoževal, da je z vsemi močmi poskušal iz razbitih nacionalističnih elementov sestaviti neko organizacijo, da

²¹ Prim. Istra i Slovensko Primorje, str. 120—121; Silvestri, cit. delo; Vivante, Irredentismo adriatico, Casa editrice Giulia, 1945.

²² Cesare Pagnini, I Giornali di Trieste dalle origini al 1959, Milano 1960.

²³ Prim. Schiffererjev uvod v cit. delu Silvestrija.

bi se uprla delavskemu gibanju, ki je hotelo s prevratom spremeniti družbeni red. S tem poskusom ni uspel, ker je bila stara liberalnonacionalna stranka izčrpana po težkem boju za odrešitev in se je v prvih povojnih mesecih popolnoma razšla; njen glavni cilj »redenta« ni več obstajal, zato so ponovno prišle na površje razlike v nazorih in težnjah, ki so vplivale sredobežno.²⁴

Po vojni so se te struje združevale v razne strančice endnevnice z moderniziranimi programi, ki pa se niso vkoreninile. Najprej so se tržaški liberalci skušali uveljaviti s stranko »Rinnovamento«. Namesto prejšnjega iredentizma so poudarjali radikalizem ali težnjo po hitrem prilagajanju spremenjenemu položaju v pokrajini in množičnemu razpoloženju po socialnih reformah. Toda prav kmalu se je pokazalo, da pri »Rinnovamento« ne gre niti za radikalizem niti za socialni program, temveč zgolj za obrambo interesov posedujočega sloja.²⁵

Pred volitvami leta 1921 sta v Trstu iz bivše liberalne stranke oziroma iz »Rinnovamenta« čez noč nastali dve novi stranki: Nacionalna reformna stranka — Partito Nazionale Riformatore ter Stranka nacionalne rekonstrukcije — Partito di Ricostruzione Nazionale. Po volitvah sta tudi ti razpadli in deli obeh so se združili v novo Demokratično stranko — Partito Democratico, ki je bila ustanovljena 20. decembra 1921 v Trstu. Republikansko glasilo je tedaj pikro pripomnilo, da je obnova + reforma = demokracija.²⁶

Poleg omenjenih liberalnih strank je po vojni nastala v Trstu še tretja nacionalistična organizacija Associazione Nazionalista Italiana, ki je bila sekcija istoimenske italijanske stranke. Oporo je imela v iredentistični organizaciji »Trento-Trieste«. Program te stranke je bil radikalnejši od liberalnega in močno podoben fašističnemu, saj je zagovarjal močno državo, podrejenost posameznika narodu, namesto razrednega boja pa medrazredno sodelovanje in dvig splošne produkcije.²⁷

V Istri je iz liberalnih vrst nastala Demokratična nacionalna stranka — Partito Democratico Nazionale.

Omenjene stranke, ki so nastale večinoma zaradi volilnih kombinacij, niso imele upanja, da se vkoreninijo. Želele so postati temelj za nacionalni blok v Julijski krajini, toda že v tem prvem nastopu so bile odrinjene, kajti vodstvo bloka so prevzeli fašisti.

Centralno vodstvo fašistične organizacije je določilo, naj si fašizem zagotovi čisto in zvesto parlamentarno zastopstvo. Fašisti morajo bloku brezpogojno vsiliti blokirane liste, da preprečijo avtomatično sestavo improviziranih klerikalno-zmernih zvez.²⁸ Vlogo fašizma v nacionalnem bloku je jasno in nedvoumno opredelil Mussolini v fašističnem listu »Il Popolo d'Italia«. Tam je med drugim pisal, da je fašizem gibanje tiste vrste, ki vleče, ne da se pusti vleči, ki daje svojo barvo, ne pa da sprejema barvo drugih; fašizem se lahko druži z drugimi nacionalističnimi strankami le tedaj, kadar te priznajo, da mora fašizem dajati volilnemu boju pečat svoje zvestobe, svojega hrepenenja in svojega programa.²⁹

²⁴ Antonio Mosconi, I primi anni del governo italiano nella Venezia Giulia — Trieste 1919—1922, ed. Capelli, Bologna 1924, str. 9 (citiram: Mosconi).

²⁵ Silvestri, str. 28—30.

²⁶ L'Emancipazione, 21. XII. 1921.

²⁷ Silvestri, str. 37.

²⁸ La Nazione, 16. IV. 1921.

²⁹ Silvestri, str. 103.

Tržaški fašijo je bil ustanovljen 23. maja 1919 kot eden izmed prvih fašijev v Italiji. Uradno se je imenoval Tržaški bojevniški fašijo — Fascio Triestino di Combattimento. V začetku je štel okrog 30 bivših prostovoljcev z italijanske fronte, tako imenovanih bojevnikov, ter bivših deportirancev, ki jih je vezala »ljubezen do domovine«, patriotizem. V resnici so bili to odpuščeni vojaki, ki se niso mogli sprijazniti s povojnim civilnim življenjem. Bili so skupina razočarancev, vojnih izkoreninencev, nezadovoljnih s povojno italijansko politiko ter prežetih s sovraštvom do boljševisma. Neposredno podporo je začetni fašizem v Trstu imel v iredentistični organizaciji »Trento-Trieste«, ki se je po vojni razširila iz Italije tudi v Trst, da bi krepila italijansko narodno zavest v nevarnosti pred »tujerodci«. »Trento-Trieste« je bila najbolj ekstremistična organizacija, prežeta z imperialističnimi idejami. Uporabljala je parole o »okrnjeni zmagi« in »obrambi italijanstva«, ki jih je fašizem v celoti osvojil.³⁰ Od junija do septembra 1919 je bil fašijo v fazi formiranja. Razen demobiliziranih oficirjev in vojaških prostovoljcev ter arditov, udeležencev reške ekspedicije, so se mu v prvi dobi priključevali še študentje in druga, avanture željna mladina. Voditelji pa tudi člani povečini niso bili Tržačani, temveč priseljenci iz Italije. Finančni podporniki gibanja, lastniki ladjedelnic, tovarn in veleposestev, so ostajali za kulisami.

V jeseni 1919 so tržaški fašisti imeli opredeljene svoje trenutne zahteve nekako takole: državna meja naj se sklada z etnografsko, ki je po njihovem mnenju segala do Snežnika, in strateško, Jadransko morje naj postane izhodišče za vso centralno Evropo in naj konkurira Severnemu morju, Trst naj postane torišče trgovine za vzhod, treba je zgraditi železniško delto Benetke—Trst—Reka, podpreti reško ekspedicijo in urediti valuto. Od vlade, ki so jo obsojali, češ da je cincava in širokosrčna do Slovanov, popustljiva nasproti socialistom in avstrijakantom ter indiferentna do bojevnikov, so zahtevali takojšnjo aneksijo vsega ozemlja do Nanosa in Snežnika vključno z Reko. Zahtevali so tudi podporo bojevnikom in zvestim patriotom, ki so živeli na priključenem ozemlju, in hiter poseg za ekonomsko-gospodarski razvoj dežele kot npr. graditev proge Sv. Lucija (danes Most na Soči) — Trbiž kot najkrajšo zvezo Trsta z Avstrijo, razvoj ladjedelnic in izkoriščanje električne energije na Soči.³¹ Prvotni fašizem se je zavzemal za republikansko ureditev države, za decentralizacijo državne uprave, za pokrajinsko in občinsko avtonomijo, v gospodarskem pogledu pa tudi za omejitev privatne lastnine in zaplembo vojnih dobičkov. Tržaški fašizem pa tudi druge nacionalistične struje so svoje poslanstvo najprej manifestirale s podporo D'Annuzijevemu pohodu na Reko. Prav ta je fašizmu dal priložnost, da se izoblikuje in okrepi s konkretnimi akcijami.

Fašistično bojevniško sredstvo je bilo nasilje. Uporabljali so ga proti tradicionalnim sovražnikom italijanskega nacionalizma v Julijski krajini, proti socialistom in proti Slovanom, ki so jih združili v skupen pojem »slavo-comunisti«; ta pojem se je uveljavil in je bil v rabi vso dobo fašističnega režima. Z njim so hoteli poudariti, da sestavljajo največji del revolucionarnih množic Slovinci in Hrvati, hkrati pa so dva nasprotnika reducirali v enega.

³⁰ Prim. Silvestri, str. 34—36.

³¹ Michele Risolo, *Il Fascismo nella Venezia Giulia dalle origini alla marcia su Roma*, ed. C. E. L. V. I, Trst 1932, str. 4—5, (citiram: Risolo).

Mosconi je v že omenjenih spomilih zapisal, da je ob nastanku fašizma hitro doumel, da je edina sila, ki bo sposobna sestaviti iz bivših liberalnacionalističnih struj tisto močno organizacijo, ki jo je sam zaman poskušal ustvariti. V takratni, po Mosconiju žalostni situaciji v Julijski krajini, ko je kazalo, da bo socializem popolnoma prevladal, ko je boljševiška propaganda že uspešno razširila svoj strup na ljudske množice, je bila taka enotna organizacija nujno potrebna. Razvoj fašizma je spremljal s simpatijo; le-ta se je kmalu razširil iz Trsta po vsej pokrajini, kar se je zaradi takratnih razmer moralo zgoditi. Stare konstitucionalne stranke, pretresene zaradi vojnih dogodkov, razpadajoče zaradi povojne krize, deljene in šibke zaradi notranjih nasprotstev in osebnih nesoglasij, so bile nepriljavne in neekspanzivne. Nova sila, neomadeževana s prahom tradicije, je bila po mnenju Mosconija edina vera in up vseh domoljubov.³²

Italijanski nacionalni blok, je nastajal v vsakem volilnem okrožju na svoj način.

V Trstu si je lastila pravico za ustanovitev bloka prav v ta namen ustanovljena Nacionalna reformna stranka. Računala je, da bo imela vpliv v širših plasteh, ker je bil njen program kompromisen, privlačen za radikale, bojevnike, reformiste in druge. Puljski list »L'Azione« jo je pikro imenoval nadstranka in ugotovil, da ni nič drugega kot začasna volilna koalicija, ki se ne bo obdržala.³³ Fašisti niso nameravali prepustiti vodstva v volilni kampanji in v bloku starim liberalcem. Že ob polemiki okrog meja volilnih okrožij je Giunta, voditelj Tržaškega fašija, v svojem listu »Il Popolo di Trieste« javno ožigosal nekdanje voditelje tržaškega liberalizma, da so ljudje brez volje, ki so podlegli parolam o enakosti, bratstvu in humanosti. Nasproti doktrinam o demokraciji in odpovedovanju bodo fašisti postavili svoje »junaške« vrline, kot so »hoteti« in »premagati«. To je bil prvi opomin, opozorilo nase in na vlogo, ki jo nameravajo odigrati v volilnem boju. Še preden je prišlo do pogajanja za sestavo bloka, so predlagali Benita Mussolinija za kandidata v tržaškem volilnem okrožju. V svesti si svoje premoči nad drugimi nacionalističnimi strujami, zaradi svoje odkrite aktivnosti v preteklih mesecih, so nepopustljivo vztrajali na svojih stališčih in s tem zavirali pogajanja v bloku.³⁴

Enajstega aprila je Zveza bojnikov — Associazione dei Combattenti — povabila na skupno sejo predstavnike tržaškega fašija, Italijanske nacionalistične zveze, Stranke nacionalne rekonstrukcije, Nacionalne reformne stranke, ljudske in republikanske stranke, predstavnike dalmatinskih bojnikov, skupine »Filippo Corridoni« (macinijanci), Zveze vojnih invalidov in predstavnike Zveze reških legionarjev. Razen republikancev so vsi poslali svoje predstavnike, da bi se sporazumeli za sestavo bloka, se začasno odpovedali svojim strankarskim programom in ciljem in privolili v skupno volilno osnovo. Skupni imenovalec za združitev tako različnih političnih grupacij je lahko bila zgolj prazna formula, za vse sprejemljiva. To formulo so predlagali tržaški fašisti že na tej prvi skupni seji. Obsegala je načela o narodni obrambi, vrednotenju zmage, restavraciji dela, reda in narodne discipline, čemur ni nihče oporekal.³⁵ Uradno je bil trža-

³² Mosconi, str. 15; O fašizmu v Julijski krajini primerjaj še Aldo Oberdorfer, *Il fascismo nella Venezia Giulia*, Critica Sociale 1921, št. 11, str. 167 in Silvestri cit. delo.

³³ L'Azione, 20. I. 1921.

³⁴ Prim. Silvestri, str. 101—105.

³⁵ La Nazione, 12. IV. 1921.

ški blok sestavljen 21. aprila, ko so se tržaški fašijo, tržaška sekcija Italijanske nacionalistične zveze, Nacionalna reformna stranka, Stranka nacionalne rekonstrukcije in ljudska stranka sporazumele o kandidatni listi. Do tega sporazuma, ki ni bil toliko sad kompromisov kolikor popuščanja liberalnonacionalističnih struj, pa niso prišli z lahkoto.

V praksi je odstopanje od strankarskih teženj in ciljev potekalo z večjo muko, kot je bilo teoretično predvideno. Ljudska stranka ni mogla ničesar izsiljevati od drugih, ker je bila v Trstu prešibka in v bloku le privesek brez besede. Socialisti reformisti, ki so prvotno tudi pristopili, so predlagali za blokovsko listo svojega kandidata Bereninija, pa je bil predlog odbit z izgovorom, da kandidat ni iz Julijske krajine.³⁶ Reformisti so nato zapustili pogajanja in so na volitvah glasovali za republikansko stranko.

Najtežjo krizo je prestajal tržaški nacionalni blok ob izstopu fašistov. Volilni odbor in ravnateljstvo tržaškega fašija sta na seji 20. aprila sklenila, da fašijo pretrga nadaljnja pogajanja s predstavniki drugih strank in si ohrani popolno svobodo akcije.³⁷ Do tega je prišlo zato, ker so bivši liberalci predlagali za kandidata dr. Giorgia Pitacca, nekdanjega liberalnonacionalnega poslanca v avstrijskem državnem zboru, zagovornika interesov tržaških kapitalističnih krogov. Dr. Pitacco je bil eksponent italijanske vlade v Trstu, desna roka senatorja Salate, predstavnik zmernih oziroma eden izmed ljudi »brez volje«, proti katerim je bil naperjen omenjeni Giuntov članek. Dr. Pitacco je bil prisiljen, da se sam odpove kandidaturi. V pismu direktoriju bloka dne 19. aprila je utemljal ta korak: »Ne morem dovoliti, da bi bilo moje ime, ki je bilo doslej simbol za slogo tlačenege italijanstva, razlog ali izgovor za nesoglasje med državljani ob volitvah, ki morajo biti plebiscit zmagovitega italijanstva. Zato prosim državljane, pripadnike raznih strank in ekonomskih trgovskih ter pomorskih ustanov, ki me spoštujejo s tolikšnim zaupanjem, da glasujejo za drugega kandidata. Zagotavljam jim svojo globoko hvaležnost in svojo neomajno zvestobo do našega Trsta, ki potrebuje danes bolj kot kdajkoli iskreno in bratsko sodelovanje vseh svojih sinov.«³⁸ Ko je bil odstranjen razlog za izstop fašistov iz bloka, so se ti nemudoma ponovno vključili in predložili svojo kandidatno listo, ki so jo drugi sprejeli brez ugovorov. Na listi bloka so kandidirali: od bojevnike zveze pomorski kapitan Giovanni Banelli, od fašistov odvetnik Francesco Giunta, od bivše liberalnonacionalne stranke inženir Giovanni Menesini, ki je bil na volitvah v Avstriji dvakrat protikandidat socialista Pittonija, od nacionalistične stranke pa odvetnik Fulvio Suvich.

Kandidati, ki jih je vsilil fašijo in so jih stranke sprejele zaradi blokovske discipline, so bili predstavniki različnih struj, toda imeli so nekaj skupnega: vsi so bili »valorosi combattenti« — borci na italijanski fronti in po duhu fašisti.

Kar je veljalo za socialističnoreformističnega kandidata Bereninija, ni veljalo za fašističnega kandidata Francesca Giunta, voditelja tržaških fašistov, ki tudi ni bil domačin. Giunta je bil poslan iz Firenc v Trst, da je prevzel vodstvo fašija. Njegovo ime je bilo dotlej v Trstu že »toliko znano in cenjeno«, saj je vodil vse požige narodnih in delavskih domov, da si ni upal nihče oporekati kandidaturi.

³⁶ La Nazione, 17. IV. 1921.

³⁷ La Nazione, 21. IV. 1921.

³⁸ La Nazione, 22. IV. 1921.

V razglasu bloka z dne 30. aprila je bilo med drugim rečeno, da je Trstu naložena obramba posvečene zemlje, »opozarjamo, da smo zaradi te dolžnosti v preteklosti premnogokrat žrtvovali svoje nazore in ljudi; s ponosom se zavedamo, da z izpolnjevanjem te dolžnosti tudi danes žrtvujemo kriterije posameznih programov: v skupni nameri nas združuje obramba italijanstva, težnja po vzpostavitvi reda v državi in po vzpostavitvi državne avtoritete v inozemstvu in doma, potreba po preporodu vseh produktivnih sil v deželi.«³⁹

Prvega maja je imel blok prvo predvolilno zborovanje v Trstu. Kandidat Fulvio Suvich je govoril, da sedaj ni časa za podrobne programe in posamezne probleme, ker je treba izoblikovati in okrepiti splošna načela, ki bodo peljala v boljšo bodočnost. Beseda »ricostruzione — obnova« naj pove vse, saj gre za obnovitev državne avtoritete. Fašistični kandidat Giunta je med drugim rekel: »Moj program poznate, to je program fašizma ... Zame posebej se je začel program s požigom Balkana⁴⁰ ... danes ne gre le za to, da izvojujemo političen boj, temveč moramo izvojevati narodni boj. Gre za boj, ki se bije na vzhodnih vratih Italije. Sovražnik stoji par korakov izven mestnega obzidja.«⁴¹ Drugega volilnega programa tržaški nacionalni blok ni imel pa ga tudi ni mogel imeti; za prostozidarje, klerikalce, bojevnike, demokrate in nacionaliste ni skupnega jezika. Kompromis pa je bil vseeno dosežen: kapitalisti so si obdržali gospodarsko oblast, politično pa so prepustili fašistom. S tem niso ničesar izgubili, saj je bil volilni uspeh fašistov odvisen od finančnikov pa tudi od bivšega liberalnonacionalističnega volilnega telesa.⁴²

Volilni znak tržaškega nacionalnega bloka je bil fašijo z miniaturno sliko tržaške helebarde. Ta je bila drobna koncesija fašistov staremu liberalnonacionalističnemu taboru.

V Istri je bilo rojstvo bloka nekoliko drugačno kot v Trstu. Obstajale so tri stranke nacionalističnega tipa: socialisti reformisti, fašisti in Demokratična nacionalna stranka, ki je združevala člane prejšnje liberalnonacionalne stranke. Že jeseni 1920 so istrske nacionalistične struje želele poenotiti dejavnost, kar je postalo aktualno v volilni kampanji. V januarju je list »L'Azione«, glasilo socialistov reformistov, vabil vse narodno zavedne Italijane, naj propagirajo med prijatelji in somišljeniki ustanovitev enotne zveze. »Samo s popolno in neutrudno aktivnostjo bo mogoče zmagati ... Volitve morajo biti plebiscit za Italijo. Vsi Italijani morajo ostati na svojem bojnem mestu, združeni in enotni.«⁴³ Zgled za sestavo bloka v Istri je dal Pulj, kjer je bilo politično in strankarsko življenje najbolj razvito. Ker je bil tam močan proletariat in socialistična stranka, so bili močni tudi fašisti in nacionalisti. Sporazum med demokratično, reformistično in fašistično organizacijo v Pulju je bil sorazmerno hitro dosežen, na podeželju in v manjših istrskih mestih pa ni šlo vse gladko. Nastanek bloka, predvsem v severovzhodni Istri so ovirali posamezniki, ki niso uradno pripadali nobeni stranki in so zahtevali enakopravnost v bloku, kot so jo imele stranke. Pa tudi ljudska stranka je zavlačevala pogajanja; v začetku je privolila v zvezo, nato je odstopila. Pet tednov pred volitvami Istra še ni imela nacionalnega bloka. Dne

³⁹ La Nazione, 1. V. 1921.

⁴⁰ Hotel Balkan v Trstu, zgrajen 1904, kjer je bil slovenski narodni dom s knjižnico, čitalnico, in sedeži slovenskih društev, so fašisti zažgali 13. junija 1920.

⁴¹ Edinost, 4. V. 1921.

⁴² Silvestri, str. 109.

⁴³ L'Azione, 25. I. 1921.

13. aprila se je končno v Pulju sestalo nad 300 delegatov iz 36 istrskih krajev. Pripravljalni odbor je odstopil svoje mesto novoizvoljenemu direktoriju, v katerem je bilo po šest predstavnikov Demokratične nacionalne stranke, stranke socialistov reformistov, fašistov in Zveze bojevnikov. Ker je prevladalo načelo, da je blok zveza obstoječih političnih strank, so imeli bojevniki v direktoriju le posvetovalno pravico.⁴⁴ Obveljala je zahteva fašistov, da je vodstvo bloka in volilne kampanje prepuščeno organiziranim strankam, neorganizirane struje so smele biti le volilno telo. Fašijo tudi ni bil stranka v pravem pomenu besede, vendar je po eni strani nemoteno uveljavil svojo zahtevo, po drugi pa dosegel enakopravnost v direktoriju. Kar je veljalo za Zvezo bojevnikov, ni veljalo za Bojevniški fašijo. Vpliv fašistov v istrskem nacionalnem bloku je popolnoma prevladal, kakor hitro so bile premagane prve težave na poti sporazumevanja. Ta načela, ki jih je sprejelo pokrajinsko zborovanje, so povzročila krizo v puljskem bloku, ki je bil iniciator in organizator bloka v pokrajinskem merilu. Trije najaktivnejši člani puljskega direktorija so izstopili, vodstvo je prešlo v roke fašista Bilucaglie.⁴⁵

Stališča istrskega nacionalnega bloka, povzeta iz uvodnikov puljske »L'Azione«, so bila tale: nacionalni blok združuje stranke z različnimi nazori in težnjami in teh razlik nihče ne zanika. Blok je nastal zaradi trenutne potrebe in spontane želje, zaradi enotnega cilja — pridobitev glasov. Gorje, če bi se v ta boj spustili ločenc, nasprotnik bi nas posamič pogazil. Ko bodo volitve mimo, bomo šli vsak svojo pot. Prisiljeni smo bili v to zvezo zaradi boljševiskih blodenj, ki vodijo v državljansko vojno, in zaradi slovanskega iredentizma, katerega morebitna zmaga na volitvah bi izven državnih meja pričala o italijanskem imperializmu. Ze res, da so Slovani še preveč primitivni, da bi se spustili v rasistični boj, da žive izolirano po vaseh in da so se po dolgih letih sosedstva privadili na Italijane, ti niso naši sovražniki. Toda ne pozabimo, da naše oblasti niso znale odstraniti tistih propagandistov, duhovnikov, učiteljev, advokatov, ki to ljudstvo vodijo v odločno iredentistično akcijo. Hkrati pa tudi komunisti delujejo med istimi ljudmi, znajo izkoriščati njihovo nezadovoljstvo, obljubljaajo jim materialne dobrine. Naš komunizem favorizira jugoslovanski iredentizem in se odreka vsakemu narodnemu čutu. Proti temu nasprotnikoma se bo boril blok, svobodno združenje raznih političnih struj, kot so fašizem, obnovitelj nacionalnega vzdušja, socializem, očiščen ponarejenih internacionalističnih sofizmov, in stare nacionalistične struje, ki so nas pripeljale v sedanost. »Ta zveza, obogatena z bojevniškimi izkušnjami in mladostno vneto, lahko uspešno izpolni prevzeto nalogo, vzbudi zaupanje istrskih volivcev in doseže poglobilni cilj... preprečiti zmago italijanskih sovražnikov v Istri.«⁴⁶

Enaindvajsetega aprila je bila sestavljena kandidatna lista italijanskega nacionalnega bloka za poreško volilno okrožje. Kandidirali so: fašisti in bivši bojevniki Luigi Bilucaglia, Luigi Albanese in prof. Giovanni Mrach, od socialistov reformistov direktor lista »L'Azione« De Berti, od Demokratične nacionalne stranke pa dr. Giovanni Pesante in dr. Antonio Pogatschnig. Direktorij bloka je namenoma izbral mlade kandidate, vsi so bili stari okrog 30 let, kar naj bi zagotavljalo zastopanje nove, naprednejše politike. De Berti, kandidat

⁴⁴ L'Azione, 14. IV. 1921.

⁴⁵ L'Azione, 17. IV. 1921.

⁴⁶ L'Azione, 14. IV. 1921.

socialistov reformistov, je v volilnem govoru v Pulju poudaril, da so se reformisti združili z nekdanjimi nasprotniki iz edinega razloga, ki se imenuje »Italija«. Fašizem je ideja ne stranka. Trudi se, da vnese novega duha v sedanjo politiko in če bi v bloku bile samo stare stranke brez fašistov, bi bil mrtev, brez duše. Fašistična zastava in naša rdeča zastava, zvezani s trikoloro, bosta simbol bodočnosti. Hkrati je fašistični kandidat Bilucaglia naglasil, da gre fašistom zasluga, ker se Italija dviga iz kaosa in nevarnosti, fašizmu gre zahvala, da je bog Lenin zatopil in državljeni spet svobodneje dihajo, ne pa vladam niti drugim strankam. »Zato si fašizem lasti pravico vodstva v tem boju, pravico, da se spoštujejo in upoštevajo njegovi nameni.«⁴⁷

Fašisti so izdali razglas tudi za istrske Hrvatate, napisan v istrskem dialektu ali bolje v mešanici hrvaščine in italijanščine, ki je nihče ni razumel, zaradi česar so se celo Italijani norčevali. Naslovu »Ki smo mi? Ča zahtijevamo?« je sledila razlaga, da se fašisti ne bore proti malemu človeku, pač pa proti slovanskim velikašem, ki so pustili istrskega kmeta na cedilu. Fašisti so v letaku grozili Hrvatom, da se jim bo zgodilo to, kar se je zgodilo Krničanom in Tinjančanom,⁴⁸ če ne bodo spoštovali Italije, italijanskega kralja in papeža in če ne bodo glasovali za blok. »To čemo Vam još reč: Ki ni je snama je proti nama. Huje za njega!«⁴⁹

Za italijanske volivce je blok izdal »deset zapovedi«:

1. Eno samo misel je treba povsod potrditi: Italija.
2. V volilnem boju predstavlja Italijo istrski nacionalni blok.
3. Kdor ne uboga ukazov, ki jih daje pokrajinsko vodstvo bloka, je sovražnik Italije in svojega lastnega mesta.
4. Vsi Italijani morajo biti enotni zaradi številnih sovražnikov.
5. Tisti, ki v volilnem boju razširja malodušje, je večji sovražnik Italije kot odkriti sovražniki.
6. Povsod in ob vsakem času je treba propagirati listo nacionalnega bloka.
7. Ni dovolj biti samo navzoč na zborovanjih in demonstracijah, temveč je potrebna tudi drobna propaganda in nabiranje novih glasov za blok.
8. Kdor ne sodeluje v komisijah bloka, v katere je imenovan, več škoduje kot tisti, ki je nezainteresiran.
9. Če bo 15. maj prinesel zmago drugi listi namesto blokovski, bodo prišli naši kraji spet v roke nasprotnikov.
10. Z vsestransko pomočjo bloku bo izražena hvaležnost Italiji, ki nas je odrešila tujega jarma, in potrjena plemenita tradicija italijanstva naše Istre.⁵⁰

Istrski nacionalni blok je imel za volilni znak fašijo s sekiro, sredi fašija pa krog s podobo koze.

Tudi v Gorici je bil 20. aprila ustanovljen nacionalni blok, toda njegova moč je zaostajala za tržaškimi in istrskimi. Ljudska stranka, ki je imela nekako največ privržencev, ni vstopila, prav tako ne republikanska stranka. V furlanskem delu goriškega volilnega okrožja in v Gorici, kjer je prevladoval italijanski živelj, so bile nacionalistične sile šibke, pa tudi fašisti niso mogli delati čudežev. V razglasu bloka z dne 30. aprila je rečeno, da si Italijani in Slovenci še niso nikdar toliko nasprotovali kot ob tej priložnosti, in da še ni bilo takšnega boja med obema narodoma, kot se obeta prav za te volitve. Slovenci

⁴⁷ L'Azione, 3. V. 1921.

⁴⁸ 3. aprila 1921. so fašisti požgali vasi Krnico in Šegotiče po oboroženem uporu prebivalcev, ko so branili sovaščana Čilego pred aretacijo.

⁴⁹ L'Emancipazione, 14. V. 1921; Historijski arhiv Rijeka, fond puljske prefekture, a-11, 1924 (citiram: Historijski arhiv Reka).

⁵⁰ L'Azione, 4. V. 1921.

Ki smo mi? Ča zahtijevamo?

Neki ljudi povodejā da su fašisti slabi ljudi, da su proti težaka i njegovoga imanja. To je sve velika laž. Mi ćemo vam valja reć da mi nismo ni slabi ljudi, ni vaši neprijatelji. Mi hoćemo svama u dobro Elveti, dobro postupati kako su bili navadni naši dobri starci Istrijanci koje valja da mi svi častimo. Mi nismo proti kmetu, proti rokodelcu ki od rana jutra do kasna večera trudi se na svojem polju, na svojem vinogradu da za dnu ča proukri. Mi smo proti one velikate, proti one advokate, koji samo mržnju za nas sipaju. Proti onim ljudem, koji su vama slaba učinili. Rekli su vama da ne sjošte promeni krune zać da će Jugoslavija ih bolje platiti, da te srbi tuka doć. Ima još kmeti, koji imaju i do sto mijari krun doma ke nemoru prominiti. To su krivi svi oni ča su od straha u Jugoslaviju pobigli i zapustili vas, kako na primjer Laginja, Trinajstić i tako dalje.

Ima tuka još takovih ljudi, ki bi vas steli na steći način primamiti. Ali mi proti onim ljudim ćemo strogo postupat. Sada smo u Italiji, koju valja da pošujeto, da častite talijane koji su vam dobro učinili u tehi tri leti ča su tuka i od glada stare i mlade izvukli; valja da častite Njegovo Veličanstvo Italijanskoga Veličkoga Kralja VIKTORA EMANUELA u Rimu kadi je naš Prečastit Papa. Ki ne bi sve to častil i respetal ćemo proti temu neprijateljski postupati. Primjer vam je toga u Karnici i Tinjannu kadi su fašisti strogo kaznili one koji su odgovorni onih tužnih i žalostnih događaja. Na petnajest biti će politični šbori. Valja da birate složno naše muževe, koje to na parlamentu u Rimu zahtijevat od Vlade vašo čerite i da se *Vam krune pomine*, i još da misle za vašu polju i za Istru.

Votajte svi za „*Istrijski blok*“ koji nosi naš glasovarničal znak „*KOZE*.“ To ćemo Vam još reć: Ki ni je snama je proti nama. *HUJE za njega!*

Masoca maja 1931.

RAVNOBTELISTVO

Razglas fašistične organizacije namenjen istrskim Hrvatom za volitve leta 1931

hočejo najti potrdilo o svojih pravicah na tem ozemlju, zato je sveta dolžnost vseh, da se dvignejo proti tej grožnji in ponovno dokažejo, da je Furlanija furlanska in ta s krvjo prepojena zemlja italijanska. Furlanija mora danes biti najtežji boj, da bo rešila svoj značaj in imela v Rimu svoj glas.⁵¹ Goriški blok je izbral za volilni znak peterokrako zvezdo. To v neki meri pomeni, da si fašisti niso upali pretirano vztrajati na svoji vodilni vlogi v bloku, vsaj na zunaj ne, če niso hoteli postavljati na kocko njegovega obstoja, da ne govorimo o potrebi po pridobivanju glasov v kateremkoli krogu nacionalno razporejenih volivcev. Na Goriškem so za nacionalni blok kandidirali: Giuseppe Pinat, Vincenzo Parmeggiani, Pirro Cosolo, Mario Camisi in Giovanni Bonavia. Podobno kot v Istri in v Trstu je bila tudi za goriške blokove kandidate najvažnejša legitimacija sodelovanje na italijanski fronti. Trije od naštetih kandidatov so bili »ex combattenti«.

V Goriškem volilnem okrožju je bil boj italijanskih nacionalistov vnaprej obsojen na neuspeh. To so prizadeti vedeli že tedaj, ko so bile določene meje volilnega okrožja. Možnosti za zmago so se zmanjšale v aprilu, ko so tekle priprave za sestavo bloka in ko se je že tako skromna manjšina Italijanov na Goriškem razdelila kar na pet kandidatnih list, ki so jih sestavili nacionalni blok, ljudska, republikanska, socialistična in komunistična stranka. Hkrati pa je bila velika večina slovenskih volivcev pripravljena glasovati za jugoslovansko listo. List »La Nazione« si ni mogel odpustiti, ker ni dovolj vztrajal na spremembi volilnih meja, kajti pričakoval je katastrofalne posledice. Tržaški nacionalisti niso mogli razumeti goriških popolarov in republikancev, ki se »nepopustljivo in vztrajno oklepajo svojih načel, namesto da bi mislili na abstinenco kot edini možni protest goriških Italijanov.«⁵² Po njihovih računih je bilo v goriškem volilnem okrožju približno 72.000 volivcev, od tega vsaj 52.000 slovenske narodnosti, 20.000 pa italijanske. Če bi bila udeležba na volitvah 70 0/0, bi vse italijanske liste dobile skupno 14.000 glasov, slovenska pa 36.400. Količnik, potreben za dosego mandata, bi bil v tem primeru 7000. Le kako naj ga doseže katerakoli italijanska lista?⁵³

4. Jugoslovanska narodna stranka — JNS. Če izvzamemo Trst, ki je imel več kot četrtino vsega prebivalstva Julijske krajine, je bil vpliv opisanih političnih strank omejen le na manjši del prebivalstva, kajti pretežni del Goričanov in Istranov ter vsi Notranjci so bili slovenske ali hrvaške narodnosti. Te množice, ki so bile strnjeno naseljene, so bile volilno telo za Jugoslovansko narodno stranko, proti kateri je bila naperjena glavna ost italijanskega nacionalnega bloka. Julijska krajina se je za prve parlamentarne volitve razdelila v dva mogočna nacionalna tabora, ki sta bila do neke mere ločena tudi teritorialno. Izven teh taborov so brezupno poskušale uspevati stranke popolarov, republikancev in socialistov, ki so kljub vloženim naporom ostale omejene le na ozemlje, naseljeno z Italijani. Edina stranka, ki je uspevala izven in hkrati na področju obeh narodnih blokov in proti kateri sta se v volilni kampanji borili obe narodni zvezi, je bila Komunistična stranka Italije.

Pred prvo svetovno vojno je bilo politično življenje Slovencev v Primorju podobno kot na Kranjskem. Na Tržaškem je v enotni slovenski Narodni

⁵¹ La Nazione, 1. V. 1921.

⁵² La Nazione, 29. IV. 1921.

⁵³ Il Piccolo, 28. IV. 1921.

stranki prevladovala liberalna struja, na Goriškem pa so bili liberalci in klerikalci razdeljeni v dve stranki, ki sta nastopali ločeno. V Istri, enako na Tržaškem, ni bilo delitve v nazorske skupine. Klerikalci na Goriškem niso bili v taki številčni premoči kot v drugih slovenskih pokrajinah. Pri zadnjih deželno-zbornskih volitvah leta 1913 so zaradi notranjega razdora v klerikalni stranki med staroklerikalnimi elementi okrog dr. Antona Gregorčiča in novo strujo s krščansko socialnimi tendencami zmagali celo liberalci.

Po okupaciji Julijske krajine so se vse meščanske politične struje med Slovenci in Hrvati združile v enotno politično društvo »Edinost«. Vodstvo društva je bilo v Trstu, kjer je izhajal tudi istoimenski dnevnik, v Gorici in v Istri pa sta delovala samostojna odseka z odboroma iz članov skupnega odbora. V Gorici je izhajala »Goriška Straža«, v Istri »Pučki prijatelj«. V prvih povojnih letih je politično društvo »Edinost« vodila skupina starih liberalnih prvakov. Voditelje bivše klerikalne stranke na Goriškem in v Istri so namreč nadomestili mladi krščanski socialci, ki pa v tej dobi še niso toliko dozoreli, da bi v skupni organizaciji lahko zahtevali enakopravnost.⁵⁴ Društvo se je v prvih letih po vojni ukvarjalo predvsem z vprašanjem slovenskih šol, ki so jih v veliki meri že med vojno zaprli, z razvojem združništva in s pospeševanjem kulturno prosvetnega življenja, ki se je razvijalo v okviru društev »Prosveta«, »Prosvetna zveza« in »Zveza prosvetnih društev«.

Za parlamentarne volitve leta 1921 so Slovenci in Hrvati nastopili kot Jugoslovanska narodna stranka — JNS. Politični voditelji so poudarjali, da ne gre za pravo politično stranko, temveč le za pojem, ki združuje vse Slovence in Hrvate razen nekaj komunistov. V Julijski krajini ni več narodnonapredne niti ljudske pa tudi ne slovenske socialistične ali slovenske komunistične stranke, temveč samo jugoslovanski narod, organiziran v narodni stranki; vse druge politične struje, italijanski komunisti, socialisti, nacionalisti in fašisti so na nasprotni strani.⁵⁵

JNS je okrog 10. aprila ustanovila glavne volilne odbore v vseh treh volilnih okrožjih, v Trstu pa še osrednjega. Ta je skrbel za reševanje skupnih vprašanj, kot so splošne reklamacije, izposlovanje dovoljenj za javna zborovanja, ki so bila še marca prepovedana z uredbo prejšnje zasedbene oblasti, itd. Volilni odbori v okrožjih so skrbeli za ustanavljanje 3- do 5- članskih volilnih odborov po občinah, za imenovanje zastopnikov JNS v volilne komisije in podobno. Volilni odbori po občinah so delovali med posameznimi volivci na svojem območju, jih pridobivali in nekako odgovarjali za volilne rezultate.⁵⁶

V volilnem razglasu je »Edinost« poudarjala, da se Slovani ne bodo udeležili volitev zato, da bi izvedli plebiscit, kakor jim nasprotniki neprestano očitajo. Kljub proporcionalnemu sistemu ne more nihče jamčiti, da bodo rezultati volitev pokazali pravilno razmerje med obema narodoma v pokrajini, kajti »preveč se je in se še bo storilo v nasprotno svrhu«. Pač pa gredo Slovenci in Hrvati v volilni boj zato, da bodo poslali v Rim »može svojega rodu in zaupanja, da bodo glasniki naših čustev in stremljenj, naših pritožb in zahtev«. Poslanci bodo skrbeli, da bodo izpolnjene obljube, dane sloven-

⁵⁴ Prim. E. Besednjak, Buditelju in voditelju naroda Virgilu Ščeku v spomin, Novi list, Trst 1958—1960.

⁵⁵ Goriška straža, 6. IV., 6. V. 1921.

⁵⁶ Prim. Goriška straža, 6. V. 1921.

skemu narodu ob priključitvi, da bo zagotovljen obstanek in razvoj slovankega narodnega življenja. »Jezikovne pravice, narodno šolstvo, gojitev narodne kulture, spoštovanje narodnega značaja ljudstva in zemlje, nedotakljivost naše narodne enotnosti in skupnosti z vsem jugoslovanstvom: to moramo doseči.« Hkrati se bodo zavzemali za gospodarsko obnovo, povračilo vojne škode in za oživitev deželne in občinske avtonomije. Posebej se bodo potegovali za kmeta, »saj je naše ljudstvo po večini kmetско in je v tej deželi potrebno posebne podpore«. Vsega slovanski zastopniki sicer ne bodo mogli doseči, toda sodelovati bodo morali s tistimi silami, ki stremijo po pravičnejši ureditvi socialnih in gospodarskih razmer, da »se vsakemu članu naroda zagotovi možnost eksistence, ki je človeka dostojna. Kdor pošteno dela, ta ima pravico zahtevati vsaj toliko, kolikor potrebuje zase in za svojo družino... Stremljenje po socialni pravičnosti pa najde svojo aktualno spolnitev in svoj sedaj veljavni izraz ravno v boju za nacionalno pravičnost, po kateri hočemo iskati pot do boljše bodočnosti.«⁵⁷ Zadnji del razglasa je bil vsekakor prilagojen pobijanju komunistične propagande, ki je še vedno odločujoče vplivala na delavstvo in v veliki meri na kmete slovanske narodnosti, zlasti na tiste, ki so bili na stopnji kmetškega proletariata in na polkmete. Pravega političnega programa pa društvo »Edinost« ni nikdar imelo, že zato ne, ker je bilo sestavljeno iz dveh nasprotujočih si političnih struj z dvema političnima konceptoma. Že naslednje leto se je enotna organizacija »Edinost« razdelila v tri samostojne organizacije: tržaško, goriško in istrsko.

»Goriški Slovenec«, list, ki ga je financirala vlada, da bi agitiral med Slovenci, je »Edinosti« upravičeno očital, da so se velenarodnjaški gospodje tik pred volitvami zavedali, kako važno je pridobiti kmeta in delavca. »Edinost« da ima dovolj notranjih problemov zaradi trenj med različnimi strujami in da bi to prikrila, je usmerila vso kampanjo proti komunistom.⁵⁸

Boj slovenskih narodnjakov proti italijanskemu nacionalizmu vsaj v prvi fazi volilnega postopka ni bil toliko pomemben. Po njihovem mnenju italijanski nacionalisti in fašisti še niso prodrli med strnjene slovanske množice, zato ni bilo nevarnosti, da bi dobivali slovanske glasove. Obstajala je samo nevarnost nasilja, ne pa ideološke premoči, kar je pokazala že borba za meje volilnih okrožij. Tudi nacionalistični list »Il Piccolo« je imel glede Goriške podobno mnenje. Objavil je, da je npr. v Tolminu le 25 Italijanov — »regnicolov«, ki bodo šli vsi volit v svoja okrožja v notranjost države, kajti tu jim ne kaže na uspeh. Vsi Tolminci »bodo volili tako, kakor bo hotel duhovnik, znameniti dekan Rojc, ki je odklonil, da bi pel Te Deum ob proslavi aneksije«.⁵⁹

S komunisti je bilo precej drugače. Delavec in kmet sta bila na njihovi strani, povojno revolucionarno razpoloženje je prodrlo v vse slovenske vasice. V volilni kampanji je zato JNS nujno morala zagovarjati program s socialnimi reformami, da je bil privlačen za preprostega človeka, hkrati pa je morala pobijati propagando komunistov in jih prikazovati kot podpornike italijanskega nacionalizma. »Ne bojimo se neudeležbe... pač pa moramo obrniti pozornost na tisti del našega naroda, ki se je pustil zavesti od lažnivih prerokov, ki obetajo narodno enakopravnost in svobodo ter takojšnjo temeljito preosnovanje druž-

⁵⁷ Edinost, 10. IV. 1921.

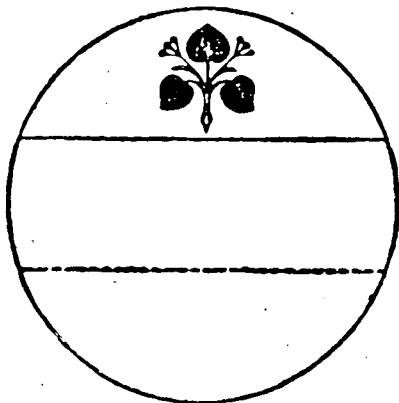
⁵⁸ Goriški Slovenec, 19. II. 1921.

⁵⁹ Il Piccolo, 14. IV. 1921.

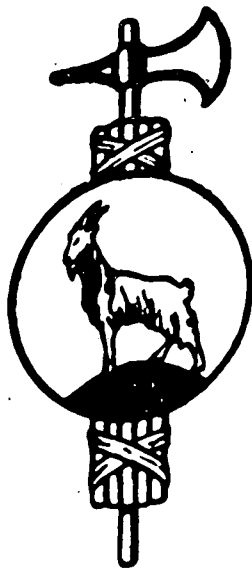
benega reda. Tu mislimo socialistično stranko, ki je od vseh tujih strank našemu ljudstvu najbližja. Mamljivi klici demagoških voditeljev niso bili brezuspešni. Komunistični krožki so rastle po naših krajih kakor gobe po dežju, socialistična stranka je postala mogočna tudi v Julijski Benečiji in to s pomočjo naših ljudi... Vsa ta ogromna stavba je bila postavljena na laž.«⁶⁰

Slovenski narodnjaki so pred volitvami ubirali še druge strune, da bi pridobili volilne množice in razvrednotili komunistično propagando med Slovenci. »Goriška straža« je takole razglabljala: »Velika večina... naših komunistov bo brez vsakega dvoma glasovala za kandidatno listo jugoslovanskega naroda, ker jugoslovanski komunisti bodo šele tiste zadnje, odločilne dneve čutili, kaj bi pomenilo, če bi se večina našega jugoslovanskega delavstva izločila iz narodnega telesa... Mi pričakujemo tudi od voditeljev slovenskih komunistov, da resno premislijo, ali je na mestu, da se oni izločijo in odločijo od celokupnega jugoslovanskega naroda.«⁶¹ Slovenski listi so tudi trdili, da so po nekaterih slovenskih vaseh na predvolilnih zborovanjih komunisti obljubili JNS, da bodo tokrat glasovali zanjo. Te trditve ni mogoče preveriti, ker nimamo na razpolago drugih virov.

Jugoslovanska narodna stranka si je v vseh treh okrožjih izbrala za volilni znak lipovo vejico, štar simbol slovanstva. V goriškem okrožju so kandidirali odvetnik dr. Josip Wilfan iz Trsta, duhovnik Virgilij Šček, dr. Karol Podgornik

Glasovnica Jugoslovanske narodne stranke (levo) in volilni znak italijanskega nacionalnega bloka za Istro za volitve leta 1921 (desno)

iz Gorice, Josip Lavrenčič iz Postojne in Franc Poljanec iz Idrije; v tržaškem okrožju dr. Edvard Slavik, Matej Josip Zlobec, Ivan Kjuder in Hinko Pertot, vsi Tržačani; v Istri pa Wilfan, dr. Ulikse Stanger, Ivan Stari, dr. Stojan Brajša, Franc Flego in Tomo Herak. Izmed petnajstih kandidatov sta le Šček in Brajša pripadala struji krščanskih socialcev, drugi pa so bili v liberalnem taboru.

⁶⁰ Edinost, 3. V. 1921.

⁶¹ Goriška straža, 6. IV. 1921.

V vseh okrožjih je JNS imela zaključene kandidatne liste in je dala strogo navodilo o prednostnih glasovih. Nobena stranka v Julijski krajini se ni toliko zavzemala za preference kot prav JNS. Politično vodstvo je za vsako ceno hotelo zavarovati vrstni red kandidatov zaradi notranjih strujarskih sporov. Balo se je celo, da bi katera od nasprotnih strank načrtno organizirala glasovanje za jugoslovansko listo z namenom, da bi podrla vrstni red kandidatov. Od slovanskih volivcev je zahtevalo popolno disciplino: vpisati morajo prednostni glas na ime prvega oziroma v Istri prvega in drugega kandidata. Ker JNS ni koncentracija raznih sil temveč enotna disciplinirana organizacija; se morajo strogo držati sklepov vodstva.⁶² Značilno je tudi to, da je bil predsednik političnega društva »Edinost« dr. Josip Wilfan nosilec liste hkrati v goriškem in poreškem volilnem okrožju, tako da bi mu bil v vsakem primeru zagotovljen poslanski mandat. Kandidati JNS so v resnici dobili znatno višja individualna števila glasov kot kandidati katerekoli druge stranke v Julijski krajini.

5. Italijanska socialistična stranka — ISS (Partito Socialista Italiano — PSI). V dobi avstro-ogrske monarhije sta bili na ozemlju povojne Julijske krajine dve stranki socialistov. Stranka italijanskih socialdemokratov, ki je bila ustanovljena leta 1894 v Trstu z glasilom »Il Lavoratore«, in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka — JSDS, ki je bila skupna za vse Jugoslovane v avstrijski polovici monarhije. Trdnjava obeh socialističnih strank je bil Trst, kjer je bilo največ industrijskega delavstva. Italijanski socialisti so imeli svoje organizacije tudi po istrskih mestih, močni so bili predvsem v Pulju; medtem ko so na Goriškem pred vojno bili oboji socialisti bolj šibki. Obe stranki sta bili pred vojno strogo internacionalistični, nasprotovali sta obema nacionalizmoma, zlasti še iredentizmu. Od italijanske stranke se je leta 1907 pod vodstvom Pagninija ocepila skupina nacionalistično usmerjenih članov in ustanovila Italijansko socialistično unijo, iz katere je po vojni izšla socialistična reformistična stranka. Med vojno se je v ISS ponovno pojavilo desno nacionalistično krilo z dr. Puecherjem, ki se je ogrevalo za priključitev Julijske krajine k Italiji. Iz te struje je leta 1923 nastala sekcija Socialistične unionistične stranke. Obe socialistični stranki sta pred vojno v skladu z načeli socialnodemokratskega tabora v Avstriji iskali rešitev nacionalnega vprašanja v okviru Avstro-Ogrske, pozneje pa sta se ogrevali za neodvisnost Trsta.⁶³

Med prvo svetovno vojno je delovanje socialističnih strank zaradi poostre- nega policijskega režima zamrlo enako kot vse drugo politično življenje. Po drugi strani pa so objektivne okoliščine ugodno vplivale na razvoj delavskega gibanja, da je ob koncu vojne hitro napredovalo. Vso vojno je v Trstu izhajal list »Il Lavoratore«, ki je po požigu tiskarne nacionalističnega glasila »Il Piccolo« postal celo edini tržaški dnevnik. Leta 1914 se je ponovno preselilo iz Ljubljane v Trst vodstvo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke in je ostalo tam do leta 1917. V zadnjem letu vojne je naraščalo revolucionarno protivojno razpoloženje. V januarju 1918 je bila v Trstu splošna stavka z zahtevo po izboljšanju življenjskih razmer in za končanje vojne.⁶⁴ V povojnih mesecih je kazalo, da bo delavsko gibanje v mestu preraslo v revolucijo. Bilo je na taki stopnji, da je dajalo značaj političnemu položaju v pokrajini. Razlogov

⁶² Edinost, 1. V. 1921.

⁶³ Prim. Istra i Slovensko Primorje, str. 124—132.

⁶⁴ Almanacco triestino 1954, Dunaj, str. 85.

za to je bilo več. Socialistična stranka se je proti koncu vojne utrjevala in uveljavljala, medtem ko so bile nasprotno, nacionalistične in iredentistične sile razpršene in onemogočene. V Italiji, h kateri je od novembra 1918 neuradno pripadalo ozemlje Julijske krajine, je bilo revolucionarno vrenje na višku, kar je nesporno vplivalo tudi na Julijsko krajino. Vračali so se vojni ujetniki iz Rusije, ki so tamkaj doživeli revolucijo in so doma vplivali na okolico. Zlasti so na ljudsko razpoloženje vplivale domače gospodarske razmere, ki so bile neznosne. Razpad Avstro-Ogrske je zapustil na tem ozemlju razvaline soške fronte, porušene domove, v mestih pa strašno lakoto. Negodovanju in uporniškemu duhu je dala zadnjo spodbudo italijanska zasedbena oblast z izrednim režimom, vojaškimi sodišči in preganjanjem. Delovne množice so se seveda zatekale pod okrilje socialistične stranke, ki je s propagando o spremembi družbenega reda razočaranemu in obubožanemu prebivalstvu mnogo obetala.

Sam generalni civilni komisar Mosconi je v svojih spominih priznal, da je v decembru 1919, ko je prevzel izredno upravo Julijske krajine, socialistična stranka popolnoma prevladovala v političnem življenju. Bila je močna, ker je znala izkoristiti poveljne razmere, zaradi antinacionalističnega stališča pa je bila po mnenju Mosconija vabljava tudi za avstrijakante ter za vojne oškodovance vseh slojev. »Toda največji kontingent so sestavljali Slovani, predvsem iz delavskega razreda... Spominjam se, da sem večkrat opozoril tedanje socialistične voditelje... na veliko napako, ker je imel socializem tako izrazit protinarnodni značaj in to na ozemlju, komaj združenim z Italijo... Pa še drugo napako je storil socializem, ker je z odprtimi rokami sprejel Slovence, ki jim je socialistična barva slabo prekrivala notranji nacionalistični čut in protitalijanskega duha.«⁶⁵ Zato je Mosconi opozoril socialistične voditelje, da bodo Slovani zavlekli stranko na pot ekstremnih in nasilnih tendenc, na pot komunizma, in da bodo prav socialisti prvi povoženi, kar se je, kot pravi, tudi v resnici zgodilo. Socialistična stranka je bila v zimi 1919 do 1920 po mnenju nekega vidnega socialista, ki ga posreduje Mosconi, tako kompaktna in močna, da bi lahko prevzela politično vodstvo in vso upravo v deželi, če bi le imela dovolj ljudi, ki bi bili sposobni in pripravljeni opravljati javne funkcije. Prvomajska proslava leta 1920 je bila po spominu Mosconija veličasten dokaz socialističnih sil. Druge stranke v fazi razpadanja in nizka duhovna moč buržoazije ne bi mogle preprečiti boljševiške revolucije, ki jo je bilo tedaj pričakovati. V Trstu bi se lahko vnela iskra, ki bi povzročila državni požar.⁶⁶ Ne glede na morebitno pretiravanje civilnega komisarja, ki je v svojih spominih težil k opravičilu fašizma v Trstu in je temu primerno najbrž nekoliko napihnil družbenemu redu nevarno situacijo, nam daje dokaj prepričljivo sliko o moči delavskega gibanja.

V prvih povojnih mesecih sta socialistični stranki obeh narodnosti ostali ločeni. Italijanski socialisti so se hitro po zasedbi Julijske krajine vključili v Italijansko socialistično stranko, medtem ko so se slovenski in hrvaški socialni demokrati, teritorialno ločeni od ostalega dela Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, na pokrajinski konferenci 6. aprila 1919 osamosvojili in sprejeli načela in taktiko ruske revolucije ter diktature proletariata.⁶⁷ Po spominih

⁶⁵ Mosconi, str. 7.

⁶⁶ Mosconi, str. 7.

⁶⁷ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, Beograd 1951, str. 378.

Ivana Regenta, enega izmed voditeljev slovenskih socialistov, so se takrat konstituirali v neodvisno slovensko-hrvatsko socialistično stranko Julijske Benečije in se tako tudi uradno odcepili od stranke v Sloveniji.⁶⁸ Na pokrajinski konferenci 21. septembra istega leta so se slovenski in hrvatski socialisti izrekli za vključitev v Italijansko socialistično stranko, upoštevajoč potrebo po enotni organizaciji v pokrajini. »Pristop slovensko-hrvatskega proletariata v italijansko komunistično organizacijo pa nima nikakega stika s političnimi državnimi in nacionalnimi vprašanji.«⁶⁹ S pristopom k Italijanski socialistični stranki slovenski socialisti niso nameravali vnaprej priznati bodočih meja med Italijo in Jugoslavijo in zavreči stališča o samoodločbi narodov. Po drugi strani pa se z narodnostnim vprašanjem niso temeljiteje ukvarjali, imeli so ga za problem meščanskih strank.

V oktobru 1919 je bil šestnajsti kongres Italijanske socialistične stranke v Bologni, na katerem je dr. Henrik Tuma, podpredsednik deželne zveze za Julijsko krajino, v imenu slovanskih socialistov prebral izjavo, v kateri je rečeno, da so se jugoslovanski proletarci odpovedali dotedanji avtonomni organizaciji in se izrekli za solidarnost ne samo z italijanskim proletariatom, temveč tudi s proletariatom vsega sveta. »Vstopamo v vaše vrste, ker vemo, da more edino proletarska solidarnost napovedati vojno vojni, vojno buržoaziji, bodisi francoski, italijanski, angleški ali jugoslovanski, napovedati more vojno italijanskemu kapitalizmu in jugoslovanskemu imperializmu. Tovariši! Mi vemo, da bomo v vaših vrstah našli tisto armado, ki bo končno dala nov značaj vsemu svetu, armado, ki bo končno razvila zastavo človeštva... S tem skromnim pozdravom vstopamo v vaše vrste brez pridržkov, brez ideoloških doktrin, pripravljeni podrežati se vaši disciplini in pripravljeni boriti se skupno z vašimi sovjeti za popolno svobodo sveta.«⁷⁰

Vrste socialistične stranke so se v letih 1919 in 1920 hitro večale; že slovenski narodnjaki so ugotavljali, da so strankine sekcije rastle kot gobe po dežju. Iz strankinih okrožnic in časopisnih poročil je razvidno, da so organizacije tako hitro ustanavljali predvsem po slovenskih vaseh, da aktivisti, člani vodilnih organov niso več zmogli sproti opravljati vsega dela. »Od vseh strani prihajajo na nas prošnje za ustanovitev komunistične organizacije. Mi ne moremo niti ugoditi vsem prošnjam, ne zadostiti vsem tem zahtevam.«⁷¹ Novo ustanovljene sekcije so štele po več desetih članov, tako npr. v Bovcu 150, v Kobaridu 300, v Podgori 120, v Črnicah 80, v Cerknem 60,⁷² v Čepovanu 150 članov⁷³ in podobno tudi drugje. Člani so bili povezani v organizacijskih enotah — sekcijah, ki so običajno obsegale območje ene občine. Po posameznih vaseh so bili člani vezani na zaupnike, le-ti pa so sestavljali sekcijški odbor. Sekcije so sestavljale pokrajinsko Socialistično zvezo Julijske Benečije, ki ji je načeloval štiri-

⁶⁸ Prim. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 2, str. 312 (citiram: Prispevki) in I. Regent, I. Kreft, Progresivna preusmeritev političnega gibanja med vojnima v Sloveniji in Trstu, Ljubljana 1962, str. 25.

⁶⁹ Zgodovinski arhiv KPJ, TOM V, str. 393.

⁷⁰ Resoconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano, Roma 1920, str. 18, 19.

⁷¹ Diskusija I. Regenta na pokrajinskem kongresu Socialistične zveze za Julijsko Benečijo dne 25. IX. 1920, Delo, 27. IX. 1920.

⁷² Prim. Delo, I.—VI. 1920.

⁷³ Spomini Skoka v IZDG.

najstčlanski izvršni odbor. Vmesna stopnja med odborom sekcije in vodstvom pokrajinske zveze so bili propagandni odbori, ki so delovali v okviru nekdanjih dežel Goriške, Trsta in Istre.⁷⁴ Razen italijanskega glasila »Il Lavoratore«, ki je nekaj časa po vojni izhajal kot dnevnik, večernik in posebej za deželo, je od 20. februarja 1920 izhajal v Trstu še tednik v slovenščini, »Delo«, glasilo Socialistične zveze za Julijsko Benečijo.

V septembru 1919 je bilo v Julijski krajini 34 sekcij z okrog 5000 člani, leto dni pozneje je število socialističnih sekcij naraslo na 73, število članov pa na okrog 9000.⁷⁵ K socialistični stranki je spadala tudi Pokrajinska zveza socialistične mladine, ki se je v tej dobi šele konstituirala in je bilo njeno delovanje usmerjeno predvsem v akcije.

Pod vplivom socialistične stranke so delovale kulturne, gospodarske in strokovne organizacije. Za kulturno-prosvetno dejavnost je bil spomladi 1919 iz zastopnikov socialistične stranke, delavskih zadrug, delavske zbornice, mladinske socialistične organizacije in uredništev obeh delavskih listov ustanovljen »Višji kulturni svet«. Koordiniral je delo krožkov in podružnic slovenskega društva »Ljudski oder«, italijanske »Circoli di cultura« pa je vodil podoben »Consiglio superiore della cultura«.⁷⁶ Prosvetno kulturni krožki so imeli pevske, dramske, glasbene, telovadne in knjižničarske odseke. Njihova dejavnost je bila vsestranska, segala je od zabavnih nastopov do predavanj in študija marksistične literature. Po podatkih Ivana Regenta je delovalo leta 1920 46 podružnic »Ljudskega odra« in 43 raznih drugih pevskih, kulturnih in športnih društev.⁷⁷

Na gospodarskem področju so delovale Delavske konzumne zadruge za Trst, Istro in Furlanijo, ki so financirale prosvetno dejavnost in delavski tisk. V aprilu 1920 so imele nad 30.000 članov in bile najštevilnejša ustanova te vrste v Italiji. Razen delavskih zadrug je bila v Trstu ustanovljena 27. julija 1919 še Kmetijska in vrtnarska zadruga za povezavo kmetov z delavci; v aprilu naslednjega leta je imela okrog 600 članov.⁷⁸

Strokovno so bili delavci organizirani v zvezah, ki so vsaj v Trstu obsegale prav vse stroke, od manj pomembnih pekovskih, čevljarških in dimnikarskih strokovnih zvez prek zvez učiteljev in državnih uslužbencev do mogočnih zvez kovinarjev, pristaniških delavcev in stavbincev, ki so bile razširjene po vsej pokrajini. Zveza stavbinskih delavcev je npr. oktobra 1920 imela 45 podružnic z 20.600 člani ter svojo stavbinsko zadrugo.⁷⁹ Strokovne organizacije so bile vključene v Delavski zbornici s sedežem v Trstu, ki je v decembru 1920 štela 36.000 članov, kar je bilo najvišje število v Italiji.⁸⁰

Gibanje teh vsestransko organiziranih delovnih množic se je na zunaj kazalo v javnih manifestacijah in stavkah. Za ponazoritev naj zadostuje, da omenimo praznovanje 1. maja 1920, ki ga omenja tudi civilni komisar Mosconi

⁷⁴ Pravilnik Pokrajinske Socialistične zveze za Julijsko Benečijo, Delo, 29. IX. 1920.

⁷⁵ Poročilo tajnika Socialistične zveze za Julijsko Benečijo na pokrajinskem kongresu 25. IX. 1920, Delo, 27. IX. 1920.

⁷⁶ Pravila Višjega kulturnega sveta za Julijsko krajino, Delo, 1. X. 1921.

⁷⁷ I. Regent, Poglavlja iz boja za socializem III, Ljubljana 1961, str. 100.

⁷⁸ Deseti redni kongres Delavskih konzumnih zadrug 10. IV. 1920, Delo, 16. IV. 1920.

⁷⁹ Delo, 8. X. 1920.

⁸⁰ Delo, 24. XII. 1920.

v svojih spominih, »Delo« pa ga ocenjuje kot razredno manifestacijo. V Trstu se je zborovanja na trgu Donadoni udeležilo okrog 100.000 ljudi, ki so se zvrstili v veličasten sprevod po mestu. Delavstvo z Gorške, Brd, Vipavske in Soške doline pa se je napotilo peš v Gradiško, kjer se je udeležilo zborovanja skupno s furlanskim delavstvom. Zbralo se je okrog 50.000 ljudi s šestdesetimi zastavami in dvanajstimi godbami na pihala. Podobna zborovanja in povorke so bile po vseh večjih krajih v Julijski krajini. V Pulju je prišlo do spopadov, ki so zahtevali 4 žrtve in 33 ranjenih.⁸¹

Ker je do avgusta 1919 v Julijski krajini trajal režim zasedbene oblasti, ni bilo v tem času večjih mezdnih in političnih gibanj. Stavkovno gibanje se je močneje razvilo ob koncu leta 1919, višek je doseglo jeseni 1920, nakar je tja do srede leta 1922 postopoma upadalo. Delavske stavke so bile pogoste, trajale so tudi po več tednov, se prepletale in prestopale lokalne meje. Iz ozkih strokovnih gibanj so se razvijale splošne pokrajinske stavke, iz ekonomskih zahtev so se porajale politične zahteve.⁸² Mosconi se v spominih pritožuje, da je mestno prebivalstvo odobravalo stavkovno gibanje celo takrat, ko je bilo zaradi stavk občinskih uslužbencev brez vode, plina in odvoza smeti. Ob nemiru vojaških enot v Trstu in Červinjanu, ki so se úprle ukazu o odhodu v Albanijo, pa je zapisal: »To so bili resnično žalostni dogodki, ker se je prevratni strup vtihotapil celo v vrsto armade.«⁸³ V septembru 1920 je bila največja splošna stavka. Začeli so jo tržiški delavci 28. avgusta zaradi fašističnih izgrediv in napadov na delavska zborovanja, 31. avgusta se jim je iz solidarnosti pridružila Furlanija, nakar je postala stavka 3. septembra splošna. Stavkajoči so zahtevali odpravo izjemnega stanja v pokrajini in vojnih sodišč, izpustitev političnih zapornikov, uvedbo svobode zborovanja in razpis občinskih volitev. Stavka je imela politično obeležje in je trajala hkrati z gibanjem delavstva v severni Italiji, ki je drugič zasedalo tovarne in ustanavljajo delavske svete. Med stavko so bili v Trstu nemiri, v spopadih stavkajočih s policijo, vojsko in s fašisti je bilo 12 mrtvih in okrog 250 ranjenih. 7. septembra ponoči se je splošna stavka končala, toda v Trstu se je ponovila že 9. septembra v protest proti fašističnemu napadu na pogrebce med stavko ubitega tovariša. Delavci pri Sv. Jakobu so blokirali predmestje, pregnali policijo in postavili barikade. Naslednji dan je bila poslana k Sv. Jakobu brigada Sassari, ki je s topništvom napadla barikado, ko je nihče več ni branil.⁸⁴

Mosconi je šentjakobske dogodke označil kot revolucionarno dejanje, v katerem so sodelovali socialisti, republikanci in Slovenci. Brigado Sassari je poslal k Sv. Jakobu zato, ker se delavci niso pokorili ukazu o opustitvi barikade.⁸⁵ Septembrska stavka je bila vrhunec revolucionarne razgibanosti delavskih množic v Julijski krajini. Odtlej je gibanje upadalo. V ospredje so stopali fašisti, ki so bili orodje delodajalcev in oblasti v boju proti delavskim zahtevam. Število stavk se sicer v naslednjem letu ni zmanjšalo, toda uspehi so postajali čedalje manj pomembni.

⁸¹ Delo, 7. V. 1920.

⁸² Prim. A. Nedog, M. Kacin-Wohinz, Kronološki pregled dogodkov iz delavskega gibanja na Slovenskem, 1918—1929, Prispevki 1964, str. 161—228.

⁸³ Mosconi, str. 32 in 34.

⁸⁴ Primerjaj liste Delo in L'Azione ter Tiberio, Il Fascismo a Trieste negli anni 1919—1923, Documenti e reminiscenze, Udine, str. 27—30 (citiram: Tiberio).

⁸⁵ Mosconi, str. 36.

Devetega februarja 1921 so fašisti povsem požgali tiskarno delavskih listov v ulici Zudecche, dotlej pa so že opustošili in razdejali vrsto delavskih domov v pokrajini. Požigu tiskarne je sledila splošna protestna stavka po vsej pokrajini. Prvega marca so delavci ladjedelnice Sv. Marka v Trstu zažgali glavno skladišče in razdejali upravne prostore ter za nekaj ur zasedli ladjedelnico.⁸⁶ Maščevali so se zaradi fašističnega nasilja, ki je trajalo ves februar, od požiga tiskarne do požiga delavskega doma v Trstu in kulturnega krožka pri Sv. Jakobu. 28. februarja so začeli stavkati tudi rudarji raških premogovnikov v Istri. Zasedli so obrate in dvajset dni sami upravljali rudnike, dokler niso vladne čete 7. aprila s silo zasedle ozemlja tako imenovane »labinske republike«.⁸⁷ Mosconi v citiranem delu trdi, da so začeli stavkati Hrvati iz nacionalističnih razlogov, nakar so stavko izkoristili komunisti, ki so bili tudi Hrvati in jo spremenili v zasedbo obratov pod rdečo zastavo. Ker stavkajoči niso popustili, je odredil vojaško intervencijo tako kot pri Sv. Jakobu v septembru prejšnjega leta.⁸⁸ V splošnem je Mosconi imel Slované za glavne povzročitelje revolucionarnih dogodkov, češ da so prevratni in protidržavni elementi.

V tem razdobju je na delavsko gibanje že vplivala sprememba, ki je nastala v Italijanski socialistični stranki. Na januarskem kongresu v Livornu se je razcepila na dva dela; izstopila je leva struja, ki je 21. januarja ustanovila Komunistično stranko Italije — KSI. Nasprotja med radikalno maksimalistično strujo in reformistično, ki je v Julijski krajini prehajala na nacionalistične pozicije, so izvirala še iz vojne dobe in se tako razcepu stranke po vojni ni bilo mogoče izogniti. Po vojni je v Italiji prevladoval maksimalizem, nastajala pa je že struja komunistov iz skupine torinskih ordinovistov z Gramscijem in neapeljske skupine astenzionistov⁸⁹ z Bordigo na čelu. V oktobru 1920 so se skupine komunistov združile in formalno ustanovile komunistično frakcijo v okviru socialistične stranke, potem ko je drugi kongres Komunistične internacionale v znamenitih enaindvajsetih programskih točkah med drugim zahteval izključitev reformistov iz socialističnih strank. V Julijski krajini je maksimalizem absolutno prevladal. Na Goriškem so se npr. socialistične sekcije imenovalle kar komunistične, češ priznavamo program tretje internacionale in se strinjamo s pogoji za vstop vanjo, torej smo komunisti. Lokalni tisk vseh barv je zato enačil socialiste s komunisti že davno pred ustanovitvijo KSI.

Prva frakcija komunistov astenzionistov v Julijski krajini se je konstituirala v jeseni 1920 v Trstu. Na seji 3. oktobra so tržaški astenzionisti naglasili, da ostanejo kot frakcija v socialistični stranki in da bodo podpirali politiko tistega dela socialistične stranke, ki se strinja z izključitvijo vseh reformističnih in oportunističnih elementov, tako da se bo stranka tudi praktično spremenila v pravo revolucionarno komunistično stranko.⁹⁰ 18. novembra je bila v Trstu formalno ustanovljena komunistična frakcija, ki je vključevala tudi astenzioniste. Tedaj je izvolila začasni pokrajinski odbor z izvršnim odborom in delegate za posvetovanje komunistične frakcije v Imoli.⁹¹ V decembru 1920 je Zveza

⁸⁶ Edinost, 3. III. 1921.

⁸⁷ Proletarec, 16. IV. 1921; Tiberio, str. 49.

⁸⁸ Mosconi, str. 40.

⁸⁹ Naziv ordinovisti so dobili po listu L'Ordine nuovo, ki ga je izdajala torinska skupina, astenzionisti pa je ime za strujo, ki je zagovarjala volilno abstinenco.

⁹⁰ Delo, 6. X. 1921.

⁹¹ Delo, 24. XI. 1920.

socialistične mladine na pokrajinskem kongresu zahtevala od socialistične stranke, da brezpogojno izključi reformiste, ker sicer stranka ne spada v III. internacionalo in ne bo nikdar pripeljala proletarskih množic do revolucije. Če bi se ISS ne odločila za ta korak, se bo socialistična mladina odcepila in sama ustanovila pravo komunistično stranko.⁹² Prvega januarja je pokrajinsko zborovanje predstavnikov komunistične frakcije in mladinske zveze brez pridržkov odobrilo sklepe imolskega posvetovanja in izvolilo izvršni odbor, katerega član je bil tudi Jože Srebrnič.⁹³

Socialistična stranka je razpadala v struje in se na livornskem državnem kongresu dokončno razklala. Delegati, ki so zastopali 172.487 članov, so oddali 14.695 glasov reformistični struji, 98.028 glasov struji unitarcev, 58.783 glasov pa komunistom. Ker večina, struja maksimalistov ali unitarcev, ki je zagovarjala načelo o enotnosti stranke, ni hotela izključiti reformistov, so se komunisti odcepili in naslednji dan, 21. januarja, ustanovili novo stranko — Komunistično stranko Italije.

Delegati iz Julijske krajine so oddali 4462 glasov za komunistično stranko, za maksimaliste 3286 glasov in za reformiste 30 glasov.⁹⁴ Po izjavi Ivana Regenta pa vsaj 1000 glasov iz Julijske krajine ni bilo zastopanih v Livornu, ker je oblast preprečila odhod delegatov. Vsi ti glasovi bi bili oddani za komunistično resolucijo. Če upoštevamo, da je v jeseni 1920 ISS v Julijski krajini štela okrog 9000 članov, je trditev o 1000 izgubljenih glasovih utemeljena.

Dne 24. aprila je bil v Trstu ustanovni kongres deželne zveze KSI za Julijsko krajino, ki se ga je udeležil tudi sekretar KSI Amadeo Bordiga. V stari socialistični stranki so ostali povečini socialisti italijanske narodnosti, predvsem Tržačani ter Istrani, v mnogo manjšem številu tudi Furlani. Med Slovenci na podeželju pa je socialistična stranka praktično prenehala obstajati. V roke komunistov sta prešla oba delavska lista »Il Lavoratore« in »Delo« ter večina strokovnih organizacij. Na volitvah v Delavski zbornici so komunisti zmagali s 5976 glasovi proti 4176 glasovom socialistov in republikancev; sicer je pa od 39.800 vpisanih članov strokovnih zvez glasovalo le 10.151,⁹⁵ kar je dokaz dezorientiranosti delavskih množic po razkolu. Socialistična stranka je obdržala prevlado v delavskih zadrugah. V Trstu je izdajala glasilo »Il Lavoratore socialista«, v Gorici pa še slovenski tednik »Proletarec«, ki je izšel le triindvajsetkrat,⁹⁶ ker med Slovenci, ki jim je bil namenjen, ni našel plodnih tal.

Na volitvah leta 1921 sta torej nastopili dve delavski stranki, socialisti in komunisti.

Italijanska socialistična stranka je nasprotovala tem volitvam, ki so bile razpisane proti njej. Med člani je bila močna tendenca po abstinenci. Še 5. maja, ko so bile že sestavljene kandidatne liste, je strankin svet ponovno glasoval o predlogu za abstinenco, ki pa je bil odbit z 58.000 proti 5000 glasovom.⁹⁷ Volitev se je udeležila z izgovorom, da sešteje svoje vrste.

⁹² Delo, 20. XII. 1921.

⁹³ Delo, 5. I. 1921.

⁹⁴ Resconto stenografico del XVII Congresso Nazionale del PSI, Milano 1921.

⁹⁵ Il Piccolo, 26. IV. 1921.

⁹⁶ Od 8. aprila do 17. septembra 1921.

⁹⁷ Proletarec, 14. V. 1921.

Socialisti v Julijski krajini niso sestavili za volilni boj nekega idejnega programa, ki bi vključeval internacionalistična in revolucionarna načela. Omejili so se na minimalni program za takojšnje konkretne zahteve, med katerimi je bila na prvem mestu zahteva po pokrajinski in občinski avtonomiji. Glede narodnega vprašanja so propagirali prijateljsko sporazumevanje, glede gospodarstva pa bonifikacijo zemlje, solidno organizacijo ribištva, itd.⁹⁸ V Julijski krajini je ISS predložila v vseh treh volilnih okrožjih blokirane kandidatne liste z enotnim volilnim znakom: srp in kladivo na odprti knjigi. Kandidati ISS so bili nepomembne osebnosti v primerjavi z zvenečimi imeni, ki so kandidirala pred vojno. Na tržaški listi so kandidirali samo Italijani: Giuseppe Passigli, urednik lista »Il Lavoratore socialista«, prof. Orlando Inwinkl, Vasco Vinischer in Zeffirino Pisoni; na Goriškem so kandidirali štirje Slovenci: Alojz Štolfa, urednik lista »Proletarec«, Josip Petejan, deželni tajnik stavbinske strokovne organizacije, Josip Polenčič, predsednik društva kolonov, in Vid Bresaz, okrajni tajnik stavbincev, ter Inwinkl; na istrski listi so bili štirje Italijani: Passigli, dr. Carlo Nobile, Antonio Riosa, Paolo Fiorentini, in dva Slovenca: Petejan ter Vincenc Kermolj.

6. Komunistična stranka Italije — KSI (Partito Comunista d'Italia — PCI) je bila stara komaj sto dni in se je še organizirala, ko se je udeležila parlamentarnih volitev. Med italijanskimi komunisti je bila sicer močna struja astenzionistov, ki je menila, da je za komunistično propagando in za priprave na revolucijo v zahodnih demokratičnih državah bolj primerno, da se proletariat ne udeležuje volitev v buržoazne ustanove. Drugi kongres Komunistične internacionale v Moskvi junija 1920 pa je med drugim sklenil, naj komunisti sodelujejo na volitvah in v buržoaznih parlamentih. Temu načelu so se zaradi discipline pokorili tudi italijanski astenzionisti. Neapeljčan Amadeo Bordiga, sekretar KSI in glavni zagovornik abstinence, je v članku »Volitve« poudaril, da vprašanje o udeležbi ali abstinenci ne obstaja več, ker disciplina zapoveduje udeležbo. »Mi astenzionisti smo edini oporekali tezam, ki so jih predlagale osebe z neovrgljivo avtoriteto (na II. kongresu KI, op. M. K.) ... mi astenzionisti moramo biti tudi tisti, ki bodo zgled discipline brez okolišenja in obotavljanja. Komunistična stranka torej nima ničesar razpravljati o tem, ali naj se udeleži volitev ali ne. Mora se jih udeležiti.«⁹⁹ Po mnenju enega izmed vodilnih italijanskih komunistov Cesara Seassara so tudi drugi razlogi govorili za udeležbo. Volilna kampanja je prikladna za razširjanje komunistične propagande, kar je v drugih okoliščinah zaradi fašističnega nasilja omejeno; če se komunisti ne udeležijo volitev, se bo socialistična stranka razglasila za edino revolucionarno delavsko in protiburžoazno stranko v deželi; v volilni kampanji bodo komunisti po eni strani lahko razkrinkavali protirevolucionarnost socialistov, po drugi pa zmanjšali število socialističnih poslancev; izvoljeni komunistični poslanci bodo zaradi imunitete močno koristili v ilegalnem delovanju KSI. V volilni kampanji komunistična stranka ne sme ničesar obljubljeni, nasprotno, razložiti mora množicam, da jim buržoazni parlament ne more ničesar dati in da bodo komunistični poslanci le zato vstopili, da bi na znotraj pospešili padec buržoaznega režima.¹⁰⁰

⁹⁸ Silvestri, str. 112.

⁹⁹ L'Ordine Nuovo, 14. IV. 1921.

¹⁰⁰ Il Comunista, 21. IV. 1921.

Komunistična stranka je za volitve zahtevala skrajno disciplino. Kandidate so sicer predlagali volilni odbori posameznih volilnih okrožij, toda izbral in potrdil jih je izvršni odbor stranke, ki je hkrati določil tudi vrstni red oziroma preference. Stranka je hotela dobiti tako parlamentarno skupino, ki bo brez-pogojno podrejena strankinim navodilom, skupino, ki ji bo vodstvo partije dajalo naloge, določalo govore in govornike in po potrebi odpoklicalo poslance. Osrednje vodstvo je v navodilih zahtevalo od pokrajinskih odborov, naj za kandidate predlagajo tudi preproste delavce, ki imajo dolgoletne zasluge za delavsko gibanje, in ne samo ljudi, ki so večji govorniki. Parlament bo tako in tako le tribuna, s katere bodo komunisti govorili ljudskim množicam ne poslancem. Komunistični poslanec ne bo zakonodajalec, ki bi se sporazumeval z drugimi zakonodajalci, temveč bo le partijski agitator, ki bo v sovražnikovih vrstah izpolnjeval strankine sklepe in bo odgovoren neposredno stranki. Parlamentarni govori bodo preprosti in za vse dojemljivi, stranka jih bo tiskala in uporabila za propagando.¹⁰¹ O morebitnem sodelovanju z drugimi strankami, o volilnih koalicijah seveda ni moglo biti govora.

Glede kandidatnih list je bilo določeno, naj bodo blokirane in vsaj $\frac{1}{5}$ glasovnic je morala imeti že vnaprej vpisano prednostno ime. Kandidat ni smel odstopiti; če bi imel za to opravičene razloge, ga je volilni odbor moral nadomestiti z drugim kandidatom. Če je kandidat odpadel zaradi mahinacij oblasti ali fašistov in je bilo prepozno za izpolnitev nezaključene liste, je moral volilni odbor na vse glasovnice v tistem volilnem okrožju napisati prednostno ime. Skratka, preprečiti so hoteli vsako možnost, da bi se komunističnim listam dajali dodatni glasovi. V okrožjih, kjer stranka iz objektivnih razlogov ni kandidirala, so morali komunisti med volilno kampanjo agitirati za komunistični program in za abstinenco.¹⁰² V novih pokrajinah je KSI nastopila le v Julijski krajini, medtem ko v volilnih okrožjih Trento in Bocen v Tridentinski Benečiji in v Zadru ni predložila kandidatnih list.

Tudi volivcem je stranka dala posebna navodila za volitve: 1. glasujejo naj v prvih jutranjih urah; 2. naj se ne ustavljajo po mestu za brezplodne diskusije; 3. naj se zadržijo mirno, da ne bi z besedami, dejanji ali napadalnimi gibi povzročili reakcije nasprotnikov; 4. naj se ne puste izzvati od nasprotnikov, kar bi lahko povzročilo nevarne incidente; 5. naj se zavedajo, da bi tudi najmanjši incident nasprotniki izrabili in zavrli normalni potek volitev; 6. naj bodo dosledno disciplinirani in naj se drže navodil organizacije; 7. naj glasujejo za listo, ki nosi znak srpa in kladiva in 8. če žele oddati prednostni glas, naj ga dajo kandidatu, ki ga je določila stranka.¹⁰³

Sicer je pa volilni proces pomenil za stranko samo propagandni boj, dajal ji je priliko, da pojasni svoja stališča in razkrinka reformizem in oportunistem socialistične stranke. V volilnem razglasu centralnega odbora Komunistične stranke Italije je med drugim rečeno, da gre stranka v volilni boj zato, da potrdi gesla Komunistične internacionale, ki so sedaj bolj kot kdajkoli aktualna. Komunistična stranka vabi proletarce in kmete, da mobilizirajo vse, ki so

¹⁰¹ Il Comunista, 14. IV. 1921.

¹⁰² Prim. L'Ordine Nuovo, 9. IV., 5., 8. in 12. V. 1921 ter Manifesti ed altri documenti politici (21. gennaio—31. dicembre 1921), Roma 1921, str. 55 in sl., (citiram: Manifesti).

¹⁰³ L'Ordine Nuovo, 15. V. 1921.

še pripravljene boriti se proti izkoriščevalcem. Te volitve naj pokažejo stopnjo politične zavesti italijanskih delovnih množic. Z volitvami leta 1919 so delovne množice dale socialistični stranki legitimacijo, da jih zastopa in povede v nov družbeni red. Ta pa je delovne množice izdala. Ne samo, da jih ni vodila v revolucijo, tudi pridobljenih dobrin ni znala zavarovati. Od dne, ko so iz stranke izstopili komunisti, so socialisti postali maloburžoazna stranka brez internacionalističnega duha in brez vere v proletarske revolucionarne sile. Delavec naj se zaveda, da njegov razred v Italiji ne more napredovati in premagati buržoazije, ne da bi pogazil razpadajoče truplo socialistične stranke. Komunisti se bodo torej borili na dveh frontah: proti kapitalističnemu imperializmu, ki je zmožen zadovoljevati življenjske potrebe proletariata le s svincem in palicami, ter proti socialistični stranki, ki je zatajila Komunistično internacionalo, preprečila revolucijo in je danes nesposobna braniti delavske ustanove in svoje ljudi. Nasilje v deželi priča, da buržoazija ni sposobna vladati in braniti nezaščitenih, hkrati pa nasilje dokazuje, da se je besedni boj sprevrgel v pravi boj, v katerem si mora delavstvo izbojevati proletarsko diktaturo. Objektivne okoliščine za prevrat še obstajajo, politično zavest širokih množic pa bo mogoče zbuditi z vsestransko aktivnostjo v tem volilnem boju. »Tovariši... vi morate obnoviti italijanske armade svetovne revolucije in Komunistične internacionale z razširjanjem neomajne vere v bodočnost vašega razreda med demoraliziranimi in dezorientiranimi množicami in utrjevanjem vere v sposobnost proletarske avantgarde, da to bodočnost uresniči... Ta naloga, ki vam jo nalaga komunistična stranka, je revolucionarna; to delo mora biti opravljeno in opravili ga boste z mobilizacijo vseh vaših sil, s koncentracijo vsega hrepenenja in volje, ki jo premorejo zvesti in vdani vojščaki neke velike ideje... Komunistična stranka, sekcija Tretje internacionale, mora postati z vašim prizadevanjem edina politična stranka italijanskega delavskega razreda.«¹⁰⁴

V razglasu izvršnega odbora centralnega komiteja je še nazorneje povedano, da je glasovanje za komuniste samo izpričanje pripadnosti k proletarski sili, ki ima za končni cilj zrušitev oblasti. Niti z volilno akcijo, niti s parlamentarnim delom se položaj delavca ne bo spremenil, rešitev je v diktaturi delavskih svetov, ustanovljenih na ruševinah lažne demokracije. »Glasovati za komuniste pomeni, pristopiti k revolucionarni armadi, ki bo jutri mobilizirala svoje sile za to sveto vojno proletarske osamosvojitve.« Tisti, ki delavstvu od volitev kaj več obetajo lažjejo in ta laž je tembolj boleča, če se je poslužujejo socialisti, ki se imajo za predstavnike delavskega razreda.¹⁰⁵

Z volilno kampanjo je bilo delo komunistov končano; volilni akt, glasovanje za kandidate, je bilo zanje drugotnega pomena. Od volilnih rezultatov si stranka ni obetala mnogo, posledice volilne kampanje se po mnenju komunistov niso izražale v volilnih izidih, ker glasovi, oddani za komuniste, niso mogli biti realno merilo proletarske moči, niti merilo revolucionarnega potenciala proletariata. »Na osnovi podatkov, ki jih nudijo volilne skrinjice, postane revolucija neuresničljivo dejanje. Dokazi o proletarski sili so izven volilnih žar, so v širokih plasteh delovnih množic.« Kar zanima stranko, je samo vpra-

¹⁰⁴ Razglas CK KSI za politične volitve 1921, I Comunisti e le elezioni ieri e oggi, Ed. Movimento operaio, Milano 1957, str. 25 in sl.

¹⁰⁵ Razglas IO CK KSI, I Comunisti e le elezioni ieri e oggi, str. 32 in sl. L'Ordine Nuovo, 12. V. 1921.

šanje, koliko so se pomnožile vrste komunistov in kolik vpliv so si komunisti pridobili med kampanjo.¹⁰⁶

Iz navodil o strogi disciplini in iz ideološkega programa veje duh sektaštva, ki je bil več ali manj lasten vsem komunističnim strankam v tej prvi fazi, v Italiji pa je bil posebno močan. Bordiga, sekretar centralnega komiteja, se je sicer zaradi Leninove kritike odpovedal astenzionizmu, toda njegov odnos do parlamentarizma je ostal ozek; podcenjeval je to plat delovanja do take mere, da je predlagal za komunistične poslance tovariše, ki niso bili sposobni opravljati kakih drugih odgovornih nalog, parlamentarne govore pa naj bi jim sestavljalo strankino vodstvo.¹⁰⁷

V Julijski krajini se je komunistična stranka dosledno ravnala po navodilih, ki jih je dal osrednji izvršni odbor. Čeprav nimamo neposrednih poročil, lahko to ugotovitev povzamemo po poročilu izvršnega odbora, objavljenem v »Il Comunista«. Tam so med volilnimi okrožji, ki so svojo nalogo disciplinirano izvršila, naštetja tudi tržaško in poreško. Podrobneje strankinega dela v Julijski krajini ni mogoče raziskati, ker edina vira, lista »Il Lavoratore« in »Delo«, v tem času zaradi požgane tiskarne nista izhajala. Ta okoliščina je hkrati tudi močno ovirala delo komunistov v predvolilnih pripravah. Brez tiska so imeli zvezane roke in drugim strankam ni bilo težko pobijati neoboroženega nasprotnika. Dne 11. maja je uredništvo »Dela« natisnilo izredno številko v tiskarni G. Paternolli v Gorici. Listu je bila priložena volilna priloga z razglasom in imeni kandidatov, da je bila javnost seznanjena vsaj s komunistično kandidatno listo. Sicer je pa vse delovanje stranke v skladu z navodili slonelo na posameznih aktivistih in agitatorjih. Tudi letakov in lepakov stranka ni mogla izdajati v večjih količinah zaradi denarnih težav, ki so bile za komuniste značilne. Osrednje strankino vodstvo je opozarjalo pokrajinska vodstva in volilne odbore, naj se za denarno pomoč ne obračajo nanj, ker CK razpolaga samo s članarino in pičlimi vsotami, ki so jih nabrali delavci. Sicer pa denarno vprašanje v nobenem primeru ne sme vplivati na potek kampanje; denar je potreben samo za nabavo glasovnic, propagandno delo pa naj aktivisti opravijo osebno.¹⁰⁸ Avtor članka »Epilog« v listu »Il Comunista« je ugotavljal, da je npr. Milan imel na razpolago le 20.000 lir, Torino 50 ali 60.000, Benetke pa le 5000 lir. Ponekod je denar zadostoval le za nakup glasovnic, največkrat so partijski delavci prispevali iz svojega, včasih so jim pomagali delavci.¹⁰⁹

Značilen primer, kako so delovali komunisti Julijske krajine v predvolilni kampanji, nam posreduje tole poročilo v »Edinosti«: Dne 8. maja je JNS sklicala predvolilno zborovanje v Kontovelu. Na zborovanje so prišli komunisti iz Trsta in izglasovali komunisto za predsednika. Ta je najprej dal besedo komunističnemu govorniku in šele nato dr. Slaviku, kandidatu JNS. Govor dr. Slavika so komunisti spremljali z medklici in ga preprečili.¹¹⁰ Shod, ki so ga organizirali narodnjaki, se je spremenil v komunistično zborovanje. Podatek, da so intervenirali tržaški komunisti, je verjetno izmišljen, gotovo pa vsaj pre-

¹⁰⁶ Il Comunista, 15. V. 1921.

¹⁰⁷ Prim. P. Togliatti, La formazione del gruppo dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923-24, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Annali 1960, 393.

¹⁰⁸ Manifesti, str. 55-56.

¹⁰⁹ Il Comunista, 15. V. 1921.

¹¹⁰ Edinost, 11. V. 1921.

tiran, ker je bilo v Kontovelu dovolj domačih komunistov. O podobnih primerih je poročala tudi »Goriška straža«. Komunistični agitatorji so na zborovanjih, ki so jih organizirale druge stranke, prevzemali besedo, pobijali propagando nasprotnih govornikov in pridobivali somišljenike.

Glavno ost so naperili proti socialistom: z razkrinkavanjem socialistične stranke so po navodilih volilnega proglosa utrjevali svojo. Užaljenost in ogorčenje socialistov sta bila nepopisna. Komunistom so očitali nelojalnost, češ da raje napadajo nekdanje sodelavce namesto buržoazijo, skupnega sovražnika delavskega razreda. Niso razumeli, da so bili sami največji tekmeec komunistom, ker so oboji delovali med delovnimi množicami.¹¹¹ »Proletarec«, glasilo goriških socialistov, se je pritoževal, da se najbolj sovražno obnašajo bivši sodrug. »Posebno mladina je kar zastrupljena. Ti poslednji so tako navdušeni s tem sovraštvom, da v nekaterih vaseh celo onemogočajo socialistično propagando.«¹¹²

Iz članka Draga Gustinčiča »Mi in volitve« razberemo, da komunisti niso imeli fašizma in nacionalizma za najnevarnejša sovražnika proletariata, prvi da je delavskemu gibanju v nekem smislu celo koristil s tem, da je razkrinkaval vladno politiko, drugi pa da je bil konfuzen in za množice nepriljubljen. »Opasni pa so proletariatu strahopetni socialni patriotje, unitarci, ker jim je proletariat še včeraj zaupal, še včeraj verjel vanje in jih še danes ne pozna.« Naj proletariat odpre oči, pa bo videl, kako so socialisti v Nemčiji, Avstriji, na Ogrskem in drugje postali pomočniki buržoazije. »Nam komunistom torej ne bo težko, ako nas pri teh volitvah ne bo veliko število v primeru z buržoaznim blokom in nacionalisti, ker te volitve se vršijo v znamenju največjega nasilstva, toda slabo bodo izpadle volitve za nas, ako ne odnesemo znatne večine nad rifo-unitarci,¹¹³ najzvestejšimi sovražniki proletariata. Ker tu prihaja proletariat v nevarnost, da postane rabelj sam sebi.«¹¹⁴ V razglasu volilnega odbora komunistične stranke za Julijsko krajino je socialistom posvečen naslednji odstavek: »Tudi socialni demokratje, tkzv. unitarci, se obračajo k vam z običajno zastarelo prtljago obljub in reform. Ne zaupajte tem oportunistom, ki so ob volitvah leta 1919 izkoriščali zaupanje v komunistično Rusijo, da so ji potem na livornskem kongresu zabodli nož v hrbet, ki so proti sklepom II. kongresa Tretje internacionale sprejeli v svojo družbo raje 15 tisoč reformistov, kakor da bi se združili s 60 tisoči komunistov. Pokažite jim vse svoje preziranje tudi zaradi tega, ker so oni dali prvi povod za požig ‚Dela‘ in ‚Lavoratoreja‘, ko so lažljivo in nesramno zatrjevali, da smo se komunisti v Julijski Benečiji pridružili Komunistični stranki Italije ne kot komunisti, ampak kot Jugosllovani! Dan 15. maja bo tudi za te izdajice Komunistične internacionale — ki so popolnoma sorodni kontrarevolucionarcem vseh držav — dan jasne in stroge obsodbe.« Sicer pa je vseboval razglas pokrajinskega vodstva za Julijsko krajino enake zaključke kot razglas centralnega komiteja: »Ne pričakujemo ničesar od parlamenta, tudi ne od drugih buržoaznih zastopstev, ki se ne dajo spremeniti v organe za osvobodjenje proletariata: pravi organ za osvoboditev vseh zatiranih je sovjet, svet delavcev in kmetov... Če bo torej peščica komunistov

¹¹¹ Prim. Il Comunista, 15. V. 1921.

¹¹² Proletarec, 7. V. 1921.

¹¹³ Mišljeni so reformisti skupaj z unitarci — Italijanska socialistična stranka.

¹¹⁴ Delo, 11. V. 1921.

prekoračila prag buržoaznega parlamenta, stori to le zato, da razje in razbije, tudi od znotraj, sedanjo zavrženo, ostudno družbeno zgradbo. Nočemo navajati vrsto reform, ki bi bile v sedanjem zgodovinskem trenutku popolnoma brez-uspešne, in ki bi se končale z novimi krutimi prevarami za delavsko ljudstvo: temeljna reforma, na katero se mora proletariat z vsemi sredstvi brez utrujanja pripravljati, je razrušitev kapitalističnega sistema, ki se zaradi trdega in krvavega odpora buržoazije v nobeni državi ne bliža mirno svojemu razpadu, ampak mu je sojeno, da razpade v groznem blesku plamena in žrtev. Delavci in kmetje! K vam se obračajo, v prvi vrsti nacionalistične in klerikalne stranke obeh tukajšnjih narodnosti, da vam izpulijo vaše glasove. Te stranke so čisto buržoazne... ne dajte tem strankam nobenega glasu, te stranke so vredne vašega besnega sovraštva. Vaš simbol je simbol slavne neumrjčje Sovjetske Rusije: srp in kladivo. Ko glasujete za Komunistično stranko izražate s tem svoje neomajno zaupanje v gotovo zmago proletarske republike po celem svetu.«¹¹⁵

Volilni program komunistične stranke je v nasprotju s socialističnim temeljil na internacionalizmu in na revoluciji; ideji o nasilni spremembi družbenega reda so komunisti podredili vsa druga vprašanja, tudi narodnostno. Bodočnost je pokazala, da je vse ostalo le pri besedah, ugodni trenutki za revolucijo so bili zamujeni, notranji razkroj socialistične stranke in delavskega gibanja je izkoristil fašizem. Te nastajajoče nevarnosti pa se tedaj niso zavedali niti socialisti niti komunisti, ki so zapravljali svojo moč v medsebojnih spopadih.¹¹⁶

Primorski komunisti pa so bili tudi mnenja, da bi bila abstinenca bolj primerna. »Če smo odkritosrčni, tedaj povemo, da bi nam bilo bolj všeč, ko se ne bi bila stranka udeležila volitev. Ali danes nočemo razpravljati o tem. Strankino vodstvo je sklenilo, da se udeležimo in komunisti imamo dolžnost da se podvržemo temu sklepu.«¹¹⁷ Čeprav ne moremo trditi, da bi bili komunisti v Julijski krajini pod vplivom astenzionistične struje, moremo iz citiranega sklepati, da je bil vpliv Bordigovega astenzionizma še živ. Zlasti je zanimivo, da se je sekcija komunistične stranke v Idriji kljub predpisani disciplini resnično vzdržala volitev. Idrijski komunisti so 14. maja izdali razglas, ki so ga sprejeli na zborovanju 10. maja: »Komunistična sekcija v Idriji ne odobrava politike, ki jo je doslej zasledovala italijanska komunistična stranka, zato odklanja vsako odgovornost za sklep, ki sta ga sklenila osrednji odbor v Milanu in pokr. odbor v Trstu, naj se stranka udeleži sedanjih volitev v rimski parlament. Komunistična sekcija v Idriji priznava samo III. internacionalo ter izstopa v znak protesta iz italijanske komunistične stranke. Volitev v rimski parlament se ne udeleži... Glede na današnji shod v gledališču... vam naznanjamo, da sklicuje shod odbor iz Gorice. Komunistična sekcija v Idriji se, kakor za vse druge shode, tudi za ta shod ne zanima, ker je na splošno volitve ne zanimajo. Naše zadržanje se vam bo obrazložilo po volitvah.«¹¹⁸ Krivdo za ta korak, ki je bil za zgledno organizacijo v Julijski krajini neprijeten madež, so pripisovali tedanjemu partijskemu delavcu Dragu Godini, ker je s svojimi konfuznimi

¹¹⁵ Volilna priloga Dela, 11. V. 1921.

¹¹⁶ Prim. Tasca, cit. delo.

¹¹⁷ Delo, 11. V. 1921.

¹¹⁸ Edinost, 29. V. 1921.

idejami vplival na sicer zveste in disciplinirane idrijske komuniste. Člani komunistične sekcije v Idriji, ki je bila že pred vojno socialistična trdnjava, so bili zaradi nediscipline ob volitvah izključeni iz KSI. Pozneje je bila organizacija na novo ustanovljena.

Komunistična stranka je v vseh treh volilnih okrožjih v Julijski krajini predložila zaključene kandidatne liste. V tržaškem okrožju so kandidirali Nicola Bombacci, član centralnega komiteja KSI, Antonio Juraga, Glicerio Lamma in Manfredo Fornasaro; v goriškem okrožju Giuseppe Tuntar, Jože Srebrnič, Ivan Regent, Concion in Spessot, v istrskem pa Tuntar, Juraga, Fiorini, Regent, Lamma in Cragnaz.

Volilni znak za vso Italijo je bil srp s kladivom na polju vzhajajočega sonca obdanega z dvema klasoma.

6. Fašistično nasilje ob volitvah

Volilni boj ni potekal samo na političnopropropagandnem področju, temveč so ga spremljali pravi fizični spopadi, napadi in zločini, ki so jih zakrivali fašisti. Organizirani so bili v četah, ki so šteje 30—50 mož, povečini mladincev, oboroženih bodisi s korobači, sabljami, ročnimi bombami ali pištolami. Sistem oboroženih skupin in »kazenskih ekspedicij« se je najprej uveljavil v Trstu, od tu pa so ga prevzele organizacije po državi. Že 11. aprila 1920 je vodstvo fašija v Milanu sklenilo, naj se tržaški fašisti vojaško opremijo, da bodo pripravljene, če bi jih morebiti potreboval D'Annunzio, in da bodo kos morebitnemu slovansko-komunističnemu udaru. Na zborovanju 12. maja se je tržaški fašijo organiziral v oborožene enote, ki so se imenovale Squadre volontarie di difesa cittadina — prostovoljne čete meščanske obrambe. Pozneje so se čete preimenoval v Squadre d'azione — akcijske čete. To so bile prve akcijske čete v Italiji, »ki so pod vodstvom Francesca Giunte pokazale vsem italijanskim fašijem najučinkovitejšo metodo boja proti antinacionalnosti in prve sprejete za uradno uniformo slavno, črno srajco.«¹

Vsaka četa je imela določen mestni okoliš, ki ga je nadzorovala in branila. Pri skupnem mestnem vodstvu so delovali še centralni uradi za informacije, saniteto in prevoz s kamioni in avtomobili. Dne 25. junija je bila ustanovljena še posebna fašistična skupina srednješolcev, Avanguardia giovanile fascista — mladinska fašistična avantgarda, ki je že štiri dni zatem opravila svojo prvo akcijo. Napadla je bivšega reškega poslanca v ogrskem državnem zboru Zanello, ko se je mudil v Trstu.²

Po tržaškem zgledu so nastajale akcijske čete po vsej pokrajini oziroma mestih, naseljenih z italijanskim prebivalstvom. Zaradi vojaške organizacije, bojevitosti članstva (bivši bojovníki, mladina) in permanentne pripravljenosti so se lahko hitro koncentrirale in bliskovito napadale nasprotnika, ki je bil neprisravljen in prisiljen k neorganizirani obrambi. Način hitrega oboroženega napada na ustanovo, poslopje, osebo ali skupino je bil vedno učinkovit.

Iz mest so čete s kamioni vozili na podeželje, v slovenske vasi, kjer so kot »kazenska ekspedicija« v nekaj urah razdejale vse, kar jim je pač bilo trn v

¹ Risolo, str. 33.

² Risolo, str. 50.

peti. V knjigi »Fašizem« je Silone opisal potek take ekspedicije v agrarni padski nižini, kjer so strokovne organizacije kmetijskih delavcev imele monopol nad delovnimi odnosi, gospodarskim poslovanjem in v občinskih upravah. Veleposestniki take »rdeče« občine so naprosili fašiste iz bližnjega mesta za intervencijo. Ti so se tehnično opremili in jim predložili račun. Nato je prišla v kraj policija, ki je zaplenila orožje komunistom, najnevarnejše pa zaprla s pretvezo, da želi preprečiti fašistični napad. Zvečer so se pripeljali v vas fašisti, nasilno odstavili socialistični občinski svet in postavili novega predsednika. Ponavadi je sledil še požig socialističnih ali komunističnih sedežev in nekaj preteпов.³

Oblastni organi so bili ponavadi na strani fašistov, deloma zaradi zadevnih navodil nadrejenih, največ pa zaradi osebne naklonjenosti do fašističnega gibanja. V Julijski krajini jih je oblast neprikrito podpirala; najbolj sta fašistom pomagali vojska in policija; saj je fašizem tudi kadre dobival iz oficirskih vrst. Finančno so ekspedicije podpirali industrijalci, finančniki in veleposestniki, buržoazija, ki je fašiste uporabila za boj proti delavskim zahtevam. Mosconi je priznal, da sta lokalna oblast in fašizem imela isti cilj, čeprav se je njuna taktika v boju zanj bistveno razlikovala. Očitati so mu, da ni ostro nastopil proti nasilju. Toda njemu je bilo ljubše podpirati te, ki so se po njegovem borili za obrambo in prepoved naroda, kot tiste, ki so ta narod hoteli uničiti, kajti narod in država si nista nasprotna pojma, temveč sestavljata pojem domovina. Večkrat je sicer obsodil nasilna dejanja in je fašističnim voditeljem svetoval drugačno taktiko, ki ne bi kompromitirala uslug, ki jih je fašizem že storil pokrajini.⁴

V primerjavi z drugimi italijanskimi pokrajinami je imel fašizem v Julijski krajini dvojno nalogo. Tu ni bil naperjen samo proti delavskim organizacijam, temveč tudi proti slovanskim narodnim ustanovam. Nastal je zaradi obrambe pred prvimi, njegov nacionalistični koncept pa se je skladal z bojem proti jugoslovanski narodni manjšini. Bil je nekakšen uradni predstavnik italijanstva na ozemlju, ki je bilo obsojeno na asimilacijo. Fašisti so v Julijski krajini nadaljevali boj za odrešitev teh pokrajin, tokrat so se borili proti notranjim sovražnikom Slovanom in komunistom. Težko je ugotoviti, katero gibanje je dobilo več udarcev, delavsko ali slovensko narodno. Končne posledice so bile enake: v nekaj letih so bile uničene obojne ustanove.

Za obrambo proti fašističnim napadom so bile v letu 1921 organizirane oborožene formacije delavcev, imenovane Arditi del popolo.⁵ Organizacije ljudskih arditov so podpirali socialisti, republikanci in anarhisti, medtem ko je komunistom sektaško Bordigovo vodstvo prepovedalo sodelovati in jim priporočalo lastne oborožene formacije. V Julijski krajini, kjer so bili socialisti v manjšini, je oborožene delavske enote sestavljala in vodila komunistična mladina mimo uradne pritrditve pokrajinskega partijskega vodstva. Ta oborožena mladina, ki je bila posebno močna v Trstu in v goriški okolici, se je postavljala po robu fašistom predvsem v času stavk in jim vračala zob za zob. Toda zaradi tehnične in organizacijske premoči skvadrstov jim ni bila povsem kos.

³ Silone, str. 99, prim. še cit. dela *Tasca in Fascismo e antifascismo*.

⁴ Mosconi, str. 17.

⁵ Arditi so se med vojno imenovali oddelki najbolj pogumnih vojakov, povečini prostovoljcev.

Skupina tržaških fašistov

Prvi pomembni incident, ki so ga povzročili fašisti v Trstu, še preden so se organizirali v oboroženo enoto, je bil napad na skupino delavskih otrok 3. avgusta 1919, ko se je vračala z ekskurzije, ki jo je organizirala socialistična stranka. S požigom slovenskega narodnega doma v Trstu 13. julija 1920 pa se je začela prava fašistična ofenziva, ki je dosegla višek v prvi polovici leta 1921 in je trajala do fašističnega pohoda na Rim. Fašisti so v tem obdobju uničili večino delavskih in narodnih domov, sedežev delavskih in slovanskih narodnih organizacij, študijskih krožkov, knjižnic, podružnic »Ljudskega odra« itd.⁶

Predvolilni boj je divjal po vsej Italiji v znamenju nasilja. Ob razpisu parlamentarnih volitev 7. aprila je ministrski predsednik Giolitti z okrožnico zahteval od pokrajinskih prefektov in civilnih komisarjev, naj ukreajo vse, kar je potrebno, da se zagotovijo popolna varnost, svoboda glasovanja, mir in red. Oblastni organi naj takoj energično zatro vsak poskus oviranja zakonitega poteka volilne kampanje, ne glede na razloge in politično opredeljenost storilcev.⁷ V prvih dneh maja je minister za pravosodje vse sodne oblasti z okrožnico opozoril, da se v raznih krajih kraljestva dogajajo nasilstva, ki motijo javni mir. Zato morajo vsi razredi in vse stranke težiti k normalnemu življenju, posebej v dneh, ko bo narod z volitvami izražal svojo voljo. Sodne oblasti naj brezpogojno raziščejo vsa nasilna dejanja in kaznujejo krivce ne glede na to, kdo so in kateri politični struji pripadajo, »tako da bo... zakon garantiral vsem in vsakomur svobodno izvršitev dolžnosti«.⁸ Še bolj zanimivo je stališče

⁶ O fašističnem terorju v Julijski krajini glej Tiberio, cit. delo; Kronološki pregled v Prispevkih 1964 in E. Besednjak, cit. spomini.

⁷ L'Osservatore Triestino, 8. IV. 1921.

⁸ L'Osservatore Triestino, 2. V. 1921.

voditelja italijanskega fašizma Benita Mussolinija glede nasilja, ki je razvidno iz članka, objavljenega v »Il Popolo d'Italia« ob incidentih v Mantovi. Med drugim pravi: »S sistemom slučajnih individualnih napadov je treba popolnoma prenehati, ker skrajno škodujejo stvari italijanskega fašizma... Vodilni fašistični organi morajo nadzorovati akcije posameznih članov in odločno zahtevati stop. Nasilje naj bo izvršeno takrat, ko je koristno, kadar je potrebno, ne kadar nam moralno škoduje in nam ne more politično koristiti. Skratka, gre za nasilje vojščakov, ne za nasilje lopovov. In naj bo povedano enkrat za vselej.« Prenehati je treba s kroniko majhnih osebnih obračunavanj, namesto teh se je treba lotiti premišljenih in zanesljivih varnostnih ukrepov. V primeru da drugi napadejo iz zasede, je treba bliskovito reagirati in pri tem paziti, da niso prizadeti nedolžni. »Ponovno opozarjamo, da mora biti fašistično nasilje razumno, preračunano in kirurgično.«⁹ Tudi direktorij tržaškega fašija je dan pred volitvami reagiral v enakem smislu: Glede na to, da se ponavljajo neupravičeni napadi fašistov ali psevdofašistov, je direktorij sklenil, da bo take člane, če so redno vpisani v fašijo, takoj izključil. Direktorij odgovarja samo za akcije, ki so predhodno določene.¹⁰

Katera dejanja so bila samovoljna, katera predvidena in »potrebna«, je težko ugotoviti. Iz okrožnic je mogoče razbrati, da sta se oblast in vodstvo fašija s formalnimi ukrepi hotela zavarovati pred javnostjo. Republikansko glasilo je upravičeno trdilo, da so vse vladne okrožnice o zagotovitvi varnosti pesek v oči, ker je ravnanje oblasti v popolnem nasprotju z navodili, o čemer pričajo konkretni primeri o pomoči ali vsaj neprizadetosti varnostnih organov ob raznih incidentih.¹¹ Sicer so si pa v ocenjevanju in predvidevanju poteka volilnega akta nasprotovala celo stališča sorodnih političnih struj, stališča podpornikov in zaveznikov fašizma, članov bloka. »La Nazione« je trdila, da v Julijski krajini nima nobena stranka interesa, da bi s terorjem vplivala na izid volitev. Nasilje je sredstvo tistih strank, ki se volitev ne udeležujejo, ali pa tistih, ki so prešibke, da bi lahko pričakovale uspeh. Močne in dobro organizirane stranke nimajo ne razlogov ne interesa, da bi ustrahovale volivce, nasprotno, vse stranke skušajo doseči čim številnejšo udeležbo volilnih upravičencev. Celotna komunistična stranka se po mnenju »La Nazione« ne bo posluževala nasilja, deloma ker je v tej pokrajini dovolj močna, deloma ker bi z nasiljem izgubila simpatije množic. List je menil, da bo dan volitev popolnoma miren, tembolj ker bo vsestransko poskrbljeno za javno varnost.¹² Sorodna lista »Il Piccolo« in »L'Azione« sta bila drugačnega mnenja, ali pa sta odkriteje obravnavala to vprašanje. Prvi je npr. ugotavljal, da si komunisti na Goriškem sploh ne bodo upali organizirati javnih zborovanj, ker jim je jasno, da bodo sklepi pokrajinskega fašija o preprečitvi vsakega poskusa komunistične vstaje brezpogojno izpolnjeni. Komunisti se bodo omejili na skrite volilne sestanke, ker bi fašisti v kali zatrli vsak poskus javnega nastopa, šaj so se odločili, da bodo prav s komunisti do kraja obračunali, medtem ko bodo drugim strankam, celo republikancem še prizanašali.¹³

⁹ L'Azione, 27. IV. 1921.

¹⁰ Il Piccolo, 14. V. 1921.

¹¹ L'Emancipazione, 5. V. 1921.

¹² La Nazione, 29. IV. in 13. V. 1921.

¹³ Il Piccolo, 21. IV. 1921.

Podobno je grozil puljski dnevnik »L'Azione«: Fašisti so že demontirali komunizem v istrskih mestih, kot so Vodnjan, Rovinj, Pazin in ne bodo oklevali, da v dobi volitev store isto s hrvaškim komunizmom v italijanskih krajih, za zgled naj bodo Krnica in Šegotiči.¹⁴ Podobno kot »Il Piccolo« za goriške komuniste je »L'Azione« trdila glede tržaških Slovencev, da si ne bodo upali nastopiti, zakaj opozorili so jih, da Trst ne bo prenesel nikakršnega iredentističnega nastopa in da bodo vsakemu takemu poskusu sledile represalije.¹⁵

Do volitev so fašisti napadali predvsem ustanove v mestih in le v izjemnih primerih tudi v vaseh. V predvolilni dobi pa so svoje kazenske ekspedicije usmerili tudi na podeželje.

Statističnega pregleda napadov in nasilja nad komunističnimi volivci, agitatorji in aktivisti med volilno kampanjo ni mogoče sestaviti zaradi pomanjkanja virov. Nekaj vemo le o spopadih, ki jih omenjajo meščanski časopisi, pa jih seveda po svoje komentirajo: npr. napad fašistov na komuniste v Trstu 9. maja zvečer, ko so hoteli preprečiti lepljenje komunističnih lepakov;¹⁶ napad fašistov 16. aprila na skupino prepevajočih komunistov na trgu Sv. Andreja v Gorici, ko je bil en delavec smrtno zadet, drugi pa laže ranjen¹⁷ itd. O izgonu labinskega komunističnega agitatorja Macillisa iz Pulja, ki je prihajal tja z navodili za volitve, je »L'Azione« pisala, da sta ga dva fašista spremljala na železniško postajo, »da se mu ne bi kaj zgodilo«. Zaprla sta ga v stranišče, da bi ga zavarovala pred napadom tamkaj zbranih fašistov. Domov se je vrnil čil in zdrav.¹⁸ Tako piše profašistična »L'Azione«, resnico pa si lahko predstavljamo. V Piranu, močni postojanki komunistov in socialistov, je bilo na dan volitev tudi burno. »La Nazione« sicer trdi, da so bili dogodki nepomembni in da so očitki o napadih mladine na socialistične volivce pretirani in patetično napihnjeni. »Vse je odvisno od tega, kako se kak nemir razlaga. Če v neki gostilni sedi več desetih komunistov, ali če na nekem travniku zboruje več desetih slovanskih volivcev in se pojavi EN (podčrtano v originalu, op. M. K.) fašist, se vsi razbeže na vse strani, zgroženi od strahu. Lahko je potem govoriti, da so bili terorizirani in razpršeni.«¹⁹ Iz izjav takratnih partijskih delavcev vemo, da so zastopniki komunistične liste morali bežati z volišč na Vipavskem, v Gorici, na Krasu in drugje in da jim je največkrat šlo za življenje.²⁰ O tem, koliko komunističnih glasov je bilo falzificiranih in uničenih, pa najbrž ne bomo nikdar zvedeli.

Podrobneje smo seznanjeni s fašističnim nasiljem proti volivcem Jugoslovanske narodne stranke, iz česar lahko sklepamo, da se volivcem komunistične liste ni bolje godilo. Sicer so pa splošni napadi, o katerih je podrobno poročala »Edinost«, bili naperjeni na volišča, kjer so bili hkrati prizadeti privrženci obeh političnih strank in največkrat je težko ugotoviti, ali gre pretežno za komuniste ali za slovanske narodnjake. Za napadalce je bilo vprašanje bolj preprosto, ker so se vedno borili kar proti »slavo-komunistom«.

¹⁴ L'Azione, 13. IV. 1921.

¹⁵ L'Azione, 14. V. 1921.

¹⁶ La Nazione, 10. V. 1921.

¹⁷ Edinost, 20. IV. 1921.

¹⁸ L'Azione, 2. IV. 1921.

¹⁹ La Nazione, 22. V. 1921.

²⁰ Prim. izjave F. Ferjančiča in A. Kodermaca v IZDG.

Teror kot sredstvo za doseg določenih volilnih rezultatov se je v največji meri uveljavil v poreškem volilnem okrožju. V precejšnji meri so bile prizadete tudi vasi v okolici Trsta, manj mesto samo, najmanj pa goriško volilno okrožje. Razlogi neenakih odnosov so razvidni iz poglavja o politični orientaciji strank, cziroma o stališču nacionalnega bloka, ki ga lahko takole povzamemo: Istra je od nekdanj docela italijanska, glasovanje mora to dejstvo potrditi, spremeniti se mora v plebiscit za Italijo. Ker pa kljub vsemu v Istri še obstaja slovanska nevarnost, jo je treba za vsako ceno eliminirati; najboljše sredstvo je teror. V Trstu po mnenju blokorcev ni slovanske nevarnosti, tudi če je okolica naseljena pretežno s Slovenci, le-ti ne bodo mogli bistveno vplivati na izide, vendar pa je treba število slovenskih glasov zmanjšati na minimum. Na Goriškem za blok tako slabo kaže, da nikakršno nasilje ne bi moglo spremeniti rezultatov. Torej naj to volilno okrožje voli svobodno, kar bo tudi dokazovalo, da slovanska manjšina v Italiji uživa vse državljanske pravice.

Zgoraj omenjeno tezo lista »La Nazione« o šibkih strankah, ki jim je nasilje edino sredstvo, lahko v istrskem primeru apliciramo prav na blok, kajti če bi bil dovolj močan, če bi bila Istra docela italijanska, čemu potem nasilje? Pa vendar se je blok v Istri moral temeljito pripraviti na boj, saj mu je v resnici grozila večja nevarnost, kot jo je smel priznavati. »L'Azione« je npr. objavila pismo nekega študenta, ki je pojasnjeval, da je v Pulju vsaj 1000 mladincev v starosti od 18 do 25 let pripravljenih pomagati v volilnem boju, ki nikakor ne bo lahek. Naj te mladince mobilizirajo in vključijo v vojaške formacije po zgledu Bologne.²¹ S tako oboroženo silo bi vlili volivcem zaupanje, da bodo brez bojazni prihajali na volišče.²² Končno so 30. aprila ustanovili v Pulju pet akcijskih čet z imeni italijanskih iredentistov: Fabio Filzi, Nazario Sauro, Cesare Battisti, Fratelli Liani in Francesco Rismondo. Razen teh čet so ustanovili še preiskovalno četo na kolesih, sanitarno sekcijo ter oddelek motoristov in avtomobilistov.²³

V dnevih pred volitvami so fašisti usmerili napade na agitatorje, zaupnike in na zborovanja nasprotnikov; ti nasprotniki so bili predvsem Slovenci in Hrvati, komunisti in socialisti, v manjši meri pa tudi republikanci in popolari. Naštejemo lahko nekaj podrobnih primerov nasilja, ki jih je objavila »Edinost« pod rubriko »Kronika nasilstev« in vsaj deloma osvetljujejo razmere ob volitvah v pokrajini.

Krvavi dogodki v Krnici in okolici so že spadali k fašistični volilni kampaniji. Lov na učitelje, duhovnike, izobražence in politične agitatorje ter njihov izgon je bil v predvolilni dobi pomemben sestavni del fašistične kampanje. Lov na komunističnega agitatorja Antona Cilego pa se je spremenil v pravo bitko med preganjalci in preganjanimi. Aretacijo Cilege so prebivalci Krnic preprečili in pregnali skupino vodnjanskih fašistov na orožniško postajo. Vas so nato kmetje obkolili in so odbili še drugo skupino fašistov, ki je prihitela prvi na pomoč. Nato je oblast poslala vojaštvo in orožništvo po kopnem in po morju, da je s topništvom zavzelo Krnico. Oboroženi kmetje so se umak-

²¹ V Bologni, kjer so imeli okoliške občine in mestno upravo že več let v rokah socialisti, so bili fašistični napadi najbolj znani. Od tu so hodile čete po padski nižini na operacije, ki jih je opisoval Silone.

²² L'Azione, 26. IV. 1921.

²³ L'Azione, 8. V. 1921.

nili v gozdove pri Šegotičih in se še naprej borili. Dva dni, 3. in 4. aprila 1921, so trajali krniški dogodki, ki so se končali s požigom Šegotičev, številnih poslopij v Krnici in okolici ter z aretacijo sedemdesetih domačinov.²⁴ Tri dni pozneje 7. aprila je bila na podoben način likvidirana »labinska republika«.

18. aprila je okrog 100 fašistov fizično napadlo socialistična voditelja Passiglia in Malatesto v Trstu, čemur so sledili spopadi z delavstvom po mestnih ulicah. Istega dne so fašisti dali ultimatum kandidatu JNS Lavrenčiču v Postojni, da mora s sinom v štiriindvajsetih urah zapustiti Julijsko krajino. Po posredovanju civilnega komisarja so od te zahteve odstopili.²⁵

25. aprila je bil aretiran kandidat JNS istrskega volilnega okrožja Tomo Herak s pretvezo, da je imel dve pištoli, najdeni pri preiskavi stanovanja. Po posredovanju političnega društva »Edinost« je bil 2. maja izpuščen.²⁶

1. maja so fašisti v Koprju napadli tržaškega agitatorja JNS, ko se je vračal s predvolilnega zborovanja v Marezigah. S težavo se je ubranil, da ga niso vrgli v morje, sicer pa so mu prepovedali vrnitev na Koprsko.²⁷

4. maja je okrog 20 fašistov vdrla v župnišče v Zrenju. Na cesto so zmetali knjige in del pohištva ter vse skupaj zažgali. Hkrati so na Malem Lošinju uničili knjige in pohištvo »Društva za štednjo i zajmove«. V Rižani so prepovedali župniku pridigati in moliti v slovenščini. V Postojni so ob 23. uri vdrli v gostilno »Tiha dolina«, preiskali vse goste in jih obtožili, da so na tajnem volilnem sestanku.

5. maja so v Koprju in Pobegih fašisti vdrli v stanovanji zaupnikov JNS ter ju preiskali. Zaplenili so vse glasovnice z lipovo vejico.²⁸

7. maja so fašisti prijeli agitatorja JNS Skoka, ki je potoval po Istri in razdeljeval zaupnikom glasovnice z lipovo vejico. Prisilili so ga, da je podpisal izjavo, da je delovanje društva »Edinost« protidržavno in da so se fašisti lojalno obnašali. Nato so ga izročili tržaškim fašistom.²⁹

8. maja se je pripeljalo s kamionom 13 fašistov v Sv. Peter pri Piranu. Vdirali so v hiše, razbijali pohištvo in iztočili vino iz sodov. Prebivalci so se umaknili na polja, medtem pa so napadalci sredi vasi zažgali sedem kop sena, kar na srečo ni povzročilo večjega požara. Posestnika Božiča iz Laz so odgnali, ker jim ni hotel zagotoviti, da bodo Lažani volili blokovsko listo. Župnemu upravitelju v Kiringi so zmetali na cesto pohištvo in iztočili vino, ga pretepli in aretirali. V Pulju sta policijski načelnik in namestnik komisarja prisilila delavca Grubišiča in duhovnika Kiraca, da sta podpisala izjavo, da se ne bosta ukvarjala s politikom. Hkrati so fašisti izgnali zaupnika JNS iz Sv. Petra v Šumi.³⁰

9. maja je skupina tržaških fašistov na obhodu skozi vasi Dolina, Boljunc, Boršt in Ricmanje preiskovala stanovanja zaupnikov JNS, pobrala glasovnice z lipovo vejico, razbijala pohištvo in razdejala sedež pevskega društva »Slovenec«.

²⁴ Edinost, 6., 7. in 8. IV. 1921.

²⁵ Edinost, 20. IV. 1921.

²⁶ Edinost, 1. in 8. V. 1921.

²⁷ Edinost, 4. V. 1921.

²⁸ Edinost, 8. V. 1921.

²⁹ Edinost, 13. V. 1921.

³⁰ Edinost, 10. in 12. V. 1921.

10. maja so v stanovanju zaupnika JNS v Cekinah pri Bujah fašisti razbili sode s 25 hl vina in 200 steklenic v vrednosti 20.000 lir. V Tolminu so z noži in pestmi napadli župnika Kodermaca.

11. maja so fašisti v Trstu prestregli raznašalke lista »Edinost«, jim pobrali časopise in jih uničili. To akcijo so ponovili še 13. in 14. maja, vendar takrat listov niso zažgali, temveč so jih ponujali kupcem, da so našli razlog za tepež.³¹

12. maja so fašisti vdrugič vdrli v hišo zaupnika JNS v Črnem Kalu ter z revolverji zahtevali glasovnice JNS. Po preiskavi so pred hišo zažgali vse listine in zapiske, ki so jih našli v stanovanju. Ogenj je privabil vaščane, ki so bili prepričani, da gre za požar. Fašisti so jih nato s streljanjem in ročnimi bombami razgnali in enega ranili.³²

13. maja so ponovno izgnali iz Buj uradnega odposlanca političnega društva »Edinost«. V nekaj urah je moral zapustiti Istro, potem ko so mu pobrali vzorce glasovnic JNS, namenjenih istrskim občinam. V Vrsaru pri Poreču so se prebivalci spopadli s fašisti, čemur so sledile aretacije domačinov. Tudi prebivalci Herakov so se uprli ponovni aretaciji kandidata JNS Toma Heraka. V spopadu je bil ranjen poveljnik orožnikov, zato so aretirali 32 oseb, naslednji dan pa požgali Herake in sosednje Talijane.³³

14. maja so se fašisti pripeljali v Boljunec in s streljanjem zastraševali ljudi, da ne smejo voliti JNS ali komunistov. V Baderni so z bencinom polili hišo P. Buniča ter vrgli vanjo tri ročne bombe, da je zgorela. Zažgali so še vas Pojar pri Poreču, ter naselji Škofi in Sorgi.³⁴

Bolj ko se je bližal dan volitev, več je bilo prestopkov in hujši so bili zločini. Politično društvo »Edinost« je takrat poslalo ministrskemu predsedniku Giolittiju tole protestno brzojavko:

»Podpisano politično društvo 'Edinost' se obrača naravnost na Vašo eksce-lenco, da takoj z vso energijo ukrenete potrebne korake; zakaj protislovansko strahovanje v Istri zavzema že katastrofalen obseg. Krajevna oblastva ne pod-vzemajo ničesar, da bi strahovanje preprečila in kaznovala. Fašistovske organi-zacije pustošijo vso deželo z namenom, da bi preprečile Slovanom vršitev volilne pravice. Vidnejše osebe, zlasti duhovniki in učitelji so izven zakona in se brez usmiljenja preganjajo. Velikemu številu izmed njih so fašisti preiskali stano-vanja in jih tudi osebno preiskali, jim opustošili stanovanja, sežgali pohištvo, odnesli listine ter povzročili, da so se te osebe zlostavljale. Fašisti tudi lovijo slovanske glasovnice in grozijo osebam z ubojstvom. Pretijo, da bodo razdejali cele vasi... Posebno težki čini te vrste so se izvršili v Dekanih, Kopru, Ospu, Sv. Petru, na Piranščini, Črnem kalu, Kiringi, Kaldjeru in Puli. Z ogorčenjem protestiramo in zahtevamo takojšnjo posredovanje državne oblasti, preden pride do skrajnih posledic. Za politično društvo 'Edinost' Wilfan.«³⁵

Dan pred volitvami so Slovenci še računali na oblastne organe, da bodo skrbeli za red in varnost. Volivcem je »Edinost« razlagala, da je Giolitti z okrožnico ukazal, naj oblasti preprečujejo in kaznujejo vsako nasilje, kar je

³¹ Edinost, 12. in 18. V. 1921.

³² Edinost, 15. V. 1921.

³³ Goriška straža, Edinost, 17. V. 1921.

³⁴ Edinost, 19. in 20. V. 1921.

³⁵ Edinost, 13. V. 1921.

generalni komisar v Trstu ustno zagotovil. »Res je, da je prišel ukaz iz Rima precej pozno in se je veliko zamudilo, toda nadejati se je, da se bodo vsaj odslej z večjo strogostjo varovali zakoni in njegove odločbe.«³⁶ Upanje je bilo neutemeljeno, kajti 15. maja so bili brezobzirno kršeni zakoni v vsej Italiji in nikakršna oblast jih ni branila. Skoraj nemogoče je natančno rekonstruirati vse dogodke, do katerih je prišlo na voliščih v Julijski krajini. Na voljo so samo poročila iz »Edinosti« in »Goriške straže«, nekaj pa nam osvetlijo tudi drugi opozicijski listi. Kar je veljalo za Slovence in Hrvate, je veljalo tudi za komunistične, socialistične in republikanske volivce; za poslednje sicer v mnogo manjši meri, sorazmerno z nevarnostjo, ki so jo v določenem kraju predstavljali za blok. Volivci v Istri in na Tržaškem so bili prepuščeni samovoljni fašističnih skupin, ki so križarile od vasi do vasi in vzbujale grozo. Da bi preprečili izvolitev kandidatov JNS in KSI, so fašisti uporabljali najrazličnejša sredstva.

Na Goriškem so razširjali razglas z naslovom »Primorski Slovenci! Vzdržite se volitev!« s podpisom »Jugoslovanska matica v Ljubljani«. V razglasu so poudarjali, da so agitatorje in kandidate JNS podkupili Italijani, ki hočejo imeti v Rimu slovanske predstavnike. Koristi primorskih Slovencev so v Ljubljani in Beogradu, zato naj ne pošiljajo svojih poslancev v Rim, le-ti bodo tam glasovali za italijanske zakone, ki bodo naperjeni proti Slovencem. »Raztrgajte volilne legitimacije in zalučajte jih onim v lice, ki Vas hočejo prodati. Vzdržite se! Ne volite!«³⁷

Podoben način so uporabili v Istri, ko so izdali nekaj številk ponarejenega »Pučkega prijatelja« in jih razposlali na naslove naročnikov namesto pravega lista. V njem so naštevali fašistična grozodejstva v Istri in prepričevali ljudstvo, da je zanj najbolje, če potrpi, stisne zobe in čaka usodnega dne. »Ne upiraj se sirovi sili, rajši se trezno izogni vsaki skušnjavi in strasti. Vztegni se od volitev. Ne glasuj ne za tvojega, ne za nobenega, taki so časi. Ostani miren v tvoji hiši, tako vsaj boš rešil tebe, tvoje domače ognjišče, tvoje mile otročičke od gorja, nevolje in stradanja.«³⁸ Drug letak z grožnjami, razširjen po Istri smo spoznali že v prejšnjem poglavju.

Med milejše primere nasilnega odvzemanja volilne pravice so spadale šikane. Volilna komisija, iz katere so bili že odstranjeni zaupniki drugih strank, je npr. volivcu dokazala napačno identiteto, napačno letnico rojstva, očetovstvo ali hišno število in ta ni smel glasovati.

Pogostejši so bili primeri, da je volilna komisija zavračevala pričetek glasovanja in potek volilnega akta. Volivci so npr. prišli na volišče ob sedmi uri, volišče pa so odprli šele ob enajstih ali celo trinajstih, čeprav je zakon določal 7. uro za začetek glasovanja. Del volivcev se je seveda čakanja naveličal. Namesto do 19. ure je bilo volišče ponekod odprto le do 18. ali celo samo do 17. ure. Na ta način je mnogo volivcev zamudilo volitve. Pri Sv. Ivanu v Trstu zaradi tega ni volilo kakih 100 volivcev, v sekciji Katinara okrog 150, v Postojni ni glasovalo okrog 200 volivcev, približno enako se je godilo Barkovljanom, Rojančanom, Borštarjem in drugim.³⁹ V Lanišču je volilni akt trajal komaj dve

³⁶ Edinost, 14. V. 1921.

³⁷ Edinost, 17. V. 1921.

³⁸ Edinost, 20. V. 1921.

³⁹ Edinost, 17. in 18. V. 1921.

uri, od 14.45 do 17. ure, 700 oseb ni moglo priti do volilne žare,⁴⁰ volilna enota pa je štela vsega 800 volivcev!

Clani volilne komisije, zastopniki JNS in KSI, pa tudi socialisti in republikanci so bili s silo odstranjeni z volišč, ponekod pa že prejšnji dan zaprti, izgnani ali ustrahovani. Taka okrnjena volilna komisija iz blokovskih zastopnikov je volivcu vsilila blokovsko glasovnico, največkrat pa jo je predsednik komisije kar sam vpričo volivca zalepil v ovojnico in opravil glasovanje. Glasovanje je na ta način bilo javno. V volilno kabino volivcev največkrat niso spuščali, ali pa je v njej stal oborožen fašist, da jih je nadzoroval. Taki primeri so bili v Oprtalju, v Barbani, v Medulinu, v Šišanu, v Vodnjanu in Galežanu. V Poreču so fašisti stali na stekleni strehi nad voliščem in opazovali, kako kdo voli. Seveda so temu sledili pretepi tistih, ki niso glasovali za blok.⁴¹ V Pomerju in Zminju so volivci zapustili volišče, brž ko so ugotovili, da je glasovanje javno, tudi tu je prišlo do preteпов. V Hrelji so fašisti z ročnimi bombami prisilili volivce, da so se vrnili na volišče in glasovali za blok.⁴²

Večji teror je vladal izven volilnega prostora. Oboroženi fašisti so se npr. s kamionom pripeljali pred volišče, z naperjenimi revolverji preiskali navzoče in jim odvzeli glasovnice nasprotnih strank ter volilne legitimacije. Glasovnice so strgali, z legitimacijami pa so poslali na volišče svoje volivce, ki so glasovali za blokovske kandidate. Nasilno odvzemanje glasovnic pred voliščem je bilo zabeleženo v Dekanih, Poreču, Katinari v Trstu, Oprtalju, kjer so volivce večkrat preiskali, v Medulinu, Motovunu, Gropadi, Trebčah in drugje.⁴³ Take akcije je spremljalo streljanje, pretepi in eksplozije ročnih granat. Volivci iz Proseka so šli na volišče v Sv. Križ že ob treh zjutraj skozi gozdove, da bi se izognili srečanju s fašisti. Le-ti so prišli pred volišče okrog 10. ure in s pištolami prisilili volivce, da so jim izročali glasovnice, pobrali so še okrog sto volilnih izkaznic in mnoge pretepli. Na Opčinah so z volišča pregnali volilno komisijo, pozneje pa so prisilili volivce, da so glasovali za blok. V Klancu sta bili v spopadu dve osebi ranjeni.⁴⁴ V Pazinu so fašisti metali ročne bombe med volivce, jih razgnali in le približno dvajsetim dovolili glasovati. Vas Pomer so fašisti obkolili na razdaljo enega kilometra, da so prestregli vse prihajajoče in jim že tam pobrali glasovnice. Večina se je zaradi tega glasovanja vzdržala, namesto njih pa so glasovali fašisti, ki so se zvečer pripeljali v vas.⁴⁵ V Lindaru so se volivci uprli in je prišlo do hujšega pretepa. V Volčah so fašisti vrgli dve ročni bombi v neko hišo, da bi prestrašili volivce. V Škofijah je bilo več volivcev ranjenih, tu se je vojaška posadka izjemoma postavila v bran domačinov, vendar je ob enajstih ponoči fašistom uspelo vdreti na volišče, kjer so grozili komisiji. V Ospu so zvečer tudi vdrli na volišče in zažgali volilno žaro z glasovnicami. V Tolminu je mladina s kamenjem odgovorila na streljanje in metanje ročnih bomb. Ranjenih je bilo sedem Slovencev in en fašist.⁴⁶ To je bil edini pomembnejši primer nasilja proti Slovincem v goriškem volilnem okrožju, ki so v primeri z Istrani lahko svobodneje glasovali.

⁴⁰ Pučki prijatelj, 2. VI. 1921.

⁴¹ Edinost, 18. V. 1921.

⁴² Edinost, 18. in 22. V. 1921.

⁴³ Edinost, 17. in 19. V. 1921.

⁴⁴ Edinost, 17., 18., 19., 20. in 21. V. 1921.

⁴⁵ Pučki prijatelj, 2. VI. 1921.

⁴⁶ Edinost, 17.—25. V. 1921; Goriška straža, 17. in 20. V. 1921.

Našteti primeri so sami zase morda manj pomembni, če pa jih seštejemo in gledamo skozi prizmo celotnega političnega položaja, pa povedo tisto, kar ne moremo razbrati iz samih volilnih rezultatov, oziroma razložo nekatere sicer nerazumljive rezultate. V odprtem pismu odbora socialistične stranke civilnemu komisarju v Kopru je takole opisana strahovlada v okraju:

»Ni mesteca ne vasi, ki bi ne bila počaščena od barbarških pohodov, spremljanih od pretepanja, umorov, zapiranja, požiganja, pustošenja in tatvin. Pretepači in ubijalci neborozenih meščanov zažigalci Delavskega doma, se izprehajajo mirno po mestnih ulicah, hodijo zaščiteni po deželi in vaseh, pretepajoč, grozeč, uničujoč. Tik pred volitvami ni mogel noben naš sodrug brez nevarnosti iz hiše; tekom volitev so se kradle izkaznice v masah po mestih in po deželi... Te izkaznice so se nato porabile za zvišanje števila volivcev bloka... Pred volišči so dva ali več fašistov branili vhod vsakemu, ki je bil smatran za nasprotnika bloka... volitev je bila navadna goljufija... Moramo li povedati N. E. (njegovi ekselenci, op. M. K.) Mosconiju, da mora on takoj ukrepati, če njegov funkcionar v Kopru, če piranske, miljske in druge oblasti po okraju ne znajo in nočejo vršiti svoje dolžnosti?«⁴⁷

Puljski dopisnik je objavil v torinskem glasilu komunistične stranke članek o volitvah v Istri, kjer pravi, da so komunisti pričakali volitve brez zborovanj, brez lepakov in letakov, preganjani na vse mogoče načine. Šeststo fašistov je v puljskem okraju glasovalo po desetkrat, nekateri tudi po petnajstkrat, nekdo pa je dobil odlikovanje, ker je glasoval triindvajsetkrat. Vsaj 40 odstotkov delavcev, povečini komunistov, po poročilu dopisnika ni prejelo volilnih izkaznic, medtem ko so smeli voliti vsi dalmatinski begunci, ki bivajo v Pulju komaj po 10 dni, oficirji in posamezniki, ki so prišli kdove od kod, da bi branili domovino pred komunisti. V nekaterih sekcijah, nadaljuje poročevalec, je bila na ta način udeležba 110 odstotna. V Labinu je od 4000 volivcev dobilo volilno pravico samo 3200 in od teh jih je glasovalo le 400. V Pazinu je od 14.000 volivcev glasovalo le 4000. Nekaj tisoč hrvatskih kmetov je lahko oddalo le 300 glasov. Sicer pa tudi fašistom ni šlo vse gladko. V Mažanu so po poročilu dopisnika prebivalci streljali na fašistične kamione, podobno tudi v drugih krajih in tako niso bili le fašisti vedno zmagoviti.⁴⁸

Do večjega spopada s hujšimi posledicami je prišlo v Marezigah pri Kopru. Okrog desete ure je prišlo v vas 11 fašistov iz Kopra. Ugotovili so, da blok ne dobiva glasov. Zato so začeli izzivati volivce z vzkliki »Abasso i sciavi«.⁴⁹ Z eksplozijo prve ročne granate še niso razgnali volivcev, zato so plegli v zaklone in streljali v množico. Ljudje so se najprej razbežali, nato pa s kame-njem napadli ter pregnali fašiste iz vasi. Na begu so bili štirje fašisti ubiti, ostali so pribežali v Koper, od koder so poslali pogrešanim pomoč. Ta skupina je na poti v Marezige ubila domačina, ko jim je povedal, da je Marezan. Prebivalci iz Marezig in okoliških vasi, ki so prihiteli sovaščanom na pomoč, so se po kratkem spopadu umaknili iz zased pod vasjo pred premočjo oboroženega nasprotnika in se poskrili v gozdu. Vas je zasedlo vojaštvo, ki je preprečilo požig, fašisti pa so se maščevali nad sosednjo vasjo Čežarji, kjer so zažgali

⁴⁷ Edinost, 22. V. 1921.

⁴⁸ L'Ordine Nuovo, 21. V. 1921.

⁴⁹ Besedna igra: šciavo pomeni v tržaškem dialektu suženj in zaradi podobnosti z besedo Slavo so izraz uporabljali za Slovane.

štiri hiše in ubili sedemdesetletnega Ivana Bonina. Naslednji dan so požgali še eno hišo v Črnem kalu. Sledile so aretacije Marežanov, od katerih je bilo naslednje leto obsojenih 18 oseb na kazen od 8 mesecev do 8 let zapora.⁵⁰ Nekateri udeleženci mareškega upora trdijo, da je odpor proti fašističnemu nasilju organizirala komunistična stranka, da ga je vodil Rudolf Bernetič, istrski partijski delavec. Drugi trde, da je bil to spontan akt, v katerem so enako reagirali komunisti kot nekomunisti, vaščani pač, ker jim je zavrela kri.

Fašistična oziroma blokovska glasila so seveda te volilne mahinacije drugače razlagala. Glede Marežig je puljska »L'Azione« pisala, da je cela množica Slovanov napadla skupino fašistov, mladega Tassinija linčala in umirajočega vrgla v obcestni jarek; da so kmetje napadli tudi drugo skupino, ki je zvečer prišla do vasi, nakar so se razbežali in vkopali v hribih, pripravljeni za napad.⁵¹ List je nadalje ugotavljal, da so Hrvati med volilno kampanjo dremali, 15. maja pa so se zbudili in v zasedah pričakali blokovske volivce. Streljali so npr. na fašiste na cesti Vodnjan—Barbana in enega ranili. Že 8. maja so baje iz zasede streljali na kamion s poreškimi fašisti in jih pet ranili. Ko so poslali nad napadalce kazensko ekspedicijo, jih ni mogla odkriti in kaznovati. Ponoči 14. maja so Hrvati rezali telefonske žice in tako prekinili zvezo Pulja z zaledjem. »Hrvati nam torej v tem trenutku napovedujejo vojno s takim orožjem, ki dokazuje njihovo nizkotnost in podle namene. Mi sprejemamo boj, toda naj se pazijo, ker ne bomo ravno mi poraženi v spopadu.« Trdili so tudi, da so kmetje prihajali na volišča oboroženi, zato so fašisti reagirali in jih z bombami nagnali, na kar so odgovarjali s strelji.⁵² V glavnem pa so nacionalistični listi molčali o incidentih ob volitvah. Ni jim kazalo popularizirati spopadov in nezakonitosti, čeprav bi jih pripisali slovanski manjšini, ker so že tako dosegli zadovoljive rezultate. »La Nazione« celo trdi, da dotlej še nobene volitve v Trstu niso potekale v takem miru in redu kot tokrat. Volilna svoboda je bila vsem v polni meri zagotovljena in če se volivci komunistov in Slovencev pritožujejo, da v volilnih kabinah ni bilo na razpolago njihovih glasovnic, so tega sami krivi, ker zanje niso poskrbeli. Same stranke so tudi krive, če niso imele v vseh volilnih komisijah svojih zastopnikov, ker jih pač niso imenovala. Incidentov je bilo po teh trditvah mnogo manj kot ob katerihkoli volitvah. »Revolverski strel, ki je odjeknil v neki gostilni na Katinari, bomba, ki je eksplodirala v neki jami ob glavni cesti Montebello—Katinara, dogodki, ki niso povzročili hujših posledic«, so bili edini nemiri. Ves dan so se po mestu v kamionih prevažali fašisti, ki so s petjem in vzkliki dvigali moralo meščanstva.⁵³ Tudi list »Il Piccolo« je poročal v podobnem tonu, da so vsa dejstva, ki jih navaja »Edinost«, zgolj klevete ter dogodki napihnjeni in prikazani kot nasilni napadi. To so v resnici bili le nepomembni osebni spori, ki spadajo k vsakim volitvam. Volitve so bile po mnenju tega lista mirne in svobodne, kar dokazujejo izidi na Goriškem, kjer je bila udeležba polnoštevilna. Na vprašanje, ali bi volil tolik odstotek volivcev, če bi vladalo nasilje je odgovarjala »Edinost«: »Resnično, naj-

⁵⁰ Prim. Edinost, 18. V. 1921; I. Regent, Poglavlja iz boja za Socializem I, str. 385 (citiram: Regent, Poglavlja) ter spomine Ivana Čaha, Jožeta Vergana in Avgusta Pečariča v IZDG.

⁵¹ L'Azione, 17. V. 1921.

⁵² L'Azione, 10. in 15. V. 1921.

⁵³ La Nazione, 17. V. 1921.

boljši dokaz, da se v Istri niso vršila nasilja, je ta, da se v goriških hribih niso vršila.⁵⁴ Celo Mosconi je tri leta pozneje zagotavljal, da je storil vse, da bi bila volilna zborovanja kljub obstoječim nevarnim nasprotstvom čimbolj svobodna. Čeprav je prišlo ponekod do incidentov, je ta cilj dosegel, kar dokazuje takojšnja potrditev izvoljenih.⁵⁵

Po volitvah so protifašistične stranke protestirale in zahtevale razveljavitev volitev v Istri. Odbor socialistične stranke za severno Istro je v razglasu delavcem med drugim zapisal: »Javno mnenje se soglasno dviga proti zločinom, početim z najbolj nesramno kršitvijo zakona, pred volitvami 15. maja, tekom volitev in po njih. Vse stranke, od socialistične do klerikalne, od republikanske do komunistične, do slovanske, so prisiljene nastopiti proti veljavnosti volitev v Istri. Volitve niso veljavne, niso zakonite«. Pozival je, naj vsi člani socialistične stranke zbirajo dokumentacijo o nasilstvih, da bo mogoče doseči razveljavitev.⁵⁶

Zanimiva je tudi intervencija Vatikana. Čeprav formalna in brez posledic priča o dogodkih, ki jih tu navajamo. Tržaško-koprski škof Angelo Bartolomasi je v škofijskem listu objavil protest proti nasilju v Istri, kjer med drugim pravi: »Protestiram proti navalom, ki so se izvršili na cerkve, župnišča in župne urade. Protestiram proti razmetavanju knjig, matic, slik, pohištva in svetih predmetov. Protestiram proti grožnjam, izrečenim s strahovanjem z orožjem:

⁵⁴ Edinost, 19. V. 1921.

⁵⁵ Mosconi, str. 49.

⁵⁶ Edinost, 21. V. 1921.

Skofijska palača v Gorici poslikana s fašističnimi gesli ob volitvah 1921

proti besnemu mučenju, proti ranjanju in pretepanju župnikov in kaplanov, ki so bili s silo iztirani, da bežijo. Zapustiti so morali več kakor 10 župnij in kaplanij... Nikakor se ne morem strinjati in ne dovoliti, da si gruče državljanov, ne oziraje se na cerkveno in državno avtoriteto, teptajoč državne zakone, pravičnosti in človečnosti, prilaščajo pravice do sumaričnega postopanja... Taki čini niso le izrodki krivičnosti, temveč so pravcate krutosti in javne nadloge, posebno kadar se izvršujejo proti neoboroženim ljudem, oropanim vsake pomoči in samoobrambe.⁵⁷

Na Bartolomasijevo pritožbo je papež Benedikt XV. 2. avgusta odgovoril s pismom, ki ga je objavil tržaški škofijski list. V pismu je papež ugotovil: »Z veliko žalostjo smo dognali... da mučijo in trpinčijo nekateri hujškači večino tistih istrskih duhovnikov, ki imajo skrbeti za vero ter hrvatske in slovenske vernike. Znano nam je, da so postali ti duhovniki vsled krutega preganjanja... žrtve krvavih surovosti in vsakovrstnega zasramovanja, čeprav jih morajo le enega zločina obdolževati, da so namreč iste narodnosti in istega jezika kakor njihovi verniki, ki so jim bili od zakonite cerkvene oblasti v skrb izročeni... Še bolj nam pa tare srce, da se te grozote, kakor čujemo, izvršujejo nekaznovano. To povzdiguje nesramnost omenjenih zločinskih ljudi, podpira njihovo nasilje (tisk. pomota, mišljena je nasilnost, op. M. K.) ter vliva še večji strah in še večjo potrto v dušo neoboroženih žrtev. Sicer smo prepričani, da vsi poštenjaki ta dejanja obsojajo pa tudi, da se bodo sedanji zločinci teh dejanj kesali. Vendar moramo v imenu naše papeške oblasti odločno obžalovati, da se iz nezdravih političnih nagibov tako hudo in tako nezmerno krši pravica in človečnost. S tem se dela očitna škoda tudi onim ciljem, v katerih imenu se izvršuje nasilje.«⁵⁸ Cerkev se je za svoje zavzela, čeprav medlo in neuspešno. Zavarovala je svoja krščanska načela. Pismo so prebrali istrski duhovniki s prižnic, da bi dokazali vernikom, da je bila krivica obsojena.

Fašistično nasilje je bilo ob volitvah leta 1921 značilno za vso Italijo. V Julijski krajini je bilo le toliko hujše, ker je bilo naperjeno tudi proti slovanski manjšini. Socialistično glasilo »Avanti« je po volitvah objavilo podatke o posledicah nasilja v času od 1. marca do 31. maja 1921 in jih primerjalo s posledicami predvolilne kampanje ob prvih poveljnih parlamentarnih volitvah leta 1919.⁵⁹ Ubitih je bilo 340 oseb (31), od teh 57 neopredeljenih, pripadnikov drugih strank ali slučajnih žrtev, 7 vojakov (1), 17 orožnikov in policajev (2), 64 fašistov, 195 socialistov, komunistov in delavcev (28). Ranjenih je bilo 1435 oseb (292), od tega 339 neopredeljenih (42), 56 vojakov in policistov (24), 266 fašistov (26) ter 774 delavcev, socialistov in komunistov (200). Aretiranih je bilo 2124 oseb (437), od tega 136 fašistov (93) in 1961 socialistov, komunistov in delavcev (344). Porušeni, požgani ali razdejani je bilo 138 združnih prostоров, 147 delavskih zbornic in domov, 61 sedežev socialistične in komunistične stranke, 13 tiskarn in uredništev, od tega dve tiskarni ljudske stranke, in 29 socialističnih občinskih uradov. 68 socialističnih odbornikov in županov je moral odstopiti. Na volilni dan 15. maja je bilo ubitih 44 oseb, v naslednjih dveh dneh pa še 24, v treh dneh torej skupno 68 žrtev od tega 8 nepristranskih, 3

⁵⁷ Goriška straža, 15. VI. 1921.

⁵⁸ Edinost, 26. VIII. 1921.

⁵⁹ Podatki za leto 1919 so v oklepaju.

policaji, 20 fašistov in 37 delavcev. Ranjenih je bilo v teh treh dneh 150 oseb. med temi 12 neopredeljenih, 2 policaja in 53 fašistov ter 83 delavcev.⁶⁰

Fašistično nasilje v volilni kampaniji je bil le del, morda najbolj drastičen in najbolj oprijemljiv del splošne fašistične teroristične aktivnosti, ki jo je vodila težnja po nasilnem prevzemu oblasti.⁶¹

7. Izidi parlamentarnih volitev 15. maja 1921 v Julijski krajini¹

Za parlamentarne volitve 15. maja 1921 je bilo italijaško državno ozemlje razdeljeno na 40 volilnih okrožij. Tokrat so v skladu z volilnim zakonom okrožja v starih pokrajinah obsegala tolikšno ozemlje, da mu je pripadalo vsaj 10 poselskih mest. Le 13 volilnih okrožij je obsegalo eno samo upravno-politično enoto, provinco, 11 po dve, 6 po tri in 4 po štiri. V novih pokrajinah, ki so sedaj prvič volile po novem zakonu, so lahko bila manjša, z najmanj petimi mandati. Zato so se v Julijski krajini ujemala z mejami pokrajin. Izjema je bil Zadar, ki mu je zaradi majhnega obsega oziroma nizkega števila prebivalcev pripadal le en mandat.

Število prebivalcev z volilno pravico je leta 1921 naraslo na 11.821.168 in se je v primerjavi s številom volivcev v letu 1919 povečalo za 705.727 oseb zaradi povečanega števila polnoletnih prebivalcev v starih mejah in priključitve novih pokrajin.

V vsej državi so stranke predložile 214 volilnih list; od teh so bile 104 blokirane. Vse liste so štejele 2355 kandidatov, v resnici pa je bilo le 2279 kandidatov, ker jih je 76 kandidiralo po dvakrat, v dveh različnih volilnih okrožjih.

Volitev se je udeležilo 6.701.496 volilnih upravičencev, to je 56,7% vseh vpisanih volivcev oziroma 58,4% tistih volivcev, ki so na dan volitev imeli pravico in možnost glasovanja. V primerjavi z letom 1919, ko je odstotek udeležbe bil 52,1 oziroma 56,6, se je volilna udeležba le neznatno povečala. V absolutnih številkah je razlika znašala 917.989 udeležencev, če odštejemo na novo vpisane upravičence pa komaj dobrih 200.000. Udeležba na volitvah je bila v posameznih pokrajinah zelo različna. Najnižji odstotek je bil na Siciliji, kjer je znašal 45,2%, najvišji pa v Tridentinski Benečiji, kjer je znašal 72,3%.

Izmed oddanih glasov je bilo 6.608.141 veljavnih, kar da 98,5%, od teh pa je le 311.404 glasov bilo oddanih listam, ki niso dosegle potrebnega volilnega količnika in nobenega mandata.

Razen glasov, ki so bili oddani za posamezne kandidatne liste in so predstavljali skupno volilno število, so sešteli še 15.221.340 veljavnih prednostnih glasov za posamezne kandidate. To pomeni, da je na vsakih 100 glasov za listo bilo oddanih še 230 glasov preferenc; razen preferenčnih je bilo le 1.038.309 dodatnih glasov ali 15,7% od skupnega volilnega števila. V letu 1919 je bilo vsega 13,7% dodatnih glasov.

Volilni izidi v letu 1921 so se glede na precej enako udeležbo le malo razlikovali od rezultatov iz leta 1919. Levica je nazadovala, toda manj, kot so pričakovali. Tudi tokrat so samo štiri italijanske stranke samostojno kandidirale.

⁶⁰ Edinost, 9. VII. 1921.

⁶¹ O fašističnem nasilju ob volitvah glej še E. Besednjak, cit. spomini v Novem listu.

¹ Podatki za vso državo so vzeti ali preračunani iz cit. dela U. Giustija.

rale v večini volilnih okrožij: socialistična, ljudska, republikanska in komunistična. Imele so samostojen program in enotno organizacijo in se nikjer niso mešale s kandidati drugih strank ali stopale v bloke.

Vse druge stranke in politične skupine so se večinoma združevale v zveze z najrazličnejšimi imeni in volilnimi znaki glede na strujo, ki je v bloku prevladovala. V redkih primerih so nastopale tudi samostojno. Liberalna stranka se je združevala s sorodnimi strujami pod imeni: liberalna koncentracija, nacionalna zveza, konstitucionalna zveza, neodvisna konstitucija, liberalna konstitucija in nacionalni avantgardni blok. Liberalno-demokratska stranka je nastopala tudi pod imeni demokratska zveza, demokratski fašijo in konstitucionalna demokratska zveza. Socialno demokratska stranka je nastopala pod imeni socialnodemokratska zveza in napredna demokratska zveza. Naštete stranke pa so se vključevale predvsem v nacionalni blok. Temu sorodne so bile liste bojevnikov, ki so vključevale tudi fašiste. Posebej so nastopili v dveh volilnih okrožjih še disidenti ljudske stranke in krščanska stranka dela ter neodvisni socialisti. Razen teh političnih struj je kandidirala še neka nepolitična skupina, imenovana gospodarska stranka, v Julijski krajini pa so neodvisno kandidirali Slovenci in Hrvati z Jugoslovansko narodno stranko, v Tridentski Benečiji pa Nemci.

V naslednji tabeli so prikazani volilni izidi, ki so jih dosegle posamezne stranke in skupine.

Stranke	Stev. kand. list	Stev. kand.	Stev. izvo-ljenih	Stev. doblje-nih glasov	% velj. glasov
socialistična stranka	38	323	123	1,631.435	24,7
komunistična stranka	28	387	15	304.719	4,6
ljudska stranka	37	331	108	1,347.305	20,4
republikanska stranka	13	114	6	124.924	1,9
fašisti	2	20	2	29.549	0,5
liberalna stranka	15	143	43	407.605	7,1
dem. liberalna stranka	20	223	68	684.855	10,4
soc. demokratska stranka	7	96	29	309.191	4,7
demokr. reform. stranka	7	57	11	122.087	1,8
nacionalni bloki	22	227	105	1,260.007	19,1
bojevniki	6	61	10	113.839	1,7
disidenti ljudske stranke	4	24	—	29.703	0,4
neodv. socialisti	4	28	1	37.892	0,6
ekonomska stranka	6	45	5	53.382	0,8
Slovani in Nemci	5	26	9	88.648	1,3
skupno	214	2335	535	6,608.141	100,0

Ker so se razen štirih »čistih« strank, socialistov, popolarov, republikancev in komunistov, vse druge stranke in skupine združevale v volilne koalicije, ni mogoče teh rezultatov primerjati z rezultati iz leta 1919, ko so iste meščanske stranke nastopale v drugačnih zvezah in z drugačnimi imeni. To primerjavo lahko dobimo le če združimo stranke v politične tabore, kot vidimo v naslednji tabeli.

	1919	%	1921	%
konstitucionalne stranke	2,128.000	36,9	3,200.000	48,5
bloki levice	555.000	10,3	—	—
republikanska stranka	(v blokih levice)	—	125.000	1,9
ljudska stranka	1,167.000	20,5	1,347.000	20,4
socialistična stranka	1,835.000	32,3	1,631.000	24,7
komunistična stranka	—	—	305.000	4,5

Ker se je volilna udeležba leta 1921 le malo razlikovala od udeležbe leta 1919, navedeni odstotki glasov boljše pokažejo padec ali porast kake struje kot absolutne številke, ki so odvisne od večjega števila volilnih upravičencev. V letu 1919 levičarske stranke upoštevamo posebej kot bloke leve (republikanci, reformisti, bojovníki), leta 1921 pa jih razen republikancev štejemo med konstitucionalne stranke zaradi njihove preusmeritve v desno. Odtod tolikšen porast glasov pri ustavnih strankah, ki so dobile nekaj glasov tudi na račun socialistov. Le ljudska stranka je obdržala enake pozicije kot leta 1919, medtem ko so socialisti izgubili precej glasov, največ zaradi na novo ustanovljene komunistične stranke.

Po posameznih deželah so politične grupacije dosegle odstotke glasov, kot vidimo v tabeli na strani 76.²

Novo pokrajine so štele skupno okrog 374.000 volilnih upravičencev, od tega jih je bilo v Julijski krajini 212.271, kar je predstavljalo 23,5% vsega prebivalstva na tem ozemlju. Odstotek volilnih upravičencev je bil nizek v primerjavi z italijanskim poprečjem, ki je bilo 32,5% vsega prebivalstva. Razlogov za tolikšno razliko je več. Odstotek za vso državo je izračunan na podlagi števila vseh vpisanih volivcev, ne glede na to, da 343.958 oseb te pravice po zakonu ni moglo izrabiti (vojaki, emigranti, trenutno kaznovane osebe itd.). Za Julijsko krajino imamo en sam podatek, ki verjetno ustreza številu trenutnih volilnih upravičencev, kar povzroča delno razliko v odstotku. K temu moramo dodati še visoko število tujih državljanov v Julijski krajini,⁵ ki niso imeli volilne pravice, ter stroge kriterije in nepravilnosti, ki so nastajale ob uveljavljanju pravice do opcije in še posebej pri sestavljanju volilnih imenikov.⁶

Za vsa tri volilna okrožja v Julijski krajini je bilo določenih 15 mandatov. Stranke so predložile skupno 17 kandidatnih list z 82 kandidati, od teh so bile tri liste neblokirane. Izmed 82 kandidatov jih je 9 kandidiralo v dveh volilnih okrožjih. V Julijski krajini je bila udeležba na volitvah visoko nad državnim poprečjem. Volitev se je udeležilo 149.052 volilnih upravičencev, kar je 70,2%. Goriško volilno okrožje je doseglo 81% udeležbo, tržaško 70,1%, Istra pa 61,4%. Naslednja tabela prikazuje razmerje med številom prebivalcev in številom volivcev ter med številom volilnih upravičencev in številom udeležencev.

Vol. okrožje	Stev. preb.	Vol. uprav.	%	Štev. glasov	%
goriško	319.308	73.767	23,1	59.707	81,0
tržaško	238.655	48.632	20,4	34.108	70,1
poreško	343.401	89.827	26,2	55.237	61,4
skupno	901.364	212.271	23,5	149.052	70,2
Italija 1921 ⁷		11.821.168	32,5		
		11.477.210		6.701.496	58,4
Italija 1919		11.115.441	30,8		
		10.239.326		5.793.507	56,6

² V oklepajih so odstotki iz leta 1919.

⁵ Bilo jih je 28.432. Sem spada veliko število Primorcev, ki jim ni bila upoštevana opcija.

⁶ Prim. pogl. Volilni zakon v novih pokrajinah.

⁷ Zapisana sta oba podatka: vsi vpisani volilni upravičenci in tisti, ki so na dan glasovanja imeli volilno pravico.

Volilni rezultati političnih taborov v odstotkih

Dežele	Vpisanih volivcev v 1000	Nac. blok	Dem. radikalni bloki	Rep. stranka	Ljudska stranka	Soc. stranka	Komuni- stična stranka
Piemont	1.169 (1.131)	15	22	—	22 (19)	29 (50)	12
Ligurija	423 (404)	31	13	—	24 (20)	23 (32)	9
Lombardija	1.511 (1.457)	25	3	—	26 (30)	42 (46)	4
Tridentinska Benečija	159 —	—	46 (Nemci)	—	32 —	22 —	—
Veneto	1.143 (1.036)	24	5	2	36 (36)	32 (33)	1
Juljska krajina in Zadar	215 —	35 ³	34 (Slovani)	6	3 —	8 —	14
Emilia	879 (956)	33	2	8	19 (18)	33 (60)	5
Toskana	915 (844)	33	2	5	19 (20)	31 (44)	10
Umbrija	247 (228)	54	—	5	16 (17)	25 (47)	—
Marche	360 (367)	28	8	9	30 (27)	20 (34)	5
Lacij	402 (393)	42	1	6	22 (26)	25 (25)	4
Abruzzi	392 (381)	—	76	—	7 (3)	15 (16)	2
Campania in Molise	1.197 (1.157)	—	77	—	14 (17)	8 (5)	1
Puglie	675 (647)	52	16	1	10 (11)	18 (18)	3
Basilicata	168 (165)	—	85	2	4 —	9 (5)	—
Kalabrija	467 (451)	—	70	—	19 (18)	10 (7)	1
Sicilija	1.253 (1.211)	—	79	—	13 (12)	7 (7)	1
Sardinija	246 (238)	47	29	—	11 (12)	13 (9)	—
Skupno	11.821 (11.115)	22	26 ⁴	2	21 (21)	25 (32)	5

³ Sem je prištet tudi Zadar, kjer je bila predložena ena sama lista nacionalne zveze z edinim kandidatom Kreklichem in je dobila 1616 glasov od 3173 vpisanih volivcev. Približno polovica volivcev ni glasovala.

⁴ Brez Juljske krajine in Tridentinske Benečije, kjer so navedeni odstotki pripadali Slovanom oziroma Nemcem.

V Julijski krajini je bilo od 149.052 oddanih glasov 5599 neveljavnih ali 3,7 %. V poreškem volilnem okrožju je bil odstotek neveljavnih glasov najvišji, znašal je 5,2, medtem ko je v Trstu bil le 2,3, na Goriškem pa 3,3. Celo v Trstu, kjer je bilo najmanj neveljavnih glasov, je bil odstotek teh višji od skupnega državnega poprečja, ki je znašalo samo 1,5 %. Za to dokaj veliko razliko so bile krive nenormalne razmere, ki so bile ob volitvah, v precejšnji meri pa tudi ponarejanje rezultatov. V vseh treh volilnih okrožjih Julijske krajine je bilo 106.748 glasov učinkovitih, oddanih za liste, ki so dobile enega ali več mandatorov, 36.705 glasov pa je bilo oddanih listam, ki niso dosegle potrebnega količnika. Na Goriškem je bilo 12.999 glasov neučinkovitih ali 22,5 %, na Tržaškem 11.557 ali 34,6 %, v Istri pa 12.149 ali 23,2 %. Poprečen odstotek neučinkovitih glasov za vsa tri volilna okrožja je znašal 25,6 % od vseh veljavnih glasov, medtem ko je poprečni odstotek neučinkovitih glasov za vso Italijo bil le 4,7. Tolikšna razlika med državnim poprečjem neučinkovitih glasov in poprečjem teh v Julijski krajini je težko razumljiva, ker proporcionalni volilni sistem omogoča izvolitev kandidatov iz maksimalnega števila list. Ko je Italija leta 1913 volila po sistemu absolutne večine, je namreč ostalo brez zastopstva v parlamentu 38,5 % volilnih udeležencev. Leta 1919 je ta odstotek padel na 6,3, leta 1921 pa kar na 4,7. V Julijski krajini pa je tedaj, to je leta 1921 znašal 25,6. Deloma je na višino odstotka vplivalo dejstvo, da je bila Julijska krajina razdeljena na manjša volilna okrožja kot druge dežele in je bilo zaradi tega posameznim listam težje doseči potrebni količnik. Deloma je bilo krivo nasilje, predvsem pa razmerje političnih sil, kar je razvidno iz poglavja »Politični položaj v pokrajini v predvolilni dobi«. Na eni strani je bil italijanski nacionalni blok, ki je dobival glasove s pritiskom, na drugi strani močna fronta slovanskih volivcev, ki so glasovali za JNS. Vmes so bili komunisti, ki so dobivali glasove v obeh narodnih taborih, in italijanske protifašistične stranke, ki niso imele volilnega zaledja med slovenskim prebivalstvom in so ostale brez voljenih predstavnikov.

Število veljavnih, neveljavnih, učinkovitih in neučinkovitih glasov prikazuje naslednja tabela:

Volilno okrožje	Stev. oddanih glasov	Število veljavnih glasov	%	Število neveljavnih glasov	%	Stev. učinkovitih glasov	%	Stev. neučinkovitih glasov	%
goriško	59.707	57.751	96,7	1.956	3,3	44.752	77,5	12.999	22,5
tržaško	34.108	33.343	97,7	765	2,3	21.768	65,4	11.557	34,6
poreško	55.237	52.359	94,8	2.878	5,2	40.210	76,8	12.149	23,2
Julijska krajina	149.052	143.453	96,2	5.599	3,7	106.748	74,4	36.705	25,6
poprečje v državi:									
1921	6.701.496	6.608.141	98,5	93.355	1,5	6.296.837	95,3	311.304	4,7
1919	5.793.507	5.684.833	98,1	106.674	1,9	5.324.791	93,7	360.042	6,3

Za Julijsko krajino je značilno, da je bil odstotek tako prednostnih kot dodatnih glasov minimalen. Izmed 40 volilnih okrožij v Italiji so bila le tri brez dodatnih glasov. To so bila trentinsko, bocensko in tržaško okrožje, medtem ko je število dodatnih glasov na Goriškem in v Istri bilo nižje od 1 odstotka. Ta minimum je tembolj zanimiv, če vemo, da je maksimalni odstotek

dodatnih glasov v volilnem okrožju Catanzaro v Južni Italiji znašal kar 101,6. Tudi glede preferenc sta bila odstotka v Bocnu (0,02) in v Trstu (79,8) najnižja.

V Julijski krajini so stranke dosegle po posameznih volilnih okrožjih te rezultate:

Stranke	Goriško okrožje		Tržaško okrožje		Poreško okrožje	
	štev. glasov	%	štev. glasov	%	štev. glasov	%
JNS	34.640	59,98	2.930	8,78	11.215	21,41
nacionalni blok	4.774	8,26	15.119	45,34	28.995	55,37
komunisti	10.112	17,33	6.667	19,99	3.695	7,05
socialisti	4.291	7,43	4.154	12,45	3.687	7,04
republikanci	1.408	2,43	4.473	13,41	2.645	5,05
ljudska stranka	2.526	4,37	(kand. v bloku)		2.122	4,05
veljavnih glasov	57.751		33.343		52.359	

V vseh treh volilnih okrožjih pa so stranke dobile skupno:

Stranke	Število glasov	%
JNS	48.785	34,00
nacionalni blok	48.888	34,08
komunisti	20.474	14,27
socialisti	12.143	8,45
republikanci	8.526	5,94
ljudska stranka	4.648	3,24
veljavnih glasov	143.453	—

V vsej pokrajini je bilo izvoljenih 15 poslancev. Od tega so zasedli 8 mest kandidati italijanskega nacionalnega bloka, 5 mest kandidati Jugoslovanske narodne stranke, 2 mesti pa kandidati italijanske komunistične stranke. Socialistična, ljudska in republikanska stranka niso dosegle potrebnega količnika v nobenem volilnem okrožju in zato nobenega poslanskega mesta. Jugoslovanska narodna stranka je dobivala glasove od volivcev slovenske in hrvatske narodnosti. Za italijanske stranke so glasovali volivci italijanske narodnosti, pa tudi del Slovencev in Hrvatov. Za komunistično stranko so glasovali v veliki meri Slovani, tam, kjer je bilo pretežno italijansko prebivalstvo, pa Italijani. Kandidate socialistične stranke so volili pretežno Italijani, slovenskih in hrvaških glasov pa so dobili razmeroma malo.

Primerjavo med odstotki prebivalstva po narodnosti in odstotki glasov, ki so jih dobile italijanske meščanske stranke, jugoslovanska stranka in obe delavski stranki skupaj, vidimo v tej tabeli.⁸

Volilno okrožje	Slovencev in Hrvatov		JNS	Italijanov		Italij. stran.	Delav. stran.
	1910	1921		1910	1921		
goriško	65	60	60	27	38 ⁹	15	25
tržaško	26	8	9	52	89	58	32
poreško	52	40	21	39	58	64	14
skupno	50	39	34	38	52	43	23

⁸ Razlike v vsotah odstotkov prebivalstva pripadajo neitalijanskim državljanom.

⁹ Prišteti so Furlani in Nemci.

I. **Goriško volilno okrožje** je obsegalo 8 političnih okrajev z 202 občinama. Za volitve je bilo razdeljeno na 210 volilnih sekcij ali volišč, ki so se večinoma ujemale z občinskim teritorijem. Volilna sekcija je smela imeti največ 800 volilnih upravičencev, zato so bili večji kraji in mesta kot Gorica, Gradiška, Tržič, Tolmin, Idrija razdeljeni na več volišč. Drugje, na primer v postojnskem okraju, pa je bilo več občin združenih v eno volišče zaradi majhnega obsega.

Od 202 občin goriškega okrožja jih je bilo le 38 naseljenih pretežno z italijanskim oziroma furlanskim prebivalstvom, v 4 občinah trbiškega okraja pa so bili v večini prebivalci nemške narodnosti. V vseh drugih občinah so prebivali izključno ali pretežno Slovenci.

Rezultati za posamezne volilne sekcije so navedeni v priloženih tabelah. Podrobni podatki niso vzeti iz uradnih virov, razen za Istro, temveč iz tedanjega tiska, zlasti iz tržaškega slovenskega lista »Eдинost«. Ti so pomanjkljivi in ponekod netočni, zakaj rezultati, izračunani iz podatkov, ki so objavljeni v »Eдинosti«, se ne ujemajo s številkami, objavljenimi v uradnem viru, v priložniku za poslance italijanske zbornice. JNS je na Goriškem uradno dobila 207 glasov manj, kot znese vsota objavljenih rezultatov v periodičnem tisku. Pri komunistični stranki znaša ta razlika 525 glasov, pri ljudski stranki 296, pri socialistih 274, pri republikanski stranki pa 64, medtem ko je uradna številka za italijanski nacionalni blok višja za 306 glasov. Takratni časopisi tudi niso objavili števila volilnih upravičencev po posameznih okrajih oziroma volilnih sekcijah ali občinah, niti števila udeležencev in števila neveljavnih glasov. Vsota udeležencev, dobljena iz seštevka glasov, ki so bili oddani za posamezne liste, je za 1060 glasov višja od uradne vsote. Odstotki, izračunani iz teh rezultatov, torej niso vedno pravilni. Vendar jih navajamo, ker kljub morebitnim razlikam kažejo, kje in v koliki meri so posamezne politične struje prevladovali.

Gradiščanski okraj je štel 19 občin, v katerih je prebivalo 74,4 % Furlanov, 13,1 % Italijanov in 11,9 % Slovencev.¹⁰ Zmagala je komunistična stranka s 47,3 % glasov. V devetih občinah, Krmin, Fara, Mariano, Moraro, Moša, Romans, Dolenje, Gradiška in Sv. Lovrenc, je dosegla absolutno večino, v štirih pa relativno. V Koprivi so se ji približali popolarji, v Versi pa blokovi. Drugo mesto je zasedla ljudska stranka (popolarji) s 15,7 % glasov, nato socialisti z 12,9 % ter blok z 11,3 %. Jugoslovanska narodna stranka je bila na predzadnjem mestu z 9 % glasov, republikanska stranka pa je dobila 3,6 % glasov. Obe delavski stranki sta skupno dosegli kar 60 % vseh veljavnih glasov, medtem ko so italijanske meščanske stranke skupno dobile 31 %.

Za JNS so glasovali volivci petih slovenskih vasi. V Biljani, Kožbani in Medani je JNS dobila absolutno večino, nekaj odstotkov pa še v Dolenjah in v mešani občini Krmin. Razen komunistov in JNS so v dveh občinah zmagali še socialisti, v Brazzanu z absolutno večino in v Vilešu z relativno, popolarji pa v Chioprisu. Italijanski nacionalni blok in republikanska stranka nista zmagala v nobeni občini gradiščanskega okraja.

Tržiški okraj je štel 25 občin, v katerih je prebivalo 70,4 % Italijanov, 26,4 % Furlanov in 2,7 % Slovencev. Prvo mesto so dosegli socialisti z 31,4 % veljavnih glasov, sledili so jim komunisti s 25,7 %, nato italijanski nacionalni

¹⁰ Navajamo prebivalstvo po štetju iz leta 1921. Vsote navedenih odstotkov prebivalstva ne znašajo 100, ker ne upoštevamo tujih državljanov.

blok z 18,8 %, popolari s 14,4 %, republikanci s 6,5 % glasov. Na zadnjem mestu je bila JNS, ki je dobila le 2,7 % v skladu z odstotkom prebivalstva slovenske narodnosti. Obe delavski stranki sta skupno imeli 57 % veljavnih glasov, italijanske meščanske stranke pa 40 % glasov.¹¹ V šestih občinah tržiškega okraja so socialisti dobili absolutno večino glasov, v petih pa relativno. Komunisti so v občini Perteole dobili 230 glasov proti 20 za populare. Absolutno večino so imeli še v Sv. Petru na Soči, Turjaku, Škocjanu in Doberdobu, kjer so dobili 20 glasov več kot JNS. V občinah Ronchi, Terzo in Campolongo pa so dobili relativno večino glasov. V občinah Foljano, Scodovacca in Visco so se komunisti močno približali stranki zmagovalki, medtem ko v Ajellu, Tapoljanu in Ogleju niso dobili nobenega glasov. Blok je dobil relativno večino glasov v Foljanu, v Tapoljanu pa absolutno. V Gradežu in Viscu so zmagali popolari z relativno večino. JNS je zmagala v Devinu, kjer je imela absolutno večino, medtem ko so jo v drugi slovenski občini Doberdob premagali komunisti. Republikanci niso zmagali v nobeni občini tržiškega okraja.

V **goriškem okraju**, ki je obsegal 47 občin, je prebivalo 72,6 % Slovencev, 16,2 % Italijanov in 10,1 % Furlanov. Največ glasov je dobila Jugoslovanska narodna stranka, to je 68,6 %. Sledila je komunistična stranka s 17,1 %, nato blok z 8,3 %, republikanci s 3,3 %, ljudska stranka z 2 % in socialisti z 0,8 % veljavnih glasov. Italijanske meščanske stranke so skupno dosegle 14 % glasov, torej manj kakor komunistična stranka sama. V 43 občinah je zmagala JNS z absolutno večino, ponekod stoodstotno. Komunisti niso dobili nobenega glasov v sedmih občinah goriškega okraja: Ajba, Kamnje, Prvačina, Ročinj, Tribuša, Velike Žablje in Vogersko, pač pa so v treh občinah, Ločnik, Podgora in Števerjan, dobili absolutno večino. V Gorici je bilo število komunističnih glasov le za 34 glasov nižje od števila glasov za JNS, podobno v Opatjem selu (121 : 159), v Solkanu (236 : 275) in v Sovodnjah (132 : 137). Okrog tretjine glasov so dobili v Renčah, Grgarju, Mirnu in Vrtojbi. Italijanski nacionalni blok je zmagal le v Gorici s 1381 glasovi proti 764 glasovom za JNS in 640 za KSI. Tu je dobila precej glasov tudi republikanska stranka (574), mnogo manj pa ljudska stranka (233) in socialisti (113). Nacionalni blok ni dobil nobenega glasov v enajstih slovenskih občinah, drugje pa od enega do devet. Socialistična, ljudska in republikanska stranka so le v nekaterih slovenskih občinah dobile nekaj posameznih glasov.

Sežanski okraj z 31 občinami je bil naseljen s Slovenci (96,3 %). Prebivalcev italijanske narodnosti je bilo le 3,1 % in so živeli v večjih krajih, kot so Sežana in Nabrežina.

Veliko večino glasov je v tem okraju dobila JNS — 78,5 %, za njo pa komunistična stranka 18,5 %, medtem ko je nacionalni blok dobil 2,3 % glasov, socialisti pa 0,7 %. Italijanska ljudska stranka je dobila en sam glas v občini Sežana, republikanci pa nobenega. Italijanski nacionalni blok ni imel večine v nobeni občini. Nekaj glasov je dobil v enajstih občinah, največ v Nabrežini (45) in v Mavhinjah (41), manj v Gorjanskem (14) in Sežani (13), drugje po enega do osem glasov. Socialisti so dobili glasove v štirih občinah, od tega v Nabrežini 20 glasov in v Slivnem 14. V vseh občinah je popolnoma prevladovala JNS, razen v Lokvi pri Divači, kjer so zmagali komunisti s 199 glasovi proti 95 za JNS in v Šempolaju s 55 glasovi proti 38 za JNS. Komunistična stranka je

¹¹ V tabelah v tisku objavljenih rezultatov manjkajo podatki za občino Štrancan.

dobila znatno število glasov še v Komnu, Nabrežini in Sežani; drugje od 2 do 67. Nobenega glasu ni dobila le v občinah Brestovica, Rodik in Štanjel.

Tolminski okraj je obsegal 25 občin s 95,9 % slovenskega prebivalstva in 3,3 % italijanskega. Zmagala je JNS z 92,6 % glasov, druga je bila komunistična stranka s 5,7 % veljavnih glasov. Italijanski nacionalni blok je dobil glasove v enajstih občinah in sicer v Tolminu 27, v Kobaridu 8, drugje pa po enega ali dva. Socialisti so dobili 54 glasov v Logu, republikanci in popolari pa vsega 3 in 4 glasove. Tolikšno število socialističnih glasov v povsem slovenski vasi Log je prava izjema. Najbrž gre za rudarje, zaposlene v Rajblju, kjer je med delavstvom prevladovala socialistična stranka. Komunisti so dobili absolutno večino glasov v Žagi in Čezsoči, v Bovcu so se močno približali JNS (157 : 184), na Grahovem, v Kobaridu, Luhušnjah, Soči, Serpenici pri Sv. Luciji (danes Most na Soči), v Tolminu in Volčah pa so dobili od 1 do 27 glasov. Nobenega glasu niso dobili v 14 občinah. V devetih izmed teh so vsi volilni upravičenci glasovali za JNS (Breginj, Drežnica, Livek, Ponikve, Sedlo, Šebrelje, Šentviška gora, Trenta in Trnovo).

Idrijski okraj je pred prvo svetovno vojno spadal k Notranjski, po priključitvi k Italiji pa je obsegal 7 občin, v katerih je po štetju leta 1921 prebivalo 93,3 % Slovencev in 2,9 % Italijanov. Na volitvah je zmagala JNS v vseh sedmih občinah; dobila je 94,6 % glasov, komunistična stranka je imela 4,4 %, blok 0,7 %, socialisti pa 0,2 % (po dva glasova v Idriji in v Spodnji Idriji). Niti republikanci niti popolari niso dobili v tem okraju nobenega glasu, italijanski nacionalni blok pa od 1 do 6 glasov. V Godoviču je zmagala JNS stodontotno, medtem ko je komunistična stranka dobila nekaj več glasov le v Črnem vrhu (24) ter v Idriji (67). Idrijska komunistična sekcija je razglasila abstinenco, zato večina komunistov ni glasovala, drugi pa so najbrž oddali glasove JNS.¹²

V **postojnskem okraju** so bili podobni rezultati kot v idrijskem okraju. Tu je prebivalo 96,3 % Slovencev in 2,6 % Italijanov. Okraj je sicer štel 40 občin, toda zaradi njihovega majhnega obsega je bil razdeljen le na 28 volilnih sekcij; 12 občin je torej imelo volišča skupaj z drugimi. JNS je dosegla 95,5 % glasov, komunistična stranka 4 %, blok 0,2 % in socialisti 0,1 % veljavnih glasov. Republikanci in popolari niso dobili nobenega glasu, socialisti pa vsega 12 glasov v občinah Col, Štorje in Vipava. Italijanski nacionalni blok je zbral skupno 21 glasov v občinah Britof, Košana, Postojna (10), Štorje in Vrabče. V Hrenovicah, Ilirski Bistrici, Jablanici, Knežaku, Planini, Podkrajju, Podragi, Premu, Šentpetru na Krasu, Št. Vidu, Trnovem in Zagraju je dobila vse glasove JNS, v drugih 13 volilnih sekcijah pa so volivci glasovali tudi za komuniste. Največ glasov so komunisti dobili v Košani (125 : 210) in Slapu (36 : 61), manj v Budanjah (47 : 161) in Vipavi (67 : 231). Drugje so bile številke nižje.

Trbiški okraj, ki je bil pod Avstro-Ogrsko sestavni del Koroške, se je po narodnostni strukturi in po volilnih izidih močno razlikoval od drugih okrajev goriškega volilnega okrožja. V sedmih občinah trbiškega okraja je prebivalo po štetju leta 1921 50,9 % oseb nemške narodnosti, 14,7 % Italijanov in 13,4 % Slovencev. Volilna udeležba je bila zelo slaba. Po štetju leta 1921 je živelo tam 8200 prebivalcev, oddanih pa je bilo le 890 veljavnih glasov.¹³ Če sodimo po volilnih rezultatih, so Nemci glasovali za socialistično stranko, ki je dosegla

¹² Glej primerjavo z letom 1924 v priloženi tabeli.

¹³ Število neveljavnih glasov ni znano.

57 % veljavnih glasov. Socialisti so bili v Kanalski dolini že pred vojno močni predvsem med delavstvom nemške narodnosti, ki jim je ostalo zvesto tudi potem, ko je bila ustanovljena KSI. Drugo mesto si je na volitvah priborila KSI s 17,4 % glasov, nato JNS z 9,8 %, sledil je italijanski nacionalni blok z 8,2 % in italijanska ljudska stranka s 7,4 %. Obe delavski stranki sta imeli skupno 74,4 % veljavnih glasov. To je hkrati najvišji odstotek za delavski stranki v Julijski krajini. JNS ni dobila nobenega glasu v Rajblju in Trbižu, skoraj polovico glasov je dobila v Ukvah, v Žabnici pa dobro tretjino. Komunistična stranka je dosegla absolutno večino v Žabnici in Lipalji vesi, toda le 2 glasova v Rajblju. V drugih petih občinah so zmagali socialisti, ki pa niso imeli nobenega glasu v Žabnici in Lipalji vesi. Tam so zmagali komunisti hkrati pa je tudi blok dobil največ glasov. Ljudska stranka je imela največ glasov v Naborjetu in Trbižu, republikanska stranka pa v tem okraju ni dobila nobenega glasu.

Iz naslednje tabele so razvidni odstotki prebivalstva po narodnosti in odstotki, ki so jih dosegli politični tabori po okrajih goriškega volilnega okrožja:

Politični okraji	Slovencev	Italijanov	Furlanov	Nemcev	JNS	Ital. me- ščanske stranke	Delavski stranki
gradiščanski . . .	11,9	13,1	74,7	—	9,0	30,7	60,2
tržiški	2,7	70,4	26,4	—	2,7	40,5	57,1
goriški	72,6	16,2	10,1	—	68,6	13,6	17,9
sežanski	96,3	3,1	—	—	78,5	2,5	19,2
tolminski	95,9	3,3	—	—	92,6	0,6	6,4
idrijski	93,3	2,9	—	—	94,6	0,7	4,6
postojnski	96,2	2,6	—	—	95,5	0,4	4,1
trbiški	13,4	14,7	—	50,9	9,8	15,6	74,4

V naslednji tabeli pa je navedeno število občin, v katerih so zmagale posamezne stranke.

Politični okraji	Stev. občin	Ljudska stranka	Republi- kanci	Socia- listi	Nacion. blok	JNS	KSI
gradiščanski . . .	19	1	—	2	—	3	13
tržiški ¹⁴	25	2	—	11	2	1	8
goriški	47	—	—	—	1	43	3
sežanski	31	—	—	—	—	29	2
tolminski	25	—	—	—	—	23	2
idrijski	7	—	—	—	—	7	—
postojnski	28	volišč	—	—	—	28	—
trbiški	7	—	—	5	—	—	2
skupno	189	3	—	18	3	134	30

V goriškem volilnem okrožju so bili izvoljeni štirje poslanci na listi JNS: dr. Josip Wilfan, Virgilij Šček, Karol Podgornik in Josip Lavrenčič, Giuseppe Tuntar pa na listi KSI. Sorazmerno visokemu številu glasov za listo JNS so bila visoka tudi individualna števila oz. prednostni glasovi za posamezne kandidate JNS. Wilfan je imel najvišje individualno število 64.499 (34.643 glasov za listo

¹⁴ Glej op. 11.

in 29.850 prednostnih glasov, kar pomeni, da je 86 % volivcev JNS oddalo preferenco Wilfanu). Najnižjo je dosegel neizvoljeni kandidat Poljanec — 34.643, ki je enaka številu glasov za listo. Torej ni dobil nobenega preferenčnega glasu. Visok odstotek preferenc za Wilfana je izraz discipline volivcev JNS, ki so se vestno ravnali po navodilih stranke. Tuntar, ki je bil izvoljen na komunistični listi, je dosegel individualno število 15.295 (10.112 + 5183 preferenčnih glasov). Zanj je torej posebej glasovalo okrog 50 % volivcev liste KSI. Drugi kandidati komunistične liste so imeli precej enaka individualna števila, od 10.112 za Spesota do 10.313 za Srebrniča. Kandidati drugih strank so imeli znatno nižja individualna števila, sorazmerno z nizkim številom glasov za listo.¹⁵

Zmaga Jugoslovanske narodne stranke na Goriškem je ustrezala narodnostnemu razmerju prebivalstva. Izpolnila je pričakovanja Slovencev in bojazni italijanskih strank, ki so že mnogo pred volitvami napovedovale poraz za svoje kandidate. Hkrati pa je bil rezultat volitev tudi dokaz, da so volitve v resnici mirno potekale, brez večjih incidentov, ponarejanja in goljufij, vsaj v gorskih slovenskih vaseh. Vodstvo JNS je sicer pričakovalo, da bo stranka dobila vseh pet mandatov. Računalo je na narodno zavest kmečkih in delavskih množic tudi tam, kjer so bile te levičarsko usmerjene. V nekaterih krajih so najbrž tudi komunistično usmerjeni volivci glasovali za JNS, bodisi zaradi demagoške volilne propagande ali pa, kot je bil primer v Idriji, zaradi abstinencijskih težav in prešibke propagande komunistov. Socialistični list »Proletarec« je ta pojav vestno zabeležil, ker mu je služil za propagando proti KSI. V Čepovanu je po podatkih »Proletarca« KSI imela januarja 1921 263 članov, dobila pa je komaj 59 glasov; v Trnovem je imela 62 članov in dobila 33 glasov, v Ajdovščini je od 150 članov prejela 26 glasov, v Kobaridu od 135 članov 5 glasov in v Tolminu od 108 članov 27 glasov.¹⁶ Vsi odpadli glasovi najbrž niso bili oddani listi JNS, bolj verjetno je, da so se nekateri komunisti glasovanja vzdržali po zgledu Idrije. Sicer pa števila članov KSI, navedenih v »Proletarcu«, ni mogoče kontrolirati, ker ni na razpolago niti partijskih poročil niti takratnih partijskih listov. Če sodimo po podatkih iz leta 1920,¹⁷ so podatki v »Proletarcu« lahko resnični.

Prorežimski list »Goriški Slovenec« je po volitvah moral priznati, da so volitve na Goriškem bile plebiscit, zakaj udeležba je bila ponekod stoodstotna in JNS je zmagala tudi v krajih, kjer so bili duhovi razcepljeni. Iz tega povzema list, da je ljudstvo nezadovoljno z italijanskim režimom in da bo morala vlada drugače nastopati, da si bo pridobila simpatije na tem ozemlju.¹⁸ Italijanske stranke pa ni toliko presenetila zmaga JNS kot uspeh komunistov. Pričakovale so, da bo kmečko prebivalstvo Goriške vsaj deloma volilo kmetom naklonjeno ljudsko stranko. Toda zmotile so se celo za furlanski del pokrajine, ki je glasoval za komuniste in socialiste in ne za popolare. Afirmacija komunistov je bila enako presenetljiva kot poraz popolarov in nacionalistični »Il Piccolo« je iz tega sklepal, da je Furlanija še vedno avstrijakantska, prežeta s sovraštvom do Italije.¹⁹

¹⁵ Volilni rezultati so preračunani iz podatkov v listih Edinost, 17., 18., 20. in 27. V. 1921; Goriška straža, 17. in 20. V. 1921.

¹⁶ Proletarec, 4. VI. 1921; prim. tabelo v prilogi.

¹⁷ Glej str. 48.

¹⁸ Goriški Slovenec, 21. V. 1921.

¹⁹ Il Piccolo, 18. V. 1921.

Na Goriško-Gradiščanskem je pred vojno prevladoval klerikalizem posebno med furlanskim podeželskim prebivalstvom, kjer je bil močan kolonat. Na zadnjih volitvah v avstrijski državni zbor leta 1907 in 1911 sta bila v italijanskih kot v slovenskih volilnih okrajih izvoljena po dva klerikalca in po en liberalec. Socialnodemokratska stranka tedaj na Goriškem ni imela močnejših pozicij in se ob nobenih volitvah ni kaj prida uveljavljala, tudi zato ne, ker je bil volilni sistem z absolutno večino v njeno škodo. V goriško-gradiščanski deželi, ki je bila teritorialno manjša kot poveljna goriška pokrajina, so socialni demokrati dobili na volitvah leta 1907 okrog 3235 glasov izmed 40.875 veljavnih, leta 1911 pa 5161 glasov izmed 33.803 veljavnih.²⁰ Po vojni pa so se razmere obrnile. Prej klerikalna Furlanija je dala največje število glasov komunistom in socialistom. Značilno je tudi, da je na Trziškem, kjer je bila industrija močnejša, prevladoval socializem, na Gradiščanskem, kjer je prevladoval kolonat pa komunizem. Gradiščanski in trziški okraj ter občine v goriški okolici so zbrale za komunistično stranko nad 8000 glasov, slovenske, pretežno kmečke občine Goriške pa so dale preostalih 2000 glasov, od tega polovico na Krasu. Posledice vojne, ki so bile prav v zahodnem delu Goriške najhujše (fronta je zapustila okrog 80 % porušenih domov), so nesporno močno vplivale na preusmeritev prebivalstva. Nezadovoljni, obubožani prebivalci so se torej opredelili za delavski stranki.

II. Tržaško volilno okrožje je obsegalo eno samo občino, mesto Trst z okolico, in je bilo razdeljeno na 66 volilnih sekcij. Za dve volišči²¹ ni objavljenih volilnih rezultatov, v drugih 64 sekcijah je v 39 sekcijah zmagal italijanski nacionalni blok z absolutno večino, v 13 pa z relativno. Blok je absolutno prevladoval v središču mesta, kjer je dobil od 250 do 400 glasov, medtem ko so komunisti, socialisti in republikanci v teh sekcijah, kjer je volilna udeležba dosegla 600 volilnih upravičencev, dobili po 30 do 100 glasov, JNS pa 7 do 50. V predmestju so se bloku v sedmih volilnih sekcijah močno približali komunisti (Rocol, Chiadino, Vrdela), v eni volilni sekciji v Rojanu pa JNS. Na enem volišču v Rocolu blokovi niso dobili nobenega glasu.

Komunistična lista je dobila relativno večino glasov v 14 volilnih sekcijah, v eni na Rocolu pa absolutno večino. Komunisti so zmagali na enem rojanskem volišču, na Greti, v Koloniji, v dveh sekcijah v centru, v predmestju Rocol, v dveh sekcijah predmestja Sv. Marija Magdalena, v Čربولi, pri Sv. Ani in pri Sv. Jakobu. V osmih sekcijah se je komunistom močno približal blok (Sv. Jakob, Rocol, Rojan, Greta), v dveh pa JNS (Sv. Marija Magdalena). Najvišje število glasov za KSI je znašalo 261, najnižje pa 13.

JNS je dobila relativno večino glasov na obeh voliščih v Škednju, v Barkovljah in na Opčinah. Verjetno je zmagala tudi v Gropadi, toda za to volišče ni podatkov. Socialisti in republikanci niso dobili nikjer večine in njihovi rezultati so močno zaostajali za strankami zmagovalkami. Obe stranki sta le v redkih primerih dosegli nad 100 glasov. Socialisti so bili sicer močnejši od komunistov v 26 sekcijah, vendar je bila razlika minimalna, razen ene sekcije, kjer so dobili 103 glasove, komunisti pa nobenega. Najbolj zanimiv primer volilnega izida je bil v sekciji Sv. Križ-Prosek, kjer so po večini prebivali

²⁰ Österreichische Statistik, LXXXIV Band, 2. Heft, Wien 1908, Neue Folge, 7 Band 1. Heft, Wien 1912.

²¹ Št. 55 — Vrdela in št. 62 — Gropada.

Občinsko poslojje v Kopru med volilno kampanjo leta 1921

Slovenci in je bilo nesporno mnogo članov komunistične stranke. Tu je JNS dobila le 2 glasova, komunistična stranka pa 5, medtem ko jih je blok dobil 45. Volilna udeležba je bila tu izjemoma zelo nizka. Od 686 volilnih upravičencev jih je glasovalo le 61, kar je očiten dokaz fašističnega nasilja, ki je opisano v prejšnjem poglavju.²²

V odstotkih so posamezne stranke v tržaškem volilnem okrožju dosegle naslednje rezultate: JNS 8,8%, socialistična stranka 12,4%, republikanska stranka 13,4%, komunistična stranka 20% in italijanski nacionalni blok 45,3%. Obe delavski stranki sta skupno dosegli 32,4% veljavnih glasov.

Izvoljeni so bili trije poslanci na listi nacionalnega bloka: Francesco Giunta²³ z individualnim številom 21.777 (15.119 + 6658), Giovanni Banelli z 18.472 glasovi in Fulvio Suvich s 17.604 glasovi ter en poslanec Nicola Bombacci z individualnim številom 11.192 na listi komunistične stranke. Volivci italijanskega nacionalnega bloka so oddali svojemu prvemu kandidatu komaj dobro tretjino preferenčnih glasov. Prvi kandidat KSI Bombacci je dobil skoraj sto odstotkov preferenčnih glasov, medtem ko so drugi kandidati KSI dobili minimalno število preferenc, od 12 do 149. Glede prednostnih glasov se je tudi v Trstu močno razlikovala lista JNS, na kateri je pripadalo prvemu kandidatu dr. Sla-

²² Podatki za tržaško okrožje so iz Edinosti 17. V. 1921.

²³ Leta 1923 je postal generalni sekretar fašistične stranke.

viku 2824 prednostnih glasov (njegovo individualno število je bilo torej 5754), drugim trem kandidatom JNS pa volivci niso dodelili niti enega prednostnega glasu in je bilo njihovo individualno število enako volilnemu številu: 2930. Le-to je bilo hkrati tudi najnižje individualno število v tržaškem volilnem okrožju.

»Il Piccolo« je zmago bloka v Trstu pozdravil s patetičnim navdušenjem: »Trst je na prvi politični poziv odgovoril z italijanskim glasovanjem, ki je hkrati plebiscit... To je zmaga bloka, to je zmaga italijanskega Trsta. Tu se odraža Italija ne samo kot sen, hrepenenje in poezija, temveč kot dinamična in živa stvarnost, kot sila in veličina, kot gibanje in ekspanzija... Kaj nas briga preteklost? Trst gleda na obzorju Italije zarjo svoje bodočnosti.«²⁴ Hkrati je komentiral izvolitev komunističnega poslanca, češ da bi moral namesto Bombaccija zasesti mandatni stolček Passigli. Ker pa so si socialisti po vojni nabrali preveč grehov, niso mogli pričakovati boljših volilnih rezultatov. Razočarali so množice z neizpolnjenimi obljubami.²⁵ Razen šovinističnih ocen slovenskega poraza in sramotilnih komentarjev komunističnega uspeha so italijanski nacionalisti največ gneva stresli na republikance, ker so s samostojnim nastopom cepili nacionalistične glasove. Zato je število blokovskih glasov komaj presegalo število glasov italijanskih liberalnih nacionalistov v letu 1911.

Poraz JNS v Trstu je bil za slovenske politične veljake hud udarec. »Edinost« se je izgovarjala s fašističnim nasiljem, »Goriška straža« pa je kritičneje ocenjevala neuspeh. V oceni goriške struje političnega društva »Edinosti« se je že zrcalil poznejši razcep, ki je prav kmalu po volitvah ponovno ločil goriške krščanske socialce od tržaških liberalcev. Po mnenju »Goriške straže« je bilo nasilje le eno izmed vzrokov poraza. Zaradi nasilja ni moglo glasovati okrog 1447 Slovencev. Usodnejše pa je bilo po mnenju Goričanov, da so Slovenci v Trstu večinoma glasovali za komuniste. »Od 6667 komunističnih glasov je bilo (hočemo biti skromni) vsaj 50 % slovenskih glasov, tj. okrog 3300 glasov. Da je predpostavka točna, da so komunistični glasovi večinoma glasovi slovenskih delavcev, nam kaže predvsem število komunističnih glasov v slovenskem predmestju, pri Sv. Mariji Magdaleni, v Kjarboli, Škednju, na Greti, pri Sv. Jakobu itd. Komunistična lista je imela veliko število glasov le tam, kjer živijo Slovenci.« Vsota vseh slovenskih glasov bi tako lahko znesla 7455, kar bi zadostovalo za eno poslansko mesto. »Kot najusodnejše, kot glavno ali načelno napako naše stranke je treba naglasiti dejstvo, da se je podala v volilni boj brez programa. To pot nismo imeli oziroma nismo dovolj jasno povedali našim volivcem niti političnega programa Jugoslovanske narodne stranke, da niti ne govorimo o kakem gospodarskem in socialnem programu. Varstvo naših narodnih pravic, spoštovanje naših običajev itd. so le cilji, a ne program.«²⁶

V Trstu si Slovenci tudi za naslednje volitve niso mogli kaj več obetati. Italijanski nacionalisti in fašisti so se močno trudili, da bi volilni rezultati dokazali svetu, kako zelo italijansko je to mesto. To jim je sicer uspelo, niso pa mogli preprečiti dokaza o proletarski zavesti tržaških delovnih množic, saj je tretjina volivcev glasovala za eno izmed delavskih strank.

²⁴ Il Piccolo, 17. V. 1921.

²⁵ Il Piccolo, 18. V. 1921.

²⁶ Goriška straža, 15. VI. 1921.

V samem delavskem taboru je bila značilna premoč leveice — komunistov. Livornski razkol pa tudi buržoazna fašistična ofenziva sta tržaško socialistično stranko zelo oslabila. Do naslednjih volitev se je še dvakrat razcepila in izgubila še poslednji vpliv na delovne množice.

Količna je bila politična preusmeritev tržaških volivcev dobri dve leti potem, ko je Trst zasedla Italija, nam v splošnem pove primerjava z rezultati zadnjih državnozborskih volitev v Avstro-Ogrski leta 1911. Tedaj je bilo na istem ozemlju oddanih 36.123 veljavnih glasov, od tega 14.337 za italijansko liberalnonacionalno stranko, 10.653 za slovensko nacionalno stranko in 10.236 glasov za socialne demokrate.²⁷ Deset let pozneje je bilo v Trstu oddanih 33.343 glasov od tega za italijanske meščanske stranke skupno 19.592 glasov, za Jugoslovansko narodno stranko 2930, za komuniste in socialiste pa skupno 10.821 glasov.

III. V poreškem volilnem okrožju so bili volilni rezultati v nasprotju z narodnostno in politično strukturo Istre. Nasilje, opisano v prejšnjem poglavju, je v polni meri doseglo namen.

Okrožje je obsegalo 6 političnih okrajev s 47 občinami, ki so bile razdeljene na 145 volilnih sekcij. Občine v Istri so bile ozemljsko obsežnejše od občin na Goriškem, zato so bile večinoma razdeljene na več volišč. Iz tabele o narodnostnem razmerju v prilogi je razvidno, da je štetje prebivalstva leta 1921 pokazalo velike razlike v korist italijanske narodnosti v primerjavi s štetjem iz leta 1910. Odstotek Slovencev in Hrvatov je po štetju leta 1921 padel z 52 na 40. Temu primerno se je zvišal odstotek prebivalstva italijanske narodnosti z 39,3 na 57,7. Še leta 1924 pa je npr. puljski prefekt poročal notranjemu ministrstvu, da prebiva v Istri okrog 38.490 Slovencev in Hrvatov več kot Italijanov in da je od volilnih upravičencev dve petini oseb slovanske narodnosti.²⁸ Na parlamentarnih volitvah leta 1921 pa je 57,7 % oziroma 39,3 % Italijanov dobilo kar 71,5 % glasov,²⁹ 40,3 % oziroma 52 % Slovanov pa komaj 21,4 % vseh veljavnih glasov, 7 % glasov, ki so jih dobili komunisti, je bilo zbranih pretežno v puljskem in koprskem političnem okraju. V 5 političnih okrajih je zmagal italijanski nacionalni blok, v okraju Volosko-Opatija pa Jugoslovanska narodna stranka.

Poreški okraj je štel 24,7 % Hrvatov in 75,2 % Italijanov.³⁰ Obsegal je 11 občin, razdeljenih na 26 volilnih sekcij. Volitev se je udeležilo 75,7 % volilnih upravičencev.

Italijanske meščanske stranke so dobile skupno 76,7 % glasov, JNS 1,6 % delavski stranki pa 10,3 % oddanih glasov. Preostalih 12,4 % glasov je bilo neveljavnih.³¹ Izmed italijanskih meščanskih strank je dobil nacionalni blok 63,1 %, republikanska stranka 9,3 %, ljudska stranka pa 3,9 %; od delavskih

²⁷ Istra i Sl. Primorje, str. 118; Vasilij Melik, Volitve v Trstu, Zg. Časopis 1947, str. 84.

²⁸ Poročila puljske prefektore 28. I. in 1. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III in 16/I.

²⁹ Seštetni so odstotki vseh italijanskih strank, tudi glasovi socialistične stranke, ne pa komunistične.

³⁰ Navajamo samo številke, dobljene po štetju prebivalstva leta 1921.

³¹ Za Istro lahko določamo odstotke od vseh oddanih glasov, ne samo od veljavnih kot na Goriškem, ker imamo na razpolago vse podatke iz Historijskega arhiva na Reki.

so socialisti imeli 7,8 %, komunisti pa le 1,5 % glasov. Blok je zmagal v 9 občinah. Skoraj stoodstotno število glasov je dobil v Motovunu in Poreču, le v Vižinadi, kjer so se mu močno približali socialisti, je imel relativno večino. V Višnjanu je bilo več razveljavljenih glasov (419) kot jih je dobil zmagoviti blok (391). V Črnem Vrhu-Brtonigli so dobili absolutno večino republikanci, v Grožnjanu pa socialisti. Komunistična stranka je dobila glasove le v štirih občinah, v Bujah, Grožnjanu, Novem gradu (tu je dosegla 113 glasov proti 239 blokovskih) in Umagu. JNS je dobila glasove v petih občinah, največ v Vižinadi (99), najmanj v Motovunu. V Bujah, Brtonigli, Grožnjanu, Novem gradu, Višnjanu in Vrsarju ni dobila nobenega glasu. Precej močni so bili v poreškem okraju republikanci. Ta stranka ni dobila nobenega glasu le v treh občinah. Druga značilnost za poreški okraj je visok odstotek neveljavnih glasov, saj je višji od odstotka, ki ga je dosegla druga najmočnejša stranka v okraju, republikanska — 12,4 % neveljavnih glasov: 9,3 % za republikansko stranko.

V puljskem okraju je prebivalo 18,9 % Hrvatov in 77,7 % Italijanov. Okraj je obsegal 7 občin z 18 volilnimi sekcijami. Volitev se je udeležilo 78,5 % volilnih upravičencev, kar je hkrati najvišji odstotek udeležbe v Istri. Zmagal je italijanski nacionalni blok s 65,3 % glasov, drugo mesto je dosegla komunistična stranka s 15,3 %, naslednje JNS s 6,5 %, republikanci so imeli 4,3 %, socialisti 3,8 %, popolari 1,3 % oddanih glasov, 2,4 % glasov pa je bilo razveljavljenih. Italijanske meščanske stranke so skupno dosegle 72 % oddanih glasov, torej za 5 % manj, kot je bilo naštetih italijanskih prebivalcev.³² Edino v občini Barban je zmagala JNS z absolutno večino. V ostalih šestih občinah so povsod zmagali blokovci, v petih z absolutno večino, v občini Kanfanar kar stoodstotno, v Rovinju pa z relativno večino. JNS je dobila glasove še v Balah, Pulju in Vodnjanu. Komunisti in socialisti so jih dobili le v treh občinah: Bale — 20 za KSI in 75 za socialiste, Pulj — 1212 za KSI in 424 za socialiste ter Rovinj — 959 za KSI in 85 za socialiste. Komunisti so bili druga najmočnejša stranka v Pulju in v Rovinju. V teh dveh občinah so tudi republikanci in popolari nabrali najvišje število glasov.

Lošinjski okraj je obsegal 4 občine z 12 volilnimi sekcijami. Volitev se je udeležilo 74,1 % volilnih upravičencev. V tem okraju je prebivalo 72,5 % prebivalcev italijanske narodnosti in 25,2 % Hrvatov. Italijanski nacionalni blok je dobil 94 % glasov, JNS pa 5,4 %. Podrobnejših podatkov ni. Iz vsote za ves okraj pa je razvidno, da komunistična, ljudska in republikanska stranka niso dobile niti enega glasu.

Pazinski okraj je štel 6 občin z 22 volilnimi sekcijami. Obsegal je ozemlje v notranjosti polotoka in ob vzhodni obali Istre, ozemlje, ki je bilo naseljeno prertežno s Hrvati. V okraju je po štetju leta 1921 živelo 58,4 % Hrvatov, 38,2 % Italijanov in 3,3 % Romunov. Volilna udeležba je bila najnižja, komaj 33,4 % vseh volilnih upravičencev. Na volitvah je zmagal blok s 67,1 % glasov, medtem ko je JNS dobila 23,4 % oddanih glasov. Od meščanskih strank so dobili še republikanci 0,8 % in popolari 0,3 % glasov. Komunistični stranki je pripadalo 1,4 %, socialistični pa 0,9 %. To že na prvi pogled pove, da je bilo one-

³² Primerjava volilnih rezultatov s številom prebivalstva je samo ilustrativna, ker vsi prebivalci niso tudi volivci, pa tudi vsi volivci se niso udeležili volitev, in ker je del Italijanov volil KSI in ISS.

mogočeno voliti večini delavcev iz raških in labinskih rudnikov, saj so ti komaj mesec dni pred volitvami s pomočjo okoliških kmetov za 30 dni zasedli obrate in organizirali tako imenovano »labinsko republiko«. Ostalih 6,2 % glasov je bilo neveljavnih. V vseh občinah pazinskega okraja je dobil blok absolutno večino. JNS se mu je močno približala le v Boljunu (140 : 170), v Tinjanu je dosegla dobro tretjino oddanih glasov (184), v Pazinu dobro četrtino (685), drugje pa mnogo manj. V Labinu je dobila le 11 glasov od 439, v Plominu pa 4 od 428. Komunistična in socialistična stranka sta dobili glasove le v Labinu, vsaka po 41, in v Pazinu. Republikanska in ljudska stranka sta dobili nekaj več glasov le v Labinu (31 in 17).

Koprski okraj je obsegal 11 občin z 38 volilnimi sekcijami. Štel je 47,8 % Slovencev in Hrvatov ter 51,8 % Italijanov. Volitev se je udeležilo le 58 % volilnih upravičencev. Zmagal je italijanski nacionalni blok z 28,3 % glasov, podoben odstotek glasov je dobila JNS — 26,1 %, tretji so bili socialisti s 15,6 %, nato popolari z 9,9 %, komunisti z 9,2 % in republikanci s 6,3 % oddanih glasov. Tri liste italijanskih meščanskih strank so skupno dosegle 44,5 % glasov, obe delavski stranki 25,5 % glasov, 4,6 % glasov pa je bilo razveljavljenih.

Italijanski nacionalni blok je zmagal v treh občinah z absolutno večino, v dveh pa z relativno. V slovenskih občinah Dekani, Dolina in Marezige je zmagala JNS z absolutno večino. Za Dolino je značilen visok odstotek neveljavnih glasov: od 1108 oddanih glasov je bilo 271 neveljavnih. Za drugo slovensko občino Ocizla-Klanec pa je značilna minimalna udeležba. Od 746 volilnih upravičencev jih je glasovalo le 145 in od teh 107 za italijanski nacionalni blok. Poročilo koprskega podprefekta iz leta 1924 pravi, da so bili ti glasovi javno ponarejeni.³³ Socialisti so zmagali z relativno večino v Kopru in Piranu, komunisti pa v Izoli. V Kopru so si bili rezultati vseh strank precej podobni; razen socialistov so dobili največ glasov popolari — 377, sledili so blokovci z 299 glasovi, republikanci z 293, JNS z 260 in komunisti z 231. Komunistična stranka ni dobila nobenega glasu v Buzetu, Marezigah, Ocizli-Klancu in Roču, socialistična pa v Buzetu, Dekanih, Ocizli-Klancu in Roču.

Okraj Volosko-Opatija je imel 8 občin, razdeljenih na 19 volilnih sekcij. Štel je 75,3 % prebivalcev slovenske narodnosti in 19,8 % prebivalcev italijanske narodnosti. V celem okraju so dobili glasove samo JNS, 79,7 %, blok, 13,6 % in socialisti 0,8 % glasov. Vse ostale stranke s komunistično vred niso dobile nobenega glasu, 5,8 % glasov pa je bilo neveljavnih. V šestih občinah je z absolutno večino zmagala JNS, v Jelšanah, v Podgradu in Materiji skoraj stoodstotno. Blok je zmagal v Lovranu (299 : 208) in v občini Volosko-Opatija (358 : 122). Socialisti so dobili nekaj glasov v Veprincu, v Volosko-Opatiji in 35 glasov v občini Kastav (Matulje).³⁴

Puljski nacionalistični list »L'Azione« je komentiral primer okraja Volosko-Opatija kot nekaj izrednega v Istri. Za blok da so glasovali le tisti Italijani, ki so bili poslani v posamezne volilne sekcije, da izpeljejo volitve, medtem ko so vsi drugi, celo državni uslužbenci glasovali za JNS. Temu da je kriva italijanska oblast, ker je ta obrobna področja zanemarila in se bo morala odslej lotiti vse drugačnih, bolj prepričljivih ukrepov kot npr. premestitev uslužben-

³³ Poročilo z dne 10. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

³⁴ Vsi podatki za Istro so iz fonda a-11, 1924, puljska prefektura v Historijskem arhivu na Reki. Za posamezne občine primerjaj priložene tabele.

cev, policijskih ukrepov, posebne taktike in ljubeče skrbi za revne. Le na ta način bodo drugorodci vzljubili Italijo.³⁵

Spodnja tabela prikazuje odstotke volilnih rezultatov za posamezne politične tabore v okrajih poreškega volilnega okrožja in odstotke prebivalstva po narodnosti:

Politični okraj	Slov. in Hrvatov	Italijanov	Udelež.	Nevelj. glasov	JNS	It. mešč. stranke	Delavski stranki
poreški	24,7	75,2	75,7	12,4	1,6	76,7	9,3
puljski	18,9	77,7	78,5	2,4	6,5	72,0	19,1
lošinjski	25,2	72,5	74,1	—	5,4	94,5	—
pazinski	58,4	38,2	33,4	6,2	23,4	68,1	2,3
koprski	47,8	51,8	58,1	4,6	26,1	44,5	24,8
volosko-opatijski	75,3	19,8	60,9	6,3	79,7	13,6	0,8

Naslednja tabela pa kaže, v koliko občinah so zmagale posamezne liste:

Politični okraj	občin	ljud. stranka	rep.	soc.	blok	JNS	KSI
poreški	11	—	1	1	9	—	—
puljski	7	—	—	—	6	1	—
lošinjski	4	—	—	—	4	—	—
pazinski	6	—	—	—	6	—	—
koprski	11	—	—	2	5	3	1
volosko-opatijski	8	—	—	—	2	6	—
skupno	47	—	1	3	32	10	1

V Istri je bilo izvoljenih pet kandidatov na listi italijanskega nacionalnega bloka in to Luigi Bilucaglia, Luigi Albanese, Antonio De Berti, Giovanni Pesante in Antonio Pogaschnig ter kandidat na listi JNS Jože Wilfan, ki pa je imel je enajst preferenčnih glasov več kakor naslednji kandidat iste liste dr. Ulikse Stanger. Ker je bil Wilfan izvoljen tudi v goriškem volilnem okrožju, je moral eno mesto odstopiti. Vodstvo stranke je za Istro določilo poslanca dr. Stangerja, Wilfan pa je obdržal goriški mandat.

Na rezultate, porazne za slovanski živelj v Istri, se je ostro odzval tudi tisk onstran meje v Jugoslaviji. »Jutro« in »Slovenec« sta bila enotnega mišljenja, da je bilo fašistično nasilje osnovni vzrok poraza, toda hkrati sta očitala političnemu društvu »Edinost« v Trstu, da se je premalo potrudilo za pridobitev volivcev v Istri, ki so se potem zaradi brezbriznosti v tako majhnem številu udeležili volitev.

Italijanski nacionalistični listi so istrske rezultate razglasili za triumf italijanskega nacionalizma: »Istra se je ponovno pokazala vredna truda, ki ga je storila mati domovina, da jo reši izpod tuje gosposke... Istra je dokazala, da ima neizrabljive bojne energije in je pokazala, kako se je treba boriti proti tolikim sovražnikom: proti Slovanom, proti njihovim prijateljem socialistom, proti še večjim slovanskim prijateljem komunistom, proti megalomanom (revčki republikanci), proti prijateljem Spadara (popolari, op. M. K.) in zaveznikom. Vsi so bili premagani.« Sistem proporcionalne pa je kriv, da ni bil izvoljen še

³⁵ L'Azione, 25. V. 1921.

zadnji blokovski kandidat, kajti šesti mandat je dobil kandidat tiste liste, ki je dosegla komaj nekaj več kot tretjino blokovskih glasov.³⁶ Kakšne so bile »neizrabljive bojne energije« Istre, lahko razberemo iz poglavja o terorju. Pisec članka v listu »La Nazione« in drugi avtorji podobnih slavospevov italijanski Istri pa niso razložili, čemu je v Istri toliko sovražnikov in kateri deželi ti sovražniki pripadajo, če se je morala »cela Istra« boriti proti njim. Zaradi nenaravnega razvoja volilne kampanje in volilnega postopka v poreškem volilnem okrožju so kakršnikoli zaključki na podlagi volilnih rezultatov o političnih razmerah nesmiselni. Zelo majhna volilna udeležba predvsem v pretežno hrvaških občinah in veliko neveljavnih glasov zgovorno priča, da so bili volilni rezultati samo izraz sile, ki je za vsako ceno hotela prevladati, nikakor pa ne resničnih političnih razmer.

Tudi splošna primerjava volilnih rezultatov z rezultati volitev v dunajski državni zbor leta 1907 in 1911, kakor jo vidimo iz naslednje tabele, deloma potrjuje zgornjo trditev.³⁷

	1907	1911	1921
it. liberalci — nac. blok + rep.	15.322	16.807	31.630
it. klerikalci — popolari	7.019	2.947	2.122
Hrvati in Slovenci — JNS	30.154	25.809	11.215
soc. demokrati — kom. + soc.	4.160	4.719	7.382
razni	151	164	—
veljavnih glasov	56.806	50.446	52.359

Julijska krajina se je glede volilnih rezultatov razlikovala od drugih dežel v Italiji predvsem zaradi velikega števila glasov, oddanih za neitalijansko Jugoslovansko narodno stranko, pa tudi zaradi različnega razmerja glasov, oddanih za obe delavski stranki. Izmed 18 italijanskih dežel je edino v Julijski krajini komunistična lista dosegla višji odstotek glasov kot lista socialistične stranke. Ob tem moramo omeniti, da je Slovenija pol leta prej na volitvah v ustavodajno skupščino kraljevine SHS bila edina pokrajina v Jugoslaviji, kjer so socialni demokrati dobili več glasov kot komunisti.³⁸ V vseh pokrajinah kraljevine SHS razen v Sloveniji so na prvih povojnih splošnih volitvah komunistični glasovi prevladali nad socialnodemokratskimi; v vseh pokrajinah kraljevine Italije, razen v Julijski krajini pa so bili pol leta pozneje socialisti močnejši od komunistov.

Hkrati je Komunistična stranka Italije prav v Julijski krajini dosegla najvišji odstotek glasov v državi. Okrog 1,8 % volivcev, kolikor jih je štela Julijska krajina, je zbralo 6,7 % vseh glasov, oddanih za komunistično stranko v Italiji. Odstotek glasov za KSI v treh volilnih okrožjih Julijske krajine je znašal 14 %, medtem ko je bilo državno poprečje 5 %. V vseh drugih deželah Italije je komunistična lista dosegla slabše uspehe, npr. v Piemontu 12 % veljavnih glasov, v Toskani 10 %, v Liguriji 9 %, drugje manj. V Tridentinski Benečiji, Umbriji, Basilicatu in Sardiniji ni dobila glasov. V posameznih volilnih okrožjih

³⁶ La Nazione, 18. V. 1921.

³⁷ Podatki za leto 1907 in 1911 so iz citirane Österreichischer Statistik.

³⁸ Prim. V. Melik, Izidi volitev v konstituanto leta 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Lj. 1962, I, str. 51.

v Italiji, kjer je bila KSI znana kot močna, je dosegla npr. v okrožju Alessandria 14,6 %, v okrožju Torino 13,9 %, v okrožju Novara 10,6.³⁹ V goriškem okrožju je znašal odstotek glasov za KSI 17,3 v tržaškem pa kar 20. Še bolj vidne so razlike, če primerjamo rezultate v okviru manjših enot. Avtor knjige »Dai plebisciti alla Costituente« navaja samo podatke za posamezna večja mesta, ne pa tudi za okraje. Odstotek glasov za komuniste je bil v mestih visok zaradi sestave mestnega prebivalstva, kjer je bilo industrijsko delavstvo brez dvoma močan element. V Julijski krajini pa je industrijsko delavstvo prebivalo le v mestih in neposredni okolici Trsta, Tržiča, Pulja in Gorice in še v nekaterih drugih manjših središčih. KSI je dosegala visoke odstotke v okviru političnih okrajev, kjer so prevladovali kmetje ali koloni. Primerjava med italijanskimi večjimi mesti in političnimi okraji v Julijski krajini ni enakovredna, je pa tembolj zanimiva. V mestu Taranto je KSI dobila 35,7 % glasov, v Pistoji 33,4 %, v Imoli 29,5 %, v Savoni 28,5 % itd.⁴⁰ V Trstu je KSI dobila 20 %, v gradiščanskem, v preteklosti močno klerikalnem okraju pa 47,3 %, v tržiškem 25,7 %, v sežanskem 18,5 %, v goriškem 17,4 %. Čeprav ni neposrednih dokazov, lahko sklepamo, da je KSI v gradiščanskem okraju goriškega volilnega okrožja dosegla enega najvišjih ali celo najvišji odstotek glasov v Italiji.

Bistveno drugačni so bili rezultati za socialistično stranko. Najvišji odstotek, ki so ga dosegli socialisti v lombardski deželi, je znašal 42 % (za KSI 4 %), najnižji pa je bil 7 % na Siciliji. V Julijski krajini so socialisti dosegli komaj 8 % glasov. Po posameznih volilnih okrožjih so dosegli npr. v okrožju Novara 43,8 %, Alessandria 29 %, Torino 27 % itd.,⁴¹ v Julijski krajini pa v okrožju Trst 12,4 %, v goriškem 7,4 %, v poreškem 7 %. V nekaterih političnih okrajih so sicer dosegli tudi višje odstotke npr. v trbiškem okraju 58,2 % ali v tržiškem okraju 31,4 % veljavnih glasov, toda v absolutnih številkah ti glasovi niso veliko pomenili.

Za druge stranke so primerjave v državnem okviru nesmiselne zaradi specifičnosti ozemlja Julijske krajine, kjer je obstoj Jugoslovanske narodne stranke posebej vplival na rezultate republikancev in popolarov; pa tudi italijanski nacionalni blok v Julijski krajini je imel posebno sestavo in je vsaka primerjava z blokom ali podobnimi zvezami v drugih pokrajinah brezpredmetna.

8. Volilni sistem leta 1924

Po volitvah leta 1921 je bil italijanski parlament enako heterogen kot po letu 1919. Politične struje so bile še vedno tako razdeljene, da ni bilo mogoče računati na neko trdno vladno večino. Izvoljeni poslanci, ki so za volitve kandidirali v raznovrstnih blokih in zvezah, so se po prihodu v parlament razšli in se združevali po strankarski pripadnosti v parlamentarne klube, imenovane urade — Uffici della Camera. Ti parlamentarni uradi pa so se že sredi leta 1922 pregrupirali, kot vidimo iz spodnje tabele.¹ To je bil izraz nestabilnosti političnih razmer v deželi.

³⁹ Giusti, str. 107—108.

⁴⁰ Giusti, str. 108.

⁴¹ Giusti, str. 108.

¹ Giusti, str. 85—86.

Parlamentarni uradi	Število poslancev	
	maj 1921	julij 1922
agrarna stranka	27	23
nacionalistična stranka	10	11
fašistična stranka (Mussolini)	35	32
parlamentarna liberalno demokratična stranka	78	21
stranka demokracije	—	42
demokratična italijanska stranka	—	36
stranka liberalne demokracije	78	23
stranka socialne demokracije	64	41
socialistična reformistična stranka	24	26
ljudska stranka (De Gasperi)	107	106
socialistična stranka (Lazzari)	123	123
komunistična stranka (Belloni)	14	14
mešana skupina (republikanci, Sardinci, Slovani, Nemci)	28	32

Po volitvah leta 1921 je bila politična opredeljenost v parlamentu še manj ugodna za sestavo trdne vladne večine kot pred volitvami. Najmočnejši parlamentarni stranki, socialistična in ljudska, sta bili že tako latentni nasprotnici liberalne vladavine, sedaj pa tembolj, ker vlada ni znala ali ni hotela preprečiti širjenja fašističnega gibanja, ki je iz dneva v dan bolj ogrožalo svoboden demokratični razvoj. Po drugi strani pa tudi ustavni tabor, ki je na volitvah nastopal v koalicijah, ni mogel postati trdna vladna večina zaradi nepremagljivih nasprotij med strujami, ki so ga sestavljale. Sledila je vladna kriza, najdaljša v zgodovini italijanskega ustavnega življenja.

Do oktobra 1922 so bile izmenjane tri vlade, ki jim je nasprotovala leвица, češ da niso bile sposobne zavreti razvoja fašizma, in skrajna desnica z očitkom, češ da so preveč popustljive antinacionalnim, levim strujam. Tak neustaljen položaj je bil v korist fašističnemu gibanju, ki je v letu 1922 osvajalo pozicije na vseh področjih.

Fašistično gibanje se je novembra 1921 konstituiralo v stranko Partito nazionale fascista — PNF. Stranka ni odpravila oboroženih enot, ki so bile jedro fašističnega gibanja. Obratno, celo okrepila jih je, ko jih je legalizirala in pomnožila z avtomatično vključitvijo vseh strankinih članov. Ofenziva fašistov se je v letu 1922 razmahnila do skrajnosti, predvsem v srednji in severni Italiji. Fašisti so nasilno osvojili še zadnje občinske uprave, kar ni bil več samo boj proti delavskemu gibanju, temveč tudi boj proti državni oblasti. Fašistična stranka je hotela doseči oblast. Zmerna struja je želela priti v vlado po zakonu, zato je zahtevala razpustitev parlamenta in razpis volitev z reformiranim volilnim sistemom. Ker so bile njene zahteve nesprijemljive, se je fašizem 28. oktobra 1922 polastil oblasti. Fašistične oborožene enote so hkrati osvojile še zadnje prefekture in občine. Fašistično zgodovino govori o »pohodu na Rim« in o fašistični »revoluciji«. V resnici pa ni bilo nikakršne revolucije, saj je kralj brez upiranja dal Mussoliniju mandat za sestavo nove vlade. V prvo fašistično vlado so stopili tudi predstavniki drugih strank, večinoma zaradi upanja, da se bo po tem preobratu fašizem normaliziral. Razen komunistov in socialistov, ki so prav tedaj izključili iz stranke strujo reformistov² ter republikancev, so vse politične stranke in struje podprle novo vlado,

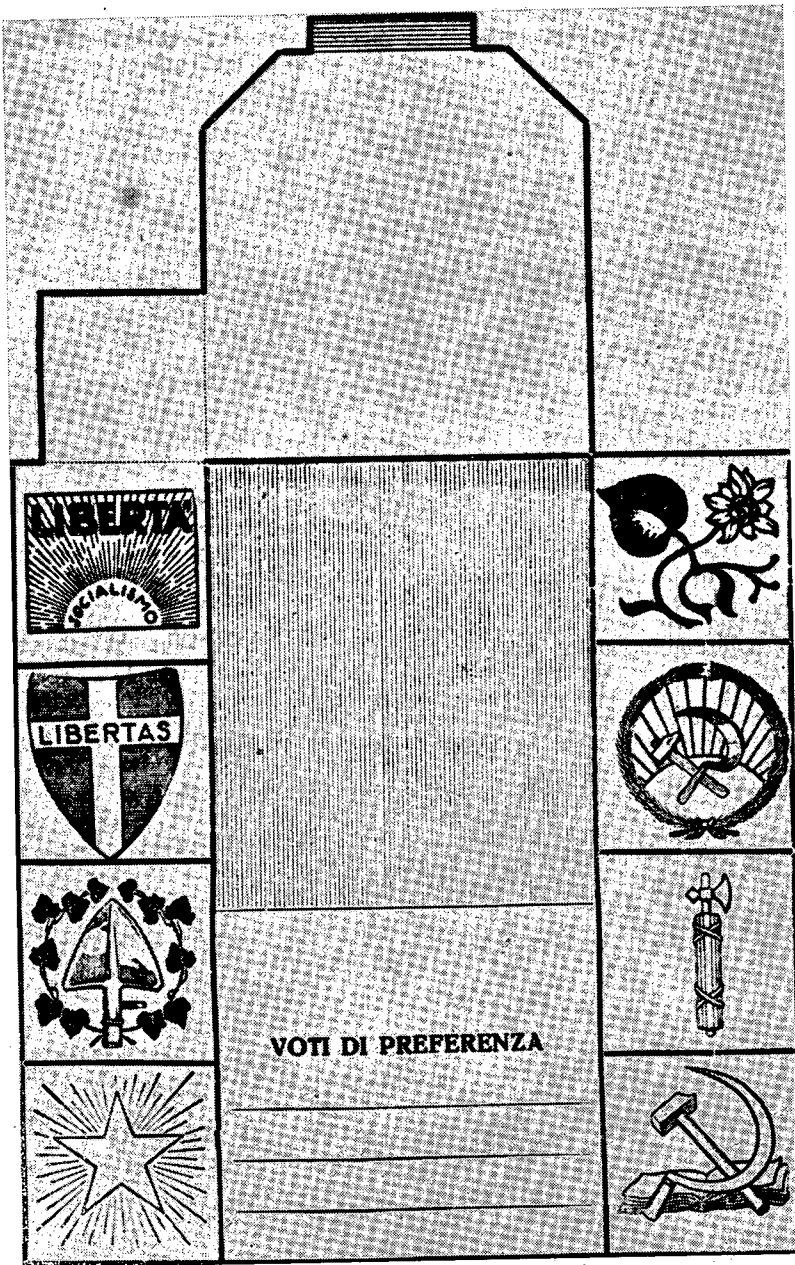
² Na kongresu 1.—4. X. 1922 v Rimu je ISS izključila reformiste, ki so se konstituirali v Partito socialista unitario.

ker so pričakovale, da bo Mussolini uvedel red, mir in zakonitost, potem ko so to zaman poskušale prejšnje vlade. Parlament je bil postavljen pred izvršeno dejanje. Vlada je sicer nastala brez glasovanja poslancev, z izvenparlamentarno akcijo, vendar ji je zbornica izglasovala zaupnico. Od 429 glasov jih je bilo 306 za novo vlado, 116 pa proti (komunisti, socialisti maksimalisti in unitarci ter republikanci), 7 poslancev (Nemci iz Tridentinske Benečije in Slovani iz Julijske krajine) se je glasovanja vzdržalo.³ V senatu so za Mussolinijevo vlado glasovali vsi prisotni. S podobnim rezultatom sta parlament in senat sprejela prvi vladni zakonski predlog, ki ji je dal popolno oblast do 31. decembra 1923. Tako je že tedaj začela s fašizacijo državnega aparata, ki je po letu 1926 presel v totalitarni fašistični režim. V vladi so res sodelovali tudi pripadniki nefašističnih strank, toda podrejena mesta državnih funkcionarjev so zasedli večinoma fašisti. Eden izmed najznačilnejših korakov k fašizaciji je bil zakon o ustanovitvi prostovoljne milice za državno varnost — MVSN (Milizia volontaria sicurezza nazionale), ki je bila samo novo ime za dotedanjo fašistične oborožene čete (squadre) in je bila podrejena neposredno predsedniku velikega fašističnega sveta. Mussolini si je z milico priskrbel legalno oboroženo silo, da bi mu zagotovila oblast, če ne bi zadoščala zakonita pot. S tem v zvezi je dosegel tudi reformo volilnega zakona, ki jo je sprejela poslanska zbornica 15. julija 1923 z 235 glasovi proti 139 in 77 vzdržanimi. Kljub ostri opoziciji leve, ljudske stranke in naprednejših struj liberalnih demokratov je zakonski predlog prodrl v parlamentu, potem ko je Mussolini z demagoškim govorom prepričal večino o nujnosti spremembe volilnega sistema, ki bo zagotovil stabilizacijo in red v državi. Za reformo je pridobil tudi leve liberalce in desnico ljudske stranke. Večina poslancev ljudske stranke se je glasovanja vzdržala in s tem dejansko omogočila zmago reformi. Proti njej so glasovali socialisti, komunisti, republikanci, Sardinci, Slovani in Nemci.⁴ Reforma je kazala težnjo fašistov po oblasti in nezaupanje meščanskih strank v demokracijo.

Reformiran volilni zakon, imenovan po avtorju osnutka tudi reforma Acerbo, je spremenil dotedanji volilni sistem v Italiji. Namesto proporcionalnega zastopstva, izvoljenega po posameznih volilnih okrožjih, je bil uzakonjen mešan sistem, ki je razlikoval listo najmočnejše stranke v državi od list ostalih manjšinskih strank. Stranka, ki je dosegla v vsej državi najmanj 25 % veljavnih glasov, je dobila dve tretjini poslanskih mest. Preostalo tretjino mandatov so razdelili po proporcionalnem sistemu strankam, ki niso dosegle predvidenega odstotka. Sistem je bil torej dvojen: večinski v državnem merilu in proporcionalni v volilnih okrožjih. Če nobena lista ne bi dobila 25 % glasov, bi bila vsa poslanska mesta razdeljena proporcionalno. Po tem sistemu je dobila večinska lista 356 mandatov, 179 pa vse manjšinske liste; poslanskih mest je bilo še vedno 535. Razen volilnih odborov po posameznih volilnih okrožjih, ki so imeli nalogo, da razdele mandate manjšinskim strankam, je bil predviden še poseben centralni volilni odbor, ki je moral ugotoviti, katera lista je na volitvah dosegla določen odstotek glasov. Seštel je glasove posameznih list v vseh volilnih okrožjih, da je izračunal odstotke, ki so jih liste dosegle v vsej državi. Ko je tako ugotovil večinsko listo, je le-tej avtomatično pripadlo dve

³ Luigi Salvatorelli e Giovanni Mira, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1956, str. 234. (cit. Salvatorelli-Mira).

⁴ Mali list, 20. VII. 1923.

Glasovnica za Julijsko krajino za volitve leta 1924

tretjini mandatov, imenovanih tudi nagrada za večino, v vsakem volilnem okrožju, tudi tam, kjer ta lista ni dosegla 25 odstotkov glasov. Manjšinskim listam so razdelili preostalo tretjino mandatov po Harejevem proporcionalnem sistemu.⁵ Volilni odbori po volilnih okrožjih so sešteli glasove vseh manjšinskih list in to vsoto delili s številom mest, določenih za manjšinske liste ($\frac{1}{3}$ predvidenih mandatov v vsakem volilnem okrožju). Dobljeni količnik je bil manjšinski količnik volilnega okrožja. Nato so glasove vsake liste delili z manjšinskim količnikom in tako dobili število mandatov za listo. Če po tej delitvi niso bila razdeljena vsa manjšinska poslanska mesta, so bila preostala dodeljena listam, ki so po delitvi imele najvišji ostanek. Upoštevali so tudi tiste, ki niso dosegle manjšinskega količnika. Izvoljeni so bili tisti kandidati s posamezne liste, ki so imeli največ prednostnih glasov, če pa jih nihče izmed kandidatov ni imel, so bili izvoljeni po vrstnem redu, kakor so bili vpisani na kandidatni listi.

Po prejšnjem volilnem sistemu je vsaka stranka v vsakem volilnem okrožju na svoje stroške izdelala in razdelila glasovnice. Leta 1924 pa so uvedli enotno državno glasovnico, tiskano na državne stroške. Ker je bilo določenih 15 volilnih okrožij, je bilo natisnjenih petnajst vrst glasovnic; vsako je imelo svojo glasovnico z znaki vseh strank, ki so kandidirale v okrožju. Glasovnice so razposlali prefektom, ti pa občinskim upravam, ki so jih razdelile volilnim upravičencem.

Volivec je moral na enotni glasovnici prečrtati znak stranke, ki jo je hotel voliti, hkrati pa je smel vpisati v posebej označene rubrike še imena ali tekoče številke treh kandidatov z liste, ki jo je volil, oziroma dveh kandidatov, če je bilo v okrožju manj kot 20 mandatov. To so bili prednostni glasovi za posameznega kandidata. Kandidatne liste vsake stranke v posameznem volilnem okrožju niso smele imeti več imen kot dve tretjini predvidenih mandatov, pa tudi ne manj kot tri. Vsaka stranka je morala kandidirati vsaj v dveh volilnih okrožjih. S to določbo so bili prizadeti Slovenci in Hrvati, ki so spadali vsi v eno volilno okrožje, ter poadiški Nemci. Kandidatno listo je moralo podpisati vsaj 300 volivcev in največ 500. Novi volilni zakon je med drugim spremenil še določilo o pasivni volilni pravici; kandidirati so smele osebe, stare nad 25 let (prej je bila najnižja starostna meja 30 let) in vse osebe v državnih službah razen prefektov, podprefektov in funkcionarjev državne varnosti.⁶

Z odobritvijo reforme volilnega sistema se je italijanska poslanska zbornica odpovedala osnovnim demokratičnim načelom parlamentarnega zastopstva in je po mnenju današnjih zgodovinarjev storila samomor. Odpadel je sicer vsak dvom o homogeni vladni večini v novem parlamentu, zakaj dve tretjini mest je bilo zagotovljenih vladajoči fašistični stranki, toda novi zakon je razvrednotil prvotno in edino funkcijo volilnega akta, ki je moral odločiti, komu pripada oblast. Za bodoče volitve je namreč vlada sama določila tisto politično silo, ki ji bo ta oblast pripadala. Član senata Abbiate, ki je v govoru 13. novembra 1923 ostro obsodil reformo, je izjavil, da ta ne pomeni samo nazadovanja v razvoju ustavnosti italijanske države, temveč da je novi zakon v celoti protiustaven. Izgovori, da je proporcionalni sistem paraliziral delovanje poslanske

⁵ Prejšnji zakon je uporabljal d'Hondtov sistem; glej pogl. Italijanski volilni zakon.

⁶ Giusti, priloga 6, str. 171—173; L'Osservatore Triestino, 10.—17. I. 1924.

zbornice in preprečeval sestavo trdnih vlad ter da novi sistem zagotavlja vladno večino v zbornici, so po besedah senatorja neutemeljeni, kadar gre za splošne volitve. Volilni zakon da ni sredstvo, s katerim si neka stranka osvoji oblast in zagotovi vladno večino, temveč je orodje ljudskih množic za svoboden izraz volje in za prostovoljno izbiro predstavnikov. Če bi bil ta sistem veljal leta 1919, bi Italiji zavladaли komunisti.⁷ Novi zakon ne restavrira starega sistema absolutne večine,⁸ temveč uvaja še slabši sistem relativne večine. Zakon, ki daje dve tretjini mest eni četrtini volivcev, ustvarja neenakost med enimi in drugimi volivci, med enimi in drugimi izvoljenci. Ta neenakost popolnoma razveljavlja načelo voljenega predstavnštva. V nekaterih okrožjih bodo izvoljeni vsi kandidati večinske liste, tudi če v tistem okrožju ne bo dobila nobenega glasu.⁹

S kraljevim odlokom z dne 25. januarja 1924 je bila razpuščena poslanska zbornica in razpisane volitve za 6. april 1924. Veliki fašistični svet je imenoval svoj volilni odbor, ki je sprejemal kandidatne predloge pokrajinskih fašističnih organizacij, jih preveril, odbral in sestavil listo kandidatov fašistične stranke. Končna odločitev glede kandidatur pa je pripadala Mussoliniju.

Fašistična stranka se za volitve ni vezala z nobeno drugo stranko, pač pa je na svojo listo — v zgodovini se je zanjo uveljavilo ime »listone« — velika lista — sprejela tudi posamezne pripadnike drugih strank. Mussolini je v svojem govoru 28. januarja 1924 takole obrazložil stališče fašistične stranke do volitev: »Fašizem se ne bo vezal z nobeno stranko, ne glede na to, kako se imenuje, pač pa je pripravljen sprejeti na svojo listo zaslužne in veljavne osebe vsake stranke, ki hočejo s svojim znanjem in svojimi priznanimi sposobnostmi služiti državi.«¹⁰ Opozicionalne stranke pa so menile, da so fašisti prisiljeni jemati na svojo listo tudi nefašiste, ker ne bi dobila dovolj glasov, če ne bi bilo na njej nekaterih pomembnih imen iz italijanskega političnega sveta, ki bi bila magnet za volilno telo predvsem v južnih pokrajinah Italije. Po drugi strani pa so menile, da fašistična stranka sploh nima toliko sposobnih mož, da bi zasedli kar 356 poslanskih mest. Prvi in drugi argument sta najbrž veljala za večino volilnih okrožij v Italiji. Minister Acerbo je 7. februarja 1924 vse podprefektore z brzojavko opozoril, naj lokalne oblasti pozorno kontrolirajo sestavo manjšinskih kandidatnih list, da ugotove, če imajo te liste, posebej liberalno-demokratske, take kandidate, ki so močno priljubljeni pri množicah. O morebitnih takih primerih naj takoj obveste notranje ministrstvo, da bo poskrbelo za njihovo vključitev na večinsko listo.¹¹

Fašistična večinska lista je bila sestavljena že v februarju in je imela 356 kandidatov, kolikor jih je moralo biti izvoljenih; od teh je bilo 264 članov fašistične stranke, okrog 25 liberalcev desne struje, 25 socialnih demokratov, nekaj članov Zvez bojevnikov in invalidov ter nekaj disidentov ljudske stranke.¹² Vse druge stranke, tudi liberalna in socialnodemokratska, ki sta privolili

⁷ Takratna socialistična stranka je dobila 32,3 % glasov, sedanji pogoji za večino mandatov pa je bil le 25 %.

⁸ Veljal je do leta 1918.

⁹ La proporzionale al Senato, *Critica sociale* 1923, št. 22, str. 346.

¹⁰ *Edinost*, 30. I. 1924.

¹¹ Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

¹² *Edinost*, 23. II. 1924.

na kandidaturo njunih članov na fašistični listi, so nastopile na volitvah samostojno. Šle so v medsebojni boj za 179 poslanskih mest, prepuščenih manjšinskim strankam.

9. Priprave na volitve leta 1924

V letih po priključitvi Julijske krajine k Italiji se je postopoma spreminjala upravno-politična struktura pokrajine. Po kraljevem odloku z dne 17. oktobra 1922 je bil ukinjen položaj generalnega civilnega komisariata v Trstu, ki je bil vpeljan leta 1919 kot začasna civilna oblast in vzpostavljena prefektura. Julijska krajina je dobila status province, postala je enaka ostalim upravno-političnim enotam v Italiji. Prejšnji deželi Goriška in Istra sta že leta 1921 dobili delno avtonomijo v okviru tržaškega civilnega komisariata. V Gorici in Poreču sta bila imenovana generalna vicekomisarja in začasna deželna odbora kot ostanek predvojnih voljenih deželnih zborov. Z uvedbo prefekture v Trstu sta se vicekomisarja preimenovala v viceprefekta, deželna odbora pa sta bila ukinjena.¹

Prejšnji politični okraji, ki so jim načelovali civilni komisarji, so se preimenovali v okrožja (circondario) s podprefekti.

V januarju 1923 je bilo to ozemlje upravno teritorialno reorganizirano. Enotna pokrajina Julijska krajina je bila razdeljena v dve samostojni pokrajini, puljsko in tržaško, goriško ozemlje pa je bilo priključeno k videmski ali furlanski pokrajini.²

Za parlamentarne volitve 6. aprila 1924 so bile vse tri pokrajine združene v eno volilno okrožje — Julijsko krajino. Razen goriškega, tržaškega in istrskega ozemlja je temu volilnemu okrožju pripadalo še ozemlje zadarske pokrajine in prejšnje videmske, naseljeno z italijanskim in furlanskim prebivalstvom. V februarju 1924 je bila priključena k Italiji tudi Reka. Spričo tega je bila ustanovljena reška ali kvarnerska pokrajina,³ vendar do parlamentarnih volitev ta sprememba ni bila realizirana in Reka tedaj še ni volila.

Število prebivalcev novega volilnega okrožja brez Reke je leta 1924 znašalo 1,715.117, kar je skoraj dvakrat toliko kot so jih štela prejšnja tri volilna okrožja oziroma prvotna pokrajina Julijska krajina. Skoraj polovica volilnih upravičencev je pripadala prejšnji videmski provinci. Za volilno okrožje Julijske krajine je bilo določenih 23 poslanskih mest, od katerih jih je po volilnem zakonu 15 (dve tretjini) pripadalo večinski listi, za preostalih 8 mandatov pa so se borile manjšinske stranke.

Večinska stranka je bila fašistična stranka, pred tremi leti nosilec liste italijanskega nacionalnega bloka v takratnih volilnih okrožjih Julijske krajine. Predložila je listo s petnajstimi kandidati, ki jo je potrdil Mussolini skupno s kandidaturami drugih volilnih okrožij v državi. Prvi in najpomembnejši kandidat fašistične liste v Julijski krajini je bil odvetnik Francesco Giunta, prvo-

¹ V tem primeru govorimo o goriško-gradiščanski in istrski deželi, kakršni sta bili pod Avstro-Ogrsko. Pod Italijo je dežela prevod za »regione«, kar ni enako prejšnjim upravnim enotam. V tej dobi je bila cela Julijska krajina ena dežela (regione) in do reorganizacije 1923 tudi ena pokrajina (provincia). Za Goriško in Istro so zato prenehali uporabljati pojem dežela.

² Kr. odlok št. 53 z dne 18. I. 1923.

³ Kr. odlok št. 213 z dne 22. II. 1924.

borec za fašizacijo in denacionalizacijo primorskih Slovencev, ali, kakor ga je predstavil bralcem komunistični list »L'Unità«, »pogumni iniciator protiboljševiške vstaje v Trstu«.⁴ Giunta je bil od leta 1923 glavni sekretar fašistične stranke. Kandidati za fašistično listo so bili le deloma izbrani po teritorialnem načelu; večina je sicer pripadala videmski pokrajini, ki je bila najobsežnejša, na listi pa je bil tudi kandidat iz zadrške pokrajine, čeprav je bilo število tamkajšnjega prebivalstva mnogo nižje, kot ga je določal ključ za razdelitev mandatov.⁵ Izmed kandidatov, ki so leta 1921 kandidirali na listah italijanskega nacionalnega bloka v Julijski krajini, so bili leta 1924 vključeni v fašistično listo tile: Giunta, Banelli — prej zastopnik Zveze bojevnikov, Suvich — prej zastopnik nacionalistične zveze, iz Istre pa Mrach in Bilucaglia. Deset imen pa je bilo novih. Puljski prefekt je 28. januarja 1924 poročal notranjemu ministrstvu v Rim, da vseh šest kandidatov iz Istre pripada fašistični stranki in da glede Istre ne pridejo v poštev osebnosti kake druge nefašistične stranke, tembolj, ker je vse stare nacionalistične elemente že tako absorbiral fašizem.⁶

V Julijski krajini, predvsem v Pulju in Trstu, je obstajala tudi skupina disidentov fašistične stranke, ki je nameravala predložiti lastno kandidatno listo (opozicijsko), toda še pred pričetkom volilnega boja je odstopila od te namere zaradi močnega pritiska stranke. Fašistična volilna propaganda je bila usmerjena zlasti proti delavskim strankam in proti ljudski stranki, najmočnejšim in najnevarnejšim nasprotnicam fašistične vlade. V Julijski krajini se je fašizem tokrat boril predvsem proti komunistom, medtem ko je do Slovanov vsaj med volilno kampanjo zavzemal tolerantno stališče.

Razen fašistične stranke je v Italiji nastopilo v volilnem boju še 22 strank ali skupin z manjšinskimi listami, od katerih je 7 predložilo kandidatne liste tudi v Julijski krajini.

Struja liberalnih demokratov, ki se je opredelila za ustavno opozicijo, je predložila listo z volilnim znakom ožarjene peterokrake zvezde in z imeni treh kandidatov: Ciriani, Liebmann in Quadrotta. Lokalni tisk je to listo imenoval kar »demokrati«, zato bomo vnaprej uporabljali ta termin.

Republikanska stranka je kandidirala v dvanajstih volilnih okrožjih z volilnim znakom lopate in bršljanove vejice. V Julijski krajini je predložila listo z osmimi kandidati. Facchinetti, Benco, Pelizzon in Stecchina so že leta 1921 kandidirali, Piccin, Scocchi, Wodiska in Tromba so bila nova imena. Republikanci so se zavzemali za koalicio s komunisti in socialisti, kar pa sta delavski stranki zaradi ideoloških razlik odklonili. Borili so se za glasove delavskih množic in male buržoazije, pa tudi za glasove Slovencev in Hrvatov. Vso svojo propagando so oprli na geslo: ukinitve davka na malo posest.

Italijanska ljudska stranka je kandidirala v vseh petnajstih okrožjih z volilnim znakom prekrizanega štita. V Julijski krajini je predložila listo s šestimi kandidati, od katerih sta bila Lucas in Pontoni kandidata že leta 1921, drugi so bili za Julijsko krajino novi. Popolari so usmerili svojo propagando predvsem na furlanske male kmete in kolone. Iz poročil puljske prefekture je razvidno, da se vsaj v Istri niso pretirano trudili v volilnem boju, nagibali so se

⁴ L'Unità, 21. II. 1924.

⁵ Zadrška pokrajina, mesto z okolico in otokom Lastovo, je štela okrog 18.000 prebivalcev.

⁶ Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

k abstinenca ali celo k podpori vladne liste. Iz nekega poročila lahko vidimo, da so načrtovali celo odcepitev od ljudske stranke in ustanovitev neke nove katoliške stranke, ki bi odkrito podpirala vlado.⁷ Zaradi razširjenega volilnega okrožja, ki je vključevalo klerikalno usmerjeno Furlanijo, tako da je na zahodu mejilo na Tridentinsko Benečijo in Veneto, je imela ljudska stranka v celotnem volilnem okrožju ugodnejše možnosti kot pri prejšnjih volitvah.

Namesto prejšnjih delavskih strank, socialistične in komunistične, so leta 1924 nastopale na volitvah tri stranke. Na kongresu socialistične stranke oktobra 1922 v Rimu je bila iz stranke izključena struja reformistov, ki je ustanovila lastno stranko — Partito socialista unitario. Unitarci, izraz je bil splošno v rabi, so kandidirali v vseh volilnih okrožjih v Italiji z znakom vzhajajočega sonca in z napisom »libertà«. V Julijski krajini so predložili listo s sedmimi kandidati, ki na ozemlju prejšnje Julijske krajine niso imeli kaj prida možnosti za uspeh zaradi njihove oportunistične politike v dobi revolucionarnega vrenja. Unitarci so usmerili volilno propagando tudi na malo bružoazijo, ki je bila po fašističnem navalu dezorientirana in demoralizirana, in na maloposestniške sloje. Pri teh pa so imeli močnega nasprotnika v republikanski stranki in tudi v stranki demokratov. Komunistično glasilo »L'Unità« je razglasilo unitarce v prvotni Julijski krajini za kapitane brez posadke.⁸ Pač pa so imeli močan vpliv v furlanskem delu Julijske krajine. Na listi unitarne stranke so kandidirali Ellero, Zaniboni, Piemonte, Cociangig, Pallaschier in Puecher. Le zadnji je bil delavcem v Julijski krajini, predvsem v Trstu, bolj znan, v še enotni socialistični stranki je bil glasnik nacionalistične struje.

Socialistična stranka, ki je na rimskem kongresu izglasovala maksimalistični program,⁹ je kandidirala v trinajstih volilnih okrožjih z enakim volilnim znakom kot leta 1921: srp, kladivo in knjiga. V Julijski krajini so maksimalisti predložili listo s petimi kandidati, ki so bili za delavsko gibanje novi in še manj pomembni kot kandidati iz leta 1921. Kandidirali so Bottai, Borio, Bartellini, Buiatti in Calciati; nobeden od teh ni kandidiral leta 1921 v prvotni Julijski krajini. Položaj stranke je bil zelo omajan zaradi razkola z reformisti-unitarci, še bolj pa zaradi izstopa tako imenovanih tretjeinternacionalcev (terzini). V februarju 1924 je iz socialistične stranke izstopila struja tretjeinternacionalcev in se pridružila komunistom, kar je predvsem v Julijski krajini zdesetkalo že tako oslABLJENO socialistično organizacijo. Velika večina glasov, ki jih je socialistična stranka še nabrala v letu 1921, je sedaj pripadala listi »proletarskega udruženja«, kot so v slovenščini imenovali »blocco proletario«.

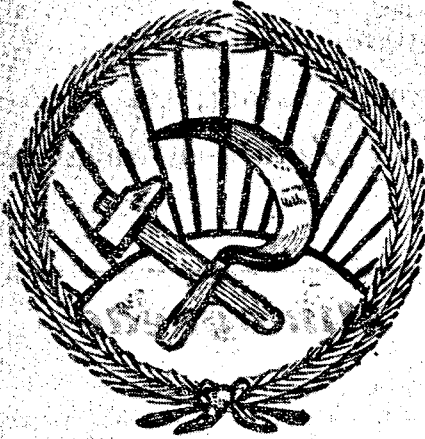
Lista proletarskega bloka je bila lista italijanske komunistične stranke, ki je v tej dobi zastopala stališče enotne delavske fronte. Vabilo komunistične stranke unitarcem in maksimalistom za skupen nastop na volitvah sta obe socialistični stranki odbili, pač pa ga je sprejelo levo krilo maksimalistične stranke — tretjeinternacionalci, ne kot stranka, temveč kot frakcija, ki se je v avgustu 1924 v celoti vključila v komunistično stranko.¹⁰ Centralni odbor KSI je v volilnem razglasu razložil, zakaj sta obe socialistični stranki odbili po-

⁷ Poročilo puljskega prefekta 21. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

⁸ L'Unità, 21. II. 1921.

⁹ Odtod ime maksimalisti, ki je bilo splošno v rabi.

¹⁰ Prim. Stefano Merli, Il Partito Comunista Italiano, 1921—1926, Istituto Giangiacomo Feltrinelli, Annali 1960, str. 668.

Oborožen v duhu tega znaka, se je podal v boj proti kapitalistični reakciji ruski proletariat. In premagal jo je.

Proletariat Italije naj si vzame za vzgled ruske brate, naj se oboroži s trdno voljo v zmago.

Za cilj, ki ga predstavlja ta znak, naj se poda v boj.

Za sovjetsko republiko delavcev in kmetov!

Kandidatje za Julijsko krajino so sledeči:

1. Bresaz Vito,
2. Gennari Egidio,
3. Juraga Antonio,
4. Lonzar Antonio,
5. Scoccimarro Mauro,
6. Srebrnič Giuseppe,
7. Tonetti Giovanni.

Strankino vodstvo priporoča, da se da sledečim sodrugom preferenčni glas:

Gennari Egidio,
Srebrnič Giuseppe
in Tonetti Giovanni.

Opomba: Za preferenco zadostuje označiti priimek ali pa samo tekočo številko kandidata, v našem slučaju se zapiše na glasovnici v prvo vrsto št. 2, v drugo 6 in v tretjo 7.

Morajo pa biti zapisani ali sami priimki ali pa same številke.

Volilni znak in kandidati liste »Proletarskega udruženja« za volitve 1924

nudbo za volilno koalicijo s komunisti: reformisti, imenovani unitarci, se ne ogrevajo za združitev delavskih sil, ker stremijo po zavezništvu z buržoaznimi skupinami, maksimalisti pa se ne morejo znebiti stare lastnosti omahovanja in neodločnosti, branijo se odgovornosti; interesi voditeljev prevladujejo nad delavskimi interesi. Zato naj se delavci mimo strankinih vodstev pridružijo proletarskemu bloku po zgledu tretjeinternacionalcev, ki so kršili disciplino stranke v tem, da so se podredili revolucionarni disciplini, ki jo je narekovala Komunistična internacionala.¹¹

Komunisti so predložili listo »proletarskega udruženja«, z volilnim znakom srpa in kladiva v žarečem soncu, obkroženem z dvema žitnima klasoma. Nastopili so v trinajstih volilnih okrožjih. V Julijski krajini je bilo na njihovi listi sedem kandidatov: Gennari, član izvršnega odbora CK KSI, Jože Srebrnič iz Solkana, Tonetti, Juraga iz Trsta, ki je kandidiral že leta 1921, Bresaz, Lonzar in Scocimarro. Srebrnič je bil edini Slovenec, ki je bil vpisan na eni

¹¹ Delo, 6. III. 1924.

izmed list italijanskih strank. Volilni odbor za Julijsko krajino je priporočal volivcem, naj oddajo prednostni glas Gennariju, Srebrniču in Tonettiju; v rubrike na glasovnici, predvidene za preferenco, naj vpišejo imena ali pa tekoče številke 2, 6 in 7.¹²

Položaj komunistične stranke v Julijski krajini je bil leta 1924 v nekem smislu bolj ugoden kot leta 1921. Socialisti so po treh razkolih dejansko ostali brez članstva in brez vpliva tudi tam, kjer so dotlej do neke mere še uspevali. Struja tretjeinternacionalcev je bila v Julijski krajini jedro prejšnje socialistične stranke; bila je na vodilnih mestih v organizaciji in socialističnih ustanovah. Komunistična stranka je upravičeno računala, da se bo leta 1924 število njenih glasov pomnožilo s številom tistih glasov, ki so leta 1921 pripadali socialistom. Volilni izidi so sicer ta predvidevanja ovrgli. Toda za to so bili drugi razlogi, med katerimi je bilo najusodnejše fašistično nasilje in falzifikati.

Slovenci in Hrvati so v Julijski krajini leta 1924 nastopili združeno s tako imenovano slovansko narodno listo. Jugoslovanska narodna stranka, kakršna je nastopila na volitvah leta 1921, je kmalu nato razpadla. Razdelila se je na tri ločena in neodvisna politična društva za Goriško, Tržaško in Istro. Goriški in istrski krščanski socialci so nasprotovali hegemoniji tržaških liberalcev; nasprotstva v načelih je podkrepila še nezainteresiranost zadnjih za goriške in istrske gospodarsko-socialne razmere. Ob razpisu volitev leta 1924 je bilo vprašanje združitve vseh treh političnih društev za skupen nastop ponovno aktualno. Po večkratnih mučnih razgovorih in sestankih predstavnikov teh društev, ki jih je spremljala ostra časopisna polemika, so 25. februarja dosegli sporazum za udeležbo na volitvah s skupno slovansko listo. Tržaško politično društvo »Edinost«, ki je težilo po ponovni stalni združitvi vseh treh društev, je glede te zahteve moralo popustiti in priznati Političnemu društvu »Edinost« v Gorici in Političnemu društvu za Hrvate in Slovence v Istri status neodvisnih organizacij. Sporazum za volitve je določal paritetno sestavo kandidatne liste in volilnih odborov. Šest kandidatnih mest je bilo razdeljenih po izmeničnem vrstnem redu, tako da so bili prvi, tretji in peti liberalci — dr. Wilfan, dr. Stanger in ing. Podgornik, drugi, četrti in šesti kandidat pa krščanski socialci — dr. Besednjak, dr. Brajša iz istrske organizacije in dr. Bitežnik. Volilni odbor je zahteval od volivcev, da oddajo prednostni glas prvim trem kandidatom — Wilfanu, Besednjaku in Stangerju. Sporazum je še določal, da bodo med volilnim bojem opustili vse medsebojne napade v društvenih listih, izvoljeni poslanci pa enotno nastopali v parlamentu.¹³ Ker je volilni zakon določal, da mora vsaka stranka kandidirati vsaj v dveh volilnih okrožjih, so se Slovenci iz Julijske krajine povezali s poadiškimi Nemci, ki so bili tudi omejeni na eno volilno okrožje, Tridentinsko Benečijo. Sprejeli so skupen volilni znak lipove vejice, simbol slovanstva in planike, ki je predstavljala nemško manjšino v Italiji. Taka lista je bila predložena v obeh volilnih okrožjih, le imena kandidatov so bila za vsako okrožje različna.

Za slovansko listo so bile v obsežnem volilnem okrožju Julijske krajine mnogo slabše okoliščine kot za Jugoslovansko narodno stranko leta 1921 v mejah stare Julijske krajine. Spremenilo se je razmerje med številom prebivalcev slovanske narodnosti in številom prebivalcev italijanske narodnosti in

¹² Delo, 20. III. 1924.

¹³ Edinost, 28. II. 1924.

temu primerno so bili bistveno spremenjeni tudi relativni rezultati. Po drugi strani pa je bil odnos fašistične vlade do Slovanov boljši kot stališče fašistov leta 1921. Predsednik vlade in voditelj fašistične stranke Mussolini je Slovanom zagotovil varnost in podporo v volilni kampanji, potem ko so njihovi zastopniki zagotovili oblastem, da slovanska lista nima opozicijskega značaja. V volilnem razglasu je slovanski volilni odbor pozval Slovence in Hrvate, naj složno glasujejo za slovansko listo, da bo dobila toliko mandatov, kot jih ji pripada glede na število slovanskega prebivalstva. »Ne vodi nas pri tem in ne bo vodilo niti vas nasprotstvo proti državi ne proti vladi... Na najbolj mero-dajnem mestu, nasproti samemu načelniku vlade in voditelju fašistovske stranke, so naši odposlanci podali v tem smislu izjavo, ki je bila vzeta na znanje... Slovanski volivci Julijske krajine pojdite 6. aprila na voliše samozavestno in pogumno, zanašajte se na slovesno obljubo, ki nam je bila dana, da se bo volilna svoboda štutila, zaupajte v pravičnost svoje stvari in zaupajte tudi v modrost mož, ki jim je poverjena usoda Italije, da bodo znali popraviti zmote preteklosti in omogočiti slovanskim sodržavljanom, da zmorejo, pokorni zakonu, zvesti sebi, vršiti kot dobri italijanski državljani svojo zgodovinsko nalogo.«¹⁴

Vodstvo slovensko-hrvatskih strank je bilo pod vtisom rimskega sporazuma, ki je bil sklenjen prav v začetku volilne kampanje in je vseboval tudi pogodbo o prijateljstvu in sodelovanju med Italijo in kraljevino SHS. V prvem trenutku je kazalo, da bodo slovanske meščanske stranke dobile nekaj privilegijev v fašistični Italiji, čeprav sporazum ni predvideval nikakršnih koncesij slovanski manjšini v Julijski krajini. V skladu s to miselnostjo so slovanski liberalni in klerikalni veljaki razglasili svojo organizacijo oziroma svojo kandidatno listo kot vladi naklonjeno. Prevladal je oportunizem, čeprav so bili tudi slovanski voditelji še vedno protifašisti. Ta oportunizem pa je slovanskim strankam več škodoval kot koristil. Izgubile so simpatije poštenih narodno zavednih volivcev, po drugi strani pa se odnos fašističnih oblasti ni prav nič izboljšal.

Ravnotežje političnih sil v Julijski krajini je bilo leta 1924 v primerjavi z letom 1921 spremenjeno. Italijanski nacionalistični tabor, ki je bil leta 1921 združen v nacionalnem bloku, je sedaj prevladal nad taborom jugoslovanskih volivcev, ker sta mu bila v prid volilni sistem in meje volilnega okrožja. Z razširjenim ozemljem volilnega okrožja pa so razen fašistične stranke pridobile tudi druge šibkejšje stranke večje volilno zaledje, od česar sta imeli največjo korist ljudska stranka in stranka socialistov unitarcev. Komunistični stranki pa ozemeljska obsežnost volilnega okrožja tudi ni prinašala posebnih ugodnosti, saj v prejšnjem videmskem volilnem okrožju leta 1921 sploh ni kandidirala; njena moč je bila omejena na tisto ozemlje, ki je svoječasno pripadalo Avstro-Ogrski.

Antifašistične stranke so leta 1924 še imele možnost volilne propagande v tisku, onemogočena pa so jim bila javna zborovanja in volilni govori. Razen fašistov so v Julijski krajini lahko in dokaj svobodno nastopali samo predstavniki slovanske liste; lokalne oblasti so do neke meje tolerirale slovanska volilna zborovanja. v skladu z navodili ministrskega predsednika Mussolinija. Na dan volitev pa je bila fašistična politika nasilja in falzifikatov uveljavljena v enaki meri do vseh političnih nasprotnikov, tudi do Slovencev in Hrvatov, tako kot tri leta prej.

¹⁴ Edinost, 9. II. 1924.

10. Fašistični sistem prisvajanja glasov

Volilne izide iz leta 1924, obravnavane v posebnem poglavju, je težko razumeti, če se prej ne seznanimo z glavnim činiteljem, ki je nanje vplival. Z mešanim volilnim sistemom je bilo mogoče na zakonit način doseči parlamentarno večino, vendar vladajoči fašistični stranki kljub temu ni mogel vnaprej zagotoviti toliko glasov, kolikor jih je zakon za večinsko stranko zahteval. Potrebno večino si je fašizem izbojeval z drugimi, manj zakonitimi sredstvi.

Fašistično nasilje ob parlamentarnih volitvah leta 1921 je bilo ponekod npr. v Istri res odločilno. Povzročilo je abstinenco in vplivalo na število glasov za posamezne stranke, v celoti pa vendar ni moglo spreminjati volilnega postopka, še manj pa končnih rezultatov. Leta 1921 je bilo nasilje nezakonito in ni imelo vedno zaveznikov v oblastnih organih. Tri leta pozneje je bilo bistveno drugače. Fašizem, ki se je medtem konstituiral v stranko, je bil že leto in pol na vladi in je ob teh volitvah imel na voljo vsa sredstva, da doseže potrditev svoje oblasti. Prostovoljna milica za državno varnost je bila legalna oborožena sila fašistične stranke in njeno delovanje neomejeno. Če niso zadostovali administrativni ukrepi, je bila nared, da pomaga tam, kjer volilne komisije niso mogle uresničiti cilja, ki ga je uzakonil reformirani volilni sistem. »Mi smo pripravljeni ubijati in umreti, kadar gre za domovino, kadar gre za fašizem.«¹ Stavek, s katerim je Mussolini končal svoj prvi predvolilni govor januarja 1924 v Rimu, se je v naslednjih mesecih ponovno uresničil.

V začetku volilne kampanje so v vrstah opozicijskih strank obstajala najrazličnejša mnenja o tem, ali bo fašizem uporabil tudi teror, da bo izpeljal načrt, ki ga je uzakonil. Voditelj in kandidat socialistične unitarne stranke Turati je 20. januarja v predvolilnem govoru opozarjal, da je vsem jasno, da bo volilna svoboda zelo omejena, tudi če vlada in vodstvo fašistične stranke želita svobodne volitve. Noben razumen človek ne more trditi, da bo z morebitno svobodo glasovanja zajamčena tudi svoboda široke javne propagande, ki je sestavni del volilne svobode. Gre za tisto propagando, ki jo volilna kampanja dopušča v najširšem krogu, na ulicah, med prijatelji in nasprotniki, predvsem pa med dezorientiranimi množicami, in ki ni namenjena samo bežnim predvolilnim dnevom, temveč daljši dobi. Brez te svobode, nadaljuje Turati, postane svoboda glasovanja mistifikacija. Vsi vedo, da na dan volitev ne bo neposrednih nasilnih napadov. Toda če fašisti zahtevajo, da se 70 odstotkov volilnih upravičencev udeleži volitev in da jih od tega 60 odstotkov glasuje za fašistično listo, je vsem jasno, da je to nemogoče doseči po svobodni, zakoniti poti. Fašizem razpolaga s tolikimi različnimi sredstvi, da mu po mnenju Turatija teror tokrat ne bo potreben, da zmaga.²

Podobno so predvidevale druge, manj sovražno nastrojene struje. Pro-fašistični list »Tribuna« je npr. ugotavljal, da bodo volitve v vsakem primeru mirne in nenasilne. Fašistična stranka je sama zainteresirana, da zagotovi volilnemu boju zakonite meje. »Volitve so ognjeni krst fašizma in njegova težka in resna preizkušnja. Kakšna sreča in kakšno veselje za opozicijo, če bi fašistična stranka izvedla volitve z nasilstvi brez zakonite podlage! To bi rodilo v vrstah nasprotnih strank mučenike in one bi se vzdržale volitev. S tem bi pa

¹ Salvatorelli-Mira, str. 284.

² Critica sociale, 1924, št. 3.

dosegle največji uspeh, ker bi dejansko onemogočile prave volitve. Vlada in fašistična stranka pa nista tako bedasti, da bi izročili to silno orožje sovražnikom.«³ Brez nasilja, bodisi »zakonitega« ali »nezakonitega«, pa le ni šlo. Naperjeno je bilo tudi proti tistim strankam, ki so bile fašizmu manj nevarne in so se same imele za njegovega zaveznika ter so izrazile vladi zvestobo.

Tak primer so bile v Julijski krajini slovanske narodne organizacije, ki so nastopile z enotno slovansko listo. Predsednik vlade Mussolini je 7. marca 1924 sprejel v avdienco voditelja tržaškega in goriškega političnega društva, kandidata slovanske liste Wilfana in Besednjaka. Slovenska odposlanca sta izrazila zadovoljstvo nad pravkar sklenjenim sporazumom med Italijo in Jugoslavijo glede Reke in prijateljstva. Med drugim sta zagotovila, da so volitve za slovansko manjšino le tehničnega pomena, da gre samo za izbiro parlamentarnega zastopstva, do katerega ima narodnostna manjšina pravico. »Izjavljamo svoj trdni sklep, da nastopimo pri volitvah brez vsakršnega opozicionalnega podarka ne proti državi in ne proti vladi. Vznemirja nas pa skrb, da se volitve ne bodo vršile povsod tako, kakor ustreza namenom in smernicam Vaše Eksceleence. Kajti medtem, ko se nam jamči v tržaški pokrajini popolna volilna svoboda, se bojimo, da bo v videmski pokrajini volilna borba povsem drugačna.« Odgovor ministrskega predsednika na izražen dvom slovenskih političnih veljakov je bil nadvse bodrilen: »Bodite brez skrbi! Vlada je dala jasne in odločne odredbe, ki so za vsó Julijsko krajino enake... Naznanite vsako nasilje meni, da ga če treba preprečim ali pa zatrem... Povejte svojim ljudem, da bo volilna svoboda popolna. Naj bodo mirni in brez skrbi. Jaz vas pa prosim, da naznanite vsako nasilje meni. Ne le krajevnim oblastem, ampak tudi naravnost meni.«⁴

Vladnega predsednika Mussolinija so prve volitve po novem sistemu skrbele. Od prefektur je npr. zahteval, da ga po prvih fašističnih volilnih zborovanjih »takoj in podrobno telefonsko obveste o obsegu zborovanj, o govorih, o zadržanju poslušalcev in o morebitnih incidentih«. Od gubernikov na fašističnih zborovanjih je zahteval, da se brzdajo, naj ne bodo pretirano ognjevitni in da zagotove poslušalcem lojalni in svobodni volilni boj. Iz Mussolinijevih brzojavk je dalje razvidno, da je priporočal občinskim upravam, naj kontrolirajo cene živil, hišnim lastnikom pa da preprečijo podražitev najemnin, ker opozicijske stranke nameravajo vprašanje draginje uporabiti v svoje propagandne namene. Glede fašističnega nasilja pa je naročil, da je treba »1. podvzeti vse potrebne preventivne ukrepe, da se preprečijo incidenti, 2. zatreti incidente čim hitreje in 3. takoj obvestiti notranje ministrstvo, da bo moglo ugotoviti pomen incidentov in preprečiti morebitne špekulacije«.⁵

Besednjak, ki je marca poslušal Mussolinijeva zagotovila o volilni svobodi, je dobra dva meseca pozneje kot poslanec rimskega parlamenta v zbornici razkril neizpolnjene obljube vladnega predsednika. Priznal je, da so bili slovanski stranki v tržaški pokrajini, deloma tudi v Istri dovoljeni volilni shodi in da je bil v tržaški pokrajini svobodni tudi volilni postopek. Toda v Istri in na Goriškem je volitve spremljal nepopisen teror. »Kar se je zgodilo pri nas za časa volilne borbe, pomeni očiten upor proti ukazom ministrskega predsednika,

³ Goriška straža, 3. III. 1924.

⁴ Goriška straža, 10. III. 1924.

⁵ Brzojavke Mussolinija z dne 15., 27., 29. II. in 1. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

organiziran od krajevnih oblastev in domačega fašizma... Mesto svobode smo imeli nasilstva in nezakovitosti brez števila. Našim volivcem so se trgale volilne legitimacije, zastopnike naših list so odstranjevali od volilnih komisij, družinske očete in mladeniče so pretepali, v nekaterih krajih se je vršil volilni boj med strelj pušk, v bolnišnicah smo imeli svoje ranjence.« Za vse to so odgovorni zastopniki vlade v Julijski krajini. Podrejeni fašistični oblastniki so se iz osebnih razlogov uprli Mussolinijevim ukazom in s tem omajali med množicami državno avtoriteto in ugled ministrskega predsednika, čeprav smo »mi (politično vodstvo, op. M. K.) odločno odklonili misel, da bi bil Mussolini z nami neiskren... Njegova dobra vera je izven dvoma.«⁶

Slovenski poslanci so bili edini predstavniki manjšinskih strank iz Julijske krajine, ki so izražali zaupanje v fašistično vlado, ki so valili vso krivdo zgolj na lokalne oblasti; laskali so se, pričakujoč drobtin, ki jih bo Italija odmerila slovanski manjšini.

Splošna vladna in strankina politika ni izbirala sredstev, kadar je šlo za oblast, pa če je Mussolini to odobral ali ne. Komunistični list »Delo« je po volitvah objavil del tajne okrožnice, ki jo je fašistična organizacija v pokrajini Avellino pred volitvami razposlala tajnikom organizacij. »Pomen pojutrišnjih volitev je jasno začrtan: za ali proti vladi, za ali proti fašizmu. Zaradi tega nam ne zadostuje večina (glasov, op. M. K.), četudi pretežna večina. Ni nam zadosti, da zmagamo, ampak moramo zmagati sijajno. Treba je dokazati s plebiscitom, da je vsa naša pokrajina udana vladi in stranki Mussolinija.« V naslednjih stavkih so razložene metode za doseg te »sijajne večine«: Kjer bi predsedniki volilnih komisij zaradi nasprotovanja fašizmu ali iz drugih razlogov dopustili volivcem, da volijo v kabinah (postopek, ki ga je določal zakon), je treba poskrbeti za kontrolo glasovanja sumljivih in nezanesljivih volivcev. Če bi se pri štetju glasov izkazalo, da so nasprotniki le dobili številne glasove, je le-te treba uničiti. Ker ni mogoče poslati v vse kraje milico, morajo fašisti sami poskrbeti, da sestavijo akcijske čete, ki bodo s silo preprečile namene sovražnikov.⁷

Po podatkih iz republikanskega lista »L'Emancipazione« je istrska pokrajinska fašistična zveza sporočila svojim zaupnikom na terenu, naj poskrbijo, da bodo volitve v Istri pravi plebiscit ljubezni in vdanosti vladi. In če hočejo doseči ta cilj, morajo preprečiti vsako kontrolo predstavnikov opozicijskih strank nad volilnim postopkom in prilagoditi volilne rezultate načrtom.⁸

Omenjeni navodili dveh lokalnih vodstev fašistične organizacije pa še druga neobjavljena navodila so bila v polni meri izpolnjena malodane po vseh volilnih sekcijah Julijske krajine.⁹ V nekaterih primerih so bili zastopniki manjšinskih list, ki so po zakonu imeli pravico in dolžnost biti navzoči pri volilnem aktu, in člani volilnih komisij, privrženci nefašističnih strank, že pred dnevom volitev z grožnjami ustrahovani in opozorjeni, naj ne hodijo na volišča. Ponekod so bili celo pregnani iz domačega kraja pa tudi pretepeni in izpostavljeni osebnim in stanovanjskim preiskavam. V Renčah so npr. fašisti pretepli zastopnika komunistične liste, kar pa je volivce posebej podžgalo, da so oddali

⁶ Goriška straža, 12. VI. 1924.

⁷ Delo, 17. IV. 1924.

⁸ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁹ Ne obravnavamo furlanskega dela videmske pokrajine.

visoko število glasov komunistični listi.¹⁰ Zastopnika slovanske liste iz Vrtojbe so v noči pred volitvami odpeljali v Gorico.¹¹ V Biljani so pretepli člana volilne komisije, zastopnika slovanske liste in njegovega namestnika, ter jih tako poškodovali, da niso mogli na volišče.¹² V Kožbani, Medani, Števerjanu, Podgori, Desklah, Avčah, Dolini, Boljujncu, Piranu, Poreču, Vodnjanu in v mnogih drugih krajih so izgnali z volišč zastopnike opozicijskih strank in nefašistične člane volilnih komisij, tako da so sami fašisti lahko po mili volji kontrolirali glasovanje in »ugotavljali« volilne izide.¹³ Na Malem Lošinju so blokirali stanovanje sekretarja republikanske stranke in pretrgali telefonsko zvezo.¹⁴

Okrnjene volilne komisije, v katerih so ostali samo člani in privrženci fašistične stranke, so imele lahko delo. Poleg teh so na voliščih vedrili marsikod še civilni komisarji, ki so v večini občin nadomeščali odstavljene župane, karabinjerji in oboroženi fašistični miličniki. Ponekod so zavračali »sumljive« volivce z motivacijo, da osebni podatki, vpisani v volilne izkaznice, niso pravilni. Včasih je manjkalo bivališče, drugič je bilo napačno vpisano očetovstvo. Volilni upravičenec npr. ni smel glasovati, ker je v izkaznici pisalo, da je oče živ; v resnici pa je bil mrtev. V Mareziĝah je civilni komisar kar na vhodu v volilni prostor javno »popravljal« podatke v volilnih izkaznicah.¹⁵ V sekciji Krvavi potok mnogim volivcem niso dovolili glasovati, ker so žive razglasili za mrtve in obratno. V Vrhpolju ni moglo glasovati 25 volivcev.¹⁶

Člani volilnih komisij so ponekod zlepa nagovarjali volivce, naj črtajo fašistični znak; drugeje so ta znak sami črtali. Največ pa je bilo primerov, da je v kabini, kjer naj bi volivec tajno volil sedel domači politični funkcionar, včasih sam civilni komisar ali pa oborožen fašist, ki je ukazal volivcu, kateri znak naj črta ali pa vsaj kontroliral, koga je kdo volil, čemur so sledile represalije. Glasovnice nasprotnih strank so v velikih količinah romale v koš za papir, ali pa so jih raztrgane raztrosili v okolici volišča. Še prej so si zabeležili imena oseb, ki so take glasovnice oddale. Sledili so pretepi, odpusti z dela in pustošenja stanovanj. Kontrola glasovanja na voliščih je bila ugotovljena v mnogih krajih. V Oprtalju so spremljevalci v kabinah sami črtali fašistični znak.¹⁷ V sekciji št. 724 v Kopru je volilna komisija zmetala v koš vse glasovnice, ki so pripadale manjšinskim strankam. V Motovunu je komisija metala v žaro glasovnice z neodtrgano evidenčno številko, da so bile neveljavne.¹⁸ Na Cresu, v sekciji št. 857, so volivci morali črtati znak liktorskega fašija kar na mizi pred komisijo, če pa so zahtevali kabino, jih je tjakaj spremljal opazovalec, ki je največkrat sam volil.¹⁹ V Pulju je »nadzornik« v kabini prijazno podučeval volivce, kako naj volijo. Vodstvo fašistične stranke je naročilo svojim privržencem, naj ob vstopu v kabino drže roko na prsih, da bi jih tamkaj spoznali. Kdor ni imel roke na prsih, je bil izpostavljen šikanam ali celo izgonu

¹⁰ Edinost, 17. IV. 1924.

¹¹ Goriška straža, 8. IV. 1924.

¹² Goriška straža, 8. IV. 1924.

¹³ Il Lavoratore, 19. IV. 1924; Goriška straža, 10. IV. 1924; Delo, 7. V. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

¹⁴ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

¹⁵ Edinost, 12. IV. 1924.

¹⁶ Mali list, 11. IV. 1924.

¹⁷ Edinost, 9. IV. 1924.

¹⁸ Edinost, 10. IV. 1924.

¹⁹ Edinost, 13. IV. 1924.

z volišča. Predstavniki manjšinskih list, katere so po večjih mestih tolerirali, so zapustili volišče, potem ko jim ni uspelo, da bi te podatke vnesli v zapisnik. Na ta način je v Pulju glasovanje res postalo plebiscit za fašistično stranko.²⁰ V Kanfanaru je v kabini sedel župan in ukazoval: »Crtaј svežanj!« (liktorski fašijo). Večina volivcev pa v kabino ni marala vstopiti. Podobno je bilo na Malem Lošinju. V Tinjanu je komisija nalagala glasovnice po vrsti na kup, namesto da bi jih metala v žaro, nakar je lahko ugotovila, kdo je koga vodil.²¹

Omejevanje svobode glasovanja s kontrolo, ustrahovanjem, šikanami in ponarejanjem je ponekod spremljalo tudi fizično nasilje, ki se je uveljavljalo že med volilno kampanjo in na predvolilnih zborovanjih. Na zborovanju, ki so ga pripravili predstavniki slovanske liste v Ajdovščini 30. marca 1924, so fašisti iz zasede streljali na odhajajoče zborovalce in ranili kmeta Antona Štrancarja. Štrancar je 20. maja 1924 za ranami umrl.²² Drugih smrtnih žrtev v Julijski krajini ni bilo, pač pa so bili razen prej omenjenih zaupnikov in predstavnikov manjšinskih list tudi mnogi volivci nevarno ali lažje ranjeni. V Komen se je na dan volitev s kamioni pripeljalo okrog 35 fašistov, ki so pretepli štiri volivce, in nato sami glasovali. Na Tolminskem med volitvami ni bilo nasilja, pač pa so fašisti 30. marca s kamenjem napadli sedež »Rokodelskega bralnega društva« v Tolminu, v Volčah pa hišo gostilničarja Hvale.²³ V Biljani so fašisti iz Krmina 5. aprila pretepli več volivcev.²⁴ V Kožbani so s puškinimi kopiti ranili 8 oseb.²⁵ V Števrnjanu so aretirali štiri volivce s pretevez, da nosijo pri sebi slovanske volilne letake.²⁶ Še slabše se je godilo volivcem v Istri. Vodnjanski fašisti so s palicami razgnali volivce v sekciji Marčane.²⁷ V občini Buzet so volišče sekcije št. 737 skrivaj predstavili iz vasi Sočerga v Buzetu, da bi preprečili glasovanje buzetskimi okoliškimi kmetom. Pred voliščem v Buzetu so fašisti napadli okrog 200 volivcev in jih razgnali, nekaj oseb je med pretepom dobilo telesne poškodbe. V Vižinadi so fašisti obkolili vas in s silo preprečili vstop volivcem iz okoliških vasi.²⁸ V Žminju so bile po ulicah raztrosene vžigalne kepice, ki so ob prihodu glavnine volivcev eksplodirale. Ob tem znaku so fašisti navalili na volivce s palicami, žilavkami, kamenjem in orožjem, češ da so le-ti oboroženi in da streljajo po mestu. Razgnani volivci so se še dvakrat vrnili pred volišče, toda tudi tedaj jih niso pustili do kabin, temveč so streljali nanje in ranili pet oseb.²⁹ Tudi v Pazinu so s streljanjem nagnali volivce in jim s kamioni sledili do doma. Od 95 % volivcev, ki so se odpravili na volišče, jih je lahko glasovalo le 5 %.³⁰ Podobno je bilo v Poreču. Fašisti so zastražili dohode v mesto in zavračali okoliške kmete; okrog 500 volilnih upravičencev ni moglo priti do volišč.³¹ V višnjanski občini je bilo enako.

²⁰ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

²¹ Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

²² Mali list, 30. V. 1924; Goriška straža, 12. VI. 1924.

²³ Edinost, 17. IV. 1924.

²⁴ Edinost, 8. IV. 1924.

²⁵ Edinost, 15. IV. 1924.

²⁶ Goriška straža, 11. IV. 1924.

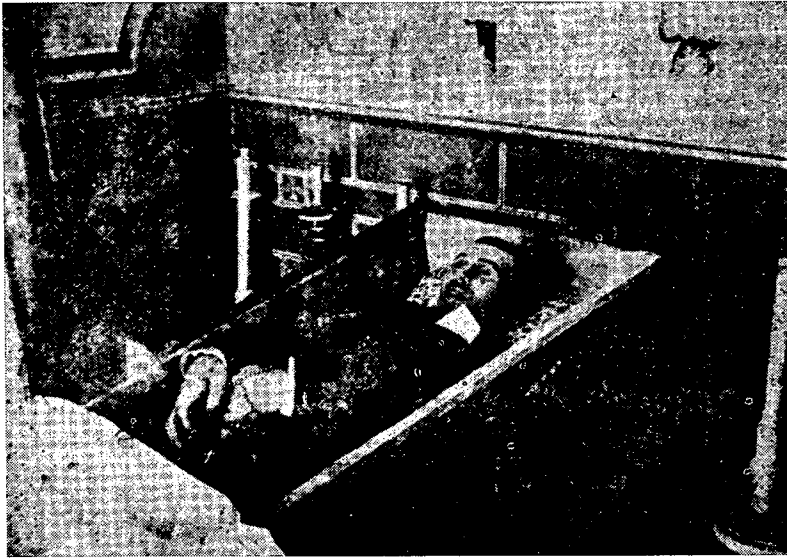
²⁷ Edinost, 15. IV. 1924.

²⁸ Edinost, 10. IV. 1924.

²⁹ Edinost, 10. IV. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

³⁰ Goriška straža, 11. IV. 1924; Pučki prijatelj, 19. IV. 1924.

³¹ Edinost, 9. IV. 1924.

Anton Strancar na mrtvaškem odru; ubili so ga fašisti med volilno kampanjo leta 1924

Navedeni so le najbolj drastični primeri nasilja, ki pa dovolj zgovorno pričajo o fašističnem sistemu pridobivanja glasov. V resnici je bilo najbrž slabše, kot je mogoče na splošno opisati, kar dokazujejo predvsem volilni rezultati. »Vsled ogromnih količin poročil o nezaslišanih nasiljih, ki so se vršila po vsej Istri, ne moremo objaviti... še več podatkov. Povemo pa naprej, da je v naših rokah toliko materiala... (in) naše besede (so) le seme onega, kar bi morali povedati.«³² Puljski prefekt je že v omenjenih poročilih notranjemu ministrstvu zapisal, da je bila težnja Istranov po abstinenci premagana deloma z neizprosnostjo, največ pa zato, ker je Mussolini na kongresu sindikatov izjavil, da je Istra vredna njegove posebne skrbi. »To je več zaleglo kot ves naš trud.« Volitve so po poročilih prefekta bile mirne, incidentov ni bilo; »če izvzamemo primere, ko so nacionalistični elementi brez hujših posledic razpršili slovanske volivce, ki so poskušali priti na volišča vzklikajoč ‚Živela Jugoslavija!‘« Potem ko so jih razgnali, so jim seveda dovolili, da so se posamič vrnili k žaram.³³ Poreški podprefekt je med drugim poročal puljskemu prefektu, da je fašistična organizacija delovala z veliko prizadevnostjo v tistih krajih, kjer prebivajo Italijani, na podeželju pa se je trudila, da bi bila udeležba slovanskih nasprotnih elementov kolikor mogoče majhna.³⁴ Priznanja lokalnih oblasti o nasilju nad slovansko manjšino so resda skopa, toda ker težijo po povečevanju fašistične zavesti v Istri ne morejo zanikati truda, ki so ga vložile, da bi dokazale to zavest. Že to nam zgovorno potrjuje resničnost časopisnih poročil.

Povsod, kjer so ljudi pregnali z volišč in tako večini volivcev preperečili, da bi glasovali, bi morali biti volilni rezultati enako slabi za vse kandidatne

³² Edinost, 9. IV. 1924.

³³ Poročilo puljskega prefekta 21. IV. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

³⁴ Poročilo poreškega podprefekta 16. V. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 16/I.

liste. Toda omenjenim načinom je sledila druga faza, v kateri so nastopili nasilneži kot volilni upravičenci. Legitimacije, odvzete volilnim upravičencem ali tistim, ki se volitev niso udeležili, so uporabili »prišleki na kamionih« in z njimi »zakonito« glasovali. V dveh sekcijah na Malem Lošinju je bilo oddanih npr. 1026 glasov, toda vseh volivcev je bilo v resnici le okrog 500, saj jih je okrog 60 odstotkov emigriralo v Ameriko.³⁵ V vsem okraju je bilo vpisanih 6429 volilnih upravičencev, toda lošinjski podprefekt je sam ugotovil, da je dejanskih volivcev precej manj, ker so emigrirali.³⁶ Iz volilnih rezultatov pa ta minus ni razviden.

V Trstu, kjer ni bilo fizičnih nasilij kakor ne po drugih večjih italijanskih mestih, je bilo izmed približno 230.000 prebivalcev vpisanih v volilne imenike okrog 56.000 volilnih upravičencev, kar je po cenitvah republikanskega lista močno pretirana številka. Po istem viru je Trst v resnici imel le okrog 46.000 volilnih upravičencev. Fašistični list »Il Piccolo« je npr. objavil članek, v katerem je avtor ugotavljal, da v Trstu ni bilo oddanih lastnikom okrog 8000 volilnih izkaznic oziroma da jih volilni upravičenci niso dvignili na volilnem uradu. Te volilne izkaznice, nadaljuje »L'Emancipazione«, namenjene osebam, ki so bile v emigraciji, mrtve ali iz drugih razlogov odsotne, so uporabili fašisti, ki so svojo volilno pravico že izkoristili ali je pa sploh niso imeli. Razen tega je bilo izdelanih še na stotine duplikatov, ki so tudi služili za večkratno glasovanje. » Mnogi naši predstavniki (republikanci, op. M. K.) trde, da je, milo rečeno, moč reducirati 18.000 fašističnih glasov (v Trstu) na dejanskih 6000.« Do trinajste ure je v Trstu glasovalo okrog 40 odstotkov volivcev, popoldne so še prav redki prihajali k žaram, v zadnjih štirih urah, med peto popoldne in deveto zvečer pa je prišla na volišča glavnina volivcev s ponarejenimi ali odveztimi volilnimi izkaznicami. »Z vrtoglavo naglico so vsi mestni avtomobili prevažali iz kraja v kraj ,volivce', da so glasovali po deset-, dvajset-, tridesetkrat.«³⁷ V Gradiški so tisti republikanci, socialisti in komunisti, ki so že pred meseci odpotovali v Ameriko, vsi glasovali za fašistično listo, podobno so storili mnogi pokojni in še številnejši bolniki, ki so bili priklenjeni na postelje. Pozno popoldne so se odpirali provizorični uradi, ki so skrbeli za izdelovanje in razdeljevanje duplikatov volilnih izkaznic.³⁸ V poročilih lokalnega tiska pogosto zasledimo ironično oceno volilnega postopka, ko je rečeno, da so se »volitve delale«, ali da je »komisija sama volila«, kar najbrž ni bila pretirana trditev.

Razveljavljanje opozicijskih glasovnic in množenje fašističnih zaradi večkratnega glasovanja fašistov, podkupovanja, prisiljevanja po kabinah in terorja sta bila poglobitna vzroka za visok odstotek volilne udeležbe in visoko število glasov za fašistično listo, ki je ponekod res imelo plebiscitarni značaj. Volilni rezultati po posameznih krajih, obravnavani v naslednjem poglavju, so bili torej odvisni od tega, koliko si je režimska stranka prizadevala, da si zviša število glasov in oslabi rezultate strank, ki so pred tremi leti v tistem kraju prevladovala. Po vsem tem je lahko razumeti, da so bili rezultati za neko stranko, v prvi vrsti za socialiste in komuniste leta 1924 nerazumljivo slabi prav tam,

³⁵ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

³⁶ Poročilo z dne 8. III. 1924, Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

³⁷ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

³⁸ L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

kjer so bili leta 1921 ugodni.³⁹ Nekatere volilne rezultate, v katerih se je drastično kazala »fašistična volilna metoda«, moramo vendarle omeniti. Podatke o njih najdemo v tiskanih virih.

Slovenski gorski kraji so bili manj izpostavljeni nasilju in ponarejanju kot bližnja okolica Gorice, Brda in Gradiščansko. V Romansu je bilo razveljavljenih 34 komunističnih glasov, v Biljani 23, v Opatjem selu 19, v Vilešu 73, v Kojškem 8, v Sagrađu vsega 46, od teh 24 komunističnih.⁴⁰ V občini Bilje je bilo 130 neveljavnih glasovnic.⁴¹ V Renčah je dejansko pripadalo fašistični listi le 30 glasov, priznan pa ji je bil 101. V Komnu je bilo oddanih za fašistično listo 14 glasov, ostalih 15 glasov so oddali tisti fašisti, ki so pozno popoldne prišli v vas.⁴² V Vrhpolju je glasovalo 5 fašistov, ki niso bili vpisani v tamkajšnji volilni imenik; v Šentvidu je bilo 50 slovenskih volivcev izpuščenih iz volilnega imenika.⁴³ V Rihemberku je slovanska lista dobila 511 glasov, od teh je bilo 88 spornih, ker je bil znak lipe večkrat prečrtan.⁴⁴ Okrožni volilni urad v Trstu je te glasove kljub temu priznal.

V tržaški pokrajini, kjer je bilo manj nasilja kot v drugih dveh, je bilo največ primerov razveljavljanja glasov. V občini Povir je volilna komisija razveljavila vseh 69 glasov za slovansko listo, ker je bil volilni znak lipe in planike na glasovnici narobene odtisnjen.⁴⁵ To napako, ki je bila na več glasovnicah, so komisije v nekaterih občinah izrabile za razveljavljanje opozicijskih glasov, ne pa tudi fašističnih. Okrožna volilna komisija kljub protestu ni priznala slovanskih glasov v Povirju. V Košani je bilo veljavnih le 79 glasov, 124 pa neveljavnih. V eni izmed postojnskih sekcij je bilo razveljavljenih 148 glasov, v Šmihelu 163, v Št. Petru na Krasu 97, v Velikem Dolu 40.⁴⁶ V občini Štorje je bilo 85 glasov neveljavnih, ker so bili volilni znaki na glasovnicah prekrizani namesto prečrtani.⁴⁷ V sekciji tržaškega predmestja Katinara je bilo razveljavljenih 30 glasov, oddanih za republikansko stranko, ker črte na znaku republikanske stranke niso bile zarisane ravno temveč vijugasto; iz enakega razloga je bilo razveljavljenih mnogo komunističnih in slovanskih glasov.⁴⁸ V Sezani je komunistična lista dobila 134 glasov, pa jih je bilo priznanih le 73, 61 glasov je bilo razveljavljenih.⁴⁹ V vsej tržaški pokrajini je bilo neveljavnih 3071 glasov,⁵⁰ to je toliko, kot so jih skupno dobile liste socialistov unitarcev, maksimalistov ter popolarov.

Profašistični tisk je glede tržaške pokrajine opozoril še na to, da je bila prav tu zelo močna tendenca po abstinenca. V Kači vasi npr. je bilo vpisanih 106 volilnih upravičencev, glasovalo pa jih je samo 49. V Košani jih izmed 560 vpisanih ni glasovalo 214, v Šmihelu se je vzdržal 201 volivec izmed 554, v Št. Petru na Krasu 279 izmed 805, v Britofu 104 izmed 302, v Hrenovicah 277

³⁹ Prim. gradiščanski okraj, trbiški okraj in posamezne kraje v priloženih tabelah.

⁴⁰ L'Unitá, 15. IV. 1924; Il Lavoratore, 19. IV. 1924.

⁴¹ Il Piccolo, 12. IV. 1924.

⁴² Edinost, 17. IV. 1924.

⁴³ Goriška straža, 11. IV. 1924.

⁴⁴ Edinost, 9. IV. 1924.

⁴⁵ Edinost, 15. IV. 1924.

⁴⁶ Edinost, 9. IV. 1924.

⁴⁷ Il Piccolo, 12. IV. 1924.

⁴⁸ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁴⁹ Delo, 10. IV. 1924.

⁵⁰ Edinost, 9. IV. 1924.

izmed 760 itd. Po mnenju fašističnega poročevalca je tolikšno število vzdržanih glasov dokazovalo, da so volivci raje ostali doma, kakor da bi glasovali za slovansko listo. Govorice o nasilju so laž in nasilje obstaja le v fantaziji poraženih slovanskih kolovodij, ki ne najdejo boljših izgovorov za izgubljeno zaupanje množic.⁵¹ Resnica je najbrž nekje na sredi. Sodeč po drugih virih in po rezultatih so množice res bojkotirale volitve tudi zaradi razočaranja nad politiko slovanskih organizacij, toda ta razlog in sama abstinenca še ne zanikata drugih dejstev, ki jih ugotavljamo: razveljavljanje glasovnic, nezakonito glasovanje in raznovrstni incidenti.

V puljski pokrajini so bili končni rezultati v posameznih občinah in volilnih sekcijah v večji meri ponarejeni kot v drugih dveh pokrajinah, kjer je vsaj ponekod kazalo, da je bilo štetje zakonito, ker so bila razveljavljanja na neki način opravičena. Republikanski list ocenjuje, da je njegova stranka izgubila v Istri okrog 6000 glasov zaradi preprečene volilne udeležbe.⁵² V Izoli je bilo republikancem priznanih le 16 glasov izmed 30 oddanih, v Višnjaju 120 namesto nekaj stotin, v Umagu 86 izmed 600 oddanih. Po izjavi nekega fašista je v Umagu prvo štetje ugotovilo naslednje rezultate: fašisti 647, republikanci 688, komunisti 122, popolarji 36, Slovani 43.⁵³ Ti rezultati so bili nato takole popravljeni: fašisti 1345, republikanci 86, komunisti 54, popolarji 33, Slovani 3. V eni izmed sekcij dekanske občine so našli 44 glasov za komunistično listo, 203 za fašistično in 210 za slovansko, v resnici pa je bilo oddanih nad 200 glasov komunistični listi, 150 slovanski, od 30 do 35 pa fašistični listi. »Ko je predsednik komisije brisal z gumico črto na našem (komunističnem, op. M. K.) znaku, je predlagal zastopnik lipe onemu fašista: enega tebi, enega meni, enega tebi itd. dokler se zaloga ne izčrpa.« Trditev, da sta si v dekanski sekciji delili komunistične glasove slovanska in fašistična lista, potrjujejo po mnenju »Dela« rezultati v drugih dveh sekcijah iste občine, kjer so komunisti pri Sv. Antonu dobili 230 glasov, Slovani pa 49, podobno tudi v sekciji Osp.⁵⁴ Ni izključeno, da je ponekod tudi slovanska lista bila udeležena pri goljufijah; takratni očividec Ivan Regent trdi, da so celo na višji inštanci, na okrožnem volilnem uradu v Trstu, dodelili okrog 1000 komunističnih glasov slovanski listi. Teh podatkov pa tudi ne drugih, ki jih navajamo, ne moremo preveriti; naj ostanejo v ilustracijo različnih možnosti, ki pa ne izključujejo, da so tudi slovanski glasovi največkrat bili v enaki nemilosti kot komunistični. V Žminju bi v primeru svobodnih volitev pripadalo slovanski listi okrog 2000 glasov,⁵⁵ pa so jih našli le 222. V Motovunu bi morala dobiti slovanska lista okrog 800 glasov,⁵⁶ pa jih je komisija našla le 92.

V Koprju so bile razlike med resničnimi in uradno priznanimi rezultati po trditvah komunističnega časopisa naslednje: fašisti 375 glasov, priznanih 2378, popolarji 990 glasov, priznanih 95, komunisti 835 glasov, priznanih 98, republikanci 376 glasov, priznanih 95, unitarci 220 glasov, priznanih 18.⁵⁷

⁵¹ Il Piccolo, 11. IV. 1924.

⁵² L'Emancipazione, 12. IV. 1924.

⁵³ L'Emancipazione, 19. IV. 1924.

⁵⁴ Delo, 1. in 10. V. 1924.

⁵⁵ Edinost, 13. IV. 1924.

⁵⁶ Edinost, 10. IV. 1924.

⁵⁷ Il Lavoratore, 19. IV. 1924.

Morda so številke resničnih glasov v tedanjem tisku pretirane ali nepravilne, vendar že ob prvem pogledu v tabele volilnih rezultatov lahko razberemo, če primerjamo številke za posamezne stranke v letu 1921 in 1924, da so na tolikšne razlike morali vplivati tudi drugi razlogi, ne zgolj različna politična usmerjenost volilnih množic. Pri tem je treba še posebej upoštevati, da so že rezultati v letu 1921 bili vsaj v Istri odvisni od fašističnega nasilja. Gornje podatke o nasilju, ponarejanju in drugih nezakonitih postopkih pa po svoje potrjujejo tudi predvolilne prognoze lokalnih oblasti o volilnih izidih. Po naročilu notranjega ministrstva so morale prefekture in podprefekture pred volitvami ugotoviti približno število glasov za posamezno stranko s tem, da so upoštevale razmerje političnih sil na terenu. Ker so nam na voljo nekatera poročila istrskih podprefektur, moremo primerjati prognoze s končnimi rezultati za nekatere občine koprškega okraja, kar posebej pričra o verodostojnosti časopisnih poročil:

	Fašistična stranka		rezultati 1924
	rezultati 1921	prognoza ⁵⁸ za 1924	
Buzet	897	600	1383
Izola	220	400	1501
Koper	299	850	2378
Piran	802	1100	2404

Sorazmerno nizkemu številu fašističnih glasov so lokalne oblasti predvidevale višje število za vse druge manjšinske liste.

Še preden je okrožno prizivno sodišče v Trstu razglasilo volilne rezultate za vse volilno okrožje, je predstavnik liste »proletarskega združenja« vložil protest, ki so ga podprli tudi predstavniki slovanske in republikanske liste. V protestu je rečeno, da volitve v Julijski krajini niso potekale po določenih volilnega zakona. V mnogih krajih so s silo preprečili predstavnikom manjšinskih list, da bi prišli na volišča, ali pa so jih opozorili, naj zapuste volišča, ponekod so jih celo izgnali in pretepli. V mnogih volilnih sekcijah je bilo torej štetje glasov brez kontrole in brez vsakršnega poročstva zakonitosti. V mnogih primerih je mogoče dokazati, da je bilo število glasov za listo »proletarskega združenja«, pa tudi za druge manjšinske liste za trikrat ali štirikrat višje od uradno izkazanega števila. V nekaterih sekcijah predsedniki volilnih komisij niso upoštevali zakonskega določila o tajnosti glasovanja. Obstajajo dokazi, da so v mnogih občinah volili upravičeni in neupravičeni volivci z volilnimi izkaznicami, ki jim niso pripadale, nekateri pa so smeli glasovati tudi večkrat. »Ne omenjamo drugih neštetih slučajev osebnega nasilja, zaplembo volilnih izkaznic v lokalnih uradih in v privatnih stanovanjih, preiskave stanovanj, aretacij, groženj, preteпов itd., kar vse je težilo po preprečitvi svobodnega glasovanja volivcev.«⁵⁹

Tako kot v Julijski krajini je fašistična lista zmagovala v vseh volilnih okrožjih v Italiji.

⁵⁸ Historijski arhiv Reka, fasc. 15/III.

⁵⁹ L'Unità, 15. IV. 1924.

11. Izidi volitev v poslansko zbornico 6. aprila 1924

Italija je bila za volitve 6. aprila 1924 razdeljena na 15 volilnih okrožij, ki so se razen dveh skladala z mejami zemljepisnih enot — dežel (regioni).

Število volilnih upravičencev v državi se je leta 1924 v primerjavi z letom 1921 zvišalo zaradi naravnega prirastka za 248.168 oseb, kar je znašalo 31,24 % vseh prebivalcev. Izmed 12.069.336 vpisanih volivcev jih je bilo 586.483 v emigraciji, 129.884 pa pod orožjem, torej je volilno pravico lahko uporabilo le 11.352.949 volilnih upravičencev ali 29,38 % vseh prebivalcev.

Volilo je 7.614.451 volivcev, kar znaša 63,1 % vseh vpisanih volivcev oziroma 63,8 % tistih volivcev, ki so na dan volitev lahko glasovali. Najvišja udeležba je bila v deželi Puglie (81,6 %), najnižja v Abruzzih (54,3 %). Od oddanih glasov je bilo 7.165.502 ali 94,1 % veljavnih, od teh pa 7.021.551 učinkovitih, oddanih listam, ki so dosegle enega ali več mandatov. Odstotek neučinkovitih glasov je v primerjavi z letom 1921 padel s 4,7 na 2, kar je predvsem posledica obsežnejših volilnih okrožij. Prednostne glasove so leta 1924 dobile samo manjšinske liste, zato je bil njihov poprečni odstotek mnogo nižji kot tri leta prej; padel je od 230 na 111. Največ prednostnih glasov je bilo na Siciliji (203 %), najmanj v Julijski krajini (39 %).

Nastopilo je 13 političnih strank, ki so združevale 23 struj. Predložile so skupno 133 kandidatnih list s 1306 kandidati oziroma s 1247 kandidati, če odštejemo 65 oseb, ki so kandidirale v dveh volilnih okrožjih. V vseh okrožjih so nastopile le fašistična stranka, stranka socialistov unitarcev in ljudska stranka. Druge stranke so predložile kandidatne liste v tistih okrožjih, kjer so računale na uspeh. Socialistična stranka maksimalistov in komunistična stranka nista kandidirali v dveh volilnih okrožjih.

Spodnja tabela kaže volilne izide, ki so jih dosegle politične stranke v Italiji leta 1924.

Stranke	Število kand.	Stev. izv. poslancev	Število glasov	% glasov
fašistična	378	374 ¹	4.653.488	64,9
fašisti disidenti	8	1	18.062	0,3
socialisti unitarci	113	24	422.957	5,9
socialisti maksimalisti	129	22	360.694	5,0
komunistična	157	19	268.191	2,7
republikanska	82	7	133.714	1,9
ljudska	138	39	645.789	9,0
liberalna	98	15	233.521	3,3
ustavna opozicija	96	14	157.932	2,2
socialnodemokratska	54	10	111.035	1,6
kmečka stranka	37	4	73.569	1,0
Sardinci	7	2	24.059	0,3
Slovani in Nemci	9	4	62.491	0,9
skupno	1306	535	7.165.502	100,0

V primerjavi z volilnimi rezultati iz leta 1919 in 1921 so bili rezultati leta 1924 močno spremenjeni. Pokazali so drugačno razporeditev italijanskih političnih sil kot pred tremi leti. Fašistična stranka ob volitvah leta 1919 še ni

¹ Razen 356 poslancev izvoljenih na večinski listi je fašistična stranka dobila še 19 mandatov na manjšinski listi.

obstajala; posamezni pripadniki fašističnega gibanja so kandidirali na listah nekaterih drugih strank; leta 1921 so kandidirali v večjem številu v sklopu nacionalnega bloka, le v dveh okrožjih samostojno. Pet let po prvih povojnih parlamentarnih volitvah pa so osvojili nad polovico oddanih glasov. Spričo njihovega uspeha so vse druge stranke izgubile glasove, največ desničarske, tako imenovane ustavne stranke ali stranke reda, nekoliko manj levičarske struje. Iz naslednje tabele vidimo iz primerjave odstotkov volilnih izidov za trojne parlamentarne volitve spremembo v razvoju političnih sil v Italiji, če ne upoštevamo, da so volilni rezultati nepopoln izraz resnične politične moči neke stranke in če ne upoštevamo razmer ob volitvah leta 1924.

Politični tabori	%	1919 mand.	%	1921 mand.	%	1924 mand.
socialistični stranki in komunisti	34,4	163	29,9	139	14,6	65
ljudska stranka	20,5	100	20,4	108	9,0	39
republikanci, radikali, socialdemokrati, levi bloki	8,1	41	11,0	58	4,1	20
liberalci, demokrati (ustavne stranke)	35,4	197	36,6	216	5,5	29
drugi (kmetijci, Sardinci, Slovani, Nemci)	1,5	7	2,1	14	1,9	8
fašisti	—	—	—	— ²	64,9	374
skupno	100,0	508	100,0	535	100,0	535

Delavske stranke in ljudska stranka so leta 1924 izgubile relativno nad polovico glasov, levičarske meščanske stranke skoraj dve tretjini, konstitucionalne stranke pa skupno šest sedmin glasov.³

Fašistična stranka je v vseh volilnih okrožjih dobila okrog 2,176.000 glasov več kot vse manjšinske opozicijske liste skupaj. Nad polovico tega viška je dosegla v južni Italiji, medtem ko je v volilnih okrožjih severne Italije prevladala opozicija. Glasovi za fašistično listo so progresivno rasli od severa proti jugu. V petih volilnih okrožjih severne Italije so opozicijske liste zbrale skupno okrog 72.000 glasov več kot fašistična, v srednji Italiji (Emilia, Toskana, Marche, Lazio, Umbrija) je fašistična lista premagala manjšinske z okrog 870.000 glasovi, medtem ko so v drugih šestih okrožjih južne Italije fašisti prednjačili kar za 1,376.000 glasov.⁴

V volilnem okrožju Julijske krajine je živelo 1,715.117 oseb; od teh je bilo 472.140 volilnih upravičencev ali 27,5 % od števila prebivalcev.⁵ Iz lokalnega tiska in arhivskih dokumentov (za Istró) razberemo, da je bilo v Julijski krajini le 468.524 volivcev, kar ustreza 27,3 % od števila prebivalstva. Od tega jih je štela videmska pokrajina 288.425, tržaška 78.954, puljska 97.512, zadrška pa 3633.⁶ Zaradi pomanjkljivih virov ni mogoče ugotoviti, ali te številke, ki se ne ujemajo z objavljenimi v uradnem viru, ne ustrezajo morda številu volilnih

² Fašisti so po letu 1921 imeli v zbornici 35 poslancev, izvoljenih na blokovskih listah.

³ Podatki za vso državo so vzeti ali preračunani iz knjige Ugo Giusti, *Dai plebisciti alla costituente*.

⁴ *L'Unità*, 12. IV. 1924; *Edinost*, 13. IV. 1924.

⁵ Leta 1921 je bilo v treh volilnih okrožjih Julijske krajine ter v videmskem in zadrskem volilnem okrožju skupno 514.716 volilnih upravičencev, razliko 42.576 volivcev je moč pripisati spremenjenim mejam videmske pokrajine.

⁶ *Edinost*, 17. II. 1924; Goriška straža, 11. II. 1924; Historijski arhiv Reka.

upravičencev, ki so smeli glasovati. Ne glede na to, da so podatki iz tiska manj zanesljivi, moramo pri podrobnejšem obravnavanju volilnih rezultatov uporabljati le-te, ker drugih nimamo.

Na volitvah 6. aprila je bilo v Julijski krajini oddanih 287.749 glasov ali 60,9% vpisanih volilnih upravičencev (državno poprečje je znašalo 63,1%). Od teh je bilo 268.325 glasov veljavnih, 19.624 pa neveljavnih ali 6,8% (državno poprečje neveljavnih glasov je znašalo 5,9%, v Julijski krajini leta 1921 3,7%). Od veljavnih glasov je bilo 10.760 oddanih za liste, ki niso dosegle nobenega mandata. Torej je bilo 96% glasov učinkovitih, 4% pa neučinkovitih (državno poprečje neučinkovitih glasov je znašalo 2%). Tolikšno razliko v primerjavi z letom 1921, ko je odstotek neučinkovitih glasov za vsa tri volilna okrožja Julijske krajine znašal 25,6 je pripisati zgolj dejstvu, da je bilo volilno okrožje 1924 skoraj dvakrat večje kot vsa tri volilna okrožja leta 1921 in ni obsegalo samo narodnostno mešanega in s Slovani naseljenega ozemlja, temveč tudi ozemlje Furlanije. To je omogočilo tudi manjšim italijanskim strankam, da so dosegle potreben število glasov za enega ali več mandatov.

Veljavni glasovi v Julijski krajini so bili oddani posameznim strankam v temle razmerju:⁷

Stranke	Volilni znak	Število glasov	%	% v državi	Število mand.
fašistična	liktorski fašijo	161.826	60,3	64,9	15
slovanska	lipova vejica s planiko	29.847	11,1	0,9 ⁸	2
ljudska	ščit in križ	22.198	8,3	9,0	2
komunistična	srp, kladivo, sonce	20.765	7,7	2,7	2
soc. unitarna	vzhajajoče sonce	13.145	4,9	5,9	1
republikanska	lopata in bršljan	9.784	3,7	1,9	1
demokratska	peterokraka zvezda	5.702	2,1	2,2	—
soc. maksimalistična	srp, kladivo, knjiga	5.058	1,9	5,0	—

Na fašistični listi so bili izvoljeni vsi kandidati, ker je fašistična lista v celi državi dosegla in preseгла predviden odstotek glasov (25%). Med manjšinskimi strankami so bili mandati takole razdeljeni:

Slovani: Engelbert Besednjak iz goriškega društva »Edinost« s 14.120 prednostnimi glasovi in dr. Josip Wilfan iz tržaškega društva »Edinost« s 13.719 prednostnimi glasovi. Število prednostnih glasov za tretjega kandidata slovanske liste dr. Stangerja iz istrske organizacije je le malo zaostajalo za številom prednostnih glasov, oddanih za dr. Wilfana (13.719 : 13.311 za Stangerja).

Ljudska stranka: Luciano Fantoni s 4795 in Anibale Gilardini s 3068 prednostnimi glasovi.

Komunistična stranka: Egidio Gennari s 4755 prednostnimi glasovi in Jože Srebrnič s 3988 glasovi.

Socialisti unitarci: Giovanni Cosattini z 2000 prednostnimi glasovi.

Republikanska stranka: Cipriano Fachinetti s 1788 prednostnimi glasovi.¹⁰

⁷ Manuale 1924, str. 1100—1101; Edinost, 15. IV. 1924.

⁸ V državi je 0,9 odstotka dosegla skupna lista Slovanov in Nemcev.

⁹ Odstotek za državo je izračunan za več list ustavne opozicije, v Julijski krajini je nastopila le ena struja.

¹⁰ Manuale 1924, str. 1100, 1101.

Za volilno okrožje Julijske krajine je bil najbolj značilen visok odstotek glasov za komunistično stranko, ki je bil še vedno najvišji v vsej Italiji, za 5% nad državnim poprečjem. Temu sorazmerno je bil nizek odstotek glasov za socialiste maksimaliste, medtem ko so se unitarci proti pričakovanju močno približali državnemu poprečju. Tolikšen uspeh so unitarci dosegli na ozemlju furlanskega dela videmske pokrajine. Vse tri delavske stranke so dobile skupno 33.968 ali 14,5% veljavnih glasov, enako, kot je bilo za iste stranke državno poprečje (14,6%). Odstotek za fašistično listo je bil v Julijski krajini nekoliko nižji od državnega poprečja. Fašisti so v tem okrožju dobili 55.327 glasov več kot vse druge stranke skupaj. Omeniti je še republikansko stranko, ki je razen komunistov edina preseгла državno poprečje (za 1,8%). V relativnih številkah, odstotkih veljavnih glasov, moremo primerjati rezultate iz leta 1924 s tistimi iz leta 1921, če upoštevamo, da je bilo ozemlje Julijske krajine v letu 1924 mnogo obsežnejše kot tri leta prej.

Stranke	1921 ¹¹ %	1924 %
fašistična — nacionalni blok	34,2	60,3
slovanska	34,0	11,1
komunistična	14,3	7,7
socialistična maksimalistična in unitarna	8,4	6,8
ljudska	3,2	8,3
republikanska	5,9	3,7
demokratska	—	2,1

Iz tabele je razvidno, da je različnost ozemeljskega obsega ob obeh parlamentarnih volitvah vplivala predvsem na odstotek glasov za slovansko listo, ki se je relativno najbolj znižal, medtem ko se je z zvišanim številom furlanskega prebivalstva zvišal tudi odstotek za ljudsko stranko. Komunistična stranka je v absolutnih številkah dobila enako število glasov leta 1921 v ožji Julijski krajini, takrat v videmski in zadrski pokrajini sploh ni kandidirala, kot na obsežnejšem ozemlju leta 1924 (20.941 v letu 1924, 20.765 v letu 1921), v odstotkih pa je izgubila skoraj polovico glasov. Furlanski del videmske pokrajine je utrdil še socialistično unitarno stranko, ki v stari Julijski krajini ni imela volivcev; leta 1921 je sama videmska pokrajina, takrat brez goriške, oddala tedanji združeni socialistični stranki 52.190 glasov ali 33,9%.¹²

Pri obravnavanju volilnih rezultatov za volilno okrožje Julijske krajine smo uporabljali uradne podatke, objavljene v priročniku za poslance iz leta 1924. Za posamezne pokrajine, ki so spadale v to volilno okrožje, pa nimamo na razpolago uradnih statistik, temveč samo podatke, ki so jih objavili časopisi. Število teh glasov se ne ujema z uradnim, objavljenim v omenjenem viru. Naslednja tabela kaže razlike med uradnimi izidi in med številom glasov, izračunanim iz rezultatov v tisku.

¹¹ Brez videmske in zadrške pokrajine.

¹² Manuale 1921.

Stranke	Uradni vir ¹³ .	Casopisni vir ¹⁴	Razlike v časopisnem viru	
			-	+
fašistična	161.826	163.517	1691	—
slovanska	29.847	29.093	—	754
ljudska	22.198	22.106	—	92
komunistična	20.765	20.756	—	9
soc. unitarna	13.145	13.101	—	44
republikanska	9.784	9.812	28	—
demokratska	5.702	5.693	—	9
soc. maksimalistična	5.058	5.019	—	39
skupno	268.325	269.097	1719	947

Časopisi so torej navedli okrog 800 veljavnih glasov več, kot jih je bilo uradno priznanih. Razlika je največja pri glasovih za fašistično listo, ki ji je bilo pri prvem, lokalnem štetju prisojenih 1691 glasov več, kot jih je bilo uradno priznanih. Pri manjšinskih listah je vredno omeniti le razliko za slovansko listo, ki je v tisku dobila 754 glasov manj, kot je bilo uradno ugotovljenih. Pri obravnavanju rezultatov po pokrajinah lahko uporabimo ne glede na omenjene razlike le podatke, objavljene v tisku, za Istro tudi iz arhiva na Reki. Za pregled rezultatov na ožjih ozemeljskih področjih, okrožjih, pa imamo na voljo tudi podrobnejše podatke za vsako občino posebej, vendar se seštevek ne ujema niti s številkami objavljenimi v priročniku za poslance, niti s podatki, objavljenimi v časopisju za posamezne pokrajine. Tudi v tem primeru ne moremo preverjati pravilnosti in nepravilnosti štetja.

I. **Ozemlje puljske pokrajine** se je v glavnem skladalo z ozemljem bivšega poreškega volilnega okrožja leta 1921. V mejah posameznih političnih okrajev, sedanjih okrožjih, so nastale nekatere spremembe, ki pa niso bistveno spremenile števila prebivalstva. Okrožja Lošinj, Poreč in Pulj so ostala nespremenjena, obdržala so enake meje kot prejšnji istoimenski okraji. Pazinskemu okrožju je bilo priključenih nekaj delov koprškega okraja. Koprsko okrožje je odstopilo občini Milje in Dolino tržaškemu v tržaški provinci, pridobilo pa je občini Materija in Podgrad od okraja Volosko-Opatija. Okrožje Volosko-Opatija se je na severu povečalo z devetimi občinami iz bivšega postojnskega okraja.¹⁵

¹³ Manuale 1924.

¹⁴ Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924; Historijski arhiv Reka.

¹⁵ L. Čermelj, Politično upravna razdelitev Julijske krajine, Luč, 1927, I. I., str. 13, 14 (citiram: Čermelj, Luč, I).

Stranke	Poreško	Puljsko
fašistična	11.248 (5720)	15.605 (7450)
slovanska	219 (2460)	592 (2750)
ljudska	204 (320)	91 (370)
komunistična	403 (620) ¹⁸	832 (1100)
unitarna	15	60
republikanska	1.321 (1380)	570 (700)
demokratska	14	54 (500)
maksimalistična	61	105 (2480) ¹⁹
veljavnih glasov	13.485	17.909

V puljski pokrajini, ki je ob volitvah štela šest okrožij s 55 občinami, je bilo 65.599 veljavnih glasov. Od teh jih je 51.580 ali 77,1 % pripadalo fašistični listi. Od manjšinskih strank je dobila največ slovanska lista, 6657 glasov ali 10,1 %, dalje komunisti 3131 glasov ali 4,6 %, nato republikanci 2455 glasov ali 3,8 %, ljudska stranka 1070 glasov ali 1,6 %, socialisti maksimalisti 375 glasov ali 0,6 %, socialisti unitarci 200 glasov ali 0,3 %, in na zadnjem mestu demokrati 131 glasov ali 0,2 %.¹⁶

Po posameznih okrožjih puljske pokrajine so stranke dosegle rezultate, ki so razvidni v tabeli pod opombami na str. 118 in 119.¹⁷

V vseh okrožjih²⁰ so upravni organi predvideli²¹ močnejšo uveljavitev manjšinskih strank, predvsem slovanske liste, in mnogo slabše rezultate za fašistično listo, kot so jih izkazale volitve. Te prognoze kažejo, da so manjšinske stranke, zlasti Slovani, imele mnogo več privržencev med volivci, kot je izraženo v volilnih rezultatih. Na volilni postopek sta torej v veliki meri vplivala teror in ponarejanje, ki si ju je vladajoča struja lahko dovolila. Za druge pokrajine Julijske krajine nimamo podobnih primerjav, lahko pa sklepamo, da položaj ni bil mnogo boljši kot v Istri in da so bili volilni rezultati enako neobjektivni.

V odstotkih so stranke v okrožjih puljske province dosegle te rezultate:

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljuds.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.
poreško	83,4	1,6	1,5	2,9	0,1	9,8	0,1	0,4
puljsko	87,1	3,3	0,6	4,6	0,3	3,1	0,4	0,9
lošinjsko	96,6	2,2	0,2	0,1	0,1	0,6	—	—
pazinsko	84,8	7,3	1,5	4,0	0,2	1,8	0,4	0,5
koprsko	67,7	16,6	4,2	7,7	0,6	2,2	0,1	0,7
volosko-opatijsko	37,8	54,0	0,4	6,0	0,3	0,6	0,2	0,7

Volilni izidi po posameznih okrožjih pa so zanimivi šele tedaj, če jih primerjamo z izidi iz leta 1921, ko je bil v veljavi drugačen volilni sistem in ko so bile na vladi meščanske parlamentarne stranke. Ker se okrožja iz leta 1924 niso skladala z ozemlji prejšnjih okrajev, so rezultati iz tega leta preračunani

¹⁶ Historijski arhiv Reka; Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924.

¹⁷ V oklepaju so navedeni rezultati, kakršne so predvidevale lokalne fašistične oblasti v poročilih podprefektur, Historijski arhiv Reka.

¹⁸ Obe socialistični stranki in KSI.

¹⁹ Obe socialistični stranki.

²⁰ Za lošinjsko okrožje ni podatkov.

²¹ Podatki v oklepaju.

Lošinjsko	Pazinsko	Koprsko	Volosko-opatijsko
4439	7632 (4890)	10.897 (4500)	1788 (1195)
101	658 (1790)	2.683 (3100)	2555 (5890)
12	65 (45)	674 (1000)	17
7	365 (120)	1.239 (400)	285 (50) ¹⁸
5	14 (56)	86	12
27	170 (20)	358 (150)	24
—	40 (25)	26	10
2	53 (95)	126 (750)	33
4593	8997	16.089	4724

na ozemlja političnih okrajev, kakršni so bili leta 1921. Razlike v številu veljavnih glasov so ponekod zelo velike zaradi različne volilne udeležbe in tudi zaradi razlik v številu volilnih upravičencev, v manjši meri pa zaradi različnega obsega nekaterih občin. V relativnih številkah je kljub omenjenim razlikam mogoče razbrati porast in padec neke stranke na volitvah.

Poreški okraj po reorganizaciji ni utrpel bistvenih sprememb. Število veljavnih glasov se je leta 1924 zvišalo za okrog 2600. Odstotek veljavnih glasov za fašistično stranko se je zvišal od 72,3 iz leta 1921 na 83,4. Slovanska lista ni doživela bistvenih sprememb zaradi nizkega odstotka tudi ob prvih volitvah — 1,9 % 1921, 1,6 % 1924. Komunistični stranki se je odstotek zvišal od 1,8 na 2,9, medtem ko so druge stranke močno izgubile, največ socialisti, ki so leta 1921 imeli 8,8 %, leta 1924 pa 0,4 % glasov. Podobno so upadli glasovi za ljudsko stranko in to od 4,6 % na 1,5 %, medtem ko so republikanci obdržali precejšnje ravnotežje — 10,6 % 1921, 9,8 % 1924. Le v občini Brtonigla-Vrtenik je dobila relativno večino republikanska stranka, v vseh drugih občinah pa je absolutno prevladala fašistična stranka; osvojila je tudi občino Grožnjan, kjer so leta 1921 zmagali socialisti s 325 glasovi (sedaj so jih dobili le 9). V Vižinadi so socialisti unitarci leta 1924 dobili 1 glas, leta 1921 pa enotni socialisti 335 glasov. Slovanska lista je v absolutnih številkah v nekaterih občinah dosegla boljše rezultate kot leta 1921: v občini Višnjan JNS leta 1921 ni dobila nobenega glasu, sedaj pa 62, v Motovunu prej 1 glas, sedaj 92. Skupno je slovanska lista v okraju dobila 19 glasov več kot leta 1921, čeprav jih je v nekaterih občinah precej zgubila. Podobno se je uveljavila komunistična stranka v Oprtalju s 151 glasovi, prej nobenega, v Umagu s 54 glasovi, prej 17, v Bujah z 78 glasovi, prej 37, v Grožnjanu z 79 glasovi, prej 23; hkrati pa je v Novem gradu izgubila vseh 113 glasov, ki so ji pripadali leta 1921. V vsem okraju so fašisti dobili okrog 3400 glasov več kot leta 1921, komunisti okrog 200 več, republikanci pa okrog 170; ljudska stranka jih je izgubila 280, socialisti pa 900. Večja volilna udeležba je torej koristila predvsem fašistom pa tudi komunistom, ki so svoje rezultate podvojili. Komunistična lista je imela boljše rezultate tudi zato, ker je zanjo glasovala struja tretjeinternacionalcev. Ta okoliščina je značilna za večino okrožij v Julijski krajini.

V puljskem okraju, ki je imel okrog 4000 veljavnih glasov več kot leta 1921, je leta 1924 fašistična lista dosegla 87,1 %, medtem ko jih je nacionalni blok leta 1921 dobil 67,6 %. Rezultati za slovansko listo so padli skoraj za polovico, od 6,2 % na 3,3 %, medtem ko je komunistična lista izgubila kar 11 odstotkov — 15,6 % leta 1921, 4,6 % leta 1924. Socialisti maksimalisti in unitarci so leta 1924 dobili skupno 1,2 % glasov, 1921 pa 4,1 %, ljudska stranka 0,6 %, leta 1921 1,3 %, republikanska stranka pa 3,1 %, leta 1921 pa 4,3 % glasov.

Fašistična stranka je zmagala z absolutno večino v vseh občinah puljskega okraja. Slovanska lista je dobila največ glasov v občini Barban, 213 leta 1921 pa 296, v Pulju je padlo število glasov od 239 v letu 1921 na 163, v Vodnjanu od 366 na 123, v Balah pa od 37 na 3 glasove. Drugod je slovanska lista dosegla boljše rezultate kot leta 1921, vendar ti niso nadomestili omenjenih izgub. Komunistična stranka je izgubila v Pulju polovico glasov (1212 leta 1921, 609 leta 1924), v Rovinju se je število zmanjšalo od 959 glasov na 139; pač pa je pridobila 58 glasov v Barbanu, kjer jih leta 1921 sploh ni imela, podobno v Vodnjanu. V Pulju so izgubili glasove tudi socialisti in popolari, medtem ko

so jih republikanci pridobili (179 leta 1921, 347 leta 1924). Kljub večji volilni udeležbi so vse manjšinske stranke imele v tem okraju nižje število glasov kot leta 1921: slovanska lista je izgubila nad 300 glasov, komunistična 1360, socialistična okrog 400, ljudska 100, republikanska 40. Te izgube in razlika zaradi večje volilne udeležbe so bile v prid fašistični listi, ki je dobila okrog 6000 glasov več kot leta 1921.

Glede **lošinjskega okraja** je treba omeniti le to, da so leta 1924 dobile nekaj glasov tudi stranke, ki jih leta 1921 niso imele: komunisti 7 glasov, ljudska stranka 12, republikanci 27, le demokratska stranka ni dobila nobenega glasu. Odstotek za fašistično stranko se je zvišal od 94,5 iz leta 1921 na 96,6, kar je bil hkrati najvišji odstotek za fašiste v Julijski krajini. Odstotek za slovansko listo je padel od 5,4 na 2,2. Slovanska lista je dobila 72 glasov tudi v občini Cres in 9 glasov na Malem Lošinjju, kjer jih leta 1921 ni imela.

Volilna udeležba v **pazinskem okraju** je leta 1924 narasla za 100 odstotkov, ker se je leta 1921 zaradi nasilja udeležilo volitev komaj 33,4% volilnih upravičencev. Fašistična lista je dobila 84,8% glasov, medtem ko jih je nacionalni blok leta 1921 imel 70,1%. Odstotek za slovansko listo je padel od 24,8 na 7,3. Slovani so izgubili največ v Pazinu (685 glasov leta 1921, 98 glasov leta 1924), pridobili pa so v občinah Žminj (222, prej 73) in Plomin (44, prej 4). Odstotek za komunistično listo se je dvignil od 1,5 v letu 1921 na 4 v letu 1924. Komunisti so dobili glasove v vseh občinah, medtem ko so jih leta 1921 imeli le v dveh, v novi občini Draguč pa so dosegli celo večino in premagali fašistično listo s 139 glasovi proti 130. Dobre rezultate so dosegli še v Labinu (146, prej 41) in Žminju (51, prej nič). Stranke socialistov, republikancev in popolarov so tudi dosegle nekoliko boljše rezultate kot leta 1921. V pazinskem okraju je fašistična lista dobila okrog 4500 glasov več kot leta 1921, toliko kolikor je bila večja volilna udeležba. Tudi komunisti so pridobili 300 glasov, socialisti nad 30, popolari 40, republikanci pa 130, medtem ko je slovanska lista izgubila okrog 600 glasov.

Na ozemlju prejšnjega **koprškega okraja** je bilo leta 1924 okrog 4500 veljavnih glasov več kot leta 1921. Fašistična lista je dosegla 70,3%, medtem ko jih je italijanski nacionalni blok leta 1921 imel 29,6%. Hkrati je odstotek za slovansko listo, ki je leta 1921 znašal 27,3 padel na 10. Odstotek za ljudsko stranko se je znižal od 10,3 na 4,8, za republikansko stranko pa od 6,6 na 3,1. Značilen je padec glasov za socialiste. Leta 1921 je združena socialistična stranka dosegla 16,2% veljavnih glasov, leta 1924 pa so socialisti maksimalisti in socialisti unitarci skupno dosegli komaj 1,5% veljavnih glasov. Hkrati se je odstotek glasov za komunistično stranko v letu 1924 dvignil od 9,6 na 9,9.

Fašistična lista je dobila absolutno večino v vseh občinah razen v Dolini in Dekanih, kjer jo je premagala slovanska lista, v prvi z absolutno v drugi z relativno večino. Slovenska lista je v splošnem izgubila glasove v vseh občinah razen v Izoli, kjer je dobila 106 glasov, leta 1921 pa 33, in v Ocizli-Klancu, kjer je dobila 208 prej pa 31 glasov. V Kopru je imela prej 260 glasov sedaj pa nobenega. Komunistična stranka je v devetih občinah dobila več glasov kot leta 1921; na primer v Buzetu 53, prej nobenega, v Dekanih 396, prej 90 (tu je bila enako močna kot fašistična stranka, ki jih je imela 399), v Miljah 420, prej 286, v Piranu 175, prej 1 itd. Izgubila je v občini Izola, kjer je leta 1921 imela večino s 469 glasovi, sedaj 118 glasov, ter v Kopru, kjer je prej

imela 231 glasov, sedaj pa 98. Največje razlike so pripadale socialistični stranki. V Kopru je padlo število njenih glasov od 544 na 49, v Piranu, trdnjavi socializma, pa od 1275 na 58. Izgubljala je še v Izoli, Marezigah in Pomjanu, medtem ko je v Miljah dobila 99 glasov namesto prejšnjih 40. Podobno sta nazadovali republikanska in ljudska stranka, ki sta največ izgubili v Kopru. Fašistična lista je dobila nad 8000 glasov več kot leta 1921. Razen večje udeležbe so ji koristile še izgube drugih strank, ki so znašale pri slovanski in socialistični listi po 1700 glasov, pri ljudski 500, pri republikanski pa 300. Le komunistična lista je dobila okrog 500 glasov več kot leta 1921.

Na ozemlju okraja **Volosko-Opatija** je bilo okrog 1800 veljavnih glasov manj kot leta 1921. Fašistična lista, ki je leta 1921 dobila komaj 15,2 % glasov, je sedaj dosegla 39,3 %. Slovanski listi se je odstotek znižal od 83,8 na 53,2, medtem ko so druge stranke celo dobile nekaj glasov, čeprav jih prej niso imele: komunistična 225 ali 4,6 %, ljudska 22 in republikanska 33 glasov. Boljše rezultate kot leta 1921 so dosegli tudi socialisti, unitarci in maksimalci, ki so skupno dobili 1,4 % proti 0,9 % glasov oddanih leta 1921 enotni socialistični stranki. Slovanska lista je dobila nad 3000 glasov manj kot leta 1921. Nižja volilna udeležba in večje število glasov za vse druge stranke, posebej za fašistično, je bilo v škodo samo slovanski listi.

Fašistična lista je v vseh občinah dobila več glasov kot leta 1921, v štirih občinah je imela celo absolutno večino (Lovran, Moščenice, Veprinac, Volosko-Opatija). Slovanska lista je v vseh občinah izgubila glasove razen v Podgradu, vendar je bila v štirih še vedno v absolutni večini (Jelšane, Materija, Podgrad, Matulje in v novi občini Brseč). V Lovranu je padlo število glasov za slovensko listo od 208 na 59, v Jelšanah od 843 na 320, v Moščenicah od 1376 na 108 itd. Komunistična stranka, ki prej v vsem okraju ni imela niti enega glasov, je sedaj dobila največ glasov v Matuljah 137, Materiji 45, Podgradu 42, drugje manj.²²

II. **Ozemlje tržaške pokrajine** je bilo po reorganizaciji leta 1923 povsem drugačno od ozemlja, ki ga je obsegalo tržaško volilno okrožje leta 1921. Prejšnji enoti, ki je vključevala samo mesto Trst z okolico, je bil po novi upravni razdelitvi priključen precejšen del goriškega ozemlja. Nova tržaška pokrajina je obsegala dve okrožji: tržaško s Trstom, osemnajstimi občinami bivšega sežanskega političnega okraja, desetimi občinami bivšega tržiškega okraja in dvema nepopolnima občinama koprškega okraja ter postojnsko s trinajstimi občinami bivšega postojnskega in eno občino idrijskega okraja.²³

V tržaški pokrajini, ki je ob volitvah obsegala dve okrožji s štiridesetimi občinami,²⁴ je bilo 44.573 veljavnih glasov. Od teh jih je 23.598 ali 52,9 % pripadalo listi fašistične stranke. Od manjšinskih list je bila na prvem mestu komunistična, ki je dobila 7211 glasov ali 16,2 %, na drugem mestu slovanska s 6118 glasovi ali 13,7 %, nato republikanska s 4322 glasovi ali 9,7 %, ljudska s 1145 glasovi ali 2,6 %, socialisti maksimalisti s 1006 glasovi ali 2,2 %, socialisti unitarci z 862 glasovi ali 1,9 % in na zadnjem mestu demokrati s 311 glasovi ali 0,7 % veljavnih glasov.²⁵

²² Podrobne primerjave za istrske okraje v mejah iz leta 1921 glej v priloženih tabelah.

²³ Čermelj, Luč, I, str. 15—16.

²⁴ Štete so občine, kakršne so bile na dan volitev, ne glede na njihovo večkratno združevanje in delitev.

²⁵ Delo, 10. IV. 1924.

Po okrožjih so bili rezultati razdeljeni kakor kaže tale tabela:

Stranke	Postojnsko okrožje	%	Tržaško ²⁸ okrožje	%	Trst	%
fašistična	508	21,2	5.386	48,9	17.666	57,5
slovanska	1288	53,8	1.924	17,5	2.577	8,3
ljudska	9	0,4	609	5,5	531	1,7
komunistična	523	21,8	1.892	17,2	4.648	15,1
unitarna	7	0,3	148	1,3	706	2,3
republikanska	16	0,7	683	6,2	3.610	11,7
demokratska	2	—	41	0,3	268	0,8
maksimalistična	42	1,7	280	2,5	679	2,2
veljavnih glasov	2395	—	10.992	—	30.685	—

Za volilne rezultate v tržaški pokrajini je značilno, da je komunistična stranka dosegla najvišji odstotek glasov v postojnskem okrožju, naseljenem pretežno s slovenskim kmečkim prebivalstvom, medtem ko je slovanska lista tu dobila komaj dobro polovico vseh veljavnih glasov. Fašisti so dosegli tretje mesto in zaostali za slovansko pa tudi za komunistično listo.

Odstotek glasov za komunistično stranko v tržaškem okrožju oziroma na trziškem in kraškem področju ter v okolici Trsta, kjer so bili močni industrijski kraji kot npr. Tržič, Milje in Nabrežina, je bil nižji kot v postojnskem in enak odstotku, ki ga je v tržaškem okrožju dosegla slovanska lista. Tu je bilo prebivalstvo obeh narodnosti enako številno — nižji Kras in okolica Trsta s slovenskim življenjem, Tržič z okolico in obmorski kraji z italijanskim, zato so dosegle visoke odstotke tudi druge italijanske stranke, republikanska in ljudska, ki so v postojnskem okrožju le slabo uspele.

V Trstu je bilo ravnotežje sil drugačno kot v zaledju. V obeh okrožjih so prevladovali liste fašistov, Slovanov in komunistov, v Trstu pa je bila slovanska lista potisnjena na četrto mesto; premagala jo je republikanska lista. Demokratska in ljudska stranka tudi v mestu nista dosegli dobrih rezultatov, kar je ustrezalo splošni politični strukturi; bolj presenetljivi so bili neuspehi obojnih socialistov, ki so dotlej imeli v mestu vedno zelo močne položaje. Razkol enotne socialistične stranke v dve stranki in pristop tretjeinternacionalcev h komunistom se je najbolj pokazal prav v volilnem neuspehu tržaških socialistov.

Volilne izide iz leta 1924 lahko primerjamo z izidi iz leta 1921 le za Trst, ki je bil prej samostojno volilno okrožje. Postojnski in trziški predel sta tedaj volila v sestavu goriškega volilnega okrožja, zato bomo rezultate za to področje primerjali pozneje.

V Trstu je bilo 56.405 vpisanih volilnih upravičencev, kar je okrog 7800 več, kot jih je bilo leta 1921 (48.632). Volitev se je udeležilo 32.118 volivcev ali 56,9% volilnih upravičencev, medtem ko jih je leta 1921 glasovalo 70,1%. Od oddanih glasov je bilo 30.685 veljavnih, 1433 pa neveljavnih. Pri nižji udeležbi je bilo torej dvakrat več neveljavnih glasov kot leta 1921, ko je volilo 33.343 volivcev in je bilo 765 glasov neveljavnih. Volilna abstenenca in odstotek razveljavljenih glasov sta vplivala predvsem na rezultate vseh treh delavskih strank, ki so od leta 1921 do 1924 izgubile skupno skoraj 3000 glasov. Odstotek

²⁸ Brez Trsta, ki ga navajamo posebej zaradi specifičnega položaja in obsega.

glasov za komuniste je padel od 20 na 15,1 (6667 leta 1921, 4648 leta 1924), medtem ko je odstotek za obe socialistični stranki (unitarci in maksimalisti) leta 1924 znašal komaj 4,5, tri leta prej pa 12,4. Enotna socialistična stranka je leta 1921 dobila 4154 glasov, obe socialistični stranki pa sedaj skupno 1385. Fašistična stranka je leta 1924 dobila 57,5 % glasov, medtem ko jih je italijanski blok prej imel 45,3 %; v absolutnih številkah so fašisti dobili okrog 2500 glasov več kot tri leta prej. Slovanska lista je izgubila okrog 400 glasov in je bil odstotek veljavnih glasov precej enak tistemu iz 1921 — 8,3 : 8,8 v letu 1921. Tudi republikanci so izgubili okrog 800 glasov, tako da je njihov odstotek 13,4 iz leta 1921 padel na 11,7. Novo nastopajoči stranki popolarov in demokratov sta dosegli skupaj 2,5 % veljavnih glasov, prva 1,7 %, druga pa 0,8 %.

V Trstu je bilo 1924. leta 78 volilnih sekcij, prej pa 66. Na 70 voliščih je zmagala fašistična stranka in to v 50 sekcijah z absolutno večino, medtem ko je italijanski nacionalni blok leta 1921 dobil večino le na 45 voliščih. Število glasov za fašistično listo se je gibalo v posameznih sekcijah med 100 in 400 in ni bilo večjih razlik z rezultati v letu 1921. Izpod 100 glasov so fašisti dobili le v petih sekcijah (na Vrdeli 61, pri Sv. Mariji Magdaleni 49, 85, 83 in pri Sv. Jakobu 98), leta 1921 pa v sedmih sekcijah. Jugoslovanska narodna stranka je tedaj imela večino glasov v štirih sekcijah, sedaj pa je slovanska lista izgubila prvo mesto v Barkovljah, na Opčinah in v Škednju, vendar je dobila relativno večino v Gropadi²⁷ in v eni sekciji predmestja Sv. Marija Magdalena. Značilni so rezultati za volišče Sv. Križ-Kontovel, kjer je bilo leta 1921 naštetih le 61 veljavnih glasov, sedaj pa so fašisti tu dobili 129 glasov, prej 45. Slovanska lista 120, prej 2, komunistična lista pa 124 glasov, prej 5.

Komunistična lista je leta 1921 imela večino v 15 volilnih sekcijah, sedaj pa v šestih. Ker se meje volišč v letu 1924 niso skladale z mejami iz leta 1921, ni mogoče podrobno primerjati rezultatov obojnih parlamentarnih volitev. Volilne sekcije v Trstu so bile razporejene po ulicah in le ponekod je možno ugotoviti, katere okoliše ali predmestne dele so obsegale. Komunisti so bili leta 1921 močni v predmestju Rocol, Greta, Kolonija, Čarbola, najbolj pa pri Sv. Mariji Magdaleni in Sv. Jakobu, kjer so živeli predvsem delavci slovenske narodnosti. Leta 1924 so obdržali dokaj ugodne rezultate pri Sv. Mariji Magdaleni, Sv. Jakobu, Sv. Ani in na Vrdeli. V teh okoliših so imeli na nekaterih voliščih večino, na drugih so le malo zaostajali za fašistično listo kot npr. v eni sekciji pri Sv. Ani za 1 glas, v eni sekciji na Vrdeli za 4 glasove, podobno na volišču Sv. Križ-Kontovel. Drugo mesto so zasedli še v Rojanu in na Greti, medtem ko so bili na Opčinah, v Gropadi, Barkovljah in Škednju šibkejši od fašistične in slovanske liste.

Socialistična stranka maksimalistov je dobila od 1 do 29 glasov v vseh 78 sekcijah v Trstu, socialisti unitarci pa so ostali brez glasov v petih sekcijah (center, Škedenj, Rojan, Sv. Križ, Gropada), sicer pa so dobili po enega do 19 glasov. Obe socialistični listi skupaj sta bili na vseh voliščih šibkejši od komunistične, medtem ko je bila lista socialistične stranke leta 1921 v 26 sekcijah močnejša od komunistične.

Republikanska stranka je tudi dobila glasove na vseh voliščih in se je kosala s komunistično listo. Ljudska in demokratska stranka, ki leta 1921 nista kandidirali, sta dobili minimalno število glasov, prva 531, druga 268.

²⁷ Za sekcijo Gropada v letu 1921 ni podatkov.

Poprečje glasov vsake stranke na eno tržaško volišče je bilo na 66 voliščih leta 1921 in na 78 voliščih leta 1924 naslednje:

Stranke	1921	1924
nacionalni blok — fašistična lista	229	226
komunistična	101	59
socialistična — maks. + unitarna	63	18
republikanska	67	46
slovanska	44	33
ljudska	—	7
demokratska	—	3
poprečno število glasov na eno volišče	504	392

Poprečje za fašistično stranko oziroma italijanski nacionalni blok je ostalo ob obojnih parlamentarnih volitvah nespremenjeno. Razliko treh glasov manj v letu 1924 so najbrž zakrivili demokrati in popolari, ki so leta 1921 glasovali za nacionalni blok. Slovani so izgubili poprečno po 11 glasov na vsakem volišču, republikanci po 21 glasov ali približno eno tretjino. Mnogo hujše so bile posledice za komunistično listo, ki je izgubila poprečno skoraj polovico glasov na vsakem volišču, obe listi socialistov skupaj pa kar nad dve tretjini. Iz tabele vidimo, da izgub nekaterih strank niso pokrivali presežki drugih strank. To se pravi, da tisti, ki so leta 1921 volili npr. komuniste ali socialiste, sedaj niso volili niti fašistov niti slovanske liste, saj se poprečje teh list tudi ni dvignilo, temveč znižalo, čeprav v manjši meri. Tu je najbolj opazna abstinenca. Vse stranke so leta 1924 imele poprečno slabše rezultate kot prej; izjema sta listi ljudske stranke in demokratov, ki leta 1921 sploh nista kandidirali, oziroma sta kandidirali v sklopu italijanskega nacionalnega bloka. Toda njuna poprečja so bila zelo nizka in je bolj verjetno, da sta ti dve listi odtegnili glasove fašistom, ne pa drugim manjšinskim strankam. V celoti sta torej volilna abstinenca in visok odstotek razveljavljenih glasov vplivala na slabše rezultate. Poprečno je na vsakem volišču v Trstu bilo 112 veljavnih glasov manj kot leta 1921, volilnih upravičencev v volilni sekciji pa je bilo kljub večjemu številu volišč skoraj enako kot leta 1921; poprečno 723, leta 1921 pa 737.

III. **Videmska pokrajina** je štela 288.425 volilnih upravičencev, od teh jih je po podatkih iz leta 1921²⁸ okrog 74.000 pripadalo ozemlju bivšega goriškega volilnega okrožja. V vsej videmski pokrajini je bilo 156.751 veljavnih glasov, ki so bili takole razdeljeni med posamezne kandidatne liste: fašistična 86.555 glasov ali 55,2 %, ljudska 19.855 ali 12,7 %, slovanska 16.255 ali 10,4 %, socialistična unitarna 12.034 ali 7,7 %, komunistična 10.371 ali 6,6 %, demokratska 5238 ali 3,3 %, socialistična maksimalistična 3628 ali 2,3 % in republikanska 2815 glasov ali 1,2 %.²⁹

V sestavi videmske pokrajine je volilo prejšnje goriško volilno okrožje razen dveh delov postojnskega okraja, ki sta bila priključena tržaški in puljski pokrajini, dela tržiškega in dela sežanskega okraja, ki sa se združila s tržaško pokrajino. Po upravni reorganizaciji leta 1923 je prišlo do največjih teritorialnih sprememb prav na ozemlju Goriške, ki je bilo naseljeno pretežno s slovenskim

²⁸ Za 1924 ni podatkov ljudskega štetja, zato je ocenitev le približna.

²⁹ Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924.

prebivalstvom. Ob volitvah leta 1924 so bili prvotni politični okraji Goriške porazdeljeni v novih okrožjih: Gradiščansko okrožje je brez večjih sprememb obsegalo prejšnje ozemlje gradiščanskega okraja. Tržiški okraj je bil razdeljen med tržaško in videmsko okrožje, v katero je bilo vključenih 14 občin tržiškega okraja. Goriški okraj se je kot okrožje povečal s 13 občinami bivšega sežanskega okraja, 14 občinami postojnskega in 5 občinami tolminskega okraja. Trbiški okraj je bil v celoti (7 občin) vključen v okrožje Tolmezzo. Sežanski okraj je bil ukinjen in razdeljen med tržaško in goriško okrožje v razmerju 17 in 13 občin. Tolminski okraj je bil priključen čedadskemu okrožju razen 5 občin, ki so prišle v sestavo goriškega okrožja, in 3 občin, ki so bile priključene idrijskemu okrožju. Idrijsko okrožje je obsegalo vse občine prejšnjega idrijskega okraja izvzemši nekaj vasi, ki so kot nova občina Kača vas spadale v postojnsko okrožje, ter 3 občine prejšnjega tolminskega okraja. Večina občin postojnskega okraja je spadala v postojnsko okrožje, ki je bilo sestavni del tržaške pokrajine, del občin je bil priključen goriškemu okrožju, del po okrožju Volosko-Opatija v puljski pokrajini.³⁰

Na ozemlju, ki je leta 1921 spadalo v goriško volilno okrožje, so stranke v okviru novih upravno-političnih enot, okrožij, dosegle rezultate, kakor jih kaže ta tabeli:

Rezultati v absolutnih številkah

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljud.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.	Število velj. glasov
gradiščansko	5.600	178	307	260	42	82	18	63	6.550
videmsko (tržiške občine)	4.364	11	375	379	100	152	51	139	5.571
goriško	5.604	11.729	213	4166	76	414	52	302	22.556
čedadsko (tolminske občine)	160	2.134	2	273	10	6	2	36	2.623
idrijsko	246	2.358	4	998	1	5	—	28	3.640
tolmeško (trbiške občine)	1.363	117	7	36	13	2	6	15	1.559
goriški del videmske pokrajine	17.337	16.527 ³¹	908	6112	242	661	129	583	42.499

Rezultati v odstotkih veljavnih glasov

Okrožja	Faš.	Slov.	Ljud.	Kom.	Unit.	Rep.	Dem.	Maks.
gradiščansko	85,5	2,7	4,7	3,9	0,6	0,2	0,3	0,9
videmsko (tržiške občine)	78,3	0,2	6,7	6,8	1,8	2,7	0,9	2,5
goriško	24,9	52,0	0,9	18,4	0,3	1,8	0,2	1,3
čedadsko (tolminske občine)	6,1	81,4	—	10,4	0,4	0,2	—	1,4
idrijsko	6,7	64,8	0,1	27,4	—	0,1	—	0,8
tolmeško (trbiške občine)	87,4	7,5	0,5	2,3	0,9	0,1	0,4	0,9
goriški del videmske pokrajine	40,8	38,9	2,1	14,3	0,6	1,5	0,3	1,3

Na ozemlju Goriške so dosegli fašisti najvišji odstotek glasov v bivšem trbiškem okraju, najnižjega pa v delu tolminskega okraja. Slovanska lista je dosegla absolutno večino v delu tolminskega okraja, v idrijskem in goriškem

³⁰ Čermelj, Luč, I, str. 16—18.

³¹ Število glasov za slovansko listo, izračunano po posameznih sekcijah, je višje, kot je bilo uradno priznано za vso pokrajino (16.255).

okrožju, najnižji odstotek pa je dobila v delu bivšega tržiškega okraja. Komunistična lista je dobila najvišji odstotek v idrijskem okrožju, dobre uspehe je dosegla še v goriškem okrožju in delu tolminskeda okraja, kjer so izključno ali v veliki večini živeli Slovenci. Najnižji odstotek je dosegla v bivšem trbiškem okraju. V idrijskem okrožju in v delu tolminskega okraja je bila komunistična stranka druga najmočnejša stranka, zaostajala je le za listo slovanskih organizacij, medtem ko je močno prekašala fašistično listo. Socialisti maksimalisti so bili na Goriškem močnejši od socialistov unitarcev, vendar je bilo število glasov obeh socialističnih strank minimalno. Obojni socialisti so skupno dosegli četrto mesto v delu tolminskega in v trbiškem okraju. V idrijskem okrožju so dosegli določen odstotek glasov samo maksimalisti, ki so bili tudi tu na četrtem mestu. V gradiščanskem okrožju in delu tržiškega okraja je obojne socialiste premagala še ljudska, v goriškem pa republikanska stranka. Demokratska stranka je bila v vseh okrožjih oziroma delih okrožij najšibkejša, na Tolminskem in Idrijskem ni imela glasov, najvišji odstotek je dosegla v delu tržiškega okraja.

Med goriškim in furlanskim delom videmske pokrajine so se odstotki glasov za nekatere liste močno razlikovali, kar vidimo iz naslednje tabele.

Stranke	Goriško	Furlansko	Vsa videmska pokrajina
fašisti	40,8	60,4	55,2
Slovani	38,9	—	10,4
popolari	2,1	16,5	12,7
komunisti	14,3	3,7	6,6
unitarci	0,6	10,3	7,7
republikanci	1,5	1,9	1,2
demokrati	0,3	4,4	3,3
maksimalisti	1,3	2,6	2,3

Furlanski del videmske pokrajine je oddal fašistični listi 20 odstotkov glasov več kot goriški. V Furlaniji seveda ni bilo glasov za slovansko listo; ta lista je v videmski pokrajini dobivala glasove samo na goriškem ozemlju, naseljenem s Slovenci. Za komunistično stranko je Furlanija oddala okrog 10 odstotkov manj kot Goriška. To razliko so na Furlanskem dobili socialisti unitarci, ki so zato v vsej videmski pokrajini dosegli četrto mesto. Drugo mesto je v furlanskem delu dosegla ljudska stranka, ki je zaradi tega prišla v volilnem okrožju Julijske krajine na tretje mesto. Uspeh ljudske stranke v videmski pokrajini oziroma v njenem furlanskem delu je bil pogojen z gospodarsko strukturo tega ozemlja, ki je bilo naseljeno pretežno s kmečkim prebivalstvom in koloni. Ljudska stranka in stranka socialistov unitarcev sta v volilnem okrožju Julijske krajine dosegli ugodne rezultate — prva dva mandata, druga enega — samo zaradi ugodnega izida glasovanja na Furlanskem.

V rezultatih republikanske in demokratske stranke ter stranke socialistov maksimalistov ni bilo bistvenih razlik med obema deloma videmske pokrajine. Vse tri so bile na Furlanskem močnejše kot na Goriškem. Najboljše rezultate so na Furlanskem dosegli demokrati, ki so zasedli četrto mesto, medtem ko so bili na Goriškem na osmem, to je na zadnjem mestu.

Če hočemo primerjati volilne rezultate obojnih parlamentarnih volitev, moramo preračunati rezultate iz leta 1924 na tiste ozemeljske enote, ki so obstajale leta 1921, kot smo to že storili za puljsko pokrajino. Te enote so prvotni politični okraji. Pri tem je treba vedeti, da število glasov, ki jih je dobila posamezna stranka, ni različno samo zaradi različne opredelitve volivcev, če ne upoštevamo nasilja, temveč tudi zaradi neenakega števila volilnih upravičencev in volilne udeležbe ter zaradi nekaterih razlik v obsegu posameznih okrajev in občin. Našteti razlogi pa so deloma vplivali tudi na relativne rezultate, odstotke, vendar ne v toliki meri, da bi bila primerjava vzponov ali padcev neke stranke nemogoča.

Na ozemlju bivšega **gradiščanskega okraja** je bilo okrog 400 veljavnih glasov več kot leta 1921. Posamezne stranke so z volilnimi rezultati dosegle tale vrstni red: fašisti, popolari, komunisti, Slovani, socialisti maksimalisti, republikanci, socialisti unitarci, demokrati.

V vseh občinah gradiščanskega okraja je z veliko večino zmagala fašistična lista, medtem ko italijanski nacionalni blok leta 1921 ni dobil večine v nobeni občini. Število glasov za fašiste se je zvišalo na 5600, prej pa je blok dobil komaj 695 glasov. Fašisti so sedaj dosegli 85,4^{0/0}, prej pa 11,3^{0/0}. V občini Krmin je bila razlika za fašistično listo največja, namesto 173 glasov leta 1921 so sedaj imeli 1452 glasov. Drugje so bile razlike manjše, pa vendar velike kot npr. v Biljani 212 glasov, prej 3, v Brazzanu 217 glasov, prej 3, v Gradiški 460 glasov, prej 52 itd.

Ljudska stranka je zasedla drugo mesto, enako kot tri leta prej, toda le s to razliko, da je bila sedaj šibkejša od fašistov, prej pa od komunistov. V odstotkih so se rezultati ljudske stranke znižali od 15,7 na 4,7, v absolutnih številkah pa je izgubila dve tretjini glasov (leta 1921 jih je imela 959, sedaj pa 307). Leta 1921 je imela večino v občini Chiopris s 76 glasovi, sedaj je tu dobila le 2 glasova. Število njenih glasov je padlo tudi v večini drugih občin, v Marianu od 104 na 13, v Moraru od 57 na 2, v Romansu od 94 na 8 itd. Ponekod je obdržala enake rezultate kot leta 1921, ali pa je dosegla malenkostne izboljšave.

Komunistična stranka, ki je leta 1921 bila po številu glasov na prvem mestu in je imela večino v 13 občinah, je prišla na tretje mesto. Odstotek veljavnih glasov za komunistično listo, ki je prej bil 47,3 in hkrati najvišji odstotek v Julijski krajini ali celo v Italiji, je padel na 3,9. V absolutnih številkah so komunisti dosegli komaj 260 glasov, medtem ko so jih leta 1921 imeli 2891. V sedmih občinah gradiščanskega okraja ni KSI dobila nobenega glasu, čeprav jih je tri leta prej imela precej (v Chioprisu 25, Kožbani 63, Medeji 129, Moraru 85, Moši 199, Versi 87, Dolenjah 168). Občine, naseljene pretežno s Slovenci, niso glasovale za komuniste razen Biljane, medtem ko je bilo po drugih okrajih prav obratno, kar bomo videli pozneje. Podobne poraze so komunisti doživeli v Krminu; namesto prejšnjih 712 glasov so jih dobili 25, v Fari je število padlo od 212 na 19, v Gradiški od 314 na 93, v Marianu od 200 na 9, v Romansu od 238 na 5 itd. Le v občinah Biljana in Brazzano so leta 1924 tudi dobili 4 glasove, čeprav jih prej sploh niso imeli. To sta bila hkrati edina primera izboljšanih komunističnih rezultatov v gradiščanskem okraju.

Slovanska lista je v treh občinah v Brdih, naseljenih s Slovenci, izgubila večino, ki jo je dosegla leta 1921. V Biljani je število njenih glasov padlo od

202 na 82, v Kožbani od 168 na 18, v Medani od 129 na 65. Pač pa je dobila po enega do dva glasa v štirih drugih furlanskih občinah, kjer jih leta 1921 ni imela. Odstotek njenih glasov se je znižal v vsem okraju od 9 na 2,7; leta 1921 je imela 554 glasov, 1924 pa 178.

Socialisti maksimalisti in unitarci so skupaj dosegli 1,5 % ali 105 glasov, od tega maksimalisti 63, unitarci pa 42, leta 1921 pa je enotna socialistična stranka dobila 12,9 % in tretje mesto. Tedaj so socialisti imeli 787 glasov. Socialisti so leta 1924 dobili največ glasov v občini Gradiška, 29 mesto prejšnjih 79, v Chioprisu in Vilešu so izgubili vse glasove (leta 1921 so jih imeli 56 oziroma 87); v Medani je število glasov padlo od 99 na 1 glas, v Brazzanu od 68 na 1 glas, v Krminu od 89 na 10 glasov itd.

Republikanska lista je leta 1921 dobila 3,6 % glasov, leta 1924 pa 1,2 %; v absolutnih številkah je število padlo od 220 na 82 glasov. Največje izgube so republikanci imeli v Krminu, Gradiški in Vilešu.

Bivši tržiški okraj je volil deloma v sestavu tržaškega okrožja, deloma v sestavu videmskega. V mejah, kakršne je imel leta 1921, je oddal okrog 1600 veljavnih glasov več kot pri prvih parlamentarnih volitvah.

Fašistična lista je dosegla prvo mesto s 70,4 % veljavnih glasov, medtem ko je bila leta 1921 na tretjem mestu z 18,8 % glasov. Število glasov za fašiste se je povišalo na 8144, leta 1921 pa jih je zbral blok 1983. V vseh 23 občinah tržiškega okraja so sedaj zmagali fašisti, od tega le v Rudi z relativno večino, medtem ko je blok prej imel večino le v dveh občinah.³² Visoke razlike za fašistično listo so bile v občinah: Oglej 1371 glasov, prej 69, Campolongo 254, prej 66, Perteole 281, prej nobenega, Ronki 565, prej 61, Tržič 1301, prej 344 itd.

Komunistična lista je obdržala drugo mesto, vendar se je njen odstotek veljavnih glasov znižal od 25,7 na 10,5, število glasov pa od 2550 na 1222. Na volitvah leta 1921 so komunisti dobili večino v osmih občinah tržiškega okraja, sedaj pa v nobeni. V osmih občinah so v primerjavi z letom 1921 izboljšali rezultate: v Ajellu, Červinjanu, Gradežu, Mussoli, Rudi (92 glasov, prej 25), S. Vito al Torre, Ogleju (141 glasov, prej nobenega) in Tržiču. V drugih občinah so glasove izgubili in to v mnogo večjem številu, kot so jih pridobili v naštetih krajih. Največje so bile izgube v krajih, kjer so leta 1921 bili rezultat najboljši. V Perteolah so npr. prej imeli večino z 230 glasovi, sedaj so jih dobili 36, v Ronkih je število padlo od 386 na 176, v Sv. Petru ob Soči od 187 na 31, v Campolongu od 120 na 6, v Doberdobi, kjer so bili leta 1921 tudi v večini, od 75 na 14 itd.

Ljudska stranka je obdržala tretje mesto. Odstotek veljavnih glasov je padel od 14,4 na 7,2, število glasov pa od 1428 na 832. V šestih občinah je v primerjavi z letom 1921 izboljšala rezultate, drugje je število njenih glasov tudi padlo, največ v Gradežu (od 307 na 124).

Socialistična stranka je na volitvah leta 1921 dosegla prvo mesto, leta 1924 pa so bili maksimalisti na petem mestu s 305 glasovi in unitarci na šestem z 220 glasovi. Obe socialistični stranki skupaj sta sedaj dosegli četrto mesto, odstotek glasov se je znižal od 31,4 na 4,4, število glasov pa od 3026 na 525. Volilni rezultati v tržiškem okraju so bili najbolj porazni prav za socialiste, podobno kot v gradiščanskem okraju za komuniste. Leta 1921 so socialisti imeli večino v 11 občinah, tri leta pozneje pa so povsod zgubili prvo mesto in večino

³² Tedaj je okraj štel 25 občin.

glasov. V Tapoglianu so zgubili vseh 43 glasov, v Červinjanu so obdržali 12 od prejšnjih 314, v Gradežu 8 od prejšnjih 200, v Rudi 24 od prejšnjih 245 itd. Le v Pereteolah so dobili 19 glasov, prej pa nobenega.

Republikanska stranka je dobila 5,2 % glasov, medtem ko jih je leta 1921 imela 6,5 %, in obdržala relativno ugodne rezultate. V trinajstih občinah je imela boljše rezultate kot prej, v Ogléju je npr. dobila 79 glasov namesto prejšnjih 10, v ostalih osmih občinah pa slabše. Skupno so republikanci dobili 613 glasov, prej pa so jih imeli 657.

Slovanska lista je imela enako slab uspeh kot tri leta prej. Odstotek veljavnih glasov je padel od 2,7 na 1,2, dobila je 146 glasov, prej pa jih je imela 288. Leta 1921 je Jugoslovanska narodna stranka dobila glasove le v dveh slovenskih občinah, v Devinu 232, kjer je bila hkrati v večini, in Doberdobo 56. Leta 1924 je v Devinu dosegla 63 glasov in Doberdobo 47, pač pa je dobila po enega ali več glasov tudi v dvanajstih drugih občinah (Ronki, Škocjan, Ruda, Gradež itd.), kjer jih prej ni imela.

Trbiški okraj je volil v sestavu okrožja Tolmezzo. V prvotnih mejah okraja je bila volilna udeležba skoraj dvakrat višja kot leta 1921; oddanih je bilo okrog 700 veljavnih glasov več. V tem okraju je fašistična lista dosegla največji uspeh v Julijski krajini. Leta 1921 je italijanski nacionalni blok dobil 73 glasov oziroma 8,2 %, leta 1924 pa 1363, oziroma 87,4 % veljavnih glasov. Fašistična lista se je razen višje udeležbe okoristila z glasovi vseh drugih strank, podobno kot v dveh opisanih narodnostno mešanih okrajih. Vseh sedem občin trbiškega okraja so osvojili fašisti z absolutno večino, medtem ko so prej v petih občinah prevladovali socialisti, v dveh pa komunisti. Število glasov za fašistično listo je v posameznih občinah močno naraslo: v Trbižu od 22 na 748, Naborjetu od 4 na 102, Žabnici od 2 na 175 itd.

Slovanska lista, ki je bila leta 1921 na tretjem mestu, je prekosila socialiste in komuniste in se uvrstila na drugo mesto. Dobila je sicer več glasov kot prej (117, prej 88), toda relativno število je padlo od 9,8 % na 7,5 % veljavnih glasov. V občinah Pontebelj in Trbiž, kjer leta 1921 ni imela glasov, je sedaj dobila 16 oziroma 14, v Beli peči pa 17 namesto prejšnjega enega. V teh občinah so živeli pretežno prebivalci nemške narodnosti in so najbrž Nemci glasovali za Slovane zaradi volilnega zavezništva obeh manjšin v Italiji. V Žabnici, Lipalji vesi in Ukvah je slovanska lista izgubila glasove.

Komunistična stranka je prišla po številu glasov na tretje mesto, dobila je 36 glasov ali 2,3 %, tri leta prej pa 155 glasov ali 17,4 %. V občinah Žabnica in Lipalja ves, kjer je bila prej v večini (101 glas in 52 glasov), je dobila le po en glas, drugje, kjer prej ni imela glasov, pa jih je sedaj dobila.

Socialistična stranka je na volitvah leta 1921 imela prvo mesto in dosegla najvišji odstotek glasov v Julijski krajini; dobila je 508 glasov ali 58,2 %, leta 1924 pa so oboji socialisti dosegli 28 glasov (13 unitarci, 15 maksimalisti) ali 1,9 %. Socialisti so v trbiškem okraju doživeli najtežji poraz, izgubili so veliko večino glasov v vseh občinah, kjer so bili leta 1921 najmočnejši. V Rajblju (Pontebelj) je npr. število njihovih glasov padlo od 168 na 7, v Trbižu od 165 na 9, Beli peči od 82 na 3, v Lipalji vesi in Žabnici, kjer prej niso imeli volivcev, pa so sedaj dobili nekaj glasov.

Podoben poraz, čeprav v manjši meri, je doživela ljudska stranka, ki je obdržala od prejšnjih 7,4 le 0,5 % veljavnih glasov oziroma od 66 le 7 glasov.

V Naborjetu je izgubila vseh 27 glasov, v Trbižu je dobila 1 namesto prejšnjih 29.

Republikanska stranka se leta 1924 tudi ni uveljavila.

V 47 občinah bivšega **goriškega okraja** je bilo pri teh volitvah oddanih okrog 1400 glasov manj kot leta 1921.

Slovanska lista je bila tudi sedaj na prvem mestu po številu glasov, čeprav je izmed vseh strank največ izgubila. Odstotek veljavnih glasov, ki je prej znašal 68,6, je padel na 46,3. Lista je dobila okrog 4600 glasov manj kot tri leta prej, ko jih je imela 12.293 (sedaj 7670). V občinah Vrtovin, Vrtojba, Renče in Opatje selo je slovanska lista, ki je bila leta 1921 večinska, premagala komunistična lista. V drugih 38 občinah je slovanska lista sicer še obdržala večino, vendar je v številu glasov močno nazadovala npr. v Biljah od 234 na 89, Kojškem od 850 na 394, Tribuši od 169 na 80, Trnovem od 303 na 86 itd. Samo v občini Sovodnje je nekoliko izboljšala rezultat.

Drugo mesto v goriškem okraju je dosegla fašistična lista, ki je dobila 4927 ali 29,7% glasov namesto prejšnjih 1494 ali 8,3% glasov. Večino glasov je dobila v Gorici — 3006, kjer je bila tudi leta 1921 na prvem mestu s 1381 glasovi, ter v Ločniku in Števerjanu, kjer je prej zmagala komunistična lista. Število glasov za fašistično listo se je v vseh občinah zvišalo, največ v Gorici, Renčah od 3 na 101, Števerjanu od 6 na 117, Ločniku od 38 na 380, Podgori od 6 na 124, Kojškem od 8 na 142. Drugod so bili rezultati v razponu od 4 do 83 glasov.

Listo komunistične stranke, ki je bila prej na drugem mestu, sta leta 1924 premagali slovanska in fašistična lista. V absolutnih številkah so komunisti izgubili okrog 80 glasov, prej so jih namreč imeli 3070, sedaj pa 2991, relativno pa so se rezultati dvignili na 18% namesto prejšnjih 17%. Leta 1921 so komunisti imeli večino glasov v Ločniku, Števerjanu in Podgori. Leta 1924 so v prvih dveh občinah večino osvojili fašisti, v Podgori so jo komunisti obdržali, hkrati pa jo osvojili še v občinah Opatje selo, Vrtovin s 87 glasovi namesto prejšnjih 2, Vrtojba z 212 glasovi namesto prejšnjih 124 in Renče z 217 glasovi namesto prejšnjih 173. Razen naštetih krajev so izboljšali rezultate še v 29 drugih občinah; največ so pridobili v tistih občinah, kjer so bili leta 1921 šibki, npr. v Desklah 68, prej 27, Dol-Otllici 32, prej 2, Kamnjah 43, prej nobenega, Kojškem 189, prej 44, Osek-Vitovlju 61, prej 6, Škriljah 79, prej 33, Šmarjah 84, prej 1 itd. Hkrati so precej izgubili v nekaterih občinah, kjer so prej bili relativno močni. V Ločniku so dobili 53, prej 265, Opatjem selu 91, prej 121 (v tej občini so kljub izgubi imeli večino glasov), Podgori 191, prej 273, Solkanu 136, prej 236, Sovodnjah 45, prej 132, Standrežu 35, prej 124, Števerjanu 112, prej 221 itd. Občine, naseljene s slovenskim kmečkim prebivalstvom, so bolj glasovale za komunistično listo kot občine v okolici Gorice, kjer so bili močni koloni in industrijski delavci obeh narodnosti, medtem ko je bilo leta 1921 obratno. Glasovi, ki jih je slovanska lista izgubila v goriškem okraju, niso šli samo v prid fašistične liste, temveč tudi v prid liste komunistične stranke in to predvsem v krajih s samo slovenskim prebivalstvom, kar posebej potrjujejo rezultati v drugih, izključno slovenskih okrajih.

Četrto mesto po številu glasov je v goriškem okraju dosegla republikanska stranka. Odstotek veljavnih glasov za njeno listo se je znižal od 3,3 na 2,4, dobila je 393 glasov namesto prejšnjih 592. Na to razliko so vplivali samo re-

zultati v Gorici, kjer so republikanci leta 1921 imeli 574 glasov, sedaj pa 308. V drugih občinah so imeli boljše rezultate kot tri leta prej, npr. v Dol-Otllici so dobili 19 glasov, leta 1921 nobenega. Po enega do 6 glasov so dobili še v tistih 15 občinah goriškega okraja, kjer jih leta 1921 tudi niso imeli.

Socialistična stranka je leta 1921 imela v goriškem okraju 134 glasov, sedaj pa so maksimalisti dobili 235 glasov, unitarci 68, skupno 303 glasove. Odstotek glasov za obe socialistični stranki se je dvignil od 0,8 na 1,8. V Gorici so socialisti dobili prej 113 glasov, sedaj pa so maksimalisti in unitarci skupno izgubili 29 glasov. V vseh drugih občinah so bili rezultati boljši kot leta 1921; predvsem maksimalisti so dobivali glasove tudi v tistih 37 občinah, kjer jih prej niso imeli, to število se je gibalo med 1 in 13. Le šest občin ni oddalo socialistom nobenega glasu.

Slabše rezultate kot republikanci in socialisti je dosegla lista ljudske stranke, katere odstotek glasov se je znižal od 2 na 1,2 %; dobila je 202 glasova namesto prejšnjih 364. Popolari so imeli slabše rezultate v Gorici, podobno kot socialisti in republikanci, število glasov je padlo od 233 na 149, in Ločniku, kjer se je znižalo od 131 na 37. V enajstih občinah so dobili po enega do 4 glasove, leta 1921 nobenega, v drugih občinah so ostali praznih rok kot pred tremi leti.

Sežanski okraj je po upravno-teritorialni reorganizaciji nehal obstajati, volil je deloma v sestavu tržaškega, deloma v sestavu goriškega okrožja. V mesecih prvotnega sežanskega okraja je bilo leta 1924 oddanih okrog 1500 glasov manj kot leta 1921.

Slovanska lista je tudi tokrat obdržala prvo mesto, toda njen odstotek veljavnih glasov se je v primerjavi z letom 1921, ko je znašal 78,5, zmanjšal na 63,5; v absolutnih številkah je zaradi slabše udeležbe izgubila skoraj polovico glasov, saj je leta 1921 imela 4663 glasov, tri leta pozneje pa 2835. Slovanska lista je prej imela večino v 29 občinah sežanskega okraja, le v dveh so jo premagali komunisti, sedaj je imela večino v 24 občinah; tri so osvojili komunisti, štiri pa fašisti. Število glasov za slovansko listo je v vseh občinah padlo, ponekod več kot za polovico, npr. v Mavhinjah od 127 na 49, Pliskovici od 182 na 75, Vojščici od 104 na 30, Velikem dolu od 72 na 21, na Štjaku od 189 na 80 glasov itd. V Povirju slovanska lista ni dobila nobenega glasu, medtem ko jih je leta 1921 imela 188. Tu so vse glasove slovanske liste razveljavili.³³

Drugo mesto je dosegla komunistična stranka. Relativno se rezultati za komunistično listo niso poslabšali (18,5 %—18,6 %), v absolutnih številkah pa so glasovi zaradi abstinence padli od 1101 na 830. V šestnajstih občinah sežanskega okraja je komunistična lista dobila več glasov kot tri leta prej in to predvsem v tistih občinah, kjer je bila leta 1921 šibka, npr. v Koprivi 22, prej 2, v Naklem 104, prej 8, na Štjaku 37, prej 6 itd. Komunisti so dobili glasove v vseh občinah, tudi v tistih, kjer jih prej niso imeli. Nazadovali pa so, podobno kot v goriškem okraju, v občinah, kjer so leta 1921 bili močni: v Dutovljah so dobili 5 glasov, prej 30, Komnu 64, prej 163, Nabrežini 34, prej 101, Sežani 73, prej 121, Zgoniku 5, prej 76 itd. V Šempolaju, kjer je komunistična lista leta 1921 dobila večino vseh glasov (55), jih je sedaj dobila le 26, prvo mesto ji je odvzela fašistična lista. Pač pa so komunisti dosegli absolutno večino v občini

³³ Glej str. 111.

Lokey, kjer so bili tudi leta 1921 v večini, ter v občini Povir, v Slivnem pa relativno večino.

Fašistična lista je leta 1924 izboljšala rezultate kot v vseh drugih okrajih, povzpela se je od 2,3 % na 15,9 % veljavnih glasov ali od 137 na 721 glasov. Osvojila je relativno večino v občinah Mavhinje, Sežana (115 glasov, prej 13), Šempolaj in Vojščica. Glasove je dobila v vseh občinah, tudi v tistih devetnajstih, kjer jih nacionalni blok leta 1921 ni imel. Število fašističnih glasov v teh občinah se je gibalo med 4 in 38.

Četrto mesto so leta 1924 dosegli socialisti maksimalisti. Imeli so 56 glasov oziroma skupno s socialisti unitarci 61 proti 40 iz leta 1921. Socialistični listi sta dobili skupno 1,3 % pred tremi leti pa je enotna socialistična stranka imela 0,7 % veljavnih glasov. V večini občin sežanskega okraja so socialisti dobili po enega do 8 glasov, medtem ko so leta 1921 dobili po nekaj glasov le v štirih občinah. Podobno kot komunisti so nazadovali tam, kjer so bili prej močnejši (Nabrežina 4, prej 20), in napredovali tam, kjer prej sploh niso imeli volivcev.

Ta pojav je značilen tudi za republikansko in ljudsko stranko, ki leta 1921 v sežanskem okraju nista imeli glasov, sedaj pa sta jih nabrali prva 47, druga pa 12.

V sežanskem okraju je torej v primerjavi z letom 1921 nazadovala samo slovanska lista, v absolutnih številkah pa tudi komunistična, kar je največ koristilo fašistični listi, mnogo manj drugim manjšinskim listam. Glavni vzrok za slab uspeh obeh strank pa je bila abstinenca.

Bivši **tolminski okraj** je bil ob volitvah leta 1924 po upravno-teritorialni reorganizaciji porazdeljen enako kot sežanski in trziški okraj. Volil je deloma v goriškem, deloma v idrijskem okrožju, največ občin pa je bilo vključenih v čedadsko okrožje. V mejah prvotnega tolminskega okraja je leta 1924 glasovalo okrog 1300 volivcev manj kot tri leta prej.

Tolikšna abstinenca, značilna za vse okraje s slovenskim prebivalstvom, je bila v škodo samo slovanski listi, ki je edina nazadovala. Dobila je okrog 2200 glasov manj kot leta 1921 (1921 — 6696 glasov, 1924 — 4525 glasov), odstotki so se znižali od 92,6 na 77,1. Slovanska lista je obdržala večino glasov v 22 občinah, odvzela je večino komunistični listi v Čezsoči in Žagi, pač pa je izgubila prvo mesto v Logu, kjer so jo tokrat premagali komunisti, in na Šentviški gori, kjer je bila enaka komunistični listi. Le v treh občinah je dobila več glasov kot leta 1921: v Žagi 99, prej 37, Bovcu 195, prej 184, Čezsoči 67, prej 64. V drugih 21 občinah je dosegla znatno slabše rezultate kot ob prvih parlamentarnih volitvah; ponekod je izgubila nad polovico glasov, npr. v Kredu je leta 1924 dobila 128 glasov, prej 350, v Logu 26, prej 72, na Ponikvah 95, prej 281, na Šentviški gori 77, prej 427 itd.

Slovanski listi je sledila komunistična stranka, ki je dobila dvakrat več glasov kot leta 1921; tedaj jih je imela 423, sedaj pa 834, v odstotkih pa je zboljšala rezultate od 5,7 na 14, torej skoraj za dve tretjini. Leta 1921 so bili komunisti večinska stranska v Čezsoči in Žagi. Tedaj so imeli v prvi 74 glasov, v drugi občini pa 87. Sedaj so to večino izgubili, dobili so 49 oziroma 15 glasov. V obeh občinah je leta 1924 dobila večino slovanska lista, ki pa so ji komunisti odvzeli večino v Logu, kjer prej niso imeli nobenega glasu, leta 1924 pa 69. Glede Loga je treba omeniti, da so leta 1921 dobili socialisti tam 54 glasov, sedaj

pa samo 2. Verjetno so prejšnji socialistični volivci pripadali struji tretjein-ternacionalcev, ki je tokrat glasovala za komuniste. Komunistična lista ni dobila nobenega glasu v štirih občinah, v 16 je izboljšala svoje rezultate, v štirih pa poslabšala. Nazadovala je v tistih krajih, kjer je bila leta 1921 močna. Razen Čezsoče in Žage je treba omeniti še Bovec, kjer je leta 1924 dobila 90 glasov, tri leta prej pa 157. Največje uspehe je dosegla v Cerknem in Ponikvah, kjer prej ni imela volivcev, sedaj pa je dobila 78 oziroma 30 glasov, na Grahovem 170 glasov, prej 25, pri Sv. Luciji 43, prej 8 in v Tolminu 113, prej 27.

Fašistični listi je pripadlo 7,1% veljavnih glasov ali 426 glasov, medtem ko je italijanski nacionalni blok leta 1921 dosegel komaj 0,6%, oziroma 49 glasov. V nobeni občini ni fašistična lista dobila večine glasov, čeprav se je število le-teh povsod precej zvišalo npr. v Tolminu od prejšnjih 27 na 142, v Cerknem od 4 na 26, na Grahovem in na Šentviški gori, kjer blok ni imel volivcev, so fašisti odnesli 43 oziroma 28 glasov; v drugih občinah je bilo število nižje, gibalo se je med 2 in 18 glasovi.

Obojni socialisti so leta 1924 dosegli 2,2% veljavnih glasov namesto prejšnjih 0,7% oziroma 78 glasov namesto prejšnjih 54. Socialisti maksimalisti so imeli boljše rezultate kot socialisti unitarci (64 : 12), podobno kot v vseh drugih okrajih Julijske krajine. Leta 1921 je socialistična stranka dobila edino v Logu 54 glasov, sedaj je tu imela komaj 2, nabrala pa je po 1 do 8 glasov tudi v drugih 16 občinah tolminskega okraja, v Breginju celo 25.

Podobno, čeprav manj, so se izboljšali rezultati za republikance in za polare.

V **idrijskem okraju** je bilo v mejah iz leta 1921 178 veljavnih glasov več kot tri leta prej. Prvo mesto je še vedno obdržala slovanska lista, čeprav se je število njenih glasov znižalo od 2022 na 1276 oziroma od 94,6% na 55,1%. V petih občinah je obdržala absolutno večino,³⁴ v Spodnji Idriji relativno, v Idriji pa jo je izgubila v korist komunistične liste. V petih občinah idrijskega okraja je slovanska lista imela slabše rezultate kot leta 1921, le v Godoviču jih je izboljšala od 109 na 160 glasov.

Komunistična stranka je v mejah bivšega idrijskega okraja pa tudi novega okrožja dosegla najvišji vzpon v vsej Julijski krajini. Odstotek veljavnih glasov se je dvignil od 4,4 iz leta 1921 na 35,5. Leta 1921 so komunisti dobili vsega 95 glasov, leta 1924 pa 823. Idrijska sekcija komunistične stranke se je prvih volitev vzdržala, delavske množice simpatizerjev pa so glasovale za takratno jugoslovansko narodno stranko. Komunistična lista je dobila sedaj v Idriji 506 glasov in s tem dosegla absolutno večino, medtem ko je leta 1921 imela le 67 glasov. Tudi v drugih občinah idrijskega okraja so komunisti izboljšali volilne rezultate, čeprav v manjši meri: v Črnem vrhu so dobili 79 glasov, prej 24, v Spodnji Idriji 154, prej 4, v Dolah, Godoviču in na Vojskem, kjer leta 1921 niso imeli volivcev, pa 33, 22 in 14 glasov.

Fašistična lista je tudi napredovala od 16 glasov ali 0,7% na 188 glasov ali 8,1%. Najboljši uspeh je imela v Idriji, kjer je število njenih glasov poskočilo od prejšnjih 4 na 98.

Socialisti maksimalisti in unitarci, ki so leta 1921 kot enotna socialistična stranka dobili samo 4 glasove, so nabrali 21 glasov ali 0,9%. Od tega je 20 glasov pripadlo maksimalistom, ki so dobili po 1 do 7 glasov.

³⁴ Leta 1924 je obstajala še nova občina Ledine.

Iz prvotnega **postojnskega okraja** je ob teritorialni reorganizaciji nastalo postojnsko okrožje v sestavu tržaške pokrajine, del občin je bil priključen h goriškemu, del pa k okrožju Volosko-Opatija v Istri. Nekdanji postojnski okraj je bil razdeljen med tri pokrajine. Leta 1924 je na ozemlju bivšega političnega okraja bilo okrog 2400 veljavnih glasov manj kakor leta 1921. Volilna abstinenca je tudi v postojnskem okraju škodovala samo slovanski listi, ki je sicer še obdržala prvo mesto, toda dobila je znatno nižje število glasov kot leta 1921. Podobno je bilo v vseh drugih slovanskih okrajih Julijske krajine. Dobila je 4151 glasov ali 66,4 % veljavnih glasov, leta 1921 pa 8243 ali 95,5 %. Absolutno večino je obdržala v 21 občinah, v dveh relativno, medtem ko jo je leta 1921 imela v 27.³⁵ Le v občini Budanje se je število glasov za slovansko listo zvišalo od 161 na 177, v vseh drugih krajih je lista nazadovala. Največje razlike so bile v občinah Britof, kjer je slovanska lista leta 1924 dobila 32 glasov, prej 214, v Knežaku 54, prej 555, v Košani 15, prej 210, v Vrabčah 44, prej 191, v Senožečah 75, prej 342 itd.

Ob slabih rezultatih za slovansko listo so bili rezultati za vse druge stranke boljši kot ob prvih parlamentarnih volitvah. Najbolj je napredovala lista komunistične stranke, ki je dobila 18,5 % veljavnih glasov, leta 1921 pa 4 %; v absolutnih številkah je število glasov poskočilo od 352 na 1151. Na prvih parlamentarnih volitvah niso bili komunisti nikjer v večini, sedaj so dobili v občini Košana relativno, v Britofu na Slapu, v Šmihelu in Vrabčah pa absolutno večino. V štirih občinah so dosegli slabše rezultate kot leta 1921: Budanje 36 glasov, prrej 47, Košana 35 glasov, prej 125, Štorje 19, prej 35 in Vipava 62, prej 67. Omenjene izgube pa so bile neznatne v primerjavi z izboljšavami v drugih občinah. V petnajstih občinah komunistična lista prej sploh ni imela volivcev, sedaj je imela glasove v vseh teh krajih, v Britofu je npr. dobila 118 glasov, v Sentvidu 80, v Št. Petru na Krasu 117, v Vrabčah pa celo absolutno večino s 84 glasovi. Podobno so napredovali tudi v drugih občinah, kjer so leta 1921 imeli le nekaj glasov: v Senožečah od 11 na 83 glasov, v Ložah od 4 na 21, v Gočah od 6 na 68 itd.

Fašistična lista je v postojnskem okraju dosegla 12,7 % veljavnih glasov, leta 1921 pa je nacionalni blok imel z 0,2 % najslabše rezultate v Julijski krajini. Dobila je 789 glasov proti 21 iz leta 1921. Fašisti so osvojili večino le v Senožečah s 152 glasovi, kjer leta 1921 niso imeli nobenega. Do največjih razlik za fašistično listo je prišlo v Postojni, kjer je dobila 158 glasov, prej 10, v Št. Petru na Krasu 114, prej nobenega, v Trnovem in Vipavi po 73, prej nobenega. V drugih občinah, kjer leta 1921 tudi niso imeli glasov ali pa po 2 do 4, so sedaj dobili po 2 do 37 glasov.

Obe socialistični stranki sta skupno dosegli boljše rezultate kot tri leta prej enotna socialistična stranka; dobili sta 82 glasov namesto prejšnjih 12 oziroma 1,5 % namesto 0,1 %. Prevladali so maksimalisti, ki so v večini občin dobili po 1 do 11 glasov.

Republikanska stranka je leta 1924 dobila 42 glasov, ljudska stranka pa 14. Obe stranki prej nista imeli volivcev.³⁶

³⁵ V postojnskem okraju so bile to volilne sekcije, občin je bilo namreč 40, toda zaradi majhnega obsega so volile na skupnih voliščih; vnaprej bomo kljub temu govorili o občinah.

³⁶ Primerjava volilnih rezultatov iz leta 1924 in 1921 za vse okraje in občine Julijske krajine je razvidna iz priloženih tabel.

V starih mejah Julijske krajine brez furlanskega dela videmske pokrajine in brez Zadra so volilni rezultati ponovno pokazali, da prevladujejo trije glavni politični tabori: italijanski nacionalistično-fašistični, slovanski narodni in delavski tabor. Toda ravnotežje teh moči je bilo v primerjavi s prvimi povojnimi volitvami spremenjeno. Večletna fašistična ofenziva, ki je pripeljala fašizem na oblast, in novi volilni zakon sta bistveno pripomogla do te spremembe. Posledice spremenjene politične situacije v Italiji pa so morda nekoliko manj vplivale na volilne rezultate v Julijski krajini kot v večini italijanskih dežel, predvsem kar se tiče rezultatov za vse tri delavske stranke. Iz tabele so razvidne razlike v rezultatih ob obojnih parlamentarnih volitvah:³⁷

	1921	%	1924	%
nac. blok — fašisti	48.888	34 (37)	92.515	60 (65)
Slovani	48.785	34	29.784	19
delavske stranke	32.617	23 (30)	19.722	13 (15)

Rezultati za italijanski nacionalistični tabor, ki je bil leta 1924 v sestavu fašističnega gibanja, so se dvignili skoraj za sto odstotkov. Temu primerno so se znižali rezultati za slovansko-hrvatski narodni tabor in za delavske stranke. V absolutnih številkah pa je slovanska lista bolj nazadovala kot delavske liste, dobila je 19.000 glasov manj, delavske stranke pa okrog 13.000 glasov manj kot leta 1921.

Fašistična stranka je dosegla boljše rezultate v vseh okrajih prvotne Julijske krajine. Relativno največjo spremembo v svojo korist je imela v trbiškem okraju, najnižjo pa v lošinjskem, kjer je dosegla ob obojnih parlamentarnih volitvah najvišji odstotek veljavnih glasov v Julijski krajini. Tam, kjer so prebivali pretežno prebivalci italijanske ali furlanske narodnosti, povečini koloni in polkmetje, so fašisti dosegli leta 1924 najboljše rezultate oziroma največje razlike v svojo korist. Primeri za to so gradiščanski, tržiški in trbiški okraj, kjer je bila hkrati tudi volilna udeležba višja. V Istri razlike med odstotki glasov iz leta 1921 in 1924 niso tako vidne kot na Goriškem, ker so bili v Istri že rezultati leta 1921 za italijanski nacionalni blok neobjektivno visoki.

Slovanska lista je imela v vseh okrajih Julijske krajine slabše rezultate kot Jugoslovanska narodna stranka leta 1921. V izključno slovenskih kmečkih predelih so bili rezultati za slovansko listo še vedno visoki, vendar so v primerjavi z letom 1921 najbolj padli in sicer bolj zaradi abstinence kot zaradi porasta drugih strank. Končna posledica slabših rezultatov za slovansko listo je bila v tem, da sta ji bila dodeljena le dva mandata namesto prejšnjih petih. Na to pa ni vplivalo zgolj znižano število glasov, temveč predvsem obsežnejše volilno okrožje in zaradi tega relativno nizek odstotek glasov.

Za delavske stranke, predvsem za komunistično, so bili volilni rezultati leta 1924 presenetljivo visoki, tembolj če upoštevamo, da je bila fašistična volilna ofenziva do teh strank hujša kot do slovanske. Glasove so delavske liste izgubile predvsem v pretežno italijanskih oziroma furlanskih okrajih, kjer so leta 1921 triumfirale in kjer je bilo največ kolonov. Tako je število glasov za delavske stranke v gradiščanskem, tržiškem in trbiškem okraju padlo od 10.000 v letu 1921 na 2200 leta 1924. V delavskih središčih so tudi izgubile

³⁷ V oklepaju so odstotki veljavnih glasov za vso državo.

veliko glasov, vendar ne v toliki meri kot na podeželju. Tako so v Trstu nazadovale od 10.800 na 6000 glasov, v Pulju, Gorici, Tržiču in Rovinju pa od 3900 na 1700. Izjema je Idrija, kjer so se komunisti volitev leta 1921 vzdržali, sedaj pa so dosegli absolutno večino.

V izključno ali pretežno slovenskih in hrvaških okoliših, naseljenih s kmečkim prebivalstvom, so delavske stranke dosegle relativno visoke uspehe posebej zato, ker leta 1921 na tem področju niso dobile glasov in ker je bila prav tu volilna udeležba slabša kot leta 1921. Tako se je njihovo število glasov v slovenskih okrajih Gorica, Sežana, Tolmin, Idrija in Postojna povečalo od 5300 na 7200. Ti presežki pa niso bili tolikšni, da bi pokrili izgube v mestih in v goriški Furlaniji. V vsej pokrajini, posebej pa v slovenskih predelih je komunistična lista močno prekašala obe socialistični stranki. V Istri so npr. komunisti obdržali enako število glasov ob obojnih volitvah, medtem ko je število glasov za socialiste padlo od 3700 na 660. Levi maksimalisti so bili močnejši kot desni unitarci. Diferenciacija v Julijski krajini se je od livornskega razkola stopnjevala v korist levece, kar so volilni rezultati leta 1924 popolnoma potrdili. Za to je bila odločilna opredelitev struje tretjeinternacionalcev za komunistično stranko.

Republikanska in ljudska stranka sta v mejah prvotne Julijske krajine ostali enako šibki kot leta 1921. Obe sta dobili po nekaj glasov tudi v slovenskih okrajih, kjer jih prej nista imeli, medtem ko sta v pretežno italijanskih okrajih močno nazadovali.

Rezultati za ustavno opozicijo — demokrate — so bili nepomembni, predvojni italijanski liberalni tabor je do leta 1924 skoraj v celoti prestopil k fašistom.

Krivulja vzponov in padcev treh glavnih političnih taborov se je ujemala s socialno in narodnostno strukturo prebivalstva, kakor dokazujejo tile konkretni primeri. Gradiščansko in tržiško področje je bilo naseljeno pretežno s koloni furlanske narodnosti. V teh dveh okrajih se je volitev leta 1924 udeležilo okrog 2000 volilnih upravičencev več kot ob prvih parlamentarnih volitvah. Fašistična lista je dobila okrog 11.000 glasov več kot leta 1921 (2700—13.700); njeni glasovi so se pomnožili več kot štirikratno. Delavske stranke pa so na istem ozemlju dobile 6800 glasov manj kot pred tremi leti. Vladno listo je torej volila velika večina tistih volivcev, ki so pred tremi leti volili delavski stranki, pa tudi ljudsko in republikansko stranko. To so bili največ koloni in polkmetje, pred vojno klerikalno usmerjeni, kmalu po vojni pa so se vključili v socialistično gibanje v pričakovanju revolucije in izboljšanja slabega ekonomskega položaja. Sedaj, ko je možnost za revolucijo splahnela, pa so se opredelili za vladno stranko. Prevladal je torej oportunitizem kmečkega delavca in malega posestnika ter strah pred negotovo prihodnostjo. Podobno je bilo tudi na Koprskem. Ti predeli, svojčas klerikalno usmerjeni, kmalu po vojni pa močno rdeči, so z volilnimi izidi leta 1924 izražali težnjo po ponovni preusmeritvi v desno. K temu je razen terorja pripomogla še demagoška propaganda vladajoče stranke.

V delavskih središčih je bil vzpon fašistične stranke in padec delavskih strank tudi viden, toda razlike v primerjavi z letom 1921 so bile mnogo manjše. V mestih Pulj, Tržič, Gorica in Rovinj je npr. leta 1924 volilo 5400 upravičencev več kot leta 1921. Fašistična lista je v teh mestih dobila skoraj

dvakrat toliko glasov kot leta 1921. Tedaj je nacionalni blok dobil skupno 8700 glasov, sedaj pa fašistična lista okrog 15.900, torej 7200 glasov več, na kar je vplivala tudi višja volilna udeležba, ne samo padec števila glasov drugih strank. Delavske stranke so v omenjenih krajih izgubile dobro polovico glasov, relativno pa je bil ta padec večji zaradi višje volilne udeležbe. V Trstu so fašisti tudi imeli boljše rezultate, delavske stranke pa slabše, toda tam je nasprotno omenjenim primerom bila volilna udeležba leta 1924 slabša kljub višjemu številu volilnih upravičencev, vzpon fašistov pa relativno majhen. Rezultati za fašistično listo so se dvignili od 15.000 na 17.700 glasov, medtem ko so delavske stranke izgubile dobro tretjino. Abstinenca je najbolj prizadela delavske stranke. Industrijsko delavstvo je torej bolj kot kmetijsko prebivalstvo in koloni ostalo zvesto socialističnemu taboru.

Na ozemlju, naseljenem z izključno kmečkim prebivalstvom slovenske narodnosti, pa so padci in vzponi v obratnem sorazmerju, kot smo zgoraj ugotovili. Tolminski in postojnski okraj sta npr. leta 1921 imela skoraj stodstotno volilno udeležbo, leta 1924 pa se je volitev udeležilo okrog 3700 volivcev manj. Fašistični rezultati v teh predelih so se tudi izboljšali, toda značilen je padec glasov za slovansko in porast za komunistično listo. Slovanska lista je v teh dveh okrajih izgubila okrog 6200 glasov (prej 14.500, sedaj 8600), komunistična lista pa je dobila okrog 1200 glasov več (prej 750, sedaj pa 1950). Podobno je bilo razmerje tudi v drugih slovenskih kmečkih predelih Goriške, na Krasu in v Vipavski dolini. Ta severovzhodna slovenska kmečka področja so z volilnimi izidi leta 1924 izpričala preusmeritev v levo. Slovenske kmečke množice niso odobravale oportunistične politike vodstva slovanskih strank, od fašistične oblasti si niso obetale dobrin. Razočarane zaradi pomirjujočega stališča strankinih voditeljev do fašistične vlade, nenačelnosti in notranjih razprtij v slovanskem političnem taboru in praznih demagoških obljub so se volitev v veliki meri vzdržale ali pa volile najbolj levičarsko in najbolj protifašistično stranko komunistov.

Slovanski lokalni tisk je po volitvah opravičeval slabe uspehe slovanske liste samo s fašističnim terorjem. To je bil nesporno močan argument, kar se vidi iz prejšnjega poglavja, vendar je nasilje bolj kot na rezultate slovanske liste vplivalo na rezultate drugih manjšinskih list, ki pa se vsaj v severovzhodnem delu pokrajine niso poslabšali. Iz parlamentarnega govora poslanca Besednjaka, izvoljenega na slovanski listi, o nasilju nad narodno manjšino v Julijski krajini, je razvidno, kako so slovanske organizacije npr. razlagale uspehe komunistične stranke tam, kjer so same nazadovale: »V znak protesta (proti nasilju, op. M. K.) so glasovali pri nas ljudje za komuniste. Pri zadnjih volitvah je imela komunistična stranka v Julijski krajini nad 20.000 glasov, od katerih je več kot polovica slovanskih. Za komuniste so glasovali pri nas kraji, kjer ni nobenega delavca, kjer ni bilo nikdar nobene komunistične organizacije, kjer ni bilo nobenega komunističnega shoda... kamor ni prišel noben komunistični časopis. Veliko število komunističnih glasov, ki so jih oddali naši kmečki posestniki (podčrtano v originalu, op. M. K.), pomenijo le protest proti razmeram v naših krajih.«³⁸

Komunistično glasilo »Delo« pa je osvetlilo še druge razloge, ki so vplivali na visoko število komunističnih glasov in na velike izgube slovanske liste.

³⁸ Goriška straža, 12. VI. 1924.

V Julijski krajini je volitvam dajal pečat sporazum med Italijo in Jugoslavijo,³⁹ ki bi moral pozitivno vplivati na rezultate slovanske liste, toda zgodilo se je prav nasprotno. Ko je bil sporazum podpisan, so slovanski narodnjaški politiki sklenili z vlado kompromis, ki pa je bil v resnici prava kapitulacija. Izjavili so vdanost »tisti vladi, ki je reševala vprašanje narodnostnih pravic le s silo in pestjo... Napravili so načelno in taktično napako, ki je porazno vplivala na volivce. Deloma jih je demoralizirala, deloma ogorčila«. Slabiči in koristolovci so se okoristili z oportunistom vodstva. »zanje je izginila razlika med vladno sekiro s palicami (fašijo, op. M. K.) in med neprotivladno lipo s planiko«. Ti so volili fašistično listo. Drugi pošteni Jugoslovani pa so se volitev vzdržali, ali pa so glasovali za srp in kladivo. Drug važen vzrok za nizko število slovanskih glasov je bil po mnenju komunistov slaba organizacijska struktura slovanskih političnih organizacij, ki so slonele na rahli mreži nezanesljivih zaupnikov. Zaupniki slovenskih narodnih organizacij po vaseh so bili navadno vaški mogotci, ki so se v skrbi za svoje imetje klanjali oblasti. Kompromis političnih voditeljev jim je tokrat dal možnost, da odkrito poskrbe zase in se še bolj približajo režimu. Sami so večinoma glasovali za fašiste, med ljudmi pa so propagirali abstinenco. Kmečke množice so na ta način ostale brez voditeljev. Vrhunec v tej situaciji so bili volilni shodi, ki so narodni propagandi bolj škodovali kot koristili. Na njih so se slovanski narodnjaki bratili s fašisti, kar je zbuvalo odpor med zborovalci. »Shodi so bili raznih vrst, prav prijateljski in prav sovražni. Eni poleg drugih so najbolj spravljali lipo ob kredit. V isti sapi, ko so narodni listi hvalili fašiste zaradi enega shoda, so jih zaradi drugega napadali. Burka je dosegla višek, ko sta si nasprotnika celo kadila pred volivci.« V taki zmedi pojmovanji so šli volivci na volišča brez samozavesti in navdušenja, hkrati pa so poznali tudi razprtije, ki so bile med vodilnimi osebnostmi vseh treh slovanskih političnih društev in ki tudi v času volilne propagande niso prenehale. Take razmere so torej vplivale na porast komunističnih glasov.⁴⁰

Število komunističnih glasov je bilo visoko ne samo na slovenskem podeželju, ampak tudi v Trstu kljub močnim abstinencijskim težnjam. Iz poročila tržaške prefektore, ki je bilo sestavljeno leta 1924 na osnovi nekaterih arhivov komunistične stranke, ki jih je odkrila policija, se vidi, da je komunistična stranka v Julijski krajini ob koncu leta 1923 štela komaj okrog 600 članov in 700 simpatizerjev. Najmočnejša je bila v slovenskem delu goriškega področja. Štela je nad 200 članov in okrog 500 simpatizerjev, vodil pa jo je Jože Srebrnič, kandidat na listi proletarskega bloka.⁴¹ Oblasti so torej računale kvečjemu z okrog 1300 odkritimi privrženci komunistične stranke, stranka pa je na volitvah dobila nad 16.000 glasov. Ta razlika je bržkone osupila fašistične lokalne oblasti.

Po cenitvah komunističnih glasil bi komunisti v Julijski krajini dobili še mnogo več glasov, če ne bi bilo fašističnega nasilja in ponarejanja. Tudi kandidatura treh delavskih strank je med delovnimi množicami povzročala zmedo. Mnogi volivci, predvsem v Trstu, so po podatkih komunističnih časopisov volili

³⁹ Rimski sporazum o prijateljstvu in reškem ozemlju, sklenjen 27. I. 1924.

⁴⁰ Delo, 17. IV. 1924.

⁴¹ Poročilo tržaške prefektore notranjemu ministrstvu, 12. III. 1924, arhiv G. Feltrinelli.

maksimalistično listo, prepričani, da volijo komuniste, saj sta obe listi imeli v volilnem znaku srp in kladivo. Nekateri so sicer vpisovali v glasovnice preferenčna imena komunističnih kandidatov, hkrati pa so prečrtali maksimalistični namesto komunistični znak. Take glasovnice so bile neveljavne. Na podeželju so mnogi volivci tudi nasedali propagandi maksimalistov, ki so govorili o svoji socialistični stranki kot o stranki tretje internacionale. Kljub temu pa so volilni rezultati pokazali, da sta bili v Julijski krajini obe socialistični stranki v upadanju, imeli sta minimalno število članov in nikakršnega vpliva med množicami.⁴²

Julijska krajina je bila tudi leta 1924 rdeča kot pred tremi leti. V okviru državnih meja je bil za to volilno okrožje najznačilnejši uspeh komunistične stranke, če ne upoštevamo slovanske liste, ki je bila tudi posebnost te pokrajine. Komunistična stranka Italije je na volitvah dosegla najboljše rezultate v volilnem okrožju Julijske krajine enako kot ob volitvah leta 1921. V celotnem volilnem okrožju so komunisti dosegli 7,7 % veljavnih glasov, medtem ko so v volilnem okrožju Piemont, trdnjavi komunizma, bili za 0,7 % slabši.⁴³ Če pa odštejemo furlanski in zadrski del volilnega okrožja, znaša odstotek za komunistično listo 10,8, državno poprečje pa je bilo komaj 2,7 %. Podrobnejša primerjava rezultatov po posameznih okrajih ali pokrajinah v Italiji ni mogoča, ker nimamo podatkov, toda iz poprečne višine odstotka in iz primerjav za leto 1921 je mogoče sklepati, da je bil odstotek za komuniste v idrijskem okraju (35,5) med najvišjimi ali celo najvišji v vsej državi, podobno kot je bilo rečeno za leto 1921 o gradiščanskem okraju. V prilogi 6 citiranega dela U. Giustija so npr. navedeni odstotki, ki so jih komunisti dosegli v glavnih mestih italijanskih pokrajin. Najvišji so: v Alessandriji 28 %, Pisi 25 %, Forliju 20 %, v Torinu 17 %, drugje manj. V Julijski krajini so imeli komunisti v Trstu 15 %, v Tržiču 12 %, v Idriji pa kar 51 % glasov, hkrati so v pretežno kmečkem tolminskem in postojnskem okraju dosegli po 19 % glasov. Gornjo trditev potrjuje tudi to, da je dobila komunistična lista v Julijski krajini dve poslanski mesti kot pred tremi leti, medtem ko je slovanska lista izgubila 3 mandate. Lista ljudske stranke je sicer tudi dosegla dva mandata, toda ne v stari Julijski krajini, temveč na furlanskem ozemlju. Izmed 19 izvoljenih poslancev KSI v vsej Italiji sta bila dva izvoljena v volilnem okrožju Julijske krajine.

»V splošnem je volilni boj, ki ga je v tem volilnem okrožju vodil odbor proletarskega bloka, dal tiste rezultate, ki sta jih komunistična stranka in tretji internacionali privrženi del socialistične stranke pričakovali ... Če pomislimo na neznatna finančna sredstva, ki so nam na razpolago, na obupne gospodarsko-finančne razmere, v katerih živi večina naših delavcev in kmetov, če pomislimo, da smo razpolagali samo z volilno propagando, ki so jo ovirale tisočere nevarnosti, če pomislimo, da zaradi znanih razlogov nismo mogli organizirati rednih zborovanj in sestankov z našimi volivci, če pomislimo na vse to in še na mnoge druge stvari, ki jih nima smisla ponavljati, smo lahko zadovoljni.«⁴⁴

Italijanska poslanska zbornica, izvoljena po novem fašističnem volilnem zakonu, je bila samo še senca demokratičnega parlamenta. Sestavljalo jo je 375 fašistov, 65 predstavnikov delavskih strank, 39 popolarov in 56 liberalcev,

⁴² L'Unità, 10. IV. 1924.

⁴³ Giusti, str. 127.

⁴⁴ L'Unità, 10. IV. 1924.

demokratov, republikancev, Slovanov itd. V novem parlamentu ni manjkalo govornikov iz vrst opozicije, ki so podprti z dokumentarnimi podatki protestirali proti volilnim rezultatom, nasilju ob volitvah in nezakonitemu sestavu nove zbornice.

Centralni volilni odbor je 24. maja 1924 predložil poslanski zbornici listo vseh 375 fašističnih poslancev, da bi jo v celoti potrdila. Poslanec Giacomo Mateotti je v imenu socialistične skupine nasprotoval temu postopku in v svojem improviziranem govoru razkril nezakonitost volitev. Večinska lista je dobila kakih štiri milijone glasov le nominalno, ne pa tudi dejansko in svobodno. Zaradi tega je celo dvomljivo, če je v resnici dosegla tisti odstotek glasov, ki ga zahteva zakon za večinsko stranko. »Na tem mestu torej izpodbijamo v celoti veljavnost izvolitve večine... Izvolitev je po našem bila neveljavna in dodajmo, da je bila neveljavna v vseh volilnih okrožjih.« Sama vlada, vsi vladni listi, vsi fašistični govorniki, nadaljuje Mateotti, so na volilnih zborovanjih neprestano ponavljali, da imajo volitve le relativno vrednost, kajti vlada bo v vsakem primeru obdržala oblast, pa če treba s silo. Noben italijanski volivec ni bil torej svoboden v odločanju. Vsakdo je vnaprej vedel, da vlada razpolaga s sredstvi, ki morejo razveljaviti glas za opozicijo. Saj obstaja oborožena milica s temeljno nalogo, da podpre vladnega predsednika, ki je hkrati voditelj fašizma. Ta milica, ki jo sestavljajo privrženci ene same stranke, je namenjena izključno obrambi neke določene vladavine. Po vseh mestih, še bolj pa po deželi so na dan volitev krožili oboroženi oddelki fašistične milice, ki bi praviloma ne smeli voliti, ker so bili na službeni dolžnosti, pa so hkrati kontrolirali in volili. Če tudi ne bi upoštevali milice in ne vladine odločnosti, da obdrži oblast s silo, nam ne manjka drugih dokazov, ki vnaprej razveljavljajo vsak posamezen del volilnega postopka. Že nabiranje podpisov za manjšinske kandidatne liste je bilo s silo preprečeno v šestih izmed petnajstih volilnih okrožij. V vseh 8000 italijanskih občinah je izmed 1000 kandidatov manjšinskih list smela javno nastopati v volilni kampanji le peščica in to samo tam, kjer je to vladajoči stranki iz kakršnihkoli razlogov koristilo. Na 100 kandidatov socialistične unitarne stranke jih okrog 60 ni imelo svobode gibanja v svojem volilnem okrožju, nekaterim pa je bilo celo prepovedano bivanje v domačem kraju. Mnogi so se zato odpovedali kandidaturi, saj jim je grozila brezposelnost ali celo emigracija. Socialistični kandidat Piccinini je bil umorjen v lastnem stanovanju, ker je kljub opozorilu sprejel kandidaturo. Ena izmed važnih garancij za svoboden potek volitev je po mnenju Mateottija določilo, da na vseh voliščih prisostvujejo in kontrolirajo volilni postopek zastopniki vseh kandidatnih list. V resnici pa so volitvam v devetdesetih ali celo sto odstotkih primerov prisostvovali samo pristaši prevladujoče stranke in je tako odpadla zadnja možnost za ohranitev volilne svobode. V nekaterih krajih, v redkih mestih je sicer bilo dopuščeno tudi nekaj več svobode zaradi bojazni pred prehudo reakcijo množic, hkrati pa so te izjeme mogle služiti kot dokaz, da volitve v Italiji niso farsa. Zanimivo je, da so prav v takih krajih manjšinske liste dobile mnogo več glasov kot večinska lista, toda nasilje, ki je pred in med volitvami izostalo, je vzniknilo po volitvah. V milanski in genovski pokrajini so npr. neugodnim fašističnim rezultatom sledila razdejanja sedežev strank, ustanov in uredništev časopisov, pretepi oseb itd., ki so povzročila milijske škode. Krajevne oblasti so se posluževale treh različnih načinov pritiska

na volivce, da so glasovali za fašiste, ali da so imele vsaj popolno kontrolo nad vsakim posameznim glasovalcem. Volivec, ki je vedel za to kontrolo, je največkrat iz gole bojazni, zaradi ljubelega miru in varnosti glasoval za fašistično listo. Razen tega pa je bil tudi do skrajnih meja razširjen sistem ponarejanja volilnih izkaznic in dodeljevanje volilnih izkaznic tistih upravičencev, ki so se volitev vzdržali skupinam neznancev, ki so glasovali po najrazličnejših sekcijah, vsakič pod drugim imenom. Nekateri so glasovali po deset, dvajsetkrat, dvajsetletni mladeniči so včasih volili namesto šestdesetletnih starčkov. Tisti redki volivci, ki so uspeli priti do kabin, so se tamkaj srečali z »nadzorniki«. Če bi centralni volilni odbor pregledal glasovnice, poslane iz volilnih sekcij, bi hitro ugotovil, da so naštetih preferenčni glasovi napisani z isto roko in da so na volilnih znakih manjšinskih strank zradirane črte. »Iz vseh teh razlogov pa tudi iz drugih razlogov, ki jih zaradi vaših (fašistični del poslancev, op. M. K.) burnih posegov ne bom našteval in jih vi prav dobro poznate, ... zahtevamo razveljavitev glasovanja 'enbloc' za večinsko listo... Zahtevamo, da volilni odbor podrobno razišče metode, ki so jih uporabljali po vsej Italiji... Vi, ki imate danes v rokah oblast in silo, vi, ki se ponašate s svojo močjo, bi morali biti sposobni, da od vseh zahtevate zakonitost... Vi, ki vsak dan trdite, da želite ponovno vzpostaviti državno avtoriteto in zakonitost, storite to, če je še v vaši moči, sicer boste vi sami uničili... moralne vrednote naroda.«⁴⁵

Govor, ki ga je desnica v parlamentu ves čas prekinjala z medklici, psovkami in ropotom, je Mateotti moral plačati z življenjem. Ugrabili so ga 10. junija 1924 in ga zahrbtno umorili nekje v okolici Rima. Zaradi tega umora, ki je ogorčil javnost in spravil v ostro opozicijo vse manjšinske parlamentarne skupine — Aventinska opozicija, je fašizem doživljal zelo kritične trenutke, dokler ni januarja 1925 po Mussolinijevem grozilnem govoru v parlamentu prestopil v fazo odkrite diktature.

V naslednjih mesecih je fašistična vladavina odpravila še zadnje ostanke demokratičnih ustanov v Italiji. Prepovedala je vse nefašistične stranke in izgnala iz parlamenta vse nefašistične poslance, ki so bili večinoma konfinirani, če se niso pravočasno umaknili v emigracijo. Za naslednje parlamentarne volitve v Italiji 24. marca 1929 ni bil več v veljavi niti proporcionalni niti večinski volilni sistem. Volilni upravičenci so smeli samo z »da« ali »ne« odgovoriti na vprašanje: »Se strinjate z listo poslancev, ki jih je določil veliki fašistični državni svet?« Izmed 8,653.611 veljavnih glasov je bilo na ta način le 135.773 negativnih odgovorov; izmed tisoč volivcev jih je le 16 odgovorilo »ne«.⁴⁶ S takim »plebiscitom« se je fašistični režim v Italiji dokončno uzakonil.

⁴⁵ Critica sociale, 1924, št. 12, str. 187—192.

⁴⁶ Giusti, str. 132, 133.

Demografski podatki za Julijsko krajino po številu leta 1910 in 1921

Politični okraj	Stevilo občin	ha	Pristotni prebivalci		Stevilo Slovencev in Hrvatov		Stevilo Italijanov		Tuji državljani					
			1910	1921	1910	%	1910	%	1910	%				
Gorica	47	78.389	104.856	94.353	80.930	77,2	68.873	72,6	17.576	16,9	15.405*	16,2	2.290	989
Gradiška	20	18.695	34.155	33.683	4.658	13,6	3.986	11,9	26.263	76,9	4.419 ¹	13,1	2.834	105
Sežana	31	47.195	30.461	27.802	29.566	97,0	26.774	96,3	343	1,1	848	3,1	383	148
Tolmin	25	104.061	38.239	37.697	37.993	99,1	36.131	95,9	29	0,1	1.248	3,3	169	270
Tržič	25	43.357	53.038	59.635	1.704	3,2	1.624	2,7	45.935	86,6	41.978 ²	70,4	5.152	307
Goriško-gradišanska dežela	148	291.693	260.749	253.670	154.751	59,3	137.388	54,2	90.146	34,6	63.898	25,2	10.828	1.819
Istrija	7	24.570	14.125	14.085	14.009	99,2	13.140	93,3	—	—	401	2,9	13	541
Postojna	40	102.780	43.200	43.329	42.808	99,1	41.671	96,2	—	—	1.122	2,6	215	515
Notranjska	47	127.350	57.325	57.414	56.817	99,1	54.811	95,4	—	—	1.523	2,7	228	1.054
Trbiž	7	36.403	8.992	8.224	2.202	22,3	1.106	13,4	— ³	—	1.207 ⁴	14,7	330	1.726
Skupno Goriška	202	456.446	327.066	319.308	213.770	65,3	193.305	60,5	90.146	27,5	66.628	20,9	11.386	4.599
Koper	11	82.459	89.609	87.997	49.468	55,2	42.060	47,8	38.006	42,4	45.622	51,8	1.741	315
Lošinj	4	51.121	21.260	19.272	10.094	47,5	4.846	25,2	9.884	46,5	13.977	72,5	810	449
Pazin	6	85.926	48.518	50.852	43.212	89,1	29.700	58,4	4.032	8,3	19.405 ⁵	38,2	275	103
Poreč	11	79.297	61.358	61.564	18.996	31,0	15.192	24,7	41.276	67,3	46.325	75,2	990	47
Pulj	7	77.942	107.755	83.787	34.306	31,9	15.873	18,9	51.720	48,0	65.074	77,7	10.078	2.840
Volosko-Opatija	8	66.951	42.970	39.929	36.765	86,0	30.080	75,3	885	2,0	7.895	19,8	2.734	1.954
Istra	47	443.696	371.470	343.401	193.841	52,2	137.751	40,1	145.803	39,3	198.298	57,7	16.628	4.708
Trst	1	9.589	229.510	238.655	59.319	25,9	18.150	7,6	118.959	51,8	202.382	84,8	38.597	18.123
Julijska krajina	250	908.835	928.046	901.364	466.730	50,2	349.206	38,7	354.908	38,2	467.306	51,8	66.611	28.432

* + 9866 Furlanov — 10,1 %
 † + 25.173 Furlanov — 74,7 %
 ‡ + 15.726 Furlanov — 26,4 %

§ + 1644 Romunov — 3,2%
 ¶ + 4185 Nemcev — 50,9 %
 * + 6660 Nemcev — 74,2 %

Furlanov 50.589 — 5,6 %
 Nemcev 4185 — 0,5 %
 Romunov 1644 — 0,2 %

Število veljavnih glasov leta 1921 po volilnih okrožjih Julijske krajine¹

Volilno okrožje	Nac. blok	JNS	Kom. stranka	Soc. stranka	Rep. stranka	Ljud. stranka	Veljav. glasov
goriško	4.774	34.640	10.112	4.291	1.408	2.526	57.751
tržaško	15.119	2.930	6.667	4.154	4.473	(kand. v bloku)	33.343
poreško	28.995	11.215	3.695	3.687	2.645	2.122	52.359
skupno	48.888	48.785	20.474	12.143	8.526	4.648	143.453

Volilni rezultati leta 1924 po pokrajinah Julijske krajine²

Stranke	Puljska pokr.	Tržaška pokr.	Videmska pokr.	Zadrška pokr.	Julijska krajina v starih mejah	Furlanski del vid. in zadr. pokraj.
fašistična	51.580	23.598	86.555	1.784	92.515	69.311
slovanska	6.657	6.118	16.255	63	29.784	63
ljudska	1.070	1.145	19.855	36	3.123	19.075
komunistična	3.131	7.211	10.371	43	16.454	4.311
soc. unitarna	200	862	12.034	5	1.304	11.841
republikanska	2.455	4.322	2.815	220	7.438	2.346
demokratska	131	311	5.238	13	571	5.131
soc. maksimalistična	375	1.006	3.628	10	1.964	3.094
veljavnih glasov	65.599	44.573	156.751	2.174	153.153	115.172
vpisanih vol. upravičencev	97.512	78.954	288.425	3.633	*	*

¹ Manuale, 1921.

² Edinost, 9. IV. 1924; Delo, 10. IV. 1924; Historijski arhiv, Reka, fond a-11, 1924.

* Ni podatkov za goriški del videmske pokrajine, zato ni možno odštevanje.

Primerjava odstotkov veljavnih glasov po okrožjih iz leta 1921 za volitve leta 1921 in 1924

	It. nac. blok		Faš.		JNS		Slov.		Kom.		Maks. + unit.		Ljud.		Rep.		Dem.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
Goriško volilno okrožje	8,3	40,3	60,0	37,6	17,3	14,8	7,4	2,2	4,4	2,5	2,4	2,1	0,3					
Tržaško volilno okrožje	45,3	57,5	8,8	8,3	20,0	15,1	12,4	4,5	—	1,7	13,4	11,7	0,8					
Poreško volilno okrožje	55,4	78,8	21,4	8,8	7,0	5,2	7,0	1,0	4,0	1,8	5,0	3,9	0,2					
Julijska krajina v mejah iz 1921*	34,1	60,4	34,0	19,4	14,3	10,8	8,4	2,1	3,2	2,0	5,9	4,9	0,1					

* Odstotki za Julijsko krajino za leto 1924 so izračunani iz uradnih rezultatov, ki se ne skladajo z rezultati po pokrajinah.

Primerjava števila glasov po okrajih leta 1921 in 1924

Okraj v mejah iz leta 1921	It. nac. blok		Faš.		JNS		Slov.		Kom.		Maks. + unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Veljavnih glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
poreški	7.829	11.248	200	219	190	403	961	76	(61 15)	488	204	1.152	1.321	14	10.820	13.485				
puljski	9.461	15.605	939	592	2.191	832	584	165	(105 60)	191	91	611	570	54	13.977	17.909				
lošinjski	3.878	4.439	222	101	—	7	3	7	(2 5)	—	12	—	27	—	4.103	4.593				
pazinski	3.155	7.632	1.100	658	67	365	42	67	(53 14)	17	65	39	170	40	4.420	8.997				
koprski	3.669	11.856	3.398	1.695	1.197	1.674	2.024	278	(182 96)	1.280	811	820	525	25	12.379	16.964				
volosko-opat.	971	1.917	5.703	2.594	—	225	59	68	(39 29)	—	22	—	33	13	6.732	4.872				
Trst	15.119	17.666	2.930	2.577	6.667	4.648	4.154	1.385	(679 706)	—	531	4.473	3.610	268	33.343	30.685				
gradiščanski	695	5.600	554	178	2.891	260	787	105	(63 42)	959	307	220	82	18	6.106	6.550				
tržiški	1.983	8.144	288	146	2.550	1.222	3.026	525	(305 220)	1.428	832	657	613	85	9.932	11.567				
trbiški	73	1.363	88	117	155	36	508	28	(15 13)	66	7	—	2	6	890	1.559				
goriški	1.494	4.927	12.293	7.670	3.070	2.991	134	303	(235 68)	364	202	592	393	50	17.947	16.536				
sezanski	137	721	4.663	2.835	1.101	830	40	61	(56 5)	1	12	—	47	2	5.942	4.461				
tolminski	49	426	6.696	4.525	423	834	54	78	(68 10)	4	7	5	13	4	7.229	5.887				
idrijski	16	188	2.022	1.276	95	823	4	21	(20 1)	—	2	—	5	—	2.137	2.315				
postojnski	21	789	8.243	4.151	352	1.151	12	87	(74 13)	—	14	—	41	6	8.628	6.239				

Primerjava odstotkov veljavnih glasov po okrajih leta 1921 in 1924

Okraj	It. nac. blok 1921	F.aš. 1924	JNS 1921	Slov. 1924	Kom.		Soc. 1921	Maks. + unit. 1924	Ljud.		Rep. 1921	Rep. 1924	Dem. 1924
					1921	1924			1921	1924			
poreški	72,3	83,4	1,9	1,6	1,8	2,9	8,8	0,5	4,6	1,5	10,6	9,8	0,1
puljski	67,6	87,1	6,2	3,5	15,6	4,6	4,1	1,3	1,3	0,6	4,3	3,1	0,4
lošinjski	94,5	96,6	5,4	2,2	—	0,1	—	0,1	—	0,2	—	0,6	—
pazinski	70,1	84,8	24,8	7,3	1,5	4,0	0,9	0,7	0,3	1,5	0,8	1,8	0,4
koprski	29,6	70,3	27,3	10,0	9,6	9,9	16,2	1,5	10,3	4,9	6,8	3,1	0,1
volosko-opatijski	14,4	39,3	84,7	53,2	—	4,6	0,9	1,4	—	0,4	—	0,7	0,2
Trst	45,3	57,5	8,8	8,3	20,0	15,1	12,4	4,5	ne kand.	1,7	13,4	11,7	0,8
gradiščanski	11,3	85,4	9,0	2,7	47,3	3,9	12,9	1,5	15,7	4,7	3,6	1,2	0,2
tržiški	18,8	70,4	2,7	1,2	25,7	10,5	31,4	4,4	14,4	7,2	6,5	5,2	0,7
trbiški	8,2	87,4	9,8	7,5	17,4	2,3	57,0	1,9	7,4	0,5	—	0,1	0,5
goriški	8,3	29,7	68,6	46,3	17,1	18,0	0,8	1,8	2,0	1,2	3,3	2,4	0,3
sežanski	2,3	15,9	78,5	63,5	18,5	18,6	0,7	1,3	—	0,2	—	0,9	—
točminski	0,6	7,1	92,6	77,1	5,7	14,0	0,7	1,2	—	0,1	—	0,1	—
idrijski	0,7	8,1	94,6	55,1	4,4	35,5	0,2	0,9	—	0,1	—	0,2	—
postojnski	0,2	12,7	95,5	66,4	4,0	18,5	0,1	1,5	—	0,2	—	0,7	0,1

Volilni rezultati v občinah goriške pokrajine leta 1921 in 1924

I. Gradliščanski okraj	Bloj. Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		R.p.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Biljana	3	212	202	82	3	61	5	(5)						2			266	304
2. Brazzano	3	217			1	68	1	(1)			4					1	71	224
3. Chiopris	46	204			25	56				76	2	1					204	206
4. Corona*		99			1						2		2					104
5. Dolenje	17	195	23	2	168		4	(3 1)		36	8	4		4	2	244	215	
6. Fara	46	298	1	1	212	18	8	(8)		48	25	4	1	3	328	355		
7. Gradiška	52	460	1	1	314	79	29	(23 6)		112	56	70	27		627	666		
8. Krmin	173	1452	32	6	712	89	10	(9 1)		89	15	35	3	3	1130	1514		
9. Kopriva	37	262			125	8	10	4	(3 1)	121	44	2	1		295	319		
10. Kožbana	15	166	168	18	63	14	3	(3)				7		1	267	188		
11. Mariano	51	334			200	9	12	1	(1)	104	13	5	2		372	359		
12. Medana	2	118	129	65			99	1	(1)						230	184		
13. Medeja	57	267			129	37	1	(1)		22	1	15			260	269		
14. Moraro	9	150			85					57	2	1		1	151	153		
15. Moša	13	191			199	30	8	(7 1)		4	4	5	10		251	213		
16. Romans	54	305			238	5	25	10	(2 8)	94	8	8	8	4	419	340		
17. Sgrado	30	205	2	139	62	86	15	(7 8)		58	59	11	10	2	324	355		
18. Sv. Lovrenc	14	168			120	7	16	5	(4 1)	67	17	10	4		227	201		
19. Versa	56	174	1	87						23	1	10	1		176	177		
20. Vileš	17	123			75	27	87			48	41	37	6	2	264	199		
Skupno	695	5600	554	178	2891	260	787	105	(63 42)	959	307	220	82	18	6106	6550		

* Corona je leta 1921 volila v sestavu občine Mariano.

II. Tržiški okraj

	Blok		Fas.		Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.	Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Aiello	60	273			17		203	12	(7	5)	92	61	10	8	1		374	336
2. Campolongo	66	254	1	120	6		72	7	(6	1)	12	1	4	8			274	277
3. Cervignano	198	598	1	1	23		314	12	(9	3)	47	14	19	5	1		579	654
4. Devin	24	88	232	63	50	13	15	1	(1)				3			321	168
5. Doberdob	1	82	56	47	75	14	7	3	(3)	2						139	148
6. Fiumicello*	72			179			323				179		83				836	
7. Fogliano	208	210	1	175	49		10	7	(4	3)	28	46	1	26	3		422	342
8. Gradež	85	434	1	50	60		200	8	(3	5)	307	124	306	226	1		948	854
9. Joannis	47	156		1			75	3	(3)	8	5		4	1		131	169
10. Muscoli	67	328	2	5	7		124	6	(6)	110	5		20	7		306	375
11. Oglej	69	1371			141		203	109	(58	51)	92	125	10	79	16		374	1.841
12. Perteole	281		1	230	36		19	19	(8	11)	20	28		6	5		250	376
13. Ronki	61	565	10	386	176		178	36	(21	15)	98	110	61	28	7		784	932
14. Ruda	70	173	5	25	92		254	24	(20	4)	30	42	21	17	5		400	358
15. Sv. Peter ob Soči	13	208			187	31		3	(2	1)	93	15	7	12	2		300	271
16. S. Vito al Torre	157	311			3	27	178	13	(10	3)	39	32		3	9		377	395
17. Scodovacca	44	167			58	13	61	15	(4	11)	31	4	8	3	1		202	203
18. Škocjan	75	421	3	302	180		69	34	(22	12)	83	58		9	4		529	709
19. Štrancan**		220	3		41			17	(11	6)	19			9	2			311
20. Tapogliano	97	170					43				18						158	170
21. Terzo*	100				201		87				23		36				447	
22. Tržič	344	1301	7	240	228		402	166	(96	70)	7	56	72	141	12		1.065	1.911
23. Turjak	11	251			210	51	54	11	(7	4)	39	27	12	2	3		326	345
24. Villa Vicentina	63	203	1	10	9		140	17	(6	11)	17	13	6	1	5		236	249
25. Visco	42	79			42	8	14	2	(2)	55	45	1	3			154	137
Skupno	1983	8144	288	146	2550	1222	3026	525	(305	220)	1428	832	657	613	85		9.932	11.567

* Občini Fiumicello in Terzo sta bili do leta 1924 ukinjeni.

** Za občino Štrancan leta 1921 ni podatkov.

III. Goriški okraj	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Ajba	1	15	299	249	8		6	(4 2)	1					300	280					
2. Ajdovščina	1	28	132	131	26	10	1	(1)					159	170						
3. Anhovo	1	31	329	218	4	9	4	(2 2)	4	66			334	276						
4. Avče		11	127	90	1	5							128	106						
5. Bajnsiče	1	31	154	52	19	46	7	(7)					174	136						
6. Bate		18	185	119	26	23	2	(2)					211	162						
7. Bilje		8	234	89	34	45	4	(3 1)					268	147						
8. Čepovan	1	33	183	131	59	39							243	203						
9. Černiče	1	62	278	219	28	18	3	(3)		1	2		307	305						
10. Dežle	1	15	176	80	27	68	1	(1)					204	164						
11. Dol-Otlica	1	20	333	167	2	32	8	(8)	19		1		336	247						
12. Dornberk	1	55	505	277	11	16	1	(1)					517	350						
13. Gaberje		8	131	95	8	19			1				139	123						
14. Gojače		17	83	39	24	16	2	(2)		5	1		107	80						
15. Gorica	1381	3006	674	522	640	379	113	84	(55 29)	233	149	574	308	3,615	4,480					
16. Grgar	1	43	203	104	82	46	5	(5)					286	200						
17. Kal	1	19	516	413	4	11	1	(1)					521	444						
18. Kamnje		11	132	67	43	3	3	(3)					132	124						
19. Kanal	5	7	372	357	2	3	2	(2)	1		1		379	372						
20. Kojsko-Šmartno	8	142	850	394	44	189	16	23	(20 3)	3	2		918	753						
21. Ločnik	38	380	5	2	265	53	3	19	(7 12)	131	37	9	12	3	451	506				
22. Lokavec pri Ajd.		8	217	154	21	62	3	(2 1)		1			238	229						
23. Lokovec	1	17	274	159	33	42	2	(2)					308	220						
24. Miren	5	50	244	146	76	57	5	(3 2)					325	258						
25. Opatje selo	1	17	159	52	121	91	2	(2)					281	162						
26. Osek-Vitovlje		14	246	111	6	61	1	(1)					252	187						
27. Ozeljan		12	243	156	2	15							245	183						
28. Podgora	6	124	210	155	273	191	2	23	(19 4)	2	6	10	1	497	506					
29. Prvačina	2	28	290	246	5		4	(1 3)		4			292	287						
30. Renče	3	101	342	113	173	217	7	(7)					518	438						
31. Rihemberk	1	50	622	511	1	13	2	(2)		4			624	570						

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	
32. Ročinj	1	11	172	102																173	113
33. Skrilje	1	8	189	123	33	79			4	(3 1)										223	214
34. Solkan	3	43	275	199	236	136			4	(4)						2				514	384
35. Sovodnje	1	29	137	157	132	45			5	(5)			2							270	238
36. Standrež	2	83	208	181	124	35			7	(7)					1					334	310
37. Sv. Križ-Cesta	1	64	354	177	66	96			7	(6 1)					1					421	345
38. Sempas	1	7	166	95	59	84			4	(4)					1			1		226	192
39. Sempeter pri Gorici	11	76	227	108	27	83			4	(4)			1		2					265	272
40. Šmarje	1	7	288	134	1	84			3	(3)										290	230
41. Števerjan	6	117	198	85	221	112			4	(3 1)			1		1					426	322
42. Tribuša		4	169	80		2			4	(4)					1					169	91
43. Trnovo		43	303	86	33	78			12	(11 1)										336	219
44. Velike Žablje	1	7	101	81		20			1	()										102	109
45. Vogersko	1	6	236	219		6									2					237	233
46. Vrtojba	2	32	352	187	124	212			13	(13)			1		5					478	451
47. Vrtovin		9	170	38	2	87			7	(7)					1					172	142
Skupno	1494	4927	12.293	7670	3070	2991	134	303	(235 68)	364	202	592	393	50	17.947	16.536					

IV. Trbiški okraj

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	
1. Bela peč	5	95	1	17	8	82			3	(3)										88	125
2. Lipalja ves	34	71	4	2	52	1			3	(1 2)			3	3						93	80
3. Naborjet	4	102	2	5	3	41			3	(2 1)			27		2					74	117
4. Rajbelj-Pontebelj		69		16	2	168			7	(1 6)					1					170	95
5. Trbiž	22	748		14	19	165			9	(5 4)			29	1						216	791
6. Ukve	6	103	44	43		52			2	(2)			2	1						104	152
7. Zabrnica	2	175	37	20	101	1			1	(1)			5	1						145	199
Skupno	73	1363	88	117	155	36	508	28	(15 13)	66	7	—	2	6	890	1559					

V. Sežanski okraj	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.	Ljud.		Rep.		Dem.		Vejl. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Avber		9	130	90	2	5				3	(2 1)			1			132	104
2. Brestovica		4	151	123		12			5	2	(2)			1	1		156	144
3. Brje		19	82	57	2	15				2	(1 1)	1		1			84	95
4. Dufovlje	4	33	181	146	30	5				2	(1 1)	1		1			215	188
5. Gabrovica		12	83	42	34	12				34	(1)			2			117	68
6. Gorjansko	14	36	143	73	23	35				5	(2)						180	145
7. Kobjeglava*		4	141	99					1	2	(1 1)	1		2			449	336
8. Komen		29	285	238	163	64				1	(1 1)	1					110	96
9. Kopriva		11	98	62	2	22				1	(1)			2			294	198
10. Lokve		14	95	76	199	103				3	(3)			2			174	132
11. Mavhinje	41	56	127	49	6	14				4	(4)			9			302	229
12. Nabrežina	45	83	136	103	101	34		20		4	(4)	1		4			242	348
13. Naklo		38	234	199	8	104				2	(2)	2		3			215	122
14. Pliskovica		30	182	75	33	17				2	(2)						254	88
15. Povir	1	16	188		56	69				3	(3)	1		6			218	175
16. Repno		6	211	155	7	5				4	(4)			8			107	78
17. Rodik		4	107	56	6	6											83	82
18. Sela	2	17	69	50	12	15				8	(8)			3			317	290
19. Sežana	13	115	182	91	121	73				1	(1)	1					67	48
20. Slivno	8	9	37	16	8	22		14		1	(1)						110	75
21. Skopo		15	106	56	4	4				4	(4)						98	88
22. Sempolaj	5	35	38	23	55	26				2	(1 1)						134	119
23. Skrbina		9	99	96	35	11				1	(1)	1					208	102
24. Storje		8	204	88	4	5				3	(3)						258	171
25. Štanjel		13	258	130		25				2	(1 1)			1			195	125
26. Štjak		7	189	80	6	37				2	(1 1)			1			308	266
27. Temnica	2	24	261	188	45	51						2		1			301	190
28. Tomaj		8	273	168	28	8				5	(5)			3			90	31
29. Veliki dol		9	72	21	118	1				1	(1)	1					129	93
30. Vojsčica	2	42	104	30	23	20											273	171
31. Zgonik		6	197	155	76	5				5	(5)							
Skupno	137	721	4663	2835	1101	830	40	61	(56 5)	1	12	—	47	2	5942	4461		

* Kobjeglava leta 1921 ni volila samostojno.

VI. Tolminski okraj

	Blok		Faš.		Slov.		Kom.		Soc. Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
1. Bovec					184	195	157	90	2	(2)					343	315		
2. Breginj	2	27	276	195	276	195	1	1	25	(23 2)			1	1	276	231		
3. Cerkno	4	26	1172	879	78	4	74	49	4	(4)		2		1176	989			
4. Čezsoča			64	67					2	(2)					138	124		
5. Drežnica			5	249	211		1	1	4	(4)					249	221		
6. Grahovo			43	347	295		25	170	8	(8)			1	1	372	513		
7. Hudajužna*	2		155												157			
8. Idriško	1	3	141	125			5	5			1	1			143	134		
9. Kobarid	8	18	247	231			5	8							260	257		
10. Kred	1	15	350	128			2	2	2	(2)					351	147		
11. Libušnje	1	16	337	272			5	3	5	(2 3)			1	1	343	297		
12. Livek			12	149	111								1	1	149	124		
13. Log			11	72	26		69	54	2	(2)			1	1	126	109		
14. Ponikve			5	281	95		30	30	3	(3)					281	133		
15. Sedlo			12	197	164				2	(2)		1	1	1	197	181		
16. Soča			4	120	58		19	24	3	(3)					139	89		
17. Srpnenica			7	111	91		1	1							112	99		
18. Sv. Lucija	2	11	571	302	8		43	20	2	(2)		1		581	359			
19. Šebrelje			4	208	126		20	20	2	(2)				208	152			
20. Sentviška gora			28	427	77		77	77	2	(2)				427	184			
21. Tolmin	27	142	515	430	27	113	27	113	8	(6 2)	3	2	3	4	575	700		
22. Trenta			3	70	30		6	6	1	(1)					70	40		
23. Trnovo			5	80	71		15	30	1	(1)					80	76		
24. Volče	1	7	336	247			15	30							352	285		
25. Žaga			7	37	99		87	15							124	121		
Skupno	49	426	6696	4525	423	834	54	78	68	10	4	7	3	11	4	7229	5887	

VII. Idrijski okraj

1. Črni vrh	6	28	346	208	24	79	1	1			1				376	317		
2. Dole	1	5	224	133		33	2	2					1	1	225	174		
3. Godovič			8	109	160		22	22	2			1	1	109	194			
4. Idrija	4	98	741	382	67	506	2	4						814	990			
5. Spodnja Idrija	2	20	386	163	4	154	2	8	(1 unit.)					394	345			
6. Vojsko	3	28	216	106		14	1	1					1	1	219	150		
7. Ledine**	1		124			15	3						2	2	143			
Skupno	16	188	2022	1276	95	823	4	21	(1 unit.)		2	5	—	5	2137	2315		

* Občina Hudajužna je leta 1924 voilila v občini Grahovo.

** Občina Ledine leta 1921 še ni obstajala.

	Blok Faš.		Slov.		Korn.		Soc.		Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.		Velj. glasov	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
VII. Postojnski okraj																		
1. Britof	3	20	214	32	118				3	(2 1)						1	217	174
2. Budanje		4	161	177	47	36			2	(1 1)				3			208	222
3. Bukovje		10	143	111	2	10			4	(4)	1		1	1			145	137
4. Col		20	216	146		13	3		4	(4)	1		1	1			219	185
5. Goče		6	181	76	6	68			1	(1)							187	151
6. Hrenovice		10	547	373	21	21			5	(3 2)							547	409
7. Ilirska Bistrica		11	147	136		1			2	(2)							147	150
8. Jablanica		4	418	235	33						1			1	3	418	277	
9. Knežak		11	555	54	12				1	(1)	1			1		555	80	
10. Košana	2	25	210	15	125	35			3	(2 1)				1		337	79	
11. Lože		3	103	78	4	21			1	(1)				1		107	103	
12. Planina		10	157	81	32				1	(1)				1		157	125	
13. Podkraj		37	211	81	3				3	(2 1)				1		211	125	
14. Postojna	10	158	499	434	2	18			3	(1 2)	7			2		511	622	
15. Podraga		3	118	80	13											118	96	
16. Prem		8	350	163	16				3	(3)				4	1	350	195	
17. Senožeče		152	342	75	11	83			9	(8 1)				4		353	323	
18. Slap		5	61	36	36	60			2	(2)				2		97	103	
19. Slavina		13	416	176	10	17			2	(2)				2		426	210	
20. Šmihel		7	422	62	6	118			2	(2)				1		428	190	
21. Št. Peter na Krasu		114	569	172	117				10	(10)	1			4	1	569	419	
22. Št. Vid		6	346	176	80				3	(3)				1		346	266	
23. Štorje	2	32	325	203	35	19	2		3	(2 1)						364	257	
24. Trnovo		9	695	526	21				3	(3)	1			9		695	569	
25. Vipava		73	224	157	67	62	7		4	(4)						298	296	
26. Vrabcé	4	2	191	44	84				11	(11)						195	141	
27. Vrhpolje		20	208	133	1	15			1	(1)	1			2		200	172	
28. Zagorje		4	214	105	22				1	(1)						214	132	
29. Kača vas*		12		14	3									2			31	
Skupno	21	789	8243	4151	352	1151	12	87	(74 13)		14			41	6	8628	6239	

* Občina Kača vas leta 1921 še ni obstajala.

Volilni rezultati v občinah

	Blok	Faš.	Slov.		Kom.		Soc.	Maks.-unit.		
	1921	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924		
I. Poreški okraj										
1. Buje	535	552		3	37	78	19	27	(22 5)	
2. Brtonigla-Vrtenik	196	189		4		7		9	(6 3)	
3. Grožnjan	153	809		7	23	79	325	9	(8 1)	
4. Motovun	666	1.393	1	92		28	1	3	(1 2)	
5. Novi grad	239	526			113			5		
6. Oprtálj	1.247	626	57	25		151	25	11	(10 1)	
7. Poreč	2.795	3.133	8	13		4		4	(4)	
8. Umag	640	1.345	35	3	17	54	50	11	(9 2)	
9. Višnjan	391	796		62		2	126	1	(1)	
10. Vižinada	380	671	99	2			335	1	(1)	
11. Vrsar	587	1.208		10				75		
Skupno	7.829	11.248	200	219	190	403	961	76	(61 15)	
II. Puljski okraj										
1. Bale	168	620	37	3	20	2	75	1	(1)	
2. Barban	199	471	296	213		58		6	(2 4)	
3. Kanfanar	442	553		2						
4. Pula	5.858	9.405	239	163	1212	609	424	128	(84 44)	
5. Rovinj	1.161	2.250		4	959	139	85	19	(15 4)	
6. Svetvinčenat	317	209	1	84		5		4	(4)	
7. Vodnjan	1.316	2.097	366	123		19		7	(4 3)	
Skupno	9.461	15.605	939	592	2191	832	584	165	(105 60)	
III. Lošinjski okraj										
1. Cres	1.867	2.027		72		3		3	(1 2)	
2. Mali Lošinj	1.401	1.579		9				2	(1 1)	
3. Osor-Nerzine	519	531	16			1		1	(1)	
4. Veliki Lošinj	291	302	19	20		3		1	(1)	
Skupno	3.878	4.439	222	101	—	7	3	7	(2 5)	

puljske pokrajine 1921 in 1924

Ljud.		Rep.		Dem.	Nev. glas.		Odd. glasov		Vol. uprav.	
1921	1924	1921	1924	1924	1921	1924	1921	1924	1921	1924
192	83	190	348	3	466	210	1.439	1.302	2.042	2.072
29	25	325	219		39	56	489	508	740	796
16	16	52	101	2	172	14	741	1.037	1.230	1.344
	10		29	2	1	88	669	1.645	1.676	1.820
75	2	20	4		38	4	490	536	565	599
	18	1	371	1		100	1.330	1.303	1.543	1.678
13	4		42	2	2	1	2.818	3.203	3.175	3.661
132	33	292	86	3	111	85	1.277	1.620	1.602	1.696
	9	106	120	1	419	41	1.042	1.033	1.370	1.364
31	2		1		58	2	903	679	1.123	1.280
	2	166			120	5	948	1.225	1.241	1.364
488	204	1152	1321	14	1426	606	12.346	14.091	16.307	17.674
28	12		2	11	118		446		524	648
	3		10	1	5	2	500		1.109	1.237
					4		446		730	617
95	59	179	347	36	166	84	7.997		9.710	13.323
67	12	419	158	3	29	15	2.703		3.026	3.115
1		13	20	2	1		333		665	757
	5		6	1	1	4	1.683		2.444	2.625
191	91	611	570	54	324	105	14.301	—	18.208	22.322
	4		1				1.803	2.230	2.274	2.867
	4		19			30	1.455	1.643	2.149	2.289
	1					3	535	537	711	720
	3		7			6	310	342	458	553
—	12	—	27	—	—	39	4.103	4.752	5.592	6.429

	Blok	Faš.	Slov.		Kom.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924
IV. Pazinski okraj						
1. Boljun	170	393	140	167		2
2. Labin	293	1.541	11	22	41	146
3. Pazin	1.506	2.604	685	98	26	13
4. Plomin	419	799	4	44		7
5. Tinjan	442	445	187	60		7
6. Žminj	325	1.444	73	222		51
7. Draguč ¹		130		26		139
8. Sušnjeвица		276		19		
Skupno	3.155	7.632	1.100	658	67	365

V. Koprski okraj						
1. Buzet	897	1.383	634	352		53
2. Dekani	36	399	584	427	90	396
3. Dolina	4	26	825	138	7	60
4. Izola	220	1.501	33	106	469	118
5. Koper	299	2.378	260		231	98
6. Marezige	12	535	552	117		114
7. Milje	807	1.109	137	132	286	420
8. Ocizla-Klanec ²	107	332	31	208		21
9. Piran	802	2.704	78	11	1	175
10. Pomjan	230	554	114	104	86	173
11. Roč	255	505	150	35		2
12. Slum-Lanišče*		430		65		44
Skupno	3.669	11.856	3.398	1.695	1.197	1.674

VI. Volosko-opatijski okraj						
1. Brseč ³		18		96		1
2. Jelšane	2	21	843	320		14
3. Lovran	299	494	208	59		16
4. Materija	4	24	1.143	669		45
5. Kastav-Matulje	10	55	1.231	625		137
6. Mošćenice	215	279	1.376	108		1
7. Podgrad	6	152	533	589		42
8. Veprinac	77	303	247	37		3
9. Volosko-Opatija	358	571	122	91		9
Skupno	971	1.917	5.703	2.594	—	225

¹ Občini Draguč in Sušnjeвица leta 1921 nista obstajali.

² Občina Ocizla-Klanec se je leta 1924 preimenovala v Herpelje-Kozina.

³ Občini Slum-Lanišče in Brseč leta 1921 nista obstajali.

Soc.	Maks.-unit.		Ljud.		Rep.		Dem.	Nev. glas.	Odd. glasov		Vol. uprav.	
	1921	1924	1921	1924	1921	1924			1921	1924	1921	1924
				4		14	3	2	312		908	1.289
41	44	(36 8)	17	34	31	15	10	5	439		3.360	3.700
1	3	(1 2)		3	3	21	19	204	2425		4.917	4.665
	15	(12 3)		13	5	48	3		428		1.877	1.565
	2	(2)						63	692		1.088	1.188
	3	(2 1)		2		14	5	2	400		1.890	1.977
				5		17						427
				4		41						792
42	67	(53 14)	17	65	39	170	40	276	4696	—	14.040	15.603
	7	(3 4)			13	40	3	9	1.553		5.323	3.074
	19	(18 1)	9	1	7	7		57	783		1.605	2.020
1				1		1		271	1.108	144	1.434	
84	16	(11 5)	360	159	72	16	1	16	1.281		2.200	2.377
544	49	(31 18)	377	144	293	95	4	18	2.022		2.565	3.069
25	2	(2)			7	1		6	602		841	919
40	99	(69 30)	182	144	240	192	6	77	1.743		2.784	
	1	(1)		1			1	7	145		746	783
1.275	58	(26 32)	339	351	195	150	8	42	2.732		3.618	3.953
55	9	(6 3)	13	8	11	9	1	51	560		1.112	1.243
	17	(15 2)		2	8	7	1	19	432		1.022	836
	1	(1)				7						1.577
2.024	278	(182 96)	1280	811	820	525	25	573	12.691	—	22.251	
	2	(2)		2		1						398
	3	(1 2)		4		2	1	5	850		1.270	1.403
	10	(3 7)		2		4		6	1.153		1.521	1.487
35	26	(25 1)		2				24	1.300		2.834	3.446
							3	105	549		1.072	715
	23	(10 13)		6		22	7	19	1.487		2.242	2.442
9	1	(1)		1				48	381		624	683
15	3	(3)		5		1	1	4	337		499	931
59	68	(39 29)	—	22	—	33	13	419	7.152	—	11.120	12.450

Résumé

Sur la base du traité de Rapallo, signé en 1920 entre l'Italie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, l'Italie annexa le territoire de la Marche Julienne (Venezia Giulia) sur lequel, d'après le recensement de 1910, il y avait 466.730 habitants d'appartenance slovène ou croate, soit les 50,2 % de la population. Aux deuxième élections parlementaires du 15 mai 1921, la nouvelle province de la Marche Julienne envoya aussi ses représentants à la Chambre des Députés italienne.

Après la Première guerre mondiale, l'Italie était régie par la loi électorale du suffrage universel masculin et du système proportionnel. Après l'annexion de la Marche Julienne, cette loi fut complétée par des clauses relatives à l'acquisition de la nationalité italienne. Les habitants des régions nouvellement rattachées pouvaient acquérir la nationalité italienne automatiquement par option ou par une demande particulière adressée aux autorités de la province. C'est là-dessus que commença, au début de 1921, la campagne électorale qui alla en s'intensifiant jusqu'au jour des élections. Les passions nationalistes qui avaient régné sur ce territoire durant les dernières décades qui précédèrent la Première Guerre mondiale se rallumèrent. D'un côté, le camp libéralo-nationaliste italien qui se présenta aux élections comme bloc nationaliste italien, de l'autre le groupe slovéno-croate uni au Parti national yougoslave (JNS). Il y avait encore le groupe ouvrier, relativement fort, mais qui, à quelques mois des élections se scinda déjà en socialistes et en communistes. Le parti républicain italien et le parti populaire italien étaient moins importants; dans la Marche Julienne, ils se présentèrent chacun à part, bien que n'ayant guère de chances de succès.

Outre la lutte politique entre les courants mentionnés, un des facteurs de la campagne électorale fut, dans la Marche Julienne, comme d'ailleurs dans toutes les autres provinces de l'Italie, la violence fasciste. Le fascisme s'était déjà si bien implanté dans la Marche Julienne en 1921 qu'il se mit à la tête des anciens courants libéralo-nationalistes unis en un bloc national. Par ses attaques contre les adversaires les plus dangereux, les Slaves et les communistes, le fascisme réalisa son projet de transformer les élections en un plébiscite pour l'Italie. Dans les circonscriptions électorales de Trieste et de Poreč, ils brûlèrent des villages, malmenèrent les électeurs et falsifièrent les résultats électoraux. A Marezige près Koper, 4 fascistes furent tués dans une bagarre avec les gens du pays qui ne leur permettaient pas de s'immiscer dans le processus des élections libres. En raison des violences exercées, on ne saurait parler de résultats électoraux objectifs en Istrie et à Trieste.

Le bloc national italien et celui du JNS eurent à peu près le même nombre de voix, le premier 48.888, le second 48.785, soit 34 % des suffrages valables. Dans les circonscriptions électorales de Trieste et de Poreč, le bloc vint en tête, avec 45,3 % des suffrages à Trieste et 55 % à Poreč; dans la circonscription de Gorica, le JNS l'emporta avec 60 % des suffrages valables. Le bloc obtint trois mandats à Trieste et cinq en Istrie, et tous ces députés étaient d'orientation fasciste; le JNS eut 4 mandats dans la circonscription de Gorica et un en Istrie. Les communistes obtinrent des résultats appréciables; dans les trois circonscriptions électorales, ils eurent en tout 20.474 voix, soit 14,3 % des suffrages valables et deux mandats, l'un dans la circonscription de Gorica, l'autre dans celle de Trieste. Les partis socialiste, républicain et populaire n'obtinrent de mandat dans aucune circonscription.

La Marche Julienne se distingua des autres régions de l'Italie par le nombre de suffrages donnés à un certain parti non italien et aussi par les différents rapports des voix données aux deux partis ouvriers. C'est en Marche Julienne seulement que la liste communiste obtint plus de suffrages que la liste socialiste, en même temps qu'elle y atteignait son plus haut pourcentage en Italie. La grande majorité des socialistes de la Marche Julienne s'était rattachée au parti communiste lors de la scission du parti socialiste à Livourne: les résultats électoraux le prouvèrent bien.

La liste communiste eut le plus grand avantage sur la liste socialiste dans la circonscription électorale de Gorica, peuplée en majorité de paysans slovènes et de colons friouliens. Elle eut 10.112 voix, soit 17,3 % des suffrages valables et la liste socialiste 4291 voix, soit 7,4 % des suffrages valables. A Trieste, la liste communiste obtint 6667 voix ou 20 % des suffrages, c'est-à-dire 2500 voix de plus que les socialistes. Elle eut son meilleur résultat et presque la majorité absolue (47 %) dans le district politique de Gradisca. En Istrie, les deux listes allèrent de pair, chacune obtenant 7 % des suffrages valables. Dans les autres régions d'Italie, ces proportions étaient renversées.

L'arrivée au pouvoir des fascistes dota l'Italie d'une nouvelle loi électorale avec un système mixte. Le parti qui, dans tout le pays, obtenait plus de 25 % des voix se voyait attribuer les deux tiers des mandats; le dernier tiers était réparti proportionnellement entre les partis en minorité. Par ce système, le parti fasciste voulait légalement s'assurer le pouvoir dont il s'empara par la force en octobre 1922.

Pour les élections du 6 avril 1924, la Marche Julienne ne formait plus qu'une seule circonscription électorale; on lui avait encore adjoint Zadar et l'ancienne province de Videm, exclusivement peuplée de gens d'appartenance italienne ou frioulienne. Dans cette vaste circonscription électorale, les Slovènes et les Croates n'étaient qu'une faible minorité. Malgré la géométrie électorale et la nouvelle loi électorale qui assurait à l'avance la victoire du parti fasciste, ce dernier commit aussi des actes de violence aux élections de 1924. Les fascistes interdirent les réunions électorales, limitèrent la propagande électorale, expulsèrent ou terrorisèrent leurs adversaires les plus dangereux et exercèrent leur contrôle sur les électeurs. Cette fois, dans la Marche Julienne, ils furent plus violents envers les partis ouvriers qu'envers le parti slave, car ce dernier avait exprimé son loyalisme au gouvernement fasciste.

Dans cette circonscription électorale commune, la liste fasciste obtint 60,3 % des suffrages et 15 mandats, la liste slave, 11,1 % et deux mandats, le parti populaire 8,3 % et 2 mandats, la liste communiste 7,7 % et 2 mandats; les listes socialiste et républicaine 1 mandat chacune. Le parti des socialistes maximalistes et celui des démocrates n'obtinrent pas de mandat. Dans cette circonscription électorale agrandie, la diverse proportion d'appartenance eut son influence sur le succès des partis populaire, unitariste et républicain comme sur l'échec du parti slave. La liste slave échoua aussi pour d'autres raisons: par sa déclaration de loyalisme à l'égard du gouvernement fasciste, elle se compromit aux yeux des électeurs slaves qui, pour marquer leur résistance au fascisme, votèrent plutôt en grand nombre pour les communistes ou s'abstinrent de voter.

A l'intérieur même des anciennes frontières de la Marche Julienne, c'est-à-dire sans les territoires de Zadar et du Frioul, il y avait aussi en 1924 trois groupements principaux: les nationalistes-fascistes italiens, slave-national et ouvrier. Mais, par rapport à 1921, l'équilibre s'était modifié. En 1924, les résultats obtenus par le parti nationaliste italien qui était alors dans le cadre du mouvement fasciste s'élevèrent presque de 100 %: ils passèrent de 34 % à 60 %, ce qui faisait 92.515 voix de plus. La liste slave diminue d'autant; elle n'eut que 29.784 voix, soit 19 % contre les 34 % de 1921. Le groupe ouvrier eut aussi des résultats bien inférieurs à ceux de 1921 mais en proportion moins sensibles que ceux du groupe slave-national. Les listes communiste, socialiste-maximaliste et socialiste-unitariste eurent ensemble 19.722 voix, soit 13 %, contre 32.617 ou 23 %, trois ans auparavant.

La liste fasciste obtint dans toutes les circonscriptions de la première Marche Julienne de meilleurs résultats qu'en 1921. Les plus grandes différences à son profit furent enregistrées dans les régions de population surtout italienne et frioulienne, en majorité colons et mi-paysans (districts de Gradisca, Manfalcone et de Tarvisio). Dans tous les districts, la liste slave eut des résultats intérieurs à ceux de 1921; se recula le plus marqué dans les communes exclusivement slovènes, bien qu'elle y conservât encore la majorité. La conséquence fut qu'elle n'eut que 2 mandats au lieu

de 5. Quant aux partis ouvriers, surtout au parti communiste, ils obtinrent en 1924 des résultats inespérés, chose d'autant plus étonnante que l'offensive fasciste avait été la plus acharnée à leur égard. Ils perdirent le plus de voix dans les communes nettement italiennes ou friouliennes, là où ils avaient triomphé en 1921. Dans le secteur de Gradisca, Manfalcone et Tarvisio, les suffrages tombèrent de 10.000 à 2200 à peine. Dans les centres ouvriers, ils reculèrent aussi, mais beaucoup moins, de 50 % environ. Dans les communes, exclusivement slovènes ou croates, à population rurale, les résultats furent au contraire meilleurs. Dans les districts de Gorica, Sežana, Tolmin, Idrija et Postojna, les suffrages donnés aux partis ouvriers montèrent de 5000 à 7200. Mais ces chiffres ne suffisaient pas à compenser les pertes subies dans les villes et le Frioul occidental.

Sur le territoire de la Marche Julienne primitive, le parti communiste l'emportait de beaucoup sur les deux partis socialistes. En Istrie, p. ex. il conserva le même nombre de suffrages qu'en 1921, alors que les socialistes tombaient de 3700 à 600 voix. L'échec des socialistes était dû en partie au fait que, lors des élections, le courant de la Troisième internationale se détacha du parti et passa aux communistes. Parmi les socialistes, les maximalistes de gauche restaient plus forts que les unitaristes de droite.

A l'échelon du pays tout entier, la Marche Julienne se distinguait comme en 1921 par le haut pourcentage des voix données à la liste communiste; comme en 1921, ce pourcentage restait le plus élevé dans toute l'Italie. Le parti communiste avait en tout 19 députés dont 2 élus dans la Marche Julienne.

La Chambre des députés italienne élue en 1924 n'était plus que l'ombre d'un parlement démocratique. 375 députés appartenaient au parti fasciste et 160 aux partis d'opposition antifascistes. En 1926, les fascistes portèrent le dernier coup à la démocratie en Italie; ils prirent toute une série de mesures policières, chassèrent du Parlement la majorité des députés de l'opposition et introduisirent une véritable dictature fasciste.

Alenka Nedog
Milica Kacin-Wohinz

KRONOLOŠKI PREGLED DOGODKOV

IZ ZGODOVINE DELAVSKEGA GIBANJA NA SLOVENSKEM
1918—1929

Kronološki pregled vsebuje dogodke iz delavskega gibanja na slovenskem ozemlju v Jugoslaviji in v Julijski krajini pod Italijo. Ker se je gibanje v Sloveniji in v Julijski krajini razvijalo ločeno in v različnih okoliščinah, odvisno od splošnega razvoja obeh držav, smo dogodke za vsako leto od leta 1919 zaradi boljše preglednosti razdelili v dve skupini: pod A so dogodki na slovenskem ozemlju v Jugoslaviji, pod B pa v Julijski krajini.

Težišče kronološkega pregleda je na dogodkih iz delavskega gibanja marksistične smeri, ker je IZDG doslej raziskoval predvsem to tematiko. Upoštevali smo predvsem delovanje Komunistične stranke Jugoslavije in Komunistične stranke Italije in njenih organizacij ter organizacij socialnih demokratov in socialistov. Razen tega smo zabeležili tiste dogodke iz progresivnega demokratičnega meščanskega gibanja, ki so bili povezani z delavskim gibanjem, okvirne dogodke iz jugoslovanskega in italijanskega delavskega gibanja ter splošne politične dogodke na Slovenskem, v Jugoslaviji, Italiji in v svetu, ki so vplivali na delavsko gibanje pri nas.

Poskušali smo zbrati čimveč podatkov, jih pravilno ovrednotiti, izločiti pomembnejše ter jih smiselno nanizati tako, da bi bila kronologija nekakšen kratek zgodovinski pregled v obliki gesel. Manj pomembne, lokalne dogodke smo upoštevali predvsem v tistem obdobju, ko je gibanje upadalo, da bi bila razvidna kontinuiteta delovanja tudi v času najhujšega nasilja. Zaradi posebnih razmer v Julijski krajini pod fašistično vladavino smo zabeležili tudi pomembnejše dogodke iz narodnjaškega gibanja, ki so hkrati z dejavnostjo komunističnih organizacij izražali protifašistični odpor v tej pokrajini.

Pri zbiranju podatkov smo pregledali vse dosegljivo gradivo. Primarno dokumentarno gradivo smo lahko izkoristili le v arhivu pri CK ZKS, ki pa je fragmentarno, medtem ko gradivo v Državnem arhivu SR Slovenije še ni bilo dosegljivo. Večino podatkov smo zato vzeli iz takratnega delavskega časopisja in iz skromne literature, ki obravnava to obdobje. Menimo torej, da je ta prvi kronološki pregled le pripomoček za raziskavo zgodovine delavskega gibanja in prva osnova za bodočo izpolnjeno in z arhivskimi viri opremljeno kronologijo.

1918

Januar

8. Predsednik Združenih držav Amerike je v štirinajstih točkah postavil mirovne pogoje, med drugim pogoj o samoodločbi narodov.
14. Tržaški in miljski delavci so začeli splošno stavko z geslom: za kruh in mir in dol z Nemčijo.
- 14.—21. Generalna stavka delavstva v Avstro-Ogrski.
20. V Ljubljani je demonstriralo okrog 5000 delavcev, delavk in nameščencev proti vojni in za ureditev prehrane. Njihova delegacija je izročila zahteve deželni vladi.

27. V Zagorju je bil delavski shod za mir in kruh, ki se ga je udeležilo 1200 delavcev z ženami. Podobni shodi so bili še v Trbovljah, na Jesenicah in v Idriji.
28. V Trstu in Miljah je bila ponovna splošna stavka, ki je trajala 5 dni.

Februar

- 1.—3. V Boki Kotorski je izbruhnil na ladjah avstro-ogrske vojne mornarice upor, v katerem so mornarji raznih narodnosti zahtevali takojšnja mirovna pogajanja, samoodločbo narodov in lojalen odgovor na Wilsonovo noto. Ta program so sprejeli tako socialisti kot tudi zastopniki jugoslovanskega nacionalnega gibanja. Med uporniki so bili tudi Slovenci. Upornike so aretirali, štiri voditelje 11. februarja ustrelili, sodišču pa so izročili 379 oseb.

Marec

16. V Ljubljani se je zbralo nad 200 železničarskih žena, ki so šle v sprevedu z rdečo zastavo pred palačo deželne vlade, kjer je delegacija zahtevala izboljšanje prehrane.
 17. V Ljubljani je bil shod za mir in za volilno pravico žensk. Ženske so govorile o nevzdržnih razmerah v prehrani in poslale pozdrave revolucionarnemu ruskemu proletariatu.
- Marca je začela izhajati socialistična revija »Demokracija«, ki jo je urejala Alojzija Štebijeja, izdajala pa Slovenska socialna matica. Izhajala je do avgusta 1919.

April

11. V Landstätterjevi tovarni slamnikov v Domžalah, je bila stavka delavk.
20. Ivan Cankar je imel v društvu »Ljudski oder« v Trstu predavanje »Očiščenje in pomlajenje«.
- 22.—24. Ljubljanske delavke in begunke so tri dni demonstrirale po mestu, zahtevale kruh in mir ter razbijale šipe po trgovinah in kavarnah. Policijsko ravnateljstvo je zato prepovedalo zbiranje ljudi po ulicah in zapuščanje hiš po 8. uri zvečer brez tehtnega vzroka.

Maj

1. Po industrijskih krajih so bile množične proslave prvega maja, na katerih so delavci in tudi kmetje zahtevali mir, kruh in svobodo.
- 12.—13. Upor 1200 vojakov ljubljanskega 17. pešpolka v Judenburgu, ki ga je vodil komite na čelu s Tonetom Hafnerjem. Uporniki so zasedli mesto, postajo, pošto in skladišče. Upor je zadušilo vojaštvo sosednjih garnizij, voditelje upora pa so ustrelili.
13. Upor slovenskih vojakov nadomestne čete ljubljanskega 7. lovskega bataljona v Murauu. Upor je bil še isti dan zadušen, voditelja upora Boštjana Olipa, bivšega ruskega ujetnika, pa so ustrelili.
23. Upor slovenskih in italijanskih vojakov-povratnikov tržaškega 97. pešpolka v Radgoni. Voditelj upora Rudolf Ukovič iz Hrušice pri Postojni je bil z drugimi voditelji ustreljen.

Junij

1. Ivan Cankar je nastopil v delavsko izobraževalnem društvu »Svoboda« v Ljubljani s predavanjem: »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«.
- 17.—18. V Trbovljah je bila dvodnevna spontana stavka rudarjev v dveh obratih zaradi šikan, pomanjkanja živil, obleke, obutve in nizkih mezd. Naslednji dan je bil shod stavkajočih rudarjev, popoldne pa so se vrnili na delo.
26. Rudarji v Mežici so začeli tridnevno stavko.

Julij

- 1.—4. Stavka rudarjev v Črni na Koroškem.
- 8.—10. V Idriji so stavkali rudarji, ki so izvolili delavski svet.
15. Stavka v kurilnicah in delavnicah Južne železnice v Mariboru.
28. Slovensko socialistično delavstvo je ob začetku petega vojnega leta praznovalo vseslovenski delavski dan, kjer je izrazilo trdno upanje na skorajšnji splošni mir brez aneksij in kontribucij in na podlagi samoodločbe narodov.
V Ljubljani je bila konferenca zaupnikov JSDS, ki je odobrila sodelovanje JSDS z meščanskimi strankami.

Avgust

- 16.—17. V Ljubljani je bil sestanek zastopnikov jugoslovanskih političnih strank v Avstro-Ogrski, na katerem so ustanovili Narodni svet. Kot gostje so nanj prišli tudi zastopniki Jugoslovanske socialno-demokratske stranke. Glede vprašanja, ali naj JSDS vstopi v Narodni svet, je vodstvo JSDS sprožilo javno diskusijo v »Napreju«.
18. V Zell am See na Salzburškem so se sešli predstavniki socialne demokracije iz avstrijskih nemških alpskih dežel. V sklepih so zahtevali samoodločbo za vse narode v avstroogrski monarhiji in njihovo pravico do lastnih držav, ki naj bi se združile v zvezno (avstrijsko) državo svobodnih in enakopravnih narodov.
20. V Trstu je bil shod italijanskih socialnih demokratov, ki je protestiral proti brest-litovskemu miru in intervenciji Avstro-Ogrske na Finskem in v Ukrajini ter se pridružil sklepom socialističnih konferenc v Zimmerwaldu in Kientalu. Zbor je zahteval, da JSDS in italijanska socialistična stranka v Avstro-Ogrski določita skupna stališča glede reševanja tržaškega vprašanja.
25. V Celju je bila deželna konferenca jugoslovanskih socialnih demokratov iz Spodnje Štajerske.

September

15. V Celovcu je bila prva konferenca slovenskih socialnih demokratov s Koroške.
27. Delavci v železniških delavnicah v Mariboru so ustavili delo in demonstrirali po ulicah.

Oktober

6. V Zagrebu je bila jugoslovanska socialistična konferenca, ki je zaključila razpravo o stališču socialne demokracije do Narodnega sveta. Konferenca je skle-

nila, da socialno demokratske stranke vstopijo v narodne svete, čemur so nasprotovali le bosanski delegati, dr. Henrik Tuma in Ivan Regent. Slovenski in hrvaški delegati so sprejeli resolucijo o samoodločbi narodov in o združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojno demokratično jugoslovansko državo.

18. V Trstu je bilo zborovanje italijanske socialistične stranke, ki je sprejelo resolucijo o neodvisnosti Trsta v sklopu Zveze narodov z demokratično ustavo in o splošni, enaki ter neposredni volilni pravici.
19. V Trstu in Gorici sta bila ustanovljena narodna sveta kot vrhovna organa za narodna, gospodarska in politična vprašanja.
Narodno veče v Zagrebu je prevzelo vodstvo vsenarodne politike in prepovedalo vsem strankam kakršnokoli politično delovanje. Zahtevalo je združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev na vsem narodnostnem ozemlju ne glede na pokrajinske in državne meje.
25. Koroški deželni zbor je odstavil deželnega predsednika in razglasil Koroško za nedeljivo. Temu je ugovarjal pokrajinski odbor Narodnega sveta za Koroško, ki je razglasil, da se Slovenci niso dolžni pokoravati deželnemu zboru, ker ni bil sestavljen z njegovim soglasjem.
27. Koroški deželni zbor je prevzel oblast nad vso deželo. V novi deželni zbor Koroške je prišlo 27 nemških nacionalistov, 11 krščanskih socialistov in 18 socialnih demokratov.
29. Na Kongresnem trgu v Ljubljani je bilo slovesno praznovanje razpada avstro-ogrške armade in osvoboditve. V imenu JSDS je na manifestaciji govoril Josip Kopač. Predsedstvo Narodnega sveta je prevzelo preskrbo v svoje roke in si začelo deliti resore v vladi.
30. V Trstu je bil ustanovljen odbor za javni blagor (Comitato di salute publica); sestavljali so ga italijanski nacionalisti, italijanski socialisti, dva slovenska nacionalista in dva slovenska socialista. Naslednji dan je odbor prevzel oblast v Trstu.
- 30.—31. Na Dunaju je bilo množično revolucionarno gibanje delavcev. Ustanovljeni so bili sovjeti in sestavljena začasna vlada Avstrije.
31. Slovenski meščanski stranki, SLS in JDS, sta sestavili Narodno vlado za Slovenijo. Vanjo je vstopil tudi zastopnik JSDS Anton Kristan kot poverjenik za socialno skrbstvo.

November

1. Odbor za javni blagor v Trstu je poslal odposlance k poveljstvu antantnih sil v Benetke s prošnjo, naj se izkrcajo v Trstu. Delegacijo so sestavljali dr. Ferfolja v imenu slovenskih socialistov, Samaja v imenu italijanskih nacionalistov, Callini v imenu italijanskih socialistov, dr. Tomašič v imenu narodnega sveta.

V Trstu so se začele delavske demonstracije v odgovor na demonstracije italijanskih nacionalistov. Delavci snamejo z mestne palače italijansko in izobesijo delavsko zastavo.

Kmetje v Vinici v Beli krajini so na zborovanju, na katerem so izvolili krajevni narodni svet, prisegli republiki.

Na zahtevo rudarjev je v Hrastniku odstopil rudniški ravnatelj; ob njegovem odhodu je prišlo na postaji do incidenta med mladino in orožniki. Dva fanta sta bila ranjena, eden je umrl. Razjarjeni delavci so ubili orožnika.

3. V Trstu se je izkrcala italijanska vojska, poveljnik je bil general Petitti di Roreto, ki je razpustil odbor za javni blagor, prevzel guvernerstvo nad Julijsko krajino in uvedel italijansko vojaško oblast.

Avstro-Ogrska je podpisala kapitulacijo.

V Trbovljah je bil shod rudarjev, ki ga je sklicala JSDS. Sklenili so, naj prevzame upravo TPD Narodno veče v Zagrebu, ki naj vse rudnike podržavi, preskrbi delavcem življenjske potrebščine, delavstvo pa bo skrbelo, da ne bo padla produkcija premoga. Rudarji so zahtevali soodločanje v upravi in soudeležbo pri dobičku.

7. Italijanska vojska je vkorakala v Gorico.
 10. Na shodu JSDS v Ljubljani so sprejeli resolucijo z zahtevami: provizorična ustava, jugoslovanska »socialna republika«, popolna politična svoboda in sklicanje mednarodne socialistične konference. V drugi resoluciji so zahtevali uvoz živil, surovin in industrijskih izdelkov, prisilno državno upravo pri rudnikih, železnicah in v veleindustriji, zajamčenje delavskih koristi, ustanovitev delavskih zbornic in začasnih komisij za urejanje sporov med kapitalom in delom, razdelitev veleposestev in državno nadzorstvo za racionalnejše obdelovanje zemlje. svetovna vojna.
 11. Nemčija je podpisala kapitulacijo v Compiègneu. S tem se je končala prva zemlje.
 12. Avstrija je bila razglašena za republiko.
 17. V Trbovljah so rudarji na shodu, ki ga je organizirala JSDS, nastopili proti oportunistični politiki socialnodemokratskega vodstva.
V Ljubljani je bil občni zbor obnovljenega delavskega izobraževalnega društva »Svoboda«. Sklenili so, da je potrebno v vseh delavskih središčih ustanoviti podružnice, ki naj bi imele pevske, tamburaške in telovadne odseke ter delavske šole.
 28. V Trbovljah je bila seja revirnega odbora Unije rudarjev avstrijskih za jugoslovanske dežele, na kateri so ustanovili samostojno Unijo slovenskih rudarjev.
- Novembra so delavci iz Prevalj na Koroškem začasno prevzeli krajevno oblast in ustanovili svoj revolucionarni štab s sedežem v gostilni pri Ahacu.
- Novembra je bila stavka občinskih uslužbencev v Trstu zaradi neurejene preskrbe. Stavki, ki je trajala 4 dni, so se pridružili tudi učitelji.

December

1. Zedinjenje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s kraljevino Srbijo, ki ga je buržoazija izvedla na nedemokratičen način.
V Trbovljah je bil množičen ljudski shod, ki je izrazil enotnost trboveljskega delavstva. Na njem je J. Petejan razložil politične in ekonomske zahteve JSDS.
11. V Ljubljani je umrl Ivan Čankar, slovenski pisatelj, socialist in javni delavec.
- 16.—18. V Trbovljah so stavkali rudarji. Na velikem zborovanju so izvolili 42-članski stavkovni odbor, ki je zastražil rudnik, uvedel delavsko nadzorstvo v trgovinah, ukazal prodajati zaloge in določil cene živilom.
25. Vodstvo JSDS je izdalo spomenico bratskim strankam vsega sveta glede Primorske, Istre, Reke in Dalmacije. V spomenici je bilo rečeno, da je Italija z okupacijo teh krajev dokazala, da ji ni do pravične rešitve jadranskega vprašanja.

27. Ljudstvo v občini Šmihel-Stopiče pri Novem mestu je odstavilo župana in izvolilo nov občinski odbor, ki je upravljal občino do 1. I. 1919. Zaradi aretacije organizatorjev upora je ljudstvo napadlo sodišče v Novem mestu.
30. Na pritisk delavstva je Narodna vlada Slovenije izdala uredbo o osemurnem delavniku, ki je začel veljati 15. I. 1919.

1919

A

Januar

3. Madžari so zasedli Prekmurje, ki je nato prišlo pod madžarsko sovjetsko oblast; 12. VIII. 1919 so ga zasedle jugoslovanske čete.
5. Izšel je odlok ministra za pravosodje o uradnem naslovu nove države: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.
15. V Ljubljani je začel izhajati mesečnik »Svoboda«, list delavskega izobraževalnega društva »Svoboda«, ki je izhajal do marca 1920. Urednik Fran Albrecht.
19. V Ljubljani je bila vseslovenska konferenca JSDS, ki je sprejela načela strankinega bodočega delovanja.

Februar

- 1.—2. V Trbovljah je bil ustanovni zbor Unije slovenskih rudarjev.
15. Trboveljska podružnica »Svobode« je ustanovila politično šolo, ki jo je vodil dr. Lemež. To je bila prva politična šola na Slovenskem, ki je vzgajala delavske dopisnike, predavatelje, govornike in organizatorje.
Ob rekonstrukciji deželne vlade za Slovenijo je JSDS dobila dva portfelja; Anton Kristan je postal poverjenik za narodno gospodarstvo in javna dela, poverjeništvo za socialno skrbstvo pa je prevzel Albin Prepeluh.

Marec

2. Ženske so po raznih krajih Slovenije priredile protestne shode proti londonski pogodbi. S shoda v Ljubljani so poslale resolucijo jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci.
- 2.—6. V Moskvi je bil ustanovni kongres III. — Komunistične internacionale. Udeležilo se ga je 51 delegatov. Kongres je izdal manifest proletariatu vsega sveta in izvolil izvršni odbor KI.
21. Razglašena je bila sovjetska republika Madžarska, ki je trajala do 1. VIII. 1919, ko je bila z intervencijo kontrarevolucionarnih sil zlomljena. Slovenski kmetje v Prekmurju so se v tem času polaščali veleposestniške zemlje in organizirali sovjete.
23. V Ljubljani je bila vsedržavna konferenca železničarjev, na kateri so sklenili ustanoviti enotno železničarsko sindikalno organizacijo za vso državo.

Marca je bil v Ljubljani ženski protestni shod proti naraščajoči draginji. Shod so pozdravili zastopniki socialne demokracije. Ženske so poslale deputacijo k deželni vladi ter zahtevale, da se zniža cene živilom.

April

3. Stavka krojaških pomočnikov v Kranju.
4. Začel je izhajati »Ljudski glas«, politični tednik za slovensko ljudstvo, glasilo Kmetško delavske zveze. Urednik Ignacij Mihevc. Izhajal je do 31. XII. 1921, oziroma kot četrtkova številka »Napreja« do 2. VI. 1928.
5. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti 11 kmetom iz Dolenje vasi, ker so sekali v veleposestniških gozdovih. Obsojeni so bili na 6 mesecev do 1 leta ječe in na globe.
13. V Ljubljani je bila izredna konferenca JSDS, ki je sklenila odpoklicati oba svoja zastopnika iz deželne vlade za Slovenijo. To je pričalo, da nastaja znotraj socialnodemokratske stranke opozicija, ki obsoja ministerializem. A. Kristan in A. Prepeluh, voditelja desnega krila stranke, se sklepu nista podredila.
- 15.—18. Stavkali so uslužbenci ljubljanskega tramvaja.
- 20.—23. V Beogradu je bil ustanovni kongres Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov). Udeležilo se ga je 432 delegatov, ki so predstavljali organizirane člane razrednega delavskega gibanja iz vse države razen iz Slovenije. Temeljna listina kongresa je bila »Podloga ujedinjenja«. Kongres je sprejel akcijski program, resolucijo o agrarnem vprašanju, statut in izvolil strankin centralni svet.
21. Kmetje na Vinici v Beli krajini, ki niso priznavali kraljevske oblasti zaradi svoje prisege republiki, so med demonstracijami odstavili občinski odbor in izvolili novega. Zaradi »viniške bune«, kot so jo takrat imenovali, kasneje pa »viniška republika«, so 25. aprila poslali na Vinico 30 srbskih vojakov, ki so v naslednjih dneh zadušili upor belokranjskih kmetov.
- 29.—30. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bila razprava proti skupini 15 rudarjev in kmečkih sinov, obtoženih napada na rudniško upravo in na orožnike v Dovškem in v Rajhenburgu 4. XI. 1918. Obsojeni so bili na 1—8 mesecev ječe.

Maj

1. Delovno ljudstvo je praznovalo po vseh večjih krajih praznik dela in manifestiralo za socializem.
5. Razbitje slovenskih čet na Koroškem zaradi nepripravljene ofenzive 29. aprila, ki jo je ukazala deželna vlada.
- 7.—12. Nemiri med rudarji v Velenju, ki so zapustili delo. 10. maja so na zborovanju zahtevali, naj spuste aretirane tovariše, sicer bodo minirali rudnik.
10. JSDS je sklenila sporazum z Jugoslovansko demokratsko stranko in s Slovensko ljudsko stranko, s katerim so se vse tri stranke obvezale, da bodo prekinile strankarske boje v časopisju, na shodih in v zasebnem življenju, »da se poglobi zvest skupne državnosti«.
11. Deželna vlada Slovenije je sklenila, da 13. maja uvede nagli sod v okrajih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica »da se zatre nevarno gibanje in vzpostavi red«.
12. Protestno zborovanje slovenskih političnih, kulturnih in strokovnih organizacij proti razdelitvi slovenskega narodnega ozemlja.

Vrhovni svet mirovne konference v Parizu se je odločil za plebiscit na Koroškem.

20. Osrednja vlada je izdala odlok o omejitvi zborovalne svobode in svobode tiska v Sloveniji, ki jo je razglasila za vojno področje.

Junij

2. Kmetje na Krškem polju so napadli več orožniških postaj in sodišče v Kostanjevici. Upor je čez nekaj dni zadušil bataljon srbske vojske.
- 8.—9. V Ljubljani je bil kongres slovenskih socialnodemokratskih sindikalnih organizacij, ki se ga je udeležilo 87 delegatov, ki so zastopali 19.000 članov. Ustanovili so Strokovno komisijo, centralni sindikalni organ za Slovenijo. Kongres je sklenil, naj Strokovna komisija pripravi vse za združitev slovenskih strokovnih organizacij z drugimi strokovnimi organizacijami v Jugoslaviji.
28. V Versaillesu je 26 držav podpisalo mirovno pogodbo med poraženo Nemčijo in antanto. Prvi del mirovne pogodbe je obsegal določila o ustanovitvi Društva narodov, drugi del pa obveznosti poražene Nemčije.

Julij

- 12.—17. Stavka krojaških pomočnikov v Ljubljani.
 19. Notranji minister osrednje vlade je prepovedal zborovanja na prostem in manifestacije po ulicah med napovedano solidarnostno stavko v podporo revoluciji na Madžarskem in v Rusiji ter prosil za morebitno vojaško pomoč.
 - 20.—21. Generalna stavka slovenskih delavcev v sklopu splošne stavke svetovnega proletariata zoper oboroženo intervencijo proti sovjetski Rusiji in sovjetski Madžarski.
 21. Shod v Murski Soboti, na katerem so govorili komunistični voditelji iz Jugoslavije in Budimpešte. Ustanovili so komunistično stranko Ugarska-slovenska Socialistička komunistična grupa v Murski Soboti, nekaj dni kasneje pa društvo Mladi komunistični delavci.
 22. V Mariboru je bil upor štirih slovenskih polkov, ki so ga še isto noč zadušili s pomočjo karlovškega pešpolka. To je bila organizirana akcija nezadovoljnih vojakov, prežetih z revolucionarnimi težnjami. Uporniki so imeli zveze z garnizijo v Varaždinu, z vojaštvom v Dravogradu, Celju in v Ljubljani, kjer so se tudi pripravljali na upor. Voditelje upora so obtožili boljševizma in ustrelili.
 23. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti udeležencem revolucionarnega nastopa v občini Šmihel-Stopiče decembra 1918. Obsojen je bil le Florjančič na 3 mesece težke ječe, drugi pa so bili oproščeni.
 27. 28. številka VI. letnika prekmurskega lista »Novine« je izšla kot »Rdeče Novine«, glasilo revolucionarne oblasti v Prekmurju.
- Julija je izšla v Ljubljani prva in edina številka »Baklje«, prvega slovenskega komunističnega glasila. Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Jaka Žorga, urednik pa Nino Furlan.

August

12. Jugoslovanske čete so v skladu s sklepom mirovne konference z dne 1. VIII. 1919 vkorakale v Prekmurje in ga brez odpora Madžarov zasedle.

20. V Mariboru se je začela enotedenska stavka krojačev, ki se je po treh tednih ponovila.

Avgusta je izšla zadnja številka glasila levega krila JSDS »Demokracija«, ki se je pod uredništvom Alojzije Štebijeve v izjavi »Pro domo« izrekla za komunizem.

September

6. V Prekmurju je bila vpeljana enotna slovenska uprava.

7.—8. Na seji zaupnikov JSDS v Ljubljani so sprejeli minimalni program stranke, iz nje pa so »zaradi nediscipliniranosti« izključili Gustinčiča, pristaša levice v JSDS.

26. Enomesečno mezdno gibanje rudarjev v rudnikih TPD se je pod pritiskom deželne vlade končalo s sprejetjem zahtev rudarjev.

28.—29. V Zagrebu je bil kongres zedinjenja železničarjev. Ustanovljena je bila Zveza prometnih delavcev Jugoslavije, ki je štela 48.000 članov.

Oktober

10. Predstavniki komunističnih mladinskih organizacij so na konferenci zedinjenja v Zagrebu ustanovili Savez komunističke omladine Jugoslavije — SKOJ.

11. Izšla je prva in edina številka novega komunističnega lista »Vstajenje«. Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Viktor Šlosar.

12. V Sloveniji se je začela splošna stavka tiskarskih delavcev. Naslednji dan so prenehali izhajati vsi listi v Sloveniji, namesto njih so lastniki listov med stavko izdajali »Novice«. Stavka je trajala do 8. decembra.

20. Izšel je razglas levice JSDS »Socialističnemu in kmečkemu proletariatu Slovenije« v obliki letaka, priloženega hrvaškemu glasniku SDSJ (k) »Nova istina«. Razglas poziva slovenski proletariat, naj se na kongresu slovenske socialnodemokratske stranke združi s proletariatom Jugoslavije.

25. V Trbovljah je bil shod rudarjev, na katerem so nameravali ustanoviti komunistično organizacijo. Žandarji so hoteli aretirati organizatorja shoda Nina Furlana, a je čez tisoč rudarjev obkolilo žandarje. Okrajni glavar iz Celja je prosil za pomoč vojsko, da bi to gibanje v kali zatrli.

27. Na seji deželne vlade so razpravljali o boljševiškem gibanju v Trbovljah. Vlada je sklenila aretirati Furlana, v Trbovlje pa poslati 25—30 žandarjev in 400 vojakov. Če bi nastala kakršna koli namerna sabotaža, naj takoj razglasijo nagli sod.

29. Zaradi aretacij komunističnih voditeljev se je v Trbovljah začela stavka rudarjev, ki so zahtevali zvišanje mezd, republiko in socializacijo rudnikov. 30. oktobra se je razširila še na Zagorje in Hrastnik, kjer se je končala 5., v Trbovljah pa 6. novembra. 3. novembra je vlada sklenila, naj dravska divizija vpokliče rudarje od 1881. letnika navzgor.

November

1.—2. V Ljubljani je bil enajsti zbor JSDS. Okrog 120 delegatov je zastopalo delavstvo Slovenije v mejah kraljevine SHS. Na kongresu so bili tudi predstavniki SDSJ (k), delegata CRSVJ in delegat Čehoslovaške socialno demokratske stranke. Čeprav je imela leвица takrat pod svojim vplivom večino krajevnih

organizacij in tudi večino na kongresu, se je desnici s pomočjo aretacij vodilnih levičarjev in s kompromisom s centrom posrečilo izigrati levico in zadržati vodstvo stranke. Na XI. zboru JSDS niso rešili niti načelnih, niti taktičnih vprašanj. Poglavitna resolucija je bila kompromis med desnico in levico.

- 20.—26. V Berlinu je bil kongres 19 predstavnikov komunistične mladine iz 13 dežel, na katerem je bila ustanovljena Komunistična mladinska internacionala. Kongres je sprejel program III. internacionale.

Novembra so stavkali krojaški pomočniki v Ljubljani.

December

1. V Zagrebu je izšla »Crvena zastava«, glasilo SKOJ. Objavljala je tudi članke v slovenščini. Prepovedana je bila z »Obznanom« decembra 1920.
14. Kongres zedinjenja tipografov Jugoslavije.
25. Vodstvo JSDS je izdalo razglas koroškemu ljudstvu in v njem protestiralo proti plebiscitu.

1919

B

Januar

5. V Trstu je bil redni kongres italijanske socialistične mladine »Circoli giovani socialisti«, ki je sklenil obnoviti mladinske krožke v pokrajini.
16. V Trstu je bilo zborovanje zaupnikov vseh strokovnih organizacij, ki je zahtevalo ureditev delavskih mezd.
18. Delavci v Trstu so zapustili delo in se zbrali h komemoraciji za ubitima nemškima socialistoma Rozo Luxemburg in Karlom Liebknechtom.
26. Kongres italijanskih socialistov Julijske krajine je sklenil uskladiti delovanje z Italijansko socialistično stranko in predlagal združitev italijanskih in slovenskih socialistov Julijske krajine. Prisotnih je bilo 59 delegatov iz Trsta, 23 iz Furlanije in 18 iz Istre.
27. Italijanski socialisti začno ponovno izdajati v Trstu večerno izdajo svojega glasila »Il Lavoratore della sera«.

Januarja je bila v Trstu ustanovljena sekcija Zveze pomorskih delavcev, v katero so se vključili splošna zveza ladijskih strokovnjakov, dve zvezi navigatorjev in mnogi kapitanati.

Februar

1. V Trstu se je začela stavka železničarjev, ki se je 3. februarja razširila na vso Julijsko krajino, in trajala do 10. februarja. Zaradi stavke je bilo obsojenih 56 železničarjev na skupno 120 let zopora.
10. V Julijski krajini je bila enodnevna splošna stavka iz solidarnosti do železničarjev.
17. Italijanska delegacija je izročila mirovni konferenci memorandum, s katerim je zahtevala ozemlje, ki ga je določala londonska pogodba.

Sindikalna organizacija »Sedi riunite« v Trstu, ki je vključevala večino delavskih strokovnih zvez, se je vključila v Splošno konfederacijo dela (CGL) in se preimenovala v delavsko zbornico — »Camera del lavoro«.

18. Jugoslovanska delegacija je izročila mirovni konferenci memorandum, v katerem je zahtevala mejo na Soči, Trst, Gorico, Istro in Dalmacijo.
 21. V Trstu je bil ustanovljen višji kulturni svet »Consiglio superiore per la cultura dei Lavoratori« kot osrednje telo za italijanske delavske kulturne krožke »Circoli di cultura«.
- Februarja so italijanske zasedbene oblasti začele uveljavljati odredbo guvernerja Pettitija di Roreta o »sumljivih« osebah. Na zasedenem ozemlju Julijske krajine je bilo prijetih nad 1000 oseb, med njimi mnogi učitelji in duhovniki, ki so jih odpeljali v internacijo na Sardinijo, kjer so ostali do konca 1919.

Marec

9. V Trstu je bil ustanovljen devetčlanski Višji kulturni svet po zgledu italijanskega »Consiglio superiore«, ki je združeval slovenska delavska kulturno-prosvetna društva. Izdajal je tedenski kulturni vestnik »Njiva«, ki je izhajala do 10. X. 1919.
23. V Milanu je bila ustanovljena prva fašistična skupina »Fasci di combattimento«.
24. V koprski ladjedelnici Este so delavci stavkali za povišanje mezd.
26. V Trstu so začeli stavkati kovinarji manjših podjetij, ker delodajalci niso sprejeli splošne pogodbe, ki je veljala za vse kovinarje. Stavka je zajela okrog 240 delavnic in je aprila 1919 postopoma končala z uspehom.
27. Začel je veljati osemurni delavnik za delavce v kovinarski stroki, ki je bil pozneje uveljavljen tudi v drugih strokah.

April

3. Italijanski nacionalistični list »La Nazione« je objavil poziv »Fiamme nere alla raccolta« (črni plameni, zberite se) za ustanovitev fašistične skupine v Trstu.
5. Tržaška sekcija italijanskih socialistov je na zborovanju sklenila, da izstopi iz II. internacionale in sprejela programska načela Italijanske socialistične stranke: za diktaturo proletariata, za socialistično republiko, za splošno amnestijo, za splošno demobilizacijo.
6. V delavskem domu v Trstu je bila konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke za Julijsko krajino, ki je sprejela načela in taktiko oktobrske revolucije in diktature proletariata. Socialnodemokratska stranka v Julijski krajini se je zaradi zasedenega ozemlja odcepila od JSDS in postala samostojna organizacija. Začasni izvršni odbor je bil ponovno izvoljen in dopolnjen s člani z dežele ter je dobil status osrednjega odbora.
13. V delavskem domu v Trstu je bil kongres socialistične mladine Julijske krajine (Circoli giovanili socialisti), ki je ustanovil deželno mladinsko socialistično zvezo in jo vključil v italijansko mladinsko socialistično zvezo. Delegati so se izrekli za naslonitev na rusko in madžarsko sovjetsko republiko in za izstop socialistične stranke iz II. internacionale. Mladinska zveza je prevzela list »Avanguardia«.
16. V Trstu je bila ustanovljena stavbinska zadruga za Julijsko krajino.

17. Končala je večdnevna stavka tržaških zidarjev.
22. Električni delavci v Trstu so stopili v osemdnevno stavko.
28. Dimnikarji v Trstu so začeli stavkati.

M a j

1. Na trgu Donadoni v Trstu je bilo manifestativno zborovanje ob delavskem prazniku.
V Torinu je začel izhajati komunistični list »L'ordine nuovo« (Novi red), glasilo tovarniških svetov, ki so ga urejali Gramsci, Togliatti, Terracini in Tasca.
13. V Trstu je bil kongres predstavnikov organizacije »Circoli di studi sociali«.
15. Na trgu Donadoni v Trstu je bilo veliko zborovanje, na katerem so delavci zahtevali od italijanske vlade, da pusti tržaško ladjevje Trstu, ker je le-to življenjsko pomembno za pokrajino.
- 19.—20. V Trstu so stavkali občinski uslužbenci in učitelji zaradi nizkih plač.
22. Končala se je pettedenska stavka dimnikarskih delavcev v Trstu.
23. V Trstu je bil ustanovni zbor fašističnega gibanja, ki je prevzel program, nakazan v listu »La Nazione« z dne 3. 4. 1919.

J u n i j

5. Na trgu Donadoni v Trstu je bilo delavsko zborovanje, ki so ga organizirale socialistična stranka in strokovne organizacije v protest proti uredbi o sprostitvi najemnin, ki je prizadela delavstvo.
- 17.—20. V Trstu so stavkali učitelji.
29. V Trstu je bila prva povojna deželna konferenca Zveze stavbinskih delavcev. Na njej je bilo okrog 60 delegatov. Konferenca je obsodila versajsko mirovno pogodbo, zahtevala umik intervencijskih čet iz Rusije in izrazila solidarnost z rusko in madžarsko sovjetsko republiko.

J u l i j

7. Po kraljevem odloku je bil v Rimu ustanovljen Osrednji urad za nove pokrajine kraljevine (Ufficio Centrale per le Nuove Provincie del Regno) za urejanje odnosov med vojaškim poveljstvom teh pokrajin in pristojnimi ministrstvi.
Na pobudo ISS so delavske strokovne zveze v Trstu začele s protidraginjskimi akcijami.
- 12.—13. V ladjedelnici v Tržiču je bila stavka, ker podjetnik Cosulich ni hotel ponovno sprejeti na delo med vojno mobiliziranih delavcev. Končala se je z uspehom.
14. Mizarji štirih tržaških podjetij so stavkali do 2. avgusta.
- 20.—21. V Italiji je bila splošna stavka v protest proti intervenciji v Sovjetski zvezi in Madžarski. V Julijski krajini so stavkali vsi delavci in nameščenci.
27. V delavskem domu v Trstu je bil ustanovni zbor Kmetijske in vrtnarske zadruge, ki so jo ustanovili slovenski socialisti. Že februarja 1920 je štela 500 zadružnikov.

August

2. V zasedeni Julijski krajini je bilo vzpostavljeno mesto izrednega generalnega civilnega komisarja namesto dotedanjega vojaškega guvernerja. Za civilnega komisarja je bil imenovan Ciuffelli.
3. Karabinjerji in fašisti so v Trstu napadli sprevod 1600 delavskih otrok, ko so se vračali z izleta, ki ga je organizirala socialistična stranka. Med napadom je bilo ranjenih več oseb in mnogo aretiranih. To je bil prvi pomembnejši spopad med fašisti in delavci v Julijski krajini.
4. Tržaško delavstvo je spontano začelo stavkati zaradi fašističnega napada na delavske otroke. Stavkajoči so zahtevali osvoboditev aretiranih, preiskavo o napadu in jamstvo, da otroški nedeljski izleti ne bodo prepovedani. Med stavko, ki je trajala dva dni, deloma pa do 7. avgusta zjutraj, je bilo v uličnih spopadih ranjenih več oseb, en demonstrant pa ubit. Fašisti so razdejali slovenski narodni dom, uredništvo lista »Edinost«, slovensko šolo v Via dell'Aquedotto. Vojaštvo je razdejalo in zasedlo delavski dom do 17. avgusta. Civilni komisar je uvedel izredno stanje.

September

10. V Saint Germainu je bila podpisana mirovna pogodba med Italijo in Avstrijo.
12. Prostovoljna italijanska vojaška formacija legionarjev je po pohodu iz Ronchija zasedla Reko, ki je bila pod upravo antantnih sil.
14. V Trstu je bil kongres italijanskih socialistov Julijske krajine, ki je sklenil, da reorganizira stranko v skladu s statutom ISS; v vsakem kraju bo samo ena strankina sekcija ne glede na narodnost članov, vse sekcije bo združevala deželna zveza. Izvoljen je bil nov izvršni odbor, v katerega so pozneje prišli še Regent, Tuma in Jernejčič kot voditelji slovensko-hrvaških socialistov. Kongres je sprejel program maksimalistično-elekcionistične struje v ISS.
21. V Trstu je bila konferenca Jugoslovanske socialno demokratske stranke za Julijsko krajino. Izmed 62 delegatov jih je 58 glasovalo za vključitev v Italijansko socialistično stranko. Konferenca je sprejela program maksimalistično-elekcionistične struje v ISS in izrazila solidarnost s proletariatom vsega sveta ter s sistemom sovjetov v Rusiji. Sklenila je izdajati delavsko glasilo v slovenščini.
28. V Trstu je bil kongres socialistične mladine Julijske krajine.

Oktober

- 5.—8. V Bologni je bil XVI. kongres Italijanske socialistične stranke, ki je med drugim realiziral sklep slovensko-hrvatskih socialistov iz Julijske krajine o vključitvi v ISS in izvolil slovenskega predstavnika Ivana Regenta v strankin izvršni odbor. ISS se je vključila v III. internacionalo.

November

5. V Trstu so stavkali kovinarji in stavbinci ter dosegli sporazum o odpravi akordnega dela, minimalnih plačah in osemurnem delavniku.
Zveza učiteljev v Trstu je izstopila iz državne učiteljske zveze in iz tržaške Delavske zbornice. Del učiteljev je ustanovil sindikat, ki se je ponovno vključil v Delavsko zbornico.
7. Delavci v Trstu so v počastitev obletnice oktobrske revolucije stavkali, ker so bila zborovanja in manifestacije prepovedane.

15. Izvršni svet Socialistične zveze za Julijsko krajino je sklenil intervenirati pri civilnem komisarju za izpustitev interniranih Slovencev ter za svobodo zborovanj slovenskega in furlanskega proletariata.
16. Na splošnih volitvah v italijansko zbornico je Socialistična stranka Italije dobila 32,3 % vseh veljavnih glasov in 156 poslanskih mest ter postala najmočnejša stranka v parlamentu. Julijska krajina se teh volitev ni udeležila, ker še ni bila priključena.
21. Zavarovalni uslužbenci v Trstu so začeli stavkati. 20. decembra so dosegli sporazum o minimalnih mezdah in ureditvi delovnih odnosov.
- 27.—30. V tovarni jute v Trstu so delavci stavkali z zahtevo po minimalnih mezdah, plačevanju nadurnega dela in ureditvi delovnih odnosov, kar so dosegli s pogodbo.

December

- 5.—18. Delavci rafinerije Sv. Andrej v Trstu so stavkali; 9. decembra so se jim pridružili še delavci rafinerije v Žavljah.
- 20.—24. Stavka delavcev tovarne ex Greinitz v Trstu, ki se je uspešno končala.
- 21.—24. Stavka tramvajskih delavcev v Trstu, ki se je uspešno končala.
22. V tržiški ladjedelnici se je začela stavka, ki je trajala tri tedne in je bila uspešna.
23. Kovinarji podjetja Modiano so začeli stavkati. Stavka je trajala do srede januarja 1920.
- 24.—26. V Trstu je bil kongres delavskih zadrug za Julijsko krajino.
- 29.—30. V Trstu so delavci tovarne jute uspešno stavkali.

1920

A

Januar

4. V Ljubljani je bila okrožna konferenca socialnodemokratske stranke za Ljubljano in okolico. Pri volitvah je zmagala levičarska komunistična lista s 610 glasovi proti 271 glasovom. Zahtevala je takojšnje sklicanje izrednega strankinega zbora in odpoklic zastopnika JSDS iz centralne vlade.
11. V Mestnem domu v Ljubljani je bil shod »socialističnega ženstva«. V resoluciji je zahteval povečanje produkcije, ureditev cen in žensko volilno pravico.
15. Rudarji v Trbovljah so začeli s pasivno rezistenco počasne proizvodnje. Namesto zvišanja plač, kar je zahtevalo delavstvo, je vlada 20. januarja poslala v Trbovlje in Hrastnik vojaštvo. Ker se je pasivna rezistenca še poostrila, je vlada 22. zaprla premogovnike, izprla rudarje in razglasila, da so odpuščeni z dela. Rudarji so se 23. vrnili na delo, ne da bi dosegli uresničitve svojih zahtev.

Februar

9. V Zagrebu je bila plenarna seja Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije, ki je določila način za zedinjevanje strokovnih organizacij. V 4. točki resolucije je nakazala, kako naj se izpelje zedinjenje v Sloveniji.

15. Na podeželju so bili shodi za volilno pravico kmečkih žensk za občinske volitve.
21. Pred celjskim okrožnim sodiščem je bila razprava proti Ninu Furlanu in skupini komunistov, ki so bili obsojeni na 2 do 10 mesecev težke ječe.
22. Seja izvršnega odbora JSDS je spremenila sklepe XI. zbora JSDS ter odobrila ministerjalizem, sodelovanje strankinih zastopnikov v meščanskih vladah in dala strankinemu načelstvu pooblastilo, da sme razpustiti organizacije, ki se ne bi pokorile tem sklepom. S tem se je začel razkol v strankini organizaciji.

M a r e c

2. Zaradi sklepov, sprejetih na seji IO JSDS 22. februarja, je ljubljanska organizacija na seji širšega osrednjega odbora, ki se je je udeležilo 27 zaupnikov, soglasno sklenila, da izstopi iz JSDS in se razglasila za novo Delavsko socialistično stranko za Slovenijo — DSSS. Izvolili so tudi njen pripravljalni odbor.
3. Pripravljalni odbor Delavske socialistične stranke je izdal manifest slovenskemu delavstvu, v katerem ga je pozval v novo stranko. Napovedal je ustanovni zbor Delavske socialistične stranke za Slovenijo.
6. Na Jesenicah je bil zbor delavskih zaupnikov, ki se je izrekel za vstop v novo Delavsko socialistično stranko. Izmed 100 udeležencev je sklepu nasprotoval le en zaupnik.
V Mahrovi hiši v Ljubljani je bil zaupniški zbor okrožne politične organizacije za Ljubljano in okolico. Potrdil je sklepe širšega osrednjega odbora o prekinitvi zveze z voditelji JSDS, izstopu organizacije iz JSDS in ustanovitvi Delavske socialistične stranke za Slovenijo.
7. Ustanovni občni zbor Društva študentov komunistov v Ljubljani. Z zbora so poslali pozdrav novi revolucionarni Delavski socialistični stranki za Slovenijo. To je bila prva organizacija v Sloveniji, ki se je odkrito imenovala komunistična.
13. V Ljubljani je začel izhajati list »Ujedinjenje«, ki je pripravljal ustanovitev komunistične Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Do 17. IV. 1920, ko je list prenehal, je izšlo osem števil. Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Josip Petrič, urednik pa Rudolf Golouh.
14. V Ljubljani je bila prva zaupniška konferenca Delavske socialistične stranke za Slovenijo, na katero so prišli delegati z Jesenic, iz Zagorja, Trbovelj, Kočevja, Kamnika, Kranja, Hrastnika, Borovnice in Ljubljane. Na konferenci so bile zastopane tudi posamezne sindikalne organizacije ter Društvo študentov komunistov. Sklicali so strankin ustanovni kongres za 11. april.
- 14.—15. Na občnem zboru slovenskih železničarjev je 45 delegatov zastopalo 23 krajevnih skupin s 6004 člani. Manjše krajevne skupine s 1160 člani niso utegnile poslati zastopnikov. Zbor je ugotovil napredek sindikalne organizacije na vseh področjih, naraščanje članstva, priboritev pravic v proizvodnji in uspešno javno delovanje. Sklenil je kupiti stavbo za delavski dom v Ljubljani.
16. Strokovna komisija je imela širšo sejo, na kateri je sklenila, da pristopijo vsi socialistični sindikati Slovenije s svojimi podružnicami in odbori ter Strokovna komisija k Centralnemu delavskemu sindikalnemu svetu (CRSVJ) kot člani na podlagi njegovih pravil. Strokovna komisija se je razglasila za organ CRSVJ kot pokrajinska strokovna komisija za Slovenijo v Ljubljani.
21. V gostilni Felner v Kranju je bil ustanovni občni zbor krajevne politične organizacije DSSS.

25. Ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar je v »Slovenskem narodu« naslovil poslanico slovenskemu komunističnemu dijaštvu, da bi ga odvrnil od komunističnega gibanja.
28. V Ljubljani je bil plenum Strokovne komisije, ki je potrdil sklepe širše seje Strokovne komisije o vključitvi v CRSVJ. S tem se je uresničila prva etapa zedinjevanja delavskega razreda Jugoslavije.

April

1. V hotelu Tivoli v Ljubljani je bil protestni shod jugoslovanske akademske mladine, ki je študirala v Ljubljani, Pragi, Brnu in na Dunaju. S shoda so poslali centralni vladi v Beograd memorandum z zahtevo po izboljšanju gmotnega položaja slovenskih akademikov v Ljubljani in v tujini.
11. V hotelu Tivoli v Ljubljani je bil prvi zbor ali kongres Delavske socialistične stranke za Slovenijo. 54 delegatov je zastopalo 12.000 članov iz 20 organizacij. S sklepom o zedinjenju s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) je bila ustanovljena Komunistična stranka v Sloveniji.
V Mariboru je bil izredni kongres JSDS, ki ga je sklicalo desničarsko vodstvo JSDS kot protiutež zboru DSSS v Ljubljani. Udeležili so se ga zastopniki organizacij iz celjskega, ptujskega, mariborskega območja in iz Mežiške doline. Izvolili so radikalnejše vodstvo in sklenili zedinjenje s SDSJ (k).
13. Na konferenci delegatov ljubljanskega in mariborskega kongresa je bil dosežen sporazum, da JSDS preneha obstajati in da se brez pogojev pridružuje SDSJ (k). JSDS pa tega sklepa ni izpolnila.
V Ljubljani so začeli stavkati delavci Tobačne tovarne.
15. Opolnoči se je začela v Sloveniji železničarska stavka kot del splošne stavke železničarjev Jugoslavije. Ustavljen je bil ves promet, stavkovne straže so zasedle železniške postaje v Ljubljani, Mariboru, Zidanem mostu, Pragerskem in drugod. Ustanovljen je bil stavkovni odbor, ki je vodil stavko.
19. Vlada je objavila vpoklic železničarjev, starih od 21 do 38 let. Stavkovni odbor je pozval železničarje, naj se ne odzovejo mobilizaciji. Policija je pregnala stavkovne straže z ljubljanskega kolodvora.
20. Na shodu pod Rožnikom v Ljubljani so stavkajoči železničarji sklenili, da bodo nadaljevali stavko in da se ne bodo odzvali vpoklicu na orožne vaje.
Rudarji obrata TPD v Kočevju so začeli solidarnostno stavko z železničarji. 22. aprila so se jim pridružili še delavci, zaposleni na Kajfeževi parni žagi v Kočevju. Orožniki so aretirali 34 delavcev.
21. Na poziv komunistov, naj podpro stavkajoče železničarje, so najprej rudarji, nato kovinarji, živilci in drugi delavci v Sloveniji začeli tridnevno solidarnostno stavko. V Trbovljah so oklicali »republiko«, ki pa jo je vojska tretji dan s silo zadušila.
V Mestnem domu v Ljubljani je zborovalo več sto žena. Po zborovanju so odšle v sprevedu pred deželno vlado. Predsednik vlade je delegaciji žensk povedal, da je odlok o vpoklicu v veljavi in da aretirancev ni mogoče izpustiti, nakar so izbruhnile pred vladnim poslopjem demonstracije.
24. Pred Leoniščem na Zaloški cesti v Ljubljani je prišlo do krvavega spopada med orožniki in delavci, ki so v sprevedu korakali proti zborovalnemu prostoru v središču mesta. V boju je padlo 13 odraslih in 1 otrok, 30 do 40 pa je bilo ra-

njenih. Ranjena sta bila tudi dva orožnika. Policija je začela zapirati organizatorje železničarske stavke in stavkajoče železničarje ter aretirala vodstvo KSJ za Slovenijo. Buržoazija je zlomila stavko.

26. Ministrski svet je sklenil, da uvede nagli sod za zločine proti državi.
29. Ob 19. uri se je končala splošna stavka železničarjev. Zveza prometnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije je razposlala železničarjem razglas, v katerem je sporočila pogoje, ki so jih sprejeli ob prenehanju stavke. V Sloveniji so bili odpuščeni 404 železničarji.
30. Sestanek začasnega načelstva JSDS, ki je obnovilo dejavnost socialnodemokratske stranke. Desničarski voditelji so izkoristili poraz delavstva v aprilski generalni stavki za razkolniško dejavnost.

M a j

15. V Ljubljani je začel izhajati »Rdeči prapor«; do 11. številke je bil glasilo Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) — SDSJ(k), nato glasilo KSJ. Izhajal je trikrat tedensko do 31. XII. 1920. Odgovorni urednik je bil Rajko Osterc, urejala sta ga Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič.
- 19.—20. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti udeležencem revolucionarnega nastopa aprila 1919 na Vinici. Štirje so bili obsojeni na več mesecev ječe.
- 22.—23. Kongres zedinjenja rudarjev. Ustanovljena je bila Zveza rudarskih delavcev Jugoslavije.
- 23.—24. Na seji vodstva SDSJ (k) so sklenili, da se tajništvo SDSJ (k) v Ljubljani prizna kot organ SDSJ (k), da se prizna Rdeči prapor za glasilo SDSJ (k) za Slovenijo, da ima tajništvo v Ljubljani pravico odločati, katere organizacije iz Slovenije smejo sodelovati na Vukovarskem kongresu in da pretrgajo z IO JSDS v Ljubljani vse nadaljnje pogovore.

J u n i j

5. V Ljubljani je začelo izhajati »Ujedinjenje«, slovensko glasilo Zveze prometnih delavcev in uslužbencev za Jugoslavijo. Izhajalo je 3-krat mesečno do 25. XII. 1920. Izdajatelj je bil Josip Petrič, urednik pa Josip Urbančič.
8. V Trbovljah, Zagorju in Hrastniku so bili strokovni in politični shodi, ki so ob veliki udeležbi potekali kot manifestacije za zedinjenje rudarjev.
- 10.—14. V Beogradu je bil I. kongres SKOJ. Na njem je bilo 32 delegatov iz 26 »krajevnih združenj«. Kongres je sprejel statut in pravila SKOJ. Slovensko organizacijo je zastopal Jože Pertot.
13. V Kamniku je bilo slavnostno razvitje delavske zastave, združeno s političnim shodom SDSJ (k), ki se ga je udeležilo okrog 1000 delavcev.
V Unionu v Ljubljani je bil javen železničarski shod, ki je razpravljal o položaju železničarjev in njihovih nalogah v bodočnosti.
- 20.—24. V Vukovaru je bil drugi kongres KSJ. Sprejel je strankin program in statut in določil neposredne naloge. Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) se je preimenovala v Komunistično stranko Jugoslavije. Med 347 udeleženci kongresa so bili tudi slovenski delegati.

27.—29. Na sindikalni konferenci v Beogradu je bil dosežen sporazum o združevanju sindikalnih zvez, tako imenovana »solucija o zedinjenju«, v kateri je bilo predvideno, da se bo zedinjenje izpeljalo do 31. X. 1920.

Junija so začeli ljubljanski študenti enodnevno protestno stavko ob objavi, da se 5. semester tehnike ne bo mogel začeti spričo pomanjkanja prostorov. S shoda pred univerzo so študentje poslali resolucijo deželnemu predsedstvu.

Julij

4. Prvi sestanek krajevnega združenja SKOJ v Ljubljani.
12. V veliki dvorani Mestnega doma v Ljubljani je bil delavski shod, ki je razpravljal o vukovarskem kongresu kot prvi manifestaciji zedinjenja komunističnega proletariata Jugoslavije in o nevarnosti, da bo ukinjen 8-urni delavnik.
18. V drevoredu Zvezda v Kranju je bil prvi javen shod komunistične stranke po aprilski stavki. Na shodu je govoril Klemenčič o kongresu v Vukovaru, Fabjančič pa o diktaturi proletariata in revoluciji.
19. V Leningradu se je začel II. kongres Komunistične internacionale, ki se je nadaljeval 22. julija v Moskvi in se končal 6. VIII. 1920. Kongresa se je udeležilo 218 delegatov, ki so zastopali 37 dežel. Kongres je sprejel 21 programskih točk in izvolil nov IO Kominterne.
25. Na javnem shodu KSJ v Trbovljah je bila sprejeta resolucija z zahtevo po uveljavljanju 8-urnega delavnika.
Na vrtu »Jelen« na Jesenicah je bil ljudski shod, ki ga je sklicala komunistična stranka. Razpravljali so o gospodarskem in političnem položaju in protestirali proti nameravanim italijanskim diplomatskim nakanam glede slovenskega narodnostnega ozemlja v Julijski krajini.

Av g u s t

1. Na glavnem trgu v Novem mestu je bil javen shod, ki ga je sklicala KSJ. Po poročilu »Rdečega prapora« se je zbralo okrog 1500 ljudi.
V Zagorju ob Savi je bil delavski shod, ki ga je organizirala KSJ. Na shodu so bili tudi rudarji iz Trbovelj in Hrastnika.
8. Komunistična stranka je priredila v Ljubljani proletarski dan. Na množičnem shodu pred hotelom Slon so zahtevali takojšen razpis volitev v konstituantno in opustitev vseh vojaških priprav proti sovjetski Rusiji. Na njem je bilo okrog 10.000 ljudi iz Ljubljane in okolice, predstavniki nemškega delavstva in sekretar KSJ Sima Marković.
10. Vodstva KS Jugoslavije, KS Bolgarije in grške socialistične (komunistične) stranke so izdala »Manifest delovnemu ljudstvu balkansko-podonavskih držav« o Balkansko-podonavski komunistični federaciji.
11. Delavska zadruga Železničarski dom je odkupila hišo na Turjaškem trgu št. 2. Tako je delavstvo v Ljubljani dobilo svoj delavski dom.
15. V Hrastniku in v Kočevju sta bila javna shoda KSJ. V Mariboru, kjer se je zbralo 10.000 ljudi, so policijske oblasti shod prepovedale.
29. Shodi komunistične stranke na Vrhniki, v Borovnici, Velenju, Mokronogu in v Zabukovici.

September

2. Na zaupniški seji mariborske krajevne organizacije JSDS je 156 udeležencev glasovalo za III. internacionalo, štirje pa za II. internacionalo.
3. Pričel je veljati zakon o volitvah v ustavodajno skupščino.
5. V dvorani pri »Poljšaku« v Ljubljani se je prvič sestel pokrajinski svet KSJ za Slovenijo. Seji so prisostvovali zastopniki 23 krajevnih organizacij, v imenu centralnega sveta KSJ pa Filip Filipović. Svet je pozval proletariat v Celju, Mariboru, Ptujju, na plebiscitarnem ozemlju in v obmejnih krajih, naj pristopi h KSJ.
Po odloku Komunistične mladinske internacionale so ta dan proslavili po svetu kot dan revolucionarne borbene mladine. Odslej so ta dan proslavljali vsako leto prvo nedeljo v septembru. Ves teden od 29. avgusta do 8. septembra so v Jugoslaviji posvetili agitaciji med mladino.
11. Pred Mestnim domom v Ljubljani je bil javen železničarski shod, ki je obravnaval stališče razredno zavednih železničarjev do gibanja javnih nameščencev.
12. Shodi KSJ v Vevčah, Šiški, Kočevju, Ptujju in Dornavi pri Ptujju. V Kočevju so ta dan ustanovili krajevno organizacijo komunistične Zveze rudarjev Jugoslavije.
19. V Guštanju je bil ustanovni občni zbor krajevne organizacije KSJ. Poročal je Lovro Kuhar, ki je bil izvoljen v odbor.
26. Shod KSJ v Velenju.
- 26.—27. V Zagrebu je bil kongres zedinjenja usnjarskih delavcev Jugoslavije. Ker se slovenski delegati kongresa niso udeležili, je le-ta poslal poseben razglas slovenskim usnjarskim delavcem in jih pozval, naj se pridružijo zedinjeni zvezi.
30. Kongres združitve sindikata trgovskih nameščencev.

Oktober

- 1.—3. V hotelu Tivoli v Ljubljani je bil kongres zedinjenja sindikatov kovinarjev Jugoslavije. Enajst slovenskih delegatov je zastopalo okrog 3000 kovinarjev. Sprejeta je bila resolucija z dodatkom, ki govori o tem, kako naj se izpelje združitve slovenskih kovinarjev.
3. V Zagrebu je bil kongres združitve tekstilnih delavcev in delavcev oblačilne stroke Jugoslavije.
6. Komunistična stranka je izdala volilni program (nato še 16. oktobra in 13. novembra). Zahteval je sovjetsko ali kmečko delavsko republiko, najpopolnejšo obliko federacije in pokrajinsko gospodarsko enotnost.
8. Shod KSJ v Trbovljah.
10. Shodi KSJ v Dolu in v Čečah pri Hrastniku, Kočevju, Bohinjski Srednji vasi, Bohinjski Bistrici, Hotiču in na Vačah, v Artečah pri Trziču in Krmelju.
V zoni A na Koroškem je bil plebiscit. Za republiko Avstrijo je glasovalo 22.025 ali 59,04 % glasovalcev, za kraljevino SHS pa 15.279 ali 40,96 % glasovalcev. S tem rezultatom je odpadel plebiscit v zoni B, ki je bil določen za 31. oktober.
13. JSDS je izdala svoj volilni program, v katerem je zahtevala rešitev jugoslovanskega vprašanja na podlagi prostovoljnega sporazuma in popolne enakopravnosti narodov.

15. V rudniku Zabukovica je bilo odpuščenih nekaj desetih delavcev zaradi enotedenske stavke.
17. Shodi KSJ v Kresnicah, Novi vasi na Blokah in v Ložu.
V Mariboru je bila konferenca okrožne organizacije socialnodemokratske stranke, na kateri je bilo 70 delegatov. Sprejeli so resolucijo levice, ki obsoja poskus kandidiranja Kristanovih ministerialcev na Štajerskem in zahteva enoten nastop socialističnega in komunističnega proletariata na volitvah v štajerskem volilnem okrožju. Izvolili so 4 delegate za pogajanje s štajerskimi levičarji o enotnem nastopu na volitvah. Resolucijo o enotnem nastopu je soglasno sprejel tudi zaupniški svet mariborskega proletariata.
18. Shod KSJ v Škofji Loki.
V Ložu je bila ustanovljena organizacija komunistične stranke. Izjavo njenega odbora je objavil Rdeči prapor.
- 20.—26. Mezdno gibanje 12.000 slovenskih rudarjev. Pri rudarskem glavarstvu v Ljubljani so obravnavali rudarske zahteve o določitvi eksistenčnega minimuma in o pregledu računov TPD.
22. V tržiški predilnici so bila mezdna pogajanja, ki so se zaključila z delnim uspehom.
23. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bila razprava proti trem rudarjem, ki so bili obsojeni na 3 mesece ječe zaradi plenjenja pušk v Trbovljah 24. IV. 1920.
24. V Slavonskem Brodu je bil kongres zedinjenja brivskih delavcev. Centrala nove zedinjene zveze je imela sedež v Sarajevu.
- 24.—25. V Zagrebu je bil kongres združitve sindikata gradbenih delavcev Jugoslavije. Sklenili so, da vstopijo v moskovsko strokovno internacinalo, za amsterdamsko internacinalo je glasoval le en udeleženec. Sprejeli so pravila organizacije.
26. Na protestnem shodu rudarjev v Trbovljah proti nameram centralne vlade, da prepove stavke, je bila sprejeta resolucija, ki zahteva pravico do stavke.
- 26.—27. V Zagrebu je bil kongres zedinjenja sindikata usnjarskih delavcev Jugoslavije.
29. KSJ v Ljubljani je imela volilne shode v Delavskem domu, v gostilni Poljanšek v Vodmatu, v gostilni Zvezda v Šiški, v gostilni Plankar na Dolenjski cesti, pri Kačiču na Dunajski cesti in pri Lekšetu na Resljevi cesti. Na shodih so govorili: Vencajz, Lemež, Klemenčič, Bartulovič, Fabjančič, Makuc, M. Žorga in Perdan.
31. Na Turjaškem trgu v Ljubljani je bil volilni shod, ki ga je organizirala KSJ. Po shodu je bila v Delavskem domu konferenca delavskih in kmečkih delegatov kranjskega volilnega okrožja, kjer je bila sprejeta enotna kandidatna lista.
V Zagrebu je bil kongres zedinjenja sindikata lesnih delavcev Jugoslavije. Shoda komunistične stranke v Moravčah in v Polšniku ob Savi, kjer so ustanovili krajevno organizacijo KSJ.
V večjih krajih Savinjske doline, v Celju, Velenju, Ptujju in v večjih krajih mariborske okolice so bili skupni volilni shodi KSJ in socialnodemokratske levice.
Volilni shodi KSJ na Jesenicah, Javorniku, v Mirni, Kranju in Litiji.
V Celju se je začel zbor JSDS za štajersko volilno okrožje, ki je trajal dva dni. Poudaril je potrebo združitve vseh balkanskih narodov v balkansko repu-

blikansko federacijo in zahteval, naj bo Jugoslavija ustavna, demokratična republika. Zavzel je ostro odklonilno stališče do KSJ.

Oktobra so stavkali stavbinski delavci v Rajhenburgu.

November

1. V Trbovljah je bil zbor revolucionarnega proletariata štajerskega volilnega okrožja, ki so ga organizirali komunisti za postavitve enotne delavsko-kmečke liste. Na zboru so sodelovali tudi zastopniki leveice v socialnodemokratski stranki, ki so zapustili zbor JSDS v Celju. Konferenca naj bi prispevala k političnemu in strokovnemu združevanju štajerskega proletariata.
4. V Delavskem domu na Turjaškem trgu v Ljubljani je začela z delom politična šola, ki jo je organiziral pokrajinski sekretariat KSJ. Predavatelj je bil Milan Lemež.
Volilni shod KSJ v Trbovljah, na katerem je bilo 4000 ljudi.
7. V gostilni pri »Zelenem travniku« v Mariboru je bil skupen volilni shod KSJ in socialnodemokratske leveice za Štajersko.
14. V Ribnici, na Vrhnikih, v Borovnici, Zagorju, Hrušici, Št. Juriju v Savinjski dolini, Škalah pri Velenju, na Dobravi, v Guštanju in Vranskem so bili komunistični volilni shodi.
15. Okrog 2000 jeseniških delavcev je demonstriralo pred upravnim poslopjem KID na obratu Sava zaradi nameravanega zvišanja delovnika od 8 na 10 ur. Demonstranti so fizično obračunali z upravnikom obrata. Sledile so aretacije 16 delavcev, med njimi pisatelja-delavca Toneta Čufarja.
17. Komunistična volilna shoda na Slapu pri Trziču in v Kovorju.
21. Volilni shodi v Škofji Loki, Litiji, Polšniku, Šentjerneju, Zagorju, Radečah, Mariboru in okolici ter v Straži.
- 21.—23. V Beogradu je bil kongres združitve sindikata živilskih delavcev.
24. V Ljubljani je bil volilni shod KSJ, ki se ga je udeležilo okrog 3000 ljudi. Vodil ga je Vencajz, govorila sta Lemež in Žorga.
28. Na volitvah v ustavodajno skupščino je KSJ dobila 198.376 glasov in 59 poslanskih mandatov. Po številu poslancev je bila tretja stranka. V Sloveniji je dobila KSJ 16.289 glasov in 5 poslancev, JSDS pa 29.541 glasov in 7 poslancev.

December

- 6.—8. Kongres združitve sindikata grafičnih delavcev Jugoslavije.
7. Na občinskih volitvah v Bohinju je razen štirih meščanskih strank nastopila tudi KSJ, ki je dobila od 24 odborniških mest 9 mandatov.
15. Vlada je izdala uredbo, ki je predvidevala militarizacijo železnic za primer stavke.
17. V rudnikih TPD se je začela splošna stavka, v kateri je sodelovalo 9640 rudarjev. (Trbovlje, Zagorje, Kočevje, Rajhenburg, Št. Janž, Hrastnik, Huda Jama in Mirna.) Stavka se je uspešno končala 11. I. 1921; rudarji so dosegli 30 do 50 % povišanje mezd.
19. V Delavskem domu v Ljubljani je bil ustanovni sestanek ženske komunistične organizacije v Sloveniji, ki ga je vodila Tončka Čečeva.

24. Ministrski svet je izdal uredbo o ukrepih za primer neredov, stavke ali upora v rudnikih, ki predvideva uvedbo obsednega stanja, podređitev podjetja vojaškemu poveljstvu in militarizacijo delavcev.
 29. Izšel je odlok kraljevske vlade, po katerem morajo biti odpušćeni iz državne službe vsi višji in nižji uslužbenci, ki propagirajo komunizem.
 30. V noći med 29. in 30. decembrom je vlada razglasila odlok »obznano«, s katero je prepovedala komunistično propagando, ustavila delo komunističnih organizacij, zaprla njihove prostore ter prepovedala komunistični tisk in vse druge komunistične spise.
- Decembra je Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije izključil iz svojih vrst Strokovno komisijo, ker je ovirala zedinjevanje posameznih sindikalnih zvez, in ustanovil Pokrajinski strokovni sindikalni svet kot svoj organ v Sloveniji.

1920

B

Januar

2. Delavci tržaške rižarne so stavkali.
10. Čuvaji ladjedelnic v Trstu so stavkali do 2. februarja z zahtevo po rednem izplaćevanju mezd.
- 11.—13. Državna konferenca Italijanske socialistićne stranke v Firencah je sklenila, da bo ustanavljala delavske svete, ki bodo imeli značaj industrijsko-ekonomskih organov.
13. Tržiška ladjedelnica je izprla okrog 3000 delavcev, ker so zahtevali odstranitev izkorišćevalskega inženirja. Ladjedelnica je ponovno obratovala od 9. februarja, potem ko je direkcija sklenila z delavci kompromis.
14. V Trstu so stavkali delavci tovarne testenin zaradi nizkih plać.
20. Železnićarji v Julijski krajini so začeli stavkati v sklopu splošne železnićarske stavke v Italiji. Stavka se je uspešno konćala 30. januarja.
Delavci dveh tržaških tovarn testenin so ponovno stavkali.
- 23.—27. Stavka delavcev v škedenjskih plavžih v Trstu.
30. V Trstu je bilo osem delavskih zborovanj, na katerih so delavci zahtevali takojšnjo ukinitvev odredb o omejitvi svobode v pokrajini in razpis občinskih volitev.
V Trstu je bil ustanovni zbor skupine študentske socialistićne mladine, ki se je vključila v organizacijo »Circoli di studi sociali«.

Februar

- 1.—2. Slovenski učitelji v Julijski krajini so na zborovanju pri Sv. Ivanu v Trstu ustanovili Ućiteljsko zvezo Julijske Benećije.
- 3.—7. Ućitelji v Trstu so stavkali.
13. V Trstu so delavci ponovno priredili zborovanja z zahtevo po javnih svobošćinah in občinskih volitvah.

15. V Trstu je bila konferenca Zveze stavbinskih delavcev Julijske krajine, ki je tedaj štela 31 podružnic z 12.000 člani. Delegati so v resoluciji med drugim zahtevali enotno delovno pogodbo za vse stavbince v deželi, osemurni delovnik, določbo minimalnih plač in odpravo akordnega dela.
20. V Trstu je izšla 1. številka »Dela«, glasila socialistične, pozneje komunistične stranke Julijske Krajine. »Delo« je izhajalo enkrat, dvakrat ali trikrat tedensko do avgusta 1926. Urejal ga je Ivan Regent.
24. Kovinarji tržiške ladjedelnice so začeli stavkati, ker je direkcija po izprtju kršila sporazum in odpustila 6 delavskih zaupnikov. Stavka je trajala do 15. marca in se končala z uspehom.

Februarja so delavci v večjih podjetjih v Italiji začeli ustanavljati delavske svete. Sledile so stavke in zasedbe obratov, ki pa zaradi pasivnosti vodstva ISS niso uspeli.

M a r e c

- 1.—15. V Trziču so stavkali stavbinci in drugi ladjedelniški delavci iz solidarnosti s stavkajočimi kovinarji. V splošni stavki je bilo okrog 1500 delavcev.
4. V Trstu je bilo 13 delavskih zborovanj v protest proti terorju na Madžarskem. Protestna zborovanja v vsej Italiji je organizirala ISS.
6. Izvršni odbor Socialistične zveze Julijske Benečije se je odločil za enotno deželno zvezo in ukinitvev dotedanjih pokrajinskih zvez na Goriškem in v Istri. Sprejel je tudi stališče, da nastajajoče skupine komunistov v zvezi ne bodo priznane, ker je ISS vključena v III. internacionalo. Ustanovljena je bila komisija za pomoč žrtvam reakcije doma in v svetu.
7. Ob zaključku tedna za pomoč preganjanim madžarskim komunistom je bilo v Trstu delavsko zborovanje na trgu Donadoni in demonstracije po mestu. Okrog 40.000 zborovalcev je zahtevalo od vlade, da posreduje v korist madžarskim komunistom.
V Crničah pri Gorici je bil javen delavski shod, govoril je H. Tuma.
12. Tehniki in uslužbenci v tržiških ladjedelnicah so začeli stavkati, zahtevajoč pravilnik o delu, ustanovitev notranje komisije kot organa za urejanje delovnih odnosov in akontacijo na zvišane plače. 24. marca so iz solidarnosti stavkali še uslužbenci rižarne. Stavka se je končala 17. aprila z delnim uspehom.
18. V Trstu je bilo ustanovno zborovanje produktivne čevljarске zadruga »Karlo Učekar«.
25. Dimnikarji v Trstu so začeli 11-dnevno stavko.
28. V Gorici se je sestalo 100 zaupnikov slovenskih socialističnih organizacij ki so sklenili združitev vseh slovenskih organizacij v enotno Združenje slovenskih socialističnih organizacij v Julijski Benečiji v skladu s statutom ISS.
V Trstu je bilo zborovanje zastopnikov podružnic delavskega kulturno-prosvetnega društva »Ljudski oder«.

A p r i l

- 4.—13. Občinski uslužbenci v Trstu so stavkali za zvišanje plač. Stavki, ki je uspela, so se pridružili tudi učitelji.

5. V Gradiški je bila konferenca Zveze stavbinskih delavcev. Izvolila je 12-članski deložni odbor in ustanovila agitacijske odbore v Trstu, Tržiču in Gorici.
- 6.—9. V Trstu so stavkali težaški delavci.
Zaupniki socialističnih organizacij iz idrijskega okraja so na sestanku v Spodnji Idriji sklenili, da ustanove strankine skupine v Idriji, Spodnji Idriji, Cerknem, Vojskem, Črnem vrhu in povsod tam, kjer so že vpisani posamezni člani.
- 9.—10. V Trstu je bil X. kongres Delavskih konzumnih zadrug za Trst, Istro in Furlanijo. Sprejel je statut zadrug, sklenil povezavo z italijansko delavsko zvezo in s kmetijsko-vrtnarsko zadrugo v Trstu.
9. Delavci v tržaški tovarni kavnih izdelkov so stavkali.
12. Tržaški krojači so stavkali.
- 18.—22. Svet italijanske socialistične stranke je na konferenci v Milanu sklenil, da vzpostavi zvezo z odseki III. internacionale, podpre delavstvo pri zasedanju obratov, razširi stranko na južne pokrajine in se udeleži občinskih volitev. Odobril je načrt o ustanavljanju sovjetov, ki so ga izdelali Regent, Gennari in Baldei, s 94.936 glasovi, proti je bilo 21.930 glasov in 4749 vzdržanih.
20. V Trstu so stavkali kemični delavci. Stavka je trajala do 3. junija, ko so dosegli povišanje mezd.
25. V Kobaridu in Bovcu sta bila shoda; delavci so zahtevali občinske volitve, ukinitve funkcij občinskih komisarjev ter umik vojaštva.
Uslužbenci tržaških bank so začeli stavkati, 28. aprila so stopili v stavko bančni uslužbenci v vsej Italiji. Stavka je končala 8. maja z neuspehom.
Trgovski uslužbenci v Trstu so začeli stavkati zaradi nizkih plač; zahtevali so tudi ustanovitev notranje komisije. Stavka se je končala 20. maja z delnim uspehom.
29. V tržaških ladjedelnicah so stavkali kovinarji, ki so se jim 5. maja pridružili tudi kovinarji tržiške ladjedelnice. Stavka se je končala 12. maja.

M a j

1. V Julijski krajini so delavci praznovali prvi maj. Zborovanja na trgu Donadoni v Trstu se je udeležilo okrog 100.000 delavcev, zborovanja v Gradiški pa 50.000 delavcev iz zahodne Furlanije in Goriške z 12 godbami in 60 delavskimi zastavami. V Pulju so med spopadom s fašisti padli 4 delavci, 33 delavcev pa je bilo ranjenih.
- 10.—13. V Gorici so stavkali stavbinci, ki so zahtevali take delovne razmere, kot so bile že uveljavljene v Trstu. Stavka je uspela.
11. V Pallanci so se začeli sestanki med predstavniki italijanske vlade in kraljevine SHS o mejah med obema državama.
12. Fašistično gibanje je v Trstu ustanovilo prvih 6 akcijskih čet »Squadre volontarie di difesa cittadina« z nalogo, da nadzorujejo posamezne predele mesta. To so bile prve oborožene fašistične čete v Italiji.
15. Pomorski delavci v Trstu so 4 ure stavkali v sklopu mezdnega gibanja, ki je trajalo 2 meseca.

20. Kongres Zveze italijanskih kovinarskih delavcev je sklenil bojkotirati proizvodnjo vojaškega materiala za intervencijo v Sovjetski zvezi in prepovedal pošiljanje tega iz italijanskih pristanišč.
25. V okolici Gorice so stavkali opekarski delavci; po treh dneh so dosegli kolektivno delovno pogodbo.
31. V Trstu so stavkali tramvajski delavci.

Junij

4. Ključavničarji in kleparji v Gorici so stavkali, ker delodajalci niso podpisali kolektivne pogodbe.
Državni uslužbenci in delavci v Trstu so se vključili v Delavsko zbornico.
- 5.—10. Brivski delavci v Trstu so stavkali.
- 11.—12. Ponoči so vojaki v Trstu skupno s civilisti priredili ulične demonstracije proti pošiljanju vojaštva v Albanijo. Ker je bilo med spopadi s fašisti 15 ranjenih in 1 mrtev, so naslednji dan ladjedelniški delavci začeli protestno stavko.
- 22.—28. Šivilje v tržaški tovarni Tenze so stavkale.
24. V Anconi se je vojaštvo uprlo ukazu za odhod v Albanijo in zasedlo vojašnice. Delavstvo jih je podprlo s splošno stavko, ki so se ji 29. junija priključili tudi delavci v Rimu.
25. V Trstu so ustanovili prvo mladinsko fašistično skupino »Avanguardia giovanile fascista« iz srednješolskih dijakov. Svojo prvo akcijo je izvedla 29. junija z napadom na reškega avtonomista Zanello.
27. V Padričah je bil ustanovni zbor zadruga voznikov za Trst in okolico.

Julij

- 10.—14. Nakladalci in razkladalci v tržaški luki so stavkali za zvišanje plač in uspeli.
13. Fašisti so požgali hotel »Balkan« v Trstu, kjer je bil Slovenski narodni dom in sedež slovenskih društev. Hkrati so opustošili urade in lokale slovenskih lastnikov. Ob požigu je bilo 14 oseb ranjenih in 2 mrtva.
18. V Herpeljah je bilo ustanovno zborovanje zveze cestnih in gozdnih delavcev Julijske krajine. Zveza je vstopila v Delavsko zbornico in Zvezo cestarjev Italije.
22. V Trstu je začelo stavkati okrog 5000 transportnih delavcev. Stavka se je končala 7. avgusta z zvišanjem plač.
23. Uprava ladjedelnice Sv. Marka v Trstu je izprla delavce, ker so ob splovitvi ladje »Arsa« izobesili na njej rdečo zastavo. Po pogajanjih so bili 4. avgusta ponovno sprejeti na delo hkrati s 500 delavci ladjedelnice Sv. Roka v Miljah.

Avgust

8. V tržaški rižarni je začela 10-dnevna stavka.
10. Izvršni odbor Socialistične zveze Julijske Benečije je sklenil, da bo okrepil akcije za takojšnje občinske volitve, demilitarizacijo dežele, ukinitve vojnega sodišča in zasedbenega stanja ter razveljavitev obsodb političnih jetnikov.

- 13.—19. V Trstu je bila stavka keramičnih delavcev.
Lesni delavci v Trstu so stavkali do 1. septembra.
22. V Julijski krajini je bila ustanovljena deželna zveza tkalcev.
- 23.—27. Kamnoseški delavci Julijske krajine so stavkali z uspehom.
28. V Trziču se je začela splošna protestna stavka, ker so fašisti in vojaki z izgrede prekinili zborovanje stavbincev. 31. avgusta se je stavka razširila na vso Furlanijo.
Delavci v podjetju Spangher so stavkali do 21. septembra.
29. Na trgu Donadoni v Trstu je bilo delavsko zborovanje za priznanje Sovjetske Rusije. Zborovanja je organizirala ISS po vsej Italiji.
31. V Milanu so delavci zasedli 280 kovinarskih podjetij. V naslednjih dneh so delavci po vsej Italiji zasedli obrate in izvolili notranje komisije, ki so prevzele vodstvo podjetij. Zaradi pomanjkanja sredstev je Splošna konfederacija dela pristala na sporazum z zvezo industrialcev, ki je zagotavljal delavsko kontrolo nad proizvodnjo.

September

2. V Trstu je bil izredni kongres ISS Julijske Benečije, ki so mu prisostvovali še predstavniki Delavske zbornice in deželne Zveze socialistične mladine. Kongres se je odločil za splošno stavko v Julijski krajini kot nadaljevanje splošne stavke v Furlaniji. Ker so bili vsi dotedanji poskusi stranke in sindikatov za vzpostavitve normalnih razmer v deželi neuspešni, naj delavstvo stavka za normalizacijo političnega življenja, uprave in sodstva, proti vojaškemu sodišču ter razrednim obsodbam, za svobodo političnih obojencev, demilitarizacijo, za občinske volitve, svobodo zborovanj in manifestacij. Kongres je izvolil stavkovni odbor.
3. Po sklepu kongresa ISS Julijske krajine se je začela v deželi splošna stavka. V Trstu so stavko spremljali neprestani spopadi delavcev s fašisti.
5. Stavkajoči delavci v Trstu so se spopadli s fašističnimi skupinami v bližini delavskega doma. Fašisti so napadli in razdejali delavski dom in sedež mladinskega krožka v ulici Pondares.
- 7.—8. Po sklepu stavkovnega odbora se je ponoči končala splošna stavka v Julijski krajini.
9. V Trstu se je splošna stavka ponovila, ker so karabinjerji 8. septembra napadli pogrebce delavca Forgionija, ki je bil ubit v uličnih spopadih. Delavci so zasedli predmestje Sv. Jakob in postavili barikado. V uličnih spopadih sta padla dva delavca in 1 karabinjer.
10. Divizija Sassari je napadla in zavzela predmestje Sv. Jakob, kjer so se stavkajoči zabarikadirali. Med napadom so bile ubite tri osebe, več je bilo ranjenih in okrog 500 aretiranih. Razdejani so bili sedeži socialističnih organizacij in društev ter uredništvo lista »Il Lavoratore«. Civilni komisar je odredil policijsko uro.
- 10.—11. V Milanu je svet Splošne konfederacije dela sklenil sporazum z vodstvom ISS, da prevzame vodstvo zasedbenega gibanja Splošna konfederacija dela. Cilj bojev naj bo priznanje načela sindikalne kontrole nad proizvodnjo. Svet je izdal delavcem razglas, naj drže zasedene obrate.

11. V Trstu se je končala splošna stavka; del delavcev je vztrajal v stavki zaradi aretacij in vojaškega napada na Sv. Jakob. Med splošno stavko v Julijski krajini je bilo 12 oseb ubitih, okrog 250 pa ranjenih.
 15. Italijanska vlada je sestavila paritetno komisijo iz predstavnikov delavcev in delodajalcev za izdelavo zakonskega predloga o delavski kontroli nad proizvodnjo.
 17. Na zborovanju generalnega sveta tržaške Delavske zbornice so bile izključene tiste zveze, ki se niso udeležile splošne stavke: Zveza brivskih delavcev, tržaška sekcija gostinskih uslužbencev, zveza uslužbencev in trgovskih pomočnikov, zveza bančnih uslužbencev in sindikat zavarovalnih uslužbencev. 21. septembra so bili izključeni še posamezniki iz zveze občinskih uslužbencev in orkestralne organizacije. Število članov delavske zbornice se je s tem znižalo od 40.000 na 32.000.
 22. Zveza kovinarskih delavcev Italije je sprejela pogodbo glede zasedenih tovarn, ki jo je predlagala paritetna komisija. Pogodba je predvidevala, da delavci dobe plačo za vso dobo obstrukcije, za čas zasedbe tovarn pa za opravljeno delo; v obratih bo uvedena delavska kontrola. Sporazum o kontroli proizvodnje ni bil realiziran.
 23. Mornarji v Trstu so stavkali 24 ur, dokler jim fašisti niso vrnili Leninovih slik, ki so jih pobrali z ladij.
 - 25.—26. V Trstu je bil kongres Socialistične zveze Julijske krajine, prvi po združitvi slovensko-hrvaških in italijanskih organizacij. Sprejel je pravilnik o organizaciji, izvolil 14-članski izvršni odbor in ugotovil, da je število sekcij v deželi naraslo od 34 (sept. 1919) na 73, število članov pa od 5000 na 9000.
 26. Splošna konfederacija dela je izdala delavcem v Italiji navodila o izročitvi zasedenih malih tovarn lastnikom.
 28. Direkcija ISS je na seji sprejela pogoje III. internacionale, izražene v 21 programskih točkah, in se s 7 glasovi proti 5 izrekla za izključitev reformistične struje iz ISS.
- Septembra in oktobra je ISS na občinskih volitvah v Italiji dobila večino v 2162 občinah in 25 pokrajinskih upravah.

Oktober

3. V Trstu je bil ustanovni sestanek frakcije komunistov-astenzionistov v Socialistični zvezi Julijske krajine. Frakcija se je izrekla za odstranitev reformistične struje iz ISS in imenovala začasni pokrajinski odbor. V tržaški sekciji je bila komunistična frakcija ustanovljena 18. novembra 1920.
V Trstu je bila enodnevna stavka tramvajskih delavcev, ki se je ponovila 6. in je trajala do 21. oktobra, ker so stavkajoče napadli fašisti.
- 3.—4. V Trstu je bil kongres Stavbinskih zadrug za Julijsko krajino in konferenca deželne Zveze stavbinskih delavcev. Zveza je štela 45 podružnic z 20.600 člani.
5. Okrog 50.000 delavcev v Trstu je manifestiralo ob prihodu socialističnih poslancev v italijanskem parlamentu. Poslanska skupina je na dvodnevni sestanki s pokrajinskim vodstvom ISS razpravljala o problemih Julijske krajine.
10. V Trstu je bila velika manifestacija železničarjev Julijske krajine ob razvitju svojega prapora. Fašisti so napadli manifestante.

- 10.—11. V Reggio Emilia je zborovala frakcija reformistov v ISS in se izrekla proti takojšnji revoluciji ter za prilagoditev programskih točk III. internacionale političnim in gospodarskim razmeram v deželi.
- 11.—12. V koprskih zaporih so politični jetniki organizirali gladovno stavko in dosegli osvoboditev 100 zapornikov.
14. V Trstu je oblast prepovedala delavsko manifestacijo za priznanje Sovjetske Rusije, ki jo je organizirala ISS po vsej Italiji. Tržaški delavci so ob 15. uri zapustili delo in se ob prihodu na trg Donadoni spopadli s fašisti; v bojih je bilo 9 oseb ranjenih. Fašisti so napadli tiskarno lista »Il Lavoratore« in »Delo« ter požgali uredniške prostore. V drugih krajih Julijske krajine je manifestacija uspela.
- V prvi polovici oktobra je bil v Milanu prvi skupni sestanek skupin komunistov v ISS, ki je pomenil ustanovitev frakcije komunistov. Sprejet je bil »Manifest-program« in izvoljen začasni odbor frakcije in izvršni odbor.
- 15.—18. V Trstu je bila splošna spontana stavka, zaradi napada na tiskarno delavskih listov. Po sklepu izvršnega odbora ISS Julijske krajine so tiskarji stavkali, dokler ni ponovno začel izhajati list »Il Lavoratore«.
31. Fašistična skupina iz Trsta je uničila delavski dom in sedež mladinskega socialističnega krožka v Piranu zaradi napada delavcev na fašistične propagandiste 15. oktobra. Pri odhodu iz Pirana so piranski delavci napadli fašiste.
- V Gorici je bila konferenca zaupnikov ISS za Goriško, ki se je je udeležilo okrog 100 delegatov. Ustanovili so goriško okrožje (propagandni pas), ki je obsegalo Brda, Soško dolino, Trbiž, Idrijo, Vipavsko, Goriško in del Krasa. Izvolili so okrožni odbor, ki je izdal okrožnico o ustanavljanju komunističnih sekcij v okviru ISS.

November

8. V Rapallu so se začeli razgovori o razmejitvi med Italijo in kraljevino SHS. Italijo so predstavljali predsednik vlade Giolitti, zunanji minister Sforza, vojni minister Bonomi, Jugoslavijo pa predsednik vlade Vesnić, zunanji minister Trumbić in finančni minister Stojanović.
12. V Rapallu je bila sklenjena italijansko-jugoslovanska pogodba o priključitvi Julijske krajine k Italiji.
13. Politični jetniki v koprskih zaporih so začeli tridnevno gladovno stavko.
14. V Bologni je izšla prva številka glasila komunistične frakcije v ISS »Il Comunista«, ki je izhajal do 31. X. 1922.
15. V Gorici in Solkanu so stavkali mizarji; po 17 dneh so dosegli popoln uspeh.
20. V Firencah je bila dvodnevna konferenca frakcije socialistov-komunistov (center). Odločila se je za enotnost ISS in se izrekla proti razcepu in izključitvi reformistov, sprejela je 21 točk III. internacionale razen člena o preimenovanju stranke iz socialistične v komunistično.
- 28.—29. V Imoli je bila konferenca komunistične frakcije ISS, ki je sprejela sklepe II. kongresa III. internacionale brez pridržkov in se izrekla za izključitev reformistov iz ISS.

December

8. Na zborovanju tržaške sekcije ISS je glasovalo za program komunistične frakcije, sprejet v Imoli, 223 članov, za program socialistov-komunistov, sprejet v Firencah, pa 224 članov.
10. V Trstu se je začela stavka učiteljev in profesorjev, ki se je razširila na vso deželo. Končala se je 3. I. 1921 s sporazumom o izplačevanju draginjske doklade in o ustanovitvi komisije za urejanje odnosov.
13. V Julijski krajini se je začela stavka državnih uslužbencev za zvišanje plač. Končala se je 26. decembra brez uspehov in to zaradi obsednega stanja, ki ga je odredil civilni komisar v zvezi z dogodki na Reki.
18. Italijanska vlada je po ratifikaciji rapalske pogodbe dala ultimatum D'Annunzijevim legionarjem, naj zapuste Reko in zasedene kvarnerske otoke. Italijanska vojska je blokirala zasedeno reško ozemlje.
25. Med redno italijansko vojsko in reškimi legionarji se je vnel boj, ker D'Annunzio ni sprejel ultimata. Generalni civilni komisar je uvedel obsedno stanje v Julijski krajini. Spopad se je končal 31. decembra s kapitulacijo legionarjev, ki so izročili oblast reški vladi.

Decembra je bil pokrajinski kongres Zvez socialistične mladine, ki je sprejel načelo o razcepu ISS. Kolikor stranka ne bi izključila reformistične struje, bi se mladinska organizacija odcepila in ustanovila pravo komunistično stranko.

1921

A

Januar

29. V Ljubljani je bil kongres kovinarjev za Slovenijo, ki je pretrgal stike z Zvezo kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ) in obnovil Osrednje društvo kovinarjev. Za njim so pretrgale zvezo s CRSVJ še ostale sindikalne zveze.

Februar

15. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bil obsojen član pokrajinskega vodstva KSJ Albert Hlebec na 2 meseca strogega zapora, ker je na delavskih shodih v Trbovljah in Kočevju govoril proti orožnikom in vladnemu zastopniku na shodu.
17. Izšla je uredba o izpremembah in dopolnitvah uredbe o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji z dne 15. V. 1920, ki je črtala žensko volilno pravico. Februarja so študenti-komunisti na ljubljanski univerzi ustanovili društvo »Vstajenje«, ki je s prekinitvami delovalo do leta 1924, ko je bilo prepovedano.

April

- 1.—6. V klubu komunističnih poslancev v Beogradu je bil plenum centralnega strankinega sveta. V resoluciji o političnem položaju so pojasnili dotedanje slabosti stranke in sprejeli pravilnik o njenem organizacijskem izgrajevanju v novih okoliščinah.
26. Na občinskih volitvah v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju so komunisti nastopili s samostojno listo kot Kmečko-delavska republikanska stranka. V Ljubljani je dobila KSJ 1051 glasov in 6 odbornikov, JSDS pa 808 glasov in 5

odbornikov. V Mariboru je dobila KSJ 4, JSDS pa 13 odbornikov. V Celju in Ptujju KSJ ni dobila odbornikov, JSDS pa 10 oziroma 11 odbornikov.

Predsedstvo poverjeništv za notranje zadeve je izdalo odlok o prepovedi obhodov in vsakih manifestacij po ulicah za 1. maj 1921.

28. V Ljubljani so stavkali stavbinci za povišanje mezd. Delo je zapustilo hkrati okoli 2000 gradbenih delavcev, ki se jim je pridružilo še 300 stavbincev v Mariboru in na Fali. Stavka je trajala do 28. maja.

Maj

- 3.—10. V 832 podeželskih občinah v Sloveniji so bile občinske volitve. V 29 občinah so komunisti zbrali na samostojnih listah 6651 glasov in dobili 201 odbornika; v 7 občinah so zmagali z absolutno večino, pri volitvah županov pa so dobili 14 županskih mest.
5. V Celju se je začela večdnevna stavka krojaških pomočnikov.
23. V Sloveniji so strokovne zveze v okviru Centralnega delavskega sveta Jugoslavije obnovile delovanje, potem ko ga je vlada dovolila. Splošna železniška organizacija za Jugoslavijo s sedežem v Ljubljani pa je začela delovati 4. junija.
- Maja je bilo v Trbovljah razpuščeno delavsko kulturno društvo »Ledina«, ki je začelo delovati v začetku leta 1921.
- Spomladi je bila v steklarni v Zagorju stavka steklarskih vajencev.

Spomladi je bilo v Zagorju ustanovljeno delavsko izobraževalno društvo »Vesna«, ki je nato razširilo delovanje še na Hrastnik, Trbovlje in druge kraje. Društvo je bilo razpuščeno 3. VI. 1924 po prvojunjskih dogodkih v Trbovljah.

Junij

9. Začel je izhajati tednik »Delo«, centralno glasilo zedinjenega strokovno organiziranega delavstva Jugoslavije v Ljubljani. Izdajalo ga je Osrednje društvo stavbnih delavcev. Prenehalo je po 3. številki 23. VII. 1921.
15. Začel je izhajati list »Novi železničar« kot glasilo Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo. Izšle so tri številke do 30. VII. 1921, ko je prenehal. Urejal ga je Josip Petrič.
21. Shod rudarjev v Kočevju, ki ga je sklicala obnovljena Zveza rudarskih delavcev.
22. V Moskvi je bil do 12. julija III. kongres Komunistične internacionale.
26. V Trbovljah je bil shod rudarjev, ki ga je sklicala Zveza rudarskih delavcev. Na njem je sodelovalo 4000 rudarjev.
27. Izšla je uredba o zavarovanju delavcev zoper bolezni in nezgode.
28. V ustavodajni skupščini je bila sprejeta ustava — Vidovdanska — s pičlo navadno večino namesto prvotno določene dvetretjinske večine.
- 28.—29. Na občnem zboru Splošne železničarske organizacije za Jugoslavijo je 42 delegatov zastopalo 14 podružnic.

Julij

- 9.—23. V Moskvi je bil drugi kongres Komunistične mladinske internacionale. Udeležili so se ga tudi predstavniki 16 federacij delavske mladine, ki niso pripadale KMI.

20. Komunist Alija Alijagić je ustrelil v Delnicah notranjega ministra M. Draškovića
25. Poverjenišтво za notranje zadeve je na temelju ukaza ministra notranjih zadev izdalo odlok, da se po vsej Sloveniji 28. VII. 1921 ob 6. zjutraj začno hišne in osebne preiskave v društvih in pri osebah, osumljenih komunizma.

A v g u s t

1. Vlada je razveljavila komunistične mandate v narodni skupščini.
2. Narodna skupščina v Beogradu je sprejela zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, namerjen proti komunistom.

S e p t e m b e r

- 2.—5. V tržiški predilnici je bila popolna stavka.
- 4.—5. V Zagrebu je bila konferenca predstavnikov Glavne delavske zveze iz Beograda in Sarajeva, Splošne delavske zveze (ORS) iz Zagreba, Strokovne komisije iz Ljubljane in Zveze zasebnih nameščencev Jugoslavije, kjer so udeleženci izjavili, da priznajo amsterdamsko sindikalno internacionalo.
20. Pokrajinska uprava za Slovenijo je na podlagi zakona o zaščiti države razpustila Splošno železničarsko organizacijo za Jugoslavijo.
23. Pokrajinska uprava za Slovenijo je razpustila podružnico Zveze kovinarskih delavcev Jugoslavije (SMRJ) v Zagorju.

O k t o b e r

20. Slovenski kulturni delavci, zavodi in društva so protestirali proti nameravani ukinitvi univerze v Ljubljani.
26. V Zagrebu so bili obsojeni atentatorji na ministra Draškovića; Alija Alijagić je bil obsojen na smrt, Rodoljub Čolaković, Dimitrije Lopandić in Nikola Petrović na 15 let, Gounovac pa na 2 leti zapora; Nebojša Marinković je bil oproščen.
27. V Beogradu je bila konferenca dvanajstih obnovljenih sindikalnih zvez, bivših sindikatov CRSVJ. Sprejela je začasna pravila Medjusaveznog sindikalnog odbora Jugoslavije (MSOJ) in s tem ustanovila Neodvisne sindikate Jugoslavije.
28. V Ljubljani je začel izhajati tednik »Delavske novice«, legalen list KSJ za Slovenijo.

N o v e m b e r

4. V Beogradu je začel izhajati »Organizovani radnik«, centralno glasilo Neodvisnih sindikatov, ki ga je eno leto urejal Moša Pijade.
23. Namestniški izvršni odbor KSJ je začel izdajati v Beogradu legalen tednik »Slobodna reč«. Lastnik in urednik lista je bil Moša Pijade.

D e c e m b e r

18. V Beogradu je bila konferenca socialističnih strank, ki je sprejela sklep, da vse tri socialistične stranke: JSDS za Slovenijo, Socialnodemokratska stranka Jugoslavije (Hrvatske in Slavonije) in Socialistična delavska stranka (Srbije) prenehajo obstajati kot samostojne politične tvorbe in se združijo v skupno Socialistično stranko Jugoslavije.

- 26.—27. V Trbovljah se je zadnjikrat sestala JSDS na 13. zboru. Sprejeli so program in statut SSJ, njeno vodstvo pa je postalo oblastni oziroma pokrajinski odbor SSJ za Slovenijo.

1921

B

Januar

1. V Trstu je bila konferenca komunistične frakcije v ISS Julijske krajine, ki so ji prisostvovali tudi delegati mladinske organizacije in kulturnih društev. Konferenca se je izrekla za komunistično resolucijo, sprejeto v Imoli, in izvolila deželni izvršni odbor komunistične frakcije.
V Torinu je začel ponovno izhajati list »L'Ordine nuovo«, kot dnevnik KSI. Izhajal je do 16. decembra 1922.
5. Julijska krajina je bila po rapalski pogodbi uradno priključena k Italiji.
18. V koprskih zaporih je začelo 140 političnih jetnikov z gladovno stavko zaradi zavlačevanja preiskave. Stavka je trajala do 20. januarja. Po stavki so 50 oseb začasno izpustili.
21. V Livornu je komunistična frakcija, ki je zapustila kongres ISS, (15.—20. I.) ustanovila Komunistično stranko Italije. Na kongresu ISS je resolucija komunistov, ki je zahtevala izključitev reformistov, dobila 58.783 glasov, maksimalistov, ki je zahtevala enotnost stranke, 98.028 glasov, reformistov pa 14.695 glasov. Delegati iz Julijske krajine so oddali za komuniste 4462 glasov, za maksimaliste 3286 in za reformiste 30 glasov.
23. Zveza prometnih delavcev Julijske krajine se je na kongresu izrekla za program KSI.
25. Izvršni odbor Komunistične internacionale je v pismu vodstvu KSI izjavil, da priznava samo KSI kot sekcijo KI v Italiji.
26. Komunisti so zasedli tiskarno delavskega glasila »Il Lavoratore«, ki je postal poleg slovenskega lista »Delo« glasilo KSI za Julijsko krajino.
27. Fašisti so napadli udeležence svetosavske proslave v Trstu in demolirali prostore srbske čitalnice, kjer je bila proslava.
- 29.—31. Na kongresu v Firencah se je iz Zveze italijanske socialistične mladine konstituirala Zveza komunistične mladine.
30. Okrog 600 delavcev tekstilne tovarne v Ajdovščini je na zborovanju pozdravilo ustanovitev KSI in njen pristop h KI.
- 30.—31. V Gorici je bil III. kongres Zveze stavbinskih delavcev Julijske krajine.
31. Začel je izhajati list »Il Comunista«, osrednje glasilo KSI, urejal ga je Palmiro Togliatti.

Februar

1. Socialistična stranka v Julijski krajini je začela izdajati novo glasilo »Il Lavoratore socialista«.
4. Delavski list »Il Lavoratore« je izšel prvič kot glasilo komunistične stranke.

Goriška sekcija socialistične stranke je s 16 glasovi proti 7 in 11 vzdržanimi izglasovala svojo razpustitev, ker je po razcepu v Livornu večina članov prestopila v KSI.

V Trstu so stavkali sanitarci in bolničarji zaradi intervencije fašistov v bolnišnici med mezdnim gibanjem pomožnega osebja.

7. V Gorici je bil ustanovni sestanek komunistične sekcije za Goriško.
8. Ponoči so fašisti četrtič napadli tiskarno slovenskega glasila »Edinost« in jo opustošili.
9. V noči na 10. februar so fašisti napadli tiskarno »Il Lavoratore« in »Delo« v ulici Zudecche v Trstu. V obrambi so delavci fašiste pregnali in jih več ranili, nakar je policija zasedla poslopje in aretirala 41 komunistov, med njimi urednike listov. Fašisti so popolnoma uničili tiskarno in poslopje požgali. »Il Lavoratore« in »Delo« sta za 8 mesecev prenehala izhajati.
10. V Julijski krajini je bila splošna protestna stavka zaradi napada fašistov na tiskarno delavskih glasil.
11. Fašisti so z bombami napadli delavce v tržiški ladjedelnici, enega ubili, nekatere ranili in demolirali delavski dom. Delavci so stopili v protestno stavko, ki je trajala do 23. februarja.
19. Fašisti so požgali sedež komunističnega kulturnega krožka pri Sv. Križu; pri napadu je bil smrtno zadet en delavec.
21. V tržaški ladjedelnici so stavkali železarji.
26. V Livornu je bil do 3. marca kongres Splošne konfederacije dela (Confederazione generale del Lavoro). Za resolucijo maksimalistov in reformistov je bilo oddanih 1.435.783 glasov, za resolucijo komunistov pa 432.564.
28. Fašisti so napadli delavski dom v ulici Madonnina v Trstu in ga zažgali. Razdejali so sedež kulturnega krožka »Spartaco« in srbsko pravoslavno šolo, napad na tiskarno »Edinost« pa so preprečili karabinjerji.

Marec

1. Delavci ladjedelnice Sv. Marka v Trstu so v protest na fašistični teror prejšnjega dne zasedli ladjedelnico in zažgali skladišče ter več stranskih prostorov. V spopadu z orožniki je bilo aretiranih 250 delavcev. Vsi delavci v Sv. Marku in v Sv. Roku so bili odpuščeni do 14. aprila.
Pri Sv. Jakobu so mladinci napadli kamion fašistov in jih 8 ranili.
Učitelji meščanskih šol v Trstu so stavkali z zahtevo po ukinitvi nadurnega dela.
2. V raških premogovnikih v Istri je začela splošna stavka. Delavci so zasedli obrate in prevzeli upravo; okoliški kmetje so jih podprli. »Labinska republika« je obstajala do 7. aprila, ko so jo zlomili z vojaško pomočjo.
V Trstu so stavkali tiskarji z zahtevo po varnosti in pravici do dela.
Fašisti so napadli in zažgali delavski dom v Miljah; delavci so v protest zažgali stanovanje pomorskega glavarja. Pri Sv. Ivanu v Trstu so fašisti razdejali slovenski narodni dom.
3. Fašisti so razdejali delavske domove v Kopru in Valdoltri.
20. Fašisti so v Strunjanu napadli skupino mladincev, enega ubili in 4 ranili.

- 23.—25. V Julijski krajini so stavkali pomorski delavci v sklopu splošne stavke v Italiji.
28. Delavci električarskega in plinskega omrežja v Trstu so stavkali do 2. aprila.

April

- 1.—10. V Žagi pri Bovcu so stavkali gozdarji tvrdke Palese.
3. Prebivalci istrske vasi Krnica so z orožjem napadli in pregnali fašistično skupino, ko je hotela aretirati komunista A. Cilego. Vas, ki so jo kmetje obkolili, je napadlo vojaštvo s kopnega in z morja. Prebivalci so se umaknili v Šegotiče, kjer so nadaljevali boj, v katerem je bilo več oseb ranjenih, eden ubit, 56 vaščanov pa aretiranih. Naslednji dan so fašisti požgali Šegotiče.
7. Vojaške enote so s kopnega in z morja napadle in zavzele raške premogovnike, ki so bili od 2. marca v rokah delavcev. V spopadu med rudarji in vojaštvom pri vasi Strmec sta padla dva rudarja, več je bilo ranjenih.
12. Fašisti so napadli in opustošili slovenski narodni dom pri Sv. Ivanu v Trstu.
15. Delavci tržaške plinarne so stavkali.
16. V Gorici so se spopadli fašisti in komunisti. V boju je padel komunist Zoretto, en delavec pa je bil ranjen.
24. V razdejanem delavskem domu v Trstu je bil ustanovni kongres Komunistične stranke za Julijsko krajino. Zastopanih je bilo 50 sekcij, 18 združenj komunistične mladine, 3 pokrajinske zveze komunistične mladine, 9 sindikalnih organizacij, 11 kulturnih društev in krožek komunističnih dijakov. Centralni komite KSI je zastopal Amadeo Bordiga.
25. V Julijski krajini se je začela splošna stavka železničarjev, ker je vlada namepravala odvzeti draginjski dodatek. Stavka se je končala 21. maja s popolnim uspehom.
26. Na zasedanju delavske zbornice, ki je vključevala vse strokovne organizacije v Julijski krajini, so delegati oddali 6000 glasov za resolucijo komunistov, 4000 pa za resolucijo socialistov in republikancev. Delavska zbornica v Trstu je prešla v roke komunistične stranke.
30. Fašisti so uničili sedež kulturnega krožka Karl Liebknecht pri Sv. M. Magdaleni v Trstu.

Maj

1. Fašisti so napadli delavce pri Sv. Jakobu, ker so peli Internacionalo. V spopadu je padel en fašist, nakar so fašisti opustošili sedež Zveze pomorskih delavcev.
- 1.—10. V Trstu so oblasti aretirale okrog 100 mladincev, ki so zbirali orožje za obrambo proti fašistom; 12. decembra so jih 15 obsodili na 4 do 4 in pol mesecev zapora.
13. Fašisti so razdejali sedeže kulturnih krožkov v predmestjih Greta in Sv. M. Magdalena v Trstu.
15. Na prvih povojnih parlamentarnih volitvah je v Julijski krajini lista komunistične stranke dobila 14,27 % glasov in dve poslanski mesti; komunisti so bili

tretja najmočnejša stranka v deželi. V vsej Italiji so dobili 4,5 % glasov in 15 poslancev. Ob volitvah je vladal splošen fašistični teror proti delavskim in slovenskim narodnim ustanovam.

Prebivalci Marezig in okoliških vasi so napadli skupino fašistov, ki je terorizirala volivce. Na begu so bili 4 fašisti smrtno zadeti. Fašisti so naslednji dan zažgali vas Čezarje.

Junij

15. V zaporih Coroneo v Trstu je bila gladovna stavka političnih aretirancev, ki so zahtevali takojšnjo razpravo ali osvoboditev. Mnogi so bili začasno izpuščeni.
16. V Gorici je začel izhajati list »Spartaco«, glasilo komunistične stranke za videmsko, belunnsko in goriško pokrajino, ki je zamenjal »Il Lavoratore« in »Delo«, katera zaradi požgane tiskarne nista izhajala. Do 17. septembra 1921 je izšlo 14 števil. Urednik je bil Josip Tuntar.
19. Na izrednem kongresu deželne Zveze stavbinskih delavcev v Gradiški je 22 delegatov glasovalo za KSI, 11 pa za socialiste, nakar so socialistični voditelji dali ostavko.
22. Na III. kongresu Komunistične internacionale, ki je trajal do 12. julija, je bila Italijanska socialistična stranka izključena iz III. internacionale, ker ni izločila reformistične struje iz ISS.

Julij

13. V Rimu je bilo prvo zborovanje oboroženih čet za obrambo proti fašističnemu nasilju — Arditi del popolo. Sestavljali so jih delavci in kmetje in niso bile podrejene nobeni politični stranki.
24. Fašisti so napadli prebivalce pri Sv. Križu pri Trstu in ranili 5 oseb, 20 pa aretirali.

Avgust

3. Predstavniki fašistične in socialistične stranke so v Rimu podpisali sporazum o prenehanju medsebojnih nasilnih napadov. Sporazum je že 15. novembra prenehal veljati, ker mu je večina fašijev nasprotovala.
9. Okrog 270 oboroženih mladincev je po pogrebu komunista De Marchia, ki je bil ubit v spopadu v Miljah 7. avgusta, napadlo fašistične sedeže pri Sv. Jakobu in pri Sv. Vidu v Trstu. Ponoči pa so fašisti razdejali sedež kulturnega krožka v Škednju.
14. V Trstu so predstavniki delavskih zborskih Julijske krajine na zborovanju sklenili, da se sindikalne organizacije ne bodo ravnale po sporazumu o pomiritvi s fašisti, sprejetem 3. avgusta v Rimu, kar je reformistična Splošna konfederacija dela zahtevala z okrožnico.

September

- 2.—8. Fašisti so požgali slovenski narodni dom pri Sv. Ivanu, dvorano konzumnega društva v Rojanu in razdejali hotel Evropa v Trstu.
10. Komunistični list »Il Lavoratore« je začel ponovno izhajati v novi tiskarni v ulici Maiolica v Trstu.

21. V Zvezi pomorskih delavcev v Trstu je bila ustanovljena komunistična frakcija. Sledilo je ustanavljanje komunističnih skupin v večini strokovnih organizacij; komunisti so dobivali vse večji vpliv v sindikatih.
22. Zveza industrialcev je dala delavcem enotedenski ultimati, v katerem je zagrozila, da bo zaprla ladjedelnice, če se ne bodo strinjali z znižanjem mezd za eno tretjino. Zveza kovinarjev je 24. septembra ultimati zavrnila.
25. Na kongresu stavbinskih zadrug je komunistična struja dobila večino in prevzela upravni odbor.
29. Zvečer se je začela splošna stavka v Julijski krajini v podporo stavkajočim kovinarjem, ki so bili 28. septembra zaradi zavrnjenega ultimata industrialcev izprti iz vseh ladjedelnic. Sklep o splošni stavki je sprejel svet strokovnih zvez v sporazumu s KSI, socialistično in republikansko stranko in skupino anarhistov. Stavka se je končala 5. oktobra, ko so industrialci svoje zahteve umaknili in pristali na pogajanje.
V Trstu je bila ustanovljena prva komunistična ženska skupina »Gruppo femminile di propaganda comunista«.

O k t o b e r

19. Na volitvah v generalni svet strokovnih zvez (Consiglio generale delle Leghe) v Trstu so komunisti dobili 8456 glasov, socialisti, republikanci in ostali pa skupno 2144 glasov. V svet je bilo izvoljenih 220 komunistov, 54 socialistov in 12 republikancev.
21. Kovinarji v Julijski krajini so ponovno stavkali, ker so delodajalci pri pogajanju še vedno zahtevali 20 % znižanje mezd.

N o v e m b e r

2. Žene stavkajočih kovinarjev so po protestnem zborovanju demonstrirale po tržiških ulicah ter vzklikale Leninu in komunizmu.
 - 7.—9. Na kongresu v Rimu, se je fašistično gibanje konstituiralo v Nacionalno fašistično stranko (PNF). Stranka je tedaj štela 2200 krajevnih organizacij s 300.000 člani. V odgovor na fašistični kongres je bila v Rimu do 15. septembra splošna stavka.
 - 20.—27. V Julijski krajini je bila splošna stavka v podporo stavkajočim kovinarjem.
 26. Fašisti so požgali delavski dom v Gradiški. V Trstu so zahrbtno umorili tiskarja Müllerja, sekretarja sekcije knjigovezov Giraldirja pa ranili. Zveza je razglasila protestno stavko tiskarjev v vsej državi. Trajala je do 31. novembra.
- Novembra je bil med splošno stavko ustanovljen v Trstu odbor za civilno obrambo, ki so ga sestavljali industrialci, fašisti in zastopniki oblasti. Odbor je dobil polno močje za oborožen boj proti delavskemu gibanju.

D e c e m b e r

3. Med Zvezo kovinarjev Julijske krajine in Zvezo industrialcev je bil podpisan sporazum o znižanju delavskih plač za 15 %. Gibanje kovinarjev se je tako končalo z delnim uspehom.

12. Fašisti so požgali narodni dom v Barkovljah, ker so se jugoslovanski nacionalisti v Splitu spopadli z italijanskimi mornarji. Napad na tiskarno Edinost pa so preprečili karabinjerji.
14. Pristaniški delavci v Trstu so stavkali zaradi ustanovitve fašistične zadruga v pristanišču.
17. Italijanska pristanišča so bojkotirala tržaško pomorsko podjetje Cosulich, ker se je udinjalo fašistom.
19. Po kraljevem odloku sta bila imenovana izredna deželna odbora za Istro in Goriško. V odboru za Goriško je bilo 7 članov italijanske in 7 članov slovenske narodnosti, v istrskem odboru pa 9 Italijanov in 1 Hrvat.
23. Ponoči so fašisti oropali arhiv Delavske zbornice v Trstu.
- 25.—26. V Trstu je bil kongres komunistične mladine Julijske krajine. Obravnaval je novo organizacijsko strukturo, kulturno, študentsko, žensko in otroško gibanje. Decembra so po sklepu CK KSI v Trstu ustanovili deželni sindikalni odbor. Izvolili so ga voditelji komunističnih frakcij v sindikalnih organizacijah. Odbor je koordiniral akcije in vodil enotno gibanje v sindikatu.

1922

A

Januar

6. V Ljubljani je bila ustanovna skupščina začasne Delavske zbornice.
- 7.—8. V Beogradu je bila konferenca reformističnih sindikatov, kjer so ustanovili Glavno delavsko zvezo (GRS). Navzočih je bilo 64 delegatov, 2 slovenska delegata sta zastopala Strokovno komisijo, ki se je vključila v GRS.
8. V Zagrebu je bila konferenca predstavnikov strokovnih organizacij, kjer so se dogovorili za organiziranje pomoči gladujočim v Sovjetski Rusiji.
V Trbovljah je bil rudarski shod, ki je manifestiral za nevtralne delavske strokovne organizacije. Sprejeli so štiri resolucije.
25. V Beogradu je bila sodna razprava, znana kot »Vidovdanski proces«, proti 23 komunistom, obtoženim atentata na kralja Aleksandra 21. VI. 1921. Sodišče je obsodilo Spasoja Stejića na smrt (pozneje ga je pomilostilo na 20 let ječe) in Lajoša Čakija na 20 let ječe, druge pa je v zvezi z atentatom oprostilo, toda obsodilo zaradi komunistične propagande.

Februar

19. V Zagrebu je začela izhajati »Borba«, glasilo KSJ.
V Ljubljani je bil medstrankarski protestni shod proti draginji. Sprejeta je bila resolucija, ki jo je predlagal pokrajinski komite KSJ za Slovenijo. Proti resoluciji so glasovali odborniki narodnih socialistov in socialnih demokratov.
23. »Delavske novice« so objavile razglas, da je začela delovati neodvisna strokovna organizacija Zveza rudarskih delavcev s sedežem v Trbovljah. Do kongresa je vodil posle začasni pripravljalni odbor.

26. V Trbovljah je bil shod Zveze rudarskih delavcev, ki se ga je udeležilo nad 4000 rudarjev. Zahtevali so popolno pravico združevanja in delovanja strokovnih organizacij.

28. Izšel je zakon o zaščiti delavcev.

Februarja je začel izhajati slovenski delavski kulturni mesečnik »Kres«, glasilo »Svobod«.

Marec

5. Na shodu rudarjev v Hrastniku so ustanovili podružnico Zveze rudarskih delavcev.

12. V Trbovljah je bil protidraginjski shod, ki se ga je udeležilo okrog 4000 rudarjev. V Rajhenburgu je bil shod rudarjev, kjer je bila ustanovljena podružnica Zveze rudarskih delavcev.

25. V Ljubljani se je konstituiral odbor za pomoč gladojučim v Rusiji. V odboru so bile zastopane vse slovenske stranke ter važnejše kulturne in humanistične organizacije.

V Ljubljani je bil kongres Strokovne komisije, ki se je preimenovala v pokrajinski odbor Glavne delavske zveze Jugoslavije.

26. V Kočevju je bil shod rudarjev, kjer je bila ustanovljena podružnica Zveze rudarskih delavcev.

V Hrastniku, Zagorju in Trbovljah (27. III.) so bili javni shodi proti izterjevanju dohodninskega davka.

29. V tovarni Westen v Celju se je začela stavka, ki je trajala 2 meseca in pol. V njej je enotno sodelovalo delavstvo vseh političnih prepričanj. Dosegli so 35 % zvišanje mezd.

April

19. Bombažna predilnica in tkalnica Glanzmann & Gassner v Trziču je sprejela kolektivno pogodbo. S tem je bilo končano mezdnno gibanje v tržiški predilnici.

30. SKOJ v Sloveniji je organiziral legalno mladinsko izobraževalno društvo »Iskra«, ki je imela podružnici v Ljubljani in Hrastniku. »Iskra« je prirejala dramske predstave, predavanja, pevske vaje, izlete in zabave. Razpuščena je bila 10. I. 1923 v zvezi s procesom proti mladim komunistom iz Trbovelj in Hrastnika.

Aprila je bila v Berlinu konferenca zastopnikov III., II. in dunajske internacionale za skupen nastop delavstva v akciji 20. aprila in 1. maja proti ženevski konferenci.

Maj

20. Ljubljanski občinski svet je bil razpuščen in postavljen vladni komisar.

Maja je 2000 delavcev mariborskih železniških delavnic izvedlo pasivno rezistenco.

Junij

2. V Ljubljani je bil protestni shod zaradi razpusta občinskega sveta.

13.—22. Pasivna rezistenca pivovarskih delavcev v Mariboru, Ljubljani in Laškem, ki se je končala s sporazumom o 35 % povišanju mezd.

25. Na Jesenicah je bil prvi nastop delavskih telovadnih enot, na katerem so sodelovali tudi delavci iz Maribora.
 29. V vseh ljubljanskih knjigovznicah se je začela stavka zaradi težkih delovnih razmer in izkoriščanja delavk.
- Junija je začel izhajati »Rdeči pilot«, mesečnik za proletarsko revolucionarno umetnost.

Julij

1. Začel je veljati zakon o zavarovanju delavcev, ki je bil sprejet 14. V. 1922.
3. V Mestnem domu v Ljubljani je bil železničarski shod, ki ga je sklicala neodvisna strokovna železničarska organizacija. Na njem je bilo okrog 300 železničarjev.
- 3.—17. Na Dunaju je bila prva državna konferenca KSJ. Na njej je sodelovalo 22 delegatov ter predstavniki KI in KMI. Konferenca ni vplivala na gibanje v Jugoslaviji, ker niso bili razčiščeni vzroki poraza delavskega gibanja v letih 1920—1921 in druga vprašanja. Levica je zapustila konferenco, desnica pa je izvolila novo desničarsko vodstvo KSJ.
10. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bila razprava proti 21 delavcem, obtoženim, da so med stavko v tovarni Westen 9. maja odvrčali stavkokaze od dela.
24. V Ljubljani se je začela delna tiskarska stavka, ki se je končala 2. avgusta.

Julija je bilo mezдно gibanje delavcev na Jesenicah.

Julija je v Ljubljani začelo mezдно gibanje lesnih delavcev, ki je preraslo v stavko. Trajala je 6 tednov in se končala s 30 % zvišanjem mezd.

Avgust

1. Rudarji v Trbovljah so začeli mezдно gibanje. Z razglasom so pozvali jugoslovanski proletariat, naj jih podpre v boju proti bedi in lakoti.
 2. V Delavskem domu v Ljubljani je bil ustanovni občni zbor Neodvisne strokovne železničarske organizacije za Slovenijo. Sprejeta je bila resolucija o taktiki in organizaciji.
 3. V Ljubljani je začela stavka mizarskih pomočnikov in lesnih delavcev za zboljšanje mezd. Stavko, ki je trajala do septembra, je organiziralo Osrednje društvo lesnih delavcev.
 6. V Trbovljah, Hrastniku in v Zagorju so bili shodi rudarjev, ki so zahtevali, da uprava TPD v 8 dneh izboljša nevdržne življenjske razmere rudarjev.
- V Celju je bil vsedelavski zlet.
7. Stavka lesnih delavcev v Celju.
 20. V Ljubljani je bila konferenca železničarskih zaupnikov iz Slovenije in delno iz Hrvaške, ki je sklenila, da se železničarji zedinijo v enotno strokovno organizacijo za vso Jugoslavijo.
 - 20.—22. Na travniku za Čadom v Ljubljani je bil drugi kongres SKOJ.
 - 22.—27. V podjetjih TPD je bila splošna stavka 12.000 rudarjev, ki se je končala z delnim uspehom. Mezde so zvišali za 20 %.
- Avgusta je bila v Ljubljani stavka brivskih pomočnikov.

September

1. V Ljubljani je začel izhajati prvi list slovenske delavske mladine »Proletarska mladina«. Urejalo ga je pokrajinsko tajništvo SKOJ. Zadnja številka je izšla 15. X. 1923.
23. Policija je preiskala društvene prostore »Iskre« in uredništvo »Proletarske mladine« v Delavskem domu v Ljubljani. Hkrati so bile tudi preiskave pri odbornikih »Iskre« in njene podružnice v Ljubljani.

Oktober

23. V Ljubljani je začelo izhajati glasilo neodvisnih sindikatov »Strokovna borba«. Izhajalo je do 7. VI. 1924. Med odgovornimi uredniki sta bila Ivan Baznik in Hinko Pavlič.

Oktober in novembra so stavkali ljubljanski kovinarji in mizarski delavci.

November

5. V Moskvi se je začel IV. kongres Komunistične internacionale, ki se ga je udeležilo 408 delegatov. Trajal je do 5. decembra. Kongres je sprejel teze o taktiki Kominterne, o enotni delavski fronti, o sindikalnem in drugih vprašanjih.
10. Ustanovni občni zbor Zveze neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo. Na njem so bile zastopane tudi druge strokovne organizacije, ki so najavile vstop v Zvezo neodvisnih sindikalnih organizacij. Sprejeta je bila resolucija o strokovnem gibanju in poziv delavstvu, da vstopi v Medstrokovno federacijo dela.
19. V Trbovljah je bil I. kongres Zveze rudarskih delavcev.
24. V Ljubljani je bil volilni shod Zveze delovnega ljudstva, ki se ga je udeležilo 3000 oseb.
- 29.—30. V Slavonskem Brodu je bil kongres brivskih organizacij Jugoslavije, kjer so bile zastopane strokovne zveze iz Beograda, Zagreba in Ljubljane. Na kongresu je prišlo do zedinjenja na centralistični podlagi. Pristopili so k MSOJ in odklonili pristop k II. internacionali.

December

2. Na predvolilnem shodu Zveze delovnega ljudstva (ZDL) v Ljubljani je bilo 5000 zborovalcev.
3. Na občinskih volitvah v Ljubljani je KSJ kot skupina okrog »Delavskih novic« sklenila volilni sporazum z ljubljanskimi socialisti okrog lista »Zarja« in s krščanskimi socialisti. Koalicija je preraščala pomen navadnega volilnega bloka in je odpirala možnost za enotno fronto. Zveza delovnega ljudstva je pri volitvah dosegla večino in prevzela ljubljansko občino.
10. Na kongresu Zveze neodvisnih strokovnih organizacij Slovenije je 62 delegatov zastopalo glavne sindikalne zveze železničarjev, rudarjev, stavbincev, kovinarjev, lesnih delavcev in brivcev. Zveza je štela 8452 članov. Na kongresu so sprejeli resolucije o strokovni izobrazbi in o sodelovanju žensk v strokovnih organizacijah. Zveza neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo je delovala do prepovedi julija 1924.

30. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bila razprava proti štirim skojevcem, rudarjem iz trboveljskih revirjev, ki so bili aretirani med rudarsko stavko. Antona Manfredo so obsodili na 2 leti ječe. To je bil prvi večji proces proti komunistom v Sloveniji po zakonu za zaščito države in prva večja obsodba.

1922

B

Januar

2. Tržaški dimikarji so stavkali.
15. V Trstu je bil kongres deželne zveze kovinarjev (FIOM).
- 15.—22. Na prvih povojnih občinskih volitvah v Julijski krajini so liste delavskih strank dobile večino glasov v okrog 30, manjšino pa v okrog 60 občinah. V Trstu so komunisti v občinskem svetu predstavljali manjšino.

Februar

5. V delavskem domu v Trstu je bil II. deželni kongres komunistične stranke Julijske krajine. Obravnaval je vprašanje strankine taktike, tiska, strokovnega, mladinskega in zadružniškega gibanja. Izvolil je delegate za državni kongres in nov izvršni odbor.
20. V Trstu je bilo zborovanje brezposelnih, ki jih je bilo v mestu 20.028, med drugim 2000 kovinarjev, 1800 gradbincev, 1600 transportnih delavcev, 3750 pomorskih in 4100 pristaniških delavcev. Na zborovanju so zahtevali javna dela, neplačevanje najemnin in občinskih uslug.
- V Rimu je bil ustanovni kongres »Alleanze del Lavoro« (zavezništvo dela), h kateri so pristopili: Splošna konfederacija dela, Sindikat železničarjev, Italijanska sindikalna unija, Italijanska unija dela in Zveza pristaniških delavcev. To je bil prvi korak k enotni delavski fronti.
26. Lesni delavci Julijske krajine so na kongresu v Trstu sklenili, da pristopijo h komunističnim sindikatom.

Marec

- 1.—2. Na Reki so se akcijske skupine, sestavljene iz fašistov, bojnikov in legionarjev, uprle avtonomni vladi. Predsednik vlade je predal oblast odboru za narodno obrambo, ki je postavil civilnega komisarja. V bojih so padle 4 osebe.
7. Po pogrebu socialističnega voditelja Raimonda Scabarja je pri Sv. Jakobu prišlo do spopada s fašisti. V boju je padel en delavec in en fašist. Fašisti so naslednji dan razdejali naročniški oddelek lista »Il Lavoratore«.
12. Fašisti so ponoči umorili enaindvajsetletnega delavca Giovannija Blasicha iz Trsta.
13. Tržaško sodišče je sklenilo, da odpravi slovenščino kot uradni jezik na tržaških sodiščih.
19. V Delavski zbornici v Trstu je bil prvi shod enotne delavske sindikalne organizacije »Alleanza del lavoro«, h kateri so pristopile vse tržaške sekcije delavskih zvez, vključene v Delavski zbornici, Sindikat železničarjev, Zveza prometnih in Zveza pomorskih delavcev. Na shodu so sprejeli resolucijo o boju za dosego

novih delavskih pravic in ohranitev dotlej pridobljenih pravic ter resolucijo o boju proti reakciji in draginji. Shod je predlagal, naj se po vsej pokrajini ustanove podružnice »Alleanza del lavoro«.

- 20.—24. V Rimu je bil II. kongres Komunistične stranke Italije. Kongres je sklenil razvijati enotno delavsko fronto, ki naj začne boj za takojšnje zahteve na sindikalnem področju.
- 27.—29. V Rimu je bil drugi kongres Zveze komunistične mladine Italije.
29. Tržaški pristaniški delavci so stavkali z zahtevo, naj delodajalci ne dajejo naročil fašistični zadrugi »Tergeste«.
30. V Trstu je bila deželna konferenca strokovnih organizacij, ki je obravnavala vprašanje brezposelnosti. Ustanovljen je bil deželni odbor za reševanje vprašanih brezposelnih.

April

11. V Trstu so stavkali peki in slaščičarji. Učitelji v Julijski krajini so stavkali v sklopu splošne 24-urne učiteljske stavke v Italiji.
19. Fašisti so v Trstu umorili delavca Antona Campusa in ranili delavca Kusmana. V spopadu med delavci in fašisti, ki je sledil pri Sv. Jakobu, je padel en fašist, dva pa sta bila ranjena.
23. V spopadu med delavci in fašisti na ulici Santa Clara v Trstu je padel en fašist, zato so fašisti zahrbtno napadli in ranili komunističnega občinskega svetnika Odorica Visintinija, ki je 15. junija za ranami umrl.
24. Fašisti v Trstu so napadli in hudo ranili komunista Bruna Sabadina, ki je 23. junija zaradi tega umrl.
28. V Gorici je bilo zborovanje delavskih zadrug za Trst, Istro in Furlanijo, ki pa je bilo prekinjeno zaradi fizičnega spopada med komunističnimi in socialističnimi delegati.

Maj

1. V Trstu so fašisti in karabinjerji z napadom preprečili prvomajsko zborovanje delavcev pred Delavskim domom v ulici Madonnina. Delavska zbornica je zaradi teh izgredov predlagala splošno protestno stavko.
7. V Trstu je bil deželni kongres Zveze komunistične mladine, ki je obravnaval sklepe državnega kongresa.
14. V Trstu so se sestali predstavniki vseh komunističnih sekcij in komunističnih strokovnih organizacij Julijske krajine. Sprejeli so sklep, da se komunisti v Trstu ne bodo udeležili volitev v organe delavskih zadrug zaradi prevlade socialistov v njenem vodstvu.
Zvečer so fašisti z bombami napadli skupino delavcev pri Sv. Jakobu. Štirje delavci so bili ranjeni, Redentore Sornig pa ubit.
15. V Trstu je bila poldnevna splošna stavka v protest proti umoru Sorniga.
25. Fašisti so ponovno napadli Delavski dom in ubili komunista Giovannija Gherlizzo.

Junij

3. Okrog 700 delavcev iz vipavske doline je ostalo brez dela, ker so delodajalci zaprli predilnico v Ajdovščini.
12. Stavbinski delavci v Julijski krajini so začeli 10-dnevno stavko, zaradi nerednega izplačevanja mezd.
- 15.—21. Zaradi uboja komunista Odorica Visintinija so delavci napadli fašiste, čemur je sledil splošen fašistični teror v Trstu. Med spopadi je bilo ranjenih 6 delavcev in 2 fašista, eden pa je padel. Aretiranih je bilo okrog 100 delavcev.
23. Fašisti so poslali »kazensko ekspedicijo« v Kobarid, misleč, da so Slovenci porušili vojaški spomenik na Krnu, v katerega je udarila strela. Aretirali so sedem pastirjev, v Kobaridu porušili spomenik skladatelja Hrabroslava Volariča, v Drežnici zažgali župnišče in eno kmečko hišo, v Starem selu pa so razdejali stanovanja.
25. V Gorici je bil občni zbor Delavske zbornice; socialisti so zapustili zborovanje, ker so pri glasovanju zmagali komunisti.
27. Kovinarji v Julijski krajini so stavkali v sklopu splošne kovinarske stavke v Italiji. Stavka se je končala 10. julija, ker se je reformistično vodstvo Italijanske zveze metalurških delavcev začelo pogajati z delodajalci.
30. Fašisti so požgali delavski dom v tržaškem predmestju Sv. M. Magdalena.

Julij

2. V Podgori pri Gorici je bil poslednji občni zbor delavsko kulturno-prosvetnega društva »Ljudski oder«. Dvainpetdeset delegatov je zastopalo 35 podružnic »Ljudskega odra«.
- 3.—6. V Genovi je bilo zborovanje Splošne konfederacije dela (CGL). Za komunistično strujo je bilo oddanih 249.519 glasov, za maksimalistično 250.472 glasov, za reformistično 537.357 glasov, za center 43.784 glasov, 12.030 pa je bilo vzdržanih.
12. V ladjedelnici Sv. Marka v Trstu so stavkali kovinarski vajenci.
24. V Trstu je bila delna stavka težških delavcev.

Av g u s t

1. V Italiji se je začela splošna tridnevna stavka za vzpostavitev zakonitosti v državi. Stavka ni uspela, ker so se voditelji delavske zveze (Alleanza del lavoro) omejili na zahtevo po demokratični vladi, ki naj bi vključevala tudi reformiste. Med stavko so fašisti napadli tiskarno listov »Il Lavoratore« in »Delo« ter Delavski dom. Te napade so delavci odbili. V Miljah so stavkajoči z bombami napadli fašiste, ki so branili stavkokaze, in jih 25 ranili; pri Vižinadi so ranili 21 fašistov, nakar so ti zažgali prostore mladinskega komunističnega krožka in dve poslopji.
29. Na zborovanju v Trstu so brezposelni sklenili začeti neposredno protestno akcijo z neplačevanjem stanarin in občinskih uslug.
31. V Krminu so fašisti zasedli občinsko poslopje, razpustili občinski svet, ker so v njem imeli večino komunisti, odstavili župana komunista Sfiligoja in izročili občino civilnemu komisarju.

S e p t e m b e r

3. V Trstu so bile ulične manifestacije in zborovanja delavcev v počastitev mednarodnega mladinskega tedna, ki je trajal do 9. septembra.

6. Fašisti so zasedli lesno podjetje v Škednju in vsilili svoje delavce, 18. septembra so preostali delavci začeli stavkati z zahtevo po umiku fašističnih skupin.
20. Na železniški progi med Mošo in Ločnikom je eksplodirala mina in preprečila transport fašističnih oddelkov. Fašisti so iz maščevanja požgali nekaj hiš v obeh vaseh.
21. V Renčah so fašisti zažgali knjižnico pevskega in tamburaškega društva »Svoboda« ter del inventarja hranilnice in posojilnice, ker so dan prej neznanci spodrezali drog za italijansko zastavo.
22. V Trstu so fašisti razdejali in zasedli dom mornarjev, kjer je bil sedež Zveze pomorskih delavcev.
24. Izšel je odlok o ukinitvi slovenskih srednjih šol v Julijski krajini.

Oktober

- 1.—3. V Rimu je bil kongres Italijanske socialistične stranke. Resolucija levice, o izključitvi reformistične struje, je dobila 32.106 glasov, reformistična pa 29.119 glasov. Po izključitvi reformistov iz ISS so le-ti ustanovili svojo stranko Partito socialista unitario z glasilom »Giustizia«, ki ni pristopila k nobeni internacionali.
10. Fašisti so zasedli urade bolniških blagajn v Trstu, Gorici, Tržiču, Krminu, Tolminu in Gradiški, ki so bili v rokah komunistov, in zahtevali prisilno upravo.
- 28.—29. Ponoči so fašisti zasedli urade oblastnih organov v večini krajev v Italiji in Julijski krajini. Vlada je razglasila obsedno stanje, ki ga pa kralj ni hotel potrditi. Začel se je fašistični pohod na Rim.
29. Kralj je dal Mussoliniju mandat za sestavo nove vlade. Začela se je doba fašistične vladavine v Italiji, ki je trajala do julija 1943.
V Trstu so fašisti po zasedbi javnih poslopij prekinili električno in plinsko napeljavo v tiskarni delavskih listov »Il Lavoratore« in »Delo«, ki sta ponovno začela izhajati 7. decembra 1922 oziroma 18. januarja 1923.

November

16. Začela se je sodna razprava proti sedmim obtožencem s Kobariškega, osumljenim, da so porušili vojaški spomenik na Krnu. Trije so bili po krivem obsojeni na 7 do 15 mesecev zapore in na denarno kazen, štirje so bili oproščeni.
- Novembra je bil v Trstu kongres deželne zveze komunistične stranke za Julijsko krajino, ki je ustanovila okrožja in izvolila posebne deželne odbore za sindikalna, agrarna, zadružna in kulturna vprašanja.

December

21. Fašistična oblast v Trstu je aretirala in zaprla za 4 dni vseh pet urednikov delavskega glasila »Il Lavoratore«.
 28. S kraljevim odlokom je bila v Italiji razpuščena kraljeva straža (guardia regia) in ustanovljena Prostovoljna milica za državno varnost (Milizia volontaria per la sicurezza nazionale — MVSNI), podrejena neposredno predsedniku vlade Mussoliniju.
- Decembra je bil v ilegali kongres Zveze komunistične mladine za Julijsko krajino.

1923

A

Januar

10. Pokrajinska uprava je na podlagi zakona o zaščiti države razpustila mladinsko izobraževalno društvo »Iskra« zaradi komunistične propagande.
- 13.—14. V Beogradu je bila konferenca, kjer je bila ustanovljena Neodvisna delavska stranka Jugoslavije (NRPJ) kot legalna oblika KSJ. Bivši komunistični poslanci iz Slovenije so bojkotirali konferenco NRPJ.
14. V unionski dvorani v Ljubljani je bil protestni shod Zveze delovnega ljudstva s 3000 udeleženci. Protestirali so proti zavlačevanju izvolitve župana in zahtevali sklicanje na novo izvoljenega občinskega sveta.
21. Na konferenci v Ljubljani, ki sta jo sklicala delavski občinski klub in uredništvo »Delavskih novic«, je vodilna skupina v pokrajinskem vodstvu KSJ v kompromisu s socialisti okrog »Zarje« ustanovila Socialistično stranko delovnega ljudstva za Slovenijo, ki se pa ni priključila Neodvisni delavski stranki Jugoslavije.
27. Na prvi seji novega občinskega sveta v Ljubljani je bil izvoljen za župana socialni demokrat dr. Perič, za podžupana pa krščanski socialist dr. Stanovnik.
- 27.—29. V Beogradu je bila prva konferenca neodvisnih sindikatov Jugoslavije, ki se je je udeležilo 120 delegatov, od teh 4 iz Slovenije. Na njej se je centralni Medzvezni sindikalni odbor preimenoval v Centralni delavski sindikalni odbor Jugoslavije (CRSOJ). Konferenca je sprejela statut in resolucijo o organizacijskih vprašanjih, akcijskemu programu in o taktiki, o organizacijski enotnosti sindikatov, enotni fronti delavskega razreda, tisku in delavski mladini.
30. Deželno sodišče v Ljubljani je obsodilo dva delavca, ker sta v stavki mizarških pomočnikov avgusta in septembra 1922 pozivala stavkokaze, da opuste delo na mostu na Prulah.
Pred deželnim sodiščem v Ljubljani sta bila obsojena dva knjigoveška pomočnika zaradi preganjanja stavkokazov med stavko knjigoveških delavcev v juniju in juliju 1922.

Januarja so bili kovinarji KID v obratih Sava, Javornik in Dobrava v mezdnem gibanju.

Februar

4. V Trbovljah, Kočevju, Velenju, Rajhenburgu, Hudi jami, Zabukovici, Holmcu in Krmelju je Zveza neodvisnih sindikatov organizirala protestne shode proti nameravani ukinitvi 8-urnega delovnika, ki se jih je udeležilo nad 10.000 rudarjev.
6. Socialistična stranka delovnega ljudstva je izdala manifest za enotno fronto proletariata mest in vasi.
8. V Ljubljani je bil protestni shod železničarjev zaradi težkih življenjskih razmer železničarskih delavcev.
- 24.—25. V protest proti ukinjanju delavskih pravic v pravilniku o delovanju delavskih zaupnikov je priredil akcijski odbor Zveze neodvisnih sindikatov in Strokovne komisije protestne shode organiziranega delavstva v 15 krajih Slovenije.

25. V Ljudskem domu v Ljubljani je bila demonstracija javnih nameščencev in železničarjev proti draginji, neenakomerni določitvi draginjskih doklad in za uzakonitev železničarske pragmatike. Podobni shodi so bili še v Mariboru, Ptujju, Murski Soboti, Celju, Radečah, Novem mestu, Kočevju, Krškem in Kranju. Demonstracije sta organizirali Zveza neodvisnih sindikatov in Strokovna komisija.

Marec

- 11.—16. V unionski dvorani v Ljubljani sta bila protestna shoda železničarskih in javnih uslužbencev. Vladi so poslali resolucije z ekonomskimi zahtevami.
18. Na parlamentarnih volitvah je v Sloveniji nastopila Socialistična stranka delovnega ljudstva skupaj s skupino okrog »Zarje« in zbrala 6% glasov, medtem ko je dobila Socialistična stranka Jugoslavije le 3% glasov. Število glasov za obe delavski stranki se je v primerjavi z letom 1920 znižalo od 47.000 na 17.000. SLS je dobila 60,5% glasov.

April

- 1.—3. Na Jesenicah je bil kongres Osrednjega društva kovinarjev in sorodnih strok.
15. Na pritisk slovenskega proletariata je bila v Ljubljani konferenca Socialistične stranke delovnega ljudstva, katere se je udeležilo 77 delegatov. Na njej so odločili, da se bo stranka v celoti vključila v Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije in ustavila izhajanje »Delavskih novic«, začel pa bo izhajati list »Glas svobode« kot glasilo NDSJ za Slovenijo. Konferenca je sprejela resolucijo o enotni fronti.
- 15.—22. Propagandni teden slovenskih delavcev v sklopu mednarodnega tedna, na katerega je pozvala mednarodna konferenca rudarskih delavcev v Frankfurtu.
21. Začel je izhajati tednik »Glas svobode«, glasilo NDSJ za Slovenijo. Izhajal je do 30. V. 1924. Urejal ga je Anton Šušteršič.
22. Po vsej državi so bili protestni shodi proti brezpravnosti in nasilju. V Sloveniji je bilo 17 takih shodov, posebno množični pa v Trbovljah, na Jesenicah in v Ljubljani.
- 29.—30. V Beogradu je bila konferenca delegatov državnih nameščencev in železničarjev iz vse države, ki je odobrila resolucijo s shodov 11. in 16. marca v Sloveniji in jo poslala ministrstvu za promet.

Aprila je Partija za boj proti Orjuni organizirala ilegalne delavske proletarske akcijske čete (PAČ) z vrhovno komando v Ljubljani. Take čete so bile v Ljubljani in okolici, v Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in na Jesenicah. PAČ so bile oborožene in so stražile delavske domove in naselja, ter se spopadale z orjunaši. Organizator čet in komandant vrhovne komande je bilo Franjo Vulč-Vlado.

Aprila so rudarji v mezdnem gibanju dosegli, da jim je TPD zvišala mezde zaradi naraščajoče draginje.

Maj

1. Na pobudo neodvisnih sindikatov je bil skupen shod vseh strokovnih organizacij in sprevod po Ljubljani. Na popoldanski zabavi pod Rožnikom je prišlo do

spopada z orjunaši. Enako organizirani shodi in proslave pa so bile še v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Krmelju in Velenju. Podoben shod je bil kljub prepovedi tudi na Jesenicah.

5. Po petih tednih so tržiški kosarski delavci in kovači uspešno zaključili stavko za zvišanje mezd.
 8. Rudarji v obratu Kisovec v Zagorju so začeli stavkati z zahtevo, da odstranijo obratovodjo. 10. maja so jih podprli s solidarnostno stavko vsi zagorski rudarji.
 - 9.—12. Na Dunaju je bila druga konferenca KSJ. Na njej je bilo 34 delegatov iz domovine in 4 iz emigracije, 2 predstavnika KI in 1 predstavnik KMI. Namen konference je bil razčistiti vprašanje med levico in desnico in dati delegatom Kominterne pravo podobo o stanju v KSJ. Novo vodstvo je prisililo privrženca Sime Markovića, da so odkrito pojasnili svoje gledišče o najvažnejših idejnih in političnih vprašanjih. Začela so se oblikovati enotna idejna stališča KSJ kot osnova njene politike.
 14. Krojači in pekovski pomočniki so stavkali za 25 % zvišanje mezd in šestdnevni plačan letni dopust.
 16. V Ljubljani je bil ustanovni občni zbor akademskega levičarskega agrarnega kluba »Njiva«, ki je vzgajal člane za delo med podeželskim ljudstvom in širil agrarne ideje med akademsko mladino.
- Maja se je začelo mezdno gibanje kovinarjev na Jesenicah, ki je trajalo do 17. julija, ko so na pogajanjih s KID dosegli 20 % zvišanje minimalnih mezd.
- Maja je bilo mezdno gibanje kovinarjev v Strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani.
- Maja je bil v Hamburgu mednarodni kongres, na katerem sta se združili II. in poltretja (dunajska) internacionala. Kongres je odbil predlog za ustanovitev enotne fronte proletariata, ki jo je vodil frankfurtski mednarodni odbor.

Junij

3. V Ljubljani je bilo ustanovljeno Delavsko glasbeno društvo.
17. V Zagorju je bilo razvitje prapora delavskega prosvetnega društva »Vesna«. Manifestacije so se udeležili delavci iz vseh večjih slovenskih delavskih središč. V Moskvi se je začel četrti kongres Komunistične mladinske internacionale.
20. Začelo se je mezdno gibanje rudarjev TPD.
24. Na plenumu Zveze neodvisnih strokovnih organizacij so sklenili, da bo Zveza nadaljevala delo za združitev vsega strokovnega gibanja v Jugoslaviji. V ta namen so predlagali, naj bi se sestavil paritetni odbor z nalogo, da bi pripravljaval pot k združitvi in vodil enoten nastop komunistov in socialistov.
- 24.—26. V Kefrovem mlinu v Kotljah na Koroškem je bil drugi kongres SKOJ. Razpravljal je o razmerah v partiji in o II. konferenci KSJ ter sklenil, da se SKOJ ne bo vmešaval v frakcijske spore v KSJ. Pozval je organizacije, da posvete večjo skrb prosvetnemu delu v ilegalnih in legalnih organizacijah. Izvoljen je bil CK SKOJ.
- 24.—30. Na poziv izvršnega odbora KMI so v revirjih in Mariboru praznovali tretji internacionalni otroški teden v znamenju boja proti šolski reakciji in bedi otrok.

Julij

1. V Mariboru je bil vsedelavski zlet, kjer so nastopili tudi telovadni odseki »Vesne« pod vodstvom F. Vulča. Na prireditvi je bilo 10.000 delavcev z 20 zastavami in 3 godbami.
19. V Mislinji so stavkali lesni delavci, ker delodajalec ni hotel pristati na 35 % povišanje mezd. Zedinjena zveza lesnih delavcev je poslala ministrstvu za socialno politiko pismo o položaju lesnih delavcev.
20. Začela se je splošna rudarska stavka, v kateri je sodelovalo 9400 rudarjev, od tega v Trbovljah 4200 rudarjev, Zagorju 1600, Hrastniku 1300, Kočevju 900, Rajhenburgu 800, v Hudi jami pa 600. V stavki, ki jo je vodil akcijski odbor, sestavljen iz zastopnikov ZRD, JSZ in NSZ, so rudarji zahtevali povišanje mezd. Stavko so s pomočjo orožništva in vojaštva 17. septembra zlomili. TPD je odpustila stotine rudarjev, ki so si morali poiskati delo v Franciji, Belgiji in na Nizozemskem. To je bila zadnja velika stavka v povojnem revolucionarnem letu.
23. V jeklarni Ravne v Guštanju so se delavci brezuspešno pogajali za izboljšanje mezd.
26. Med mezdnim gibanjem v jeseniški železarni so aretirali 7 komunistov, ki so bili na glavni razpravi 12. septembra oproščeni.

Julija je centralni odbor Neodvisne delavske stranke Jugoslavije ustanovil začasne pokrajinske sekretariate za Srbijo, Hrvatsko, Črno goro, Slovenijo in Makedonijo, da bi lažje vodil gibanje in omogočil hitrejšo ustanavljanje krajevnih organizacij NDSJ.

Av g u s t

2. Na predlog občinskega kluba NDSJ je ljubljanski občinski svet izrazil solidarnost s stavkajočimi rudarji TPD in odobril 10.000 din podpore za njihove otroke.
3. Železničarji in javni nameščenci so 24 ur stavkali proti vladnemu načrtu zakona o državnih nameščencih in železničarjih, ki je odvezal že priborjene pravice (dopusti, socialno zavarovanje, delovnik itd.). Stavka je bila popolna med železničarji in med državnimi uradniki v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju. Vlada je morala načrt umakniti.
5. V okviru NDSJ je bil ustanovljen centralni sekretariat žensk, ki je izdelal začasen statut in začel ustanavljati ženske organizacije. Ustanovljeni so bili pokrajinski sekretariati v Beogradu za Srbijo in Črno goro, v Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani in Skopju. Glavna naloga obnovljenega ženskega gibanja je bila politično in kulturno-prosvetno delo med delavkami, sindikalno organiziranje žensk in pritegovanje žensk v akcije, ki jih je vodila KSJ.
16. V Mestnem domu v Ljubljani je bil množičen shod delavcev, železničarjev in nameščencev, ki so ga sklicali neodvisni sindikati v podporo stavkajočim rudarjem in za izpolnitev zahtev železničarjev.
25. 24-urna protestna stavka velenjskih in zabukovških rudarjev iz solidarnosti s stavkajočimi v rudnikih TPD.
26. Mladinska organizacija je priredila »železni teden«, ki se je končal 2. septembra na deveti internacionalni dan revolucionarne delavske in kmetske mladine.

Teden so posvetili agitaciji za vstop mladine v strokovne organizacije, v NDSJ in za širjenje lista »Proletarska mladina«.

28. Delavstvo v delavnicah Južne železnice v Mariboru je začelo pasivno rezistenco zaradi izprtja 1400 delavcev ob podržavljenju Južne železnice.

Avgusta je bilo v Litiji mezдно gibanje tekstilcev.

September

3. V mariborskih železniških delavnicah je bila 24-urna protestna stavka proti ukinitvi priborjenih pravic. Uprava je zaprla delavnice in izprla delavce. Mariborske železničarje so podprli delavci ljubljanskih železniških delavnic.
6. Neodvisna delavska stranka je v članku »Žensko gibanje in NDSJ« v »Glasu svobode« objavila program o delu med proletarkami in organizacijski načrt za pritegovanje in izobraževanje žensk.
9. Zlet delavskih telovadnih enot »Svoboda« v Šoštanju.
12. Oboroženi orjunaši so napadli Delavski dom v Ljubljani.
23. Na sestanku zastopnic ženskih društev Jugoslavije je bil ustanovljen poseben odbor za boj za ženske pravice. Soglasno je bil sprejet program jugoslovanske feministične alianse.
- 24.—25. Pri 16 osebah, osumljenih vodstva partijske organizacije v Sloveniji, so bile policijske preiskave.
29. V 57 obratih v Ljubljani se je začela stavka krojačev, ki se je končala 15. oktobra z delnim uspehom.
- Stavka čevljarških pomočnikov v Ljubljani.

Oktober

1. Politični jetniki v preiskovalnem zaporu v Litiji, ki so bili aretirani zaradi rudarske stavke, so začeli gladovno stavko. Zahtevali so, da pospešijo preiskavo in jih izpuste iz zapora.
4. V tovarni Titan v Kamniku so delavci zahtevali 30 % zvišanje prejemkov. Ker uprava zahtev ni sprejela, so prenehali delati po akordu, nakar je ravnatelj tovarno zaprl in izprl delavstvo.
11. Medtem ko je ljubljanski občinski svet razpravljal o obrtno nadaljevalnih šolah, je pred magistratom demonstriralo 500 vajencev, ki so poslali k županu deputacijo. Zahtevala je odprtje obrtno nadaljevalnih šol. Policija je s silo razgnala demonstrante, 4 aretirala in prepovedala izhajanje »Proletarske mladine«.
- 12.—15. V Moskvi je bila prva mednarodna kmečka konferenca.
13. Odbor strokovnih društev na ljubljanski univerzi je sklical protestno skupščino proti nameravani ukinitvi nekaterih fakultet. Člen finančnega zakona, ki je odpravljaj medicinsko in teološko fakulteto v Ljubljani, so črtali.
- Oktobra je bil pri Neodvisni delavski stranki Jugoslavije za Slovenijo ustanovljen ženski sekretariat.

November

23. Okrožno sodišče v Celju je obsodilo tri rudarje zaradi agitacije med stavko rudarjev julija-avgusta 1923.

December

3. Na izrednem občnem zboru krajevnice organizacije NDSJ v Ljubljani je klub občinskih svetovalcev NDSJ sklenil izstopiti iz Zveze delovnega ljudstva in preiti v ljubljanskem občinskem svetu v opozicijo.
9. Na ljubljanski univerzi je bil shod akademske mladine, na katerem so protestirali proti nasilju beograjskih žandarjev nad akademiki marksisti in zemljoradniki ter proti kratenju akademske svobode.
10. V Francijo se je izselila prva skupina 14 rudarjev, ki so zaradi stavke ostali brez dela. Med njimi so bili tudi vodilni partijski delavci iz trboveljskih revirjev.
18. Zaradi agitacije med rudarsko stavko sta bila obsojena pred okrožnim sodiščem v Celju dva rudarja iz Senovega.
19. V Mestnem domu v Ljubljani je bil shod vajencev. V resoluciji so zahtevali odpravo šolnin v obrtno nadaljevalnih šolah in pouk med delovnim časom, ter protestirali proti pretepanju vajencev. Po zborovanju je okrog 400 vajencev demonstriralo pred Mestnim domom.

1923

B

Januar

4. Enotna pokrajina Julijska krajina je bila razdeljena na tri pokrajine; tržaška pokrajina je obsegala razen Trsta še tržiški okraj, del Krasa in Slovenske Istre ter postojnski okraj; puljska pokrajina je obsegala Istro brez Reke, videmska pokrajina pa je obsegala razen stare videmske pokrajine še pretežni del Goriške do Bovca in Idrije. Z novo upravno-politično razdelitvijo so bili Slovenci v posameznih pokrajinah v manjšini, kar naj bi olajšalo italijanizacijo teh krajev.

Januarja je oblast razpustila odbor okrajne bolniške blagajne v Gorici, kjer so prevladovali komunisti. Upravo je prevzel komisar, ki je v dveh letih zamenjal vse uslužbence s fašisti.

Januarja je predsedstvo Komunistične internacionale izdalo razglas italijanskemu delavstvu, naj se bori za osemurni delavnik, za ugodne delovne pogodbe v poljedelstvu in industriji, za odpravo davkov na delavske mezde, za ohranitev doterdanih delovnih pogojev, za obrambo stanovanjskih najemnikov in proti oddajanju državnih obratov v zasebno upravo.

Februar

Februarja je italijanska policija aretirala mnoge vodilne komuniste zaradi razširjanja razglasa KI. V Julijski krajini so bili aretirani uredniki »Dela« in »Il Lavoratore« ter drugi komunisti.

9. Nemški komunisti so na shodu v Berlinu sprejeli resolucijo, v kateri obsojajo aretacije komunistov v Italiji in obljublajo, da se bodo borili za osvobodjenje vseh revolucionarnih delavcev, ki so bili aretirani v Italiji in v drugih državah.

Marec

7. Podprefekt tržaške pokrajine je izdal odlok o začasni ukinitvi lista »Il Lavoratore«, ki je bil edini dnevnik KSI.
28. Izšel je kraljevi odlok o poitalijančevanju slovenskih in hrvaških krajev v Julijski krajini.

April

- 15.—17. V Milanu je bil kongres Italijanske socialistične stranke, ki je odbil predlog mešane komisije o združitvi s Komunistično stranko Italije. Italijanska socialistična stranka se ni hotela odpovedati svojemu imenu, svojim tradicijam in avtonomiji. Frakcija tretjeinternacionalcev v ISS je bila v manjšini in je pozneje izstopila.

Aprila je italijanska fašistična vlada prepovedala praznovanje prvega maja in namesto tega uvedla državni praznik 21. aprila, obletnico ustanovitve Rima.

Junij

3. V ulici della Tesa v Trstu so se štirje mladi komunisti spopadli s fašisti. Na begu so mladinci po naključju ubili fašista, ki se ni udeležil spopada. Fašisti so iz maščevanja razdejali lokale v predmestju Sv. Jakob in ranili več ljudi. Naslednji dan so vrgli bombo v tiskarno delavskih listov, ponoči pa odpeljali enega izmed voditeljev komunistične mladine Maria Berceta in ga umorili.
5. Oblast je za dva tedna prepovedala izhajanje komunističnih glasil »Delo« in »Il Lavoratore«, ker sta obsojala dogodke v Trstu 3. in 4. junija.
26. Goriški tiskarji so začeli stavkati za izboljšanje materialnega položaja.

Julij

5. Fašisti so razbili zborovanje kovinarskih delavcev v delavskem domu v Trstu in opustošili dom, tiskarno delavskih listov in kavarno »Edera«.
7. Policija je zasedla tiskarno listov »Il Lavoratore« in »Delo«. Dan pred tem je oblast prepovedala izhajanje lista »Il Lavoratore«.

Julija je osrednji odbor Zveze komunistične mladine Italije razpustil mladinsko zvezo v Julijski krajini zaradi nediscipline in frakcionaštva. Leva struja mladih komunistov, ki se ni strinjala z linijo osrednjega odbora, je ustanovila novo organizacijo »Sezione Comunista d'azione della Venezia Giulia« — akcijska-sekcija komunistov Julijske krajine, drugi člani pa so ponovno ustanovili Zvezo komunistične mladine, ki je zajemala predvsem člane v Trstu, Furlaniji in Miljah. Zaradi hudega fašističnega terorja je akcijska sekcija kmalu razpadla.

Avgust

16. Komunistična stranka Italije je začela izdajati tednik »Lo stato operaio«.

Avgusta je tržaški prefekt izdal odlok o razpustu Stavbinske zadruge in imenoval likvidacijsko komisijo.

Oktober

- 18.—26. V Rimu je bil proces proti 31 komunistom, ki so bili aretirani v januarju in februarju 1923. Med obtoženci so bili voditelji KSI Bordiga, Gramsci, Terracini, Grieco in drugi. Vsi so bili oproščeni.
 19. Prefekt furlanske pokrajine je izdal odlok, o obveznem prevodu slovenskih časopisov v italijanščino. 22. sta izdala enake odredbe še prefekta tržaške in puljske pokrajine; 28. oktobra je vlada v Rimu razveljavila te odloke.
- Oktober je bila na ilegalnem sestanku v Idriji ustanovljena komunistična dijaška skupina, ki jo je vodil Albin Vodopivec.

November

- Novembra je policija v Trstu odkrila in zaplenila gradivo o ilegalnem delovanju komunistične stranke v Julijski krajini in aretirala člana pokrajinskega izvršnega odbora KS Borzaghinija in Visintinija. Delovanje KS je začasno upadlo.
- Novembra je bil ilegalni kongres slovenskih sekcij Zveze komunistične mladine za Julijsko krajino.

December

27. Veljati je začel zakon o šolski reformi (Gentilijeva reforma), ki je določal postopno ukinitvev slovenskega pouka na osnovnih šolah in uvedbo italijanščine v otroške vrtce.
- Decembra so v Trstu ponovno organizirali sindikat tramvajskih delavcev kot sekcijo komunističnega sindikata tramvajskih delavcev v Italiji.

1924

A

Januar

15. Centralni odbor Neodvisne delavske stranke Jugoslavije je izdal odlok o referendumu v vseh organizacijah, ker je bila njena državna konferenca že drugič prepovedana. Na referendumu so člani glasovali o naslednjih resolucijah: o političnem položaju in neposrednih nalogah NDSJ, narodnostnem vprašanju v Jugoslaviji, makedonskem in trakijskem vprašanju, agrarnem vprašanju in o fašizmu. Razen resolucij je bila predložena tudi kandidatna lista za strankin svet, ki so jo sporazumno sestavili predstavniki iz vseh pokrajin. Referendum je trajal do 15. februarja.
- 15.—22. Delavstvo je začelo proslavljati LLL teden ob 5. obletnici smrti Roze Luksenburg in Karla Liebkechta ter ob smrti V. I. Lenina.
21. V Gorkah pri Moskvi je umrl Vladimir Iljič Lenin.
22. Na ljubljanskih ulicah je bila množična demonstracija vajencev, ki so jim prepovedali zborovanje v Mestnem domu. Policija je aretirala nekaj demonstrantov.
24. Klub občinskih svetovalcev NDSJ v ljubljanskem občinskem svetu je na javni seji dal žalno izjavo ob Leninovi smrti.
29. V Mariboru je bila zaradi prepovedi zborovanja množična demonstracija vajencev, ki jo je policija razbila.

Januarja je bila na pobudo socialistov ustanovljena »Zveza delavskih žena in deklet«. Zveza naj bi skrbela za izobraževanje delavk in gospodarske izboljšave, ustanavljala naj bi domove za vajence, otroška zavetišča in drugo. Zveza je ustanavljala svoje podružnice po vseh industrijskih krajih Slovenije.

Januarja je bila v Beogradu III. državna konferenca KSJ, ki se je je udeležilo 35 delegatov. Na njej so sprejeli resolucijo o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji, ki je bila prvi poskus nacionalnega programa KSJ kot sestavina njenega revolucionarnega programa. Konferenca je izvolila novo centralno vodstvo.

Februar

5. Pokrajinski odbor Internacionalne delavske pomoči za Slovenijo je v razglasu pozval delavstvo, da organizira delavsko samopomoč v Sloveniji.
10. V Beogradu je bil prvi kongres Zveze delavske mladine Jugoslavije (SROJ). Sprejel je statut in resolucijo o gospodarskem boju in prosvetnem delu.
20. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bila razprava proti 27 ženam rudarjev iz Sevnice, obtoženim, da so med rudarsko stavko 21. VIII. 1923 v rudniku Reštajn skušale preprečiti stavkokazom dostop do dela.

Marec

5. Policija je izdala tiralico za Francem Vuščem, ki je v začetku avgusta 1923 odšel iz Ljubljane v Sovjetsko zvezo.
8. Na zboru Orjune v Ljubljani so nastopili organizirani delavci in demonstrirali proti Orjuni.
9. V Delavskem domu v Ljubljani je bila prva kmetška konferenca, ki jo je sklicalo pokrajinsko tajništvo NDSJ. Na njej je bilo 24 zastopnikov revolucionarnih kmetov, ki so ustanovili kmetški odbor NDSJ, izdali manifest delavcem in kmetom ter resolucijo o položaju kmeta in o delu NDSJ na deželi.
16. Pokrajinsko tajništvo SKOJ je organiziralo konferenco legalne Zveze delavske mladine Jugoslavije (SROJ) v Ljubljani. Sklenili so razširiti SROJ na Slovenijo.
18. Ob obletnici pariške komune je delavstvo na poziv centralnega odbora Rdeče pomoči praznovalo internacionalni dan pomoči.
22. Na predlog NDSJ je bil sestanek zastopnikov vseh strokovnih organizacij za skupni dogovor o praznovanju 1. maja. Samo predstavnik SSJ in Strokovne komisije sta se izrekla proti skupnemu praznovanju.

Marca je oblast ponovno dovolila delovanje »Vesne« in odprla zapečateni delavski dom v Zagorju.

April

- 13.—14. Na prvi seji centralnega sveta NDSJ so med drugim imenovali tudi pokrajinski odbor NDSJ za Slovenijo.
27. Na Jesenicah je bila delavska manifestacija ob razvitju prapora Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Udeležili so se je tudi delavci iz Bohinja, Tržiča in od drugod. Zaradi manifestacije je oblast prepovedala proslavo 1. maja.

27.—28. V Beogradu je bil kongres Glavne delavske zveze, ki se ga je udeležilo 95 delegatov iz 31 strankinih zvez. Izven so ostale le neodvisne komunistične sindikalne organizacije.

Aprila so delavci v Trbovljah razgnali zbor Orjune, na katerem bi moral govoriti čelnik ljubljanskega oblastnega odbora Orjune ing. Marko Kranjec.

M a j

4. V Ljubljani je bila pokrajinska konferenca NDSJ za Slovenijo, ki so se je udeležili delegati 12 organizacij, 5 predstavnikov kmetov in zastopnik pokrajinske organizacije ZDMJ. Konferenca je sklenila, da bo NDSJ z oboroženimi delavci preprečila napovedan pohod Orjune na Trbovlje.

11. V Trbovljah je bila rudarska mladinska konferenca zastopnikov krajevnih organizacij ZDMJ za Trbovlje, Hrastnik in Zagorje.

18.—25. Teden, posvečen prostovoljnim zbirkam za žrtve reakcije.

24. Pred ljubljanskim okrožnim sodiščem je bila razprava proti skupini 7 komunistov iz Zagorja, ki so bili obtoženi komunistične propagande.

25. V Trbovljah je bil shod rudarske mladine iz Hrastnika, Zagorja in Trbovelj, kjer so izrazili pripravljenost za boj proti Orjuni.

Maja so orjunaši terorizirali delavce v Zagorju in ubili enega delavca v Škofji Loki.

J u n i j

1. V Trbovljah je bil oborožen spopad med delavci in orjunaši. Petdeset članov PAČ se je spopadlo z nekaj stotinami orjunašev. V spopadu sta padla 2 člana PAČ in trije Trboveljčani, orjunaši pa so izgubili tri voditelje. Člana PAČ Franca Fakina so orjunaši ujeli in zverinsko ubili, nakar so požgali rudarski dom. Aretiranih je bilo 32 delavcev. Dogodki 1. junija v Trbovljah so bili politični uspeh KSJ v Sloveniji.

Delavci na Jesenicah so organizirali protestno zborovanje proti orjunašem, ki so nameravali zažgati delavski dom.

3. Orjunaši so napadli na Glincah pri Ljubljani železničarja Rudolfa Juvana, ga pretepli in mu z vijakom zmečkali tri prste na roki. Isti dan so napadli še dr. Lemeža in ubili nekega delavca.

8. V Beogradu je bilo protestno zborovanje, ki sta ga sklicala NRPJ in SROJ proti nasilju orjunašev v Trbovljah. Na njem so pozvali delavce in siromašne kmete v enotno fronto za boj proti fašizmu in reakciji. V naslednjih dneh so bila protestna zborovanja še v Zagrebu, Kraljevu, Užicu, Kragujevcu in Podgorici.

10. V Zagrebu je bila triurna splošna stavka zaradi orjunaškega nasilja 1. junija v Trbovljah.

Razpuščen je bil ljubljanski občinski svet in postavljen komisar.

17. V Moskvi je začel V. kongres Komunistične internacionale, ki je trajal do 8. julija. Med drugim je razpravljal tudi o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji.

Junija so bile v Ljubljani demonstracije delavcev proti Orjuni, na katerih so se delavci spopadli s policijo.

Julij

4. V Šiški, Mostah in na Viču pri Ljubljani so se komunisti spopadli z orjunaši.
6. Kmečka mladina iz Podnarta se je spopadla z orjunaši, ki so pri postaji streljali na vlak.
10. Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je prepovedalo izhajanje »Glasa svobode« in »Strokovne borbe«.
12. Vlada Pašić-Pribičević je razpustila neodvisne strokovne organizacije v Sloveniji, Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, Zvezo delavske mladine, delavsko društvo »Vesna«, akademsko društvo »Vstajenje« in zapečatila delavske domove. Istočasno so aretirali vodilne partijske delavce. To je bila tako imenovana »mala obznana«.
13. V Ljubljani so aretirali člane pokrajinskega vodstva KSJ in druge komuniste.
15. V Bohinjski Bistrici in Nomnju so aretirali tri komuniste zaradi propagandnih letakov, brošur, slik in časopisov. Obtoženi so bili, da so pripadali komunistični stranki.

Av g u s t

8. Policijsko ravnateljstvo je ustavilo delovanje splošne delavske gospodarske zadruge Železničarski dom v Ljubljani in uvedlo kazenski postopek proti njenim funkcionarjem.
12. Veliki župan ljubljanske oblasti je izdal razglas o razpustu »Vstajenja«, akademskega društva komunistične smeri.
21. Začel je izhajati tednik »Delavsko kmetski list« legalno glasilo KSJ za Slovenijo. Izhajal je do 22. IV. 1926. Urednika Štukelj in Hlebec.

S e p t e m b e r

19. V Mestnem domu v Ljubljani je bil množičen protestni shod delavstva. V resoluciji so zahtevali takojšnjo dovoljenje za delovanje vseh strokovnih organizacij in NDSJ, izpustitev aretiranih, komisijo, ki naj ugotovi krivce za prvotunjske dogodke v Trbovljah, strogo izvajanje odredb zakona o zaščiti delavcev in takojšen razpis volitev v Delavsko zbornico in bolniško blagajno.

O k t o b e r

1. Zveza delavskih žena in deklet je začela izdajati glasilo »Ženski list«. Izhajal je do 1. novembra 1935. Odgovorna urednica je bila predsednica ZDŽID Marija Rakovec.
3. Pred Mestnim domom v Ljubljani je bila demonstracija vajencev, ki so zahtevali kot že pred letom dni, naj bo pouk v obrtno nadaljevalnih šolah med delovnim časom. Policija je vajence razgnala.
14. Druga sodna obravnava proti 11 članom SKOJ iz Hrastnika, ki so jih zaprli v juliju zaradi komunizma.
15. Steklarji v Hrastniku in Zagorju so začeli stavkati, ker so jim hoteli podjetniki za 20 % znižati mezde.

20. V celjskih zaporih je 31 političnih jetnikov, zaprtih zaradi dogodkov 1. junija v Trbovljah, začelo gladovno stavko; zahtevali so, da takoj razpišejo obravnavo ali pa jih izpuste.

Jeseni je bil ustanovljen blok levih na ljubljanski univerzi.

November

- 25.—26. Pred celjskim okrožnim sodiščem je bila razprava proti 20 udeležencem in organizatorjem oboroženega odpora proti Orjuni 1. junija v Trbovljah. Sodišče je moralo zaradi pomanjkanja dokazov obtožence oprostiti.

Novembra je začela izhajati »Mladina«, mesečnik za sodobna slovenska kulturna vprašanja. Z drugim letnikom je postala levičarska, ko jo je prevzel književniški krožek Srečka Kosovela. Po četrtem letniku je leta 1927 prenehala zaradi finančnih težkoč.

December

1. Izšla so pravila rudarske bratovske skladnice za zavarovanje delavcev in osebja.
- 1.—7. Po vsem svetu je bil zbiralni teden za žrtve reakcije in njihove družine. V Sloveniji so zbirali za komuniste, zaprte v celjskih zaporih.
3. Na ljubljanski univerzi je bilo zborovanje za zaščito akademske svobode, ki so ga razbili jugoslovanski nacionalistični akademiki.
11. Na iniciativo strokovnih društev je bilo na univerzi protestno zborovanje zaradi krvavega nastopa policije proti študentom v Beogradu in Zagrebu; sprejeta je bila protestna resolucija.

1924

B

Januar

27. V Rimu so predstavniki italijanske in jugoslovanske vlade podpisali prijateljsko pogodbo in pogodbo o priključitvi Reke k Italiji. Zadnji deželni kongres komunistične mladine Julijske krajine.
28. Frakcija tretjeinternacionalcev v ISS je predlagala vodstvu stranke, da sklene proletarski volilni blok s KSI. Ker je ISS predlog odbila, so tretjeinternacionalci kot struja stopili v blok s komunisti.

Januarja je oblast v Julijski krajini prepovedala delovanje petnajstim slovenskim prosvetnim društvom, predvsem na Vipavskem in v idrijskem okraju.

Februar

12. Komunistična stranka Italije je s socialistično strujo tretjeinternacionalcev začela izdajati dnevnik »L'Unità«, glasilo delavcev in kmetov, pozneje glasilo KSI. Izhajal je do 31. X. 1926.
21. »Delo« je po dvomesečni prekinitvi zaradi pomanjkanja denarja ponovno začelo izhajati.

22. S kraljevim odlokom je bila Reka priključena k Italiji v skladu z rimskim sporazumom z dne 27. I. 1924. Ustanovljena je bila kvarnerska pokrajina kot četrti upravno-politična enota v Julijski krajini.
24. Izšel je zakon o nadzorstvu pokrajinskih političnih oblasti nad delavskimi združenji in organizacijami. S tem je bila okrnjena svoboda združevanja delavcev in delovanje delavskih organizacij.

Marec

15. V Trstu je začelo ponovo izhajati glasilo KSI »Il Lavoratore«, pod uredništvom Antona Jurage.
30. Fašisti so streljali na udeležence predvolilnega zborovanja v Ajdovščini in smrtno ranili delavca Štancarja, ki je umrl 20. maja.

April

6. V Italiji so bile parlamentarne volitve po reformiranem fašističnem volilnem zakonu, ki je zagotavljal večino fašistični stranki. V Julijski krajini je komunistična lista »proletarskega udruženja« dobila 20.765 glasov ali 7,7% in dve poslanski mesti. Izvoljena sta bila Egidio Gennari in Jože Srebrnič.
9. Na Slapu pri Vipavi so fašisti terorizirali prebivalstvo, ker je na volitvah glasovalo za komunistično listo. Odstavili so župana in postavili komisarja.

Aprila je komunistična stranka na Goriškem, ki jo je vodil Jože Srebrnič, pripravila okrog 50 kmečkih družin za odhod v Sovjetsko zvezo, kjer naj bi delale v kolhozih na Krimu. Fašistična oblast ni izdala dovoljenja za izselitev, zato je akcija propadla.

Maj

Maja je bila v Comu prva državna konferenca KSI, ki so se je udeležili predstavniki pokrajinskih zvez. V vodstvu KSI je prevladala nova vodilna skupina z Gramscijem.

Junij

10. Fašisti so zahrbtno umorili socialističnega poslanca v italijanskem parlamentu Giacoma Mateottija. Umoru je sledila kriza fašističnega režima, ker je opozicija iz protesta zapustila parlament in se umaknila na Aventino.
25. Predstavniki italijanskih protifašističnih strank so podpisali manifest, v katerem so obsodili umor Mateottija. Manifest je zaplenila kvestura.
27. Splošna konfederacija dela je organizirala 10-minutno protestno stavko v vsej državi zaradi umora Mateottija.

Junija in julija so bili kovinarji tovarne Sv. Andrej v Trstu v gibanju za zvišanje mezd, proti nadurnemu delu in za ustanovitev nove komisije za urejanje delovnih odnosov.

Julij

8. Ministrski svet je izdal odlok o omejitvi svobode tiska.
31. »Delo« je po enoinpolmesečnem presledku ponovno začelo izhajati.

Avgust

1. Po sklepu ministrskega sveta je postala fašistična milica sestavni del italijanske oborožene sile, vendar je bila še vedno neposredno podrejena velikemu fašističnemu svetu.
15. KSI je organizirala enomesečno propagandno akcijo za pomnožitev članstva in simpatizerjev KSI.
Po sklepu V. kongresa Komunistične internacionale se je struja tretjeinternacionalcev, ki je izstopila iz Italijanske socialistične stranke, pridružila Komunistični stranki Italije. V KSI je vstopilo 4500 članov.
31. Fašisti so v Trstu ubili protifašista Facchina.

Avgusta je bila ustanovljena v Italiji Zveza za obrambo revnih kmetov (Associazione di Difesa dei Contadini Poveri).

September

14. Pri Sv. Križu je bila konferenca komunistične mladine tržaške sekcije. V okviru mednarodnega mladinskega tedna, ki je trajal od 7. do 14. septembra, je mladina v Trstu in v Gorici prirejala manifestacije.

Septembra so v goriškem, gradiščanskem in tržaškem okrožju ustanovili odbore za pomoč političnim preganjanecem; oktobra so bili preimenovani v pododbore italijanske sekcije Rdeče pomoči.

Septembra je bila na Krasu konferenca mladih komunistov iz slovenskega dela Goriške.

Oktober

5. Na hribu Kalvarija nad Podgoro pri Gorici je bil ilegalen kongres komunistične stranke za Julijsko krajino. Kongresa se je udeležilo 80 delegatov, ki so zastopali 85 sekcij. Razpravljali so o reorganizaciji stranke po sistemu obratnih celic, o pripravah na ilegalno delo in o vprašanju slovenskih kmetov.
21. Parlamentarna skupina KSI je predlagala aventinski opoziciji, naj izkoristi krizo fašizma takole: zadevo Mateotti naj prenese z juridičnega na politično področje; pokliče naj delavske množice v boj za ekonomske pravice, v boj proti fašističnemu nasilju, na stavke in ustanavljanje delavskih kmečkih odborov; koalicijska parlamentarne opozicije naj se spremeni v parlament opozicije. Predloge je aventinska opozicija odklonila.
25. V Delavski zbornici v Trstu je zborovanje sveta strokovnih zvez sprejelo resolucijo o boju delavstva za svobodo zborovanj, organizacij in stavk, o potrebi po enotni razredni sindikalni organizaciji in njenem množičnem značaju. Zborovanje je obsodilo reformistično taktiko splošne konfederacije dela (CGL) in odklonilo izvajanje statuta te konfederacije.
Idrijski rudarji so demonstrirali pred občinskim poslopjem, ker so davke za leto 1923 izterjevali z rubeži.

Oktobra so komunisti v Julijski krajini začeli organizirati Zvezo za obrambo revnih kmetov namesto dotedanje socialistične Zveze kmečkih delavcev, ki je začela razpadati. Zvezo, ki je bila organizirana po sekcijah, je vodil deželni odbor za Julijsko krajino.

November

9. Na Krasu je bil ilegalen kongres komunistične mladine za Julijsko krajino. Predstavniki tržaške, furlansko-goriške in istrske pokrajine so poročali o reorganizaciji po sistemu obratnih celic.
10. Komunistična poslanska skupina je ponovno predložila Odboru opozicije, da ustanovi protifašistični parlament.

December

14. Na občinskih volitvah v Renčah je lista delavcev in kmetov dobila dve tretjini glasov.

1925

A

Januar

1. V Beogradu je začelo izhajati ilegalno glasilo centralnega komiteja KSJ »Komunist«. Tiskarno je organiziral in list urejal Moša Pijade. Februarja 1925 je izšla tretja in zadnja številka, ker je policija odkrila tiskarno in aretirala Mošo Pijada.

Januarja je prvič izšla revija »Zapiski Delavsko-kmetske matice«, teoretično glasilo KSJ za Slovenijo. Izšle so 4 številke, zadnja 1. V. 1925, ker je policija prepovedala njeno nadaljnje izhajanje. Uredniški odbor so sestavljali Ivan Regent, ing. Anton Štebi, Ciril Štukelj in ing. Dragotin Gustinčič.

Februar

1. V Mestnem domu v Ljubljani je pokrajinski odbor Rdeče pomoči priredil veselico, katere izkupiček je bil namenjen zaprtim komunistom. Sledile so aretacije vodilnih sodelavcev Rdeče pomoči.
8. Na parlamentarnih volitvah je KSJ v Sloveniji zbrala na listi Delavsko-kmetskega republikanskega bloka 5368 glasov in ostala brez poslancev. Obe socialistični stranki v Sloveniji sta zbrali 7239 glasov, medtem ko je SLS obdržala absolutno večino.

Marec

10. V Trbovljah je bila konferenca rudarjev, na kateri so se zastopniki bivše Zveze rudarskih delavcev in socialistične Unije slovenskih rudarjev izjavili za združenje v enotno strokovno organizacijo.
16. V Mariboru so stavkali srednješolci; hkrati so bile po mestu protirežimske demonstracije.
21. V Ljubljani je bil množičen protestni shod, ki ga je sklicalo Društvo stanovanjskih najemnikov proti nameravanemu povišanju najemnine. Shoda se je udeležilo 2000 oseb.
22. V Celju je bil kongres Unije slovenskih rudarjev, kjer so sklenili združitev rudarjev v enotni strokovni organizaciji. Ustanovljena je bila Zveza rudarjev Jugoslavije.

Splošna železničarska organizacija, železničarsko pravovarstvena organizacija, Zveza železničarjev, Prometna zveza, društvo Sprevodnik in društvo pisarniških slug so se združili v enotno železničarsko strokovno organizacijo Jugoslavije.

Maj

17. Na shodu kovinarjev na Jesenicah so se kovinarji zedinili v enotno strokovno organizacijo.

Maja je policija preiskala v Ljubljani okrog 40 stanovanj levičarskih in katoliških srednješolcev. Sledile so disciplinske kazni in izključitev 20 dijakov iz šol.

Junij

14. Po vseh industrijskih središčih v Sloveniji so bili protestni shodi, ki so jih organizirale združene strokovne organizacije proti obdavčenju delavstva in proti socialni in politični reakciji v Jugoslaviji.

17. Na pobudo Narodnega ženskega saveza SHS in ljubljanskega Splošnega ženskega društva je bil v Ljubljani shod združenega slovenskega ženstva. Shoda se je udeležilo 12 ženskih organizacij, ki so protestirale proti morebitnemu razširjenju paragrafov 396. in 397. srbskega državnega zakona o dednem pravu po vsej državi. Ženske so zahtevale v dednih pravicah enakopravnost. Podobni shodi so bili tudi v Trbovljah, Zagorju, Hrastniku in Šoštanju.

Avgust

25. Začel je izhajati ilegalen ciklostiliran list SKOJ »Mladi boljševek«. Zaradi težkih razmer je izhajal vsak drugi mesec v srbohrvaščini in slovenščini.

September

6. Na občinskih volitvah v Zagorju je zmagala lista združenih delavcev in kmetov in dobila 200 glasov ter 9 mandатов.
19. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti skupini komunistov, obtoženih delovanja v Rdeči pomoči. Vsi so bili oproščeni zaradi pomanjkanja dokazov.

Oktober

- 10.—12. Iz Neodvisnih sindikatov izključeni sindikalni funkcionarji so z reformisti organizirali v Beogradu kongres zedinjenja. Glavna delavska zveza Jugoslavije se je razglasila za Združeno delavsko sindikalno zvezo Jugoslavije (URSSJ).
21. V Zagorju so izvolili za župana novega občinskega odbora komunista Ludvika Faina.
- 24.—25. V Ljubljani je bil kongres zedinjenja železničarjev Jugoslavije, ki pa je združil le slovenske železničarje z reformističnimi sindikati.

Jeseni se je v Zvezi delavskih žena in deklet ustanovila komunistična frakcija.

November

19. »Delavsko kmetški list« je objavil članek Sime Markovića in Gjure Cvijića »O spornih vprašanjih med našimi slovenskimi sodrug«, v katerem sta obsodila kapitulantski način združevanja strokovnih organizacij v Sloveniji.

December

4. Na prvih volitvah v Delavsko zbornico so dobili večino socialisti.
11. Ustanovljen je bil Klub študentov marksistov na ljubljanski univerzi.
16. Politične in kulturne organizacije so protestirale proti okrnitvi slovenske univerze.
- 26.—27. V Ljubljani je bila pokrajinska strokovna konferenca, imenovana tudi tivolski kongres zedinjenja, kjer so se združili bivši neodvisni sindikati s sindikati Strokovne komisije in s tem ustanovili URSSJ v Sloveniji. Udeležilo se je je 89 delegatov.

Decembra je izšel v Ljubljani »Zbornik Delavsko-kmetske matice« namesto prepovedanih »Zapiskov delavsko-kmetske matice. Urednik Dušan Kermavner.

1925

B

Januar

3. Mussolini je v govoru v parlamentu napovedal prehod fašistične vladavine v fašistični režim. Fašizem je premagal krizo, ki jo je povzročila aventinska opozicija po umoru Mateottija.
 - 9.—11. V Marezigah, Truškah, Popetrih, Borštu, Laboru, Sv. Antonu, Čežarjih in Šmarjah je fašistična policija uvedla izredno stanje, aretirala več kmetov, preiskala stanovanja in prepovedala odhajanje iz vasi.
 12. Fašistična oblast je razpustila Zvezo delavskih zbornic za Julijsko krajino, ki je bila v rokah komunistov. Dotlej so lokalne oblasti razpustile večino sindikalnih organizacij, ki so bile povezane v Delavski zbornici.
- Januarja so začeli stavkati opekarji v Biljah, Bukovici, Volčji dragi in Dobravljah, zahtevajoč višje mezde. Stavko so delodajalci po 7 tednih zlomili s pomočjo stavkokazov in nekaj stavkajočih odpustili.

Februar

15. Delegaciji komunistične stranke in razpuščene zveze pomorskih delavcev sta imeli komemoracijo na grobu padlih v stavki 1902. leta v Trstu.

Marec

8. V Solkanu so delavci izobesili rdečo zastavo s črnim trakom v spomin na usmritev Alije Alijagića.
- 18.—24. V Italiji je bila splošna stavka kovinarjev zaradi prenizkih mezd. V julijski krajini so tržiški kovinarji začeli stavkati še pred splošno stavko, 18. marca pa so se ji pridružili vsi kovinarji v pokrajini (pribl. 12.000). Stavko je zaključila Italijanska zveza kovinarskih delavcev, ne da bi dosegla uresničitvev zahtev; zato se je stavka deloma nadaljevala.

Maj

28. Meddeželna konferenca sindikalnih organizacij iz tržaške, puljske, videmsko-goriške in beneške pokrajine je razpravljala o poenotenju sindikalnega gibanja in sklenila, da bodo pripravili konference po obratih in vzpostavili akcijske odbore.

Maja je bil v Pevmi pri Gorici pogreb Josipa Sossana, udeleženca upora v Boki Kortski. Pogrebni sprevod se je spremnil v delavsko manifestacijo, ki so ji sledile aretacije mnogih udeležencev.

Julij

Julija je bil v Repentaboru tajen sestanek Združenja revnih kmetov. Udeležilo se ga je okrog 30 delegatov in član CK KSI Ruggero Grieco.

August

2. Na občinskih volitvah v Podgori in v Šempetru sta zmagali listi delavcev in kmetov.
21. List komunistične zveze za Julijsko krajino »Delo« je prenehal izhajati, ker je fašistična oblast zavračevala s potrditvijo novega urednika in zaradi finančnih težav. »Delo« je ponovno izšlo šele 17. aprila 1926.

Oktober

15. S kraljevim odlokom je bila dokončno prepovedana uporaba slovenščine in hrvaščine na sodiščih v Julijski krajini.

November

5. V Trstu so fašisti razdejali sedež framasonske lože, zaplenili in požgali opremo uredništva in tiskarne slovenskega lista »Edinost« ter razdejali več stanovanj članov framasonske lože. To so bile represalije zaradi poskusa atentata na Mussolinija 4. novembra. Sledil je razpust socialistične unitarne stranke in vseh framasonskih lož.
14. Tržaška prefektura je dokončno prepovedala izhajanje komunističnega glasila »Il Lavoratore«.
22. Izšel je kraljev odlok o ukinitvi slovenskega pouka v izvenšolskih urah, ki jih je Gentilijeva reforma iz leta 1923 še dopuščala.
24. Izšel je zakonski odlok, po katerem so morali biti odpuščeni iz državnih služb vsi tisti, ki niso bili politično zanesljivi in vdani fašizmu.

December

5. Policija je presenetila voditelje sindikata kovinarjev na tajnem sestanku v nekdanjem delavskem domu v Trstu in jih aretirala. Pri sekretarju Francu Debevcu je zaplenila 90 izvodov ilegalnega glasila »Il Metallurgico«.

1926

A

Januar

1. V Ljubljani je začela izhajati »Delavska politika«, glasilo Socialistične stranke Jugoslavije v Sloveniji. Urednik Rudolf Golouh.

Januarja je bil v Beogradu aretirani v stanovanju v Ulici kraljice Natalije komandant PAČ Franc Vulč (Vlado, Stanko).

Januarja je bila v Ljubljani ustanovljena meščanska ženska organizacija Ženski pokret, ki jo je ZDŽID pozdravila kot organizacijo, ki ima z delavskimi ženami tudi skupne cilje.

Februar

7. Pri TPD in pri KID so odpustili veliko delavcev, ki so ustanovili akcijske odbore proti redukciji in znižanju mezd.

Marec

Marca je skupina jugoslovanskih komunistov na Dunaju začela izdajati časopis »Srp i čekić«, ki je po sklepu tretje konference KSJ postal glasilo KSJ.

Marca je Zveza delavskih žena in deklet organizirala prvi »ženski teden«. Na shodih v 9 krajih so ženske terjale splošno, enako in tajno volilno pravico.

April

24. Policija je preiskala uredništvo in upravo »Delavsko-kmetskega lista« v Delavskem domu na Turjaškem trgu, zatem pa aretirala urednika Alberta Hlebca in upravnika Franja Peterkovića.

Maj

1. V založbi krajevne organizacije JSDS in KDZ v Mežici je izšla knjiga Vinka Möderndorferja »Boj za napredek mežiških rudarjev«. 10. maja sta veliki župan v Mariboru in uprava mežiškega rudnika vložila tiskovno tožbo proti avtorju pri deželnem sodišču v Ljubljani.

17.—22. Na Dunaju je bil III. kongres KSJ. Na njem je sodelovalo 36 delegatov z glasovalno in 12 s posvetovalno pravico ter predstavniki KI. Kongres je sprejel resolucije o organizacijskem, sindikalnem, nacionalnem in agrarnem vprašanju, ki so pomenile zmago protifrakcijskih sil. Delegati so zahtevali tako partijsko vodstvo, ki bi odpravilo frakcionaštvo. V nov centralni komite KSJ so prišli pripadniki leve in desne frakcije.

Maja je bila likvidatorska skupina v komunistični stranki Štukelj, Makuc in Sedej izključena iz pokrajinskega vodstva KSJ. Ti so nato ustanovili neodvisno delavsko-kmečko skupino »Zedinjenje«.

Junij

Junija je bil v Kefrovem mlinu v Kotljah III. kongres SKOJ. Na njem je 32 delegatov iz vseh pokrajin Jugoslavije razen iz Bosne kritično ocenilo dotedanje delo SKOJ in sprejelo naslednje naloge: delo med delavsko, kmečko in mestno mladino, med mladino nacionalno zatiranih narodov in manjšin, boj proti vojni nevarnosti in militarizmu, ideološko šolanje kadrov.

Av gust

20. V Ljubljani je začelo izhajati legalno glasilo KSJ »Enotnost«, ki je zastopala taktiko enotne fronte po sklepih III. kongresa KSJ. Izhajala je do 8. marca 1929. Uredniki France Klopčič, Albert Hlebec, Dušan Kermavner.

September

5. V Ljubljani je bil kongres Zveze delavskih žena in deklet. Komunistke so predlagale resolucijo o boju proti kapitalizmu kot največjemu sovražniku ženske enakopravnosti. Resolucija je bila sprejeta, toda pod pritiskom reformističnih voditeljev so bile komunistke izključene iz zveze.

O k t o b e r

Oktoberja je bila v Ljubljani stavka pekovskih pomočnikov, ki se je končala s polovičnim uspehom.

D e c e m b e r

18. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti Mirku Veinbergerju, Benu Jugovarju in Ludviku Fainu zaradi govorov na shodu rudarjev 18. aprila in na proslavi 1. maja v Zagorju.

Decembra je bila v okviru »Svobode« ustanovljena športna podzveza kot sestavni del kulturne in telovadne organizacije »Svoboda«.

Decembra so kmetje v Lanišću napadli financarje, ko so prišli rubit. Zaradi tega so se kmetje znašli pred sodiščem.

1926

B

J a n u a r

Januarja je bila v Julijski krajini listkovna akcija v »LLL tednu« ob obletnici smrti Lenina, Roze Luksemburg in Karla Liebknechta.

Januarja je bil v Lyonu v Franciji III. kongres Komunistične stranke Italije, ki je med drugim sklenil nadaljevati taktiko enotne fronte in odpraviti frakcionaštvo v KSI. Vodstvo partije je prevzela skupina Gramsci-Togliatti, v osrednji odbor je bil izvoljen tudi Jože Srebrnič.

F e b r u a r

14. Dva člana tržaške sekcije KSI sta bila aretirana, ko sta polagala venec z napisom »Julijski proletariat — padlim v revolucionarnem boju« na grob žrtev stavke leta 1902.

M a r e c

17. Komunisti Julijske krajine so na tajnem sestanku med drugim sklenili ustanoviti obrambne odbore delavcev in kmetov.

Marca so komunisti v Trstu ob obletnici pariške komune natisnili letak »Resnica« s protifašistično propagando.

A p r i l

17. Po šestih mesecih je v Trstu ponovno začelo izhajati »Delo« pod uredništvom Vekoslava Mokoleta. Po novem tiskovnem zakonu je list smel objavljati samo vnaprej odobrene članke.

21. Tržaška sekcija KSI je na tajnem sestanku obravnavala vprašanje o enotni fronti, o sestavi osnovnih odborov za sindikalno obrambo in osrednjega pokrajinskega odbora za delo med možicami.

28. Veljati je začel fašistični zakon o sindikatih, po katerem sme za vsako stroko obstajati v vsej državi ena sama strokovna zveza. Stavke in izprtja so bila prepovedana. Ustanovljeno je bilo posebno ministrstvo za korporacije in nacionalni svet za korporacije.

Maj

1. Delavci v Julijski krajini so proslavili delavski praznik z ilegalnimi akcijami. V Solkanu so izobesili delavski zastavi, na Vipavskem so zažgali kresove. KSI je izdala razglas »Lavoratori e lavoratrici della Venezia Giulia«.

Junij

27. Tržaška sekcija KSI, simpatizerji in člani drugih protifašističnih strank so na tajnem sestanku razpravljali o volitvah tovarniških zastopnikov, položaju sindikatov in o enotni protivojni fronti.

Avgust

12. Izšla je zadnja številka komunističnega legalnega glasila »Delo«. Dotlej je bilo zaplenjenih 16 števil s pretvezo, da razširja »tendenciozne vesti«.

September

Septembra so komunisti v Julijski krajini v tednu »komunistične propagande« izvedli listkovne akcije.

Oktober

24. Policija je aretirala več komunistov iz Trsta, Tržiča in drugih furlanskih krajev, ko so se udeležili zborovanja pri Doberdolu.
31. V Bologni je 16-letni Anteo Zamboni streljal na Mussolinija. Ta četrti neuspešen atentat je bil načrtna provokacija, ki so jo izrabili za popolno fašizacijo države.

November

- 4.—6. V okviru represalij zaradi atentata na Mussolinija v Bologni so fašisti v Gorici razdejali sedeže slovenskih kulturnih ustanov, Katoliško tiskarno in Trgovski dom. Pohištvo so sežgali na glavni ulici.
5. Zaradi atentata na Mussolinija je veliki fašistični svet pripravil osnutek zakona za zaščito države, ki je predvideval razpustitev vseh nefašističnih strank, društev in zvez in ukinitve njihovih publikacij, ponovno uvedbo smrtne kazni in policijske konfinacije, ustanovitev posebnega sodišča za zaščito države in sankcije proti političnim emigrantom.
7. Ob obletnici oktobrske revolucije so komunisti v Julijski krajini izvedli obsežno listkovno akcijo.
9. Tržaški prefekt je s posebno odločbo prepovedal izhajanje komunističnega glasila »Delo«.

Fašistična večina v italijanskem parlamentu je na začetku zasedanja izključila iz zbornice opozicionalno manjšino in izglasovala zakon za zaščito države ter smrtno kazen, ki je začel veljati 25. novembra. Opozicijski poslanci so bili večinoma konfinirani, med njimi Jože Srebrnič iz Solkana, nekateri pa so emigrirali.

December

Decembra so goriški komunisti po ukinitvi »Dela« organizirali ilegalno tiskarno v hiši Ušajevih v Gorici, kjer so na opalograf razmnoževali »Delo« in partijsko literaturo.

1927

A

Januar

23. Na volitvah v oblastno skupščino na Štajerskem sta skupini okrog »Enotnosti« (komunistična stranka) in skupina »Zedinjenje« (socialisti) nastopili s skupno kandidatno listo, za katero je glasovalo 15.000 volivcev.

Marec

Marca je bilo praznovanje »ženskega tedna« z gesli: »nikoli več vojne«, »starostno in nezgodno zavarovanje« in »ženska volilna pravica«. Shodi so bili v Lescah, Kranju, Tržiču, Jesenicah, Zalogu, Trbovljah, Hrastniku in Ljubljani.

Junij

- 4.—5. Na Kongresnem trgu v Ljubljani je bil delavski zlet, ki so ga organizirali socialisti in reformistični sindikati. Ker prireditelji niso dovolili nastopa komunističnemu govorniku, je del zborovalcev demonstrativno odšel pred Delavski dom na Turjaški trg, kjer sta govorila Sima Marković in France Klopčič.
- 5.—10. V Beogradu je bil I. kongres neodvisnih strokovnih organizacij, na katerem je 59 delegatov zastopalo v CRSOJ vključene sindikalne zveze.
26. Na občinskih volitvah v Zagorju je zmagala komunistična lista »Dekalistov«, ki je zbrala 319 ali 41% glasov ter dobila 9 odbornikov. 9. julija je bil izvoljen za župana komunist Martin Repovž.
29. Delavsko-kmetško izobraževalno društvo »Probuda« iz Doba je skupaj z ljubljanskimi komunisti priredilo izlet na Zlato polje pri Domžalah. To je bil prvi izlet na podeželje v volilni agitaciji za delavsko-kmečki republikanski blok in za širjenje komunističnih idej na kmetih.

Junija so stavkali delavci v mariborskih železniških delavnicah proti ukinitvi režijske vožnje družinskim članom železničarjev.

Julij

5. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti publicistu Ivu Grahorju, obtoženem, da je na obletnico zaloških žrtev 24. aprila položil na grob venec z napisom »KSJ žrtvam kapitala«. Zaradi pomanjkanja dokazov je bil oproščen.
- 18.—19. V tekstilni tovarni Intex v Kranju je bila stavka za povišanje mezd.
23. Na skupnem izletu jeseniških in bohinjskih delavcev v Bohinju je policija aretirala 15 delavcev, druge pa so orožniki razgnali.

Julija je na občinskih volitvah v Bohinju Delavsko-kmetški republikanski blok dobil 61 glasov in 4 odbornike.

Av gust

22. V Zagorju je bil razpuščen komunistični občinski svet in postavljen gerent.
23. V ZDA sta bila usmrčena italijanska revolucionarja Sacco in Vanzetti, ki sta bila po krivem obsojena leta 1920. Proletarci po vsem svetu so protestirali z demonstracijami.

28. Po Sloveniji so bili protestni shodi, ki jih je organiziral Delavsko-kmečki republikanski blok proti umoru Sacca in Vanzettija v ZDA.

V Zagorju je bil protestni shod zaradi razpusta občinskega sveta.

Avgusta so stavkali lesni delavci v Mariboru.

September

11. Na parlamentarnih volitvah je KSJ nastopila s socialnodemokratsko stranko na listi Delavsko-kmečkega republikanskega bloka (DKRB). Socialistična stranka Slovenije se pozivu KSJ k skupnemu nastopu ni odzvala. DKRB je dobil 9102 ali 5,2% glasov.
30. V Ljubljani se je začela stavka pekovskih pomočnikov, ki je trajala do 27. oktobra.

Oktober

2. Na volitvah v občinski svet v Ljubljani je komunistična lista DKRB dobila 392 glasov in 2 odbornika. Od prejšnjih volitev so izgubili 86 glasov.
9. Na pobudo Ženskega pokreta so priredila vsa ženska društva v Ljubljani shod, na katerem so zahtevala žensko volilno pravico, pravičnejšo socialno uredbo in svetovni mir.
16. V Zagorju je bila rudarska konferenca za obnovo strokovnega gibanja, ki je na predlog komunistov izvolila centralni akcijski odbor za obnovitev rudarskega strokovnega gibanja, iz predstavnikov vseh organizacij.
24. V Ljubljani je bil ustanovni občni zbor kluba svobodnih slovenskih književnikov. Za predsednika je bil izvoljen Bratko Kreft, za odbornika pa med drugimi tudi Tone Seliškar in Miran Jarc.
31. Višje deželno sodišče v Ljubljani je prepovedalo razpečevanje številke 41. »Enotnosti« z dne 28. X. 1927 zaradi uvodnega članka »Vedno bliže vojaški diktaturi«.

November

11. Na občinskih volitvah je lista DKRB dobila v Rušah 9 odbornikov, v Sv. Miklavžu 4, v Zgornjih Hočah 2, na Jesenicah 4 in v Kranjski gori 2 odbornika.
- 23.—24. Svet slušateljev ljubljanske univerze je sklical v avli univerzitetnega poslopja protestno zborovanje proti nameri vlade, da ukine medicinsko in tehnično fakulteto v Ljubljani. Po zborovanju je bil demonstracijski obhod po ljubljanskih ulicah, naslednji dan pa javno protestno zborovanje v unionski dvorani. V resoluciji so zborovalci zahtevali neokrnjeno univerzo.
27. Svet slušateljev ljubljanske univerze je organiziral po vsej Sloveniji protestna zborovanja proti nameravani okrnitvi slovenske univerze.
- Na občinskih volitvah v Velenju je dobila lista združenih delavcev in kmetov (DKRB) 150 glasov in 6 odbornikov, SLS pa 2 odbornika.

Novembra je bilo razpuščeno prosvetno društvo »Probuda« iz Doba pri Domžalah zaradi izleta junija 1927 in zaradi komunistične literature, ki jo je policija našla v društvenih prostorih.

December

18. Na občinskih volitvah v Mariboru je DKRB dobil 146 glasov in 1 odbornika.

Leta 1927 je izšla v Ljubljani mednarodna revija nove umetnosti »Tank«, ki jo je uredil Ferdo Delak. V njej so sodelovali progresivni pisci iz evropskih in azijskih dežel. Izšli sta 2 številki v nakladi 1200 izvodov.

1927

B

Januar

1. KSI je začela ilegalno izdajati svoje osrednje glasilo »L'Unità«. Tiskali so ga v raznih krajih v Italiji in v inozemstvu.
4. Reformistično vodstvo Splošne konfederacije dela (CGL) je razpustilo konfederacijo zaradi fašističnega sistema korporacij.

Januarja so komunistični mladinci v ulici Udine v Trstu organizirali ilegalno tiskarno.

Februar

1. V Rimu je začelo delovati Posebno sodišče za zaščito države, ki je do leta 1943 obsodilo 4554 oseb na skupno 27.735 let zapora, 42 oseb pa na smrt. Od tega je bilo 34 smrtnih kazni in 6400 let zapora izrečenih proti 700 antifašistom iz Julijske krajine.

Marec

Marca je bila v Trstu ustanovljena ilegalna konfederacija dela kot sestavni del ilegalne Splošne konfederacije dela v Italiji, ki so jo po razpustu ponovno vzpostavili komunisti 20. februarja 1927.

Marca je KSI začela tiskati svoje glasilo »Lo stato operaio« v Parizu, kjer je izhajalo do leta 1939.

Marca je bila v inozemstvu ustanovljena protifašistična organizacija Concentrazione d'azione antifascista, v katero so vstopili socialisti, republikanci in druge protifašistične struje v emigraciji.

April

7. Kraljeva odredba o spremembi priimkov, uveljavljena 1926 za južno Tirolsko, je bila raztegnjena na Julijsko krajino. V naslednjih letih je bila večina slovenskih priimkov poitalijančena.

Maj

1. Komunistični mladinci iz Trsta so v ilegalni tiskarni v Sesljanu natisnili letake in rdeče zastavice za proslavo delavskega praznika.
15. Kmetje iz Št. Petra na Krasu so z orožjem napadli fašistično patroljo, ki je preiskovala stanovanja, da bi odkrila organizacijo komunistov in kmečke obrambe. Ranjen je bil fašistični miličnik.

Junij

6. Posebno sodišče je obsodilo tri komuniste iz Pirana na 6 do 7 in pol leta zapora, ker so razširjali partijsko literaturo.
12. Na konferenci pokrajinskih tajnikov fašistične stranke iz Julijske krajine v Trstu so sklenili ukiniti slovensko-hrvaška društva in poslednje manjšinske pravice Slovencev in Hrvatov v obmejnih pokrajinah.
25. Posebno sodišče je obsodilo dva delavca, vsakega na leto dni zapora, ker sta aprila 1927 razširjala po podjetjih v Trstu letake in list »Battaglie sindacali«.
30. Posebno sodišče je obsodilo Štefana Lebna iz Slivja na 5 let in pol zapora, ker je januarja 1927 razširjal ilegalno »Delo«.

Julij

6. Prefekti obmejnih pokrajin so na konferenci v Rimu potrdili sklepe fašističnih tajnikov z 12. junija. Sledila je ukinitvev zadnjih razredov slovensko-hrvaških šol, razpust vseh slovanskih društev, prepoved izhajanja listov, vključitev mladine v fašistično organizacijo »Balilla« in izročitev premoženja slovanskih gospodarskih ustanov fašističnim ustanovam.

Poleti je bila ilegalna partijska tehnika na Goriškem preseljena iz Rafuta v Solkan k Peršonovim, kjer je delala do maja 1928.

Avgust

Avgusta so se odborniki razpuščene Zveze mladinskih društev in Zveze prosvetnih društev ilegalno sestali na Nanosu in ustanovili tajno protifašistično organizacijo TIGR. Dogovorili so se o protifašističnih propagandnih manifestacijah z izleti, uničevanju fašističnih raznarodovalnih ustanov in o izdajanju ilegalnega glasila, da bi opozorili svetovno javnost na vprašanje slovanske manjšine v Italiji.

Avgusta je bila v ladjedelnici Sv. Marka v Trstu protestna stavka proti usmrtitvi Sacca in Vanzettija v ZDA.

November

28. Člani ilegalne protifašistične narodnjaške organizacije so izvedli svojo prvo akcijo s požigom raznarodovalnega otroškega rekreacijskega doma na Proseku.
30. Posebno sodišče je obsodilo Viljema Zimica iz Žage na 7 let in pol zapora zaradi sodelovanja pri trosilni in napisni akciji na Trziškem marca 1927.

December

Decembra je izšla prva številka »Borbe«, ilegalnega glasila narodnjaške organizacije TIGR v Julijski krajini.

1928

A

Januar

1. V Ljubljani je začela izhajati revija krščanske socialistične mladine »Ogenj«, ki je nasprotovala politiki vodstva SLS. Izhajala je do decembra 1931.

22. V Ljubljani je bil občni zbor splošne delavske kulturne zveze »Svoboda«, ki je bila reorganizirana v telovadno, dramsko, pevsko, godbeno in športno podzvezo.

Februar

- 4.—5. V Ljubljani je bil kongres Zedinjenih delavskih strokovnih zvez Jugoslavije za Slovenijo — URSSJ.
12. V Ljubljani je bila konferenca športnih sekcij »Svobode« in ljubljanskega delavskega športnega kluba. Ustanovljena je bila športna podzveza »Svobode«.
19. V Ljubljani je bil delavski protestni shod proti ukinitvi zaščite stanovanjskih najemnikov.
- 25.—26. V Zagrebu je bila osma konferenca mestne partijske organizacije. Večina delegatov je potrdila protifrakcijsko stališče Josipa Broza in se odločila za boj proti frakcionaštvu. Novi komite je izvolil za sekretarja MK KSJ za Zagreb Josipa Broza. To je bil prvi odkrit obračun proletarskega jedra v partiji s frakcionaštvom.

Marec

21. Policija je prepovedala Klub neodvisnih akademikov ljubljanske univerze.
25. Po Sloveniji so bili ženski shodi ob praznovanju mednarodnega ženskega dne z gesli: za mir, za zaščito mater in otrok, za pobijanje prostitucije, za zaščito stanovanjskih najemnikov, za žensko volilno pravico.
29. Na sestanku zastopnikov KSJ (dekalisti), oblastnega odbora SSJ in Strokovne komisije so sklenili, da bodo enotno proslavili 1. maj. Izvolili so prvomajski odbor, da pripravi načrt in pritegne k skupni akciji še »Svobodo«, Zvezo delavskih žena in deklet in grafičarje.

April

22. Dekalisti so organizirali množično proslavo na grobovih žrtev pokola na Zaloški cesti. Govorili so Anton Hlebec, Andrej Čanžek, Matija Gorenc in Pavla Kastrin.
26. Ministrstvo notranjih zadev je izdalo odlok o strogi pripravljenosti upravnih in policijskih oblasti od 30. aprila do 2. maja zaradi praznovanja 1. maja.
30. V ljubljanskem narodnem gledališču je prvič nastopilo društvo »Delavski oder« z Golouhovo »Krizo« v režiji Bratka Krefta. Predstavo so zaključili s petjem Internationale in z razvitjem rdeče zastave. Kasneje so igrali »Krizo« še dvakrat, nakar so njeno uprizorjanje prepovedali.

Aprila je izvršni komite KI sklical posvetovanje voditeljev KSJ, ki je odobrilo odprto pismo IK KI članom KSJ o protifrakcijskem boju. Dotedanje vodstvo KSJ je bilo odstavljeno in ustanovljen tričlanski začasni politbiro CK z Djuro Djakovičem, ki je dobil nalogo organizirati med članstvom razpravo o odprtem pismu in pripraviti IV. kongres KSJ.

Maj

1. Proslave 1. maja so bile strogo omejene.
- V tovarni »Titan« v Kamniku se je začelo mezdo gibanje.

13. Policija je prepovedala komunistični shod v Mestnem domu v Ljubljani, ki je nameraval obravnavati stanovanjsko vprašanje, novo uredbo za delovni čas in nasilje v policijskih zaporih.
- 28.—31. V Beogradu so bile protiimperialistične demonstracije delavske in študentske mladine proti ratifikaciji nettunskih konvencij med SHS in Italijo, ki so se končale s krvavim spopadom s policijo.
31. V Ljubljani je bilo protestno zborovanje študentov zaradi napada policije na demonstrante v Beogradu. Na zborovanju so razglasili 3-dnevno stavko. Ker je skupina študentov po zborovanju sežgala na univerzitetnem balkonu lepak z napisom »nettunske konvencije« in italijansko zastavo, je policija vdrla na avtonomna univerzitetna tla in se spopadla s študenti. Na intervencijo univerzitetne uprave je policija odstopila.

Junij

3. Zveza metalurških delavcev Jugoslavije in Strokovna komisija sta v Kamniku sklicali shod, da bi razpravljali o stališču do kolektivne pogodbe. Shod je bil prepovedan, ker je bilo delavstvo v Titanu še vedno v mezdnem gibanju.
13. V tovarni Titan v Kamniku se je začela stavka, ker je podjetje odklonilo delavske zahteve v mezdnem boju. Stavka je trajala skoraj 3 mesece in se končala brez uspeha.
28. Ob 20. uri je začela splošna stavka steklarskih delavcev v steklarnah v Hrastniku, Zagorju, Rogaški Slatini in Paračinu (že od 23.), ki se je končala 25. oktobra z uspehom.
30. V Beljaku je bila dvodnevna proslava 10-letnice avstrijske »Svobode« (Freiheit), ki se je je udeležilo tudi 140 Svobodašev iz Ljubljane, z Jesenic, Javornika in iz Lesc ter jeseniška kovinarska godba.

Julij

8. V Kamniku je društvo »Solidarnost« razvilo društveni prapor; na slovesnosti so bili delavski zastopniki iz vse Slovenije.
10. Na seji ljubljanskega občinskega sveta je dr. Milan Lemež v imenu delavsko-kmečkega republikanskega bloka v posebni izjavi obsodil atentat v narodni skupščini in predlagal, naj občinski svet sprejme tozadevno deklaracijo.

Avgust

13. Narodna skupščina je kljub odporu javnosti ratificirala nettunske konvencije, s katerimi je kraljevina SHS popustila Italiji glede ekonomskih in političnih pravic v zvezi s priključitvijo Reke.
- 16.—17. V vevški papirnici je bila 48-urna stavka, ki se je končala brez uspeha.
17. V Moskvi se je začel VI. kongres Komunistične internacionale, ki je trajal do 1. septembra. Sprejel je program KI.
- Avgusta je bila v Ptujju ustanovljena prva partijska celica v železniških delavnicah. Ustanovil jo je dr. Jože Potrč.

Avgusta so bile aretacije komunistov v vseh večjih krajih Jugoslavije, v Sloveniji pa na Jesenicah, v Zagorju, Dobu, Litiji, Trbovljah, Hrastniku in Ljubljani.

Avgusta je izšla v Zagrebu brošura »Glavnjaća kao sistem« Rajka Jovanovića s predgovorom Miroslava Krleže.

September

2. V Ljubljani so brivski pomočniki demonstrirali proti podaljševanju delovnega časa med jesenskim veleseljmom: Policija je aretirala 21 demonstrantov. Ker je bil organizator demonstracije tajnik brivske strokovne organizacije Matija Gorenc odpuščen iz službe, so bile po vsej Sloveniji protestne akcije.
3. Strokovna komisija je organizirala splošno stavko proti podaljševanju delovnega časa, ki je zajela 5000 ljubljanskih delavcev. Med stavko je bil v Mestnem domu shod stavkajočih in ulične demonstracije.
16. Na občinskih volitvah v Loki pri Zidanem mostu je lista DKRB dobila 176 glasov in 8 odbornikov.

Oktober

7. Na Jesenicah je bila svečana proslava 10-letnice »Svobode«, ki so se je udeležili tudi Svobodaši iz Beljaka.

November

6. V Dresdenu je bil IV. kongres KSJ, ki se ga je udeležilo 22 delegatov. Kongres je z odpravo frakcij začasno vzpostavil enotnost partije in opozoril na bližajočo se diktaturo v Jugoslaviji. Izvolil je novo vodstvo iz pretežno industrijskih delavcev, za organizacijskega sekretarja pa Djura Djakovića.
11. Širši odbor »Svobode« je sklenil izdajati glasilo »Svoboda«. Ob 10-letnici Cankarjeve smrti in 50-letnici rojstva je sklenil ustanoviti založbo Cankarjeva družba skupaj z razrednimi strokovnimi organizacijami.
12. Policija se je spopadla s študenti na poti z univerze v Union, kjer je bilo napovedano zborovanje ob osmi obletnici rapalske pogodbe. Študentje so nato demonstrirali pred nekim italijanskim poslopjem.
13. Zjutraj je bil na Golovcu tajen zbor komunistov, ki se ga je udeležilo okrog 40 članov KSJ in simpatizerjev. O oktobrski revoluciji sta govorila Josip Šenica in Ivan Zver.
Ob 11. obletnici oktobrske revolucije je bila v Ljubljani ulična demonstracija komunistične mladine, ki je v sprevedu nosila po mestu rdečo zastavo. Demonstrante sta na Miklošičevi cesti napadli in razgnali policija in žandarmerija.
25. Na sestanku neodvisnih akademikov so izvolili pripravljalni odbor, ki naj bi izdelal pravila za nov klub svobodnih akademikov.

December

- 24.—25. V Jaršah pri Ljubljani je bila pokrajinska konferenca KSJ za Slovenijo, ki se je je udeležilo okrog 25 delegatov. Na konferenci so konkretizirali sklepe IV. kongresa KSJ in poudarili nujnost borbenih akcij proletariata proti nevarnosti odkrite diktature. Konferenca je izvolila nov pokrajinski komite, v katerem so imeli večino delavci.

Decembra je začela izhajati »Svobodna mladina«, mesečnik za sodobna slovenska kulturna vprašanja. Nadaljevala je delo in tradicije »Mladine«. Na začetku šestojanuarske diktature je prenehala izhajati.

1928

B

Januar

Januarja so ustanovili v Trstu izvršni odbor ilegalne protifašistične narodnjaške organizacije »Borba«.

Marec

8. Izšel je kraljevi odlok, da starši ne smejo dajati novorojenim imen, »ki bi žalila narodni čut«. Slovenski otroci so odtlej smeli nositi samo italijanska imena.
 26. Goriško sodišče je obsodilo tri Slovence iz Idrijskega pri Kobaridu na 1 leto in 6 mesecev zapora, ker so 19. marca ponoči premazali slike Mussolinija na zidovih v Idrijskem.
 30. Posebno sodišče je obsodilo Franca Pleginka iz Škednja na 4 leta zapora zaradi prvomajske trosilne akcije leta 1927.
- Marca je policija aretirala kurirja ilegalne organizacije TIGR, ko je prenašal protifašistični tisk čez mejo, sledile so aretacije drugih narodnjakov na Goriškem.

April

8. Člani ilegalne narodnjaške organizacije »Borba« so ponoči zažgali šolo na Proseku.

Maj

3. Ponoči so člani ilegalne narodnjaške organizacije zažgali šolo na Katinari v Trstu.
29. Člani ilegalne organizacije TIGR so zažgali otroški vrtec v Tolminu.

Junij

4. Posebno sodišče v Rimu je obsodilo devetnajst voditeljev Komunistične stranke Italije na 5 do 22 let zapora. Sekretar KSI Gramsci je bil obsojen na 20 let.
27. Posebno sodišče v Rimu je obsodilo vodilne člane KSI za Julijsko krajino Leopolda Gasperinija in Elia Negrija na 7 let in 8 mesecev, Bartola Petronia pa na 4 leta in 11 mesecev zapora.

Av gust

6. Člani ilegalne organizacije TIGR so požgali otroški vrtec v Štorjah.
27. V gozdu na Kuclju je bila partijska konferenca za Goriško in Furlanijo, ki je razpravljala o poživitvi komunistične dejavnosti in o organizaciji med kmeti.
28. Komunistični mladinec Lojze Bergant je ponoči v Gorici ustrelil fašističnega ovaduha Kogejja, na begu pa še fašističnega miličnika in sam padel. Sledile so aretacije petdesetih goriških komunistov in narodnjakov.
29. Ponoči so člani ilegalne organizacije TIGR drugič zažgali rekreacijski dom na Proseku.

September

26. Posebno sodišče je obsodilo pet komunistov iz Trsta na 2 do 5 let zapora; aretirani so bili v oktobru 1927 ob odkritju ilegalne tiskarne. Štirje obtoženci so bili oproščeni.

November

22. Posebno sodišče je obsodilo tri tržaške komuniste na 2 do 5 let zapora, ker so februarja 1928 propagirali vstop v ilegalno Splošno konfederacijo dela.

December

26. Posebno sodišče je obsodilo pet komunistov iz Trsta na 2 do 5 let zapora; aretirani so bili v oktobru 1927 ob odkritju ilegalne tiskarne. Štirje obtoženci so bili oproščeni.

1929

A

Januar

1. V Ljubljani je začel izhajati mesečnik delavske kulturne in telovadne organizacije »Svoboda«. Izhajal je do decembra 1936.
6. Kralj Aleksander je uvedel diktaturo v Jugoslaviji s tem, da je razpustil narodno skupščino in razveljavil ustavo iz leta 1921. Na podlagi zakona o kraljevi oblasti in vrhovni državni upravi je postal nosilec vse oblasti v državi. Na ljudstvo se je obrnil s posebno proklamacijo. Sprejet je bil tudi odlok o razpustu občinskih in oblastnih samouprav. Razširjen je bil zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi in poostren zakon o tisku.
11. Z odlokom ministra notranjih zadev je bilo prepovedano delo Centralnemu delavskemu sindikalnemu svetu Jugoslavije in vsem organizacijam neodvisnih sindikatov, ki so bile včlanjene v CRSOJ.
- 13.—16. Po Sloveniji je bil razširjen letak pokrajinskega komiteja KSJ za Slovenijo »Proti vojaško-fašistični diktaturi«. To je bil v Sloveniji prvi odgovor diktaturi.

26. Razpuščena je bila Socialistična stranka Jugoslavije.

Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti Jožetu Gregorčiču in 10 članom jeseniške »Svobode«, ker so v delavski telovadni enoti »Svoboda« pripravljali vaje na melodijo Internacionale. Zaradi pomanjkanja dokazov so bili oproščeni.

Februar

26. Pred deželnim sodiščem v Ljubljani je bila razprava proti skupini članov SKOJ zaradi udeležbe na demonstraciji 13. XI. 1928 v Ljubljani.

Marec

1. Ustanovni občni zbor delavske založbe Cankarjeva družba. V odbor sta bila izvoljena tudi komunista Lovro Kuhar in Bratko Kreft.

April

- 5.—6. Po Sloveniji so bili razširjeni letaki proti režimu in kralju, ki so pozivali na oboroženo revolucionarno borbo za zrušitev absolutističnega režima, za oblast delavcev in kmetov.
17. Notranje ministrstvo je s posebnim odlokom prepovedalo praznovanje 1. maja.
21. V gramozni jami ob Linhartovi cesti je bilo tajno zborovanje komunistov, posvečeno obletnici krvavih dogodkov na Zaloški cesti.
25. Pri vasi Sv. Duh na jugoslovansko-avstrijski meji so orožniki zahrbtno ubili organizacijskega sekretarja CK KPJ Djura Djakovića in sekretarja Rdeče pomoči Nikolo Hečimovića.

Maj

- 2.—4. Zaradi napisne akcije v predmestju Ljubljane sta bila aretirana dva komunistična mladince.
12. V Ljubljani je bil kongres Zveze delavsko-prosvetnih društev »Svoboda«.
- 21.—22. V Šiški in v Zeleni jami v Ljubljani so bili razširjeni letaki PK KSJ in PK SKOJ z naslovom »Djuro Djaković in Nikola Hečimović«.
- 25.—26. Aretirani so bili člani pokrajinskega vodstva partije Ivan Zver, Ernest Tomc in Drago Gustinčič, osumljeni, da so se udeležili 25. maja sestanka v Taškarjevem borštu pri Tomačevem.

Junij

18. Pred okrožnim sodiščem v Celju je bil obsojen Ladislav Goršek, rudar iz Hrastnika na dve leti zapora zaradi delovanja v komunistični organizaciji.
 - 26.—27. Na Selu, v Vodmatu in v Rožni dolini v Ljubljani so bili razširjeni letaki PK KSJ in SKOJ »Delavci, kmetje in zatirani narodi — združite se« s pozivom na oborožen upor.
- Junija so bili ob proslavi 10-letnice ljubljanske univerze razširjeni komunistični letaki. Policija je izvedla hišno preiskavo pri študentih, ki so bili znani kot komunisti oziroma levičarji.

Julij

7. Pri mostu na Črnučah pri Ljubljani je bila partijska konferenca za Ljubljano, ki ji je prisostvoval tudi organizacijski sekretar biroja CK KSJ Viktor Koleča. Izvolili so nov mestni komite KSJ.
16. Pred celjskim sodiščem je bila razprava proti 12 komunistom, obtoženim komunistične propagande, snovanja partijske celice in Rdeče pomoči. Vsi so bili obsojeni.
24. Mariborsko sodišče je obsodilo 4 komuniste zaradi suma komunistične propagande in članstva v komiteju komunistične stranke.
27. Po ljubljanskih ulicah so komunisti raztrosili letake »Prvi avgust mednarodni protivojni dan«, ki so pozivali na revolucionarno borbo proti kapitalističnemu režimu. Istočasno so trosili tudi letake, posvečene padlim sekretarjem SKOJ v Samoboru.

28.—29. V Ljubljani je bila napisna in listkovna akcija za 1. avgust, mednarodni protivojni dan.

31. Na večer pred 1. avgustom so komunisti izstrelili rakete na Rožniku in na Ljubljanskem gradu.

Avgust

29. Pokrajinska strokovna trojka, partijski organ za delo s sindikati po uvedbi diktature, je izdala letak s pozivom na slovenske delavce, da se pridružijo revolucionarnemu strokovnemu gibanju in da kljub prepovedi ustanavljajo podružnice revolucionarnega strokovnega gibanja.

Avgusta in septembra je Strokovna komisija organizirala po Sloveniji 35 delavskih zborovanj s socialno-ekonomskimi zahtevami.

September

6.—7. Pokrajinska trojka revolucionarnih strokovnih organizacij je izdala letak »Za obnovo strokovnega gibanja«.

16.—18. V žičarni jeseniške železarne so stavkali delavci, ker podjetje ni ugodilo ekonomskim zahtevam.

Septembra se je začelo v revirjih TPD mezdno gibanje zaradi slabih ekonomskih razmer med rudarji v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju, Hudi jami in v Laškem;

21. oktobra je bila sklenjena kolektivna pogodba.

Oktober

4. Izšel je zakon o razdelitvi države na nova upravna področja — banovine. Dotedanji naziv Kraljevine SHS je bil spremenjen v Kraljevino Jugoslavijo.

Oktober je bil na Dunaju plenum CK KSJ, ki je odobril dotedanjo politiko CK KSJ in poudaril, da se revolucionarni položaj v Jugoslaviji zaostruje, da je treba preiti iz obrambe v napad in pripravljati partijo in množice na oborožen boj.

November

4. Pokrajinski komite KSJ in PK SKOJ sta ob 12. obletnici oktobrske revolucije izdala letak, ki je pozival na oborožen odpor proti diktaturi. V zvezi s širjenjem teh letakov je policija aretirala komunistične mladince iz Most pri Ljubljani.

6. Na Ljubljanskem gradu in na Rožniku so komunisti ob proslavljanju obletnice oktobrske revolucije izstrelili rakete. V zvezi s tem je bilo aretiranih več mladincev, med njimi Maks Stermecki, član PK SKOJ.

8. Policija je na poljanski gimnaziji v Ljubljani aretirala Borisa Kidriča zaradi komunističnega delovanja. Sledile so aretacije okrog 30 srednješolcev, med njimi Edvarda Kardelja, Toneta Tomšiča, Vlada Kozaka.

Novembra je bila v Ljubljani prva ilegalna sindikalna konferenca neodvisnih revolucionarnih sindikatov. Sprejela je statut in poslala pismo vsem članom KSJ, da morajo biti člani svojih sindikalnih organizacij in najaktivneje sodelovati v njihovem delu in bojih.

December

1. Delavski oder »Svobode« je v Ljubljani uprizoril Tolstojevo »Vstajenje« v režiji Bratka Krefta.

V Ljubljani je bila ustanovljena podružnica delavskega društva »Priatelj prirode«. V odboru podružnice je bil tudi dr. Henrik Tuma.

31. Policijsko ravnateljstvo je prepovedalo delovanje telovadnih enot »Svobode«, ker se niso vključile v državno telovadno organizacijo, Sokol kraljevine Jugoslavije, ki je bila ustanovljena 4. XII. 1929.

1929

B

Marec

20. Člani ilegalne narodnjaške organizacije TIGR so raztrosili letake s pozivom na bojkot fašističnega plebiscita.
24. V Italiji je bil namesto dotedanjih parlamentarnih volitev plebiscit za fašistično vladavino. Pozitivnih odgovorov je bilo 8 in pol milijona, negativnih pa 136.000. Komunisti v Julijski krajini so z letaki pozivali prebivalce, da glasujejo proti, na poziv TIGR in protifašistične koncentracije pa je mnogo volivcev plebiscit bojkotiralo.

April

27. V tujini je bil kongres italijanske Protifašistične koncentracije, ki je med drugim obravnaval vprašanje narodnostnih manjšin v Italiji in sprejel resolucijo o rešitvi vprašanja z reformami.

Maj

11. Posebno sodišče je obsodilo prvo skupino šestih komunistov z Goriške na 2 do 30 let zapore zaradi atentata na izdajalca Kogejca v avgustu 1928.
16. Posebno sodišče je obsodilo drugo skupino osmih komunistov z Goriške na 3 do 5 let zapore zaradi atentata na izdajalca Kogejca.
17. Posebno sodišče je obsodilo tretjo skupino sedmih goriških komunistov na 3 do 5 let zapore zaradi atentata na izdajalca Kogejca. Dva obtoženca sta bila oproščena.

Julij

6. Člani ilegalne narodnjaške organizacije so ponoči minirali smodnišnico pri Proseku.

Av gust

1. Po navodilih CK KSI so tudi komunisti na Goriškem organizirali obsežno protivno manifestacijo. Zažgali so kresove in bengalične ognje, izobesili rdeče zastave in trosili propagandne letake. Hkrati so pobirali denarne prispevke »il soldo contro la guerra« in »il soldo per la rivoluzione«.

September

26. Člani TIGR so zažgali šolo v Škrbini.

Oktober

16. Posebno sodišče je obsodilo štiri istrske narodnjake na 30 let zapora, Vladimira Gortana pa na smrt, ker so 24. marca, ko je bil plebiscit, streljali, da bi odvrnili volivce od glasovanja in eñega po nesreči ubili.

Oktoberja je bila v Lyonu v Franciji konferenca italijanske ilegalne sindikalne organizacije. Vodstvo KSI je ob tej priliki razpravljalo z delegati iz Julijske krajine o narodnostnem vprašanju in o sodelovanju s slovenskimi narodnjaki.

Oktoberja je ilegalna narodnjaška organizacija v Trstu po ustrelitvi Vladimira Gortana organizirala napisne akcije z gesli »Slava Vladimiru Gortanu« in »Smrt Musso-liniju«.

November

7. Ob obletnici oktobrske revolucije je bila v Julijski krajini obsežna listkovna akcija, čemur so sledile aretacije petindvajsetih komunistov in protifašistov z Goriškega.

CGL	— Confederazione Generale del Lavoro (Splošna konfederacija dela)
CRSOJ	— Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije
CRSVJ	— Centralno radničko sindikalno veče Jugoslavije
DKRB	— Delavsko kmetski republikanski blok
DSSS	— Delavka socialistična stranka za Slovenijo
GRS	— Glavni radnički savez
IO KI	— Izvršni odbor Komunistične internacionale
ISS	— Italijanska socialistična stranka
JDS	— Jugoslovanska demokratska stranka
JSDS	— Jugoslovanska socialno demokratska stranka
JSZ	— Jugoslovanska strokovna zveza
KDZ	— Kmetsko-delavska zadruga
KI	— Komunistična internacionala
KID	— Kranjska industrijska družba
KMI	— Komunistična mladinska internacionala
KSI	— Komunistična stranka Italije
KSJ	— Komunistična stranka Jugoslavije
MSOJ	— Medjusavezni sindikalni odbor Jugoslavije
NDSJ	— Neodvisna delavska stranka Jugoslavije
NRPJ	— Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NSZ	— Narodno strokovna zveza
ORS	— Opšti radnički savez
PAČ	— Proletarske akcijske čete
SDSJ (k)	— Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov)
SKOJ	— Savez komunistične mladine Jugoslavije
SLS	— Slovenska ljudska stranka
SMRJ	— Savez metalskih radnika Jugoslavije
SROJ	— Savez radničke omladine Jugoslavije
SSJ	— Socialistična stranka Jugoslavije
TIGR	— Trst, Istra, Gorica, Reka
TPD	— Trboveljska premogokopna družba
URSSJ	— Udruženi radnički sindikalni savez Jugoslavije
ZDL	— Zveza delovnega ljudstva
ZDMJ	— Zveza delavske mladine Jugoslavije
ZDZID	— Zveza delavskih žena in deklet
ZRD	— Zveza rudarskih delavcev

PREGLED ENOT NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE SLOVENIJE IN NJIHOVEGA POVELJNIŠKEGA KADRA

III.

OD USTANOVITVE OPERATIVNIH CON DECEMBRA 1942 DO USTANOVITVE PRVIH DVEH DIVIZIJ JULIJA 1943

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki je bilo imenovano z odlokom izvršnega odbora OF 1. oktobra 1942 (komandant *Ivan Maček-Jernej Posavec*, politkomisar *Boris Kidrič-Peter Kalan*, namestnik komandanta *Jaka Avšič-Branko Hrast*, organizator strokovne vojaške izgradnje čet in poveljniškega kadra *ing. Edo Mihevc-Dore Trdina*, pomočniki politkomisarja *dr. Jože Brilej-Bolko Brezar*, *Štefan Pavšič-Jurij Dobravc*, *Lojze Vrhovec-Slavko Grum*),¹ je delovalo v tem sestavu do konca maja 1943.

Na seji izvršnega odbora OF 20. maja oziroma 23. maja 1943, ko se je seja nadaljevala, je sekretar izvršnega odbora OF Boris Kidrič predlagal reorganizacijo glavnega štaba. Reorganizacija je bila organizacijska in kadrovska. Namesto dotedanjih treh pomočnikov političnega komisarja, ki so predstavljali v bistvu tri najbolj množične skupine v partizanih in Osvobodilni fronti — komuniste, krščanske socialiste in Sokole — je bilo sprejeto, da se imenuje samo en namestnik političnega komisarja, namesto dosedanjega »organizatorja strokovne vojaške izgradnje čet in poveljniškega kadra« pa je bil imenovan načelnik štaba. Komandant in njegov namestnik sta bila še nadalje *Ivan Maček* in *Jaka Avšič*. Za politkomisarja je bil postavljen *Boris Kraigher-Janez*, za njegovega namestnika *Ivan Kavčič-Nande Kovač*, za načelnika štaba pa *Milovan Šaranović*.²

Dne 13. julija 1943 je prišlo še do zamenjave komandanta. Na seji izvršnega odbora OF je bilo predlagano, da se na mesto dosedanjega komandanta Ivana Mačka, ki je dobil novo nalogo v centralnem komiteju KPS, postavi dotedanji komandant štajerske operativne cone *Franc Rozman-Stane*.³

Karakteristično za glavni štab do maja 1943 je bilo, da je imel politično-organizacijski značaj, za operativno vodstvo brigad in odredov pa so bile od decembra 1942 operativne cone.

Ob ustanovitvi operativnih con je imelo glavno poveljstvo tri referente — *sanitetnega referenta, intendanta in obveščevalca*. Sanitetni referent je bil *dr. Rudolf Obračunč-Cedrik*, intendant *Karel Poljanšek-Marko* in obveščevalec *Jože Mazovec-Tine Dolgan*.⁴ Dne 12. januarja 1943 je izvršni odbor OF uvedel funkcijo *verskih referentov*. Za verskega referenta pri glavnem poveljstvu je bil postavljen *dr. Metod*

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Borbe v Sloveniji 1942, del VI, knjiga 4, dok. št. 49, str. 147. (Citiram: Zbornik VI.)

² Zapisniki sej IOOF v arhivu IZDG, fasc. 432.

³ Prav tam.

⁴ Sonja Reisp, Organizacijski sestav glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ter dejavnost oddelkov glavnega štaba (rokopis v arhivu IZDG v Ljubljani).

Mikuž.⁵ Dne 17. februarja 1943 se je pri glavnem štabu (januarja 1943 se namreč glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet preimenuje v glavni štab narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije) formiral *glavni obveščevalni center (GOC)*. Za načelnika je bil imenovan *Tone Pirjevec-Marko Belin*.⁶

V začetku junija 1943 je odšel na Hrvaško Edvard Kardelj, kjer je poleg drugega proučeval tudi delo njenega glavnega štaba. Že 18. junija je slovenskemu glavnemu štabu predlagal reorganizacijo. Glavni štab naj bi imel tri osnovne oddelke, ti pa odseke:

I. oddelek: operativni z odseki: 1. operativni odsek — priprava načrtov, neposredno operacije; 2. vojaško kadrovski odsek — karakteristike, razpored, strokovna vzgoja kadrov; 3. inženirski odsek — pionirji, minerji, organizacija minerskih in drugih grup v vojski, artilerija, minometalci itd.; 4. odsek za zveze — kurirske linije, radio, telefon itd.; pri tem je pripomnil, da tamkajšnje izkušnje dokazujejo, da naši vojaki v Sloveniji precej grešijo, ker ne uporabljajo telefona.

II. oddelek: organizacijski z odseki: 1. intendatura (to je ekonomski odsek); 2. sanitetni odsek; 3. tehnični odsek — delavnice, skladišča, orožje; 4. odsek za vojaško oblast v zaledju — narodna zaščita, partizanske straže itd.; 5. statistični in propagandni odsek.

III. oddelek: obveščevalni — kontraobveščevalni z odsekom: 1. obveščevalni odsek; 2. kontraobveščevalni odsek.⁷

Dne 21. junija 1943 je glavni štab formiral *ekonomski* odsek z nalogo, da skrbi za prehrano in opremo partizanske vojske. Za vodjo je bil imenovan *Josip Draksler-Povh*.⁸

Naloga glavnega štaba je bila, da se reorganizira v vojno-operativni organ. Na osnovi tega so bili v juliju, avgustu in septembru formirani operativni, organizacijski in obveščevalni oddelek in potrebni odseki. S to reorganizacijo se je glavni štab usposobil za samostojno vodenje podrejenih enot.

Dolenjska

Doslenjska operativna cona je bila ustanovljena 7. dec. 1942. Za komandanta je bil imenovan *Milovan Šaranovič*, za politkomisarja pa *dr. Jože Brilej-Bolko Brezar*. Cona je operativno zavzemala ozemlje »Dolenjske in Bele krajine, to je teritorij med nemško in hrvaško mejo, preko Kolpe—Kočevski Rog—Mala gora—Grosuplje—Ljubljana—nemška meja«. V njenem sestavu so bile udarna brigada Matija Gubec, udarna brigada Ivan Cankar, udarna brigada Tone Tomšič, Zapadnodolenjski odred in Vzhodnodolenjski odred.⁹

Dne 26. decembra 1942 je izdalo glavno poveljstvo odredbo o sestavu con, brigad in odredov. S to odredbo je ostal komandant nadalje *Milovan Šaranovič*, za politkomisarja je bil imenovan *Viktor Avbelj-Rudi Hrast*, dotedanji politkomisar Gubčeve brigade, in za namestnika komandanta *Lado Ambrožič-Jure Novljan*, dotedanji komandant Gubčeve brigade.¹⁰ Namestnik politkomisarja *Dušan Majcen-Nedeljko* je bil imenovan šele maja 1943, načelnik štaba je postal po prihodu s Štajerske januarja 1943 *Janko Sekirnik-Simon* in ostal na položaju do imenovanja za komandanta I. bataljona Gubčeve brigade, nato pa *Rado Pehaček*, obveščevalec pa od februarja 1943 *Jože Prijatelj-Slobodan* do 4. aprila 1943, nato pa *Franc Krese-Čoban*.¹¹

Istočasno se je spremenil tudi sestav enot, ki so sestavljale dolenjsko operativno cono. Iz nje bi morala odpasti Tomšičeva brigada ter se vključiti v notranjsko operativno cono.

⁵ Arhiv IZDG v Ljubljani.

⁶ Prav tam.

⁷ Zbornik II/9, dok. št. 282, str. 391.

⁸ Arhiv IZDG v Ljubljani.

⁹ Zbornik VI/4, dok. št. 143, str. 398.

¹⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 382.

¹¹ Lado Ambrožič, Viktor Avbelj, Ivan Ferlež in Ludvik Smrekar, ustni vir.

Novo imenovana politični komisar Viktor Avbelj in namestnik komandanta Lado Ambrožič sta okrog 10. januarja 1943 nastopila novi dolžnosti.¹² Tomšičeva brigada, ki bi se morala vključiti v notranjsko operativno cono (do tedaj je operirala na področju grosupeljskega in stiškega okrožja, njen II. bataljon pa je ščitil bazo glavnega poveljstva v bližini Podlipoglavca), pa je z odredbo glavnega poveljstva dne 12. januarja še nadalje ostala v sestavu dolensjske operativne cone.¹³

Ko je bil 23. maja 1943 na seji IOOF postavljen dotodanji komandant Milovan Šaranović za načelnika glavnega štaba NOV in PO Slovenije, je bil imenovan za komandanta *Lado Ambrožič*, za namestnika komandanta pa *Dragan Jevtić*, dotodanji komandant Cankarjeve brigade.

Konec maja se je dolensjska operativna cona razdelila na dve operativni skupini. Prvo je vodil komandant dolensjske operativne cone *Lado Ambrožič*, drugo pa načelnik štaba *Rado Pehaček*.¹⁴

Z ustanovitvijo prvih dveh divizij preneha delovati dolensjska operativna cona tudi formalno.

Operativni štab hrvatskih in slovenskih brigad. Januarja 1943 so začele nemške, italijanske, ustaške in četniške enote novo veliko ofenzivo, četrto po vrsti, na osvojenem ozemlje v Bosni in Hrvatski, kjer je bila glavnina narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ter vrhovni štab. Da bi razbremenili glavnino pritiska italijanskih in ustaških sil s področja vzhodne Slovenije in zahodne Hrvatske, so dobile slovenske enote ukaz, da gredo na pomoč hrvatskim enotam. Zato je bil 28. januarja 1943 ustanovljen operativni štab hrvatskih in slovenskih brigad, in sicer iz XIII. udarne proletarske brigade Rade Končar, IV. narodnoosvobodilne hrvatske brigade ter treh slovenskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad: Tomšičeve, Gubčeve in Cankarjeve.

Za komandanta tega operativnega štaba je bil postavljen komandant Dolensjske operativne cone *Milovan Šaranović*, za njegovega namestnika *Petar Kleut*, politkomisar je bil *Marko Belinić*, njegov namestnik *Viktor Avbelj-Rudi Hrast*, načelnik štaba *Joco Taralić*, intendant pa *Ferdo Henrik*.¹⁵

Slovenske brigade so že dva dni po razglasitvi odredbe šle na nove položaje na hrvatsko-slovensko mejo.¹⁶

Konec februarja 1943 je prišlo do ponovnega stika med hrvatskimi in slovenskimi partizani zaradi nekaterih skupnih akcij (Pleterje, Dolenja Brezovica, Metlika itd.). Imenovan je bil nov štab: komandant *Milovan Šaranović*, namestnik komandanta *Vlado Matitić*, politkomisar *Marko Belinić* in namestnik politkomisarja *Viktor Avbelj*.¹⁷

Aprila 1943, ko so prišle hrvatske enote na pomoč slovenskim brigadam (rušenje proge Novo mesto—Metlika, Bučka, Mokronog, Šentrupert itd.), je bil štab ponovno spremenjen. Komandant je postal *Vlado Matitić*, politkomisar *Viktor Avbelj*, namestnik komandanta *Milovan Šaranović* in namestnik politkomisarja *Marko Belinić*.¹⁸

Ko so se hrvatske enote po akcijah vrnile na Hrvatsko, je operativni štab hrvatsko-slovenskih brigad prenehal delovati. Tako so bili ti štabi samo prehodnega značaja.

Operativni štab slovenskih brigad in odredov. Za večje brigadne akcije so operativne cone formirale včasih operativne štabe, ki so imeli posebne trenutne naloge. Ko je glavni štab NOV in PO Slovenije 27. maja 1943 dal vsem svojim enotam v zvezi z odredbo vrhovnega komandanta NOV in PO Jugoslavije nalogo, da Cankarjeva in Šercerjeva brigada prekoračita italijansko-nemško mejo,¹⁹ je bil za enote, ki bi morale po načrtu še nadalje ostati na starem ozemlju (Tomšičeva in Gubčeva

¹² Viktor Avbelj, ustni vir.

¹³ Zbornik VI/5, dok. št. 15, str. 51.

¹⁴ Lado Ambrožič, ustni vir.

¹⁵ Zbornik VI/5, dok. št. 32, str. 95.

¹⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 36 in 37, str. 99 in 100.

¹⁷ Viktor Avbelj, ustni vir.

¹⁸ Viktor Avbelj, ustni vir.

¹⁹ Franček Saje, Borbe NOV Slovenije od juna 1943 godine do kapitulacije Italije, Vojno-istorijski glasnik, Beograd 1953, god. IV, br. 3, str. 17.

brigada ter odredi), imenovan poseben operativni štab. Iz edinega ohranjenega dokumenta tega operativnega štaba razberemo, da je bil komandant *Pero Popivoda* in politkomisar *Dušan Majcen-Nedeljko*.²⁰

Po neuspeli akciji — Cankarjeva in Šercerjeva brigada sta se ob aktivni pomoči Tomšičeve in Gubčeve brigade prebili do železniške postaje Jevnica in se morali nato zaradi močnih nemških postojank vzdolž Save vrniti — se je operativni štab slovenskih brigad in odredov razformiral.

Zapadnodolenjski odred. Konec leta 1942 je bil komandant Zapadnodolenjskega odreda *Albert Jakopič-Kajtimir*, politkomisar *Jože Malnarič-Križevski*, namestnik politkomisarja *Bogomir Peršič-Marko Dolinc*, obveščevalec *Niko Mevželj*, intendant pa *Sergej Turner-Kostja*.²¹

Dne 26. decembra 1942, ko je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v zvezi z ustanovitvijo operativnih con imenovalo nova štabna vodstva, je bil imenovan za komandanta *Alojz Grčar-Mitja Štajerc*, za politkomisarja *Bogomir Peršič-Marko Dolinc*, za namestnika politkomisarja pa *Djuro*.²²

Štab dolenjske operativne cone je 12. januarja 1943 postavil naslednji štab: komandant *Alojz Grčar-Mitja Štajerc*, politkomisar *Bogomir Peršič-Marko Dolinc*, namestnik politkomisarja pa *August Farčnik-Sandi*.²³

Vendar do realizacije glavnega poveljstva ni takoj prišlo. Dotedanji komandant Zapadnodolenjskega odreda *Albert Jakopič-Kajtimir*, ki je bil z istim odlokom imenovan za komandanta Soškega odreda,²⁴ je opravljal dolžnost še do konca januarja 1943, ko ga je zamenjal *Alojz Grčar-Mitja Štajerc*. Politkomisarske posle je takoj prevzel *Bogomir Peršič-Marko Dolinc*, ker je *Jože Malnarič-Križevski* odšel za komandanta Vzhodnodolenjskega odreda. Namestnik politkomisarja *Djuro* ni prevzel poslov, temveč je bil z odlokom dolenjske operativne cone 12. januarja postavljen *August Farčnik-Sandi*. Obveščevalec je ostal še nadalje *Niko Mevželj*, intendantske posle pa je prevzel *Franc Jerič*.²⁵

Sredi aprila 1943 sta bila komandant in politkomisar odrejena na druge dolžnosti. Komandant je postal *Ivan Hostnik-Jovo*, politkomisar pa *Nace Majcen-Taras Tržan*.²⁶

Vzhodnodolenjski odred. Konec decembra 1942 se je Vzhodnodolenjski odred, ki je imel od svoje ponovne ustanovitve 16. septembra 1942 tri bataljone, skrčil na štiri čete (Gorjansko, Črnomeljsko, Semiško in Roško).²⁷ Komandant je bil *Jože Prijatelj-Slobodan*, politkomisar *Ivan Galič-Jovo Gorjanc*, obveščevalec *Marjan Seliškar-Crt*, intendant pa *Tone Drašler-Jurič*.²⁸ Z odlokom glavnega poveljstva 26. decembra 1942 je bil imenovan nov štab: komandant *Jože Prijatelj-Slobodan*, politkomisar *Ivan Galič-Jovo Gorjanc*, namestnik politkomisarja *Lojze Založnik-Nikola*.²⁹

Vendar odlok glavnega poveljstva ni bil uresničen. Komandanta *Jožeta Prijatelja* je zamenjal za kratek čas dotedanji politkomisar *Nace Majcen-Taras Tržan*. Dne 12. januarja 1943. leta je štab dolenjske operativne cone imenoval novega komandanta *Jožeta Malnariča-Križevskega*, ki je opravljal to dolžnost do konca februarja 1943, ko je odšel v Gubčevo brigado za komandanta. Zamenjal ga je *Dušan Kambič*. Ko je 1. junija 1943 padel v bojih pri vasi Ržišče nad Šentjernejem, je postal komandant *Tone Zgonc-Vasja Dražan*.

Politkomisar je bil ves čas *Ivan Galič-Jovo Gorjanc*, ki je bil postavljen z odlokom glavnega poveljstva in štaba dolenjske operativne cone. Namestnik komisarja

²⁰ Zbornik VI/6, dok. št. 24, str. 60.

²¹ Lojze Vršnik, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik I, št. 1, Lj. 1960 (citiram: Vršnik, Pregled).

²² Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 384.

²³ Zbornik VI/5, dok. št. 16, str. 54.

²⁴ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 384.

²⁵ Franc Jerič, Niko Mevželj, Marko Peršič, ustni vir.

²⁶ Nace Majcen, Niko Mevželj, ustni vir.

²⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 122, str. 353.

²⁸ Vršnik, Pregled.

²⁹ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 384.

Nikola Založnik-Lojze, ki ga je postavil glavni štab, ni prišel v odred. Šele konec marca 1943 je začel opravljati posle *Franc Kocjančič-Stari*, ki je prišel iz prvega bataljona Gubčeve brigade.³⁰

K Vzhodnodolenjskemu odredu je spadal tudi Gorjanski bataljon. Ustanovljen je bil iz Gorjanske čete 24. maja 1943. Komandant je bil *Maks Vale-Fiči*, namestnik komandanta *Tone Hudoklin-Borut*, politkomisar *Matija Bahor-Oskar Malič (Slatin)*, namestnik politkomisarja *Ivan Jakič-Jerin*, intendant *Rudi Pirkovič-Jaka* in obveščevalec *Janez Hren-Zan*.³¹

Brigada »Matija Gubec«. Konec decembra 1942 je vodil brigado *Matija Gubca* tale štab: komandant *Lado Ambrožič-Jure Nouljan*, namestnik komandanta *Dragan Jevtič*, politkomisar *Viktor Avbelj-Rudi Hrast*, namestnik politkomisarja *Dušan Bravničar-Veljko Kočever*, načelnik *Rajko Tanasković*, obveščevalec *Tone Pirjevec-Marko Belin*, zdravnik *dr. Lojze Grbec* in intendant *Ferdo Šetrajčič*.³²

Z odlokom glavnega poveljstva 26. decembra 1942 je bilo zaradi odhoda komandanta *Lada Ambrožiča* in politkomisarja *Viktoria Avbija* na nove dolžnosti v dolensko operativno cono imenovano novo poveljstvo. Komandant je postal *Ivan Hostnik-Jovo*, politkomisar *Nace Majcen-Taras Tržan*, namestnik komandanta *Dragan Jevtič* in namestnik politkomisarja *Dušan Bravničar-Veljko Kočever*.³³

Komandant in komisar nista prevzela odrejenih dolžnosti, pač pa je štab dolenske operativne cone z odlokom 12. januarja 1943 imenoval nov štab. Komandant je postal *Tone Zgonc-Vasja Dražan*, politkomisar *Zvonko Vrečko-Tinč Gojčič*, namestnika komandanta in politkomisarja pa sta ostala ista.³⁴

Komandant *Tone Zgonc-Vasja Dražan* je opravljal dolžnost do konca februarja 1943, ko je bil imenovan za komandanta Vzhodnodolenjskega odreda. Zamenjal ga je *Jože Malnarič-Križevski*, ki je ostal na tem položaju do srede julija, ko je odšel za komandanta oficirske šole pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Za *Jožetom Malnaričem* je postal komandant *Stane Potočar-Lazar*.

Zvonko Vrečko-Tinč Gojčič je bil politkomisar brigade do konca februarja 1943. Tedaj ga je zamenjal *Franc Pirkovič-Čort* in je opravljal dolžnost do začetka julija 1943, nakar je postal politkomisar zopet *Zvonko Vrečko* do svoje smrti 8. septembra 1943, ko je padel v borbi z Italijani pri železniški postaji *Mirna peč*.

Namestnik komandanta *Dragan Jevtič* je opravljal dolžnost do 12. januarja 1943, ko je bil z odlokom dolenske operativne cone postavljen za komandanta Cankarjeve brigade. Z istim odlokom je bil imenovan za namestnika komandanta *Rajko Tanasković*. Ker pa je opravljal dolžnost načelnika štaba brigade, nove dolžnosti ni prevzel. Februarja je prišel na to mesto *Stane Potočar-Lazar*, dotedanji komandant III. bataljona iste brigade, in opravljal dolžnost namestnika komandanta do srede julija 1943, ko je postal komandant brigade. Nasledil ga je *Robert Borštnar-Rade*, ki je prišel iz III. bataljona Gubčeve brigade.

Namestnik politkomisarja brigade je bil do konca februarja 1943 *Dušan Bravničar-Veljko Kočever*. Zamenjal ga je *Franc Kolar*, ki je opravljal dolžnost do 14. junija 1943, ko je bil poklican v glavni štab NOV in PO Slovenije. Posle politkomisarja je prevzel *Ciril Keržič-Metod Cestnik*.

Načelnik štaba je bil *Rajko Tanasković* do aprila 1943, za njim pa *Pero Brajevič*. Obveščevalec brigade *Tone Pirjevec-Marko Belin* je opravljal dolžnost do začetka marca 1943, ko ga je zamenjal *Franc Krese-Čoban*, *Ferdo Šetrajčič* je bil intendant brigade do maja 1943, nato pa *Franc Potočar-Čampa*. Prvi zdravnik Gubčeve brigade je bil *dr. Lojze Grbec*, za njim pa *dr. Marjan Morel-Marjan Jesenovc*.³⁵

³⁰ Ivan Galič, Nace Majcen, ustni vir.

³¹ Maks Vale, ustni vir.

³² Vršnik, Pregled. Lado Ambrožič, Viktor Avbelj, Dušan Bravničar, ustni vir.

³³ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 383.

³⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 16, str. 53.

³⁵ Lado Ambrožič, Franc Krese-Čoban, Stane Potočar, Ferdo Šetrajčič, ustni vir. Mile Cubrić, fotokopija dnevnika v arhivu IZDG v Ljubljani (citiram: Cubrić, dnevnik). Tri leta borb in zmag Gubčeve brigade september 42 — september 45 (citiram: Tri leta borb).

V tem času je imela Gubčeva brigada tri bataljone.

I. bataljon. Komandant I. bataljona je bil *Jože Prijatelj-Slobodan*. Dolžnost je opravljal do konca februarja 1942, ko je bil imenovan za obveščevalca dolenske operativne cone. Padel je 4. aprila 1943 v Srednji vasi nad Črmošnjicami.³⁶ Za njim je prevzel posle komandant *Tone Zgonc-Vasja*. Opravljal jih je do aprila 1943, to je do premostitve v Vzhodnodolenski odred. Zamenjal ga je *Janko Sekirnik-Simon* in opravljal dolžnost do srede julija, nato pa *Franc Rojšek-Jaka*,³⁷ ki je bil na tem mestu do 16. septembra 1943.

Politkomisar I. bataljona je bil do srede februarja 1943 *Franci Umberger*. Ko je bil v bojih na Hrvaškem ranjen in poslan v bolnišnico pri Žumberku, ga je zamenjal *Janez Vipotnik*, ki je opravljal dolžnost do srede aprila, ko je bil premeščen v Cankarjevo brigado. Za njim je opravljal posle politkomisarja *Ivan Strnad* do ustanovitve IV. bataljona Gubčeve brigade, ko je postal politkomisar tega bataljona.³⁸

Namestnik komandanta I. bataljona je bil *Mile Čubrić* od svojega prihoda v bataljon 2. decembra 1942. Konec januarja 1943 je bil ranjen in mesec dni na zdravljenju ter se je konec februarja zopet vrnil v bataljon. Na tem položaju je ostal do 10. aprila 1943, ko je bil imenovan za komandanta II. bataljona Gubčeve brigade. Za njim je prevzel posle namestnik komandanta *Alojz Grčar-Mitja Štajerc*, ki je ob ustanovitvi IV. bataljona Gubčeve brigade prevzel posle komandanta tega bataljona.³⁹

Namestnik politkomisarja I. bataljona je bil *Franc Kocijančič-Stari* do srede aprila 1943, nato pa *Niko Šilih-Boris Nikič*.

Intendant bataljona je bil do srede aprila 1943 *Edvard Grčar-Edi*, nato pa *Maks Lužar-Redov*. Obveščevalec je bil do srede januarja *Lojze Gašperšič-Črednik*, za njim pa *Hinko Kavčič*.⁴⁰

II. bataljon. Komandant II. bataljona je bil ob ustanovitvi operativnih con *Ivan Hostnik-Jovo*,⁴¹ toda takoj po ustanovitvi ga je zamenjal *Aleksandar Marjanović-Leko*, ki je prišel v Slovenijo s skupino oficirjev, ki jih je poslal vrhovni štab, in bil 2. decembra dodeljen Gubčevi brigadi.⁴² Dolžnost komandanta je opravljal do konca januarja 1943, ko ga je zamenjal *Ivan Hostnik-Jovo*, njega pa *Franc Kolar-Franci*.⁴³ Konec februarja je bil postavljen za komandanta *Petar Brajović-Pero*. Na mestu je ostal do 10. aprila, ko je bil prestavljen v Cankarjevo brigado.⁴⁴ Njegovo mesto je prevzel *Mile Čubrić*, ki je opravljal dolžnost komandanta do 25. avgusta 1943, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Gubčeve brigade.⁴⁵

Komisar II. bataljona je bil *Zvonimir Vrečko-Tinč Gojčič* do 12. januarja 1943, ko je bil z odredbo štaba dolenske operativne cone imenovan za politkomisarja Gubčeve brigade.⁴⁶ Takrat ga je zamenjal *Franc Taurer-Plahun*.⁴⁷ Konec februarja je prišel za politkomisarja ponovno *Zvonimir Vrečko-Tinč Gojčič* in je opravljal dolžnost do ustanovitve divizij, ko je ponovno prevzel dolžnost politkomisarja Gubčeve brigade,⁴⁸ politkomisar bataljona pa je postal *Branko Radulović*.⁴⁹

³⁶ Ludvik Smrekar, ustni vir.

³⁷ Hinko Kavčič, Tone Zgonc, ustni vir. Tri leta borbe.

³⁸ Obrazec za člane KP iz leta 1944 (Franci Umberger) v arhivu CK ZKS v Ljubljani. Spomini Janeza Vipotnika v arhivu IZDG v Ljubljani. Ivan Strnad, ustni vir.

³⁹ Čubrić, dnevnik. Obrazec za člane KP iz leta 1944 (Alojz Grčar) v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

⁴⁰ Spomini Edvarda Grčarja v arhivu IZDG v Ljubljani. Hinko Kavčič, Ivan Strnad, Tone Zgonc, ustni vir.

⁴¹ Vršnik, Pregled.

⁴² Čubrić, dnevnik.

⁴³ Franc Kolar, izjava v IZDG.

⁴⁴ Čubrić, dnevnik.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 16, str. 53.

⁴⁷ Franc Taurer, ustni vir.

⁴⁸ Čubrić, dnevnik.

⁴⁹ Tri leta borb.

Namestnik komandanta II. bataljona je bil konec decembra 1942 *Aleksandar Marjanović-Leko*. Takrat je bil imenovan za komandanta bataljona, njegovo mesto pa je prevzel *Janez Hribar* in opravljal dolžnost do konca februarja 1943, ko ga je zamenjal *Franc Krese-Čoban*. Ko je bil konec aprila Krese imenovan za obveščevalca dolenjske operativne cone, ga je zamenjal *Jazbec*.⁵⁰

Namestnik politkomisarja II. bataljona je bil od konca decembra 1942 do začetka februarja 1943 *Janko Rode-Ilija*. Nato je bil II. bataljon brez namestnika politkomisarja do maja 1943. Takrat je prišel iz Zapadnodolenjskega odreda *Bogomir Peršič-Marko Dolinc* in opravljal dolžnost do ustanovitve divizij, ko je postal namestnik politkomisarja Gubčeve brigade.

Obveščevalec II. bataljona je bil *Stane Krištof-Gangster*, intendant pa od decembra 1942 do konca februarja 1943 *Nace Golob*, nato pa *Lojze Pleskovič*.⁵¹

III. bataljon. Komandant III. bataljona je bil od ustanovitve brigade do konca februarja 1943 *Stane Potočar-Lazar*, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Gubčeve brigade. Zamenjal ga je *Robert Boštinar-Rade* in opravljal dolžnost do ustanovitve prvih dveh divizij, ko je postal namestnik komandanta Gubčeve brigade.⁵²

Politkomisar III. bataljona je bil do konca februarja 1943 *Franc Kolar-Franci*, nato pa do srede julija 1943 *Zdravko Trpin*.⁵³

Namestnik komandanta III. bataljona je bil od decembra 1942 *Jože Prijatelj-Slobodan*. V začetku januarja 1943, ko je odšel za komandanta I. bataljona Gubčeve brigade, ga je zamenjal *Franc Rojšek-Jaka*, ki je ostal na tem položaju do srede julija, ko je postal komandant I. bataljona Gubčeve brigade.⁵⁴

Namestnik politkomisarja III. bataljona je bil od decembra 1942 do februarja 1943 *Zdravko Trpin-Zdravko*, za njim pa *Olga Červan*. V začetku marca jo je zamenjala *Ljudmila Saje-Maruša*, ki je opravljala to dolžnost do julija 1943.⁵⁵

Intendant bataljona je bil od ustanovitve do konca decembra *Adolf Osterc-Adi*, za njim do maja 1943 *Franc Potočar-Čampa*, nato pa *Nace Golob*.⁵⁶ Obveščevalec III. bataljona je bil do februarja 1943 *Milan Podobnik*, nato pa *Miha Krištof*.⁵⁷

Protitankovska baterija pri štabu Gubčeve brigade je bila ustanovljena konec aprila 1943. Komandir baterije je bil *Anton Potočar*, politkomisar pa *Jože Jakomin-Crni*.⁵⁸

Cankarjeva brigada. Ob ustanovitvi I. operativne cone (dolenjske), v katero je razen drugih partizanskih enot spadala tudi Cankarjeva brigada, je bil njen poveljniški sestav naslednji: komandant *dr. Marijan Dermastia-Urban Velikonja*, politkomisar *Jože Borštnar-Jože Gabrovčan*, namestnik politkomisarja *Jože Mazovec-Tine Dolgan*, obveščevalec *Franc Krese-Čoban*, intendant *Mihaela Dermastia-Mara Gorenjc*, zdravnik *dr. Ivan Novak-Luka Hostnik*.⁵⁹

Dne 26. decembra 1942 je glavno poveljstvo v zvezi s formiranjem operativnih con in grupiranja partizanske vojske odredilo za Cankarjevo brigado naslednji poveljniški sestav: komandant *Lojze Popek-Vandek*, politkomisar *Jože Borštnar-Jože Gabrovčan*, namestnik komandanta *Danilo Šorovič*, namestnik politkomisarja *Jože Mazovec-Tine Dolgan*, načelnik štaba *Rajko Tanaskovič*.⁶⁰

Do popolne izvedbe naredbe glavnega poveljstva ni prišlo. Iz navodil glavnega poveljstva štabu operativne cone 6. januarja 1943 izvemo, da je štab cone želel imenovati za komandanta Cankarjeve brigade *Dragana Jevtića*. V navodilih namreč odgovarjajo štabu cone, da bi »bilo boljše, če bi tov. Jevtić trenutno ostal namestnik

⁵⁰ Janez Hribar, Franc Krese, ustni vir. Tri leta borb.

⁵¹ Bogomir Peršič, ustni vir.

⁵² Stane Potočar, ustni vir.

⁵³ Franc Kolar, ustni vir.

⁵⁴ Stane Potočar, Franc Kolar, ustni vir.

⁵⁵ Ljudmila Krese-Maruša, ustni vir.

⁵⁶ Adi Osterc, ustni vir.

⁵⁷ Milan Podobnik, ustni vir.

⁵⁸ Tri leta borb.

⁵⁹ Vršnik, Pregled.

⁶⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 383.

komandanta. V slučaju *nujne* (podčrtano v izvorniku — op. M. L.) potrebe pa lahko vaše imenovanje že sedaj obvelja.⁶¹

Štab dolenjske operativne cone je v odredbi dne 12. januarja 1943 imenoval za Cankarjevo brigado naslednji poveljniški sestav: »komandant *Jevtič Predrag*, dose-danji namestnik, komandant U. B. M. G. Politkomisar *Jože Gabrovčan*, kot doslej. Namestnik komandanta *Vandek*, doslej komandant 3. bataljona U. B. Š. L. Namestnik politkomisarja *Tine Dolgan*, doslej agitprop U. B. I. C.⁶²

Komandant *Dragan Jevtič* je takoj prevzel dolžnost in vodil Cankarjevo brigado do 16. maja 1943, ko je odšel za namestnika komandanta dolenjske operativne cone.⁶³ Za njim je postal komandant *Rajko Tanasković* in opravljal dolžnost do ustanovitve divizij.

Politkomisar brigade je bil ves čas *Jože Borštnar-Jože Gabrovčan*. Načelnik brigade *Edo Mihevc-Dore Trdina* je bil imenovan šele kasneje.

Namestnik komandanta brigade *Danilo Šorović* je opravljal dolžnost le do 15. januarja 1943, ker je bil z ukazom glavnega štaba prestavljen v Dolomitski odred.⁶⁴ Z istim ukazom je bil postavljen za namestnika komandanta *Lojze Popek-Vandek*. Ko je 1. februarja 1943 padel pri Sv. Križu pri Žumberku,⁶⁵ je postal namestnik komandanta *Franc Kočevar-Ciril*.

Namestnik politkomisarja brigade je bil do začetka maja 1943 *Jože Mazovec-Tine Dolgan*, nato pa *Aleksandar Marjanović-Leko*.

Obveščevalec brigade je bil do začetka marca 1943 *Franc Krese-Čoban*, nato kratek čas *Lado Mišica-Miha*, od 24. marca pa *Ivan Ferlež-Svejk*.

Zdravnik Cankarjeve brigade je bil *dr. Ivan Novak-Luka Hostnik* do srede februarja 1943, nato *dr. Lojze Mihelčič* do srede junija, za njim pa *dr. Adolf Medvešek-Šumski*.⁶⁶

Prva intendantka brigade *Mihaela Dermastia-Mara Gorenjc* je opravljala dolžnost do začetka januarja 1943, nato pa *Mirko Frankič-Tiln* do 11. junija, ko je odšel v dolenjsko operativno cono.⁶⁷

I. bataljon. Komandant I. bataljona je bil *Dušan Švara-Dule Mornar* od ustanovitve brigade do odhoda v Prešernovo brigado septembra 1943.

Politkomisar je bil decembra 1942 *Florjan Pelko-Cvetko*,⁶⁸ nato *Ivan Bernot-Živko* do aprila 1943, ko ga je zamenjal *Janez Vipotnik*, ki je prišel iz Gubčeve brigade in ostal na tem položaju do kapitulacije Italije.⁶⁹

Namestnik komandanta je bil postavljen šele prve dni januarja. Imenovan je bil *Ivan Pezdirc-Slavo*, ki je bil pred tem komandant III. bataljona Cankarjeve brigade. Namestnik komisarja *Alojz Žokalj-Džidži* je bil imenovan decembra 1942.

Obveščevalec bataljona *Ivan Ferlež-Svejk* je opravljal dolžnost od ustanovitve bataljona do decembra 1942, nato pa *Stane Zupančič-Iztok*. Intendantka *Mirka Frankiča-Tilna*, ki je v začetku januarja 1943 odšel v štab Cankarjeve brigade, je zamenjal *Karel Osredkar-Dimež*.⁷⁰

II. bataljon. V drugem bataljonu je bil *Petar Brajović-Pero* komandant od konca novembra 1942 do začetka januarja 1943, ko je bil ranjen. Mesec dni je nato začasno opravljal dolžnost komandanta namestnik komandanta *Jože Jakomin-Crni*, za njim do začetka maja *Aleksandar Marjanović-Leko*, nato pa *Ivan Majnik-Džems*.

⁶¹ Zbornik VI/5, dok. št. 5, str. 16.

⁶² Zbornik VI/5, dok. št. 16, str. 53.

⁶³ Zbornik VI/6, dok. št. 71, str. 188.

⁶⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 103, str. 322 in Zbornik VI/5, dok. št. 12, str. 41.

⁶⁵ Zbornik VI/5, dok. št. 103, str. 324.

⁶⁶ Jože Borštnar, Ivan Ferlež, Franc Krese, ustni vir.

⁶⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 71, str. 189. Mirko Frankič, ustni vir.

⁶⁸ Vršnik, Pregled.

⁶⁹ Spomini Janeza Vipotnika v arhivu IZDG v Ljubljani (citiram: Vipotnik, Spomini).

⁷⁰ Ivan Ferlež, Dušan Švara, Janez Vipotnik, ustni vir.

Politkomisar je bil do decembra 1942 *Ivan Lokovšek-Jan*. Po njegovem odhodu v Tomšičevo brigado je opravljal dolžnost *Miha Berčič-Maks* do 30. marca 1943, ko je bil z odredbo štaba brigade imenovan za politkomisarja *Lojze Colarič*.⁷¹

Namestnik komandanta *Jože Jakomin-Crni* je opravljal dolžnost od konca decembra 1942 do 25. marca 1943 (od začetka januarja do začetka februarja 1943 je nadomeščal komandanta bataljona), ko je ranjen odšel v bolnišnico. Nato je bil bataljon brez namestnika komandanta. Namestnik politkomisarja bataljona je bil *Miha Berčič-Maks*, obveščevalec *Marjan Seliškar-Črt*, intendant pa *Polde Deček*.⁷²

III. bataljon. Komandant bataljona *Ivan Pezdirc-Slavo* je prve dni januarja 1943 odšel za namestnika komandanta I. bataljona. Tedaj je bil imenovan za novega komandanta *Ilija Bađovinac*.

Politkomisar *Rado Pešl-Rado Vičan* je opravljal to dolžnost od ustanovitve brigade do svoje smrti 24. marca 1943, ko je padel v borbi pri Zadoljah v bližini Ribnice. Za njim je postal politkomisar *Lado Mišica-Miha*.

Namestnik komandanta *Martin Južina-Tine* je opravljal dolžnost do 17. junija 1943, ko je bil hudo ranjen pri Radatovičih in tri dni zatem umrl. Nato je bil imenovan za namestnika komandanta *Lojze Dragan*. Namestnik politkomisarja je bil *Silvo Klavčič-Silvan* od formiranja III. bataljona do 12. julija 1943, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Prešernove brigade.

Obveščevalec bataljona *Vlado Mišica-Miha* je opravljal dolžnost do 24. marca 1943, ko je odšel za politkomisarja bataljona, za njim pa *Lovro Škrl*. Intendant je bil *Oskar Malič*, za njim pa *Franc Butala*.⁷³

IV. bataljon. Četrty bataljon Cankarjeve brigade je bil ustanovljen 19. maja 1943 v Šmarjeti.⁷⁴ Komandant bataljona je postal *Lojze Grčar-Mitja Štajerc*, politkomisar pa *Josip Zornada-Frenk*.⁷⁵

Levstikov bataljon. Levstikov bataljon je nastal aprila 1943 iz dela Dolomitskega odreda, okrog dvajsetih borcev Šercerjeve brigade in nekaj borcev Tomšičeve brigade. Junija 1943 se je temu bataljonu priključil še III. bataljon Zapadnodolenjskega odreda, ki so ga sestavljale Roška četa, Jurčetova četa in četa Dolomitskega odreda, ki je spremljala CK, IOOF in glavni štab na poti iz Dolomitov v Kočevski Rog. Komandant je bil *Avzug Vovk*, politkomisar pa *Janez Perovšek-Pelko*.⁷⁶

Notranjska

Notranjska operativna cona. Druga operativna cona (notranjska) je bila ustanovljena 11. decembra 1942.⁷⁷ Za komandanta je bil postavljen *Ivan Kavčič-Nande Kovač*, za politkomisarja *Franc Popit-Jokl Petrov*, za načelnika štaba pa *Zdravko Jovanović*.

Notranjska operativna cona je obsegala operativno področje Notranjske. V njen sestav sta bili določeni Tomšičeva in Šercerjeva brigada ter Notranjski odred. Vendar je Tomšičeva brigada zaenkrat ostala v sklopu dolenjske operativne cone zaradi posebnih nalog, ki jih je cona dobila od glavnega poveljstva 12. januarja 1943.⁷⁸

Ko je glavno poveljstvo 26. decembra 1942 izdalo odredbo o sestavu štaba con, brigad in odredov, je imenovalo isto poveljstvo, ki je bilo že ob ustanovitvi cone. Komandant *Ivan Kavčič-Nande* je ostal na tem položaju do imenovanja za namestnika politkomisarja glavnega štaba NOV in PO Slovenije na seji izvršnega odbora OF 20. oziroma 23. maja 1943.⁷⁹ Politkomisar cone *Franc Popit-Jokl Petrov* je bil na

⁷¹ Dnevnik Lojzeta Colariča v arhivu IZDG v Ljubljani.

⁷² Miha Berčič, Jože Jakomin, Ivan Majnik, ustni vir. Vipotnik, Spomini.

⁷³ Jože Borštnar, Ivan Ferlež, Ivan Majnik, Vlado Mišica, ustni vir.

⁷⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 71, str. 188.

⁷⁵ Obrazec za člane KP iz leta 1944 (Alojz Grčar) v arhivu CK ZKS v Ljubljani. Jože Borštnar, ustni vir.

⁷⁶ Kronika Levstikove brigade v arhivu IZDG v Ljubljani.

⁷⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 130, str. 387.

⁷⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 15, str. 51.

⁷⁹ Zapisniki sej IOOF v arhivu IZDG.

seji izvršnega odbora OF 2. in 3. maja 1943 imenovan za inštruktorja izvršnega odbora OF.⁸⁰ Načelnik štaba notranjske operativne cone pa je padel že 3. febr. 1943.⁸¹

Glavno poveljstvo ni po do sedaj znanih podatkih izdalo odredbe za imenovanje novega načelnika štaba, niti odredbe za novega komandanta in politkomisarja, ki sta bila imenovana maja 1943 na nove dolžnosti. Verjetno je to zato, ker notranjska operativna cona ni delovala kot operativni vojaški štab tako kakor npr. dolenjska operativna cona. Ko je z navodili glavnega štaba 3. marca 1943 štabu dolenjske operativne cone začela ta cona s čiščenjem Suhe krajine, je razen Tomšičeve brigade, ki je formalno spadala pod notranjsko operativno cono, dejansko pa se je borila v sklopu dolenjske operativne cone, bila vključena v to akcijo tudi Šerčerjeva brigada. Skupna akcija prvih štirih slovenskih brigad je trajala potem še naprej. Z reorganizacijo glavnega štaba, ki se je začela maja 1943, pa sta prenehali praktično delovati tudi operativni coni.

Tomšičeva brigada. Ob ustanovitvi operativni con je vodil Tomšičevo brigado naslednji štab: komandant *Dušan Majcen-Janko Nedeljko*, politkomisar *Niko Šilih-Boris Nikič*, namestnik komandanta *Stane Semič-Daki*, namestnik politkomisarja *Fedor Kovačič-Jože*, načelnik štaba *Pero Popivoda*, obveščevalec *Ivan Mavrovič-Ivanov*, intendant *Ivan Vadnal-Jelen* in zdravnik *dr. Marjan Južnič-Niko Kraševc*.⁸²

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je 26. decembra 1942 odredilo za Tomšičevo brigado naslednje brigadno poveljstvo: komandant *Dušan Majcen-Janko Nedeljko*, politkomisar dosedanji politkomisar Zapadnodolenjskega odreda (mišljen je bil *Bogomir Peršič-Marko Dolinc*, op. M. L.), namestnik komandanta *Stane Semič-Daki*, namestnik politkomisarja *Jože Bradeško-Boštjan*, načelnik štaba *Pero Popivoda*.⁸³

Štab dolenjske operativne cone pa je z odredbo 12. januarja 1943 štab brigade nekoliko spremenil: komandant *Ivan Lokovšek-Jan*, politkomisar *Dušan Majcen-Nedeljko*, namestnik komandanta *Stane Semič-Daki*, namestnik politkomisarja *Jože Bradeško-Boštjan* in načelnik štaba *Pero Popivoda*.⁸⁴

Komandant *Ivan Lokovšek-Jan* je vodil Tomšičevo brigado do ustanovitve prvih dveh slovenskih divizij. Tedaj je prevzel dolžnost komandanta dotedanji namestnik *Stane Semič-Daki*.

Politkomisar *Dušan Majcen-Janko Nedeljko* je maja 1943 postal namestnik politkomisarja dolenjske operativne cone. Za njim je opravljal dolžnost politkomisar *Stane Dobovičnik-Krt*, ki je prišel iz Šerčerjeve brigade.⁸⁵

Namestnik komandanta je bil ves čas *Stane Semič-Daki*. Namestnik politkomisarja *Jože Bradeško-Boštjan* je že 18. marca 1943 padel pri Ambrusu.⁸⁶ Aprila meseca je postal namestnik *Matevž Hace*, ki je prišel iz razformiranega Notranjskega odreda.⁸⁷

Načelnik štaba *Pero Popivoda* je opravljal dolžnost do 24. junija 1943, ko je postal z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije komandant II. (gorenjske) operativne cone.⁸⁸ (Vmes je bil kratek čas komandant operativnega štaba slovenskih brigad in odredov). *Ivan Mavrovič-Ivanov* je bil obveščevalec brigade do maja 1943, nato pa *Gorazd Škoporc-Borut*. Prvi brigadni zdravnik je bil *dr. Marijan Južnič-Niko Kraševc*. Dolžnost je opravljal do spomladi 1943, ko ga je zamenjal *dr. Lojze Pirc*. Intendant *Ivan Vadnal-Jelen* je že 23. januarja 1943 padel pri vasi Tlaka v bližini Skofljice, nakar je postal brigadni intendant *Stane Škrabar-Braškar*.⁸⁹

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Zbornik VI/5, dok. št. 42, str. 113.

⁸² Vršnik, Pregled.

⁸³ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 383.

⁸⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 16, str. 54.

⁸⁵ Zbornik VI/6, dok. št. 72, str. 191.

⁸⁶ Lado Ambrožič, Brigade plačujejo svoj dolg (rokopis).

⁸⁷ Matevž Hace, Komisarjevi zapiski, Ljubljana 1957 (citiram: Hace, Komisarjevi zapiski).

⁸⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 29, str. 70.

⁸⁹ Vasja Kogoj, Ivan Lokovšek, Stane Semič, Gorazd Škoporc, ustni vir.

Prvi bataljon. Komandant I. bataljona *Anton Marincelj-Janko* je bil ob napadu na Polico v noči od 16. na 17. januar hudo ranjen in je že čez nekaj dni umrl. Zamenjal ga je njegov namestnik *Filip Tekavec-Gašper*,⁹⁰ ki je opravljal dolžnost do aprila, za njim pa *Jože Lepin-Ris*. Ker je bil Lepin maja ranjen,⁹¹ je postal komandant *Franc Bobnar-Gedžo*.

Politkomisar *Stanko Bajuk-Milko* je opravljal dolžnost od septembra 1942 do 22. januarja 1943, ko je bil v borbi pri vasi *Zagorica-Bič* ranjen in je nato umrl.⁹² Zamenjal ga je *Vasja Kogej*,⁹³ in opravljal dolžnost do maja, ko je bil ranjen in je prevzel dolžnosti *Zvonko Slak-Tilen*.⁹⁴

Namestnik komandanta *Filip Tekavec-Gašper* je opravljal dolžnost do smrti komandanta *Antona Marinclja*. Za njim je bil namestnik *Franc Bobnar-Gedžo* do maja, ko je bil komandant *Jože Lepin* ranjen in ga je zamenjal *Franc Bobnar*, njega pa je nadomestil *Mirko Toman*.

Namestnik politkomisarja je bila *Mica Šlander* od septembra 1942 do začetka januarja 1943. Takrat jo je zamenjal *Zvonko Slak-Tilen*, njega pa maja, ko je postal politkomisar bataljona, *Peter Mendaš-Iztok*. Obveščevalec je bil ves čas *Ljubo Antončič*, intendant pa *Jože Pevc-Riko*.⁹⁵

Drugi bataljon. Komandant bataljona je bil *Martin Kos-Martinov* od konca oktobra 1942 do konca januarja 1943,⁹⁶ ko ga je zamenjal *Radomir Božović-Raco*.⁹⁷ Na tem mestu je bil do 10. maja 1943, ko je bil ranjen in ga je zamenjal *Franc Bernard-Čakla*.⁹⁸

Politkomisar *Josip Zornada-Frenk* je opravljal dolžnost do maja, ko je odšel za politkomisarja IV. bataljona Cankarjeve brigade, za njim pa je prišel *Branko Karapandža-Matjažek*.

Namestnik komandanta bataljona je bil od konca novembra 1942 do konca januarja 1943 *Radomir Božović-Raco*, za njim do 10. maja 1943 *Franc Bernard-Čakla*. Ko je Čakla postal komandant, ga je zamenjal *Dušan*. Namestnik politkomisarja *Franc Tavčar-Rok* je opravljal dolžnost od avgusta 1942 do marca 1943, za njim pa *Jože Breznik-Gorki*.

Obveščevalec je bil *Franc Mavec-Boris*. Intendant *Janez Dovč-Hadži* je padel 23. januarja 1943 v bližini Škofljice. Zamenjal ga je *Stane Lukec*, ki je padel 19. marca 1943 v borbi pri Ambrusu. Za njim je bil intendant *Rudi Falaskin*.⁹⁹

Tretji bataljon. Komandanta *Ivana Majnika-Džemsa* je konec decembra 1942 zamenjal *Ivan Lokovšek-Jan*. Ko je Lokovšek postal 12. januarja 1943 komandant brigade, je njegovo mesto prevzel *Igor*. Po njegovi smrti, padel je marca 1943 v Suhi krajini, je postal komandant *Ivan Kováčič-Efenka*, ki je bil do takrat namestnik komandanta.

Politkomisar je bil do konca januarja 1943 *Vasja Kogoj*, ko je odšel za politkomisarja I. bataljona, za njim pa njegov dotedanji namestnik *Milan Dolenc*.

Namestnik komandanta *Ivan Kovačič-Efenka* je opravljal dolžnost od oktobra 1942 do marca 1943, nato pa *Rudi Vidergar-Brane*. Namestnik politkomisarja je bil do konca januarja 1943 *Milan Dolenc*, februarja 1943 *Mica Šlander*, nato pa *Franc Žugelj-Zvone*.

Obveščevalec *Gorazd Škoporc-Borut* je odšel maja 1943 v štab brigade, njegovo mesto pa je zasedel *Polde Školj*. Intendanta *Venčeslava Rodeta-Nandeta* je februarja 1943 zamenjal *Nace Hrovat-Imre*, njega pa maja *Tone Žagar*.¹⁰⁰

⁹⁰ Zbornik VI/5, dok. št. 39, str. 106.

⁹¹ Hace, Komisarjevi zapiski, str. 92.

⁹² Zbornik VI/5, dok. št. 103, str. 323.

⁹³ Zbornik VI/5, dok. št. 39, str. 107.

⁹⁴ Hace, Komisarjevi zapiski, str. 92.

⁹⁵ Jože Lepin, Mica Šlander, Filip Tekavec, ustni vir.

⁹⁶ Vršnik, Pregled.

⁹⁷ Zbornik VI/5, dok. št. 39, str. 107.

⁹⁸ Hace, Komisarjevi zapiski, str. 87.

⁹⁹ Jože Breznik, Martin Kos, Franc Mavec, ustni vir.

¹⁰⁰ Milan Dolenc, Ivan Kovačič, Rudi Vidergar, ustni vir.

Četrty bataljon. Tomšičeva brigada je imela do maja tri bataljone. Ko so bili aprila ukinjeni nekateri odredi,¹⁰¹ med njimi tudi Notranjski, je bil ta odred priključen k Tomšičevi brigadi kot IV. bataljon. Po Hacetovih zapiskih je bilo to 13. maja 1943. Komandant je bil *Eugenij Ravnikar-Gregor*, ki ga je med 21. in 26. junijem 1943 zamenjal *Jerman*. Politkomisar je bil *Lojze*.

Namestnik komandanta je bil *Miha Novak*, namestnik politkomisarja *Stanko Petelin-Vojko*, obveščevalec *Danijel Benčina* in intendant *Franc Puterle-Cure*.¹⁰³

Šercerjeva brigada. Konec decembra 1942, ko so bile ustanovljene operativne cone, je bil štab Šercerjeve brigade naslednji: komandant *Bojan Polak-Stjenka Knap*, politkomisar *Janez Hribar-Tone Pogačnik*, namestnik komandanta *Jože Klanjšek-Vasja Izanc*, za namestnika politkomisarja je bil imenovan *Stane Dobovičnik-Krt*, ki pa funkcije ni prevzel, opravljal pa jo je »odgovorni za agitprop« *Cvetko Močnik-Florijan Notranjc*, obveščevalec *Konrad Šimenc-Črt*, zdravnik *dr. Karel Milavec-Tine* in intendant *Franc Kramar-Simen*.¹⁰⁴

Z odredbo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v zvezi s formiranjem operativnih con in grupiranjem partizanske vojske je bilo 26. decembra 1942 imenovano novo poveljstvo: komandant *Bojan Polak-Stjenka Knap*, politkomisar *Janez Hribar-Tone Pogačnik*, namestnik komandanta *Jože Klanjšek-Vasja Izanc*, namestnik politkomisarja *Stane Dobovičnik-Krt*, načelnik štaba pa *Mile Kilibarda*.¹⁰⁵

Komandant brigade *Bojan Polak-Stjenka Knap* je opravljal dolžnost do 16. marca 1943, ko je bil v borbi za Korinj hudo ranjen in prepeljan v bolnišnico. Zamenjal ga je njegov namestnik *Jože Klanjšek-Vasja Izanc*. Politkomisar je bil ves čas *Janez Hribar-Tone Pogačnik*.

Namestnik komandanta *Jože Klanjšek-Vasja Izanc* je 18. marca 1943 prevzel dolžnost komandanta brigade, namestnik pa je postal 15. maja 1943 *Tone Vidmar-Luka Suhadolc*.¹⁰⁶ Namestnik komisarja *Stane Dobovičnik-Krt* je odšel 16. maja 1943 v Tomšičevo brigado.¹⁰⁷ Mesec dni nato je bila brigada brez namestnika komisarja. Sredi junija pa je bil postavljen *Janko Rudolf*.

Načelnik štaba brigade je bil ves čas *Mile Kilibarda*. Obveščevalec brigade je bil *Viktor Kamnikar*. Zdravnik brigade *dr. Karel Milavec-Tine* je opravljal dolžnost do julija 1943, nato pa *dr. Igor Tavčar*. Intendant brigade je bil do začetka januarja 1943 *Franc Kramer-Simen*, nato *Janez Kožar-Prajer* do začetka maja 1943, potem pa *Lojze Lovšin*.¹⁰⁸

Prvi bataljon. Komandant bataljona je bil od ustanovitve brigade do 15. maja 1943 *Tone Vidmar-Luka Suhadolc*, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Šercerjeve brigade. Od 26. februarja do svoje smrti 27. marca 1943, ko je bil odsoten komandant *Tone Vidmar*, je vodil bataljon *Langi*.¹⁰⁹ Za njim je prevzel bataljon *Jože Merlak-Milan Pišler*.

Politkomisar *Jože Čonč-Prlek* je bil 26. decembra 1942 v borbi pri Petrincih nad Sodražico hudo ranjen in je nekaj dni zatem umrl.¹¹⁰ Za njim je kratek čas opravljal komisarske posle *Matevž Hace*, nato pa je bil imenovan *Albert Kovač-Peter Grčar*. Ker je bil komisar *Albert Kovač* v borbi 23. februarja 1943 ranjen in je moral na zdravljenje v bolnišnico, ga je zamenjal *Dušan Gorkič*.

¹⁰¹ Edvard Kocbek pravi v *Tovarišiji* (Ljubljana, 1949) na str. 398 v zapisku 5. aprila 1943: »V Zirovnikovem grabnu smo imeli sejo Izvršnega odbora. Sprejeli smo sklep o dopolnilni reorganizaciji vojske. Odrede smo vključili v brigade. S tem hočemo brigade okrečiti in jim dvigniti napadalni polet, na drugi strani pa hočemo politično okrečiti teren. Mislimo, da bomo z brigadami lažje in pozitivneje kontrolirali teren, kakor smo mogli zadnje čase z odredi. Razen nekaterih predelov na Notranjskem naj bi se aktivisti od zdaj dalje v glavnem zadrževali pri brigadah in politično delali tudi v njih, ne samo na terenu.«

¹⁰² Hace, Komisarjevi zapiski, str. 107.

¹⁰³ Stanko Petelin, Franc Puterle, ustni vir.

¹⁰⁴ Vršnik, Pregled.

¹⁰⁵ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 384.

¹⁰⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 72, str. 191.

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Jože Klanjšek, Franc Kramer, dr. Karel Milavec, Bojan Polak, ustni vir.

¹⁰⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 104, str. 334 in 335.

¹¹⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 145, str. 408.

Namestnik komandanta *Jože Merlak-Milan Pišler* je opravljal dolžnost od ustanovitve brigade do odhoda komandanta *Toneta Vidmarja* v štab brigade. Takrat (15. maja 1943) je postal komandant bataljona, na njegovo mesto pa je bil imenovan *Rudolf Hribernik-Svarun*. *Albert Kovač-Peter Grčar* je bil namestnik politkomisarja do 14. januarja 1943, ko je prevzel dolžnost politkomisarja bataljona, zamenjal pa ga je *Ivan Habe-Tomc*.

Intendant je bil *Hilarij Jerman-Vasilijo*. Padel je 15. julija 1943 na Gorjancih.¹¹¹ Obveščevalec je bil do 20. februarja 1943 *Lovro Linc-Jovo*. Ta dan je padel pri Knežji Lipi. Nato je postal obveščevalec *Ciril Smuk*.¹¹²

Drugi bataljon. Komandant II. bataljona je bil od ustanovitve brigade *Jože Mirtič-Jože Zidar*, politkomisar pa ves čas *Vinko Šumrada-Radoš*.

Namestnik komandanta je bil do začetka januarja 1943 *Jože Podržaj-Šimen*, nato *Franc Bombač-Zorko* do konca aprila 1943, ko je prevzel mesto komandanta novoustanovljenega IV. bataljona. Za njim je bil namestnik *Mirko Čepelnik*, ki je maja padel pri Žužemberku.¹¹³ Takrat ga je zamenjal *John Denvir-Frenk*, Novozelanec, ki je ušel iz nemškega ujetniškega transporta in se priključil slovenskim partizanom.

Namestnik politkomisarja je bil ves čas *Zvone Černe*. Obveščevalec bataljona je bil do konca januarja 1943 *Stane Prebil-Abi*, za njim pa *Pavle Keršič-Ježek*. Intendant *Lojze Lovšin* je opravljal posle od ustanovitve do svojega odhoda v štab brigade maja 1943. Zamenjal ga je *Lojze Pacek-Murat*.¹¹⁴

Tretji bataljon. Komandant III. bataljona je bil *Alojz Popek-Vandek* od ustanovitve brigade do začetka januarja 1943, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Cankarjeve brigade. Tedaj bi moral prevzeti bataljon *Konrad Šimenc-Črt*. Ker pa je prav pri prevzemu padel v borbi pri Lužarjih, je bil imenovan za komandanta *Jaka Rihtar*.¹¹⁵ Politkomisar bataljona je bil ves čas *Drago Benčič-Brkin*.

Namestnik politkomisarja je bil *Janko Rudolf* do odhoda v IV. bataljon. Njegovo mesto je takrat prevzel *Miha Čerin-Aleš*. Obveščevalec je bil do konca decembra 1942 *Viktor Kamnikar-Bojan*, kò je odšel v štab brigade. Zamenjal ga je *Franc Plevel-Joki*. Intendant bataljona je bil *Rudi Dežman-Janko*.¹¹⁶

Četrti bataljon. Četrti bataljon Šercerjeve brigade je bil ustanovljen 26. maja 1943 na Suhorju iz dela borcev razformiranega Dolomitskega odreda.¹¹⁷ Komandant bataljona je postal *Franc Bombač-Zorko*, politkomisar *Janko Rudolf*, ki pa ga je že junija 1943 zamenjal *Leon Klemenčič*, namestnik politkomisarja *Ivan Kreč-Jozelj*, intendant pa *Vili Šlambergar-Erkič*.¹¹⁸

Notranjski odred. Ob ustanovitvi operativnih con je imel Notranjski odred naslednji sestav: komandant je bil *Eugenij Ravnihar-Gregor Rakovčan*, politkomisar *Stane Dobovičnik-Krt*, namestnik politkomisarja *Matevž Hace*, obveščevalec *Jule Sočan-Tomaž Skala* in intendant *Roman Golob-Štefan Jereb*.¹¹⁹ Z odredbo dne 26. decembra 1942 je glavno poveljstvo odredilo naslednji štab: komandant *Eugenij Ravnihar-Gregor Rakovčan*, politkomisar *Matevž Hace* in namestnik politkomisarja *Ivan Jerin*.¹²⁰

Komandant je ostal *Eugenij Ravnihar*, politkomisar *Matevž Hace* pa je takoj prevzel novo funkcijo, medtem ko namestnik politkomisarja *Ivan Jerin* ni prevzel te dolžnosti. Obveščevalec je ostal *Jule Sočan-Tomaž Skala*. Konec aprila 1943 je bil Notranjski odred razformiran in se je po sklepu glavnega štaba vključil v Tomšičevo brigado kot njen četrti bataljon.¹²¹

¹¹¹ Zbornik VI/6, dok. št. 72, str. 699.

¹¹² Dušan Gorkič, Tone Vidmar, ustni vir.

¹¹³ Zbornik VI/5, dok. št. 85, str. 214.

¹¹⁴ Vinko Šumrada, ustni vir.

¹¹⁵ Hinko Bratož-Okli, Dnevnik partizana I. del, Ljubljana 1959, str. 75 (citiram: Bratož Dnevnik).

¹¹⁶ Miha Čerin, Janko Rudolf, ustni vir.

¹¹⁷ Bratož, Dnevnik, str. 144.

¹¹⁸ Ivan Kreč, Janko Rudolf, ustni vir.

¹¹⁹ Vršnik, Pregled.

¹²⁰ Zbornik, VI/4, dok. št. 136, str. 384.

¹²¹ Hace, Komisarjevi zapiski.

Primorska

Soški odred. Soški odred, ki je operiral na Primorskem od konca oktobra 1942 (20. oktobra je tedanji Soški odred prekoračil staro jugoslovansko-italijansko mejo in si z odlokom glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet nadel ime Soški odred), je imel konec decembra 1942 naslednji poveljniški sestav: komandant *Mirko Bračič-Miran Bradač*, politkomisar *Dušan Pirjevec-Ahac*, namestnik politkomisarja *Franc Caserman-Tesar*, sanitetni referent *Drago Flis-Strela Pohorc* in intendant *Tone Zagar*.¹²² Z odredbo glavnega poveljstva 26. decembra 1942 pa je bilo imenovano novo poveljstvo: komandant *Albert Jakopič-Kajtimir*, politkomisar *Dušan Pirjevec-Ahac*, namestnik komandanta *Anton Šibelja-Stjenka* in namestnik politkomisarja *Cveto Močnik-Florijan Notranjc*.¹²³

Ta odredba pa ni bila v celoti izpolnjena. Novoimenovani komandant *Albert Jakopič-Kajtimir*, ki je do takrat poveljeval Zahodnodolenjskemu odredu, ni prišel z Dolenjske na Primorsko. Zato je ostal komandant še naprej *Mirko Bračič*, ki je bil z isto odredbo imenovan že za komandanta III. operativne cone — alpske. Ker so slabe zveze med Slovenskim primorjem in Gorenjsko oteževale poveljstvu III. operativne cone — alpske delo na tako obširnem področju, se je območje poveljstva zaradi tega praktično omejevalo le na Slovensko primorje.¹²⁴ Dne 2. februarja 1943 je *Mirko Bračič* kot komandant »Alpske operativne cone slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov« izdal naredbo št. 1 v kateri je imenoval za komandanta Soškega odreda *Alberta Jakopiča-Kajtimira*.¹²⁵ Odredba praktično ni imela pomena, ker je bil Soški odred z odredbo št. 2 alpske operativne cone dne 13. februarja 1943 reorganiziran.¹²⁶

Politkomisar je bil *Dušan Pirjevec-Ahac*. Z odredbo št. 2 alpske operativne cone dne 13. februarja 1943 je bil imenovan *Martin Greif-Rudi*.

Tudi namestnik komandanta *Anton Šibelja-Stjenka* ni prevzel dolžnosti. Dne 2. februarja je postal namestnik komandanta *Anton Bavec-Cene*. Namestnik politkomisarja *Cveto Močnik-Florijan Notranjc* je prevzel položaj v začetku januarja 1943 in ga zasedal do razformiranja odreda. Sanitetni referent je bil sprva *Drago Flis-Strela Pohorc*, nato pa *dr. Aleksander Gala-Peter*.¹²⁷

Soški odred je imel že od decembra 1942 štiri bataljone.

Prvi bataljon »Simona Gregorčiča«. Konec decembra 1942 je bil poveljniški sestav I. bataljona: komandant *Martin Greif-Rudi*, politkomisar *Vidko Hlaj*, namestnik komandanta *Janko Premrl-Vojko*, namestnik politkomisarja *Franc Marolt* in intendant *Radovan Pavlin*.¹²⁸

Z odredbo št. 22 štaba Soškega odreda dne 19. januarja 1943 so bili imenovani novi štabi bataljonov. V I. bataljon so bili imenovani: komandant je ostal *Martin Greif-Rudi*, politkomisar je postal *France Marolt*, namestnik komandanta pa je ostal *Janko Premrl-Vojko*.¹²⁹

Z odredbo št. 1 alpske operativne cone z dne 2. februarja so nastale zopet spremembe v bataljonskih štabih. V I. bataljon je bil imenovan za komandanta *Janko Premrl-Vojko*, politkomisar pa je ostal *France Marolt*.¹³⁰

Drugi bataljon »Tolminski«. Štab II. bataljona je bil konec decembra 1942 naslednji: komandant *Anton Bavec-Cene Smrekar*, politkomisar *Emil Filipčič-Emil* obveščevalec *Alojzij Bombač-Boris*.¹³¹ Komandant *Anton Bavec-Cene Smrekar* je

¹²² Vršnik, Pregled.

¹²³ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 384.

¹²⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 41, str. 111.

¹²⁵ Zbornik VI/5, dok. št. 41, str. 111.

¹²⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 51, str. 131.

¹²⁷ Drago Flis, Janez Kranjc, ustni vir.

¹²⁸ Vršnik, Pregled.

¹²⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 20, str. 61.

¹³⁰ Zbornik VI/5, dok. št. 41, str. 112.

¹³¹ Vršnik, Pregled.

opravljaj dolžnost do februarja 1943, ko je bil imenovan za namestnika komandanta Soškega odreda. Za njim je postal komandant *Ivan Manfreda-Jaka*.¹³² Politkomisarja *Emila Filipiča-Emila Ličana* je 19. januarja 1943 zamenjal *Drago Flis-Strela Pohorc*. Emil Filipič pa je postal njegov namestnik.¹³³

Namestnik komandanta *Ivan Manfreda-Jaka* je bil imenovan šele z odredbo 19. januarja 1943. Dolžnost je opravljal do 2. februarja, ko je postal komandant bataljona.¹³⁴ Namestnik politkomisarja je bil od 19. januarja 1943 *Emil Filipič-Emil Ličan*, obveščevalec *Alojz Bombač-Boris* in intendant *Jaka Špeh*.¹³⁵

Tretji bataljon »Kraški«. V III. bataljonu je bil konec decembra 1942 komandant *Ivan Rozman-Levc*, politkomisar *Ivan Turšič-Iztok Rakovec*, namestnik politkomisarja *Franc Hvalič-Bolte* in intendant *Ludvik Šepec-Polde*.¹³⁶ Ker je komandant *Ivan Rozman-Levc* 4. januarja 1943 padel v Borovcih pri Bazovici,¹³⁷ ga je zamenjal *Franc Dovečar-Fric*, ki je opravljal dolžnost do reorganizacije odreda. Politkomisar je bil ves čas *Ivan Turšič-Iztok Rakovec*.

Namestnik komandanta *Karlo Maslo-Drago Maselj* je bil postavljen 19. januarja 1943. Namestnika politkomisarja *Franca Hvaliča-Bolteta* je zamenjal 19. januarja 1943 *Franc Segulin-Boro Kladivar*.¹³⁸ Intendant je bil ves čas *Leopold Šepec-Polde*.¹³⁹

Četrty bataljon. Četrty bataljon Soškega odreda je bil formiran 19. decembra 1942 iz prvih čet I. in II. bataljona. Štab so sestavljali: komandant *Miro Perc-Maks*, politkomisar *Anton Šraj-Aljoša*, obveščevalec *Ferdinad Bordon-Jakec* in intendant *Milan Barbič-Martin*.¹⁴⁰ Komandant *Miro Perc-Maks* je vodil bataljon do reorganizacije odreda. Politkomisar *Anton Šraj-Aljoša* je bil 19. januarja 1943 razrešen dolžnosti in na njegovo mesto imenovan *Janez Učakar*.

Namestnik komandanta *Milan Barlič-Martin* je bil postavljen z odredbo 19. januarja 1943. Bataljon ni imel namestnika politkomisarja, obveščevalec pa je bil *Ferdinand Bordon-Jakec*.¹⁴¹

Peti bataljon. Peti bataljon je bil formiran v prvi polovici februarja 1943. Komandant je bil *Alojz Bombač-Boris*, politkomisar *Janez Kranjc*, namestnik politkomisarja pa *Marija Pervanja-Anamarija*.¹⁴²

Severnoprimorski odred. Dne 13. februarja 1943 je štab alpske operativne cone z odredbo št. 2 »v. zvezi s sunkovitim razvojem naših čet na Primorskem, v zvezi z naraščajočo mobilizacijo ter na osnovi direktiv glavnega poveljstva« reorganiziral partizanske enote na Primorskem. Namesto Soškega odreda so formirali: 1. Severnoprimorski odred, 2. Južnoprimorski odred in 3. Udarno brigado Andreja Laharnarja.

Operacijski sektor Severnoprimorskega odreda je bil severno od linije: Sv. Lucija (danes Most na Soči, op. M. L.), Idrijsca do Straže, od tu ravna črta do bivše jugoslovansko-italijanske meje ter zahodno od Soče.¹⁴³ V isti odredbi je štab alpske operativne cone imenoval tudi štab odreda in štabe treh bataljonov.

Štab odreda. Komandant *Tone Bavec-Cene Smrekar*, politkomisar *Cveto Močnik-Florijan*, namestnik politkomisarja *Gašper*.

Štab odreda je takoj prevzel dolžnosti in vodil odred do reorganizacije aprila 1943, ko je iz Severnoprimorskega odreda nastala Gradnikova brigada. Namesto v odredbi imenovanega namestnika politkomisarja *Gašperja* je prevzel dolžnost *Drago Flis-Strela*.¹⁴⁴

¹³² Zbornik VI/5, dok. št. 41, str. 112.

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ Prav tam.

¹³⁵ Emil Filipič, ustni vir.

¹³⁶ Vršnik, Pregled.

¹³⁷ Zbornik VI/5, dok. št. 48, str. 57.

¹³⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 20 pri št. 41.

¹³⁹ Karlo Maslo, Leopold Šepec, ustni vir.

¹⁴⁰ Vršnik, Pregled.

¹⁴¹ Zbornik VI/5, dok. št. 20 in 41.

¹⁴² Janez Kranjc, ustni vir.

¹⁴³ Zbornik VI/5, dok. št. 51, str. 131 in 132.

¹⁴⁴ Prav tam. Drago Flis, ustni vir.

Prvi bataljon. Komandant je bil *Ivan Manfreda-Jaka*, politkomisar *Emil Filipič-Emil Ličan*, namestnik politkomisarja *Jožef Peršolja-Filip* in intendant *Jaka Speh*.¹⁴⁵

Drugi bataljon. Komandant je bil *Alojz Bombač-Boris*, politkomisar *Janez Kranjc*, namestnik komandanta *Stanko Kenda-Nikolaj* in namestnik politkomisarja *Marija Pervanja-Anamarija*.¹⁴⁶

Tretji bataljon. Komandant je bil *Miro Perc-Maks*, politkomisar *Janez Učakar*, namestnik komandanta *Ludvik Kandare*, namestnik politkomisarja *Martin*, obveščevalec *Ferdinand Bordon-Jakec* in intendant *Milan Barbič-Martin*.¹⁴⁷

Južnoprimorski odred. Tudi Južnoprimorski odred je bil ustanovljen z odredbo št. 2 štaba alpske operativne cone dne 13. februarja 1943. Jedro odreda sta bila prvi in tretji bataljon razformiranega Soškega odreda. Operacijsko področje Južnoprimorskega odreda je bilo južno in vzhodno od operacijskega področja Severnoprimorskega odreda, tj. južno od črte Most na Soči, Idrijece do Straže, od tu dalje pa ravna črta do bivše jugoslovansko-italijanske meje ter vzhodno od Soče.

Štab alpske operativne cone je v isti odredbi imenoval tudi poveljniški kader za štab odreda in štabe treh bataljonov.

Štab odreda. Komandant *Albert Jakopič-Kajtimir*, politkomisar *Ivan Turšič-Iztok Rakovec*, namestnik politkomisarja *Martin Greif-Rudi*, ki ga je kmalu zamenjal *Rudi Mahnič-Brkinc*.

Prvi bataljon. V prvem bataljonu, imenovanem tudi bataljon »Simona Gregorčiča«, je bil komandant *Milan Bajc-Stric*, politkomisar *Franc Marolt*, namestnik politkomisarja *Karel Nardin-Jakec*.

Drugi bataljon. Komandant je bil *Viktor Varšek-Vare*, politkomisar pa *Jože Čerin-Peter Savski*.

Tretji bataljon. Komandant je postal *Karlo Maslo-Drago Maselj*, politkomisar *Fric Dovečar* in namestnik politkomisarja *Franc Segulin-Boro Kladivar*.¹⁴⁸

Brigada Andreja Laharnarja. Štab alpske operativne cone je ob reorganizaciji Soškega odreda 13. februarja odredil, da se razen Južnoprimorskega in Severnoprimorskega odreda formira še »udarna brigada imena Andreja Laharnarja, junaškega voditelja tolminskega punta iz let 1712—1713«. Za komandanta je imenoval *Janka Premrla-Vojka*, za politkomisarja pa *Draga Flisa-Strela*.

Vendar brigade niso formirali. Janko Premrl-Vojko, ki je bil imenovan za komandanta, je tri dni zatem (16. februarja 1943) napadel s svojim bataljonom na poti na Črni vrh kolono italijanskih vojakov. Pri tem je bil hudo ranjen ter je 22. februarja 1943 umrl. Posamezne enote, ki naj bi sestavljale brigado, so dodelili četam za zaščito novih neoboroženih borcev, ki so odhajali na Notranjsko.¹⁴⁹

Primorska operativna cona. Ko je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 26. decembra 1942 izdalo odredbo o ustanovitvi operativnih con, je hotelo, da bi III. operativna cona — alpska operirala na Gorenjskem in Primorskem. V njen sestav je odredilo naslednje partizanske enote:

Soški odred, ki je deloval na Primorskem,

Gorenjski odred na Gorenjskem in

Dolomitski odred, ki je bil na ozemlju Polhograjskih dolomitov.

Hkrati je glavno poveljstvo postavilo naslednji štab: komandant *Mirko Bračič-Miran Bradač*, politkomisar *Franc Ravbar-Vitez* in namestnik komandanta *Stane Starc-Fazan*.¹⁵⁰

Novoimenovani komandant *Mirko Bračič*, ki je bil doslej komandant Soškega odreda, ni sprejel dolžnosti, ker ga je glavno poveljstvo že z dopisom 20. januarja 1943

¹⁴⁵ Prav tam. *Emil Filipič*, ustni vir.

¹⁴⁶ Prav tam. *Janez Kranjc*, ustni vir.

¹⁴⁷ Prav tam. *Janez Učakar*, ustni vir.

¹⁴⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 51, str. 131 in 132.

¹⁴⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 51, str. 131 in 132.

¹⁵⁰ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 382.

pozvalo na sektor Dolomitskega odreda, kjer je tedaj bilo glavno poveljstvo, da bi dobil navodila za odhod na Gorenjsko.¹⁵¹ Vendar Mirko Bračić ni odšel na Gorenjsko, ker III. operativna cona — alpska ni mogla uspešno operirati na tako obsežnem ozemlju, kot je bilo določeno z odredbo z dne 26. decembra 1942. Zaradi tega je glavni štab izdal 21. februarja 1943 naslednjo odredbo o ustanovitvi primorske operativne cone:

»1. Glede na uspešen razvoj partizanstva na Primorskem se osnuje Primorska operativna cona.

2. Štab Primorske operativne zone poveljuje vsem silam Slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov na Primorskem.

3. Štab Primorske operativne zone tvori: kot komandant — tov. Mirko Bračić, doslej komandant Alpske operativne zone; kot politkomisar — Dušan Pirjevec-Ahac, doslej politkomisar Soškega odreda.

4. Nadaljnja izpopolnitev štaba Primorske operativne zone bo sledila kasneje.¹⁵²

Komandant *Mirko Bračić-Miran Bradač* je opravljal to dolžnost do imenovanja za komandanta XIV. divizije. Politkomisar je ostal *Dušan Pirjevec-Ahac* do začetka avgusta 1943, ko se je iz partizanov, ki so po odhodu Gradnikove brigade na ozemlje Ljubljanske pokrajine ostali na ozemlju Primorske, ustanovil Primorski odred, Dušan Pirjevec pa je bil imenovan za politkomisarja začasnega štaba odreda.

Namestnik politkomisarja *Drago Flis-Strela* je opravljal dolžnost od spomladi 1943. Dne 24. junija 1943 pa je bil imenovan na to mesto z odredbo primorske operativne cone.¹⁵³

Brigada Ivana Gradnika. Brigada Ivana Gradnika je bila formirana iz bataljanov Severnoprimskega odreda. Odredba o njeni ustanovitvi ni ohranjena. Pač pa lahko zasledimo v beležnici dr. Aleša Beblerja dne 8. aprila 1943 koncept te odredbe, ki pravi, da se na ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije formirata V. brigada Simona Gregorčiča in VI. brigada Ivana Gradnika.¹⁵⁴

Odredba je bila verjetno objavljena 10. aprila 1943, brigada pa bi se morala formirati 26. aprila na planini Golobar na svojem pohodu v Beneško Slovenijo. Toda ko je prišel na Golobar en bataljon, so ga Italijani napadli. Po celodnevni borbi mu je uspelo razbiti italijanski obroč in se umakniti na planišo Mijo, zahodno od Kobarida, kjer se je brigada prve dni maja formirala.¹⁵⁵

Komandant brigade je bil *Danilo Šorovič*. Politkomisar brigade *Cveto Močnik-Florijan* je padel 26. aprila na Golobaru, njegovo mesto pa je prevzel *Anton Bavec-Cene*, ki ga je opravljal do srede junija, ko ga je zaradi bolezni nadomestil njegov namestnik *Jože Čerin-Peter Savski*. Ta je bil z odredbo štaba primorske operativne cone 24. junija 1943 postavljen za politkomisarja.¹⁵⁶

Za namestnika komandanta je bil ob ustanovitvi brigade imenovan *Anton Bavec-Cene*. Po smrti politkomisarja *Cveta Močnika* je prevzel njegov dolžnost.¹⁵⁷ Brigada je bila brez namestnika komandanta do 24. junija 1943, ko je bil z odredbo štaba primorske operativne cone postavljen na ta položaj *Alojz Bombač-Boris*.¹⁵⁸ Namestnik politkomisarja *Jože Čerin-Peter Savski* je tudi junija prevzel posle politkomisarja, z odredbo 24. junija pa je bil imenovan za agitprop *France Perovšek-Lado Krčan*.¹⁵⁹ Obveščevalec je bil *Franc Pokovec-Poki*, zdravnik *dr. Aleksander Gala-Peter*, intendant pa *Milan Barbič-Martin*.¹⁶⁰

¹⁵¹ Odredba glavnega poveljstva 20. januarja 1943 Gorenjskemu odredu pravi: »Glavno poveljstvo bo poslalo na Gorenjsko komandanta Alpske cone tov. Bračića, čim dobi z njim zvezo. K vam bo verjetno prišel do 10. februarja...« (Zbornik VI/5, dok. št. 21, str.65).

¹⁵² Zbornik VI/5, dok. št. 65, str. 168.

¹⁵³ Zbornik VI/6, dok. št. 30, str. 71. Drago Flis, ustni vir.

¹⁵⁴ Beležnica dr. A. Beblerja je v arhivu IZDG v Ljubljani.

¹⁵⁵ Zbornik VI/6, dok. št. 15, str. 33 in 34.

¹⁵⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 30, str. 71.

¹⁵⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 22, str. 58.

¹⁵⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 30, str. 71.

¹⁵⁹ Odgovorni za agitprop so bili v prvih štirih slovenskih brigadah partijski sekretarji brigad. Kasneje so to funkcijo vršili namestniki politkomisarjev. Zbornik VI/6, dok. št. 30, str. 71.

¹⁶⁰ Jože Čerin, ustni vir.

Ob formiranju je imela Gradnikova brigada tri bataljone.

I. bataljon. Komandant prvega bataljona je bil *Ivan Manfreda-Jaka* do srede maja 1943, nato pa *Marko*, ki je padel pri Krvavi peči na Dolenjskem, politkomisar pa *Lojze Knapič*. Namestnik komandanta je bil *Pavel Jež-Stanko*, namestnik politkomisarja *Gašper* in intendant *Stanko*.¹⁶¹

II. bataljon. Komandant je bil *Milan Palčič*, politkomisar *Janez Kranjc*, namestnik komandanta *Stanko Kenda-Nikolaj*, namestnik politkomisarja *Marija Pervanja-Anamarija* do junija, nato pa *Selasi*. Obveščevalec je bil *Jože Puntar-Gubec* in intendant *Janez*.¹⁶²

III. bataljon. Komandant je bil *Ludvik Kandare* do 15. maja 1943, ko je bil ranjen, nato pa *Iztok*, politkomisar *Janez Učakar*.¹⁶³

Brigada Simona Gregorčiča je bila formirana iz bataljonov Južno-primorskega odreda.^{163a} Odredba je bila verjetno objavljena 10. aprila 1943, brigada pa se je formirala 1. maja 1943 na Knežkih ravnah.

Komandant brigade je bil *Albert Jakopič-Kajtimir*, politkomisar pa *Ivan Turšič-Iztok*. Ker je bil *Ivan Turšič* na dan ustanovitve brigade ranjen in je moral na zdravljenje, ga je nadomeščal namestnik politkomisarja *France Perovšek-Lado Krčan*. Namestnik komandanta je bil *Slavko Bombač-Boris*. Z odredbo štaba Primorske operativne cone dne 24. junija 1943 je bil imenovan za komandanta *Franc Tavčar-Rok*, za namestnika komandanta *Albert Jakopič-Kajtimir*, za namestnika politkomisarsaja pa *Lojze Caserman-Tesar*.

Gregorčičeva brigada je imela tri bataljone:

I. bataljon. Komandant je bil *Karel Nardin-Jakec*, politkomisar pa *Franc Marolt*, ki je padel na pohodu v Benečijo.

II. bataljon. Komandant je bil *Viktor Varšek-Vare*, ki ga je po borbi na Kovačičevi planini 10. maja 1943 zamenjal *Franc Tavčar-Rok*. Politkomisar je bil *Slovenko*, ki je v Benečiji padel ter ga je nadomestil *Franc Črnugelj-Zorko*.

III. bataljon. Komandant je bil *Karlo Maslo*, politkomisar pa *Marko Milič*.

Primorski odred. Pred odhodom Gregorčičeve in Gradnikove brigade na ozemlje Ljubljanske pokrajine sta se obe brigadi združili v eno, v III. slovensko narodno-osvobodilno brigado »Ivan Gradnik«. Iz partizanov, ki so ostali v Slovenskem primorju, se je 1. avgusta 1943 ustanovil *Primorski odred*.

Začasni štab odreda je bil naslednji: komandant *Ivan Turšič*, politkomisar *Dušan Pirjevec*, namestnik komandanta *Alojz Bombač* in namestnik politkomisarja *Drago Flis*.

Odred je imel dva bataljona:

I. bataljon. Komandant tega bataljona je bil *Karel Nardin*, politkomisar pa *Jože Bavdek*.

II. bataljon. Komandant je bil *Tone Kerencič* in politkomisar *Martin Greif*.¹⁶⁴

Gorenjska

Alpska operativna cona. Do ustanovitve operativnih con je operirala na Gorenjskem I. grupa odredov z naslednjim štabom: komandant *Stane Kersnik-Stane Jelovčan*, politkomisar *Vinko Hafner-Pavle Ravnik*, namestnik politkomisarja *Stane Bizjak-Kosta Dobravec* in obveščevalec *Franc Ravbar-Marko Borštnik*.

¹⁶¹ Pavel Jež, ustni vir.

¹⁶² Janez Kranjc, ustni vir.

¹⁶³ Janez Učakar, ustni vir.

^{163a} Glej opombo 154.

^{163b} Albert Jakopič-Kajtimir, France Perovšek, Ivan Renko-Jakec, ustni vir.

¹⁶⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 42, str. 107.

V njenem sestavu sta bila konec decembra 1942 Gorenjski in Kokrški odred,¹⁶⁵ ki je januarja 1943 prišel v sklop IV. operativne cone (štajerske) kot prvi bataljon Kamniško-savinjskega odreda.

Ob ustanovitvi operativnih con je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet odločilo, da bo III. grupa odredov (alpska) operirala na Gorenjskem in Primorskem. Zato so štab cone imenovali iz gorenjskih in primorskih kadrov: komandant *Mirko Bračič-Miran Bradač*, politkomisar *Franc Ravbar-Marko Borštnik*, namestnik komandanta *Stane Starc-Fazan*.¹⁶⁶ Vendar se štab cone ni nikdar sestal, še manj pa dajal navodila za kakršnokoli operacijo. Komandant Mirko Bračič je ostal na Primorskem kot komandant Soškega odreda, politkomisar Franc Ravbar in namestnik komandanta pa sta padla že 14. januarja 1943 v Srednji vasi v Poljanski dolini.¹⁶⁷

Ko je glavni štab videl, da alpska operativna cona ne bi mogla uspešno operirati na tako obsežnem ozemlju, je izdal 21. februarja 1943 odredbo o ustanovitvi primorske operativne cone,¹⁶⁸ medtem ko je odredba o ustanovitvi gorenjske operativne cone izšla šele 24. junija 1943.¹⁶⁹

Gorenjski odred. Za komandanta Gorenjskega odreda je glavno poveljstvo z odredbo 20. januarja 1943 imenovalo komandanta Kokrškega odreda *Matiyo Blejca-Matevža Plamena*. Ker je Blejca že 24. decembra 1942 padel na Kostavski planini, je posle komandanta v skladu z odredbo glavnega štaba opravljal do februarja 1943 *Stane Bizjak-Kosta Dobravec*.¹⁷⁰ Z odredbo glavnega štaba 6. februarja 1943 pa je bil imenovan za komandanta *Franc Biček*.¹⁷¹ Politkomisar je bil *Matiya Verdnik-Štajzi* od septembra 1942¹⁷² do 1. marca 1943, ko je bil imenovan *Evgen Matejka-Pemc*.¹⁷³

Namestnik komandanta *Stane Kersnik-Stane Jelovčan* je bil imenovan z odredbo glavnega štaba 1. marca 1943,¹⁷⁴ posle pa je opravljal že od januarja.¹⁷⁵ Namestnik politkomisarja *Stane Bizjak-Kosta Dobravec* je do februarja 1943 nadomeščal komandanta. Glavni štab je odredil, da postane začasni namestnik politkomisarja *Jože Sluga-Lenart*,¹⁷⁶ vendar je opravljal posle *Jože Žakelj-Kranjc*.¹⁷⁷ Po odredbi glavnega štaba 1. marca 1943 je opravljal posle zopet *Stane Bizjak*.¹⁷⁸ Zdravnik je bil *dr. Edvard Pohar*.¹⁷⁹

Gorenjski odred je imel v začetku leta 1943 tri bataljone.

Prvi bataljon. Komandant bataljona je bil *Jože Žirovnik-Mičo*, politkomisar *Ante Jukić-Mato* in intendant *Bojan*.

Drugi bataljon. Komandant je bil *Ernest Zajder-Iztok*, politkomisar *Albin Drolc-Krtina* in intendant *Franc Poldar-Sergej*.

Tretji bataljon. Komandant je bil *Stane Starc-Fazan* do smrti 14. januarja 1943 v Srednji vasi v Poljanski dolini. Zamenjal ga je *Pavle Ingolič-Bar*, ki je vodil bataljon do 10. aprila 1943, za njim pa *Silvo Štibelj-Dimač*. Politkomisar je bil *Jože Černič-Kostja* do smrti (okrog 20. januarja 1943 v Lovskem brdu v Poljanski dolini), nato pa *Anton Kržišnik-Ljubo*.

Obveščevalec je bil *Valentin Rihtaršič* do 12. januarja 1943, ko je bil v Srednji vasi pri Poljanah zajet od Nemcev in odpeljan v taborišče. Intendant je bil *Zdravko Kržišnik-Bajtar* do 10. aprila 1943, nato pa *Jože Goličič-Lister*.¹⁸⁰

¹⁶⁵ Vršnik, Pregled.

¹⁶⁶ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 382.

¹⁶⁷ Zbornik VI/5, dok. št. 30, str. 88 in dok. št. 124, str. 410.

¹⁶⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 65, str. 168.

¹⁶⁹ Zbornik VI/6, dok. št. 29, str. 70.

¹⁷⁰ Zbornik VI/5, dok. št. 21, str. 65.

¹⁷¹ Zbornik VI/5, dok. št. 44, str. 119.

¹⁷² Vršnik, Pregled.

¹⁷³ Zbornik VI/5, dok. št. 72, str. 188.

¹⁷⁴ Prav tam.

¹⁷⁵ Vinko Hafner, Stane Kersnik, ustni vir.

¹⁷⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 21, str. 65.

¹⁷⁷ Franc Biček, Vinko Hafner, Stane Kersnik, ustni vir.

¹⁷⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 72, str. 188.

¹⁷⁹ Stane Kersnik, ustni vir.

¹⁸⁰ Stane Kersnik, ustni vir.

Spomladi 1943 so začele partizanske enote na Gorenjskem z obširno mobilizacijo.¹⁸¹ Čete in bataljoni so naraščali. Gorenjski odred se je reorganiziral in postopoma formiral nove bataljone. V začetku junija 1943 je bilo devet bataljonov, ki so imeli krajevna imena: *Jelovski*, *Pokljuški*, *Poljanski*, *Sevški*, *Kokrški*, *Kranjski*, *Loški* in *Dražgoški*.¹⁸²

Prvi bataljon Jelovski. Komandant je bil *Tone Dežman-Tonček* do začetka junija, ko je postal komandant Kranjskega bataljona. Za njim je vodil bataljon *Jože Gracelj-Darko (Sodja)*, politkomisar pa je bil *Ludvik Vrhovec-Bojislav*. Namestnik komandanta *Milan Tominc* je bil imenovan šele meseca maja. Zdravnik je bil *dr. Branko Stangelj-Peter*.¹⁸³

Drugi bataljon Pokljuški. Komandant je bil *Jože Žirovnik-Mičo*, politkomisar *Anton Potočnik-Bine* in namestnik politkomisarja *Lojze*.¹⁸⁴

Tretji bataljon Poljanski. Komandant je bil *Silvo Štibelj-Dimač*, politkomisar *Anton Kržišnik-Ljubo* do začetka junija, nato pa *Franc Jernejc-Milče*. Namestnik politkomisarja *Silvo Klavčič-Silvan* je bil imenovan šele junija, intendant pa je bil *Jože Goličič-Lister*.¹⁸⁵

Četrti bataljon Selški. Komandant je bil *Anton Bertoncelj-Zvonko*, politkomisar *Aleksander*, namestnik komandanta *Ivan Vidic* in namestnik politkomisarja *Robin*.¹⁸⁶

Peti bataljon Kokrški. Komandant je bil *Ivan Vamberger-Fajfar* do junija, za njim pa *Janko Bizjak-Janušek*. Politkomisar je bil *Stane Mrhar-Stane Tirolc* do srede junija, nato *Franc Jagodic-Krstan*. Namestnik politkomisarja *Stane Mrhar-Stane Tirolc* je bil imenovan šele sredi junija, intendant pa je bil *Peter Debeljak*.¹⁸⁷

Šesti bataljon Koroški (Zapadnokoroški). Koroški bataljon je bil formiran v začetku junija 1943 pod Golico. Njegovo operativno področje je bilo od Pece do Karavank. Komandant je bil *Tone Riček-Zvone* in politkomisar *Janko Kastelic-Kos*.¹⁸⁸

Sedmi bataljon Kranjski. Kranjski bataljon je bil formiran v začetku junija 1943. Komandant je postal *Tone Dežman-Tonček*, politkomisar *Anton Kržišnik-Ljubo*, namestnik politkomisarja *Dušan Ravlekar* in intendant *Matevž Kordež*.¹⁸⁹

Osmi bataljon Loški. Komandant je bil *Jože Logar-Božo*, politkomisar *Zvone Žerjav-Sokol* do srede junija 1943, nato *Vojteh Pezdir*, namestnik politkomisarja *Dane Jamnikar-Simon*, obveščevalec *Franc Potočnik-Perun* in intendant *Rudi Lukman*.¹⁹⁰

Deveti bataljon Dražgoški. Dražgoški bataljon je bil ustanovljen konec aprila 1943 na Gračelj vrhu v bližini Prtovča.

Komandant je bil *Franc Štular-Ilija* do konca maja, nato *Janko Prezelj-Stanko*, politkomisar *Ivan Franko-Iztok* do konca junija, nato *Radovan Dolenc-Perun*, namestnik politkomisarja *Radovan Dolenc-Perun* do konca junija 1943 in intendant *Janko Soklič-Remi*.¹⁹¹

Gorenjski odred. Dne 12. julija 1943 je izdal štab II. operativne cone ob formiranju Prešernove brigade odredbo o reorganizaciji Gorenjskega odreda. Imenovan je bil nov štab in štabi treh bataljonov. Štab novega Gorenjskega odreda je bil: komandant *Anton Bertoncelj-Zvonko*, politkomisar *Anton Kržišnik-Ljubo*, namestnik komandanta *Žane* in namestnik politkomisarja *Lojze*.¹⁹²

Prvi bataljon Jeseniški. Komandant je bil *Tone Dežman-Tonček*, politkomisar *Anton Potočnik-Bine*, namestnik politkomisarja *Rado* in intendant *Milan*.¹⁹³

¹⁸¹ Zbornik VI/6, dok. št. 5, str. 14.

¹⁸² Zbornik VI/6, dok. št. 20, str. 50.

¹⁸³ Tone Dežman, ustni vir.

¹⁸⁴ Jože Žirovnik, ustni vir.

¹⁸⁵ Milan Zakelj, ustni vir.

¹⁸⁶ Franc Konobelj, ustni vir.

¹⁸⁷ Stane Mrhar, ustni vir.

¹⁸⁸ Franc Konobelj, ustni vir.

¹⁸⁹ Tone Dežman, ustni vir.

¹⁹⁰ Jože Logar, ustni vir.

¹⁹¹ Janko Prezelj, ustni vir.

¹⁹² Zbornik VI/6, dok. št. 38, str. 97 in 98.

¹⁹³ Prav tam.

Drugi bataljon Kranjski. Komandant je bil *Ivan Vamberger-Fajfar*, politkomisar *Stevo*, namestnik komandanta *Janko Bizjak-Janušek*, namestnik politkomisarja *Stane Mrhar-Stane Tirolc* in intendat *Franc Kerničar-Veseljko*.¹⁹⁴

Tretji bataljon Loški. Komandant je bil *Janko Prezelj-Stanko*, politkomisar *Aleksander*, namestnik politkomisarja *Radovan Dolenc-Perun* in intendat *Rudi Lukman*.¹⁹⁵

Gorenjska (II.) operativna cona. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 24. junija 1943 izdal odredbo o ustanovitvi gorenjske (II.) operativne cone. Komandant je postal *Pero Popivoda-S. Jankovič*, politkomisar pa *dr. Jože Brilej-France Dermota*.

Operativno področje gorenjske operativne cone je bila Gorenjska in zahodni del Koroške.¹⁹⁶ Partizanske enote na tem področju so bile: 1. Prešernova brigada, 2. Gorenjski odred in 3. Koroški bataljon.¹⁹⁷

Prešernova brigada. Prešernova brigada je bila ustanovljena z odredbo štaba II. operativne cone dne 12. julija 1943. V isti odredbi je bil imenovan štab brigade in štabi treh bataljonov. Brigada je bila formirana v Davči na Gorenjskem ter se je v začetku imenovala »Gorenjska«, pozneje pa so je preimenovali v VII. udarno brigado »France Prešeren«.

Štab brigade so sestavljali: komandant *Ivan Javor-Igor*, politkomisar *Ivan Franko-Iztok*, namestnik komandanta *Silvo Klavčič-Silvan*, namestnik politkomisarja *Robin*, obveščevalec *Ivan Vidic*, zdravnik *dr. Branko Stangel-Branko* in intendat *Janko Soklič-Remi*.

I. bataljon. Komandant je bil *Milan Tominc*, politkomisar *Slobodan*, namestnik komandanta *Silvo Štibelj-Dimač* in namestnik politkomisarja *Rudolf Hribernik-Svarun*.

II. bataljon. Komandant je postal *Albin Drolc-Krtina*, politkomisar *Franc Jernejc-Milče*, namestnik komandanta *Brajko* in namestnik politkomisarja *Zvone Žerjav-Sokol*.

III. bataljon. Komandant je bil *Oto Vrhunec-Blaž Ostrovihar*, politkomisar *Ludvik Vrhovec-Bojislav*, namestnik komandanta *Dušan Rozman-Orlov* in namestnik politkomisarja *Dušan Ravhekar*.¹⁹⁸

Dolomitski odred. Dolomitski odred, ustanovljen v začetku junija 1942 iz IV. bataljona Notranjskega odreda,¹⁹⁹ je v razliko od drugih odredov, ki so operirali na ozemlju Ljubljanske pokrajine, bil edini, ki je deloval neprekinjeno. Konec leta 1942, ob ustanovitvi operativnih con, je imel naslednji poveljniški sestav: komandant *Franc Rihar-Radovan*, politkomisar *Ciril Keršič-Metod Cestnik*, namestnik politkomisarja *Franc Perovšek-Lado Krčan*, obveščevalec *Franc Nagode-Frenk* in intendat *Andrej Babnik*.²⁰⁰

Od novembra 1942 do začetka aprila 1943 so delovali na področju Dolomitov, ki je bilo operacijsko področje Dolomitskega odreda, glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, izvršni odbor OF in centralni komite KPS. Zaradi tega ni glavno poveljstvo Dolomitskega odreda vključilo v notranjsko operativno cono, temveč ga je okrepilo z enim bataljonom te cone, da bi »ustanovili v Vrhiškem predelu močnejšo skupino, ki bo s svojim delovanjem razdelila sovražnikovo pažnjo na večji sektor. Razen tega je ta sektor zelo važen (podčrtal M. L.) in se morajo zaradi tega na njem nahajati večje sile«.²⁰¹ Zato je bilo operacijsko področje Dolomitskega odreda zemlje Polhograjskih dolomitov, kjer so v vaseh Hrastenica, Babna gora, Osredek, Hruševo, Gabrje itd. bili osrednji organi naše ljudske revolucije in njihovi pomožni organi.

¹⁹⁴ Prav tam. Stane Mrhar, ustni vir.

¹⁹⁵ Prav tam. Janko Prezelj, ustni vir.

¹⁹⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 29, str. 70.

¹⁹⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 38, str. 97.

¹⁹⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 38, str. 96–98.

¹⁹⁹ Zbornik VI/3, dok. št. 96, str. 244.

²⁰⁰ Vršnik, Pregled.

²⁰¹ Zbornik VI/6, dok. št. 13, str. 46.

Z odredbo glavnega poveljstva 26. decembra 1942. je bil postavljen naslednji štab: komandant *Franc Rihar-Radovan*, politikomisar *Ciril Keršič-Metod Cestnik*, namestnik komandanta *France Perovšek-Lado Krčan* in namestnik politikomisarja *Štefan*.²⁰²

Franc Rihar-Radovan, ki je prevzel vodstvo Dolomitskega odreda po smrti Franca Bukovca-Jožeta Ježovnika 21. septembra 1942, je bil komandant do marca, dne 12. aprila 1943 pa so ga ujeli Italijani.²⁰³ Njegovo mesto je prevzel dotedanji komandant I. bataljona *Rado Pehaček-Rado Smolar*, ki je vodil odred do razformiranja. Politikomisar *Ciril Keršič-Metod Cestnik* je opravljal dolžnost do srede marca 1943, nato pa *Branko Karapandža-Matjažek*.

Namestnik politikomisarja je bil ves čas *Franc Perovšek-Lado Krčan*. Namestnik komandanta *Štefan* ni prevzel dolžnosti in namestnika komandanta ves čas ni bilo. Načelnik štaba *Danilo Šorović* je nastopil dolžnost šele v drugi polovici januarja 1943.²⁰⁴ Obveščevalec je bil *Franc Nagode-Frenk* in zdravnik *dr. Rudolf Obračunč-Cedrik*, ki je bil sicer sanitetni referent glavnega štaba, ker odred ni imel svojega zdravnika. Intendant je bil do srede marca 1943 *Andrej Babnik*, nato pa *Franc Pezdir-Tolsti*, ki je padel 10. aprila 1943 v Belški grapi.²⁰⁵

Dolomitski odred je imel sprva dva bataljona.

Prvi bataljon. Komandant bataljona je bil *Rado Pehaček-Rado Smolar* do 12. marca 1943, ko je prevzel mesto komandanta odreda. Za njim je vodil bataljon *Rudolf Hribernik-Svarun*. Politikomisar *Lado Dolničar-Rudi Robida* je opravljal dolžnost do 18. marca 1943, ko je padel v Belški grapi. Za njim je bil imenovan *Marjan Simčič-Marko*.

Namestnika komandanta ni imel bataljon vse do 26. marca 1943, ko je bil z odredbo štaba Dolomitskega odreda imenovan *Iskra*, ki je bil do takrat komandant III. bataljona. Tudi namestnik politikomisarja je bil imenovan šele 26. marca 1943. Vendar z odredbo določeni *Anton Šraj-Aljoša* funkcije ni prevzel. Namestnik politikomisarja je postal *Jože Ančik-Janko*. Intendant *Franc Pezdir-Tolsti* je opravljal dolžnost od ustanovitve bataljona do 26. marca 1943, ko je postal odredni intendant. Njegovo mesto je prevzel *Anton Dragar-Nedeljko*. Obveščevalec je bil *Lojze Filipič*.

Druga četa I. bataljona Dolomitskega odreda je bila v času, ko je bil v Dolomitih glavni štab, centralni komite KPS in izvršni odbor OF, zaščitna četa teh organov. Komandir čete je bil *Franc Krešnik-Gašper*, politikomisar pa *Marijan Simčič-Marko*.²⁰⁶

Drugi bataljon. Komandant *Franc Krča-Čuč* je vodil bataljon do januarja 1943, ko ga je zamenjal *Mirko Čepelnik*. Politikomisar je bil do 26. marca 1943 *Franc Terček-Ovsov*, nato pa *Janez Japelj*.

Namestnik komandanta *Mirko Čepelnik* je bil imenovan šele konec decembra 1942. Po krajšem času ga je zamenjal *Konrad Lavrič-Ture*, njega pa 26. marca 1943 *Maks*. Namestnika politikomisarja *Karla Grabeljška-Gabra* je zamenjal marca *Milko Goršič*. Obveščevalec *Tone Thaler-Tonček* je padel v začetku marca 1943, nakar je bil imenovan *Ivo Serajnik-Simen*. Intendant je bil *Avguštin Nagode-Avgust*.²⁰⁷

Tretji bataljon. Dolomitski odred je imel konec leta 1942 dva bataljona. V začetku januarja 1943 je glavno poveljstvo odločilo, da iz notranjske operativne cone dodeli Tomšičevi brigadi še en bataljon, da bi imela štiri bataljone.²⁰⁸ Štab notranjske operativne cone je 23. januarja 1943 odgovoril glavnemu poveljstvu, da je 22. januarja odposlal bataljon.²⁰⁹ Toda v tem času je glavno poveljstvo spremenilo svoj načrt in sklenilo bataljon dodeliti Dolomitskemu odredu.²¹⁰ Tako je imel odred tri bataljone.

²⁰² Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 385.

²⁰³ Zbornik VI/5, dok. št. 214, str. 636.

²⁰⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 17, str. 41.

²⁰⁵ Andrej Babnik, France Perovšek, ustni vir.

²⁰⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 85, str. 214–216. Jože Ančik, Marjan Simčič, ustni vir.

²⁰⁷ Prav tam. Karel Grabeljšek, Ivo Serajnik, ustni vir.

²⁰⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 12, str. 41.

²⁰⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 23, str. 73.

²¹⁰ Zbornik VI/5, dok. št. 15, str. 52.

Komandant III. bataljona je bil *Lado Mavsar-Ronko*. Ker je bil v začetku marca 1943 ranjen, je štab Dolomitskega odreda 8. marca 1943 imenoval za komandanta *Iskro*, ki je bil dotlej komandir 3. čete istega bataljona. Politkomisar je bil *Janez Japelj*, obveščevalec *Maks* in intendant *Tone Žagar*.

Tretji bataljon je bil 26. marca 1943 razformiran, poveljniški kader pa porazdeljen v prvi in drugi bataljon.²¹¹

Štajerska

IV. operativna cona (štajerska). Konec decembra 1942 je operirala na Štajerskem II. grupa odredov. Štab grupe je bil naslednji: komandant *Franc Rozman-Stane Mlinar*, politkomisar *Dušan Kveder-Tomaž Poljanec*, namestnik komandanta *Peter Stante-Skala* in obveščevalec *Rudi Knez-Silas*. V sestavu II. grupe odredov so bili tedaj *Pohorski*, *Moravški*, *Savinjski* in *Kozjanski* bataljon.²¹²

Ko je glavno poveljstvo 26. decembra 1942 ustanovilo operativne cone, je operativno ozemlje II. grupe odredov pripadlo pod IV. operativno cono (štajersko). V odredbi so bile določene enote, ki so spadale v njeno območje: *Kamniški*, *Moravški*, *Kozjanski*, *Savinjski* in *Pohorski* bataljon.

Istočasno je bil imenovan tudi štab cone, ki so ga sestavljali: komandant *Franc Rozman-Stane Mlinar*, politkomisar *Dušan Kveder-Tomaž Poljanec*, namestnik komandanta *Peter Stante-Skala* in namestnik politkomisarja *dr. Dušan Kraigher-Jug*.²¹³

Komandant *Franc Rozman-Stane Mlinar* je opravljal dolžnost do 22. junija, ko je bil z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije imenovan za komandanta *Alojz Kolman-Marok*, Rozman pa poklican na Dolenjsko v glavni štab in je postal komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Politkomisar *Dušan Kveder-Tomaž Poljanec* je odšel spomladi 1943 na Dolenjsko. Posle politkomisarja je po njegovem odhodu opravljal njegov namestnik *Dušan Kraigher-Jug* do svoje smrti 15. junija 1943 na Dobrovljah. Z odredbo glavnega štaba dne 22. junija pa je bil imenovan za politkomisarja *Peter Stante-Skala*.

Namestnik komandanta *Peter Stante-Skala* je postal 22. junija politkomisar cone. Nov namestnik komandanta ni bil imenovan. Namestnik politkomisarja *dr. Dušan Kraigher-Jug* je padel 15. junija 1943 na Dobrovljah. Dne 22. junija je bil imenovan na ta položaj *Mitja Ribičič-Ciril*.²¹⁴

Kamniško-savinjski odred. Na odredbo glavnega poveljstva 26. decembra 1942 štabu IV operativne cone o reorganizaciji štajerskih partizanskih enot je le-ta v raportu št. 14 dne 19. januarja 1943 odgovoril glavnemu poveljstvu:

»1. Vašo naredbo od 26. 12. 1942 prejeli skupaj s priloženimi pismi.

2. V smislu naredbe smo takoj pristopili k reorganizaciji naše vojske. Radi specialnih prilik, ki vladajo pri nas, nam je zaenkrat nemogoče formirati brigade — kar tudi vi upoštevate v naredbi — pač pa smo organizirali tri bataljone. Z našo mobilizacijo se je število partizanov povečalo na takšno stopnjo, da imamo iz prejšnjih dveh bataljonov sedaj tri po 120 mož.

Koncentracija, ki smo jo imeli z Moravško-Kamniškim bataljonom, se je pokazala zelo okorna in nepraktična. Prvič radi prehrane, drugič pa radi slabe kontrole terena, ker so tereni, po katerih sta se kretala ta dva bataljona, ostali brez edinic, kar bi bilo lahko škodovalo naši mobilizaciji.

3. Vi nam pišete, da naj formiramo bataljone, iz katerih bodo nastale brigade, ti bataljoni pa naj bodo pod direktnim vodstvom Štaba zone, dočim se odredni štabi likvidirajo.

²¹¹ Zbornik VI/5, dok. št. 85, str. 214—216. Janez Japelj, ustni vir.

²¹² Vršnik, Pregled.

²¹³ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 383.

²¹⁴ Zbornik VI/6, dok. št. 26, str. 65.

Ker je pa direktna zveza bataljonov s Štabom zone vsled ogromnega terena zelo otežkočena, smo pustili kot vmesen organ štab odreda, ki bo obstojal do formiranja brigade.

Tako smo formirali Kamniški odred, ki je sestavljen iz Kamniškega, Zasavskega — Lojzeta Hohkrauta in Savinjskega — Šlandrovega bataljona. Operacijska področja so jim dodeljena.²¹⁵

Kamniško-savinjski odred je bil ustanovljen po borbi na Kališah med 22. in 28. januarjem 1943.²¹⁶

Štab IV. operativne cone je imenoval naslednji štab Kamniško-savinjskega odreda: komandant *Alojz Kolman-Marok* in politkomisar *Tone Štefe-Kostja*,²¹⁷ komandant *Alojz Kolman-Marok* je opravljal dolžnost do imenovanja za komandanta IV. operativne cone. Zamenjal ga je *Franc Poglajen-Kranjc*. Politkomisar *Tone Štefe-Kostja* je padel 21. januarja 1943 v borbi na Kališah.²¹⁸ Za novega politkomisarja je bil imenovan *Mitja Ribičič-Ciril*, ki je opravljal dolžnost do imenovanja za namestnika politkomisarja IV. operativne cone.²¹⁹ Njegove posle v odredu je prevzel *Josip Berkopec-Mišel*.

Kamniški bataljon. Kamniški bataljon, ustanovljen konec maja ali v začetku junija 1942 iz Kamniške čete, je operiral v sestavu I. grupe odredov. Ko je bil 18. junija 1942 formiran Kokrški odred, je prišel bataljon v njegov sestav kot I. bataljon odreda. Komandant je bil konec decembra 1942 *Tomaž Slapar-Tugomir Kalovški*, politkomisar pa *Jakob Molk-Mohor Iskra*. Drugi bataljon Kokrškega odreda, imenovan Kokrški, je imel v borbi z Nemci v Udenborštu 14. septembra 1942 toliko izgub, da so iz preostalih borcev sestavili komaj četo, ki je spadala neposredno pod štab odreda.

Kokrški odred je imel torej konec decembra 1942 en sam bataljon — Kamniški in se je imenoval Kamniško-Kokrški odred. Komandant je bil *Matija Blejc-Matevž Plamen*, ki je padel 24. decembra 1942 na Kostavski planini ter ga je nadomestil *Tomaž Slapar-Tugomir Kalovški*, politkomisar pa *Anton Štefe-Kostja*.²²⁰

Štab IV. operativne cone je po reorganizaciji partizanskih enot na Štajerskem nazval to partizansko enoto *Kamniški bataljon*. Komandant je bil *Tomaž Slapar-Tugo Kalovški* in politkomisar *Slavko Kovač-Lado*.²²¹ Komandant *Tomaž Slapar-Tugo Kalovški* je bil na tem položaju do konca aprila 1943, ko je odšel za komandanta Koroškega bataljona.²²² Zamenjal ga je *Jakob Golob*.²²³ Politkomisar *Slavko Kovač-Lado* je padel v borbi na Kališah 21. januarja 1943.²²⁴ Nov politkomisar je postal *Jakob Molk-Iskra*.

Namestnik politkomisarja je bil *Janez Brlec-Nace Poklekni*.²²⁵

Moravški (zasavski) bataljon. Moravški bataljon je bil ustanovljen v začetku septembra 1942, ko je štab II. grupe odredov reorganiziral štajerske partizanske enote. Konec decembra 1942 je imel naslednji štab: komandant *Franc Poglajen-Kranjc*, politkomisar *Jože Berkopec-Mišelj*, obveščevalec *Ivan Tlaker-Luka* in intendant *Jože Kumar-Lipah*.²²⁶

Po odredbi glavnega poveljstva 26. decembra 1942 je bil bataljon vključen s Kamniškim, Savinjskim, Pohorskim in Kozjanskim v IV. operativno cono.²²⁷ Ob reorganizaciji, ki jo je na osnovi odredbe glavnega poveljstva izvedel štab IV. opera-

²¹⁵ Zbornik VI/5, dok. št. 19, str. 58, 59, 60.

²¹⁶ Prav tam, op. 3.

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 59, str. 152.

²¹⁹ Zbornik VI/6, dok. št. 26, str. 65.

²²⁰ Vršnik, Pregled.

²²¹ Zbornik VI/5, dok. št. 19, str. 60.

²²² Arhiv IZDG v Ljubljani.

²²³ V poročilu Kamniškega bataljona o praznovanju 1. maja 1943 je že podpisan Jakob Golob. Dokument je v arhivu IZDG.

²²⁴ Zbornik VI/5, dok. št. 59, str. 152.

²²⁵ Zbornik VI/6, dok. št. 18, str. 45.

²²⁶ Vršnik, Pregled.

²²⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 138, str. 389.

tivne cone 19. januarja 1943, je bil Moravški bataljon preimenovan v Zasavskega — Lojzeta Hohkrauta kot eden treh bataljonov Kamniško-Savinjskega odreda. Štab IV. operativne cone je imenoval tudi štab bataljona: komandant je ostal *Franc Poglajen-Kranjc* in politkomisar *Jože Berkopec-Mišelj*.²²⁸

Komandant *Franc Poglajen-Kranjc* je opravljal dolžnost do imenovanja za komandanta Kamniško-savinjskega odreda. Za komandanta Zasavskega bataljona je bil imenovan *Peter Kos-Petruška*. Ko je politkomisar *Jože Berkopec-Mišelj* postal politkomisar Kamniško-savinjskega odreda, ga je zamenjal *Feliks Pečar-Mijo*. Dne 4. julija 1943 je štab odreda predlagal štabu cone, naj ga zaradi raznih nepravilnosti razreši dolžnosti, na njegovo mesto je bil imenovan *Jan*.²²⁹

Namestnik politkomisarja je bil *Jože Babič-Vojteh* od svojega prihoda iz Kozjanskega bataljona do imenovanja za politkomisarja Savinjskega bataljona.²³⁰

Savinjski bataljon. Savinjski bataljon, ustanovljen v začetku septembra 1942, so 7. novembra Nemci napadli in razbili. Ostanke bataljona so se priključili Pohorskemu in Moravškemu bataljonu, enajst borcev pa je odšlo na Koroško.²³¹

Januarja 1943 je štab IV. operativne cone sklenil poslati »eno četo v Savinjsko dolino, kjer bo med pohodom delala akcije in poiskala zveze s terenci, ki so se »zabili« v svoje luknje». ²³² V raportu št. 14 glavnemu poveljstvu 19. januarja 1943 javlja štab IV. operativne cone, da so »formirali Kamniški odred, ki je sestavljen iz Kamniškega, Zasavskega — Lojzeta Hohkrauta in Savinjskega — Šlandrovega bataljona. Operacijska področja so jim dodeljena. Savinjski — Šlandrov bataljon bo do nadaljnjega — dokler sneg ovira večja manevriranja — imel za svojo bazo Tuhinj—Menina, čim bodo pa dani pogoji za marše, krene ta bataljon v Savinjsko dolino«. ²³³

Za komandanta bataljona je štab IV. operativne cone imenoval *Milana Cadeža-Aleksandra*, za politkomisarja pa *Dušana Rebolja-Bora*.²³⁴ Komandant *Milan Cadež-Aleksander* je opravljal dolžnost do 25. marca 1943, ko ga je štab Kamniško-savinjskega odreda razrešil, njegovo mesto pa je prevzel *Rudi Karat-Džek*.²³⁵ Ob ustanovitvi Šlandrove brigade, katere sestavni del je bil Savinjski bataljon, je poveljeval bataljonu *Alojz Pacek-Platin*.²³⁶ Politkomisar bataljona je bil ves čas *Dušan Rebolj-Bor*.

Konec maja je štab odreda imenoval tudi namestnika komandanta, in sicer »enega dobrega četnega komandirja, ki bo s svojo aktivnostjo poizkušal spraviti bataljon v aktivnost«. Imenovan je bil *Alojz Pacek-Platin*.²³⁷

Kozjanski bataljon. Kozjanski bataljon, ustanovljen v začetku septembra 1942, je imel konec decembra ob ustanovitvi operativnih con naslednji poveljniški sestav: komandant *Franc Mazovec-Risto*, politkomisar *Jože Babič-Vojteh* in intendant *Tone Klavžar*.²³⁸

V drugi polovici marca 1943 je štab IV. operativne cone komandanta Franca Mazovca-Rista in politkomisarja Jožeta Babiča-Vojteha odpoklical v štab cone, v Kozjanskem bataljonu pa imenoval za komandanta *Antona Ljubiča-Zidarja*, za politkomisarja za *Božidarja Gorjana-Boga*.²³⁹

Koroški bataljon. Po razbitju Savinjskega bataljona 7. novembra 1943 na Dobrovljah je odšla skupina enajstih borcev na Koroško, kjer so ustanovili *Vzhodnokoroško četo*. Njen komandir je bil *Lojze Vresk*, politkomisar pa *Milan Mrzel-Mile*.²⁴⁰

²²⁸ Zbornik VI/5, dok. št. 19, str. 56—61.

²²⁹ Arhiv IZDG v Ljubljani.

²³⁰ Lojze Požun, ustni vir.

²³¹ Vršnik, Pregled.

²³² Zbornik VI/5, dok. št. 11, str. 35.

²³³ Zbornik VI/5, dok. št. 49, str. 59.

²³⁴ Prav tam.

²³⁵ Zbornik VI/5, dok. št. 83, str. 210.

²³⁶ Zbornik VI/6, dok. št. 41, str. 104.

²³⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 19, str. 49.

²³⁸ Vršnik, Pregled.

²³⁹ Zbornik VI/5, dok. št. 84, str. 213.

²⁴⁰ Vršnik, Pregled. Zbornik VI/5, dok. št. 92, str. 236.

Iz te skupine je po pritegnitvi Korošcev, ki bi morali v nemško delovno službo (Reichsarbeitsdienst) ali na fronto, in nekaj dezertirjev iz nemške vojske v zgodnji spomladi 1943 nastal bataljon. Ko je prišel na Koroško komandant IV. operativne cone *Franc Rozman-Stane*, je imenoval štab bataljona: komandant *Franc Pasterk-Lenart*, politkomisar *Boris Čižmek-Bor*, namestnik komandanta *Lojze Vresk* in namestnik politkomisarja *Milan Mrzel-Mile*.²⁴¹

Komandant *Franc Pasterk-Lenart* je vodil bataljon do napada na Mežici 3. aprila 1943, kjer je bil hudo ranjen in je kmalu zatem umrl.²⁴² Zamenjal ga je *Tomaž Slapar-Tugo*. Politkomisar *Boris Čižmek-Bor* je bil z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije 14. julija 1943 imenovan za politkomisarja Štajerskega odreda.²⁴³ Ker do ustanovitve tega odreda ni prišlo, je še naprej opravljal to dolžnost. Tudi namestnik komandanta *Lojze Vresk* je bil ves čas na tem poslu, namestnik politkomisarja *Milan Mrzel-Mile* pa je padel sredi junija 1943.²⁴⁴

Pohorski bataljon. Pohorski bataljon je bil ustanovljen v začetku septembra 1942 ob reorganizaciji štajerskih partizanskih enot. Vodil ga je naslednji štab: komandant *Rudolf Mede-Groga*, politkomisar *Jože Menih-Rajko Knap*, zdravnik *dr. Božo Mravljak-Mroč* in intendant *Jože Urisek-Trpin*.²⁴⁵

V veliki nemški akciji proti Pohorskemu bataljonu, ki se je pričela 7. januarja in zaključila 9. januarja na območju Velikega vrha severozahodno od Osankarice, so nemške enote napadle zimski partizanski tabor s 26 zemljankami. Po skoraj triurnem žilavem odporu so te sovražne sile uničile Pohorski bataljon 8. januarja 1943.

Po uničenju Pohorskega bataljona (imenovan tudi prvi Pohorski bataljon) je štab IV. operativne cone začel misliti na ustanovitev novega pohorskega bataljona. V poročilu štaba cone 12. aprila 1943 glavnemu poveljstvu beremo, da »je tov. Stane poslal iz KOB (Koroškega bataljona, op. M. L.) malo edinico, dobro oboroženo in s par dobrimi kadri, na Pohorje kot jedro za novo mobilizacijo in za zbiranje morebitnih lanskih izgublencev«.²⁴⁶

Iz Globasice na Koroškem je odšlo na Pohorje 12 borcev Koroškega bataljona. Vodila sta jih komandir *Ivan Rojc-Bogdan* in politkomisar *Janko Vincenc-Harkov*. Konec aprila je odšla na Pohorje tudi skupina partizanov Savinjskega bataljona, ki sta jo vodila *Franta Komel* in *Boris Vinter*. Obe skupini sta se sestali pod Črnim vrhom, od koder sta krenili k mozirski planinski koči. Tu je bil 3. maja 1943 ustanovljen *drugi Pohorski bataljon*. Komandant je bil *Janko Vincenc-Harkov*, politkomisar pa *Franta Komel*.²⁴⁷

Slandrova brigada. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 14. julija 1943 odredil štabu IV. operativne cone, da »brez vsakega odlašanja formira Štajersko brigado, ki bo vključena kot VI. brigada v sklop II. divizije NOV in PO Slovenije«. Z isto odredbo je bil imenovan tudi štab brigade: komandant *Janko Sekirnik-Simon*, politkomisar *Mitja Ribičič-Ciril*, namestnik komandanta *Tomaž Slapar-Tugo*, dotedanji komandant Koroškega bataljona; ker ni prišel s Koroškega, je to mesto prevzel *Franc Poglajen-Kranjc*, namestnik politkomisarja *Josip Berkopec-Mišelj*.

Brigada je bila formirana šele 6. avgusta 1943 pri vasi Gaberje na Šipku. Imela je tri bataljone:

Prvi bataljon — Savinjski. Komandant bataljona je bil *Alojz Pacek-Platin* in politkomisar *Dušan Rebolj-Bor*.

Drugi bataljon — Zasavski. Komandant je bil *Peter Kos-Petruška*, politkomisar pa *Jože Babič-Vojteh*.

²⁴¹ Zbornik VI/5, dok. št. 91, str. 229.

²⁴² Zbornik VI/5, dok. št. 92, str. 240.

²⁴³ Zbornik VI/6, dok. št. 41, str. 104, 105.

²⁴⁴ Dopis o smrti Milana Mrzela, poslan »Slovenskemu poročevalcu«, je v arhivu IZDG.

²⁴⁵ Vršnik, Pregled.

²⁴⁶ Zbornik VI/5, dok. št. 91, str. 233.

²⁴⁷ Zbornik VI/6, dok. št. 19, str. 48.

Tretji bataljon — Kamniški. Komandant je bil *Jakob Golob* in politkomisar *Jakob Molk-Mohor Iskra*.²⁴⁸

Štajerski odred. Glavni štab NOV in PO Slovenije je 14. julija 1943 odredil, da se ustanovi *Štajerski odred* s štabom: komandant *Franc Poglajen-Kranjc* in politkomisar *Boris Čižmek-Bor*. Odred naj bi zajel vse štajerske partizanske enote, ki ne bi bile vključene v Šlandrovo brigado. Vendar do formiranja tega odreda ni prišlo.²⁴⁹

²⁴⁸ Zbornik VI/6, dok. št. 41, str. 104 in 105.

²⁴⁹ Prav tam.

OROŽARSKÉ DELAVNICE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM

Čeprav je bila dejavnost vseh partizanskih delavnic, ki so nastale na Dolenjskem in Notranjskem, zelo pomembna, sem se omejila na prikaz orožarskih delavnic, ker menim, da so te odigrale najvažnejšo vlogo.

Kako je potekal razvoj zbiranja, deponiranja, popravljanja in izdelovanja vseh vrst orožja, sem skušala s pomočjo ohranjenega arhiva ter drugih virov in literature obdelati v tem prikazu. Podobno kot drugod po Sloveniji zasledimo prve začetke že poleti 1941, ko so dolenjski komunisti, skojevci in drugi zavedni mladinci organizirano zbirali in s pomočjo strokovnega osebja iz novomeških delavnic usposobili velike količine orožja in streliva, ki ga je odvrгла bivša jugoslovanska vojska. Že jeseni leta 1941 in spomladi 1942 so delovale prve manjše delavnice pri posameznih obrtnikih, ki so popravljali orožje partizanskim enotam. Spomladi 1942 so ustanovili prve partizanske orožarske delavnice na Podstenicah in manjše orožarske delavnice na Notranjskem. Istega leta sta bili organizirani še manjši delavnici v Dolomitih in na Rodinah na Dolenjskem. Spomladi 1943 pa so ustanovili centralno orožarsko delavnico v Starih žagah pod Kočevskim Rogom, ki je bila vsekakor najbolj organizirana in strokovno najbolj usposobljena delavnica. Ne samo, da je izdelovala najbolj kvalitetne in najraznovrstnejše predmete, ampak je tudi vzgajala potrebni kader za druge delavnice. Po kapitulaciji Italije so borci pridobili velike količine orožja, kar je prisililo glavni štab NOV in POS, da je ustanovil še več manjših orožarskih delavnic. Delovale so predvsem v osvobojeni Beli krajini. V glavnem so vse opravljale svoje naloge do osvoboditve in s tem znatno pripomogle naši narodnoosvobodilni vojski do zmage.

Kljub prizadevanju, da prikazem to delovanje čimbolj popolno, sem naletela na velike ovire zaradi pomanjkanja arhiva; ustni viri po preteku tolikih let tudi niso bili popolnoma zanesljivi in zadostni.

1. Prve delavnice v letih 1941—1942

Že precej pred napadom fašističnih sil na Jugoslavijo je Komunistična partija Slovenije spoznala, da je napad na Jugoslavijo neizbežen. Zato je CK KPS pričel prek svojih osnovnih organizacij in vojaške komisije pripravljati akcijo za zbiranje orožja. Tako so začeli komunisti skrivati orožje že v vojaških enotah jugoslovanske vojske, kamor so bili mobilizirani ali v katero so stopili prostovoljno. Po seji CK KPS v Trebnjem 12. aprila 1941, katere sklep je bil tudi zbiranje, skrivanje in čuvanje orožja, se je ta akcija zelo razmahnila. Komunisti so pritegnili v akcijo tudi simpatizerje komunistične partije in odpora proti okupatorju ter svoje znance, preko njih pa se je širila akcija med številne druge narodno zavedne ljudi.¹

Akcija zbiranja orožja se je dosledno izvajala skoraj po vsej Sloveniji, prav tako tudi na Dolenjskem, tu pa najbolj organizirano v Novem mestu. Novomeški partijski organizaciji je bilo jasno, da bo za oboroženo vstajo slovenskega naroda nujno potrebno čim več orožja. Zato je okrožni komite KPS Novo mesto sklenil neposredno po kapitulaciji Jugoslavije zbrati čim več orožja, ki ga je odmetavala bivša jugoslo-

¹ M. Luštek, Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941, »Ljubljana v ilegali I«, str. 458; V. Stopar, Člani CK med prostovoljci, Zbiranje orožja, prav tam str. 341 in 346.

vanska vojska, in ga shraniti za borbo. Pri akciji je sodelovala celotna partijska in skojevska organizacija, priključili pa so se ji tudi drugi zavedni mladinci deloma organizirano, deloma samoiniciativno; precejšnje je bilo tudi število Novomeščanov, ki so samoiniciativno in tajno skrivali orožje.

Neposredno po kapitulaciji Jugoslavije, ko so prihajale do Novega mesta šele prve izvidnice okupatorjeve vojske, je bila najboljša priložnost za zbiranje orožja. Občinski odbor je pod vodstvom nekaj nemških agentov organiziral nekakšno občinsko stražo, ki je imela tudi dolžnost zbirati orožje in ga predajati okupatorju. Vanjo se se vključili tudi komunisti, skojevci in mladinci, pa so potem laže odnašali orožje in strelivo v bližnje gozdove. Organizirali so tudi prenašanje streliva, ročnih granat in eksploziva iz vojaškega skladišča v Žabji vasi pri Novem mestu. Stražarji v skladiščih so donášali orožje do ograje skladišč, tam pa so ga sprejemali drugi komunisti in deponirali v nekaj sto metrov oddaljenih skrivališčih v gozdu. Čeprav je trajala ta akcija le nekaj dni, so zbrali za takratne razmere mnogo orožja.

Nekateri vojaki bivše jugoslovanske vojske so spravljali orožje doma, dosti pa so ga tudi odmetali v Krko. Pričela se je nadaljnja akcija novomeških mladincev: temeljit pregled Krkinega dna na obeh bregovih od novomeškega mostu do ovinka Krke v Bršljinu. Najprej so zbrali pri prebivalcih vse podatke o skupinah vojakov in posameznikih, ki so odmetavali orožje v vodo. Nato so pričeli z natančno preiskavo reke. Pod krinko kopanja so zbrano orožje privezali na vrv in ga pod vodo vlekli v bližnji gozd. Ponoči so pa orožje prenesli v oddaljena skrivališča ter organizirali še posebne skupine ki so ga podnevi pripravljale za uskladiščenje.

V Krki so zbirali tudi eksploziv za rušenje mostov, ki so ga železničarji odvrkli v reko. Ker so Italijani končno le ugotovili, kaj išče mladina v reki, so mladinci pozneje pripravili košare in jih delno naložili s kamenjem. Plavalci so se potapljali in pod vodo polnili košare. Ko je bila košara polna, jo je čoln odpeljal, na vrsto pa je prišel naslednji z naslednjo košaro. Tako je novomeška mladina popolnoma izpraznila drugo skladišče orožja — Krko.

Iz teh skladišč so prejele orožje ne samo prve partizanske skupine iz okolice Novega mesta, ampak tudi belokranjski partizani. In prav to orožje in strelivo je v glavnem zadostovalo za oborožitev partizanskih enot na Dolenjskem do pričetka splošne oborožene vstaje spomladi 1954.²

Kmalu potem, ko so se pojavile na Dolenjskem prve partizanske enote, je nastala tudi potreba po raznih popravilih orožja. Orožje so pošiljali v popravilo v delavnice somišljenikov OF po vsej Dolenjski.³ Manjša popravila so opravljali orožarji po vseh vojaških enotah, kadar pa so se te zadrževale v bližini naselij, so ga popravljali pri posameznikih.⁴

Delavnica na Podstenicah. Spomladi 1942 je močno naraslo število novih borcev, ki so se pa vse bolj angažirali v borbi z okupatorjem; zato se je pojavila tudi potreba po ustanovitvi večje stalne orožarske delavnice, ki bi se ukvarjala z vsemi popravili pokvarjenega orožja. Zato je bila na pobudo komandanta Dolenjskega odreda Marjana Dermastie in komisarja I. bataljona Dolenjskega odreda Jožeta Slaka-Silva konec maja 1942 ustanovljena prva orožarska delavnica na Dolenjskem.⁵ Delavnico so organizirali v vasi Podstenice na Pogačnikovi žagi. Pogačnikov brat, puškar, se je sem zatekel pred Nemci. Žaga je imela tudi ključavničarsko delavnico, zato je bila pripravna za popravljanje orožja. Razen tega je bila vasica precej oddaljena, pot do vasi pa polna podrtih dreves, ki so onemogočala vsak promet.⁶

² N. Silih, Kako so se oboroževali prvi slovenski partizani, »Dolenjski list« 11. IX. 1952, str. 5.

³ Kolikor nam je znano, so popravljale orožje v tem času v glavnem naslednje delavnice: delavnice Jakoba Prežlja, Jožeta Udoviča, Jožeta Ferliča, Janka Mišigoja, Lojzeta Murna, Lojzeta Mirtiča, Bele Ernesta v Novem mestu; delavnica bratov Vrščajev v Črnomlju; kovačija Doltar v Semiču; delavnice bratov Grča, delavnica Križman, delavnica Naceta Meha v Ribnici; strojnik Cerne na žagi v Soteski; delavnica pri Vederberju v Dolnji Bilpi na Kočevskem.

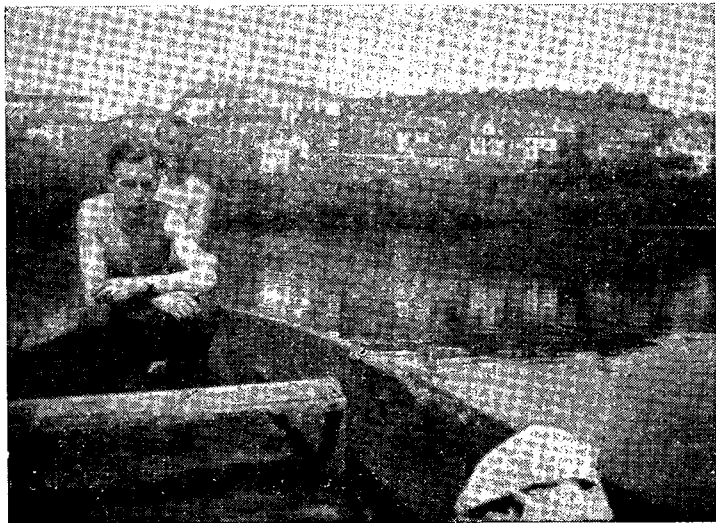
⁴ Podatek Srečka Prežlja, Koper.

⁵ Podatek Jožeta Udoviča, Novo mesto.

⁶ Tone Sušteršič — Tine Zeleznik, Kako smo popravljali orožje, »Borec« 1954, št. 4, str. 133.

Delavnica je pričela z delom v začetku junija 1942 in je tedaj zaposlovala le 3 osebe. V njej sta delala Jože Udovič-Topsi in Gustelj Pogačnik. Organizacijsko je spadala pod Zapadno-dolenjski odred, vodil pa jo je komisar Zapadno-dolenjskega odreda Jože Slak-Silvo. Še istega meseca je prišlo iz raznih enot nekaj tovarišev. Poziv štaba Zapadno-dolenjskega odreda je prejel tudi Srečko Preželj v Novem mestu s posebnim naročilom, naj preskrbi za delavnico tudi čim več orodja, ki ga naj pripelje s seboj. Takoj je napravil seznam potrebnih pripomočkov in materiala ter začel zbirati material s pomočjo članov Osvobodilne fronte. Material so nabavili pri raznih obrtnikih in v trgovinah z železino pri Kastelicu in Pauserju v Novem mestu. Trgovec Edmund Kastelic je postal takrat glavni vir materiala za partizanske delavnice. Srečko Preželj je preskrbel tudi strožnico iz novomeške jetnišnice. Zbirno mesto, kjer so pripravljali pošiljke, je bilo skladišče vodovodne delavnice na magistratu v Novem mestu. Material so vozili iz mesta kar v avtomobilski cisterni za škropljenje cest, ali pa razni vozniki iz Novega mesta. Srečko Preželj je postal po svojem prihodu v orožarsko delavnico na Podstenice vodja te delavnice. V delavnici so imeli takrat naslednjo opremo: avtogenski varilni aparat, poljsko kovačnico s kovaškim orodjem, strožnico na nožni pogon in drugo manjše orodje. Delavnica je imela tudi električno napeljavo z vodom iz parne Pogačnikove žage. Dva delavca sta bila zaposlena kot mehanika, štirje pa za druga kovinarska dela. Delavnica se je ukvarjala največ s popravilom orožja bivše jugoslovanske vojske, izdelovali pa so tudi razne sestavne dele zapiravev, vzmeti, merilne naprave za puške, nova kopita za puške itd.

Jože Udovič
pri akciji
za zbiranje orožja
na Krki
v Novem mestu
1. junija 1941

V Pogačnikovi žagi niso ostali dolgo. Ker so italijanske kolone izpadale proti Rogu, so morali dvakrat izprazniti delavnico in se umakniti v gozdove. Razen tega so bile Podstenice tudi preveč izpostavljene napadom iz zraka. Zato se je štab Zapadnodolenjskega odreda, verjetno po nalogu glavnega poveljstva, odločil, da se delavnica preseli iz vasi v gozdove. Po posvetu z gozdarji so izbrali gozd Podrta gora v smeri Kočevskega Roga, pol ure od Podstenic. Za vse delavnice, ki so bile takrat že ustanovljene — tj. krojaška z okoli 15 krojači in šiviljami, čevljarska z okoli 15 čevljarji, mizarska delavnica, klavnica in mesarija in seveda orožarska delavnica, je v tem gozdu skupina tesarjev, mobiliziranih iz okoliških vasi, zgradila več barak. V eno od njih se je preselila orožarska delavnica nekako konec junija 1942. Komisar

vseh delavnic je postal Jože Slak-Silvo. Delavnice niso bile dovolj konspirativno grajene in niso imele vode, ki so jo morali vsak dan dovažati v sodih iz Podstenic. tako da je bila do delavnic pravzaprav pošteno izvožena pot. Ker so bile v kraških grapah, so morale v njih ves dan goreti petrolejke in karbidovke. Zaradi slabe vidnosti so imele stružnice še precej časa na Podstenicah.

Toda kljub vsem oviram in težavam v tej delavnici niso samo popravljali orožja in izdelovali nekatere sestavne dele, ampak so tudi izdelovali ročne bombe, ki jih je prav takrat zelo primanjkovalo. Ročne bombe so izdelovali iz 2 mm debele, v škatlo nekako $80 \times 60 \times 40$ mm zvarjene pločevine, v katero so položili kocko trotila, prostor med kocko in steno so pa izpolnili z odrezki železa. Škatla je imela v sredini privarjeno pločevinasto cevko s pločevinastim snemljivim pokrovčkom. V cevki je bila pritrjena 6 cm dolga počasi goreča zažigalna vrvica, vtaknjena v vžigalno kapico, ki je segala v izvrtino trotila. Drugi konec vrvice so zalili z maso iz kalijevega klorata, žvepla in sladkorja, pomešanega z vodo v kašo. Ko je bila cevka zalita, tako da je masa nekoliko konveksno izstopila iz cevke, so bombo posušili. Ta vžigač pa je na udarec slabo deloval, zato so te bombe uporabljali borci le tako, da so jih prnizigali ob žareči cigareti. Bomba je bila izrazito defenzivna, ponoči pa so jo mogli le s težavo uporabljati. Zato so začeli takoj s pripravami za drugi tip bombe z ročajem. V lesenem ročaju je bila udarna igla, ki je imela dvojno varovalo: matico na spodnjem koncu, ki je pritegnjena odmaknila konico igle od vžigalne kapice, skozi leseni ročaj in iglo pa je bila izvrtana odprtina, v katero je bil ohlapno vtaknjen zatič, ki je bil na enem koncu zavrt v obroček; na ta obroček je bila privezana kakih 150 mm dolga vrvica, navita okoli ročaja, njen konec pa je bil prilepljen z lepilnim papirjem k lesenemu ročaju. Enako je bila zalepljena tudi matica na spodnjem koncu ročaja. Bombe so aktivirali na naslednji način: odtrgali so lepilni papir, odvili matico, z vrvico potegnili iz ročaja zatič, udarili z ročajem bombe ob kak trd predmet in vrgli. Bombe so bile ofenzivne in defenzivne ter so se razlikovale po barvi na pokrovu. Defenzivke so imele ob notranjem robu spiralo iz 6 mm debele železne žice. Polnjene so bile različno: s trotilom, italijanskim eksplozivom iz neeksploziranih letalskih bomb, rudarskimi eksplozivi pa tudi z navadnim smodnikom. Za izdelavo te bombe so naredili tudi orodje v taki izvedbi, da je bilo mogoče s skupino 8 žensk izdelati dnevno 50 ročnih bomb. Preglavice so jim delali le vžigači. Prvotno so vgrajevali vžigalno kapico za lovske naboje, ki pa jih niso mogli dobiti v zadostni količini. Zato so izdelali lastne vžigalne kapice. Do serijske izdelave teh bomb pa ni prišlo, ker jih je prehitela roška ofenziva.⁷

Delavnica je postala kmalu premajhna, zato se je glavno poveljstvo na priporočilo Jožeta Slaka in Srečka Prežlja odločilo, da se orožarska delavnica loči od drugih delavnic. Jože Slak in Preželj sta našla ugoden prostor nad vrtačo »Dolgi studenec«, pol ure od drugih delavnic. Takoj so naredili načrte za ca. 5—6 m visoko, ca. 10 m dolgo in ca. 4 m široko enonadstropno barako z vgrajenimi okni.⁸ Število delavcev je nenehno naraščalo, začelo pa je primanjkovati orodja in potrebnega materiala. Ker je bila nabava iz Novega mesta otežkočena zaradi italijanske kontrole, so se povezali s strojnikom na žagi v Soteski, kjer so dobili precej orodja in materiala, vrtalni stroj ter nekaj delov avtogenskega varilnega aparata, druge dele aparata pa pri kovaču Šobarju v Dolenjskih Toplicah. Posebno varilni aparat je bil za delavnico zelo pomemben, ker jim je poenostavil in pospešil marsikatero delo. Kisikove bombe bi morali prejeti iz Novega mesta, pa jim je tudi to dobavo preprečila roška ofenziva.⁹ Na Dvoru so dobili še eno stružnico, ki pa je bila precej visoka, tako da je ni bilo mogoče preurediti na nožni ali ročni pogon.

Ker je bilo v vrtači, ob kateri je stala delavnica, ca. 5000 l stoječe vode, so pričeli misliti tudi na električni pogon. Da pa bi napeljali elektriko iz Toplic, ni bilo dovolj

⁷ Podatek po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

⁸ Prav tam.

⁹ Jože Udovič-Tepsi, Razvoj partizanskih delavnic na Dolenjskem, »Dolenjski list« 11. septembra 1952, št. 37.

električne žice. Bili so prisiljeni, da si postavijo lastno električno centralo. V zapušteni žagi v Novem Taboru pri Črmošnjicah so demontirali motor na sesalni plin in ga prepeljali v delavnico.¹⁰ Tako so izdelali elektrarno iz 8 KM močnega bencinskega motorja, ki so ga predelali na upojni plin iz oglja, iz plinskega generatorja, ki so ga dobili na neki zapušteni žagi v Starih Žagah, ter iz trifazne diname z žage na Podstenicah. Centrala je imela ca. 12 kW, vrtilni tok 380/200 voltov. Od centrale do barake so potegnili industrijski vod, do delavnic v Podrti gori pa vod za električno razsvetljavo.¹¹ Ko je elektrika prvič posvetila v gozdovih temnega Roga, je bilo ob taki zmagi veselje delavcev-partizanov nepopisno. Elektrika ni pomenila samo lažjega dela, temveč tudi več popravljenega in novega orožja, saj so zaradi električne razsvetljave lahko precej podaljšali delovni čas. Vse stroje so predelali na električni pogon. Centrala je delala neprekinjeno, tako da so imeli električni tok nenehoma na razpolago. Vode za hlajenje motorja in za izpiranje plina pa jim je začelo kmalu primanjkovati. Morali so jo dovažati iz vodnjakov na Podstenicah.¹²

Do roške ofenzive je število osebja v delavnici naraslo na okoli 16 ljudi.¹³ Delavnica je dobila naziv »centralna delavnica glavnega poveljstva«. Razen omenjenega so popravili veliko pušk, puškomitraljezov, težkih mitraljezov. Iz neeksplodiranih letalskih bomb so izdelovali mine za rušenje prog, izdelovali španske žeblje za trganje avtomobilskih gum, delali tovorna sedla, orodje in stroje za druge delavnice. Pričeli so se ukvarjati tudi že z načrti za partizanski minometalnik in mine, kakor tudi za drugo orožje.¹⁴

Sredi avgusta jih je zajela roška ofenziva. Demontirali so orodje in skrili material, pred umikom pa so napisali na vrata delavnice: Soldati italiani, cosa cercate sulla terra nostra, sulla terra Slovena? Večina delavcev se je prebila prek ceste, ki vodi iz Podturna na Travnik nato mimo ceste pod Starimi žagami do Novega mesta Italijanom za hrbet. Zanimivo je, da so našli po kakšnem mesecu, ko je bila ofenziva končana, vrata delavnice z napisom naslonjena na neko drevo, sama baraka pa je bila požgana. Tako so bile uničene vse delavnice in ves material.¹⁵

Tak je bil razvoj in potek dela v prvi partizanski orožarski delavnici na Dolenjskem, ki je skrbela za najrazličnejša popravila orožja in izdelovanje nadomestnih delov, česar orožarji po posameznih vojaških enotah ali manjših delavnicah niso zmogli.

Delavnica v Mačkovecu in Kozlovih stenah. Nekako sočasno kot delavnico na Podstenicah so ustanovili tudi orožarsko delavnico na Notranjskem. Ustanovili so jo na pobudo Mirka Bračiča, takratnega komandanta III. grupe odredov, najprej v Sodrražici pri nekem kleparju, nato se je premaknila na Rob, končno pa na Mačkovec-Slanski hrib. V okviru Krimskega odreda so ustanovili naslednje delavnice: orožarsko, kleparsko, mizarsko, ključavničarsko in druge. Zgradili so si barake in si uredili upravno poslovanje ter prehrano.

Vodja orožarske delavnice v sklopu vseh delavnic je bil Jože Kraljič. Orodje so zbrali ali rekvirirali pri posameznikih. Popravljali so predvsem pokvarjeno in zadržavajo orožje, ki ga je odvrгла bivša jugoslovanska vojska in katero se je v veliki meri ohranilo pri posameznikih in v raznih bunkerjih. Sočasno je bila pa ta delavnica tudi mehanična delavnica in se je ukvarjala s popravilanjem motorjev in koles. V njej so naredili tudi nekaj sestavnih delov za prvi partop, ki je bil izdelan na Turjaku. Popravljali so orožje za Krimski odred ter druge enote.

Nekako julija meseca so izvedeli za veliko naravno votlino v Kozlovih stenah nad Iškim Vintgarjem. Dohod vanjo je bil težaven, svetloba je prihajala skozi od-

¹⁰ Podatek Jožeta Udoviča.

¹¹ Podatek po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

¹² Prav tam.

¹³ Po ustnih izjavah je bilo v delavnici zaposleno 16 partizanov, italijanski prevodi poročil te delavnice pa navajajo 28 zaposlenih (arhiv IZDG, fasc. 792/1).

¹⁴ Podatek Jožeta Udoviča, Srečka Prežlja.

¹⁵ Podatek po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

prtino v skali v obliki cevi. Uredili so si dohod do votline, preskrbeli so si orodje: stružnice, vrtnalne stroje in drug material, hoteli so si napeljati tudi elektriko. Pričeli so že z delom, pa se je začela sredi julija italijanska ofenziva in uničila njihove načrte. Vse orodje in material so poskrili ter se razšli po enotah.¹⁶

Ta delavnica ni bila tako velikega obsega kot delavnica na Podstenicah, vendar pa je tedaj zadostovala na območju, na katerem in za katerega je delovala.

Delavnica v Dolomitih. Tudi v Dolomitih je leta 1942 nastala potreba po ustanovitvi orožarske delavnice. Pobudo za ustanovitev je dal Dolomitski odred, katere mu je bila delavnica organizacijsko podrejena. Za vodjo so postavili Sršeta Franca-Zena. Delavnica je začela delovati že konec junija 1942 pod šotori na Ključu. Ker so imeli na razpolago orodje, so pričeli takoj s popraviljanjem orožja. Vodja delavnice je bil obenem tudi orožar Dolomitskega odreda. Imel je nalogo, da pregleduje in popravlja orožje v vsem odredu. Težja popravila je opravljal v delavnici, večji del časa pa je prebil na terenu pri posameznih četah in bataljonih. Imel je tudi stalnega pomočnika, medtem ko so se delavci za manjša pomožna dela nenehno menjavali.

Od junija do septembra 1942 so popravljali puške in pištole. Iz avionskih zažigalnih bomb so izdelovali mine, in sicer tako, da so bombo prerezali, dodali detonator in 8 cm dolgo vžigalno vrstico ter jo zalotali ali zalili z voskom in smolo. Pobirali so nemške mine ob takratni nemško-italijanski meji na področju Toškega čela, Katarine, Grmade, Črnega vrha in Lučen. Te mine so pregledali in uskladiščili v treh bunkerjih za strelivo in orožje ter ga pošiljali Dolomitskemu odredu in drugim enotam na Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem. Iz starih topovskih granat so delali mine na poteg za rušenje mostov.

Nekako septembra 1942 so se preselili v kovačijo Podobnikarjevih na Osredku št. 4. Ker partizanske enote v tem času niso imele dovolj orožja, so pričeli izdelovati nože za jurišne napade. Kovali so podstavke za mitraljeze, izdelovali udarne igle, matične ključke za odvijanje vijakov na progah, kopita za puške, opravljali vsa manjša popravila orožja; odpirali so minska polja, da so imele enote varen prehod. Za primer hajke so imeli v bližini zaklonišče. Delavnica je prenehala delovati konec marca 1943,¹⁷ ko se je položaj v Dolomitih občutno poslabšal zaradi italijanske ofenzive in belogardističnega nadlegovanja.

Delavnice v Beli krajini. V drugi polovici novembra 1942 je orožarsko delavnico ustanovil 2. bataljon Belokranjskega odreda med Rodinami in Mavrlenom. Vodil jo je Stane Vrščaj, skupno pa so bili v njej zaposleni 4 tovariši. Pobudo za njeno ustanovitev je dal komandant Belokranjskega odreda Dušan Majcen-Nedeljko. Izdelovali so mine, sestavne dele orožja in popravljali vse vrste orožja. Delavnica je delovala nekako do konca decembra 1942, ko je bila ukinjena.

Aprila 1943 so jo pa ponovno ustanovili na Mavrlenu. Na pobudo glavnega štaba NOV in POS je našel zanjo primeren prostor Tone Sušteršič-Tine Železnik v neki stari šupi, ki jo je bilo potrebno temeljito popraviti. V tej delavnici so v začetku popravljali samo orožje, pozneje pa se je razvila tudi čevljarska delavnica. Delavci so prišli iz Starih žag, vodja pa je ostal še nadalje Stane Vrščaj. Delavnica je imela svoj bunker za popravljeno in pokvarjeno orožje. Imela je tudi svojo javko, kjer so sprejemali in oddajali orožje.

Po kapitulaciji Italije se je preselila na Talčji vrh pri Črnomlju, kjer je delovala v šoli in se polagoma razvila v delavnico z okoli 20 zaposlenimi. Njen vodja je bil v začetku še Stane Vrščaj, pozneje pa Anton Stražišar. Mehanične stroje je montirala v kleti, zaradi zavarovanja pa so zaminirali vso okolico. Popravljala je vse vrste orožja, delala okovje za čevlje, oficirske značke in zvezdice, vojaške gumbe in podobno. Bila je samostojna vojaška enota in je kot taka spadala v sklop 3. čete bataljona delavnic komande belokranjskega vojnega področja. Strokovno je bila

¹⁶ Podatki Antona Taborskega, Jožeta Kraljiča, Ljubljana.

¹⁷ Podatki Franca Sršeta, Ljubljana.

podrejena prometno-tehničnemu odseku VII. korpusa, kateremu je tudi pošiljala 14-dnevna delovna poročila. Delovala je do konca aprila 1945.¹⁸

Leta 1942 sta bili še dve manjši orožarski delavnici.

Prva taka delavnica je obstajala na Sodjem vrhu v Beli krajini pri Jožetu Plutu. V njej je bilo treba izredno paziti na konspiracijo. V vasi sami sicer ni bilo italijanske postojanke, toda dostop do vasi je bil mogoč samo mimo močnih italijanskih postojank. Glavni štab NOV in POS je sicer imel namen delavnico vključiti v centralne delavnice, vendar načrt ni bil izvedljiv. Razen neugodnega dostopa je bila tudi slabo opremljena in je v glavnem nudila svoje usluge le partizanom na prehodu.

Podobna orožarska delavnica kot na Sodjem vrhu je bila tudi v Škemljavcu v občini Metlika pri Francu Ivanetiču, ki je popravljajl manjše okvare na orožju.¹⁹

2. Centralna orožarska delavnica v Starih žagah

Ustanovitev delavnice, njeno delo in razvoj. Po italijanski ofenzivi novembra 1942, še bolj pa januarja 1943, ko so partizanske enote zajele v bojih velike količine orožja, se je zopet pokazala nujna potreba po ustanovitvi stalne delavnice. Glavno poveljstvo NOV in POS je 10. januarja 1943 imenovala Srečka Prežlja za vodjo pirotehnične delavnice. Ustanovil naj bi jo nekje na Dolenjskem. Kot politkomisar mu je bil dodeljen Tone Sušteršič-Tine Zeleznik, drugo strokovno osebje pa si je izbral izmed ljudi, ki so delali že v orožarski delavnici na Podstenicah.²⁰

Dolenjska operativna cona je sicer že pred njihovim prihodom organizirala popraviljanje orožja v Sošicah. Ker pa je bil ta kraj preveč izpostavljen in nevarnost vdora ustašev velika, so organizirali delavnice v vasi Sekulici v Žumberku, v hiši Marka Dragišiča. Delavnica je imela javko v sosednji vasi Dragi, kamor so prinašale brigade pokvarjeno orožje, da je bila delavnica varnejša pred izdajo; urejeno pa so imeli tudi kurirsko zvezo.²¹ Delali pa so v silno težkih razmerah. S hrano so bili v glavnem preskrbljeni, težave pa so bile glede materiala in drugih pripomočkov. Razno orodje so prjejemali prek zvez iz Novega mesta, še več pa iz samostana Pleterje.²² Ker preko Gorjancev ni bilo ceste, so vse težje predmete pripeljali pleterški menihi s kamionom do Novega mesta, naprej pa so jih transportirali sami. Pleterški menihi so jim odstopili tudi svojo malo stružnico, ki pa je bila zaradi požara precej pokvarjena. Tu so se ukvarjali v glavnem samo s popraviljanjem orožja, ki so ga partizani zaplenili Italijanom, ustašem in belogardistom. Ker so pri nabavljanju materiala in hrane stalno padali v zasede ustašev in Italijanov, delavnica ni mogla izpolniti pričakovanja in je postalo nujno, da jo preselijo na kak varnejši kraj.

S politkomisarjem dolenjske operativne cone Viktorjem Avbljem so se dogovorili, da poiščejo primernejši kraj, kjer bodo lahko izkoriščali zveze z Novim mestom in Ljubljano. S pomočjo Franca Krena iz Drganjih sel so našli vrtačo ob vznožju hriba Luben, 20 minut od Drganjih sel. Franc Kren jim je s pomočjo tovarišev postavil leseno barako, dolgo ca. 6 m in široko ca. 3—4 m. Les so pripeljali ponoči iz Starih žag. V tej baraki so zgradili tudi strelni bunker za preizkus orožja in sicer tako, da so izkopali okoli 2 m dolg vodoraven rov, ga zaprli z dvojno steno iz desk, med katero so naložili pesek in zemljo. Skozi ta zid so izrezali odprtino, ki je bila ravno dovolj velika, da so skozi njo lahko vtaknili puško ali mitraljez, ki so ga nameravali preizkusiti. Špranje med puško in steno so zatisnili s krpami, da se streljanje ni slišalo dalj od 50 m. V to delavnico so se preselili nekako aprila 1943. Zveze so vzdrževali prek dveh družin iz Drganjih sel in živeli zelo konspirativno. Tu so popravili veliko orožja. Prevezemali so ga od brigad običajno v Starih

¹⁸ Tone Sušteršič - Tine Zeleznik, Kako smo popravljali orožje, glej op. 6; podatki po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja, arhiv IZDG, fasc. 31/III-16, 104/I-4, 10.

¹⁹ Podatki po topografiji Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

²⁰ Arhiv IZDG, fasc. 9/I B.

²¹ Tone Sušteršič - Tine Zeleznik, Kako smo popravljali orožje, glej op. 6.

²² Menihi iz samostana Pleterje v bližini Šentjerneja na Dolenjskem, ki so podpirali partizane, so pomagali z orodjem tudi orožarski delavnici v Novi gori.

postavili Nemci pred pogorišče deske z pisom: »Aufpassen — Minen« in se niso upali vstopiti v nobeno drugo delavnico; zato so ostale vse druge delavnice in ustanove v dolini Starih žag skoraj nedotaknjene.

Po umiku Nemcev so si partizani uredili novo delavnico v zapuščenih kočevskih zidanicah v Novi gori nad Starimi žagami. Ker je sovražnik stalno vdiral na žagah ali Poljanah, ga prepeljali ponoči do delavnice, popravili in ga po isti poti vrnili. Če se je zadrževala v bližini kakšna brigada, so šli vsi delavci v brigado, vzeli s seboj rezervne dele in orodje in kar tam popravljali oziroma zamenjavali dele orožja. Dobro so imeli urejeno tudi nabavno službo, ki je delovala po več linijah. Iz Ljubljane so dobivali material prek glavnega štaba NOV in POS ter po železničarski zvezi. Z Novim mestom so imeli več zvez: lastnik gradiča Srebrniče Andrej Agnič je vozil material iz Novega mesta kar s traktorjem, Marija Boltar ga je dobavljala po železnici, za popravila v Novem mestu pa je poskrbel Janko Mišigoj. Material za delavnice je stalno zbirala organizacija OF v Novem mestu.

Kljub konspiraciji pa se je sčasoma le pričelo v okoliških vaseh šepetati, da so v Lubnu velika partizanska skladišča, tovarna orožja ipd. Začeli so misliti na selitev v Stare žage, vendar je komandant glavnega štaba NOV in POS Matija Maček njihove prošnje odklanjal, češ da bodo zaradi njihove prisotnosti ogrožene bolnice. Ker pa so sledili trije zaporedni sunki Italijanov v Drganja sela in okoliške gozdove, je bilo jasno, da iščejo prav to orožarsko delavnico. Po odobritvi glavnega štaba so se preselili v Stare žage. Drganja sela so zapustili okoli 20. julija 1943, pred odhodom pa so še zaminirali barako.²³ Nastanili so se v mlinu Jožeta Šprajcercja ob Divjem potoku.²⁴ Oprema delavnice je bila skromna. Imeli so malo stružnico iz Pleterij, ki so jo uredili na pogon z mlinskim kolesom, avtogenski varilni aparat, razsvetljava pa jim je dajal avtomobilski dinamo, ki ga je poganjalo mlinsko kolo in jim tako omogočilo delo tudi ponoči. Tu so se lotevali že večjih del. Iz zaplenjenega italijanskega tanka, ki so ga dobili v bojih pri Žužemberku, so vzeli top in ga preuredili v prevozni top. Lafeto so napravili sami, pri čemer so uporabili kolesa starega Fordovega avtomobila. Tudi naprave za merjenje so izdelali že sami. Do kapitulacije Italije je vodil delavnico še Srečko Preželj, politkomisar pa je bil Tone Šušteršič-Tine Železnik. Nekoliko pred kapitulacijo Italije so se preselili v drug Šprajcercjev mlin, ki je imel več prostora in več vodne energije.²⁵

Ob kapitulaciji Italije je dobila delavnica precej novih strojev in orodja, med drugim tudi moderno stružnico, vrtni stroj, skobelni stroj in brusilni stroj. Ker so Italijani pri umiku onesposobili velike količine orožja, je imela delavnica dela na pretek. Ob splošni mobilizaciji je iz dneva v dan naraščala tudi partizanska vojska in potrebe po orožju so bile vsak dan večje. Predvsem je primanjkovalo merilnih naprav za minomete, mitraljeze in topove. Sami so pričeli izdelovati tudi te naprave, prav tako kopita za vse vrste pušk, mitraljezov in brzostrelk. Njihova dejavnost se je širila, število zaposlenih pa je naraslo že na okoli 30. Vodstvo delavnice je po kapitulaciji Italije prevzel Gustelj Pogačnik.

Sredi največjega dela je centralno orožarsko delavnico zajela nemška ofenziva oktobra 1943. Nemci so bili že v neposredni bližini delavnice, ko so delavci izvedeli, da se morajo umakniti. Zato so v naglici pospravili le najnujnejše orodje in stroje, zaminirali delavnico ter porušili most v Novem Taboru pri Črmošnjicah, ki je naval sovražnika precej zadržal. Delavci-partizani so se umaknili v gozdove med Blaževcem in Sečem, kjer so prebili ofenzivo. Nemci pa so ob prihodu v orožarsko delavnico naleteli na nastavljeno miño, ki je eksplodirala. Vsi, ki so bili tedaj v njej, so bili ali ubiti ali ranjeni. Vžgala se je tudi stavba, zaradi vročine so eksplodirali detonatorji v bunkerju pod stavbo, tako da je bil uničen skoraj ves material, ki je bil v njej. V strahu, da so zaminirane tudi druge stavbe v dolini Starih žag, so

²³ Podatki po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

²⁴ Podatek Jožeta Udoviča.

²⁵ Podatki po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

osvobojeno ozemlje, so najprej poskrbeli za zaščito pred morebitnim vdorom. Ponovno so porušili most v Novem Taboru, ki so ga Nemci med ofenzivo popravili, cesto so prekopali, na nekaterih mestih pa minirali. Iz pogorišča stare delavnice so odpeljali vse stroje in jih popravili. Da jim v primeru ponovnega sovražnikovega vdora ne bi bilo treba vedno znova razdirati in skrivati težkih strojev, so zgradili podzemne delavnice — kakšnih 10 bunkerjev. Vsi so bili urejeni tako, da jih je bilo mogoče v najkrajšem času zakamuflirati in bi jih ne našel nihče, ki zanje ni vedel. Večina bunkerjev in poslopij, v katerih so bile delavnice, je bilo miniranih in nepoklicani obiskovalec bi sprožil mino že prej, preden bi našel skrivališče in bi tako z življenjem plačal svojo radovednost. Bunkerji, v katerih so bila skladišča orožja in streliva, so bili pa še posebno konspirativni. Za manjša tekoča popravila so imeli delavnice v stavbah, kamor so imeli dostop vsi partizani.

Za pogon strojev je skrbela prvotno električna centrala, ki so jo zgradili na pogorišču stare delavnice, Divji potok pa je dajal dragoceno električno energijo. Ker niso imeli primernega dinamostroja, so montirali 440-voltni dinamo in 22-voltno elektromotorje. V poletni suši, ko je potok skoraj popolnoma presahnil, so si pomagali z motorjem na sesalni plin, ki so ga dobili v Črnomlju. Ker se je število strojev in prostorov, ki so jih morali razsvetljevati, stalno povečevalo, so povečali tudi število električnih central. Tako je bilo spomladi 1945 v pogonu že 5 central, ki so razen tega, da so razsvetljevale prostore, skrbele tudi za pogon 5 stružnic, 3 vrtnih strojev, 3 smirkovih brusov in skobelnega stroja. Razen razsvetljave lastnih prostorov so skrbeli še za razsvetljavo ekonomata SVCPCB, telefonskih central in krojaških, čevljarskih ter usnjarskih delavnic štaba VDV na Seču.²⁶

Velike težave so imeli s preskrbo materiala in orodja. Partizani pa so bili silno iznajdljivi in so si pomagali na najrazličnejše načine. Material so dobivali s pogorišč, zapuščenih žag in mlinov, razbitih vagonov in lokomotiv, predvsem pa iz razbitih sovražnih in zavezniških letal. Zelo težko so si nabavljali nekatero orodje, zlasti pile, žage za železo, svedre in drugo drobno orodje. Nabavljali so ga intendanti Štajerske, Primorske in celo iz Italije po raznih kanalih. Namesto stružnih nožev so za struženje trdih predmetov uporabljali jedra probojnih krogel za protitankovske puške in mitraljeze, ki so jih vdelali v posebne držaje. Ker niso imeli primežev, so si pomagali z aluminijastimi deli sestreljenih letal. Primeže so odlili v livarni v Črnomlju, dokončali pa so jih v Starih žagah. Za vsako orodje, ki ga jim je primanjkovalo, so našli nadomestilo. Najbolj jim je manjkal avtogenski varilni aparat. Pomagali so si na ta način, da so železo varili ali trdo cinili v kovaškem ognju.

V orožarskih delavnicah so izdelali najrazličnejše orožje, sestavne dele za topove, pa tudi posebne granate, ki sicer niso bile take kot nemške, imele so pa večjo probojno moč. Partizanske enote so shranjevale izstreljene tulce ter jih pošiljale v Stare žage, kjer so jim dali pod stiskalnico prvotno obliko, izmenjali vžigáč in zrno, ki je bilo izdelano iz jeklene osi. Dalje so izdelali iz topovske cevi protitankovski top, pri katerem je bila stara le cev z zapiračem, vse drugo je bilo pa delo partizanskih rok po lastni zamisli, kolesa pa so dobili iz razbite prikolice. Mitraljeze, ki so bili prej montirani v nemških lovskih avionih, so pritrdili na stojalo težke »Brede«, izdelali nove električne prožilne naprave in kot taki so jim služili za protitankovske mitraljeze. Avionske topiče kalibra 20 mm so montirali na kolesa, jim izdelali lafete in merilne naprave. Iz mitraljezov, ki so jih dobili iz sestreljenih zavezniških letal, so izdelali profiletalske mitraljeze, ki so branili partizansko letališče pri Podzemlju, spuščališče materiala in glavni štab pred napadi sovražnih letal. Stojala so izdelali iz cevi, ki so jih dobili iz ograje na mostu v Dolenjskih Toplicah. Merilne naprave pa so bile spet partizanski izum.

Ko so pričeli zavezniki v jeseni 1944 pošiljati večje količine orožja, je delo v orožarskih delavnicah spet naraslo. Vse prejeto orožje je bilo potrebno pregledati in

²⁶ Jože Udovič, Razvoj partizanskih delavnic na Dolenjskem, glej op. 9.

večinoma tudi popraviti. Posebno veliko dela so imeli s pregledovanjem min. Po smrtni nesreči komandanta glavnega štaba NOV in POS Franca Rozmana-Staneta pri preizkušanju angleškega minometa so morali vse mine razstaviti in pregledati. Najprej so opravljali to v Starih žagah, pozneje pa v Črnomlju in kar na spuščališču samem.²⁷

Navedeni podatki, čeprav so skromni, nam v veliki meri pričajo, kako je delavnica v majhnih razmerah in s preprostimi sredstvi izvrševala tudi najbolj komplicirana popravila vseh vrst orožja, kar je bilo nujno za uspeh partizanskih enot. O številčnem in raznolikem delu te orožarske delavnice naj priča samo poročilo za avgust 1944, ko je bilo popravljeno in na novo izdelano naslednje orožje in njegovi sestavni deli: 9 puškomitraljezov, 130 pušk, 65 lahkih mitraljezov, 11 težkih mitraljezov, 19 samokresov, 29 brzostrelk, 179 popravljenih in na novo izdelanih okvirov, 2 vijaka za top, 2 ključa, 1 čistilnik za cev protiaviionskega mitraljeza, 1 kotni oblič, 1 kolektor, 1 ostružen pokrov za dinam, 1 ostružena os, 2 udarni igli za top, 2 zatika, 1 izvlečilnik za top, 1 granata, 67 osnovnih polnjenj za težki minomet, 1 sedlo, 2 topa.²⁸

Organizacija delavnice. Orožarska delavnica v Starih žagah je bila leta 1943 podrejena neposredno glavnemu štabu NOV in POS. Vodil jo je šef delavnice, ki je odgovarjal za njeno delo in disciplino. Po kapitulaciji Italije je bila razdeljena v 4 oddelke: strojni, pirotehnični, oddelek za popravljanje pušk in mitraljezov, oddelek za precizno mehaniko. Imela pa je tudi lastno kovačnico in livarno.²⁹ Spomladi in poleti 1944 pa je prišlo do postopne reorganizacije. Delavnica, v kateri so spočetka delali vse — od popravila raznih predmetov za potrebe civilnega prebivalstva in enot v zaledju do popravila vsakovrstnega orožja, predelave bomb in izdelave min — se je razdelila na oddelke. Tako so bili jeseni 1944 v tej orožarski delavnici — takrat je delalo v njej 46 delavcev — naslednji oddelki: puškarski oddelek, kjer so popravljali vse vrste pušk, brzostrelk in samokresov; mitraljeski oddelek, ki je skrbel za popravilo vseh vrst mitraljezov; topovski oddelek, ki je skrbel za popravila topov in minometov; v dveh strojnih oddelkih so izdelovali razne predmete za potrebe drugih oddelkov kakor tudi za potrebe drugih delavnic, partizanskih ustanov itd.; finomehanična delavnica je izdelovala razne merilne naprave za protitankovske topove, minomete, protiaviionske mitraljeze, razne vžigalnike itd.; kovaška delavnica, kjer so izdelovali razne podkovke, potrebne za orožje, okovje za vojaško opremo itd.; mizarski oddelek je izdeloval predvsem kopita za razne vrste pušk, mitraljezov, brzostrelk in samokresov ter sobno in drugo opremo za druge oddelke; v odseku za mine so izdelovali »nagazne« mine, mine za partop, predelovali so ročne bombe itd.; v splošnem oddelku so izdelovali nabojne okvire za brzostrelke, mitraljeze in pištole. Razen tega so popravljali kmetijske stroje in orodje ter razne predmete za civilno prebivalstvo in druge vojaške enote; pogonski oddelek je skrbel za nemoten obrat vseh električnih central, ki so poganjale stroje in dajale razsvetlavo.³⁰

Orožarska delavnica je spadala do 8. maja 1944 pod operacijski oddelek glavnega štaba, nato pod tehnični oddelek, v katerega se je slednji preimenoval,³¹ od 23. junija 1944 pa pod organizacijski oddelek, v katerega se je preimenoval tehnični oddelek.³² Osebe delavnic so zaradi boljše vojaške in politične povezanosti vključili v 3. bataljon XX. brigade, ki je bila neposredno podrejena glavnemu štabu NOV in POS. Obenem so poskrbeli za čim boljše zavarovanje delavnic in za stražo. Dne 19. septembra 1944 je bil ustanovljen prometno-tehnični oddelek in od tedaj je spadala orožarska delavnica pod tehnični odsek prometno-tehničnega oddelka glavnega štaba.³³ Vodja delavnice je bil za delo odgovoren tehničnemu oficirju prometno-

²⁷ Prav tam.

²⁸ Arhiv IZDG, fasc. 31/III-46.

²⁹ Tone Sušteršič - Tine Zeleznik: Kako smo popravljali orožje, glej op. 6.

³⁰ Podatki Jožeta Udoviča.

³¹ Arhiv IZDG, fasc. 11/II-6.

³² Arhiv IZDG, fasc. 31/I-1.

³³ Arhiv IZDG, fasc. 95/I-1.

tehničnega oddelka glavnega štaba.³⁴ Dolžnosti vodij delavnice so bile naslednje: vodili so strokovno delo v delavnicah; odgovorni so bili za delovno disciplino; predpisovali so delovni red v delavnici, ki je bil odvisen od nujnosti dela in od dobavljanj električne energije; paziti so morali, da se prepreči vsako samovoljno odhajanje iz delavnic ali obiskovanje drugih delavnic iz neslužbenih razlogov; izdajali so propustnice samo v službene potrebe in za določen čas; propustnice so prejeli od komande področja in sicer določeno število za vsakih 14 dni vnaprej; vodili so evidenčno knjigo o naročilih in popravilih; vodili so knjigo izdatkov in dohodkov orožarske delavnice; sprejemali so naročila za nove predmete, katera je odobril prometno-tehnični oddelek, popravila pa so odobraval sami vodje delavnice na podlagi primerne naročila pristojne enote ali ustanove; zaradi nabave surovin, orodja in drugih tehničnih potrebščin so sestavili vnaprej seznam potreb po nujnosti ter ga priložili 14-dnevnim poročilom; za nujne potrebe so naročili material takoj, morali so ga pa točno opisati, da ni bilo nejasnosti pri naročanju; za material in druge tehnične potrebščine, ki so bile na zalogi v delavnicah, je bilo treba uvesti kartoteko ali ustrezni zapisnik, iz katerega je bila razvidna zaloga in poraba materiala; sestavljali so delovna poročila, od katerih so pošiljali en izvod tehničnemu oficirju, enega so pa zadržali za sebe; poročila so pošiljali vsakega 15. in 28. v mesecu.³⁵

Delovna poročila so obsegala naslednje podatke: kraj delavnice; vrsto delavnice; število delovnih dni; število zaposlenih po strokah; izvršena naročila in popravila; neizvršena naročila in popravila; ali so za neizvršena naročila in popravila surovine in tehnični material na zalogi; kaj je delavnica sprejela na surovinah in orodju; ali so imeli politično uro; pripombe.³⁶

Po ustanovitvi prometno-tehničnega oddelka je prevzela politično in vojaško skrb nad orožarsko delavnico XIV. brigada, strokovno vodstvo pa prometno-tehnični oddelek sam.³⁷ 10. novembra 1944 se je v okviru XIV. brigade ponovno vzpostavil 3. bataljon in v sklop prve čete 3. bataljona te brigade je spadala razen mehanične delavnice »Murn« tudi orožarska delavnica v Novi gori. 3. bataljon XIV. brigade je imel nalogo, da vojaško usposobi vse moštvo, ki je bilo strokovno zaposleno v delavnicah in drugih ustanovah v Starih žagah, da bi v primeru nevarnosti vsi stopili z orožjem na položaje in samo branili položaje, dokler bi ne dobili pomoči od drugod.³⁸

Decembra 1944, ko so izpadle iz prometno-tehničnega oddelka vse orožarske delavnice, je tudi orožarna v Novi gori prišla pod nadzorstvo komande belokranjskega področja. Od tedaj je vodja orožarske delavnice pošiljal poročila in bil pod nadzorstvom orožarskega oficirja na komandi belokranjskega področja.³⁹

Partop — novo partizansko orožje. Zaradi pomanjkanja artiljerije in težnje, da bi dali pehota v prvih vrstah orožje z močno rušilno močjo, so uporabili partizani ob obleganju Žužemberka spomladi 1942 prvi primitivni partizanski top, izdelan pri nekem kovaču na Turjaku. To novo orožje so izdelali iz naslednjih delov: iz cevi z oblogo iz močnega hrastovega lesa, dveh zadnjih in ene prednje noge ter puške, ki je bila pritrjena na zadnji konec cevi. S pritiskom na petelina se je sprožil naboj, plamen pa je nato siknil v notranjost cevi na granato, ki je potem odletela na določeni predmet. Izdelali so tudi merilne naprave in granate kalibra 81 mm. Izdelavo granat in nadaljnje izpopolnjevanje partopa je prekinila roška ofenziva.⁴⁰

Leta 1944 so izdelali partizanski top v enotah IX. korpusa na Primorskem, za katerega so izdelali sami tudi strelivo. Vendar je bil še precej neroden in nezanesljiv.

³⁴ Arhiv IZDG, fasc. 95/I-2.

³⁵ Arhiv IZDG, fasc. 96/II-1.

³⁶ Arhiv IZDG, fasc. 96/II-1.

³⁷ Arhiv IZDG, fasc. 96/II-1.

³⁸ Arhiv IZDG, fasc. 96/I b-8.

³⁹ Arhiv IZDG, fasc. 96/I a-1.

⁴⁰ Kožar, Prvi partizanski top, »Borec« 1953, št. 1, str. 12.

Na pobudo komandanta glavnega štaba NOV in POS Franca Rozmana-Staneta in komandanta IX. korpusa Lada Ambrožiča-Novljana v jeseni 1944 so pričeli v orožarski delavnici v Novi gori z izpopolnjevanjem tega partopa. Z njegovo izdelavo so imeli velike težave in je v začetku delo izredno počasi napredovalo. Glavna ovira so bile osnovne polnitve za italijanske mine. Skušali so jih nadomestiti z lastnimi polnitvami, ki so jih izdelali iz angleških letalskih mitraljezov, kar pa jim zaradi nezadostnih izkušenj v začetku ni uspelo. Šele kasneje, ko so dobili originalne osnovne polnitve in jih temeljito proučili, so uspeli tudi z izdelavo lastnih polnitev za mine, ki so popolnoma ustrezale določenemu namenu. Navzlic temu pa je imel protop še dve napaki, ki sta delali velike preglavice in jih je bilo treba brezpogojno odpraviti. Ti napaki sta bili neokretnost orožja in negotovost eksplozije mine, ki je imela primitivne vžigalnike domače izdelave.⁴¹

Partop je bil sestavljen iz cevi, nožic, podloge ter merilnih naprav. Cev partopa je bila cev težkega minometa 81 mm in na repu prevrtana tako, da so namestili udarno pripravo. Udarna priprava je imela pero, udarno iglo ter prožilnik na poteg. Nožice so bile vzete težkemu mitraljezu »St. Etienne« in skrajšane ter so se lahko dvigale in spuščale. Na vrhu nožic je bil nameščen vijak, s pomočjo katerega se je lahko premikala cev po smeri. Podloga je bila vzeta minometu 81 mm in pripravljena tako, da je bila montirana opora, ki je omogočala položno streljanje. Merilni napravi sta bili goniometer in kvadrant. Goniometer je bil prav tako vzet težkemu minometu 81 mm ter je služil za dajanje smeri in merjenje krajevnega kota. Nameščen je bil na nožicah. Tudi kvadrant je bil merilna naprava težkega minometa 81 mm in je dajal nagib cevi.

Strelivo za partop je bila mina, sestavljena iz glave, trupa in repa. Glava je bila izdelana iz pločevine, debele 3 mm. Polnjena je bila s 5 kg eksploziva N 808. Na vrhu glave so bili pritrjeni 4 vžigalniki. Sam vžigalnik je bil sestavljen iz tulčka, udarne igle, persa, vžigalne kapice in zatiča. Vžigalna kapica je bila obdana s poživitenim eksplozivom. Glava je bila pritrjena na lesen trup, stružen iz bukovega lesa, ki je imel dolžino partopove cevi. Na koncu trupa je bil privit rep, vzet lahki mini težkega minometa 81 mm. Rep je služil za nameščanje osnovne ter dodatnih polnitev. Celotna teža mine je znašala 12,5 kg.

Vsak partop je imel svoj lastni oddelek, ki so ga sestavljali: vodja oddelka, merilec, pomočnik merilca in dva dodajalca. Vodja oddelka je nadzoroval vse delo ter odgovarjal za pravilno ravnanje z orožjem in poveljeval. Merilec je upravljal merilne naprave. Pomočnik merilca je pomagal merilcu pri dajanju smeri in nagiba cevi in polnil cev. Prožilec je zapenjal in prožil iglo. Dodajalca sta montirala vžigalnike na glavo mine in donášala strelivo. Partop in strelivo so vedno tvorili, le na položaju so ju prenašali. Tako je vodja oddelka nosil merilne naprave, merilec cev, pomočnik merilca nožice, prožilec, podlogo, dodajalca pa strelivo.

Učinek partopove mine je bil zelo močan, prebila je kamenit zid, debel 50 cm in širok 120 cm. Pri eksploziji je nastal močan dimni steber 15 m visok in širok ter velik plamen. Zato je vplivala mina zaradi močne eksplozije zelo demoralizirajoče.

Partop so uporabljali za napad na utrjene postojanke. Cilji so bili bunkerji, utrjene hiše, gradovi, barikade ipd. Postavili so ga na razdaljo 200 m, nakar so pričeli z napadom.⁴²

Takšno je bilo novo partizansko orožje — partizanski top, izdelan v orožarski delavnici v Novi gori po daljših poskusih in napornem delu. Pozneje so nadomestili lesen del mine z železno cevjo in namesto 4 vžigalnikov montirali enega samega. Proizvodnja min je bila organizirana serijsko. Pločevinaste glave, vodila in repe za mine so izdelovali v orožarski delavnici »Črn« v Črnomlju, v Novi gori pa so mine polnili in izdelovali vžigalnike.⁴³

⁴¹ Podatek po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

⁴² Arhiv IZDG, fasc. 32/III-1.

⁴³ Podatek po neobjavljenem sestavku Srečka Prežlja.

Marca 1945 so v partizanskih enotah uporabljali že 12 partopov v Novi gori pa so bili stalno tečaji za usposabljanje kadra za to orožje.⁴⁴ Vsekakor je predstavljal partizanski top največji uspeh te delavnice, saj je zaradi izredne probojne moči in velike eksplozije postal učinkovito orožje v borbi proti okupatorju.

Vzgoja kadrov. V orožarski delavnici v Novi gori je bilo izredno skrbno urejeno strokovno usposabljanje delavcev-orožarjev. Stalno so bili tečaji za ravnanje z različnimi vrstami orožja ne samo za delavce v tej delavnici, ampak tudi za druge orožarske delavnice. Iz vrst orožarjev te delavnice so izšli marsikateri vodje drugih delavnic in njihov strokovni kader, zato so lahko tudi te izpolnjevale svoje naloge, čeprav v manjšem okviru.

Razen stalnega strokovnega usposabljanja orožarjev je bilo poskrbljeno tudi za njihovo politično razgledanost in razvedrilo. Stalno so bile tedenske politične ure, ki jih je vodil politkomisar delavnice. Na političnih urah so pretresali vsa tekoča vprašanja o trenutni mednarodni in domači politični situaciji, seznanjali borce z zgodovino delavskega gibanja doma in v svetu ter z vsemi aktualnimi vprašanji, ki so se nanašala na delo in razvoj delavnice. Vsaka delavnica je imela svoj stenčes, študirali so politično literaturo, čitali partizanske časopise, poslušali radijska poročila. Večkrat so priredili tudi mitinge in proslave.⁴⁵

3. Druge orožarske delavnice 1943—1945

Ob kapitulaciji Italije je narodnoosvobodilna vojska zaplenila veliko najraznovrstnejšega orožja, od samokresov in pušk do topov. Seveda vse orožje ni bilo primerno za boj, ampak je bilo v veliki meri pokvarjeno in neuporabno, ker so ga italijanski vojaki namenoma pokvarili. Glavni štab NOV in POS je zato odredil, da je vse to orožje treba popraviti in usposobiti ter je 14. septembra 1943 izdal navodila, po katerih naj krajevne komande ustanovijo na svojem področju orožarske delavnice.⁴⁶

V smislu navodil glavnega štaba je ustanovila tudi krajevna komanda Kočevje orožarsko delavnico, o kateri imamo samo ta podatek, da je bil v njej zaposlen kot strokovnjak neki pripadnik italijanske vojske.⁴⁷ Delovala je samo do nemške ofenzive oktobra 1943, potem pa sta njeno delo prevzeli orožarska delavnica v Starih žagah in orožarska delavnica notranjskega vojnega področja. Popravljenorožje iz te delavnice je bilo ali oddano partizanskim enotam ali pa uskladiščeno v bunkerjih krajevnih komand.⁴⁸

Orožarska delavnica notranjskega vojnega območja. V smislu navodil glavnega štaba NOV in POS z dne 14. septembra 1943⁴⁹ je bila tudi v Ribnici ustanovljena orožarska delavnica, ki je imela v začetku naziv orožarska delavnica ribniškega področja,⁵⁰ nato pa orožarska delavnica notranjskega področja.⁵¹ Za vodjo je bil postavljen Tone Taborski, zaposlovala pa je kakih 20 ljudi. V Ribnici je bila nameščena v delavnici telovadnega orodja »Oražem«, zato so lahko vse stroje in orodje, več stružnic, vrtalne stroje, primeže ipd. uporabili za popravilo orožja. Ves čas je bila delavnica organizacijsko podrejena glavnemu štabu NOV in POS, le od decembra 1944 po ustanovitvi obojestranskega odseka vojne oblasti je spadala pod nadzorstvo orožarskega oficirja komande notranjskega področja.⁵² Prometno-tehničnemu oddelku glavnega štaba, nato pa orožarskemu oficirju notranjskega področja je vodja delavnice pošiljal 14-dnevna delovna poročila. Delavnica je imela svojega

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Marko Šetinc, Razvoj delavnic, »Naše vojaške delavnice«, izdala Tehnika GS NOV in POS leta 1945.

⁴⁶ Arhiv IZDG, fasc. 40/II-3.

⁴⁷ Arhiv IZDG, fasc. 40/II-2.

⁴⁸ Arhiv IZDG, fasc. 31/III-15.

⁴⁹ Arhiv IZDG, fasc. 40/II-3.

⁵⁰ Arhiv IZDG, fasc. 31/III-15.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Arhiv IZDG, fasc. 96/I a-1.

politkomisarja, ki je vodil redne politične ure. Ker je pripadala komandi notranjskega področja, ji je ta organizirala tudi prehrano, preskrbela orodje in material, živino in vozila ob premikih.

Ob nemški ofenzivi oktobra 1943 se je morala delavnica umakniti v Zadolje nad Ribnico. Število članov se je tedaj zmanjšalo na 8 in je od tedaj štela vedno od 8—11 članov. Iz Ribnice so odpeljali le brusilni stroj, drugi material so pa prejeli od komande notranjskega področja ali od delavnic, kjer so se ustavljali, manjše orodje pa so imeli vedno s seboj. V Zadolju so imeli poseben bunker v gozdu, kjer so prenočevali, kajti v delavnici v vasi so imeli le orodje.

Konec novembra 1943 se je delavnica preselila najprej v vas Kozaršče v Loški dolini v neko privatno stavbo, kmalu pa na grad Snežnik nad Kozarščami, kjer so delali v nekdanji garaži grajskega lastnika. Kot v bližini vseh delavnic, kjer so delali, so si zgradili tudi tu bunkerje za pokvarjeno in popravljeno orožje. V največjem bunkerju, ki so ga imeli v gozdu, je bilo spravljenega nad en vagon raznega materiala. Ta bunker je bil zelo večje zakonspiriran in sicer tako, da so bili čez jamo položeni hloidi, v njih odprtina 60 × 60 cm, čez njo pokrov, na njem pa prabit star štor tako, da je bil bunker popolnoma zavarovan pred morebitnim odkritjem. Drugi bunker so imeli tik ob cesti v nekem skalovju, dovolj suh, da so imeli v njem spravljen tudi hrano. Tretji pa je bil tik nad gradom. Bunkerji so bili vedno polni popravljene in pokvarjenega orožja. V delavnici so bili zaposleni v glavnem sami mehaniki in ključavničarji, nekaj Primorcev in nekaj železničarjev, ki so bili demobilizirani. Imeli so lastnega mizarja za izdelavo kopit, lastnega kovača in lastnega kuharja. Popravljali so vse vrste orožja od revolverja do topov raznih tipov, izdelanih v raznih državah. Zaradi pomanjkanja orodja so ga naredili precej sami — npr. kladiva, svedre, sekala, klešče, delno pa so ga dobivali z Vrhnike in iz Trsta. Seveda pa se niso ukvarjali samo s popraviljanjem orožja, ampak tudi z izdelavo novega. Tako so sami izdelali brzostrelko, polnila za mine za minomete, na razstavo v Črnomelju marca 1945 pa so poslali nožice za nemški mitraljez in polnila za mine. Navadno strojnico iz ameriškega aviona so predelali v protiavijsko. Ob raznih priložnostih so popravljali tudi avtomobile in pisalne stroje.

V zgodnji pomladi 1944 so se preselili na grad Ušivek pri Markovcu v Loški dolini, kjer so bili kaka dva meseca. Tu je postal vodja delavnice Grča Peter. Pri Janežiču v Markovcu so imeli le stružnico, ki so jo zaplenili nekje nad Cerknico, drugo pa so delali na gradu. Iz Ušivka so se nekako julija 1944 preselili v Podgoro v neko trgovino, kjer je postal vodja delavnice Arko Anton.⁵³ V jeseni 1944 so se preselili na grad Čaber, kjer so delali tudi še v pozni jeseni 1944, ko se je 7. novembra 1944 tragično ponesrečil komandant glavnega štaba NOV in POS, Franc Rozman-Stane. Ob tej priložnosti so izdelali lep kovan svečnik njemu v spomin. Narejen je bil sicer v dveh dneh, vendar nekoliko prepozno za pogreb.

V zgodnji pomladi leta 1945 so se preselili v Osilnico. Tako v Čabru kakor v Osilnici niso spadali vojaško več pod notranjsko vojno področje, ampak pod VII. korpus.⁵⁴

Navedena orožarska delavnica se sicer ni mogla razviti v večjem obsegu, ker je sovražnik pogosto vpadal na njeno področje. Morala se je večkrat seliti. Bila pa je dobro organizirana in vedno skrbno zakonspirirana, tako da je ni sovražnik nikoli odkril. Njen najvažnejši pomen je bil vsekakor v tem, da je popravljala orožje enotam VII. korpusa in IX. korpusa ter celo nekaterim hrvaškim enotam, tako da ni bilo potrebno prav vsega orožja pošiljati v oddaljene Stare žage in Črnomelj ter je tako ti dve delavnici znatno razbremenjevala.

Orožarska delavnica v Črnomlju. Ob kapitulaciji Italije je bila tudi v Črnomlju in sicer v Oblakovi delavnici »Črn« ustanovljena orožarska delavnica zaradi nujne

⁵³ Podatki Antona Taborskega, Antona Arka, Ljubljana.

⁵⁴ Podatki Antona Taborskega, Antona Arka, Grče Petra, Ribnica.

potrebe, ker je bilo veliko orožja.⁵⁵ Vodja delavnice je postal Janko Mišigoj, v njej pa je bilo zaposlenih 16 ključavničarjev, 8 kovačev in 3 mehaniki.⁵⁶ Sestavljali so jo 3 oddelki: orožarski, strugarski in mizarski. Ob nemški ofenzivi je začasno prenehala z delom, nato pa je z njim nadaljevala.⁵⁷

Kot v drugih delavnicah je tudi v tej primanjkovalo materiala in bile so težave pri nabavljanju. Sest tovarišev je bilo stalno na delu, da so preskrbeli pločevino v glavnem iz zeleniških voz in železo iz železobetonskih konstrukcij pri mostovih, aluminij za vlivanje vžigalnikov so pa dobivali v Starih žagah. Popravljali so vse vrste orožja, stružili vijake za zvezde, ojnične ležaje za mehanične delavnice, popravljali merilne naprave, stružili posode za lepila, kovali nože za struženje, dele raznega orodja tudi za čevljarstvo delavnico, stružili osi topov, kovali vzmeti, vlačilne kavlje za tanke, okovje.⁵⁸ Februarja 1944 so izdelali 150 stolov za I. zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta 19.—20. februarja v Črnomlju. Prvi so naredili krajši tip partopa in sicer tako, da so prežagali cev na polovico. Pri tem so uporabljali cevi železniških lokomotiv. V tej delavnici so serijsko izdelovali mine, pri katerih so izdelovali pločevinaste glave, vodila in repe.⁵⁹ Izdelali so partizanski minomet in priprave za puške za izstreljevanje nemških ročnih bomb.⁶⁰ Izdelali so elektrovarilni aparat. Ker niso imeli potrebnih elektrod, so si najprej pomagali z navadno žico brez obloge, kasneje pa se je varilcu posrečilo izdelati elektrodo, skoraj enakovredno pravi. Za oblogo je imela karbidno apno ter še nekatere druge kemične snovi.⁶¹ Za razstavo partizanskih delavnic, ki je bila od 4.—10. marca 1945 v Črnomlju, so izdelali: stroj za nasekavanje pil, prešo za avtomobilske tablice, izdelano iz delov lokomotive in iz vagonске osi ter strojček za izdelovanje tablet za farmacevtski laboratorij.⁶²

Vojaško je ta delavnica spadala v sestav 1. čete bataljona delavnic komande belokranjskega področja, strokovno pa pod prometno-tehnični odsek VII. korpusa.⁶³ Decembra 1944 pa je prišla tudi strokovno pod nadzorstvo komande belokranjskega vojnega področja.⁶⁴

Prav tako kot druge delavnice je tudi orožarska delavnica v Črnomlju pošiljala redna 14-dnevna poročila, vsakega 15. in 28. v mesecu tehničnemu oficirju prometno-tehničnega odseka VII. korpusa, pozneje pa orožarskemu oficirju komande belokranjskega vojnega področja.⁶⁵

Tudi v tej delavnici so skrbeli za politične ure, ki jih je vodil politkomisar delavnice in na katerih so študirali politično literaturo ter se seznanjali z dogodki doma in v tujini. Sodelovali so na mitingih in proslavah, v pevskem zboru, redno so izdajali stencas ter sodelovali pri vseh tekmovanjih.⁶⁶

Orožarska delavnica v Črnomlju je bila razen centralne orožarske delavnice v Novi gori najpomembnejša delavnica te stroke. Ker pa je delovala na osvobojenem ozemlju, je bilo njeno delo nekoliko lažje, ker ji ni bilo treba v toliki meri paziti na konspiracijo; veliko lažja je bila tudi dobava orodja in materiala, čeprav je tega tudi tu primanjkovalo.

Orožarska delavnica v Metliki. Dne 9. septembra 1943 so ustanovili tudi v Metliki orožarsko delavnico. Strokovno jo je nadzoroval prometni referent pri krajevni komandi Metlike, politično in vojaško pa je spadala v sestav čete krajevne komande. Za vodjo delavnice je bil postavljen Rudi Mehak, skupno pa je bilo v njej

⁵⁵ Arhiv IZDG, fasc. 40/II-3.

⁵⁶ Arhiv IZDG, fasc. 104/I-10.

⁵⁷ Podatki Jožeta Vrščaja, Črnomelj, Staneta Vrščaja, Ljubljana.

⁵⁸ Arhiv IZDG, fasc. 31/III-16.

⁵⁹ Jože Udovič, Razvoj partizanskih delavnic na Dolenjskem, glej op. 9.

⁶⁰ Podatek Janka Mišigoja, Piran.

⁶¹ Podatek Jožeta Udoviča.

⁶² Podatek Janka Mišigoja.

⁶³ Arhiv IZDG, fasc. 96/I a-1, 210/III-2.

⁶⁴ Arhiv IZDG, fasc. 96/I a-1.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Arhiv IZDG, fasc. 210/III-1.

zaposlenih 7 ljudi. Nameščena je bila v hiši Franca Kraševca.⁶⁷ Razen popravljanja vseh vrst orožja je popravljala tudi kolesa, motorje in avtomobile, izdelovala je celo kotle za partizanske kuhinje. Naročila so ji dajale razne operativne enote po predhodni odobritvi krajevne komande, ki je organizirala tudi prehrano in prenočišče. Za razstavo partizanskih delavnic v Črnomlju je naredila nahrbtnike za strelivo težkega italijanskega mitraljeza »Breda«.⁶⁸ Bila je sicer orožarska delavnica manjšega obsega, vendar je na svojem področju zadoščala.

Manjše orožarske delavnice. Po podatkih je ugotovljeno, da so bile še naslednje manjše orožarske delavnice v Beli krajini. Delavnica v Keserih pri Metliki je bila ustanovljena verjetno leta 1944. Njen vodja je bil neki Josip-Milček, podrobnejši podatki o delavnici pa niso znani. Verjetno je bila samo občasna delavnica.⁶⁹ Druga manjša delavnica je bila v Rajakovičih v Beli krajini pri Mari Strahinič v kleti že od leta 1943, vendar so tam popravljali orožje tudi le občasno, kadar so se ustavljale v vasi partizanske enote.⁷⁰ Obstajala je tudi orožarska delavnica v Liješčah pri Metliki in sicer v hiši Luke Čačiča leta 1944, vendar ni imela pomembnejše vloge.⁷¹ Orožarsko delavnico v Semiču je organizirala orožarska delavnica v Črnomlju za popravljanje orožja, ki ga ni mogla sprejeti sama. Delovala je leta 1944 v neki zidavnici, v kateri so bili zaposleni samo 3 ljudje. V začetku je spadala pod glavni štab NOV in POS, pozneje pa pod belokranjsko vojno področje.⁷²

Razstava partizanskih delavnic v Črnomlju. Na pobudo politkomisarja glavnega štaba NOV in POS Borisa Kidriča je bila v hotelu »Lakner« v Črnomlju razstava partizanskih delavnic, odprta 4. marca 1945. Razstava je imela namen prikazati delo vseh partizanskih delavnic v Sloveniji, kar pa zaradi oddaljenosti nekaterih delavnic ni bilo mogoče izvesti. Tako so na njej prikazale svoje izdelke v glavnem le delavnice glavnega štaba in VII. korpusa. Vodje delavnic so bili zadolženi, da pošljejo na razstavo pravočasno izbor svojih izdelkov. Odbor treh oseb je odbral izdelke, razstavo samo pa je pripravilo šest ljudi. Dvorano v hotelu »Lakner« so okusno okrasili z barvno balonsko svilo, mizarska delavnica na žagi v Črnomlju pa je izdelala mize in razne podstavke za vse predmete, ki so bili prikazani.

Na tej razstavi pa so v veliki meri sodelovale tudi orožarske delavnice s svojimi najboljšimi izdelki. Med drugim so razstavile merilne naprave za italijanski protitankovski minomet 81 mm, vložke za italijanski minomet, s pomočjo katerega je bilo možno streljati tudi z angleškimi minami, protiavijski mitraljez, izdelan iz angleškega mitraljeza iz sestreljenega letala, granate za nemški protitankovski top 50 mm, protiavijski in protitankovski mitraljez na električni vžig, partizanski minometalnik za lahke italijanske mine, izdelan iz talijanske puške, metalnik ročnih bomb, s katerim je bilo mogoče s pomočjo posebne naprave na italijanski kratki puški metati angleške ročne bombe 100—150 m, brzostrelke, izdelane — razen cevi — v partizanskih delavnicah, razne rezervne dele in izboljšave orožja, svečnik komandantu Francu Rozmanu-Stanetu, ki ga je izdelala delavnica komande notranjskega vojnega področja, in druge predmete.⁷³

Tako je šele ta razstava pokazala širšemu krogu ljudi, da so izdelovale orožarske delavnice prav vse predmete, ki jih je potrebovala vojska kljub neugodnim razmeram, v katerih so delale, in kljub vsem oviram, ki so jih morale premagovati.

Pomen orožarskih delavnic. Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem so v našem narodnoosvobodilnem boju vsekakor mnogo pripomogle k uspešnemu bojevanju partizanskih enot na tem področju. Že od samega začetka narodnoosvobodilnega boja se partizani-orožarji, prežeti z mislijo na svobodo, niso bali nobenega

⁶⁷ Cesta bratstva in enotnosti, sedaj hotel.

⁶⁸ Arhiv IZDG, fasc. 104/I-6; podatek Rudija Mehaka, Metlika.

⁶⁹ Po topografiji Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Podatek Janka Mišigoja.

⁷³ Marko Setinc: Razvoj delavnic, »Naše vojaške delavnice«; podatki Antona Taborskega in Antona Arka, glej op. 45.

truda in nobenih žrtev pri izpolnjevanju svojih nalog. Tako orožarska delavnica v Novi gori kot druge manjše orožarske delavnice so si nenehno prizadevale, da so imele vojaške enote na razpolago dovolj orožja in streliva. Če se danes vprašamo, v čem je bil pravzaprav vzrok, da so se izdelki naših orožarskih delavnic — kljub pomanjkanju modernih strojev in ustrežajočega materiala — lahko kosali in končno obvladali moderno orožje sovražnika, nam ne bo težko odgovoriti. Izreden polet in uspehi našega narodnoosvobodilnega gibanja, vztrajnost in nepopustljivost, nepretrgano izboljševanje orožja in neukrotljiva težnja za novimi izumi, dobra organizacija in samodisciplina — vse to je v veliki meri pripomoglo, da so partizanski orožarji vedno pravočasno zadostili potrebam borcev v enotah narodnoosvobodilne vojske. Povojna generacija, ki je pričala izrednemu dvigu tehnike in industrije v naši državi, bo težko dojela, da je bilo možno tudi s tako preprostimi stroji in v stalnem pomanjkanju materiala, doseči uspehe, ki so bili produkt neutrudnega dela orožarskih delavnic.

OCENE IN POROČILA

Marijan Britovšek, »Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem«, Ljubljana 1964 (Slovenska Matica, Razprave in eseji, 5).

Dolga je vrsta domačih in tujih zgodovinarjev, ki se zavzeto pogloblja v študij agrarne zgodovine in obdeluje njeno obsežno problematiko iz raznih zornih kotov. Pri študiju agrarne zgodovine namreč ne gre samo za interpretacijo zunanje strani družbenih odnosov, temelječih na velikosti posesti, na primer za interpretacijo odnosa zemljiški gospod : podložnik — in podobno. Gre za mnogo več, za študij intenzivnosti obdelovanja polja in racionalnega gospodarjenja v gozdu, za preučevanje strukture živinoreje, za vprašanje cen agrarnih proizvodov skozi daljša obdobja zgodovine, za napore, da bi se povečal hektarski donos na obdelanih površinah, itd. Tu ne kaže naštevati niti piscev niti vseh smeri agrarne zgodovine, ker sta to — kar se tiče slovenske zemlje — v najnovjšem času dobro opravila Sergij Vilfan v svoji Pravni zgodovini Slovencev, Ljubljana 1961, na več mestih na straneh 528 do 549, in seveda Britovšek sam v obravnavani knjigi na straneh 11—19.

Geografsko si je avtor izbral za svoje preučevanje osrednji del slovenskega narodnostnega ozemlja, to je Kranjsko v svojih tradicionalnih deželnih oziroma političnih mejah, časovno pa zajema obdobje od srednjega veka do sredine druge polovice 19. stoletja. Na ta način mu je uspelo prikazati pa tudi raztolmačiti glavno dogajanje, glavne spremembe v fevdalni agrarni strukturi. S tem, da si je izbral Kranjsko, si je ustvaril veliko prednost: vse vire, ki jih seveda ni malo, je mogel preštudirati v enem samem mestu. Tako je mogel temeljito analizirati, primerjati in resumirati bogato gradivo agrarnozgodovinskega značaja. S tem je postala študija izhodišče za podobne obdelave slovenskega dela Štajerske, slovenskega dela Koroške in za Goriško.

Ce bi avtor napisal podobno študijo za manjši del ozemlja, na primer samo za postojnsko kresijo, za ljubljansko kotlino ali dolino Krke, bi seveda ne dobil takšnih rezultatov, kakršne je dobil pri preučevanju vse kranjske dežele. Vsekakor je smiselno, da si je za študijo izbral Kranjsko kot enoto, ker je ta po reliefu zelo razgibana, po agrarni strukturi izredno pisana, po kulturni in politični vlogi pa osrednja slovenska dežela.

Britovškova monografija Razkroj fevdalne agrarne strukture se glede tematike deli v tri velike oddelke. Prvi obdeluje temo, ki bi ji enostavno mogli reči »srenja in služnosti, njihov obseg, pomen in vpliv v fevdalni agrarni strukturi«. Za njeno obdelavo so bila potrebna tri poglavja: 1. Razdeljevanje srenjskih pašnikov in gozdov (str. 41—78), 2. Gozdne služnosti na Kranjskem (str. 79—120), 3. Pašne služnosti na Kranjskem (str. 121—146). V nekem določenem smislu je ves prvi oddelek enota zase in ga lahko kot takega študiramo. Odstavki pod naslovom »Stanje živinoreje v pašniškogospodarskem sistemu«, ki so nanizani na str. 129—146, so lahko ali »poglavje« točke 3 ali pa prehodno poglavje k naslednjemu oddelku.

Ta naslednji oddelek je naslovljen »Prehod na bolj smotrne oblike kmetovanja in uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja«. Avtor zapusti srenje in služnosti in se loti teme, ki jo moremo imenovati »gospodovo in podložnikovo posestvo, medsebojni odnosi, agrotehnični prevrat na teh posestvih, uvedba novih kultur, vpliv kmetijskih družb«. Nastanek in funkcija srenje ter skrb zanjo se močno razlikujejo od nastanka in funkcije gospodovega ali podložnikovega posestva in skrbi za njih. Zato so bili odnosi prvih ali drugih posestev do srenje precej — da se tako izrazim — svojevrstni pa tudi bojeviti. — Drugi oddelek obsega tekst na straneh 147—258. Kronološko seveda ni nadaljevanje prvega oddelka, saj sta si predmeta obeh oddelkov pravzaprav sodobnika; razlikujeta se le po problematiki.

Tretji oddelek »Odkup in uravnava zemljiških dolžnosti« (str. 259—299) je v bistvu razplet odnosov, ki jih avtor tolmači v prvih dveh oddelkih, toda ta razplet poteka že na osnovi gospodarskega liberalizma v letih 1850—1880. Med veleposestniki in posestniki, torej med nekdanjimi zemljiškimi gospodi in podložniki, se je odvijal bolj ali manj srdit boj za čim večje iztisenjenje dobička iz naslova »odkup in uravnava zemljiških dolžnosti«, ki so ga razni faktorji odločili v korist veleposestnikov in večjih posestnikov. Majhna posestva, ki so se težko vzdrževala že v fevdalnem agrarnem gospodarstvu, so se pokazala v novih razmerah kapitalističnega gospodarstva kot nerentabilne agrarnogospodarske enote. Komaj so mogla zadovoljiti svoje skromne domače potrebe ali pa tudi tega ne; tržišču so ponujala le svojo delovno silo. Ker še ni bilo na slovenskem ozemlju številne industrije, ki bi zajemala delovno silo s teh posestev, je ta otekala v obliki izseljevanja v državo, ki so zaradi svojih gospodarskih potreb v velikih množinah vsrkavale odvišno delovno silo tudi s slovenskega ozemlja ali vsaj njegovih določenih delov.

Problem proletarizacije slovenske vasi se je zaostрил zlasti po končanih agrarnih operacijah. Vprašanje zemljske rente je zaradi take izvedbe in uravnave zemljiških dolžnosti, kakršna je bila, dobila novo vrednost.

Avtor je v glavnem rešil vse probleme, ki se morejo v taki sintezi postaviti in rešiti. Dal je dober historiat glavnih operacij; zato bo monografija nujno potrebni priročnik vsakomur, kdor bo pisal o slovenski vasi po letu 1880 ali o poznejših agrarnih reformah. Seveda jo bodo morali preštudirati tudi neagrarni gospodarski zgodovinarji.

Jože Sorn

Adriano Dal Pont, Alfonso Leonetti, Massimo Massara; »*Giornali fuori legge. La stampa clandestina antifascista 1922—1943*«, ANPPA, Roma 1964, 340 str., 96 ilustr.

Nacionalna zveza italijanskih protifašističnih političnih preganjancev — ANPPA je izdala tretjo knjigo z dokumentacijo o protifašističnem boju v obdobju 1922—1943 kot prispevek k proslavi dvajsetletnice italijanskega odporiškega gibanja. Leta 1958 je izšla knjiga »Il Prezzo della Libertà«, nato 1961 »Aula IV«, ki vsebuje vse procese proti antifasistom pred posebnim sodiščem, 1964 pa obravnavano delo »Giornali fuori legge«.

Po uvodu, ki prikazuje razvoj svobode tiska v Italiji, obravnava knjiga najprej fašistično prizadevanje za okrnitev in likvidacijo demokratičnega tiska, zatem pa razvoj ilegalnega tiska, ki je sledil ukinitvi opozicijskega časopisja. Delo je razdeljeno na dva dela: tisk v pollegalni dobi in tisk v ilegali. Prvi del (str. 27—104) vsebuje poglavja o fašističnih napadih na tiskarne in tiskarsko osebje v letih pred prihodom fašistov na oblast in o komunističnem glasilu »L'Ordine nuovo«, ki ga je urejala skupina okoli Gramscija in ki je postal po prihodu fašizma na oblast prvi italijanski ilegalni časopis. Ta del zaključuje poglavje o fašistični zakonodaji, katere namen je bil zatreti ves opozicijski tisk.

V prvem delu so omenjeni tudi fašistični napadi na tiskarne delavskih in slovenskih listov v Julijski krajini. Na strani 28—29 je opisan požig tiskarne komunističnega glasila »Il Lavoratore«, kakor ga je doživel dopisnik ameriškega časopisa »New York World«. Opozoriti je na napačno ugotovitev na koncu poglavja (str. 36), da je bil »Il Lavoratore« ukinjen v avgustu 1923. Tržaški prefekt je namreč prepovedal izhajanje lista za nedoločen čas že 6. julija, ne pa šele avgusta, nakar je »Il Lavoratore« ponovno izhajal od marca 1924 do novembra 1925 z novo numeracijo. V kroniki fašističnega nasilja se govori zgolj o italijanskem delavskem listu »Il Lavoratore«; omenjeni so tudi napadi na tiskarno slovenskega narodnega glasila »Edinost«. Toda napadi na slovensko delavsko glasilo »Delo«, ki ga je tiskala ista tiskarna kot »Il Lavoratore«, sploh niso omenjeni. Avtorji so »Delo« prvič omenili v tretjem poglavju (str. 81), kjer ga štejejo kot eno izmed redkih komunističnih listov, ki so še izhajali legalno v letih 1923—1924, toda iz odstavka sledi, kakor da je ta list šele tedaj začel izhajati.

Drugi del knjige (str. 105—314) obravnava v posameznih poglavjih ilegalne časopise, ki so jih izdajali komunisti, sindikati, socialisti in katoliki ter druge protifašistične organizacije, kakor so npr. Giustizia e Libertà, Alleanza nazionale, La Giovane Italia itd. Posebna poglavja so namenjena še tisku med drugo svetovno vojno do

razpada Italije, opisu sistemov ilegalnega tiskanja in razpečevanja ter prehodu od antifašističnega tiska na tisk italijanske rezistence.

V posameznih poglavjih moremo najti bibliografske podatke o ilegalnih časopisih, ki so jih izdajale različne politične struje v Italiji in v inozemstvu. Ponekod povzemajo avtorji tudi vsebino najpomembnejših listov, zelo pogosto pa uporabljajo spomine preživelih delavcev na tem področju, kar daje knjigi značaj preprostega in zanimivega čtiva.

V knjigi je objavljenih tudi 96 slik, večinoma faksimilov ilegalnih časopisov, v dodatku pa je med drugim kronologija delavskih in kmečkih akcij v letu 1927, seznam časopisov in letakov, ki so služili v posameznih letih od 1927 do 1943 kot obremenilno gradivo v procesih pred posebnim sodiščem, nato pa še seznam listov, tiskanih v inozemstvu, ter nekaj drugih dokumentov. Knjiga je opremljena z bibliografijo, kazalom imen, časopisov in ilustracij.

O ilegalni tiskarski dejavnosti v Julijski krajini moremo dobiti le nekaj skopih podatkov v poglavjih, ki obravnavajo tisk komunistične stranke in sindikatov. Na straneh 158—157 je npr. kratek spominski zapis G. Gaddija o tiskanju tovarniških glasil leta 1927 v Trstu. Dopolnjujejo ga faksimili naslovnih strani listov »Avanguardia« iz leta 1930 (ilustr.), »Il Faro«, »L'Incudine«, »Lloid«, »Satima«, »Riscossa«, »L'Officina« in »Il Giovane Operaio«; vsi iz marca 1927 (ilustr. 58) ter »La Galera« iz julija 1930 (ilustr. 66).

Posebno podpoglavje je posvečeno slovenskim in hrvaškim publikacijam (str. 215—219). Kratkemu opozorilu o raznarodovanju, prepovedi slovenskih listov in o permanentnem protifašističnem odporu slovanske manjšine v Italiji sledi nepopoln seznam slovenskih ilegalnih časopisov narodnjaške smeri, kakor so ga avtorji lahko posneli iz gradiva procesov proti Slovincem in Hrvatom iz Julijske krajine. Pretežni del tega podpoglavja obravnava ilegalno komunistično glasilo »Delo«. Ker je ta dejavnost komunistov v Julijski krajini opisana zgolj po spominu Ivana Regenta, je vsekakor pomanjkljiva, podatki pa največkrat niso niti pravilni. »Delo« je bilo eno izmed redkih glasil Komunistične stranke Italije, ki je izhajalo od 1920 do 1940 s kratkim predsedkom v letih 1932 in 1936. Tiskali so ga deloma v Julijski krajini kot lokalno glasilo, deloma pa v Parizu in na Dunaju kot skupno glasilo jugoslovanske in italijanske komunistične stranke. Zaradi kontinuitete izhajanja in pomembnosti za komunistični stranki obeh držav bi v primerjavi z nekaterimi drugimi italijanskimi ilegalnimi listi pripadalo »Delu« mnogo več pozornosti, kot ga ima v knjigi, saj mu je odmerjena komaj dobra stran, in to v delu, ki obsega 340 strani. Predvsem bi opis tega lista spadal v poglavje o tisku komunistične stranke, ki je najboljše in najbolj temeljito obdelano, ne pa v poglavje »Stampa antifascista diversa« in še tu v kratko podpoglavje »Sloveni e Croati«.

Podobno pomanjkljivo je opisana tudi druga slovenska ilegalna publicistika delavska in narodnjaške smeri. Izpuščen je npr. »Kmečki glas«, ki je izhajal 1932 v slovenski Istri, izpuščeno je več mladinskih publikacij kot »Iskra«, »Plamen«, »Lipa«, »Malajda« itd., ki so izhajale v letih 1936—1940 v Trstu in Gorici. Nov prispevek pa predstavlja odstavek o listu »Ljudska fronta«, ki je povzet po spominu preživelih. Seznam časopisov in letakov pred posebnim sodiščem (str. 274—287) priča o razširjenosti slovenskega protifašističnega tiska v Julijski krajini, posebej pa o razširjenosti »Dela«, ki je omenjeno malodane v vsakem letu posebej, enako kot najbolj pomembni listi »Stato operaio«, »L'Unità« in »Avanguardia«. Hkrati pa avtorji niso »Dela« uvrstili v seznam časopisov, ki so izhajali v inozemstvu (str. 297—300), pač pa so objavili faksimile treh nam še neznanih števil, kar lahko koristno uporabimo za dopolnitev naše zbirke in za bibliografsko obdelavo tega časopisa.

Slabe štiri strani, posvečene slovenskemu in hrvaškemu ilegalnemu protifašističnemu tisku narodnjaške in komunistične struje, so vsekakor zelo skromen prispevek k poznavanju slovenske in hrvatske protifašistične usmerjenosti. Slovanska manjšina v Italiji je bila sicer maloštevilna v primerjavi s celotnim prebivalstvom Italije, toda protifašistična dejavnost te manjšine je imela nedvomno najširšo množično podlago, kar nazorno pričajo procesi pred posebnim sodiščem, ki so objavljeni v predhodni publikaciji ANPPA.

Knjiga »Giornali fuori legge« je prvi poskus raziskave ilegalnega protifašističnega tiska v Italiji. V nekaterih primerih je ta raziskava tudi dokončna (poglavje »L'Ordine Nuovo«), v večji meri pa je uspešno napotilo bodočim raziskovalcem. V uvodu so avtorji opozorili, da so poskusili sestaviti le nekak splošen okvir, kajti

značaj ilegalnega časopisja skrajno otežkoča globljo raziskavo in povzroča praznine v dokumentaciji. »Mnogo bo torej še treba delati za obogatitev pričujočega dela in izpolnitev praznin: po eni strani npr. s sistematičnim iskanjem pomembnejših ilegalnih časopisov, po drugi strani pa z resnimi študijami o tistih — urednikih, tiskarjih in razpečevalcih tega junaškega tiska — ki so uporabili vso svojo energijo, da so posredovali v diktaturi strtemu narodu svoboden glas upanja in vere. Upamo torej, da naš poskus ne bo ostal brez odziva in da ga bodo drugi nadaljevali.«

Milica Kacin-Wohinz

Hebert Steiner, »Die KPÖ und der Februar 1934«; Weg und Ziel, 1964, št. 2, str. 68—79.

Iz obsežne literature o dogodkih leta 1934 v prvi avstrijski republiki¹ izstopa članek vidnega raziskovalca avstrijskega delavskega gibanja Herberta Steinerja. Članek opozarja na usodne dogodke pred tridesetimi leti, posebej pa se ustavlja ob odnosu KPA (in Kominterne) do socialdemokratske stranke kot najmočnejše delavske stranke v Avstriji. Časovno zajema čas od XI. kongresa KPA leta 1931, dotika pa se tudi posledic februarkega poraza avstrijske socialne demokracije leta 1934 za mednarodno delavsko gibanje. Potem ko bežno omenja poskuse za ustanovitev skupne protifašistične fronte avstrijskega delavstva, Steiner opozarja na neodločnost avstrijske socialdemokratske stranke proti takratnemu avtoritativnemu režimu, ko je marca 1933 odpravil parlamentarizem v državi, kljub temu da so po kasnejših besedah Otta Bauerja delavci pričakovali od stranke odločno akcijo. Med vzroke za tako omahljivost šteje Steiner dejstvo, da so bile v tem času v avstrijski socialni demokraciji štiri struje: prvo je predstavljal del aktivnih in revolucionarnih funkcionarjev, ki so zahtevali odločen nastop proti pretečemu fašizmu (večinoma še niso bili povezani s komunisti); drugi del funkcionarjev in večina članstva stranke sta resignirala zaradi izmikajočega se vodstva stranke; tretja struja se je skušala pobotati z Dollfussom kot na primer Karl Renner; četrta struja pa je po Steinerjevih besedah s peresom sicer vehementno nastopala proti režimu, dejansko pa se je odpovedala boju množic proti avtoritativni državi.

Potem ko je maja 1933 režim prepovedal komunistično stranko, so februarja 1934 prišli na vrsto tudi socialdemokrati. Ko se Steiner dotika teh dogodkov, se posebej ustavlja ob izjavah in komentarjih vodstva ter predstavnikov mednarodnega komunističnega gibanja. Važen korak naprej v ocenjevanju teh stališč pomeni XII. kongres KPA septembra 1933. Zastavil si je nalogo, da bo ustvaril široko protifašistično fronto, ki naj bi uveljavila demokratične pravice v državi ter odločno nastopila proti grožnjam hiterjevske Nemčije. Sledeč takemu cilju si je stranka že po februarju 1934 ne samo pridobila »tisoče novih borcev« (Herbert Steiner), pač pa so z njo začeli sodelovati tudi levo krilo takrat ilegalne socialdemokratske stranke, revolucionarni socialisti, zraven pa tudi ilegalno sindikalno gibanje. Po Steinerju so sami februarjski dogodki vplivali tudi na sklepe VII. kongresa Komunistične internacionale leta 1935, in to pri določanju taktike boja delavskega razreda.

Tone Zorn

Hermann Mitteräcker, »Kampf und Opfer für Österreich«, Stern Verlag, Wien 1963.

Marca 1963 je poteklo petindvajset let od priključitve Avstrije k tretjemu rajhu. Temu žalostnemu jubileju je »posvečena« Mitteräckerjeva knjiga, ki nosi podnaslov »Prispevek k zgodovini avstrijskega odpora«. Medtem ko se nekateri pisci kakor Otto Molden v knjigi »Ruf des Gewissens«, Wien 1958, (prim. Zgodovinski časopis 1961, str. 277) pri opisu tega odpora omejujejo predvsem na meščanske kroge in deloma izpuščajo komuniste, izpolnjuje Mitteräcker prav to vrzel. Pri svojem delu se je oprl na arhivalne vire dunajskega deželnega sodišča, arhiv CK KPA ter na pomoč Inštituta za marksizem-leninizem v Vzhodnem Berlinu. To gradivo je izpopolnil s spomini ter s podatki iz privatnih virov. Žal se ni lotil podrobnejše obdelave proti-

¹ Prim. vire in literaturo, ki jo navaja V. M. Turok v knjigi Ačerki istorii Austrii 1929—1938, Moskva 1962, str. 533—542.

nacističnega odpora, pač pa je skušal na publicistični način prikazati najvažnejše faktorje, faze in načine tega odpora. Pri izdaji je bila v ospredju vsekakor želja, popularizirati protinacistično delovanje avstrijskih komunistov; to pa je bil vsekakor vzrok za marsikatero posplošitev, kakor moremo ugotoviti ob njegovem prikazu protinacistične borbe na območju južne Koroške.

Prav temu boju gre v knjigi precejšen poudarek. Vsekakor bi si ob njem želeli tudi prikaza ciljev narodnoosvobodilnega boja slovenskega prebivalstva na Koroškem, zlasti še ker iz Mitteräckerjevega pripovedovanja ni razvidna povezava koroškega NOB z narodnoosvobodilnim gibanjem na drugi strani Karavank. Ob tem naj opozorimo, da se je Mitteräcker že pred leti, čeprav v drugi zvezi, ukvarjal s slovenskim koroškim vprašanjem v glasilu CK KPA »Weg und Ziel« 1950, št. 7/8, str. 512—516. Druga Mitteräckerjeva slabost pa je, da ni upošteval del slovenskih avtorjev o tem vprašanju. Ko govori o pričetkih protinacističnega boja na Koroškem, opozarja, da je pod vplivom narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji postal železniški center beljaškega okraja eno od težišč odpora avstrijskih železničarjev (str. 62). Nedvomno to opozorilo kaže na prizadevanja predvojnega inštruktorja CK KPA za Koroško in Štajersko Andreasa, ki je pričel leta 1942 v Beljaku obnavljati partijsko organizacijo. Najbrž se na to Andreasovo dejavnost nanaša tudi pripomba Edvarda Kardelja v pismu Titu dne 7. 10. 1942 o položaju v Sloveniji: »Sodelujejo (namreč enote prve grupe odredov — op.) tudi z avstrijsko kompartijo, ki je precej razvila svojo dejavnost...« (Jesen 1942, Ljubljana 1963).

Ob razpravljanju koroškega NOB se je Mitteräckerjevo pero ustavilo posebej pri opisu znanega procesa proti 37 koroškim Slovencem iz okolice Sel in Zelezne Kaple 1943, od katerih je bilo 13 obsojenih na smrt, drugi pa na zaporne kazni. (Podrobneje o tem gl. »Documents on the Carinthian Question«, Beograd 1947, dok. št. 14; življenjepise in slike na smrt obsojenih pa je objavil Slovenski vestnik, Celovec 9. 11. 1949; mikrofilm sodbe tega procesa, izdelan po izvorniku v berlinskem inštitutu za marksizem-leninizem, hrani arhiv IZDG). Seveda velja ob Mitteräckerjevem pripovedovanju podčrtati, da so bile žrtve procesa izključno slovenski Korošci in ne, kakor bi utegnil kdo soditi, tudi Korošci nemškega jezika. Dalje se Mitteräcker ustavlja pri protinacističnem boju v Ziljski dolini in na Zgornjem Koroškem. Glede prikazovanja tega boja na Štajerskem, predvsem pa na štajersko-jugoslovanskem obmejnem območju naj opozorimo na članek Walterja Wachsa v celovškem listu »Wahrheit und Volkswille« 9. 5. 1965; posamezne epizode iz tega prostora v dneh razpada tretjega rajha pa prinaša serija člankov v graški »Kleine Zeitung« ob dvajsetletnici nove avstrijske republike od 4. 5. do 16. 5. 1965.

Mitteräcker je predvsem publicist. Zato se ne spušča v prikaz opredeljevanja Avstrije v času protifašističnega boja za nacionalno individualnost, kar se je sicer zelo pozno in le postopoma, vendar najbolj zgodaj prav pri avstrijskih komunistih povezovalo z bojem za avstrijsko državno samostojnot (prim. Janko Pieterski, Avstrijska usmeritev, »Teorija in praksa«, 1965, št. 4, str. 678—685).

Tone Zorn

II Comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Dokumenti. Uvod napisal Giorgio Amendola. Rim, Editori riuniti 1963.

V knjigi so objavljeni akti in dokumenti, ki so bili predloženi že na V. kongresu KPI decembra 1945, ko je bila KPI še zastopana v vladi nacionalne enotnosti. Vseh je 75 (s. 119—347). Samo eden je iz leta 1934 in to akcijski sporazum, pakt med komunisti in socialisti, podpisan 17. 8. 1934, ki je veljal do septembra 1939 in bil nato obnovljen septembra 1941 (v Toulousu, glej s XXXII). Drugi dokumenti so iz obdobja 1940—1945 in grupirani po vsebini: I. Za enotnost delavskega razreda, II. Proti fašistični vojni, III. Za enotnost vsega ljudstva itd. V celoti je dvanajst poglavij.

Član CK KPI Giorgio Amendola je knjigi napisal uvod, ki daje pregled in oceno stanja in dela KPI od IV. kongresa (Köln—Düsseldorf) do leta 1945. Gre za 39 strnjanih strani (I—XXXIX) s kar ostro analizo. Sledi poročilo vodstva stranke na V. kongresu v Rimu decembra 1945, ki je pisano po posameznih obdobjih: I. Avgust 1939 — 25. 7. 1943 (Umberto Massola), II. Od 25. 7. 1943 do nemške okupacije (G. Amendola) itd. Omenjam še zadnje: VI. Vstaja 8. septembra in boji do 1945, ki ga je tudi napisal G. Amendola. Navajam samo ta obdobja, ker nas bodo tu specifično zanimala.

Publikacije naših dokumentov NOB, ki jih je izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, so se podrobno dotaknile odnosov KPJ in KPI; sodelovanja v antifašistični borbi, vprašanja skupne organizacije na področju Primorske-Juljske krajine, organizacije italijanskih enot, vprašanje meja itd. Nastane vprašanje, koliko se je publikacija dokumentov KPI tudi dotaknila teh vprašanj.

Uvod G. Amendole molči o odnosih do KPJ, dasi je napisan leta 1963. In vendar... Ko izbruhne druga svetovna vojna, nima KPI notranjega vodstva v državi sami, kakor ga je skušala vzdržati vsa leta težke ilegale od 1927 do 1937. CK KPI ima svoj sedež v emigraciji, v Parizu kot nekak »zunanjí urad«. Izredna partijska konferenca (Amendolov uvod, s. XX) v Parizu avgusta 1939 pod vodstvom Togliattija sklene »organizirati na novi bazi vodstvo partije«. »Akcijski center partije se prenese v državo... kar najbližjo Italiji in v notranjost...« (s. XXI). Tako je ustanovljen »zunanjí urad« (člani so: Massola, Roasio, Novelle, Negarville, pozneje še Amendola), ki ima dolžnost, spremiti se v interni center za delo v Italiji sami, da organizira boj proti vstopu Italije v vojno... »Samo Massola... toda šele po napadu Italije na Francijo, »je mogel izvršiti poslanstvo in priti v nevtralnó državo, ki meji na Italijo, iz katere se je leta 1941 preselil v državo« (s. XXII). Tako Amendola piše v uvodu. Da je Massola Umberto, iz naših vojaških in političnih dokumentov znan kot »Quinto«, prišel v Jugoslavijo in prek Slovenije nato v Milan ob pomoči KPS, ni nikjer omenjeno v knjigi.

Tudi poročilo Massole samega (s. 3—19) za obdobje avgust 1939 do padca fašizma molči o tem. Daje pa precej drugih zanimivih podatkov: Da je »partijska organizacija v Italiji bila razbita v prah« (s. 16) in da je v Milan prišel avgusta 1941. Omeni boj v okupiranih deželah po »zaslugi slavnih ruskih, jugoslovanskih patriotov« (s. 8), da je »Unità« (glasilo KPI, obnovljeno julija 1942) septembra 1942 začela zbirati prispevke za pomoč balkanskim ljudstvom (s. 13)...

In dokumenti sami iz te dobe? Omenili smo že akcijski pakt iz 1934. Slovenci bi pričakovali ponatis ali omembo izjave treh partij iz leta 1934, saj je ob V. kongresu KPI »tržaško vprašanje« že pretresalo srednjo Evropo. Linija »ljudske fronte«, ki jo je Kominterná potrdila leta 1935, te izjave ni potisnila na stranski tir. Če je »ljudska fronta« priznala poversajsko ureditev Evrope, je to veljalo le za države, ki so branile demokratično ureditev, ne pa za totalitarne in imperialistične sile, kot sta bili Nemčija in Italija: odcepitev Slovencev od teh držav je bila sama ob sebi ne le razumljiva, marveč nujna zaradi zatiranja in obsodbe na izginotje.

Med dokumenti pa je nova izjava KPI »Za pravico samoodločbe slovenskega ljudstva« (s. 154—157, št. 9), v kateri najdemo namig na izjavo treh partij v besedah: »Slovenija... okrnjena po prvi svetovni vojni...« (s. 155) in »pravica za samoodločbo in združitvev slovenskega ljudstva...« Gre za poudarek »združitvev«, ki ga je izjava izrecno dodala kot dopolnilo leninskega načela o pravici »do samoodločbe in odcepitve«, saj je obvezala vse tri partije, da se bodo borile za združitvev slovenskega ljudstva«. Vendar pa je izjava KPI iz leta 1942 strogo načelna, splošna, abstraktna. Pravice »samoodločbe, odcepitve, združitvev« ne uveljavi v konkretni obliki kot npr. s pozivom primorskim Slovincem in italijanskim komunistom.

O tem in o drugem se je Massola-Quinto dopisoval z E. Kardeljem (glej zlasti »Jesen 1942«). Šele posegi Kominterne in Dimitrova so rešili organizacijska vprašanja KPI—KPS v zvezi z NOB na ozemlju Primorske in Istre. Vprašanje sodelovanja italijanskih komunistov, vprašanje meja itd. pa je ostalo odprto v dopisih Kardelj—Massola vse tja v zimo 1942/43.

Za to obdobje nam italijanski dokumenti in uvod Amendola dajo neke razjasnitve. Omenjam le najvažnejše.

Na Massolovo pobudo je izšel še poziv »Proti fašističnim zločincem v zasedenih ozemljih« septembra 1942 (s. 172—175). Podpisal ga je Komite za mir in svobodo »za avgust 1942 25 ustreljenih Slovencev v Ljubljani«. In v istih dneh je bilo 8000 Ljubljancanov, žena, starcev in otrok... poslanih v taborišča«. Govori še o pokolju na »Vrhovcih«. Doba stroge ilegale in konspiracije pač ne more dati krajevno in časovno točnih oznak dogodkov. Toda, ko nato govori o balkanskih deželah: »Grčiji, Albaniji, Črni gori(!) in zlasti Jugoslaviji(!) — kot da Črna gora ni njen del, »kjer se ljudstvo bori« (s. 172), nam le pokaže, da politična geografija ni bila jasna sestavljavcu letaka.

Zelo važen je »lyonski sporazum« 3. 3. 1943 za konsolidacijo akcijske enotnosti med KPI, socialisti in levomeščansko »Giustizia e libertà« (s. 179—182), ki sta ga za

KPI podpisala Amendola (do tega časa je bil v Tunisu) in Dozza, za socialiste pa Saragat, sedanji predsednik italijanske republike. Druga točka postavlja kot nalogo »boj za mir, neodvisnost in svobodo...«, katerega »direktni organ je akcijski komite treh strank«. Najvažnejša pa je dopolnilna izjava ob koncu sporazuma, ki pravi: »KPI, Socialistična stranka Italije in gibanje ‚Giustizia e libertà‘ izjavljajo svojo voljo po miru, prijateljstvu in spoštovanju nacionalne neodvisnosti ljudstev: na isti način mora Italija zahtevati spoštovanje in integriteto svojega nacionalnega teritorija« (s. 162).

Amendola ima sporazum (s. XXXIII) v Lyonu za izhodiščno točko, ki pelje prek ustanovitve CLN (Comitato di liberazione nazionale) do vlade nacionalne enotosti v Salerno, v katero vstopijo tudi predstavniki KPI. Damo mu lahko prav. Toda zgodovina antifašizma od leta 1927 (naj omenim le klasike tega pregleda Salvatorelli-Mira in od najnovejših Catalano) nam pove, da so socialisti in pristaši »Giustizia e libertà stali vso dobo antifašizma na obrambi rapalske meje kot na izpolnitvi upravičenih italijanskih aspiracij in zato so bili proti izjavi treh partij, ki jo je podpisala KPI. Slovencem in Hrvatom so obljubili ob zvenečih demokratičnih geslih kvečjemu kulturno in občinsko upravno avtonomijo.

Nekaj je bilo o tem rečeno že v oceni Fogarjeve knjige (glej »Prispevki«, 1963). To lahko delno pojasnjuje zadržanje federalnega sekretarja KPI v Trstu Frausina in še marsikaj. Tudi zadržanje Massole v dopisih s Kardeljem (»Jesen 1942«) nam postane razumljivejše. Še eno dejstvo je za Massolo bilo važno. Prve mesece leta 1943 se je okrog njega, ki je do tedaj bil v Italiji sam od vodilnih mož KPI, zbral ves zunanji urad, vodstvo Partije, in postal je notranji urad, osnova bodočega CK. Prišli so Negarville, Roasio, Novella in nato še Amendola (glej s. XXXII—XXXIII). Poraz hitlerjevskih armad pred Stalingradom in izkrcavanje zahodnih zaveznikov v severni Afriki so fašizem spodkopali na frontah. Veliki štrajki marca 1943 v zgornji Italiji, čisto gotovo zasluga U. Massole, pa so pod vplivom porazov na frontah spodnesli tla fašizmu v notranjosti države.

Amendola nam v svoji oceni 25. julija 1943 pojasnjuje, zakaj ni antifašizem po marčni štrajkovni zmagi prevzel iniciative v boju proti fašizmu. Junija 1943, sicer že pozno, sta bila dva sestanka koalicije antifašističnih strank, h kateri so se pridružili še demokristjani, liberalci in socialistična skupina MUP (Movimento unione proletaria), gibanje za združitev proletariata. Partija je predložila načrt: z ljudsko fronto bi prek splošnega štrajka in s tem, da bi pridobili vojsko, stiki z nekaterimi generali so že bili vzpostavljeni, z masovnim ljudskim pritiskom prisilili »monarhijo, da intervenira... in formira demokratično vlado« (s. 26—27). »Giustizia e libertà, ki se je medtem že formirala v akcijsko stranko, je zaradi republikanske ideologije odklonila vsako intervencijo monarha. Liberalci in katoličani pa junija 1943 še niso bili »za neposredni boj«. Tako je načrt KPI propadel. Namesto, da bi prišlo do revolucionarnega gibanja ljudskih množic, so na vrhu fašisti in generali izvršili svoje udare. — Dodajam iz drugih virov še sodbo, zakaj niso katoličani in liberalci pristali na to iniciativo. Razen tega, da niso bili za revolucionarne akcije, je De Gasperi, ki je že tedaj imel ugled, menil, da je bolje, če kralj in generaliteta prevzamejo naše odij za izgubljeno vojno, ki so jo zakrivali ob fašistih, da bi demokratične sile prišle na vlado čistih rok.

V političnem pregledu (VI. Vstaja 8. septembra 1943 itd., s. 77—111) piše Amendola (s. 79), da je Partija oktobra 1943 dala iniciativo ustanoviti udarne brigade »Garibaldi«. Da so pod vplivom in pomoči NOB na Primorskem prve italijanske brigade nastale že septembra 1943 in to na našem ozemlju, na Krasu in v Brdih — Benečiji, o tem ni govora. Pač pa pravi, da je »prva udarna brigada ‚Garibaldi‘ bila ustanovljena v Furlaniji«. O tem je drugače poročal že klasik italijanske rezistence Battaglia (»Storia della resistenza italiana«), ki je objavil celo sliko, dasi napačno označeno (govori o brigadi, v resnici je na fotografiji le bataljon garibaldincev ob Gregorčičevi brigadi).

J. I.

Ennio Maserati, »L'occupazione jugoslava di Trieste«, maj—junij 1945. Del Bianco, Udine 1963.

Delo zaključuje italijansko rezistenco v Trstu; pisano je z vidika tržaškega CLN. Casovno je nadaljevanje in zaključek Fogarjeve knjige, ki sem jo ocenil in dopolnil v »Prispevkih« za leto 1963.

Tržaški zgodovinar Giulio Cervani je »Jugoslovanski okupaciji« napisal uvod (s. 5—12), ki je nekje strnjen v besede: »Kot Italijani... čutimo večji patos v vstaji CLN... Nimamo težav priznati, da »Slavo« (beri Jugoslovan) čuti nasprotno«. Besede izražajo subjektivno, čustveno sodbo, ki je nekje aprioristična. Vprašanje pa je, ali je to Cervanijevo mnenje, da ne rečem sodba, tudi objektivno utemeljeno.

Sodim, da objektivno gledano spor okrog Trsta, tako imenovano »tržaško vprašanje«, leži v odgovoru na vprašanje, in v tem smo si Italijani in Jugoslovani edini, kaj odloča: ali mesto ali zaledje, kadar gre za nacionalno mešana ozemlja. Italijani branijo tezo: mesta so centri civilizacije, kulture, napredka, ta odločajo. Naša teza pa je: mesta so mešana, leže na robu strnjene slovenskega, hrvaškega naselitvenega ozemlja, so kot otoki, ki ne morejo odločati brez širokega zaledja, ker ne morejo živeti brez njega. (O tem več: Fr. Zwitter, »Nacionalni problem v habsburški monarhiji«, S. M. 1963, s. 23 dalje). Žal so italijanski pisatelji, zgodovinarji in pisci vsaj v formulacijah glede našega stališča še vedno pristranski, ker ne poznajo do dna naših argumentov, ker jim je naš jezik hermetično zaprt in dobromisleči kot Schiffrer — v to vrsto spada tudi Maserati — se morajo posluževati naših študij v nalašč za to pripravljenih prevodih. Priznati jim moramo dobro voljo. S tega vidika smo lahko veseli Cervanijevega mnenja: »Nimamo težav priznati, da Jugoslovan čuti nasprotno.«

Ne bom se spuščal v podrobno ocenjevanje Maseratijevega dela. Nosi znake pridnosti, zbral je vse, kar je mogel zbrati, dal si je prevesti iz »Zgodovinskega časopisa« leta 1963 članek dr. M. Mikuža o problemu naših zahodnih meja v času NOB, navedel vse važne zgodovinske fakte iz obravnavane periode, toda nekaterim njegovim formulacijam, ocenam, izhodiščnim točkam, ki mečejo luč na vse delo, bi le rad dodal drugačno, našo razlago, dasi si ne lastim v tem nezmotljivosti, ker je obdobje tudi za nas z zgodovinskega vidika še »sub iudice«.

Vsa knjiga nekje le skuša dokazati tezo, postavljeno na strani 26: »Totalna aneksija Julijske krajine z delom Videmske province... (beri Beneška Slovenija)... so tradicionalne aspiracije slovenskega nacionalizma, meščanske imperialistične tendence.«

Da dokaže svojo trditev o slovenskem nacionalizmu (s. 2), se Maserati sklicuje na članek v »Stato operaio« (1934 — VIII, št. 8), ki ga je napisal Matteo (Osservazioni sulle note sulla Slovenia). Matteo je Ivan Regent in imenovani članek najdemo sedaj preveden v slovenščino z vsemi opombami v njegovih zbranih spisih »Poglavja iz boja za socializem«, Ljubljana 1958, str. 391—400. Bom kratek! Regent je v tem članku kritiziral članek »O Sloveniji« v isti reviji, ki ga je napisal član KPJ, Slovenec. V njem je opisal slovenske dežele, razbitost in približno površino, ki se kar ujema z našimi statistikami itd. In vendar je imel tudi Regent svoj prav. »Slovenije« kot republike ni bilo, še upravne enote ne. Bili so Slovenci, razbiti na štiri države, in Regent je kot revolucionar menil prav, ko je člankarju očital: kaj meriš, kaj preštevaš, Slovenija mora šele nastati in to kot zahteva izjava treh partij po samoodločbi, odcepitvi in združitvi. Samo socialistična revolucija more dati priliko za to samoodločbo in združitve! — Regent samo pove v članku, da kritizira »aprioristično postavljanje« Slovenije, bi skratka rekli. In še to: Regent je priznal pravico samoodločbe tudi neslovenskim manjšinam na slovenski zemlji.

Tu bi moral Maserati omeniti izjavo treh partij iz leta 1934. In povedati, da je ta nekje dopolnitev leninskega načela samoodločbe-odcepitve, saj pravi, da se bodo KPJ, KPI in KPA borile za »združitve Slovencev«. Tu je problem in tega tudi mnogi borci italijanske rezistence ne razumejo. Od leta 1941 se KPS sklicuje na izjavo treh partij (glej samo »Slovenski poročevalec« 1941, 1942!), NOB postane samoodločba. Aktivna samoodločba, ne samo plebiscitarna a la plebisciti po prvi svetovni vojni, npr. na Koroškem, v Šleziji itd., ko so oddajali glasovnice za to ali za drugo državo. Oborožena samoodločba, šlo je za glavo! Ta ni bila enkratni akt (oddaja glasovnice), trajala je od 1941—1945. Odvijala se je tudi v Maseratijevi Julijski krajini, v Trstu, v samem mestu, v Gorici itd. Dobila je večino in to po septembru 1944 tudi večino italijanskega proletariata v Trstu. To je priznal sam Togliatti npr. na V. kongresu KPI 29. 12. 1945, dasi je dodal, da se ne strinja z odločitvijo tržaškega proletariata.

Zdi se mi, da to, kar je »Matteo« hotel leta 1934 v svojem članku v »Stato operaio«, se je v času NOB izpolnilo! Izpolnila se je izjava treh partij o »samoodločbi«, o »združitvi« Slovencev. Maserati to najvažnejšo izjavo citira le v opombi

pod 3 na strani 86 in jo komentira in oceni takole: »Jugoslovanska interpretacija pravice samoodločbe izpade kot enostranska tako po teoretični kot po praktično politični ravni.« Maserati ne navaja dokazov za to trditev.

Kako je NOB interpretirala v »teoriji« samoodločbo, sem omenil: Sama borba je postala samoodločba. »Praktična« aplikacija bi bila vprašanje, kolikor zadeva italijanski del prebivalstva, boljše italijansko rezistenco v Trstu, Gorici itd. Toda ali ni naša NOB že pred italijansko rezistenco, ki se je začela šele po septembru 1943, vabila italijanske antifašiste v svoje vrste? Iskala je in imela stike z italijanskimi antifašisti zlasti v Trstu, in to že leta 1942? Zlasti s člani KPI. Ali ni NOB pomagala ustanovljati septembra 1943 prve italijanske enote? In ko je nastal CLN, ali ni iskala z njim rešitve za mobilizacijo vseh sil proti nacifašizmu? O vsem tem je bilo govora že pri oceni Fogarjeve knjige, ki jo Maserati pozna in citira.

Če se tržaški CLN, ko nima ne sil ne stikov z Istro in Reko, začne proglašati za predstavnika vse Julijske krajine, kakšna praktična aplikacija samoodločbe pa je to? In ko začne braniti rapalske meje in zahteva njihovo priznanje, tudi o tem sem že govoril pri oceni Fogarja, ko je v vsej »Julijski« že odločalo slovensko in hrvaško ljudstvo razen v mestih, kjer je pa vsaj glede »rezistence« okupatorju imelo primat, saj CLN ne more pokazati do aprila 1945 na **nikake** akcije?

V isto vrsto spada formulacija »revolucionarni entuziazem ekspanzije, ki noče kompromisov!« »Ekspanzije?« Enote NOB in organizacija političnih odborov OF ni prestopila meja zaključenegega etničnega ozemlja! Kompromisi? Ali »koordinacijski komiteji« niso bili kompromisi?

Končujem, toda mimo »slabe prikrite želje po maščevanju nad tlačitelji od večraj«, ki naj bi tudi bila gibalo NOB in KPS, ne morem. Maserati naj le preišče, kako je naše ljudstvo septembra 1943 pomagalo umikajoči se italijanski vojski, da ni padla v roke nacistom. Celó generalom, ki so vodili borbo proti NOB npr. Ceruttiju, Masiniju... Kako je NOB takoj začela organizirati bivše vojake itd. Da, ena izjema pa je bila: Onim, ki so imeli krvave roke, ljudstvo ni moglo prizanašati.

Zal je v Maseratijevi knjigi le preveč sodb in mnenj, ki nosijo pečat nekega posploševanja, kar knjigi ni v čast. Trudi se braniti linijo tržaškega CLN, ki jo pa sam CLN za Zgornjo Italijo ni vedno odobral. Toda pri tem bi moral avtor upoštevati resnična, objektivna dejstva.

Ivo Juvančič

France Filipič, »**Pohorski bataljon**«. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji. Ljubljana 1963. Založil zavod »Borec«. Strani 481 s slikami.

Zgodovina Pohorskega bataljona s svojim tragičnim koncem 8. januarja 1943 spada med največje epopeje slovenskega partizanstva. Veliko avtorjev se je že ukvarjalo z njo v daljših ali krajših sestavkih, toda najbolj se je vanjo poglobil France Filipič. Ko se je začel z njo ukvarjati in prodirati vanjo vedno bolj, se je lotil celo beletristične obdelave usode pohorskih borcev. Toda vedno znova se je vračal k zgodovinski obdelavi, kakor da le z njo more izpričati njihovo veličino. Tako je prav v tej obliki ustvaril doslej najboljše delo o Pohorskem bataljonu. Za desetletnico njegovega tragičnega konca je prvič izdal o njem posebno knjigo, ki je obsegala dobrih 200 strani. Po desetih letih, ko je medtem temeljito raziskoval zgodovino bataljona in nabral mnogo novega gradiva, je izdal novo knjigo s skoraj enakim naslovom, toda po obsegu še enkrat debelejšo. V njej je z novimi spoznanji izpopolnil staro podobo, zraven pa je bataljon še trdeneje zasidral v prostoru, na katerem je deloval. V novi knjigi je res ohranil pri posameznih poglavjih stare naslove, toda dodal jim je še nekaj novih in stara močno raztegnil, tako da je nova podoba bataljona postala jasnejša in nazornejša. Morda bo za tretje desetletje po žalostnem koncu Pohorskega bataljona napisal še tretjo knjigo, ki bo še večja in še nazornejša podoba našega partizanstva v severni Sloveniji. Vnaprej mu želimo veliko sreče pri zbiranju novega gradiva in hkrati uspehov pri pisanju te še popolnejše knjige o tragičnem in junaškem Pohorskem bataljonu.

Filipićevo delo o Pohorskem bataljonu, ki je bilo nagrajeno s Kajuhovo nagrado, je nedvomno resno delo in sad dolgotrajnega ter temeljitega preučevanja. Zanj ni samo pregledal najrazličnejših arhivskih zbirk, temveč je tudi sam osebno obiskal mnogo ljudi in se pri njih neposredno informiral o dogodkih, ki jih obravnava. Na

takem temelju mu je iz leta v leto raslo gradivo, po katerem je napisal knjigo o Pohorskem bataljonu. Knjiga pa ne obravnava samo Pohorskega bataljona, temveč je k njemu dodal še dosti več kakor pregled posebnosti tistih partizanskih enot, ki so se razvijale na Štajerskem že pred Pohorskim bataljonom in se potem zljile z njim, delno pa še drugih enot, ki so nastale in doživljale različno usodo na Štajerskem sploh. Glavni namen pa je avtorju bil skitati in prikazati vse niti, ki so po raznih enotah vodile k osrednji enoti — Pohorskemu bataljonu. Ne glede na večjo ali manjšo popolnost te podobe je avtor svoj koncept krepko zagrabil in ga dokaj jasno tudi prikazal. Reči moramo pa, da je ta prikaz nazornejši od poglavja »Prihod II. grupe odredov« kakor pred njim.

Filipič je v svoji knjigi obdelal Pohorski bataljon in v zvezi z njim še velik del štajerskega partizanstva izven Pohorja. Svojo knjigo je začel s prikazovanjem prvih pohorskih partizanov. Toda mislim, da so partizani na Pohorju kakor drugod na Štajerskem in v Sloveniji in v Jugoslaviji nastali na določenem temelju in v določenem zgodovinskem okviru, ki ga pa v Filipičevi knjigi ni. Izven dvoma je, da bi v naših gozdovih ne bilo ne Pohorskega bataljona in ne partizanov, ki so mu pripravljali pot, če bi druge svetovne vojne in okupacije ne bilo. Filipič se je šele v tretjem poglavju dotaknil problema nemške okupacije na Štajerskem, da bi z njim povedal, zakaj so nastali slovenski partizani in Osvobodilna fronta, o katerih je govoril v prejšnjih oziroma prvih dveh poglavjih.

Narodnoosvobodilni boj slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov je seveda imel v načrtu spremembo družbenih odnosov na naši zemlji, toda konkretno ne na prvem mestu. V samem razvoju tega boja se je večkrat pokazalo, da je narodnoosvobodilno gibanje želelo zgraditi novi svet na razvalinah starega tako, da delavski razred uspešno izvaja osvobodilno vojno proti okupatorjem. Naj na tem mestu opozorim na tisti čudoviti letak, ki ga je izdelala druga grupa odredov in ga je na svojem področju širil tudi Pohorski bataljon, na letak s podpisom »Slovenski partizani«, ki ga avtor sam zelo dobro pozna, saj ga je objavil v svoji knjigi na straneh 174—176. Letak je bil namenjen slovenskemu kmetu, pravzaprav slovenskemu kmetu na Štajerskem, kar je bilo še posebej važno zaradi vsebine v letaku. V njem je zapisano:

»Začel si spoznavati (namreč slov. kmet na Štajerskem op. F. Š.), da se mi borimo za veliko stvar.

In res, vstali smo mi, partizani, v najtežji uri, kar jih ti pomniš. Huje kot nekoč Turek, je vdrl v deželo Nemec in si zapisal na svojo zastavo: Uničiti je treba slovenski narod, iztrebiti njegov jezik, postreliti njegove ljudi, razgnati jih na vse vetrove, iz ostalih pa napraviti nemške sužnje. S svojo krvavo roko je začel širiti smrt in razdejanje po naši lepi domovini. Kot v starih časih za Matije Gubca, je šel krik od vasi do vasi: Le vkup, le vkup uboga gmajna! Naše gibanje smo imenovali Osvobodilno fronto, OF in našo vojsko partizanske čete.

Obljubili smo si: Ne bomo odložili puške, dokler tujci, Nemec, Italijan in Madžar ne bodo pregnani z naše grude, dokler naša domovina ne bo združena in svobodna, dokler naš narod ne bo sam odločal o svoji usodi in si prosto volil vero in postave.

Pa so nam mnogi oporekali: Saj se nam kmečkemu ljudstvu, tudi pod Jugoslavijo ni dobro godilo. Mi se bomo sedaj borili in žrtvovali svoje življenje, po zmagi pa bo prišla zopet stara gospoda, sedla na ministrske stolčke in skrbela za svoje trebuhe namesto za ljudstvo.

„Ne' smo rekli mi partizani, sinovi delovnega ljudstva, če bi se tako zgodilo, potem pa se res ne bi izplačale vse naše žrtve“.

„V grob z vsem starim“, smo zato sklenili. V staro šaro s politiki, ki so zafurali našo domovino. Če se že bijemo, če se že podira stari svet, pa zgradimo na njegovih ruševinah nekaj popolnoma novega, kar bo odgovarjalo zdravi pameti, kar bo po pravici in v korist ljudstvu! Nič več zapostavljanja Slovencev po pokvarjenih beograjskih bogatinih! Enake pravice za nas kot za vse druge. Oblast, pod katero je trepetalo ljudstvo, mora priti v roke ljudstva samega...«

Domovinska vojna je bila torej temeljni okvir za vse procese družbenega značaja, domovinska vojna pa je nastala zaradi okupacije. Tudi zgodovinar mimo takega razvoja ne more in mora njegove silnice logično prikazovati. Poglavje o nemških načrtih s slovenskim narodom, pa ne samo o načrtih, temveč vsaj delno tudi o metodah, ki so jih nemški okupatorji pokazali v prvih tednih ali mesecih po okupaciji, bi morale priti na povsem drugo mesto, kakor ga ima sedaj.

V taki knjigi, kakor je Filipičeva, bi morala biti tudi okupatorska oblast v zasedeni pokrajini prikazana drugače, kakor je. Avtor jo prikazuje preveč detajlno, bolj v posamičnih konkretnih primerih, manj pa kot temeljni sistem, ki je bil z vsemi svojimi vlakni naperjen proti Slovincem in njihovim osvobodilnim prizadevanjem. Premalo sistematično so orisani elementi, ki jih je uporabljala nemška okupacijska oblast nasproti Slovincem ali pa jih znala izkoriščati. Avtorju seveda ni neznan vloga nemškega terorja nad Slovenci. Gotovo tudi ve, da je ta teror kot trajno navzoč element nemškega okupacijskega režima silno vplival na razmah partizanstva, ki kljub junaštvu dolgo ni bilo v pravem sorazmerju s številom prebivalstva na Štajerskem v primeri z drugimi slovenskimi pokrajinami. Nemški teror je nedvomno imel svoje materialne in moralne razloge. Na strani 29 npr. pravi avtor: »Za kos kruha, ki si ga dal partizan, si šel v koncentracijsko taborišče ali pa si moral stopiti kot talec pred puške.« Toda zakaj je bilo tako? V knjigi, kakršna je Filipičev Pohorski bataljon, bi ne bilo napačno, če bi avtor posvetil tem problemom več pozornosti, prav z vidika značilnosti partizanskega razvoja na Štajerskem.

V tej zvezi bi ne bilo napačno podrobneje raziskati dejstvo, da je na Štajerskem kar dosti ljudi verovalo Hitlerjevimi obljubam, da so taki ljudje bili zlasti med kmeti in viničarji. Po navadi se vzrok pripisuje sistemu stare Jugoslavije, češ da gospodarsko ni nič storila za te kraje. Zelo dvomim, da bi s takim odgovorom mogli biti v celoti zadovoljni. Mislim, da je v tej zvezi še vse premalo raziskano vprašanje vplivov, ki so jih imeli na Slovence Nemci na Štajerskem, to je nemška manjšina na Štajerskem. Ti Nemci so v dobi stare Jugoslavije po večini vsi znali slovensko. Mnogi so veliko potovali po Štajerskem. Slehernemu so se približali v slovenskem jeziku, pravzaprav v narečnem govoru, da bi napravili vtis, kakor da so po svoji zavesti tudi oni Slovenci. S tem so se mogli psihološko Slovincem veliko bolj približati. Na ta način so še lažje infiltrirali ali pa vsaj povečevali nezadovoljstvo z razmerami v Jugoslaviji. Razume se, da so ti ljudje, potem ko so stopili v tesne stike z nacističnimi oblastniki v Nemčiji, sejali ne toliko mržnjo do tega ali onega režima v Jugoslaviji, temveč v mnogih Slovincih ubijali vero v Jugoslavijo kot državo. Ti zadnji ljudje pa so naposled dolgo bili pomembna težava v razvoju partizanstva na Štajerskem. Težava ni bila nekaj trenutnega, nekaj naključnega, temveč nedvomno rezultat dolgega in skrbnega dela kulturbundovcev med slovenskimi ljudmi. Za raziskovanje teh kulturbundovskih vplivov bi imel Filipič nedvomno mnogo sposobnosti.

Knjiga o Pohorskem bataljonu prikazuje razvoj slovenskega partizanstva na Štajerskem, to je prvenstveno razmah borbenih akcij na Štajerskem in posebej še na območju Pohorja oziroma na območju akcijskega radija Pohorskega bataljona. Politične dejavnosti se avtor dotika manj. Spočetka je sicer načel tudi to obširneje prikazovati, kasneje pa načrt opustil. Očividno je mislil, da partizanstvo ne vključuje samo borbenih akcij, temveč nastopa povsod tudi kot politični faktor. To je vsekakor res in avtorjeva knjiga to resnico tudi izpričuje. Kljub vsemu pa bi ne bilo napačno, če bi vendarle več povedal o razvoju politične organizacije osvobodilnega gibanja na Štajerskem v obravnavani dobi, saj je tudi na Štajerskem bilo partizanstvo udarna pest za uresničenje narodne in socialne svobode.

Značilen je Filipičev odnos do virov, na katerih je napisal epopejo o Pohorskem bataljonu. Uporabljal je sodobne partizanske in nemške akte, delno dnevnike nekaterih partizanov, kasnejše povojne memoarske sestavke o Pohorskem bataljonu ali pa vsaj take, ki so se vsaj dotaknili zgodovine Pohorskega bataljona, delno pa tudi drugih enot in dogodkov, ki jih avtor obdeluje v svoji knjigi. Podoba, ki si jo je ustvaril na temelju navedenih vrst virov, je marsikje bistveno dopolnil z ustnimi viri, ki jih je sam nabral oziroma zaslišal za jasnejšo sliko obravnavane teme. Zelo skromno pomoč mu je mogla nuditi tiskana dokumentacija in literatura, ker je pač v resnici skromna. Zdi se, da še s tisto, kar je je, ni bil povsem zadovoljen, ker v knjigi o njej ne najdemo citatov.

Zelo poučno je, kako je Filipič posamezne vrste virov uporabljal in ocenjeval. O partizanskih aktih in dopisih bi tu ne želel govoriti. Pač pa moram opozoriti, da je velik del svoje knjige sestavil prvenstveno na memoarskih podatkih iz povojne dobe. Nedvomno je njihov delež tako velik, da udarja bralcu v oči. Posamezna poglavja so skoraj v celoti sestavljena na temelju memoarskih podatkov, npr. prikaza o Ptuj-skem vođu in Ruški četi, bogat delež pa imajo tudi mnoga druga poglavja.

Nikakor ne mislim, da je uporabljanje memoarskih podatkov slabo ali da se mu je vselej mogoče izogniti. Zgodovinarji NOB so segali, segajo in bodo segali tudi po

virih te vrste. Za spoznavanje časa, o katerem ni dovolj sodobnih zapisov in poročil, bo uporaba memoarskih virov vedno aktualna. Vprašanje je samo, koliko objektivno veljavnih dejstev je mogoče iz njih izluščiti. Zgodovinarji namreč vedo, da memoarsko gradivo ni vedno zanesljivo oziroma je njegova zanesljivost zelo različna. Zato je na memoarske vire vedno treba gledati z dokajšnjo skepsjo. S sigurnostjo je posebno težko tam, kjer je na razpolago en sam vir, katerega trdnosti ne moremo do kraja niti zagotoviti niti mu oporekati njegove vrednosti. Zgodovinar jih vendar uporablja, pa naj bo s še tako rezervno. Toda kakorkoli jih že uporablja, nikoli pravzaprav ne sme pozabiti na predhodno konfrontacijo memoarskih podatkov, nato pa na utemeljitev podatkov, o katerih misli, da so objektivnejši ali ustrežnejši.

Filipič je v »Pohorskem bataljonu« mnogo uporabljal memoarske vire. Pri tem mislim pri memoarskih virih vedno na napisane spomine udeležencev narodnoosvobodilnega boja, medtem ko označujem spomine, ki so jih avtorju pripovedovali udeleženci NOB v neposrednem pogovoru z njim, ustne vire, čeprav so seveda tudi ti viri ali izjave v bistvu memoarski viri. Medtem ko Filipič v zaključnih pripombah glede ustnih virov toži, da se nekateri ljudje že medlo spominjajo dogodkov, pozabljajo datume in zamenjujejo osebe, pa o napisanih memoarskih virih ne pove nič takega, čeprav vključujejo v bistvu iste pomanjkljivosti kakor ustne izjave kasnejšega datuma.

Filipič je zapisane memoarske vire uporabljal, kakor da so vedno najtočnejši in najbolj zanesljivi, to se pravi, da vedno povedo vse, kakor je dejansko bilo. Na zunaj ni videti, da bi bil imel z viri te vrste kake težave. Prav narobe. Filipič vedno kaže prav izredno zaupanje do njih. Pravzaprav nikoli ne dvomi v njihovo verodostojnost. Zato v knjigi ni videti kritične analize, ki bi slonela na konfrontaciji memoarskih podatkov med seboj ali pa s kakimi drugimi sodobnimi viri. Zal je kritični pregled memoarskih virov za Filipičevo knjigo dokaj težavna zadeva, ker je večina teh virov precej daleč, namreč v mariborskem Muzeju narodne osvoboditve. Zato bom na nekatera mesta opozoril pozneje in bolj posredno, ker bi se rad prej dotaknil še Filipičevega odnosa do nemških dokumentov.

Kakor ima Filipič veliko zaupanje v memoarske vire, tako kaže do nemških virov nekakšno aprioristično nezaupanje. Pri uporabi jih ne pretresa in se niti ne vprašuje, kaj bi utegnilo biti v njih trdnega, kaj pa eventualno nezanesljivega. Uporablja jih pravzaprav bolj z vidika, koliko potrjujejo partizanske podatke. Za avtorja imajo v veliki meri sekundarni značaj; so pač okupatorski!

Ko pisec na strani 338 govori o odhodu zadnje patrolje iz taborišča Pohorskega bataljona na Osankarici, govori tudi, da so Nemci 8. januarja 1943 pri kmetu Kumarju napadli Elo Letonjo-Ateno, Janeza Štrigla-Zutega in Ivana Moguja-Marka. Po kom je povzel datum, avtor ne pove. Pač pa v opombi 621 na strani 339 pravi: »O tem napadu je govor t u d i (podčrtal F. Š.) v nemškem poročilu... kjer je naveden za ta napad datum 8. 1. 1943. Janez Štrigl je mnenja, da se je to zgodilo 6. 1. 1943. Podatki Ele Ulrih, Janeza Štrigla...« Mogoče smemo sklepati, da se datuma 8. 1. 1943 glede napada pri Kumarju spominjajo Ela in drugi, ki jih avtor tam navaja, razen Štrigla, ki dogodek datira 6. 1. 1943. Važnejše je pa tu avtorjevo stališče do nemškega vira, o katerem pravi, da je t u d i poročal o 8. 1. 1943. Sekundarni značaj nemškega vira glede datiranja je tu povsem jasen.

Zanimivo je, da avtor tudi nemškim prevodom partizanskih aktov ne verjame. Svoje stališče je zelo jasno povedal v zvezi s seznamom partizanov Pohorskega bataljona z datumom 30. 12. 1942. Ta seznam je komisar bataljona Rajko (Jože Menih) poslal z zadnjo patroljo, ki je 7. januarja 1943 odšla iz bataljona, komisarju II. grupe odredov Tomažu-Dušanu Kvedru. Filipič je ob tem aktu napisal: »... Dokument, ki pa se je ohranil samo v nemškem prevodu, in tako ni več popolnoma zanesljiv (prišel je namreč okupatorju v roke), je kljub temu za zgodovino Pohorskega bataljona neprecenljive vrednosti, saj brez njega nikdar ne bi mogli dobiti res avtentične slike o razporeditvi moštva« (stran 329).

Aprioristično stališče do nemških dokumentov je v zgornjem orisu povsem jasno. Avtor se ni vprašal, kakšen smisel naj bi sploh imelo falzificiranje akta v prevodu. Ni se vprašal, komu je bil prevod namenjen. Ni pomislil, da je prevod nekako služil interni informaciji nemških organov, da zato kako falzificiranje ni bilo nobenega smisla. Razen tega je v samem prevodu navedeno, da so nemški organi glede prevajanja partizanskih aktov — tu omenjeni akt ni bil namreč edini primer prevajanja partizanskih aktov — mislili zelo resno. Na zaključku prevoda stoji namreč klavzula »Za pravilnost prevoda tolmač Fuchs« in ob njej podpis. Mislim, da je

odveč pripomniti, da je tolmačeva naloga bila nuditi nadrejenim organom natančne in pravilne prevode, ker je le na takem temelju bilo Nemcem mogoče napraviti primerne sklepe.

Glede pravilnosti prevajanja moram dodati, da pri tem ne mislim na to, da je konkretni prevod v odnosu do originala lahko boljši ali slabši. Ne. Prevod more biti boljši ali slabši, ne sme pa biti falzifikat. V tem je bistvo pravilnosti.

Filipič se na strani 330 sprašuje, kako da na seznamu manjkata dve imeni, Petruška in Volga. Vprašanje je lahko zanimivo, toda naj ga Filipič poskuša rešiti. Mogoče bo kdaj uspel, mogoče ne. Gotovo je vsekakor, da dokument v prevodu pač ni kriv, če tistih dveh imen v njem ni, čeprav bi mu Filipič želel tako krivdo pripisati, saj je napisal, da »vprašanje je seveda, v koliko se nemški prevod dokumenta dejansko strinja z originalom« (stran 330).

Ob Filipičevem stališču si vendar moremo zastaviti vprašanje: Ali more biti v njem vsaj konec opravičenosti. V enem primeru bi morda mogel biti dvom v vernost prevodov opravičen: če bi bil tolmač Fuchs simpatizer narodnoosvobodilnega gibanja. Toda Filipič mora to najprej dokazati, potem bo šele mogoče govoriti naprej.

Zelo obširno je Filipič izkoristil nemške dokumente, ki osvetljujejo konec bojev Pohorskega bataljona. Uporabil jih je tako, da jih je ponatisnil v celoti ali vsaj v važnejšem delu, zraven pa še v mastnem tisku. Iz njih je predvsem vidno, kako so Nemci sami izpopolnjevali sliko tragičnega konca Pohorskega bataljona in kako so se zavedali pomena svoje zmage na Pohorju. Toda kakorkoli jim je Filipič z načinom ponatisa priznal njihovo važnost za prikaz pohorske tragedije, imajo vendarle v knjigi tudi ta poročila značaj nekakšne dopolnitve ugotovitev, do katerih je vsaj delno prišel že prej in na drug način. Ni se vprašal, koliko utegnejo imeti nemški dokumenti tudi primarno vrednost za nekatere dogodke.

Filipičeva dokajšnja indiferentnost do verodostojnosti nemških dokumentov se npr. lepo pokaže pri vprašanih števila padlih borcev Pohorskega bataljona. Na strani 377 je Filipič npr. zapisal: »Število padlih borcev Pohorskega bataljona se v različnih poročilih menjava, razlike gredo verjetno na račun nepreglednega, takrat zasneženega terena.« Ta sodba je sama na sebi pravilna, ker je praktično res tako bilo. Toda Filipič bi moral nemška poročila primerjati med seboj ne samo po golih številkah, temveč tudi po spoznanjih, ki so jih Nemci v poročilih izrazili. Tedaj bi videl, da so ta spoznanja rasla in zorela v ugotovitve, ki jim moramo naposled priznati historično nespremenljivo vrednost. V tem oziru ima poseben pomen poročilo oplotniškega župana Kőrwerja z datumom 13. januarja 1943, ki ga je poslal »deželnemu svetniku« mariborskega okrožja. Filipič je njegovo poročilo v celoti objavil na straneh 379 do 382, ni pa napravil iz njega potrebnih zaključkov.

Na tem mestu naj se dotaknem samo števila borcev Pohorskega bataljona v obkoljenem obroču na Osankarici in števila padlih med njimi. Kőrwer je zapisal, da so Nemci obkolili 70 partizanov, 69 od teh jih je padlo, eden je prišel Nemcem živ v roke. Filipič v verodostojnost teh podatkov ni veroval. Da je res tako, je pokazal na strani 330, ko je napravil določene zaključke iz poročila komisarja Rajka o številčnem stanju bataljona. Tam je napisal naslednjo kombinacijo, ki pa žal ni nazorna, ne do konca prikazana:

»Na bataljonskem seznamu 30. 12. 1942 je 94 imen. Če k temu seznamu dodamo še dve manjkajoči imeni (namreč Petruška in Volga, op. F. Š.), bi jih potem bilo 96. Za 27 članov Pohorskega bataljona ... vemo, da niso padli v bataljonovi poslednji borbi«.

Na temelju svojega preračunavanja napravi zaključek:

»Po primerjavi vseh teh podatkov je v bataljonski borbi na Osankarici padlo 69 borcev« (stran 330). Filipič dokazuje to dejstvo kot neko posebno ugotovitev svojih kombinacij. Dejnsko pa samo potrjuje ugotovitev oplotniškega župana Kőrwerja, ki je starejša kakor njegova.

Če se sedaj še enkrat ozremo na Filipičevo aprioristično nezaupanje do nemških dokumentov, ker so pač okupatorski (!), moramo reči, da je nezaupanje takega značaja gotovo napačno. Kajti okupatorski viri, v našem primeru nemški, so za poznavanje našega narodnoosvobodilnega boja zelo dragoceni. Brez njih bi o našem NOB marsikdaj vedeli zelo malo, gotovo pa manj, kakor vemo. Seveda pa si je treba biti na jasnem, v čem je zlasti njihova vrednost: v kronologiji in lokalizaciji aktivnosti NOB. V teh stvareh so okupatorski viri zanesljiva opora, ki more predvsem služiti pri graditvi skeleta našega NOB. Pri uporabljanju nemških dokumentov moramo pustiti povsem v nemški žargon, ki v aktih govori o banditih, njihovem ropu-

nju, rušenju in ubijanju. Taka poročila moramo pogledati z druge strani, z drugega kofa. Tedaj po moremo v njih videti popolnoma jasno partizane, njihovo aktivnost, junaštvo in uspehe, ki so okupatorjem šli tako na živce. Če jih pogledamo s te obrnjene strani, moramo reči, da so nemški dokumenti resnično nadvse važni viri za našo NOB. Pomanjkljivi so pravzaprav zato in toliko, kolikor nemška informativna služba iz razumljivih razlogov ni mogla in ne smela o NOB doznati več. Jasno pa je tudi, da so nemški dokumenti na določeni točki pisani z nemškega stališča, v tedanjem položaju se je to reklo z okupatorskega stališča in zato sovražnega stališča. Pri uporabljanju teh dokumentov je zato nujno treba biti kritičen. Toda biti kritičen ni isto, kakor odklanjati vir in z njim vse tisto, kar je pozitivnega v njem.

Mnogo nemških dokumentov je Filipič, ker so za naš narodnoosvobodilni boj važni, objavil v prevodu. Prevedel jih je v preprostem, lahko razumljivem jeziku. Ali je jezikovna preprostost vedno pravilna in na mestu, je vprašanje, o katerem je mogoče diskutirati. Na tem mestu naj navedem kot primer odlomek iz Körwerjevega poročila o koncu Pohorskega bataljona, ki ga je 13. januarja 1943 poslal »landratu« v Mariboru. Navedem naj najprej nemški original, potem pa dva slovenska preveda, enega je objavil Filipič v »Pohorskem bataljonu«, drugega pa F. Bregar v članku »Še k zgodovini Pohorskega bataljona« v Borcu 1950 (št. 7—8, stran 158 do 159).*

Körwerjevo poročilo:

Politisch gesehen, gewann ich nach Abschluss dieser Aktion folgendes Bild: Die Bevölkerung war zweifelsohne von der unerwarteten Aktion überrascht. Ebenso überrascht waren sie vom Gelingen dieses Vorhabens. Der einwandfrei deutschgesinnte Teil der Bewohner begrüßte den Erfolg. Die Stimmung war in ihnen daher gefestigt und zuversichtlich. Während die Andersgesinnten und die Abwartenden sich ausschwiegen und nur unter sich dieses Kampfunternehmen besprachen. Immerhin war ihre Einstellung uns Einsatzkräften gegenüber mehr als zurückhaltend und so reserviert, dass man ihnen die absolut feindliche Haltung kaum anmerken konnte. Zwei Auffassungen herrschen in ihnen vor: die eine ist die, dass sie insoferne ruhiger schlafen können, weil sie nicht mehr Gefahr laufen, ihre Nutztiere und Lebensmittel aus Selbsterhaltungsgründen loszuwerden, in der anderen aber ist es ihnen um die Kumpanen leid, weil sie sich doch noch ideenmässig mit ihnen verbunden fühlten.

(Arhiv IZDG)

Prevod v »Pohorskem bataljonu«:

S političnega vidika sem po zaključku te akcije dobil naslednjo sliko: Prebivalstvo je bilo zaradi nepričakovane akcije nedvomno iznenadeno. Prav tako je bilo tudi iznenadeno, ker je akcija uspela. Neoporečno nemško misleči del prebivalstva je pozdravil ta uspeh. Zaupanje se je v njem utrdilo in poglobilo. Drugače misleči in pasivni pa so medtem molčali in samo med seboj govorili o tej bojni akciji. Vsekakor je njihovo stališče nasproti našim akcijskim silam bilo oprezno in tako rezervirano, da bi človek komaj mogel uganiti njihovo absolutno sovražno nastrojenje.

Pri prebivalcih prevladuje dvoje mnenj: prvi del je zadovoljen, ker lahko zdaj toliko mirneje spi in ni več izpostavljen nevarnosti, da bi moral prisilno, za ceno življenja oddajati banditom živino in živila, medtem ko drugi del žaluje za svojimi tovariši, s katerimi je vendarle sočustvoval in bil z njimi idejno povezan (str. 382).

* V tem prevodu je takoj v prvi vrsti tiskovna napaka, ker je napisano »na orožniškem...« namesto »na občinskem področju«.

Prevod v Borcu:

S političnega vidika sem po zaključku te akcije dobil naslednjo sliko: Prebivalstvo je zaradi nepričakovane akcije bilo nedvomno iznenadeno. Prav tako so bili iznenadeni zaradi uspeha te akcije. Neoporečno nemško misleči del prebivalstva je pozdravil uspeh. Zaupanje se je v njih zato utrdilo in postalo še bolj zanesljivo. Drugače misleči in pasivni so medtem molčali in samo med seboj govorili o tej bojni akciji. Vsekakor je njihovo stališče nasproti našim akcijskim silam bilo oprezno in tako rezervirano, da bi človek komaj mogel opaziti na njih absolutno sovražno zadržanje. Dvoje naziranj vlada v njih: prvo je to, da bodo v bodoče mogli spati mirneje, ker ne bo več nevarnosti, da bi iz samoobranitvenih razlogov prišli ob živali in živila, v ostalem jim je pa žal za tovariše, ker so se vendar čutili idejno še povezane z njimi.

(Borec 1950, št. 7-8, str. 158—159)

Med obema prevodoma ni kakih posebno važnih razlik. Pa vendar se razlikujeta v svojem zadnjem delu, to je v zadnjem odstavku, ki ga vsebuje prevod v »Pohorskem bataljonu«. Morda se motim, toda zdi se mi, da je avtor »Pohorskega bataljona« pod vplivom nekega svojega gledanja želel pokazati posebno diferenciacijo ljudi. Toda v tem primeru Nemcem ni šlo za neke posebne skupine ljudi, temveč za psihološko dejstvo, da je en del ljudi, in sicer tisti, ki jih Körwer zgoraj označuje kot »drugače misleči in pasivni«, sam v sebi skrival dve plati ene in iste duše. Po eni strani so ljudje gledali nase, po drugi pa sočasno na partizane.

Filipič je zelo obsežno v svoji knjigi orisal tudi štajersko partizanstvo pred formiranjem Pohorskega bataljona. Dotaknem naj se tu prvih partizanov na Pohorju poleti 1941. Mislim, da bi bilo prav, da bi avtor, če že govori tudi o prvi fazi partizanskega razvoja in Pohorju, natančneje označil ta razvoj. Vem, da je zelo težko ugotoviti, kdaj so pravzaprav prišli prvi partizani na Pohorje. Filipič je na strani 10 zapisal, da je že julija 1941 nastala na Pohorju prva skupina partizanov. Na strani 13 pravi, da so se prvi partizani odpravili na Pohorje med 7. in 11. julijem. Želeli bi bilo, da bi bil Filipič v teh stvareh preciznejše navedel vire, po katerih je to povzel ali pa kar povedal, da proces nastajanja partizanov na Pohorju skriva v sebi več problemov. Eden se tiče kronologije, drugi pa predvsem organizacijskega razvoja iz skupine (grupe) v četo. Filipič se tega drugega problema dotika na treh mestih. Na strani 14 govori, da se je Leon Novak na Lehnu med 29. in 30. julijem udeležil slovesnega osnovanja čete. Na strani 15 govori, da sta Novak in Zorko v začetku avgusta postavila novo četno vodstvo. Na strani 18 pa govori, da je Zidanšek 17. septembra izvedel postavitev komandirja in reorganizatorja čete. Razume se, da se v navedenih aktih skriva rast grupe v četo, torej proces slovenskega partizanstva na njegovi začetni stopnji, o katerem sem podrobneje govoril v knjigi »Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji« (Beograd 1956). Na tem mestu naj omenim, da so partizani na Pohorju pokazali neko posebnost v splošnem razvoju. Medtem ko so se na Gorenjskem razvile čete iz več skupin, se je Pohorska četa razvila iz ene same pohorske skupine. Filipič je o začetkih partizanstva na Pohorju zbral obsežno gradivo, pa bi bilo zato želeli, da bi sporne probleme kako osvetlil in rešil.

Glede nekaterih točk, na katerih sem se na tem mestu posebej ustavil, npr. glede okupatorske oblasti na Štajerskem, politične dejavnosti slovenskega osvobodilnega gibanja, Filipičeva odnosa do okupatorjevih virov, zlasti pa razvoja štajerskega partizanstva v njegovi prvi fazi, to je v letu 1941, bi želel reči, da imajo moje pripombe morda le relativno vrednost. Filipič že namreč dalj časa napoveduje posebno knjigo o prvih pohorskih partizanih pa se bo morda v njej dotaknil obširneje teh točk in jih temeljiteje obdelal in osvetlil.

Poklicnega zgodovinarja morejo v Filipičevi knjigi motiti nekatere drobne pomanjkljivosti. Pri citatih ponekod manjkajo strani, kje je mogoče najti navedeno oziroma uporabljeno besedilo. Pri citiranih odlomkih včasih sploh ni navedeno, od kod jih je avtor vzel ali kje se hranijo. Poklicnega zgodovinarja zelo moti tudi nepravilna uporaba besede listina (glej strani 47, 57, 143, 148, 207, 235, 291, 326, 329, 333, 348, 385) za dopise ali akte upravnih organov. Listina je seveda čisto nekaj drugega, kakor dopis upravnega organa ali partizanske enote. Tudi besede iz časopisnega žargona neprijetno zvenijo v resni knjigi, kakor je Filipičeva. Na primer ozko povezan namesto tesno povezan, uporno namesto trdovratno, v vidu namesto pred očmi itd. Na strani 29 je v opombi 37 tiskovna napaka, ker na sestanku v Rimskih toplicah 22. maja 1941 niso bili zastopniki krščanskih socialistov in Jugoslovanske strokovne zveze, temveč krščanskih socialistov iz Jugoslovanske strokovne zveze, ker je ta zveza bila organizacija krščanskih socialistov v času med obema vojnama.

Ako se ob koncu gornjih izvajanj še enkrat ozremo na vse pripombe in vprašanja, ki se posamezniku morajo porajati ob Filipičevi knjigi, moramo vendarle reči, da je Filipičeva knjiga o »Pohorskem bataljonu« resnično pomembno delo, ki bo v množini partizanske literature ohranilo svojo vrednost kot dostojen spomenik junškega Pohorskega bataljona, njegovega boja za narodno in socialno osvoboditev slovenskega naroda na tistem koncu slovenske zemlje, kjer je slovenskemu narodu v tistem času grozila največja nevarnost. Ne glede na vse to in morda celo prav zato bi želeli, da bi Filipič kedaj poskušal odgovoriti sebi in nam vsem, ali se je Pohorski bataljon mogel v kritičnem času izogniti svoji tragični usodi. Človeku se namreč vsiljuje misel, da svojih sil na takratnem položaju nasproti Nemcem ni pravilno

ocenil, da se je le preveč zanesel na svoj položaj na Osankarici, da se je zakopal v zemljanke, ki ga v kritičnem trenutku niso mogle rešiti; zakaj je bil tako rekoč brez moči proti mrežam nemške obveščevalne službe, ki je svoje niti okoli njega vedno bolj zapletala; zakaj ni svojih sil uporabil za preboj skozi nemške obrobe in tako dalje. In naposled se človeku vsiljuje še mnenje, da bi do tragične usode morda ne prišlo, ali vsaj ne v takem obsegu, če bi se v kritičnih trenutkih mudil v bataljonu Stane in prevzel poveljstvo v akciji za rešitev bataljona. To so vprašanja, morda samo misli, ki se porajajo prav zaradi tragične usode bataljona. Morda nanje ne bo nikoli mogoč odgovor. Toda zastavljajo si jih kljub vsemu vsi, ki jih še po dvajsetih letih boli nesrečna usoda junaškega Pohorskega bataljona.

France Škerl

Edvard Kocbek, »Slovensko poslanstvo«. Dnevnik s poti v Jajce 1943. Dokumentarni risbe izdelal Božidar Jakac. Celje 1964. Izd. MD. Strani 215.

Precej daleč je že čas, ko je izdal E. Kocbek pod naslovom »Tovarišija« prvi del svojih dnevniških zapiskov iz dobe narodnoosvobodilnega boja. V »Zgodovinskem časopisu« 1950 sem pokazal, kako dragocen vir za zgodovino te dobe more biti njegova knjiga ne glede na način obdelave, to je na komponente, ki jih je združil v svojem pripovedovanju. Nedvomno so zgodovinarji željno pričakovali nadaljevanja teh zapiskov. Razen dveh odlomkov, ki sta se nanašala na potovanje slovenske delegacije na drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu, nadaljevanja ni bilo. Šele v 11. in 12. številki »Naše sodobnosti« v letu 1961 je objavil pod naslovom »Druga pomlad« nekaj odlomkov iz drugega dela partizanskega dnevnika. Leto nato je v 25. številki »Perspektiv« (L. III/1926-63, str. 441-479) objavil nov odlomek svojih spominov pod naslovom »Pričevanje«. Odlomki v »Naši sodobnosti« se nanašajo na čas od 3. maja do 25. julija 1943, v »Perspektivah« pa na čas od 19. maja do 12. oktobra 1943. Na videz obojni odlomki časovno sovpadajo, dejansko pa ne. V vsaki reviji je objavil le zapise za nekatere dneve, tako da se zapiski v obeh revijah med seboj lepo vključujejo v eno celoto, ki pa sicer še ni popolna, ker nekateri dnevi še manjkajo. Na to celoto se lepo navezuje dnevnik »Slovensko poslanstvo«, ki zajema čas od 21. oktobra do 2. decembra 1943. Vse tri objave nam sedaj kljub nekaterim manjkajočim dnevom prikazujejo večji del leta 1943, kakor ga je doživljal, sprejemal in po svoje pomagal oblikovati avtor »Tovarišije«.

Težišče pozornosti želim na tem mestu posvetiti »tretji« objavi Kocbekovih spominov, to je knjigi »Slovensko poslanstvo«, ker je od vseh navedenih delov formalno in vsebinsko najbolj zaključena celota. V začetku, to je pri zapiskih od 21. oktobra do 28. novembra, prikazuje avtor čas velike nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem, kakršno je nastalo po okupaciji Italije, zlasti pa bivanje v bunkerju na Rogu, šele potem sledi priprava na odhod in potovanje na drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu ter zasedanje samo. Moram reči takoj, da Kocbekova knjiga »Slovensko poslanstvo« kaže vse tiste značilnosti avtorjevega pisanja, kakor jih je pokazal že pri »Tovarišiji«. Zato mislim, da mi ni treba ponovno opozoriti na tri temeljne komponente, ki se očitujejo na vsaki strani Kocbekove knjige, namreč: zgodovinsko-dokumentarno, doživljajsko-umetniško in miselno-ideološko, ter v kakšnem medsebojnem razmerju si sledijo. Prav tako ne mislim ponovno opozoriti na pomembnost, ki jo ima Kocbekova knjiga tudi kot vir za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem oziroma Slovencev sploh. Prav tako mislim, da je odveč ponovno omeniti, da je znal biti Kocbek tudi kritičen pri opazovanju zgodovinskih dogodkov. V potrdilo ugotovitev, ki sem jih zapisal ob »Tovarišiji«, bi lahko iz knjige »Slovensko poslanstvo« dodal še nove avtorjeve sodbe, ki bi dokazno moč prvih ugotovitev le še povečale. Morda bi ne bilo napačno, če bi vendarle opozoril na Kocbekovo spremljanje nemške oktobrske ofenzive leta 1943, na njegove zapiske o njenem poteku, na kritično stališče »izvršnikov« do moči partizanskih enot, zlasti še do poročil, ki jim jih je o operacijah dostavljaj glavni štab.

Med »Tovarišijo« in »Slovenskim poslanstvom« je velika razlika zlasti v tem, da se Kocbek v drugi knjigi pravzaprav ne ukvarja več z medkupinskim razmerjem v Osvobodilni fronti, ker je bilo urejeno z dolomitsko izjavo, prav tako pa ne kaj več z razkrivanjem klerikalizma in belogardizma oziroma domobranstva, ki je pod tem imenom tedaj komaj nastalo. Za nobenega od teh problemov ni bil časovni okvir dovolj primeren, še manj pa prostor, v katerem se je avtor v tem času gibal. Na

mesto njih so v osprednje stopili drugi elementi, predvsem urejevanje razmerja Slovencev do nove Jugoslavije.

Za Kocbekovo prikazovanje tedanjega zgodovinskega dogajanja, pa naj že gre za katerokoli komponento, je v drugi knjigi morda bolj kakor v prvi značilno, da avtor doživljanje sodobnosti prepleta s svojimi in svojih tovarišev reminiscencami na pretekli čas, za čas med obema vojnama ali pa še na starejšo dobo. Reminiscence imajo večkrat značaj subjektivnih impresij. Pravzaprav sem se pri Kocbekovi drugi knjigi bolj kakor kdajkoli pri prvi spraševal, v kakšnem razmerju sta si pri prikazovanju konkretnih ljudi, dogodkov in tedanjega položaja sploh stvarnost in Kocbekovo subjektivistično obarvanje te stvarnosti.

V Kocbekovem prikazovanju ljudi je, kaj hitro mogoče opaziti, da so dialogi z ljudmi pisani v Kocbekovem stilu. Pripovedovalcem polaga na jezik izraze, ki so značilni za njegov stil, v praktičnem življenju jih pa niso uporabljali, zlasti ne v preprostem pogovoru. Tako npr. ne verjamem v pripovedovanje aktivista (Tineta Korena?), v odlomku »Druge pomladi«, pod datumom 6. maja (1943) v »Naši sodobnosti«. Aktivisti niso pripovedovali tako o svojih doživetjih. Prav tako ne verjamem v razgovore s Slavko (Beceletovo) na strani 34 »Slovenskega poslanstva«. O tej Slavki Kocbek večkrat govori v svojem dnevniku, v odlomku »Druge pomladi« v »Naši sodobnosti« 1961, št. 11, pod datumom 20. julija 1943 jo prikaže takole: »Obsedeli smo v temi in se veselili Slavke, ki je bila nocoj čudno vesela in je venomer uporabljala pomanjševalne izraze, sapica, potka, večerjica, miškica. Ni ji bilo dovolj, da je nožu rekla nožek, morala mu je reči nožiček« (str. 1073). Ker sem Slavko poznal, moram reči, da je z navedenimi besedami dobro zadel stil Slavkinega izražanja. Toda na strani 34 »Slovenskega poslanstva« jo prikazuje drugače. Ko ji je svetoval, naj spi, da bo kaj prisanjala, mu je Slavka po Kocbeku odgovorila: »Rajši budna blodim«. Mnenja sem, da Slavka tako ni govorila, da Kocbekov dialog v tem primeru ne ustreza, ker pač ne ustreza stilu Slavkinega izražanja, da je torej ta dialog tak, kakršen je, plod fantazije. Kocbek je še na več mestih zapisal razne dialoge. Večkrat so polni simpatične duhovitosti. Toda ali so bili vselej resnično taki? Ne verjamem.

Zakaj sem navedel gornje primere in pri njih zdvomil glede historične vernosti? Navedeni primeri sami po sebi gotovo niso važni, še manj pa odločilni za prikaz zgodovine našega narodnoosvobodilnega boja. Toda pri Kocbekovem dnevniku sem si tako kakor pri mnogih drugih memoarskih sestavkih stavil vprašanje, koliko so primarno dokumentirani.

Dokler obstoji o nekem dogodku ali tudi o procesu ena sama varianta, je na tako vprašanje težko odgovoriti. Drugače je s tem vprašanjem, če se pojavi več variant. Pri tem pa ne mislim na različne avtorje, ki opisujejo dogodke vsak po svoje, ker je razumljivo, da jih opazujejo, sprejemajo in doživljajo vsak po svoje. V mislih imam variante pri enem in istem avtorju. Take variante vzbujajo opravičeno vprašanje, katero besedilo je historično primarno. Vnaprej moram omeniti, da knjiga »Slovensko poslanstvo« v celoti ni edina verzija prikazovanja dogodkov, ki so predmet zanimanja v navedeni knjigi. Odlomke iz tega dela dnevnika je Kocbek objavil že prej. V »Spominih na partizanska leta« v letu 1950 je na straneh 141–175 objavil prispevek »Pot v Jajce«, ki mu je dal podnaslov »Odlomek iz partizanskega dnevnika«. Odlomek se v celoti nanaša na novembrske dni in to: 8., 9., 11., 18., 19., 28. in 29. Krajši prispevek je naslednje leto objavil v Tovarišu (26. 11. 1951, št. 33) pod naslovom »S poti v Jajce« in s podnaslovom »Zapiski iz dnevnika«. Prikazani so novembrski dnevi 21., 23., 25. in 28. Oba prispevka se med seboj dopolnjujeta. Vsi navedeni dnevi so ponovno prikazani v knjigi »Slovensko poslanstvo«. Moremo jih med seboj primerjati. In kaj vidimo v tem primeru? Med seboj se ne ujemajo, oziroma se ujemajo le delno, delno se pa razhajajo. Prikazane so v njih stvari, ki v eni varianti so, v drugi jih pa ni, ali pa obratno; mnoge so pa v posameznih variantah sploh drugače obdelane. Da bo problem nazornejši, naj navedem nekaj konkretnih primerov iz Kocbekovih dnevniških zapiskov.

Prvi primer:

9. november

Prenehalo je snežiti, oblaki so se malce privzdignili, zastrtost se je razkadila, baraka se je razživela, vse je postalo samo ob sebi razumljivo, nobeden med nami se ni več obotavljal. Založili smo se in se oprtali, kakor že tolikokrat v preteklem poldrugem letu, in se poslovili. Brecelj, Fajfar, Jakac, Jeras, Lubej, Rus, Vavpotič, Vidmar in jaz smo se uredili v vrsto slovesno in sramežljivo, kakor da gremo na nabor. Danica, Slavka in Tajda so ostale na pragu in nas ginljivo odpravljale. Kristina se je poslavljalna od Svetka, Tatjana pa je Jakcu, ki danes goduje, dala šopek jesenskega listja; v rokah je imela majhno filmsko kamero in jo zavrtela, da bi posnela naš odhod. Ko smo se za lučaj oddaljili, smo se poslovilne zadrege rešili, dekletom smo poslali nekaj krepkih kep, potem pa smo se začeli udirati v sveži in globoki sneg.

(Slovensko poslanstvo, str. 78.)

9. november

Snežiti je prenehalo, zastrtost se je dvignila, založili smo se in se oprtali, kakor že tolikokrat v preteklem poldrugem letu. Major Jones nam je stisnil roke s svojimi šapami, Kristina, Danica, Slavka in Tajda so se poslovile od nas, kakor da gremo na nabor. Najteže je bilo slovo med Tatjano in Doretom. Ko smo se za lučaj oddaljili od barake smo ostalim pred barako poslali še nekaj snežnih kep, nato pa smo začeli vdirati se v sneg.

(Spomini na partizanska leta, str. 148.)

Drugi primer:

11. november

V sobo je prikrevsal postaren človek, gospodarjev oče, molčec in razbrazdan. Včeraj je Sinji vrh doživel preplah, nemški tank od onstran Kolpe je poslal nekaj topovskih strelav vanj, to smo zvedeli šele zdaj, zato so ljudje mračni. Govorili smo o dogodku in jih pomirjali. Starec pa je zamahnil z roko, kakor da ve za večjo in neizprosnejšo resnico: »Živali se pripravljajo na zimsko spanje, človek pa na novo divjanje.«

(Slovensko poslanstvo, str. 84—85.)

11. november

V hišo je prišel stari gospodar, molčec in zaskrbljen. Včeraj je Sinji vrh doživel nekaj topovskih strelav iz nemškega tanka onstran Kolpe. Ko se je Vidmar prebudil in zagledal gospodarja pri peči, ga je pozdravil: »Kako je kaj, oče?« Gospodar ga je pogledal izpod očal in počasi dejal: »kuge, lakote, vojske in mlade žene, varuj nas, o Gospod!« Ta blagi izrek nam je prebudil dobro voljo.

(Spomini na partizanska leta, str. 151.)

Tretji primer:

12. november

Stopicali smo po tenki skorji snega in si s hitro hojo preganjali otrplost, ki se je naglo lotevala udov. Ko je prišla vrsta na mojo skupino, sem s spremenjenim glasom parafraziral Aškerca:

»Molčita že polje in log
tam onkraj ustaških ostrog
po krutem divjanju počiva.
Zaviti v plašč temne noči
ogledat poslani smo mi,
kod naš se prijatelj odkriva...«

(Slovensko poslanstvo, str. 87.)

12. november

Stopicali smo po tenki skorji snega in si s hitro hojo preganjali ledene občutke. Prevoz je bil težak, le počasi smo prehajali s slovenske na hrvaško stran. Toda spretni brodniki so znali vsakokrat preveslati deročo strugo in nevarne rokave. Ko sem stal v čolnu in je voda temno klokotala, je nekdo s spremenjenim glasom parafraziral Aškerca: »Molčita že polje in log / tam onkraj hrvaški ostrog / v neskrbnem že spanju počiva. / Zaviti v plašč temne noči / ogledat poslani smo mi, / kod zdaj naš sovražnik se skriva...«

(Spomini na partizanska leta, str. 152.)

Četrty primer:

23. november

Dolgo sem sedel brez besed, nazadnje sem se zazrl v človeka, ki je dejal počasi in zamišljeno. »Partizani so naša edina rešitev, edino oni bodo izmirili ljudi in jih osvobodili nasilja.« Kakšno izredno poslanstvo! Kakšna množina pristopov in zavez prinaša! Blažena zavest me je prevzela, vedel sem: tu, na jugu je še lepše biti partizan kakor pri nas doma.

(Slovensko poslanstvo, str. 160.)

23. november

Dolgo sem sedel na starem zidu in pre-mišljeval. Vstal sem, ko sem v daljavi zaslišal topovsko grmenje.

(Tovariš 1951, str. 527.)

Peti primer:

25. november

Iz Jajca nam sporočajo, da še vedno čakajo na druge delegacije, ki se ponekod težko prebijajo; iz varnostnih raz-logov je boljše, da do njihovega prihoda počakamo tu, kjer smo; vendar je tudi tukajšnja konspiracija slaba, kajti prvi otroci, ki smo jih včeraj srečali na ulici, so vzklikali »Eto viječnika, idu k Titu u Jajce!«

(Slovensko poslanstvo, str. 166.)

25. november

Zaupno so nam povedali, da bomo za-sedali v Jajcu, ki leži severno od Livna, toda poziva, naj pridemo, še vedno ni.

(Tovariš 1951, str. 527.)

Šesti primer:

26. november

Tovariši pravijo, da so v proletarski brigadi odkrili tudi Slovence in se dalje časa pogovarjali z njimi, fantje so iz Trbovelj in gorenjskega Tržiča.

(Slovensko poslanstvo, str. 169.)

25. november

V trinajsti proletarski brigadi, ki ji po-veljuje postavni Žeželj, smo tega dne odkrili Slovence iz Trbovelj in Tržiča.

(Tovariš 1951, str. 527.)

Sedmi primer:

28. november

Udarec nas je prizadel s posebnim ne-mirom, saj že ves čas, kar smo v Livnem, čutimo, kako je naša konspiracija smeš-no nezadostna. Sovražnik zlahka zve vse, kar bi rad zvedel, saj je že ulica obve-ščena o stvareh, ki bi morale ostati stro-go zaupne. Danes so nam domači akti-visti razodeli, da so oblasti pred dnevi odkrile v Livnem skrivno radijsko po-stajo. Vse kaže, da mora delovati vsaj še ena, kajti o tem, da je sovražnik sprti obveščen o vsem, priča tudi dejstvo, da je sovražnik včeraj bombardiral Jajce. Obakrat, danes in včeraj, so letala pri-letela iz Banja Luke.

(Slovensko poslanstvo, str. 173.)

28. november

Ob tem dogodku smo še bolj spoznali zapleteno politično stvarnost v Livnu. Nesreča na Glamočkem polju se ni mogla zgoditi brez izdajstva. Zvedeli smo tudi, da so oblasti pred dnevi odkrile v mestu tajno ustaško radijsko postajo. Vse kaže, da mora biti v njem še ena, kajti o tem, da so Nemci dobro obveščeni o našem življenju, govori tudi novica, da je bilo včeraj Jajce bombardirano. Obakrat, da-nes in včeraj, so sovražni avioni prileteli iz Banja Luke.

(Tovariš 1951, str. 527.)

28. november

Pravkar je prišel kurir iz Jajca in nam prinesel novico, da so priprave za zasedanje končane in da naj takoj odpotujemo, češ da nas pričakujejo še to noč. Spogledali smo se in vstali. Srce mi je začelo močno biti.

(Slovensko poslanstvo, str. 176.)

28. november

Pravkar prihaja iz mesta kurir. Javlja nam, da je prišel iz Jajca poziv, naj takoj odpotujemo in pridemo. Spogledali smo se. Srce mi je začelo močneje biti.

(Spomini na partizanska leta, str. 173.)

Navedeni primeri kažejo različne variante istega avtorja v prikazovanju procesa, ki ga je sam doživljal tako intenzivno. Očividno je, da gre za močne posege v primarno besedilo in ob različnem času. Pravzaprav je najtežje vprašanje, katero besedilo od objavljenih variant je sploh primarno oziroma katero je najbližje originalnemu besedilu. Ze samo dejstvo, da so ljudje, o katerih avtor govori, ponekod označeni z ilegalnimi imeni, zlasti v »Spominih na partizanska leta«, drugod, zlasti v samostojni knjigi »Slovensko poslanstvo« pa s pravimi imeni, govori za popravljane originalnega besedila. O objavljenih variantah bi bilo mogoče reči, da je najbližje originalnemu besedilu verjetno pač tisto, kar se v vseh variantah ujema, vse drugo pa je vsaj delno lahko problematično. Za ugotavljanje primarnosti besedila bi bilo zelo poučno, da bi bil Kocbek objavil kak faksimile originala, kakor je to storil npr. Dedijer pri svojem dnevniku.

V zvezi z variantami Kocbekovega dnevnika se odpirajo za zgodovinarja važni problemi. Pri tem ne gre za avtorjevo pravico, ali sme svoje delo, ki je nastalo v dobi narodnoosvobodilnega boja, popraviti ali prirediti za trenutne potrebe, pa naj bodo resnične ali umišljene. Kot avtor gotovo ima to pravico. Toda dnevnik ne izraža samo avtorjevega gledanja na tedanji proces, v katerem je avtor sproti zapisoval dogodke in svoje misli ter spoznanja, ki so se mu porajali vzporedno s procesom. Dnevnik je hočeš nočeš tudi dokument časa, v katerem je nastajal in nastal. V tem primeru je njegov avtor drugače zavezan tistemu času — da uporabim Kocbekov način izražanja — kakor bi bil, če bi tega časa ne bilo. Spoštovanje do zgodovine, ki mu je dala priložnost za pisanje takega dela, zahteva, da delo ostane za vedno tako, kakršno je bilo v trenutku nastanka. Dnevnik more ostati dokumentaren samo, če se ohrani v originalni obliki, da ne prikazuje samo suhih dogodkov takratne dobe, temveč tudi takratne misli, takratna spoznanja, pa tudi takratne zmote in napake. Pri takem dnevniku ne gre za patino njegove starosti ali celo zastarelosti, temveč za izraz pristnosti in neposredne originalnosti, skratka, za njegovo dokumentarnost. Zgodovinarji morejo zato želeli samo eno, da bi Kocbek objavljaj svoj dnevnik ali dneviške zapiske, kakor jih že hoče imenovati, samo v primarni dokumentarnosti, to se pravi, kakor je gledal na zgodovinsko dogajanje takrat, ga motril in ocenjeval takrat. Nič ne de, če so bili ti akti prežeti s subjektivnim občutjem. Vsak mislec po svoje izraža svoj odnos do procesa, ki ga je ali ga še doživlja.

Nedvomno zanimivo bi bilo primerjati Kocbekove zapiske, doživetja in spoznanja, ki nam jih posreduje knjiga »Slovensko poslanstvo«, z zapiski doživetij in spomini drugih ljudi o tej dobi. Npr. s sestavki Toneta Fajfarja, še bolj pa morda Božidarja Jakca, ki je svoje spomine na temelju dnevnika, v katerem je zapisoval svoja doživetja na potovanje v Jajce in na zasedanje v Jajcu, objavil v Likovni reviji, št. 7-8. Videli bi veliko razliko v spremljanju in dojemanju tedanjega časa pri vsakem od njih.

Za ilustracijo naj navedem, kako sta Kocbek in Jakac posredovala Titovo šalo, zakaj so Slovenci tovariši, ki jo je izrekel na sprejemu Slovencev v Jajcu. Kocbek je dogodek orisal z naslednjimi besedami: »Beseda je stekla sproščeno z obeh strani. Poslušali smo zastrt zvok njegovih besedi in odgovarjali na šale. Med drugim je dejal: 'Vidi se vam, da ste planinci, vzdržali ste težko pot, ko pa sem videl Jakčev mogočni tovor, sem tudi spoznal, odkod beseda tovariš'...'« (Slovensko poslanstvo, str. 178). Precej drugače je šalo posredoval Jakac: »Nato smo krenili vsi skozi tovarniška vrata... do manjšega upravnega poslopja, kjer so tudi naju z Velebitom povabili, naj vstopiva. Ko sem se s svojim nahrbtnikom komaj prerinil skozi vrata, sem zaslišal: 'Sad znam, zašto su Slovenci tovariši — jer toware', je vzkliknil Tito.

Veseli smeh je šinil pred toplo razsvetljeni prostor in v nasprotnem kotu, za visoko s papirji obloženo mizo, sem prvič ugledal osvetljeno pojavo tovariša Tita.« (Likovna revija, št. 7-8 ali Prim. dnevnik 3. 1. 1964, št. 2.)

Kljub pripombam, ki so pisane s stališča zgodovinarjevih pogledov na gradivo, iz katerega rastejo zgodovinska dela kot prikazi določenega zgodovinskega procesa, moramo reči, da Kocbekovo »Slovensko poslanstvo« vendarle predstavlja pomemben prispevek k poznavanju slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Variante, kolikor so doslej nastale, se v glavnem bolj nanašajo na podrobnosti zgodovinskega procesa, ki ga knjiga prikazuje, ne pa na splošni tok narodnoosvobodilnega boja, ki ga tudi »Slovensko poslanstvo« prikazuje v resničnem zgodovinskem okviru.

France Škerl

Vojnoistorijski glasnik, 1960—1964. Organ Vojnoistorijskega instituta. Beograd 1960—1964. Izdaje Vojnoistorijski institut Beograd.

»Vojnoistorijski glasnik« je v letih 1960—1964 objavil več razprav, ki obdelujejo tudi probleme, ki se nanašajo na Slovenijo. Delno obdelujejo probleme iz NOB v Sloveniji, delno pa imajo prispevki splošen značaj in se le delno nanašajo tudi na Slovenijo.

V »Vojnoistorijskem glasniku« 1960, št. 3 je podpolkovnik Miroslav Stepančič orisal v razpravi »*Ofanzivna dejstva 7. korpusa u Dolenjskoj maja 1944 godine*« boje 7. korpusa NOV in POS z Nemci za Žužemberk, Trebnje, Mirno peč in Tržišče. Nemci so spočetka sicer nameravali, da bi se znova polastili oblasti nad komunikacijami Ljubljana—Kočevje in Ljubljana—Novo mesto, vendar so enote 7. korpusa pokazale dovolj moči, da so same organizirale ofenzivo proti Nemcem, s katero se jim je posrečilo meseca maja 1944 razbiti Nemce v navedenih krajih in z uspešnimi akcijami zavzeti te kraje. S tem so dosegli nekaj prav lepih uspehov. Bili so toliko pomembnejši, kolikor so si jih priborili v razmerju sil, ki so bile za Nemce mnogo ugodnejše kakor za partizane. Zato so tudi partizanske žrtve bile znatne, pa čeprav so nemške bile še večje.

Slovenskih razmer se deloma dotika polkovnik Dušan Plenča v razpravi »*Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOR*« (»Vojnoistorijski glasnik« 1960, št. 6, str. 33—48). Toda prav v tem delu je pokazal nepravilno poznavanje slovenskega razvoja in slovenske zgodovine sploh. Avtor ni razlikoval med italijansko aneksijo »ljubljske pokrajine« in nemško »aneksijo« Gorenjske in Štajerske. Popolnoma napačno je gledal na nemške načrte, po katerih so Nemci Slovenijo hoteli regermanizirati, kakor da bi nekoč bila nemška. Avtor ni znal razlikovati med izražanjem nemškega imperializma in stvarno zgodovino slovenskega narodnega ozemlja. Več sreče je imel pri prikazovanju italijanskih enot na slovenski zemlji, čeprav je bil dokaj kratek in nemških enot med slovenskimi partizani ni prikazal.

Podpolkovnik Miroslav Stepančič je obdelal tudi operacije prvih štirih slovenskih brigad (»Toneta Tomšiča«, »Matija Gubca«, »Ivana Cankarja« in »Ljuba Šercerja«) v drugi polovici marca 1943 v razpravi »*Dejstva prve četiri slovenačke brigade u drugoj polovini marta 1964 godine*« (»Vojnoistorijski glasnik« 1961, št. 1-2, str. 104—126). Najprej oriše operacije proti belogardističnim postojankam v Suhi krajini, ki so jim krepko pomagali Italijani, zlasti črne srajce in enote »XXI. april«. Avtor prikazuje boje okoli Ambrusa, Korinja, Hočevja, nato Plešivice, okoli Smuke in Starega Loga, zlasti pa boj na ribniški Veliki gori in strašen poraz Italijanov pri Jelenovem žlebu 26. marca 1943.

Pretežno memoarskega značaja je prispevek Toma Brejca »*Početak i razvitak narodnog ustanka u Gorenjskoj 1941. god.*« (»Vojnoistorijski glasnik« 1961, št. 4, str. 154—169). V njem kot eden izmed organizatorjev slovenskega partizanstva prikazuje začetke uporniške dejavnosti na Gorenjskem, kako se je centralni komite KPS pripravljal na oboroženo vstajo in kako jo je vodil. Na koncu prikazuje tudi, kakšne posebnosti je imelo partizanstvo na Gorenjskem.

Trije prispevki v »Vojnoistorijskem glasniku« za leto 1961 se slovenskega narodnoosvobodilnega boja le delno dotikajo. V razpravi »*O sudovima i sudjenju u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima u 1941 godini*« (»Vojnoistorijski glasnik« 1961, št. 6, str. 83—91) se Slovenije dotika predvsem s tem, da opozori na določbe Partizanskega zakona in nato še v odlomku o zaščiti slovenskega naroda, ki ga je SNOO izdal v jeseni 1941.

Strukturo jugoslovanske armade ob koncu druge svetovne vojne prikazuje »Pregled jedinica jugoslovanske armije na dan oslobodjenja 15. maja 1945 god.« (»Vojnoistorijski glasnik« 1961, št. 6, str. 93—106), ki sta ga sestavila podpolkovnik Gorčin Raičević in major Vlado Stojanović. Na Slovenijo se nanaša le poglavje »Korpusi i operativne zone pod komandom glavnog štaba Slovenije« (str. 100—101). Drugi tak prispevek je »Pregled vojnoteritorialnih organa JA krajem narodnooslobodilačkog rata« (»Vojnoistorijski glasnik« 1961, št. 6, str. 107—115), ki ga je sestavil Gorčin Raičević. O Sloveniji govori na strani 113.

S tragično usodo »jugoslovanske vojske v domovini« v dneh kapitulacije Italije se ukvarja Stanko Petelin v razpravi »Poraz slovenačkog dela Mihailovićeve, jugoslovanske vojske u otadžbini u Grčaricama i na Turjaku« (»Vojnoistorijski glasnik« 1962, št. 6, str. 1—25). V začetku na kratko prikazuje vznik oboroženih slovenskih kontrarevolucionarnih sil, predvsem četniškega tipa, priprave za primer italijanske kapitulacije, jedro pa obsega prikaz propada četniškega odreda v Grčaricah v dneh od 3. do 10. septembra 1943 in poraz belogardistične vojske na Turjaku. Avtor je za svojo razpravo uporabljal tudi kontrarevolucionarno literaturo.

V številki »Vojnoistorijskega glasnika«, ki ga je redakcija posvetila spominu na dvajsetletnico drugega zasedanja AVNOJ, je dr. Metod Mikuš prispeval razpravo »Drugo zasedanje AVNOJ-a i rešenje slovenačkog narodnog pitanja« (»Vojnoistorijski glasnik« 1963, št. 6, str. 75—88). Na probleme slovenskega narodnega vprašanja je avtor pogledal z gledišča daljšega zgodovinskega razvoja, glede rešitve same na drugem zasedanju pa je opozoril na momente, ko je bil tudi med drugo svetovno vojno večkrat poudarjen federalistični princip kot princip, na katerem bo zgrajena nova Jugoslavija.

Na področje Slovenskega Primorja je v celoti segel polkovnik Franc Černugelj v razpravi »Formiranje 5. i 6. slovenačke brigade i pohod u Benešku Sloveniju i Reziyu« (»Vojnoistorijski glasnik« 1964, št. 4, str. 73—91). Težišče razprave je na orisu pohoda brigad v Beneško Slovenijo in bojov v gorah na obeh straneh sedanje državne meje med Jugoslavijo in Italijo.

Prelomni značaj kapitulacije Italije v razvoju dogodkov ne samo v Italiji, temveč tudi v Jugoslaviji, zlasti pa še v Sloveniji, si je vzel za predmet obdelave podpolkovnik Miroslav Stepančić v razpravi »Kapitulacija Italije i razoružavanje italijanskih trupa u Sloveniji« (»Vojnoistorijski glasnik« 1964, št. 5, str. 47—82). Na temelju arhivskih dokumentov in obsežne literature je pokazal predvsem vojaški razvoj, v katerega jedru je zgodovinsko bila kapitulacija Italije. Ker je nemška komanda s Hitlerjem vred slutila, kaj bo Italija napravila, se je na pričakovani razvoj tudi primerno pripravila. Na predvidene korake Italije pa se je pripravil tudi slovenski glavni štab NOV in POS. Rezultati so se pokazali, ko je Italija naposled kapitulirala in se predala zaveznikom. Ker slovenski glavni štab na dogodke ni bil nepripravljen, je kapitulacijo takoj izkoristil za razoroževanje italijanskih vojakov. S to pripravo je slovenski glavni štab prehitel tudi Nemce. Posrečilo se mu namreč je, da je razorožil večji del italijanskih vojakov na Slovenskem kakor Nemci. Avtor se obširno ukvarja z uspehi razorožitve italijanskih vojakov, iz katere so zrasle številne nove enote slovenske narodnoosvobodilne vojske. Iz obdelave ne izpusti tragične usode slovenskih kontrarevolucionarjev. Veliko prostora je posvetil dogodkom v Slovenskem Primorju, kjer je kapitulacija Italije prinesla tako imenovano prvo svobodo.

F. Š.

KNJIŽNE NOVOSTI

(Izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1964)

- Beogradska operacija* (20. oktobar 1944). Kolektiv sovjetskih i jugoslovenskih autora. Beograd, Vojnoistorijski institut 1964. 282 + (II) str. + 35 str. sl. + 7 zvd. 8°.
- Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945*. Beograd, Vojnoistorijski institut 1964. (XVI) + 815 + (VIII) str. + 1 sl. + 1 zvd. 4°.
- Bosanac, Mirko*: Udar na Jugoslaviju. Dvanajst dana aprilskog rata 1941 g. Beograd, »Sedma sila« 1964. 192 str. M8^o (Vreme i događaji I/4).
- Božović, Branislav*: Podzemna borba. (Specijalne organizacije Gestapoa za borbu protiv NOP-a). Beograd, »Sedma sila« 1964. 213 + (II) str. M8^o (Vreme i događaji I/2).
- Britovšek, Marjan*: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. V Ljubljani, Slovenska matica 1964. 430 + (I) str. + 3 pril. V8^o.
- Broz Josip-Tito*: Borba za mir in mednarodno sodelovanje. Knj. 11. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1964. 508 str. 8°.
- Cazi, Josip*: Nezavisni sindikati 1921 do 1929. Knj. 2. Zagreb, Republičko vijeće SSJ za Hrvatsku 1964. 531 + (IV) str. V8^o.
- Cerkljanski zbornik 1941—1945*. Kranj, Občinski odbor Združenja borcev 1964. 192 str. 8°.
- Crvenkovski, Krste*: Vodilna vloga ZKJ. V Ljubljani, Cankarjeva založba 1964. 60 + (III) str. M8^o.
- Churchill, Winston G.*: Druga svetovna vojna. Z epilogom o povojnih letih. (Prevedla Jože in Milena Zupančič). V Ljubljani, »Borec« 1964. 1064 + (III) str. 8°.
- Cejvan, Idris*: Otok Vis u narodnooslobodilačkoj borbi. Stalna izložba, koncepcija, priprema i ostvarenje. Beograd, Vojni muzej 1964. 165 + (II) str. + 1 skica. V8^o.
- Čuković, Mirko*: Sandžak. Beograd, Nolit-Prosveta 1964. XIV + (II) + 554 str. + 8 sl. + 1 zvd. V8^o. [cir.].
- Čulibrk, Svetozar*: Zapisi sa Grmeča. Beograd, Prosveta 1964. 220 str. M8^o. [cir.] (Svedočanstva VI/2).
- Dadić, Branislav*: Sindikalni pokret Francuske. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 120 + (IV) str. M8^o. (Mala biblioteka IRP II/2.).
- Delavski oder na Slovenskem*. Študije in gradivo. Uredil Ferdo Delak. Ljubljana, Mestno gledališče 1964. 221 + (III) str. M8^o. (Knjižnica Mestnega gledališča 24).
- Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. 2. knjiga. April 1942 — julij 1942. Ljubljana, Institut za zgodovino delavskega gibanja 1964. 470 + (II) str. V8^o.
- Društveno-politički sistemi socijalističkih zemalja*. (Materijali sa savetovanja održanog 10 i 11 aprila 1964 u Beogradu.) Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 202 + (IV) str. V8^o.
- [Dvajset] 20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964*. V Ljubljani, »Uradni list SRS« 1964. 70 str. s sl. 4°.
- Gecić Milena i Marijan Britovšek*: Rad na bibliografskoj dokumentaciji za međunarodni radnički pokret. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. (I) + 18 str. 4° [cikl.] (Izdavanje IRP 2.).
- Gizdić, Drago*: Dalmacija 1944—1945. Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe. Zagreb, Glavni odbor Saveza boraca Hrvatske 1964. 908 str. + 26 zvd. + 1 pril. 8°.
- Grad borbe i slobode*. Beograd 1941—1945. Za štampu pripremio i uredio Radovan Blagojević.

- Beograd, Kultura 1964. 466 + (II) str. + 1 zvd. V 8°.
- Grafenauer, Bogo:** Zgodovina slovenskega naroda. Zv. 1., druga predelana in dopolnjena izdaja. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1964. 428 + (IV) str. 8°.
- Grgurevič, Dragutin:** Devetnaesta sjevnodalmatinska divizija. Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta 1964. 341 + (II) str. + 10 zvd. V8^o. (Prilozi za povijest socialističke revolucije.).
- Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945.** Beograd, Vojnoistorijski institut 1964. VII + 1265 + (III) str. + 88 str. sl. + 1 zvd. 4°.
- Ignjatović, Radimir:** Neprospane noći. Beograd, Prosveta 1964. 229 + (III) str. M8^o. [cir.]. (Svedočanstva VI/5).
- Injac, Branko:** Gestapo bez maske. Zagreb, Epoha 1964. 337 + (II) str. 8°. (Vikend 10).
- Istorija XX. veka.** Zbornik radova. Knjiga VI. Beograd, Kultura 1964. 358 str. 4°.
- Janković, Dragoslav:** Gradja o stvaranju jugoslovenske države. (:1. I.—20. XII. 1918.). 2 toma. Beograd, Institut društvenih nauka 1964. I. tom XL + 368 str. II. tom (IV) + 368—817 str. 4°. (Serija III. Gradja).
- Jugoslavija između VII. in VIII. kongresa SKJ.** Statistički podaci. Beograd, Savezni zavod za statistiku 1964. 90 + (I) str. V8^o.
- Kapelj, Anton Mirko:** Pino Tomažič. Življenje in smrt slovenskega komuniste. Trst, založilo »Delo« 1964. 32 str. 8°.
- Kapitalističke zemlje zapadne Evrope.** Godišnji pregled 1963. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 61 + (II) str. V8^o. (Medjunarodni radnički pokret).
- Kardelj, Edvard:** Problemi naše socialistične graditve. Knjiga 6. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1964. 433 + (III) str. 8°.
- Kineski dogmatizam i aktuelni problemi u medjunarodnom radničkom pokretu.** Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 335 + (IV) str. V8^o.
- Kocbek, Edvard:** Slovensko poslanstvo. Dnevnik s poti v Jajce 1943. Dokumentarne risbe izdelal Božidar Jakac. Celje, Mohorjeva družba 1964. 216 str. + 5 repr. 8°.
- KP Kine i problemi u medjunarodnom komunističkom pokretu.** Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 298 + (II) str. V8^o. (Medjunarodni radnički pokret — dokumentacija 2).
- Koprivica, Andrija:** Najstariji partizan Jugoslavije. Beograd, Prosveta 1964. 201 + (III) str. M8^o. [cir.]. (Svedočanstva VI/6).
- Kosanović, Djordje:** Ekonomsko-politička djelatnost narodne vlasti u toku NOB-a. Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta 1964. 190 + (I) str. V8^o. (Prilozi za povijest socialističke revolucije).
- Kovačević, Vojo:** Burne godine Beogradskog univerziteta 1935—1939. Beograd, Student 1964. 128 str. 8°. (Likovi i događaji 1).
- Kranjčević, Ivan:** Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu. Sarajevo, Svjetlost 1964. 150 + (II) str. 8.
- Laković, Vladimir:** Premagana smrt. (Spremno besedo napisal France Filipič.) Ljubljana, Zavod »Borec« 1964. (71 str.) 4°.
- Loški razgledi XI.** (Uredil Branko Berčić.) Škofja Loka, Muzejsko društvo 1964. 242 str. 8°.
- Maclean, Fitzroy:** Rat na Balkanu. (S engleskog preveo Konstantin Miles). Zagreb, Stvarnost 1964. 256 str. + 16 str. sl. M8^o. (Biblioteka Vremeplov).
- Marjanović, Jovan:** Beograd. Beograd, Nolit-Prosveta 1964. XVI + 392 str. + 12 str. sl. + 4 faks. V8^o. [cir.].
- Marković Dragan — Miloš Mimica — Ljubiša Ristović:** Fabrike radnicima. Hronika o radničkom samoupravljanju u Jugoslaviji. (Uvodna beleška: Svetozar Vukmanović-Tempo.) Beograd, Privredni pregled 1964. 300 str. + 160 str. sl. 8°.
- »Marks i savremenost«.** Materijali za II. deo Prvog naučnog skupa. Sv. 1, 2 i Dodatak. Beograd, Institut za izuč. radničkog pokreta — Institut društvenih nauka 1964. 4°. [cikl.] Sv. 1 250 str. Sv. 2 211 str. Dodatak 24 str.
- Masleša, Veselin:** Mlada Bosna. Sarajevo, »Veselin Masleša« 1964. 133 + (III) str. 8°.
- Metlika v plamenih.** Ob dvajseti obletnici sovražnikovega vdora na osvobojeno ozemlje 1944—1964. (Gradivo zbrala in pripravila iz dokumentarnega gradiva in drugih virov Komisija za zgodovin-

- sko spomeniško dejavnost pri Združenju borcev NOV občine Metlika. Metlika, Združenje borcev NOV 1964. 32 str. 8°.
- Mikuž, Metod*: Kratek pregled zgodovinskih dogodkov po drugi svetovni vojni. Koper, Zavod za prosvetno pedagoško službo 1964. (IV) + 94 + (I) str. 4°. [cikl.].
- Milošević, Srečko*: Prijepoljska bitka. Beograd, Nolit 1964. 229 + (III) str. 8°. [cir.].
- Milovanović, Nikola*: »Kraljev izaslanik« u redovima UDB-e. Zagreb, Epoha 1964. 248 str. 8°.
- Nedeljković, Dušan*: Etika Sutjeske. Beograd, Prosveta 1964. 159 + (IV) str. + 3 sl. M8^o. [cir.]. (Svedočanstva VII/1).
- Nešović, Slobodan*: Inostranstvo i Nova Jugoslavija 1941—1945. Beograd—Ljubljana, Prosveta — Državna založba, Slovenije 1964. 1. p. 4°.
- Nešović, Slobodan*: Privredna politika i ekonomske mere u toku oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. Beograd, Privredni pregled 1964. 180 + (II) str. 8°.
- Nikoli već!* Maribor, Združenje borcev NOV Maribor 1964. 49 + (II) str. V8^o.
- Nikuljin, Lev*: Maršal Tuhačevski. Dokumentarna zgodba. (Iz ruščine prevedel Dušan Željeznov). V Ljubljani. Založba »Borec« 1964. 243 + (IV) str. M8^o.
- Oljača, Mladen*: Herojska odbrana Beograda (:1914—1915:). Dopunjeno izdanje. Beograd, Prosveta 1964. 142 + (II) str. 8°. [cir.].
- Oreščanin, Bogdan*: Vojni aspekti borbe za mir, nacionalnu nezavisnost i socializam. (2. izd.). Zagreb, Naprijed 1964. 443 + (VIII) str. + 5 zvd. 8°.
- [*Osmi*] VIII. kongres SKJ. Izveštaj Centralnog komiteta i Centralne revizije komisije SKJ o radu od Sedmog do Osmog kongresa SKJ. Beograd, Kultura 1964. 293 + (II) str. 8°.
- [*Osmi*] VII. kongres SKJ. 7—13 decembar 1964. Beograd, Kultura 1964. VII + 285 + (V) str. 8°.
- [*Osmi*] VIII. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1964. Ljubljana, Odbor za pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« 1964. 134 str. + 16 str. sl. V8^o.
- Ostrovška, Milica*: Silvira Tomazini. Maribor, Obzorja 1964. 62 + (II) str. M8^o. (Narodni heroji 5).
- Perović, Puniša*: Problemi saradnje u međunarodnom radničkom pokretu. Zagreb, Centar za dokument. i inform. o suvrem. radn. pokretu »Božidar Adžija« 1964. 64 str. 8°. (Suvremeni radnički pokret 3).
- Pesem borb in zmag.* Izdano ob 20-letnici Partizanskega invalidskega pevskega zbora. (Uredil Bogomil Gerlanc). Ljubljana, Zavod »Borec« 1964. 119 + (V) str. + 1. pril. 8°.
- Peti kongres Saveza sindikata Jugoslavije, 20.—25. april 1964.* Beograd, Rad 1964. 1386 + (I) str. 8°.
- Petranović, Branko*: Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ. Beograd, Institut društvenih nauka 1964. 232 + (III) str. 4°. (Monografije IDN. Odeljenje za istorijske nauke Ser. I. 4).
- Petričević Jozo*: Ivo Lola Ribar. (:Bibliografija:). Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta 1964. 440 + 21 str. sl. + 3 faks. 8°. (Memoari i biografije).
- Pijade, Moša*: Izabrani spisi. Tom I. knj. 1, 2. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 8°. Knj. 1. 482 + (II) str. + 7 faks. + 11 sl. Knj. 2. str. 491—944 + VI str. + 12 faks.
- Pinto, Oresto*: Lovac na vohune. Ljubljana, Kulturnoprosvetni zavod »Borec« [1964]. 96 str. 8°. (Borčeva knjižnica 2).
- Polič, Radko*: Partizanovi obiski. Ljubljana, Mladinska knjiga 1964. 115 + (IV) str. M8^o. (Zepna knjiga Školjka).
- Politički sistemi socijalističkih zemalja.* (:Idejni projekat:). Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. (II) + 53 + (II) str. 4°. [cikl.].
- Popović, Milentije*: Društveno-ekonomski sistem. (:Govori i članci:). Beograd, Kultura 1964. 400 + (III) str. 8°.
- Popović, Milentije*: Razmatranje o pitanjima savremenog društva. (:Govori i članci:). Beograd, Kultura 1964. 278 + (II) str. 8°.
- Prilozi za istoriju socijalizma.* Knjiga 1. (Glavni i odgovorni urednik Pero Damjanović). Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 484 str. V8^o.
- Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta.* (Urednik Ljubinka Kresić). Beograd, Rad 1964. 1053 + (III) str. 8°.
- Prvi junij 1924 v Trbovljah.* Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. 2. izd. Uvod napisal Dušan Kermavner. Ljubljana, Zavod »Borec« 1964. 198 + (III) str. 22 sl. 8°.

- Prvi naučni skup »Marks i suvremenost«.* Povodom 145-godišnjice rođenja i 80-godišnjice smrti Karla Marksa. Deo I. i II. I. deo. Beograd—Arandjelovac 17. do 21. decembra 1963. XVIII + 438 + (II) str. II. deo. Novi Sad 1.— 5. juna 1964. XVIII + 648 str. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. V8°.
- Radovanović, Ljubomir:* Odumiranje blokovske politike. Zagreb, Centar za dokument. i inform. o suvremenom radn. pokretu »Božidar Adžija« 1964. 68 + (I) str. 8°. (Suvremeni radnički pokret 4).
- Redžepagić, Sulejman:* Suvremene koncepcije komunističkih partija o društvenom preobražaju zemalja Latinske Amerike. Zagreb, Centar za dokument. i inform. o suvremenom radn. pokretu »Božidar Adžija« 1964. 132 + (III) str. 8°. (Suvremeni radnički pokret 1).
- Reić, Lovro:* Tifusari u IV in V neprijateljskoj ofenzivi. Priključeno: Sjećanja preživjelih tifusara. Zagreb, Epoha 1964. 344 str. + 13 str. sl. 8°. (Biblioteka NOB).
- Schmidt, Vlado:* Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. Knj. 2. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1964. 352 str. + 54 str. pril. 8°.
- Sindikalni pokret u Srbiji.* (1903—1919.). Tom I. knj. 4. Beograd, Zavod za istoriju radničkog pokreta u Srbiji 1964. XX + 985 str. + 5 sl. + 11 faks. + 2 tab. V8°. [cir.].
- Slovenska matica* 1864—1964. Zbornik razprav in člankov. Uredil France Bernik. V Ljubljani, Slovenska matica 1964. 446 + (II) str. 4°.
- Spominski zbornik družbenih organizacij Cerkvenjaka.* Izdan ob odkritju spomenika žrtvam fašističnega nasilja. (Podatke zbral in uredil Ciril Paluc.) Cerkvenjak 1964. 104 str. V8°.
- Sremec Nada:* Zapisi sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Zagreb, Znanje 1964. 104 + (IV) str. 4°.
- Srnić, Ivanka:* O proučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. (I) + 29 str. 4°. [cikl.] (Izdanja IRP 3.).
- Šegrt, Vlado:* Ratne uspomene. Beograd, Vojno delo 1964. 485 + (V) str. 8°. (Iz ratne prošlosti naših naroda 59).
- Šesta proletarska divizija.* (Prinedili za štampu: Dragan Grubor, Ante Kovačević, Josip Borković.). Zagreb, Epoha 1964. 761 + (XXXV) str. + 32 str. sl. + 1 zvd. V8°.
- Šesti plenum Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije.* Ljubljana, Ured. slov. izd. »Komunist« 1964. 64 str. 8°.
- Škerl, France:* Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945. Prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije. Ljubljana, Zavod »Borec« 1964. 273 + (II) str. 8°. (Dokazi).
- Topalović, Milenko:* Hronologija radničkog pokreta u Srbiji. Knjiga 1. Do 1919 godine. Beograd, Nolit 1964. XVI + 272 + (III) str. V8°. [cir.].
- [Trideset] 30 let Ljudske pravice 1934 do 1964.* Murska Sobota, Pomurska založba s sodelovanjem CP Delo Ljubljana, 1964. 16 str. 8°.
- Tudjman, Franjo:* Vojna proti vojni. (Prevedel Jože Zupančič). V Ljubljani, Zavod »Borec« 1964. 541 + (III) str. 8°.
- Tudjman, Franjo:* Okupacija i revolucija. Dvije rasprave. Zagreb, Inštitut za historiju radničkog pokreta 1963 [prav 1964], (I) + 316 str. 8°.
- Ustanak naroda Jugoslavije 1941.* Zbornik. Pišu učesnici. Knjiga 4, 5. Beograd »Vojno delo« 1964. V8°. Knjiga 4 905 + (VI) str. + 18 str. sl. + 15 repr. Knjiga 5 907 + (X) str. + 13 str. sl. 15 repr.
- Velagić, Savo:* Bjelovarski partizanski odred. Zagreb, Epoha 1964. 128 str. + 16 str. sl. + zvd 8°.
- Volčjak, Viktor:* Partizanska bolnišnica »Franja«. Cerkno, Turistično društvo 1964. 32 str. M8°.
- Vošnjak, Darja — Milka Kovič:* Bila sem stara dvanajst let. V Ljubljani, Borec 1964. 108 + (III) str. M8°.
- Vošnjak, Sergej:* Fant s črnimi lasmi. V Ljubljani, Mladinska knjiga 1964. 162 + (V) str. + 12 str. repr. 8°. (Kjižnica NOB).
- Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867—1941.* 1. knjiga: November 1867 — december 1934. (Uredniški odbor: Milica Kacin-Wohinz, France Klopčič, Ivan Križnar, Ivka Križnar, Rozalija Lukman, Alenka Nedog, Franček Saje.) V Ljubljani, Inšti-

- tut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije 1964. 560 str. s sl. 4°. (Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije. I.).
- Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov.* Del VI. Knjiga 11. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja 1964. 458 + (I) str. V8^o.
- Zbornik na dokumenti od antifašističkoto sobranje na narodnoto oslobodovanje na Makedonija (:ASNOM:).* Dokumenti za obrazovanje i zakonodavno izvršena dejnost na ASNOM. Od Prespanskoto sovetovanje na CK KPM do Prvoto vanredno zasedanie na ASNOM (:2. VIII. 1943—28./30. XII. 1944:). Skopje, Inštitut za nacionalna istorija 1964. 722 + (I) str. + 12 faks. V8^o.
- Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobodjenja Hrvatske.* Zbornik dokumenata 1943. Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta 1964. 724 str. 4°.
- Zemlje u razvoju.* Godišnji pregled 1963. Beograd Institut za izučavanje radničkog pokreta 1964. 143 + (IV) str. V8^o. (Medjunarodni radnički pokret).
- Zlatic, Miodrag:* Mrtvi jači od živih. Beograd, Prosveta 1964. 162 + (II) str. M8^o. (Svedočanstva VI/3).
- Zupanc, Lojze:* Sonce je umrlo. V Ljubljani, Zavod »Borec« 1964. 125 + (III) str. M8^o.
- Ževart, Milan:* Miha Pintar-Toledo. Maribor, Zal. Obzorja 1964. 80 str. M8^o. (Narodni heroji 4).
- Živković, Dušan:* Boka Kotorska i Paštrovići u narodnooslobodilačkoj borbi. Beograd, »Vojno delo« 1964. 452 + (IV) str. + 1 zvd. 8° (Vojna biblioteka. Naši pisci 34.).

Bibliografija

o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963

1. **Abram, Mario: Brigada »Fontanot«.** Komunist 27. IX. 1963, št. 38.
Prikaz ustanovitve brigade in na kratko še njene aktivnosti.
2. **Abram, Mario: Spominjam se, kot bi bilo včeraj.** Kako se je borila brigada »Fontanot«. Prim. dnevnik, Trst 2. X. 1963, št. 233.
Spomini na ustanovitev brigade v Beli krajini in njene kasnejše boje z Nemci v letu 1945.
3. **Adam, Zdenka: Očka pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 136.
Zapis očetovega pripovedovanja o napadu XV. brigade na ustaško postojanko Netretič.
4. **Ahačič, Tone: Čudno naključje.** TV-15, 20. IV. 1963, št. 9.
Spomini na težave patroljnega pohoda na poti od Suhe krajine do Štampetovega mostu 1944.
5. **Aleksič, Nadica: Ranjen partizan.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 420—421.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako se je, ko je bil ranjen, zanj pobrigala bolničarka.
6. **Alešu v slovo.** Glas, Kranj 24. IV. 1963, št. 48.
Kratka biografija gorenjskega partizana Aleša Jagodica-Toneta.
7. **Ambrožič, Ivanka: Kidričeva mati.** TV-15, 20. IV. 1963, št. 9.
Spomini na sožitje s Kidričevo materjo v Begunjah.
8. **Ambrožič, Lado: Rušimo komunikacije.** Prim. novice, Koper, 14. VI. 1963, št. 7.
Prikaz bojev v Baški grapi 1944.
9. **Ambrožič, Lado-Novljan: Štab si je privoščil zabavo.** Mladina 7. IX. 1963, št. 35.
Spomini na boj štabne enote, v kateri so bili novodošli oficirji vrhovnega štaba, z nemško predhodnico v Čepovanski dolini v decembru 1943.
10. **Anica Peršič-Martinuč.** Prim. novice, Nova Gorica 13. III. 1963, št. 11 [prav 12].
Kratka biografija, ki obséga tudi dobo NOB.
11. **Antonič, Milica: Oče mi je pripovedoval . . .** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 175.
Zapis pripovedovanja, kako so Nemci ravnali z ljudmi, ki so podpirali partizane.

12. **[Anžur Francka]: In vendar nas niso uničili.** Glas Saturnusa, november 1963, št. 9.
Spomini na koncentracijsko taborišče v Ravensbrücku
13. **Ausec, Iztok: Aki. Ko sem bil star 14 let.** Pionirski list 14. II. 1963, št. 18.
Po rubriko »Partizani pripovedujejo« opisani spomini na igranje drame Vitomila Zupana z naslovom Aki v Črnomlju 1944.
14. **A[jusec], I[ztok]: Prišel, videl, odšel — v bolnišnico ...** Pred obletnico Kočevskega zboru. TT 17. IX. 1963, št. 37.
Zapis spominov Staneta Bizjaka na potovanje in udeležbo na kočevskem zboru.
15. **A[jusec], I[ztok]: Tako živahno Kočevje ni bilo še nikoli.** Pred obletnico Kočevskega zboru odposlancev. TT 24. IX. 1963, št. 38.
Zapis spominov Štefana Trobiša-Aleša na tehnične priprave za zasedanje kočevskega zboru.
16. **A[jusec], I[ztok]: Letalo ni vzletelo ...** Zakaj primorskih delegatov ni bilo na Kočevski zbor? TT 1. X. 1963, št. 39.
Zapis pripovedovanja Franceta Bevka, kakó je nemška ofenziva preprečila Bevku in dr. Beblerju, da bi prišla na zasedanje v Kočevje.
17. **Avšič, Jaka: Pohod v Bosno.** Borec 1963, št. 11, str. 420—423.
Spomini na pot v Jajce na zasedanje in nazaj ter srečanje s Titom v Jajcu.
18. **Avšič, Jaka: Z Roga v Jajce.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 29. XI. 1963, št. 30.
Spomini na potovanje slovenske delegacije (16 udeležencev) na zasedanje v Jajce.
19. **Ažman, Anton: O smučarskih enotah 31. divizije.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 56—57.
Spomini na ustanovitev in aktivnost smučarskega voda 31. divizije v januarju 1945.

B

20. **Bakarič, Vladimir: Najmočnejši vtis: silna povezava Osvobodilne fronte z ljudstvom.** O kočevskem zboru odposlancev pripoveduje dr. Vladimir Bakarič. Delo 5. X. 1963, št. 273.
Spomini na potovanje v Kočevje in potek zboru.
21. **Barbič, Jože: Po poteh naše NOV.** Bilten MTT, Maribor, junij 1963, št. 6, str. 21—23.
Drobni utrinki iz NOB na Dolenjskem in v Beli krajini.
22. **Bebler, Aleš-Primož: Najlepši mesec Slovenskega Primorja.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Avtor prikazuje posebnosti narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem pred kapitulacijo Italije, zlasti Antona Veluščka - Matevža, dogodke po kapitulaciji, razoroževanje Italijanov, stike z Italijani, nato pa nastop Nemcev.
23. **Bebler, Aleš: Dvajset let.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.

Avtor govori o vzrokih za enotni nastop primorskih Slovencev ob kapitulaciji Italije.

24. **Belin, Jože: Bilo jih je dvanajst — »Dokler bomo živi, ne bomo pozabili...«** Tovariš 15. XI. 1963, št. 45, str. 10—13.
Drobni zapisi o italijanskem napadu na partizane v Taborski jami nad Čabranko na Kočevskem.
25. **Belopavlovič, Niko: Mladi, a zreli in samostojni.** Dolenjski list, Novo mesto 17. X. 1963, št. 41.
Utrinki iz mladinske aktivnosti v letih 1942 in 1943.
26. **Beltram, Julij: Iz svetlih dni naše zgodovine.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.
Pisec oriše spomine na Oskarja Gorjana na Puščah pri Vogerskem in na ustanovitev goriškega okrožnega odbora OF ter razčiščevanja pojmov o stari in novi Jugoslaviji.
27. **Bem, Jelka: Partizanček Peter.** Pionirski list 21. XI. 1963, št. 11.
Utrinek iz življenja partizančka Petra med zadnjo nemško ofenzivo na Primorskem.
28. **Benetek, Anton: Strt od trpljenja.** Koledar za prestopno leto 1964, izd. Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec [1963], str. 78.
Pisec prikazuje na kratko zadnje dni dekana Štefana Singerja v Dachauu in Föllingu pri Grazu.
29. **Benko, Marica: Rad imam tistega fanta.** Utrinki ob slavnostnem praznovanju v Cerknem. Mladina 14. IX. 1963, št. 36.
Zapisi drobnih spominov Ivana Lešana, Cijana Štoka, Avgusta Lapanja in Srečka Lešana na doživljanje v partizanih v dobi nemške okupacije v Slovenskem Primorju.
30. **Benko, Marica: Pionirji so mi rešili življenje.** Pionirski list 25. IX. 1963, št. 3.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« je avtorica zapisala pripovedovanje Vide Kastrinove o delovanju pionirjev v Beli krajini, Šempetru pri Novem mestu in v Lakniški dolini.
31. **Benko, Marica: Iz dnevnika skojevke Zore.** Mladina 28. IX. 1963, št. 38.
Zapis spominov Zorke Okretičeve - Kompos na delo med mladinci v Ljubljani v letih 1941 in 1942, nato na Dolenjskem, o zajetju in življenju v Italiji ter nato o delu na Primorskem.
32. **Beretič, Miran: V spremstvu smrti.** Dolenjski list, Novo mesto 27. XI. 1963, št. 47.
Spomini na doživetja v steni Čavna med nemško ofenzivo ob koncu 1944 in na Draga Koviča, ki je med ofenzivo padel.
33. **Berger, Marijan: Spomini na Gonars.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15.
Pisec prikazuje, kako so interniranci v Gonarsu sprejeli papeškega nuncija.
34. **Berus, Avgust: Napad na vlak pri Grosupljem.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 8, str. 15—17.
Spomini na dve akciji 4. bataljona Gubčeve brigade spomladi 1944.

35. **Besede na Kočevskem zboru.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 16—17.
Odlomki iz govorov na kočevskem zboru: Josipa Vidmarja, Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja.
36. **Beslič, Lidija: Spomini moje mamice.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 40.
Zapis materinih spominov na pismo njene matere iz koncentracijskega taborišča.
37. **Bevc, Alma: Tovarišica pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 230.
Zapis učiteljičinega pripovedovanja o partizanski šoli v Čepovanu na Primorskem.
38. **Bevk, France: Italija je kapitulirala.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 1—3.
Spomini na navdušenje na Primorskem v dneh (»prve svobode«) po kapitulaciji Italije.
39. **Bevk, France: Na Primorskem so izkopali puške.** [Uvod] [v knjigi] Vanda Škodnik: Na Primorskem so izkopali puške, Ljubljana 1963, Partizanska knjižnica 1, izd. »Kurirček« pri Zavodu Borec, str. 5—7.
Kratki spomini na čas osvobojenega ozemlja na Primorskem po kapitulaciji Italije.
40. **Bevk, France: Obletnica primorske vstaje.** Prešernov koledar 1964, Ljubljana 1963, izd. PD, str. 42—46.
Spomini na osvoboditev iz goriških zaporov ob kapitulaciji Italije, na razmah ljudske vstaje na Goriškem do goriške fronte, na goriško fronto do njenega zloma zaradi nemške premoči.
41. **Bevk, Ivanka: »Zaplenjena fotografija«.** TV-15, 4. VII. 1963, št. 14.
Komentar k »izselitvi« Streharjevih s Korena, ki jih Nemci niso izgnali, temveč odpeljali v varstvo.
42. **Bežek, Joža: Flossenburg.** Borec 1963, št. 1, str. 1—6; št. 2, str. 55—59; št. 3, str. 105—109; št. 4, str. 152—155; št. 5, str. 206—211; št. 6—7, str. 250—255; št. 8-9, str. 309—314; št. 10, str. 374—378; št. 11, str. 430 do 433; št. 12, str. 473—476.
Potem ko pisec opiše, kako so ga Nemci zajeli decembra 1944 po hajki pod Čavnom, prikazuje spomine na življenje v goriškem zaporu, vožnjo v taborišče Flossenburg, vstop vanj, življenje v taborišču, zlasti bivanje v zdravniškem revirju in osvoboditev. Na koncu doda še usodo slovenske skupine iz drugih delov taborišča po zapiskih in pripovedovanjih Slavka Luina, Joška Zabreta, Vinka Kopača in nekaterih neimenovanih ter nazadnje še svojo vrnitev v domovino.
43. **Bidovec-Bojc, Franja: Najhujši dnevi »Franje«.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 9. VIII. 1963, št. 15 in Prosveta, Cleveland 21. X. 1963, št. 205.
Prikaz življenja in usode bolnice v času zadnje okupatorske ofenzive na Primorskem marca 1945.
44. **Bitenc, Stane: Duhovnik France Malovrh.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VII, str. 145—147.
S kontrarevolucionarnega vidika orisan lik F.M., člana vodstva Slovenske legije, in njegovih zadnjih dni, ko je bil na kočevskem procesu obsojen na smrt.

45. **Bitenc, Stane: Trem junakom v spomin.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII-IX. str. 207—229.
Kontrarevolucionarni pisec opisuje 3 belogardistične like: Viktorja in Ivana Habiča ter Bosanca Salka (priimek neznan), ki so delovali na območju Bizovika in Dobrunj ter bližnje okolice.
46. **Bizjak, Stane: Od Davče do Kočevja.** Ob dvajsetletnici prvega parlamenta slovenskega naroda. Glas, Kranj 2. X. 1963, št. 115.
Spomini na potovanje z Gorenjskega v Kočevje na zasedanje.
- 47.* **Blatnik, Franc: Ob dvajsetletnici Grčaric in Turjaka.** Ameriška domovina, Cleveland 3. IX. 1963.
- 48.* **Blatnik, Franc: Na Turjak.** Ameriška domovina, Cleveland 10. IX. 1963.
49. **Bobek, Stane: Tako je živel in padel heroj.** Glas, Kranj 29. VII. 1963, št. 87 — 10. VIII. 1963, št. 92.
Reportažni prikaz življenja in dela Ivana Slavca - Jokla v NOB.
50. **»Bodočnost je vera; kdor zanjo umira, se vzdigne v življenje, ko pade v smrt.«** Ob spominskem dnevu žrtev nacizma. Slov. vestnik, Celovec 26. IV. 1963, št. 17.
Kratka kronika nekaj tragičnih dogodkov na Koroškem.
51. **Bogataj, Jaka: Ob 20-letnici.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
V prvi polovici članka prikazuje pisec, v kakšnih okoliščinah je leta 1943 začel izhajati Kmečki glas.
52. **Bokal, Jelka: Napad na nemškega kurirja.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 78.
Zapis očetovih spominov na spopad partizanske zasede iz kurirske postaje TV-3s v Zasavju z nemškimi kurirji na cesti Ljubljana—Litija decembra 1943.
53. **Bokša-Bac, Milena: Umrla je Kerenčičeva mama.** Naša žena XXIII/1963, št. 9, str. 292.
Avtorica prikazuje povezanost Kerenčičeve in njenih otrok z NOB.
54. **[Bole Cita]: Beneški zapori.** TV-15, 19. IX. 1963, št. 19.
Spomini na življenje v ženski kaznilnici Giudecca v Benetkah.
55. **Borštnar, Jože: Ivan Kovačič-Efenka.** Naši razgledi 23. XI. 1963, št. 22.
Oris človeka in borca, narodnega heroja.
56. **Borštnar, Nace: Ptič hudournik.** Tone Svetina pripoveduje, kako je umrl junaški partizan poljskega rodu Tadeusz Sadowski-Tomo, obveščevalec 31. divizije. Mladina 7. IX. 1963, št. 35.
Prikaz bojev, ki so jih bojevali borci 1. bat. Prešernove brigade pri Praprotnem v Selški dolini oktobra 1944.
57. **B[orštnar], N[ace]: Novemu poglavju zgodovine naproti.** Iz spominov inž. Vilme Bebler-Pirkovič, prve predsednice Zveze slovenske mladine. Mladina 5. X. 1963, št. 39.
Avtorica se spominja, kako so izvrševali sklepe kongresa ZSM in kako je teklo delo v višji skojevski šoli.
58. **Boš[tjančič Franc]: Kako smo tiskali »Zdravljico«.** Iz delovanja partizanskih tehnik. Prim. dnevnik, Trst 19. V. 1963, št. 118.

59. **Božič, Anton: Komandant Marko.** V spomin hrabremu Jožetu Štihu-Marku iz Sužida, ki je leta 1943 padel kot komandant I. bataljona Gradnikove brigade. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 18. X. 1963, št. 25.
Razen lika komandanta Štiha prikazuje pisec tudi premike in boje brigade v Benečiji, na Cerkljanskem in Dolenjskem do Krvave peči, kjer je bil Stih smrtno ranjen.
60. **B[ožič], M[ilan]: Šlandrova brigada ima bogato kroniko borb in uspehov.** Proslava 20-letnice ustanovitve Šlandrove brigade. Celjski tednik, Celje 6. IX. 1963, št. 36.
Utrinki iz zgodovine razvoja Šlandrove brigade.
61. **[Božič Milan]: Lepi spomini.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Po pripovedovanju Nate Filačeve prikazane volitve v Gornjem gradu jeseni 1944.
62. **[Božič Milan]: Šivale smo obleko in perilo ...** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Kratek prikaz dela žena za partizane v Rečici ob Savinji in izvolitve prvega NOO.
63. **[Božič Milan]: Tistih dni ni moč pozabiti ...** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Po pripovedovanju Ignaca Jamnika prikazane volitve v NOO v Ljubnem jeseni 1944.
64. **[Božič Milan]: Vsi so volili ...** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Kratko o volitvah v NOO v Solčavi jeseni 1944 po pripovedovanju Petra Podbrežnika.
65. **Božič, Milan: Narod si bo pisal sodbo sam.** Spomini udeležencev na zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju. Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Zapis pripovedovanj udeležencev kočevskega zbora o doživljanju zbora. Več glej pri piscih posameznih pripovedovanj (št. 254, 257 in 405a).
66. **[Božič Milan]: Pionirski pozdrav.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Zapis pripovedovanj Jožeta Stropnika in Matka Kocija o doživetjih kočevskih pionirjev ob zasedanju zbora v Kočevju.
67. **Božič, Mitja: Z Dolomitov v Kočevski Rog.** Večer, Maribor 28. IX. 1963, št. 227.
Reportaža o potovanju patrolje z Dol na Rog spomladi 1943.
68. **Božič, Slavka: Mala pogumna punčka ...** Dolenjski list, Novo mesto 10. I. 1963, št. 1, str. 10.
Oris usode Blatnikove družine v neimenovani dolenjski vasi ob okupatorskem vpadu v vas.
69. **Bradač, Jožica: Napad na vlak.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 89—90.
Prikaz akcije na tovorni vlak med postajama Uršna sela in Birčna vas poleti 1942.
70. **[Bradaškja Rastko]: Lep jubilej v Padni.** Slov. Jadrán, Koper 29. III. 1963, št. 14.
Kratka biografija Jožeta Kuzmiča, ki zajema tudi dobo NOB.

71. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Dvanajsti čut ob pravem času.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 19. VII. 1963, št. 12.
Spomini na potovanje v Gorico in Trst februarja 1945 in rešitev pred policaji.
72. **Bradaškja, Rastko: S partizanskega slavja v Brkinih.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 26. VII. 1963, št. 13.
Oznaka Bricev v odnosu do NOB.
73. **Bradaškja, Rastko: S prvo primorsko partizanko.** Četrť ure s Kristino Maslovo. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 26. VII. 1963, št. 13.
Zapis pripovedovanja o prihodu italijanskih karabinjerjev in fašistov na Ostrožno brdo aprila 1942.
74. **Bradaškja, Rastko: Samo nekaj imen in dejstev.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 26. VII. 1963, št. 13.
Zapis spominov Ivana Brozina - Slovana na spopad z Italijani na Ostrožnem brdu aprila 1942.
75. **Bradaškja, Rastko: Skrb za ranjene borce.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 26. VII. 1963, št. 13.
Prikaz partizanske bolnice v Brkinih.
76. **[Bradaškja Rastko]: Med prvo nemško ofenzivo.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Kratek prikaz prvih nemških ofenzivnih akcij po kapitulaciji Italije.
77. **[Bradaškja Rastko]: Med sovražnike so sejali trepet.** Ofenzivne akcije enot XXX. divizije in IX. korpusa NOV in POJ spomladi 1944. leta. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
78. **[Bradaškja Rastko]: Mlada vojska Matije Gubca.** Ob dvajseti obletnici srditih bojov na »goriški fronti«. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Kratek prikaz partizanskih operacij pri Gorici septembra 1943.
79. **[Bradaškja Rastko]: Podrli so vsiljene meje.** V mogočnem poletu so primorski in gorenjski borci uresničili davne želje. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Kratek prikaz posledic operacij Vojkove in Prešernove brigade na meji Gorenjske in Primorske po kapitulaciji Italije.
80. **[Bradaškja Rastko]: Ugrizi pobesnele zveri.** Zaman so bili vsi napori na smrt obsojenega fašizma. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Pisec prikazuje, da so bile nemške ofenzive po kapitulaciji Italije posledica njihove slabosti oziroma dokaz njihove slabosti.
81. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Prvi partizani na Primorskem.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 18. X. 1963, št. 25.
Pisec prikazuje na temelju spominov več ljudi prve stike in sestanke s skupino Janeza - Ervina Dolgana v septembru 1941.
82. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Prvi zubeľ na Primorskem.** Uspela akcija na sovražni vlak pri Kilovčah. Prim. novice, Koper-Nova Gorica

8. XI. 1963, št. 28 in Prim. dnevnik, Trst 24. XII. 1963, št. 304.
Pisec prikazuje, kako je bila organizirana in izvedena akcija na reški progi pri Kilovčah oktobra 1941. Organizirala sta jo Drago Maslo in Ervin Dolgan.
83. **[Bradaškja Rastko]: Posredna rešitev-za Kilovčane.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 15. XI. 1963, št. 29.
Prikaz druge (sicer neuspele) akcije Ervina Dolgana na progi pri Kilovčah, ki je Italijane prepričala, da zaradi prve akcije aretirani Kilovčani niso imeli nič pri akciji.
84. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Skozi kri do svobode.** Fašisti so naglo in brezobzirno reagirali na osvobodilno gibanje na Primorskem. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 15. XI. 1963, št. 29.
Avtor prikazuje partizansko akcijo pri Košani maja 1942 in posledice italijanske aretacije ter proces proti aretiranim.
85. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Trst za nas ni bilo tuje mesto.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 15. XI. 1963, št. 29.
Pisec govori splošno o narodnoosvobodilnem gibanju v Trstu in posebej o doživetju kurirke »Darje« februarja 1944.
86. **[Bradaškja Rastko]: Bili so naši.** Sodelovanje civilnega prebivalstva s kurirji na Pivki. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 29. XI. 1963, št. 30.
Prikaz aktivnosti kurirske postaje TV-P3 pri Senožečah.
87. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Ne pozabimo junakov.** O enem prvih primorskih partizanov Niku Šturmu-Tarzanu iz Senožeč, ki je februarja 1943 dal svoje življenje za svobodo. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 29. XI. 1963, št. 30.
Pisec prikazuje življenje, delo in smrt Nika Šturma iz Senožeč.
88. **[Bradaškja Rastko] - Gorazd Morjak: Podarjeno življenje.** Zgodbe iz življenja in boja partizanskih kurirjev, Prim. novice, Koper-Nova Gorica 29. XI. 1963, št. 30.
Prikaz doživetja Jožeta Šturma, kurirja relejne postaje TV-P3 pri Senožečah.
89. **Bradaškja Rastko: Iz Trsta čez Kras v Postojno.** Kako so rastle odbori Osvobodilne fronte po Primorskem. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. XII. 1963, št. 31.
90. **Bradaškja, Rastko: Markuzov Frane iz Volč.** Liki naših prvoborcev osvobodilnega boja Primorske. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. XII. 1963, št. 31.
Kratek oris Franca Žetka - Markuzovega Franceta in njegovega dela za NOB.
91. **Bradaškja, Rastko: Odmevi in dopolnitve.** Še kratek zapisek o senožeškem partizanu in aktivistu Niku Šturmu-Tarzanu. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. XII. 1963, št. 31.
Kratka biografija o primorskem političnem delavcu v letih 1941 in 1942.
92. **Bradaškja, Rastko: Okupatorjem tik pod nos.** Protest Primorske proti fašističnemu procesu v Trstu decembra 1941 proti slovenskim antifašistom. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. XII. 1963, št. 31.
Prikaz propagandne akcije v decembru 1941.

93. **Bradaškja, Rastko: Beg iz naročja smrti.** Kako so Nemci v Šmihelu pod Nanosom ujeli aktivista Antona Mejaka-Pintarjevega. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. XII. 1963, št. 32.
94. **Bradaškja, Rastko: Kje je Skandanščina?** Pozabljen delež kraške vasice v osvobodilnem boju naše dežele. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. XII. 1963, št. 32.
95. **Bradaškja, Rastko: Predanost in zvestoba.** Dolga je vrsta imen kurirjev nekdanje karavle TV-P2. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. XII. 1963, št. 32.
96. **Bradaškja, Rastko: Preskrbovalno središče borcev.** Iz osvobodilnega boja podnanoških ljudi na Postojnskem. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. XII. 1963, št. 32.
Pisec prikazuje sodelovanje vaščanov v Šmihelu pod Nanosom za cilje OF.
97. **Bradaškja, Rastko: V nesreči spoznaš.** Partizani so tvegali lastna življenja za rešitev ranjenih soborcev. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. XII. 1963, št. 33.
Pisec prikazuje, kako sta kurirja relejne postaje TV-P1 Vinko Hace in Anton Kaš - Stojan zašla v spopad z domobranci, kako je bil Stojan ranjen in kako ga je Hace rešil (junija 1944).
98. **Bradaškja, Rastko: Zvesto srce in roke.** Bogat delež vaščanov Gabrovice pod Črnim kalom v osvobodilnem boju primorskih ljudi. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. XII. 1963, št. 33.
Pisec prikazuje intenzivno sodelovanje vaščanov istrske Gabrovice v NOB, zlasti pa še družine Ivančičevih.
99. **Bratož, Hinko-Oki: Neprijetno srečanje.** Borec 1963, št. 1, str. 33—35.
Pisec na reportažen način opisuje spomine, kako je poleti 1942 moral po določeni paroli predati orožje drugi osebi.
100. **[Bratož Hinko-Oki]: Jelenov žleb.** Novice, Kočevje 22. III. 1963, št. 13.
Odlomek iz Okijevega dnevnika o boju slovenskih brigad v Jelenovem žlebu.
101. **Bratož, Hinko-Oki: Krvav spopad.** Od 4. do 5. 10. 1943. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 6. X. 1963, št. 273.
Spomini na spopad z Nemci v dneh ob zaključku kočevskega zбора.
102. **Brce, Marija: Očka je bil ranjen.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 233.
Zapis očetovega pripovedovanja o bojih VIII. korpusa pri Vukovaru.
103. **Brecelj, Marijan: Gospodarstvo osvobojenega ozemlja.** Kočevski zbor 1943—1963. Delo 25. IX. 1963, št. 263.
Pisec govori o pomenu in značaju gospodarskih ukrepov na tedanjem osvobojenem ozemlju.
104. **Brecelj, Marijan: Razvoj ljudske oblasti od II. zasedanja AVNOJ dalje.** Aluminijski list, Kidričevo 1963, št. 5, str. 3.
Ponatis sestavka v knjigi »Viharni časi III.« pod naslovom »Prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju«.

105. **Brecelj, Marijan: Razgovor s Titom.** Spomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 22. XI. 1963, št. 321.
Spomini na poseben razgovor slovenske delegacije s Titom pred povratkom v Slovenijo.
106. **[Brecelj Marijan]-Miha: Čas velike revolucije.** Zapisek o sestanku slovenske delegacije s tovarišem Titom dne 1. XII. 1943. Naši razgledi 23. XI. 1963, št. 22.
107. **[Brejc Tomo-Pavle]: Rast in organizacija Osvobodilne fronte.** (Iz spominov na obdobje 1941/43, ko se je tudi v Slovenskem Primorju čedalje bolj utrjevala Osvobodilna fronta.) Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Pisec prikazuje razmah Osvobodilne fronte na Primorskem.
108. **Broz, Josip-Tito: Drugo zasedanje AVNOJ.** Iz spominov predsednika Tita. Vprašanja naših dni 28. XI. 1963, št. 21, str. 491.
Avtor prikazuje priprave na II. zasedanje AVNOJ.
109. **[Broz Josip-Tito]: Titovi spomini na priprave za II. zasedanje AVNOJ.** Prim. dnevnik, Trst 29. XI. 1963, št. 283.
110. **Broz, Josip-Tito: November 1943 v Jajcu.** Iz članka, ki ga je napisal za zbornik spominov aktivistov našega revolucionarnega gibanja. Bilten MTT 1963, november, št. 11, str. 2—4.
V članku objavlja Tito spomine na priprave za II. zasedanje AVNOJ in reakcije na avnojske sklepe na vzhodu in zahodu.
111. **Broz, Josip-Tito: Iz poročila na II. zasedanju Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije 29. novembra 1943.** Prešernov koledar 1964, Ljubljana 1963, izd. PD, str. 17—22.
112. **[Bukovec Lojze]: Umril je Jože Bradač.** Delo 9. I. 1963, št. 7.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
113. **[Burger Maks]: V trajen spomin.** TV-15, 1. I. 1963, št. 1.
Kratka biografija Matija Černivca - Miha, nekdanjega komandirja TV-15.
114. **Burja, Miha-Rado: Spomini iz NOB.** Naše delo, Kamnik VI/1963, št. 1, str. 22.
Spomini na boj Šlandrove brigade z Nemci pri Št. Jerneju jeseni 1943.
115. **[Burkeljc Pavel]: Novoletne noči med partizani in interniranci.** Zasavski tednik, Trbovlje 1. I. 1963, št. 1-2.
Utrinki spominov na dogodke med vojno v Suhi krajini, na Kozjanskem, v Ravensbrücku in na Koroškem.
116. **[Burkeljc Pavel]: Spomini, ki žive.** Zasavski tednik, Trbovlje 2. VII. 1963, št. 28.
Zapis spominov Jožeta Jeriča na srečanje z domobranci pri Rečici malo pred koncem vojne 1945.
117. **[Burkeljc Pavel]: November 1943 v Jajcu.** Zasavski tednik, Trbovlje 26. XI. 1963, št. 48/49.
Po različnih virih napisan kratek prikaz zasedanja AVNOJ v Jajcu.

118. **[Burnik Ivica]: Odbori OF v Konjicah.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Kratko o odborih OF v letih 1943 in 1944 v okolici Konjic.
119. **[Burnik Ivica]: Pomagali smo, kolikor smo mogli.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Članek prikazuje, kako je Marija Štefančič skrbela za partizane v Skomarju na Pohorju.
120. **[Burnik Janko in Leban . . .]: VII SNOUB (Slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada) Franceta Prešerna.** Železar, Jesenice 7. IX. 1963, št. 36.
Kratek hištoriat Prešernove brigade.
121. **[Burnik Janko in Leban . . .]: Akcije Jeseniško-bohinjskega odreda.** Železar, Jesenice 14. IX. 1963, št. 37.
Kratek historiat odreda od septembra 1944 do osvoboditve.

C

122. **Cah, Ivan-Iskra: Množična vstaja v Slovenski Istri.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Pisec prikazuje, kako je kapitulacija Italije izzvala na Primorskem mobilizacijo množic za prevzem oblasti in ustvaritev slovenske vojske, nastop Nemcev in posledice njihove akcije.
123. **Camplin Ivan: Ohranitev slovenstva v Prekmurju.** Nova pot XV/1963, št. 11-12, str. 611—623.
Pisec vključuje v prikaz nekaj drobtin iz usode Prekmurja v dobi NOB na straneh 620—622.
124. **[Cenčič] Mir[kol]: Zaledne delavnice XXXI. divizije.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 18. X. 1963, št. 25.
Po pripovedovanju Antona Kramarja - Zvoneta napisan članek o razmahu partizanskih delavnic XXXI. divizije na Cerkljanskem jeseni 1943 in v letu 1944.
125. **Cajncar, Stanko: Habent sua fata libelli.** Nova pot 1963, št. 8-10, str. 460 do 487.
Pisec prikazuje odnose medvojne cenzure v Ljubljani do njegovih del in s tem do literarnega ustvarjanja sploh.
126. **Cajncar, Stanko: Nadškof dr. h. c. Anton Vovk.** Naši razgledi 10. VIII. 1963, št. 15.
Oris osebnosti, ki se dotika tudi Vovkovega dela v dobi NOB.
127. **Cankar, France: Beseda o pesniku.** [V knjigi] Jože Moškrič, Pesmi, izd. »Kočevski tisk«, Kočevje 1963 [str. LV.—LXII].
Kratka biografija, ki vključuje tudi dobo NOB. Biografija je oris pesniškega lika Jožeta Moškriča.
128. **Cankar, France: Jože Moškrič.** Pred dvajsetimi leti je umrl pesnik, prvoborec in narodni heroj. Moščanska skupnost, marec 1963, št. 3.
Kratka biografija.

129. **Cesar, Emil: Primeri ljudskega ustvarjanja v letih NOB na Gorenjskem.** Kamniški zbornik IX/1963, str. 95—114.
Pisec označuje in delno prikazuje pesniško ustvarjanje preprostih in nešolanih ljudskih pesnikov na Gorenjskem: Mira Kavčnika-Tonača, Valentina Poljanška, Franceta Mejača, Stanka Koclja in Micke Kovačeve ter kako so v svojih pesmih izražali socialno zavest, ljubezen do domovine in protiokupatorsko razpoloženje.
130. **Cetinski, Matija: Mati — simbol našega boja.** Razgovor z Marijo Ivančičevo. Delo 24. IX. 1963, št. 262.
Zapis spominov M. Ivančičeve na NOB, zlasti pa še na zbor v Kočevju.
131. **Churchill, Winston: »Tito je naglo in odločno ukrepal...«** Iz vojnih spominov nekdanjega britanskega premiera Churchilla. Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna številka].
Odlomek iz spominov o položaju v Jugoslaviji po kapitulaciji Italije in po avnojskem zasedanju.
132. **Cigüt, Koloman: Že v prvih dneh upora je delovala ciklostilna tehnika v Prekmurju.** Pom. vestnik, M. Sobota 18. VII. 1963, št. 28.
Spomini na začetke propagandne aktivnosti v Prekmurju leta 1941.
133. **Ciglič, Zvonko: Dogodek iz NOB.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 324.
Zapis materinega pripovedovanja, kako so Nemci v Renčah zajeli partizana.
134. **Curk, Darinka: Petnajstletni kurir.** Kurirček 1963/64, št. 4, str. 181.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so ga kot kurirja 2. bat. JPO 1944 ujeli domobranci in kako jim je ušel.
135. **Curk, Tone-Gorjan: Kronika dolomitskega odreda.** Iz slavnih dni naše revolucije. Naša komuna, Ljubljana-Vič, september 1963, št. 10, str. 10.
Kratek pregled rasti partizanskih enot v Dolomitih do Dolomitskega odreda in nato njegovega razvoja ter ponovnih formiranj do 1944.

Č

136. **Čehovin, Andrejka: Želja se mu [prav: jim!] ni izpolnila.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 327.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so ga Nemci hoteli živega ujeti.
137. **Čehovin, Lojzka: Pepca Čehovin iz Senožec je žrtvovala svoje življenje.** Že leta 1941 je tajno delovala pri sv. Jakobu, kasneje je bila povezana z Vojko Šmucovo, 6. II. 1943 je šla k partizanom in že naslednji mesec junaško padla. Prim. dnevnik, Trst 16. VI. 1963, št. 142.
Avtorica prikazuje lik primorske aktivistke in borke.
138. **Čepe, Marica-Eva: Vojaška intendantca. Partizansko zaledje.** TV-15, 20. VI. 1963, št. 13 — 10. X. 1963, št. 20.
Po različnih, predvsem memoarskih virih opisan razvoj vojaške intendantce v Ljubljani, sistem zbiranja blaga in denarja, mreža skladišč, skrb za ranjence in bolnike.
139. **[Čepe Marica]: 2. februar 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 43—46.

- Članek prikazuje mučenje, smrt in pogreb Malči Beličeve, aktivistke Oslobojilne fronte.
140. **[Čepe Marica in Tarman]: 21. april—12. maj 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 51—56.
Prikaz ženskih demonstracij pred poveljstvom XI. korpusa in pred visokim komisariatom za izpust internirancev in izboljšanje življenja pripornikov v Ljubljani.
 141. **[Čepe Marica]: 21. junij 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 57—61.
Članek prikazuje ženske demonstracije pred visokim komisarjem Lombrasso in pred škofijo za izpust internirancev ter pisanje Naše žene o razlogih ženskih protestov.
 142. **[Čepe Marica in Durjava Tončka]: 1. avgust 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 63—69.
Prikaz ženskih demonstracij za izpust političnih jetnikov in oris spominov na življenje v sodnijskih zaporih v tistih dneh (avgusta 1943).
 143. **[Čepe Marica]: 7. avgust 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 71—73.
Prikaz komemoracije na grobovih talcev.
 144. **[Čepe Marica]: 25. avgust 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 75—78.
Prikaz demonstracije na današnji Cankarjevi cesti v počastitev sovjetske zmage pri Harkovu in osvoboditev mesta.
 145. **[Čepe Marica]: 31. avgust 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 83—85.
Prikaz komemoracije na grobu Vide Pregarčeve ob obletnici njene smrti.
 146. **[Čepe Marica]: 1. november 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 79—81.
Prikaz komemoracije na grobovih žrtev na ljubljanskem pokopališču.
 147. **[Čjernelč], V[ojko]: Milica Oman: Aretirali so me točno opoldne.** Zbor občanov, Ljubljana-Bežigrad 5. III. 1963, št. 2.
Utrinki iz pripovedovanja Milice Omanove o delu za OF.
 148. **Čolaković, Rodoljub: Drugo zasedanje AVNOJ.** Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
Prikaz zasedanja v Jajcu.
 149. **Črnilogar, Mimica: Ata pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 369.
Zapis očetovega pripovedovanja o boju 3. bat. Gradnikove brigade z Nemci pri Vojskem decembra 1943.
 150. **Črnugelj, Franc: V jesenskih mesecih 1942.** Prvi partizani v Benečiji, na Bovškem in v goriških Brdih. Prvi spopadi z italijanskimi enotami pri Mariji Cel, in na Kumu — 18 prostovoljcev iz Števerjana v briški četi 1942. Prim. dnevnik, Trst 5. V. 1963, št. 106.
 151. **Črnugelj, Franc-Zorko: Junaška diverzantska akcija na rudnik svinca in cinka v Rajblju v noči od 18. na 19. december 1943.** Tvegana 53-urna

pot skupine prostovoljcev 3. bataljona 2. soške brigade čez zasneženi Mangart do Rajblja. Prim. dnevnik 19. V. 1963, št. 118.

152. **Čuk, Tone: Roški vodiči.** Kmečki glas 18. VII. 1963, št. 30.
Reportažni prikaz sodelovanja podroške vasi Podturn v NOB.

D

153. **D. P.: Ob novem šolskem letu in ob 20-letnici obnove slovenske šole na Primorskem.** Prim. dnevnik, Trst, 29. IX. 1963, št. 231.
Članek obravnava, kako se je obnovila na Primorskem slovenska šola po kapitulaciji Italije in razvijala ob pomanjkanju učnih pripomočkov in v nevarnosti okupatorskih vdorov.
154. **Damjanović, Pero: Komunistična partija Jugoslavije v boju za demokratizacijo in obrambo neodvisnosti Jugoslavije.** (1938—april 1941) [v knjigi] Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, pripravila Inštitut za proučevanje delavskega gibanja v Beogradu in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, [slov. izd.] Ljubljana 1963, str. 197—237.
O vlogi Komunistične partije Jugoslavije v dneh prevrata 27. marca 1941 in v dneh fašistične agresije govori avtor na straneh 231—237.
155. **Dan žena pred dvajsetimi leti.** (Odlomki člankov iz publikacij, shranjenih v arhivu NOB). TT 5. III. 1963, št. 9, str. 14.
156. **Danila Kumarjeva otrok Slovenskega Primorja.** Prim. dnevnik, Trst 28. VII. 1963, št. 178.
Članek prikazuje lik partijske delavke in partizanke.
157. **Debeljak, Tine: Ob septembrskih dneh 1943 v Ljubljani.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 183—185.
Spomini na nemško zasedbo Ljubljane tik pred kapitulacijo Italije, spomini na Fr. Casarja, prof. Petelina in na doživljanje ob bojih belogardistov s partizani na Turjaku v septembru 1943.
158. **Derganc, Mirko: Emona-sanatorij za ranjene partizane.** TV-15, 24. I. 1963, št. 3, 21. II. 1963, št. 5.
Spomini na zdravljenje prvih partizanov v ljubljanskem sanatoriju Emona, posebej še Franceta Bukovca in Ferda Kravanja.
159. **Deset vislic med barakami za deset nedolžnih žrtev.** Bilo je 29. maja 1944 zjutraj na prošeški gmajni. Prim. dnevnik, Trst 2. VI. 1963, št. 130.
Prikaz usmrtitve 10 talcev partizanskega napada na todtovce.
160. **Divjak, Ivan: Prvi spopad z belogardisti.** Gledališki list SLG v Celju 1963/64, št. 1, str. 22—25.
Spomini na boj z belogardisti »štajerskega bataljona« v okolici Dovža pri Novem mestu, kako je padel pisec v ujetništvo »štajerskega bataljona« in kako je pobegnil.
161. **Dobovišek, Karlo: Iz spominov na drugo svetovno vojno.** Štorski železar, Štore 15. VI. 1963, št. 6, in 15. XII. 1963, št. 12.
Spomini v reportažni obliki na življenje med Nemci in Francozi.

162. **Dobranič, Branko: Zdravila.** Razgovor z zaslužno partizansko aktivistko — dr. Marijo Jamšek iz Vipave. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 8. XI. 1963, št. 28.
Zapis pripovedovanja dr. Marije Jamšek o preskrbovanju partizanov z zdravili iz vipavske lekarne.
163. **Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji.** Knjiga 1. Marec 1941—marec 1942. Izd. IZDG Ljubljana 1962 [1963]. Strani 354. 8°.
Ponatis originalnih slovenskih in v slovenščino prevedenih dokumentov, ki so jih izdali revolucionarni in politični oblastni organi v dobi NOB.
164. **[Dolenc Marjan]: Zbor odposlancev — pred dvajsetimi leti.** Bilten mariborske tekstilne tovarne, Maribor september—oktober 1963, št. 9—10, str. 1—2.
Kratek prikaz, pomena zasedanja Kočevskega zbora.
165. **Dolenc, Milan: Juriš na Kamnem vrhu.** Primorski list 18. IV. 1963, št. 27.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisuje pisec spomine na boje 3. bat. Tomšičeve brigade z belogardisti in Italijani v Suhi krajini marca 1943.
166. **Dolenc, Milan: Veterinarska služba v NOB Slovenije.** Dolenjski list, Novo mesto 9. V. 1963, št. 18/4—5.
Pisec govori o pomenu in težavah veterinarske službe v dobi NOB v Sloveniji.
167. **Dolšek, Viktor: S podpolkovnikom Dežmanom iz Ribnice v Ljubljano.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 192—195.
Spomini kontrarevolucionarnega pisca na umikanje belogardistov iz Ribniške doline proti Turjaku in naprej na Barje pred partizani po kapitulaciji Italije. Vzporedno označuje pomen gledanja poveljnika podpolkovnika Dežmana na neprimernost tega koncentriranja na Turjaku.
168. **Dovečar, Irena: Obiskali so nas dragi gostje.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 126.
169. **Dr. Frane Tončič sedemdesetletnik.** Prim. dnevnik, Trst 29. IX. 1963, št. 231.
Kratka biografija tržaškega političnega in kulturnega delavca, ki se dotika tudi dobe NOB.
170. **Dragan, Franc: Iz Podbočja na Kočevski zbor.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Spomini na potovanje na zasedanje kočevskega zbora.
171. **[Dragič Djordje]: Zdravstvena služba pri partizanskem vojskovanju.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 1—6; št. 4, str. 28—32.
V sklopu teoretičnega razpravljanja o zdravstveni službi pri načinu partizanskega vojskovanja navaja pisec primere iz partizanske prakse v NOB v podkrepitvah svojih tez. Primeri se nanašajo na kirurško pomoč, prevoz ranjenec, gradnjo, oskrbo in varstvo bolnišnic in na zdravljenje v privatnih hišah.
172. **Drčar, Jože-[Radovan]: Fotografija z vprašajem.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15.
Avtor daje podatke o kurirjih na sektorju »S«, to je partizanske bolnišnice na Pohorju pri TV 1/8 po fotografiji, objavljeni v 13. številki TV-15.

173. **Drčar, Jože-Radovan: Fotografija z vprašajem.** TV-15, 23. X. 1963, št. 21. Pisec govori o kurirjih in dveh ekonomih (Pavčkove) bolnišnice na Pohorju po fotografiji, objavljeni v št. 16 v TV-15.
174. **Drnovec, Dolores: Zavedni dijaki na Rakeku.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 80.
Članek prikazuje, kako so učenci na šoli na Rakeku 1941 zavrnilo vpis v GIL.
175. **Družina, Andreana-Olga: Zaseda na Lužarjih.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 253—254.
Spomini na spopad partizanov 2. čete, 3. bat. Šercerjeve brigade z belogardisti januarja 1943.
176. **Družina [Andreana] Olga: V zasedi pred Ribnico.** Pionirski list 30. V. 1963, št. 33.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisuje spomine na spopad gubčevcev z Italijani pri Ribnici marca 1943.
177. **Duh, Tine: Ob 20-letnici poraza na Turjaku.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 214—216.
Filozofsko razglabljanje kontrarevolucionarnega pisca o značilnostih propada bele garde na Turjaku v septembru 1943.
178. **Dular, Jože: Janko Jarc — šestdesetletnik.** Dolenjski list, Novo mesto 30. XII. 1963, št. 51—52.
Kratka biografija, ki se dotika tudi dobe NOB.
179. **[Dvajseta] XX. Tržaška udarna brigada si je zaslužila pohvalo.** Prim. dnevnik, Trst 2. VI. 1963, št. 130.
Prikaz spopada z Nemci pri Ozrenu pri Gorici ob koncu decembra 1943.
180. **Džordžević, Živa M.: V osvobojenem Jajcu.** Pomurski vestnik, Murska Sobota 14. XI. 1963, št. 45 — 28. XI. 1963, št. 47.
Pisec, organizator priprav tedanjega zasedanja, prikazuje na kratko tudi potek samega zasedanja in izvolitev Tita za maršala.

E

181. **E. Z.: Svidenje z Dachauom.** Novi list, Trst-Gorica 21. III. 1963, št. 442 — 30. V. 1963, št. 451.
V orisu Dachaua ob povojnem obisku vpleta pisec tudi drobce spominov na življenje v Dachauu med vojno.

F

182. **Fajdiga, Ivan: Ob veliki obletnici.** Novice, Kočevje 27. IX. 1963, št. 40 in 3. X. 1963, št. 41.
Spomini na aktivistično delo v Sodražici na J. Šeška.
183. **Fajfar, Tone: Partizanska jesen 1943.** Iz dnevnika Toneta Fajfarja. Delo 29. IX. 1963, št. 267 — 2. X. 1963, št. 270.
Izpiski iz dnevnika od 7. septembra 1943 do 4. oktobra 1943.

184. **Fajfar, Tone: Od Kočevskega Roga do Jajca.** 7 dni, Maribor 15. XI. 1963, št. 44.
Spomini na potovanje slovenske delegacije v Jajce in sestanek s Titom.
185. **Fajt, Karolina: Potvarjanje dejstev.** O dogodkih iz NOB je treba pisati točno in pošteno. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 4. X. 1963, št. 23.
Avtorica popravlja trditve Mileta Pavlina v Primorskih novicah št. 12.
186. **Ferenc, Tone: Splošna ljudska vstaja v Slovenskem Primorju septembra 1943.** Komunist 6. IX. 1963, št. 35 — 20. IX. 1963, št. 37.
187. **Ferjančič, Duša: Življenje je bilo močnejše od smrti.** S spominske svečanosti v Kredu. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 26. VII. 1963, št. 13.
Kratek prikaz osvobodilnega gibanja v kobariškem okolišu po govoru Zvonka Uršiča.
188. **[Ferjančič] D[uša]: Prvi val svobode.** V Solkanu pred 20 leti. Razpoloženje ob padcu fašizma. Primorske novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Zapis pripovedovanja Mihaela Bašena o dogodkih v Solkanu po kapitulaciji Italije.
189. **Ferjančič, Duša: Vas, ki je dala vse, kar je mogla.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Zapis pripovedovanja Avgusta Volka o sodelovanju vasi Trnovo na Trnovski planoti v NOB.
190. **[Ferjančič Duša]: Zadnji boji na Trnovski planoti.** Primorske novice, Koper-Nova Gorica 13. IX. 1963, št. 20.
Spomini na boje z Nemci, četniki in masovci (prostovoljci X MAS).
191. **Ferjančič, Duša: Vztrajal sem do zadnjega trenutka.** Spomini borca, ki je doživel ognjeni krst na goriški fronti in se potem hrabro boril do osvoboditve. Primorske novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.
Zapis spominov Izidorja Štrosarja na prihod v partizane po kapitulaciji Italije in na boje z Nemci v njihovi septembrski ofenzivi 1943 in na aktivnost telefonske sekcije IX. korpusa oktobra 1944.
192. **Ferjančič, Duša: Napadli so civilno prebivalstvo.** Ob 20-letnici bombardiranja Podsabotina, prve briške vasi, ki so jo razdejali naci-fašisti. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 27. IX. 1963, št. 22.
Zapis pripovedovanja Angelce Terčič-Valentinčičeve o nemškem uničenju vasi Podsabotin.
193. **Ferlič, Mica: Konspiracija.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Spomini na potovanje na kočevski zbor.
194. **Filipič, France: Dvajsetletnica velike tragedije.** TV-15, 1. I. 1963, št. 1.
Odlomek iz napovedane knjige o Pohorskem bataljonu, v katerem pripovedujejo domačini o poslednjem boju bataljona.
195. **Filipič, France: Poslednja borba Pohorskega bataljona.** Glas naroda, New York 1. I. 1963, št. 1.

196. **Filipič, France: Pohorski bataljon.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 221—222.
Kratek historiat od nastanka do tragičnega konca 8. januarja 1943.
197. **Filipič, France: Zahvala pohorskih partizanov kurirčku Marjanu.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 194—195.
Zapis pripovedovanja Cizejeve, oskrbnice »Senjorjevega doma« na Pohorju, kako so partizani 8. oktobra 1942 zažgali dom in se zahvalili Marjanu za kurirsko službo.
198. **Filipič, France: Stane Terčak, Ukradeni otroci.** Zavod Borec, Ljubljana 1962. Naši razgledi 25. V. 1963, št. 10.
Nekaj kritičnih pripomb k Terčakovi knjigi.
199. **Filipič, France: V šolskem taboru pohorskih partizanov 1941. leta.** Večer, Maribor 6. VII. 1963, št. 156.
Odlomek iz napovedane knjige »Prvi pohorski partizani«.
200. **Filipič, France: Pismo o orehu.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 23.
Avtor prikazuje, kako je v koncentracijskem taborišču Auschwitz vplivalo pismo od doma, ki ga je interniranka odkrila v poslanem orehu.
201. **Filipič, France: Atenina puška.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 57—59.
Kratek opis, kako je partizanka Atena prišla do svoje puške.
202. **Filipič, France: »Umreti se ne bojim!«** Ob pretresljivi razstavi v mariborskem muzeju NO. Večer, Maribor 29. X. 1961, št. 253.
Ob prikazu nekaterih muzejskih predmetov prikazani tudi utrinki iz zgodovine NOB na Štajerskem, zlasti odlomki iz pisem talcev.
203. **Filipič, France: Na Hitlerjev ukaz.** Nov dokument o poslednjem boju Pohorskega bataljona. Večer, Maribor 28. XI. 1963, št. 278.
Pisec objavlja poročili Rösenerja in Himmlerja o koncu Pohorskega bataljona.
204. **Filipič, France: Paberki iz borbe Rušanov za svobodo.** Ruški delavec, Ruše 1963, novembra, št. 9/10, str. 5 in 12.
Drobci o protinemški propagandni aktivnosti v Rušah v letu 1941 in delno še 1942.
205. **Fir, Regina: Bili so težki in lepi časi.** Iz pripovedovanja vaščanov iz Sel pri Jugorju napisala ... Dol. list, Novo mesto 10. I. 1963, št. 1, str. 10.
Avtorica prikazuje sodelovanje vaščanov s partizani poleti 1942.
206. **Fir, Regina: Na Kočevskem zboru je bila tretjina delegatov žena.** Dolenjski list, Novo mesto 14. III. 1963, št. 10, str. 13.
Bežni spomini na sodelovanje v narodnoosvobodilnem gibanju, zlasti na delovanje v Metliki.
207. **Fir, Regina: Dve pomladi Angelce Ocepke v Beli krajini.** Dolenjski list, Novo mesto 30. V. 1963, št. 21, str. 13.
Spomini na srečanje z Angelco Ocepko v partijski šoli in nato v Beli krajini 1943/44.
208. **F[ir], R[egina]: Rosalnice 1941—1945.** Dolenjski list, Novo mesto 18. VII. 1963, št. 28 in Prosveta, Chicago 10. IX. 1963, št. 176.
Kratek pregled žrtev Rosalnic za svobodo.

209. **F[irm], V[lado]: Jubilej Toneta Šušteršiča.** TV-15, 9. V. 1963, št. 10.
Kratka biografija, ki zajema dobo NOB.
210. **F[irm], V[lado]: Razstava »Partizanski oder«.** TV-15, 9. V. 1963, št. 10.
V poročilu o razstavi govori pisec tudi o kulturniških skupinah in njihovem delu.
211. **Firm, Vlado: Grof »Turjaški« — nikdar več.** (Odlomek iz spominov Hinka Drola-Živa.) Naša komuna III/1963, št. 8-9.
V zapisu odlomka prikazuje avtor partizansko zavzetje Turjaka v septembru 1943.
212. **[Firm Vlado]: V partizanskem taborišču na Šipku ... Praznovanje 20-letnice ustanovitve Šlandrove brigade na Brdu.** TV-15, 19. IX. 1963, št. 19.
Kratek prikaz ustanovitve in pregled njenih kasnejših bitk.
213. **Firm, Vlado: Spomini, ki ne tonejo v pozabo.** Naša komuna III/1963, št. 12, str. 7.
Pisec prikazuje začetno fazo v razvoju dolomitskih partizanov, zlasti pa njihove boje z Italijani spomladi 1942 na sektorju ceste, ki vodi iz Horjula v Polhov Gradec.
214. **Fischer, Ferdo: Matej Bor — partizanski dramatik.** Mestno gledališče ljubljansko, štirinajsti letnik, sezona 1963—1964, št. 3, str. 34—38.
Pisec prikazuje v odlomku iz že pripravljene knjige »Partizanska dramatika« najprej enodejanke, nato pa predvsem »Raztrgance«.
215. **Flis, Drago - Strela: Še danes mi je prijetno.** Iz spominov prvoborca. Primorske novice, Koper-Nova Gorica 28. VI. 1963, št. 9.
Spomini na prihod in potovanje po Primorski.
216. **F[lisar], d[ragan]: Zgodovinska prelomnica.** Drugo zasedanje AVNOJ in medvojni odmevi nanj. Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
217. **Florjančič, Tone: Ob 20-letnici Zveze slovenske mladine.** Priročnik za mlade aktiviste 1963, št. 8, str. 369—375.
V prvi polovici prispevka prikazuje pisec nekaj splošnih dejstev iz razvoja mladinske aktivnosti v dobi NOB.
218. **France Pasterk - Lenart.** (Ob dvajsetletnici njegove smrti). Slovenski vestnik, Celovec 5. IV. 1963, št. 14.
Kratek prikaz Pasterka kot slovenskega partizana.
219. **Frelih, Jože: Prvi partizani v Zadragi.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 127.
Zapis očetovih spominov na začetke partizanstva na Dolenjskem 1941.
220. **Fornezzi, Tone: Spomini, ki niso minljivi.** Slovenski partizani v popinski bitki. TT 16. VII. 1963, št. 28.
Zapis pripovedovanja Draga Druškoviča in Vlada Valenčaka o spopadu Nemcev s srbskimi partizani pri Popinski rebri v zahodni Srbiji oktobra 1941.
221. **Forstner, Fani: Moj stari oče je tudi bil partizan.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 176—177.
Zapis pripovedovanja, kako je kurir rešil komandanta XII. brigade Milenka Kneževiča, ko so ga napadli Nemci.

G

222. **[Gambara Gastone]: Italijanski general o slovenskih partizanih.** Vojaški informator 1963, št. 1, str. 57.
Po dokumentu 137 Zbornika VI/6 str. 308 prikazano Gambarino mnenje o sposobnosti manevriranja italijanskih enot proti partizanom.
223. **Generacija — jesen 1941.** Moščanska skupnost IV/1963, št. 8.
Reportaža o mladinski sabotaži nad italijanskim avtomobilom v Mostah v Ljubljani in izobešenju slovenske zastave na Leskovškovem topolu.
224. **G[lovevnik] J[ože]: Kočevski zbor.** Občan 5. X. 1963, št. 40.
Prikaz pomena zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.
225. **Glovevnik, Josip: Kočevski zbor in ustavnost.** Pravniki XVIII/1963, št. 9, do 10, str. 374—377 in Naši razgledi 21. IX. 1963, št. 18.
Oris pomena zasedanja zbora odposlancev v Kočevju.
226. **Gobbo, Janko: Požig fašističnega skladišča živeža in municije v Trstu leta 1944.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 77.
Zapis očetovega pripovedovanja o drzni akciji v Trstu marca 1943.
227. **Gobec, Iga: Kurir Marko.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 133—134.
Članek prikazuje, kako je otrok Mirko Plankar postal kurir Marko, izvrševal kurirske dolžnosti in padel blizu Stične leta 1944.
228. **Godina, Ferdo: Partizani pripovedujejo.** Prosveta, Chicago 28. VIII. 1962, št. 168. Po pripovedovanju Frančka Mirtiča napisal G.
Članek govori o partizanstvu v Prekmurju.
229. **[Gogala] S[ne]ž[na]: Spomin je spet na deskah partizanskega odra.** Ljubljanski dnevnik 7. IX. 1963, št. 244.
Utrinki spominov na igranje Borovih »Raztrgancev« v Kočevju, Crnomlju in Zadru.
230. **[Gogala Snežna]: Jesen 1942 oživela v knjigi Jesen 1942.** Ljubljanski dnevnik 3. X. 1963, št. 270.
Prikaz pomena knjige »Jesen 1942«.
231. **Gognjavec, Venika: Očka je rešil.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 272.
Zapis očetovega pripovedovanja o srečanju z domobranci na Dolenjskem ob Krki.
232. **Golob, Nace: Tokrat brez brzostrelke.** Nace Golob, odposlanec tankovskega bataljona. Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Spomini na zasedanje kočevskega zbora.
233. **Golob, Vanjo: Dogodek na Blatnem klanecu med NOB.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 323.
Zapis očetovega pripovedovanja o italijanskem divjanju v Spodnjem Zabukovju na Blatnem klanecu aprila 1942.
234. **Gombač, Milan: Nemci so obkolili vas.** Pionirski list 21. II. 1963, št. 19.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisani spomini na nemško racijo v Račah pri Mariboru avgusta 1944.

235. **G[orjan], Bogo [in Eda Komavli]: V Motnik — po orožje ...** Ob 20. obletnici ustanovitve VI. SNOUB Slavka Šlandra. Delo 30. VIII. 1963, št. 237.
Prikaz boja Šlandrove brigade za pridobitev orožja v Motniku v februarju 1944.
236. **[Gošnik Tone]: Junakov NOB ne bomo nikoli pozabili.** Dolenjski list, Novo mesto 11. VII. 1963, št. 27, str. 10.
Članek prikazuje sodelovanje prebivalcev Podturna pod Rogom v NOB.
237. **[Gošnik Tone]: Ivan Kovačič - Efenka.** Dolenjski list, Novo mesto 21. XI. 1963, št. 46, str. 1.
Kratka biografija narodnega heroja.
238. **Govekar, Fr.: Spomin na Djakovo, Sremske Karlovce in Stično.** Nova pot 1963, št. 2—4, str. 183—186.
Pisec se dotika krajev, v katerih so med vojno naselili prežnane slovenske duhovnike ali so se naknadno preselili.
239. **Grabeljšek, Karol - Gaber: Po izdajalskih sledih.** O četnikih v Polhovgrajskih Dolomitih. Borec 1963, št. 3, str. 116—124; št. 4, str. 176—183.
Pisec prikazuje razvoj četništva v Dolomitih od začetka 1943, zlasti usodo Gabrijela Jesenovca, postojanko v Šentjoštu, vlogo Karla Novaka in četniškega odreda v Dolomitih ter nadaljnje Novakove poskuse za povečanje četnikov, zakaj poskusi niso uspeli, delna selitev četnikov na Dolenjsko, položaj med četniki neposredno pred in po kapitulaciji Italije, organizacijo četništva v letu 1944 in njihov odhod ob osvoboditvi 1945.
240. **Grabeljšek, Karel - Gaber: Delež našega kmeta v revoluciji.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
Utrinki spominov na sodelovanje kmetov v NOB. V spominih se pisec dotika Dolomitov, Bele krajine, Babnega polja, hribov nad Šoštanjem.
241. **Gracar, Anton: Spomin na 6. junij — krajevni praznik Mirne.** Dolenjski list, Novo mesto 30. V. 1963, št. 21, str. 12.
Prikaz bojev zasede 3. bataljona 1. VDV brigade na Zabrdju pri Mirni z belogardisti in usodo patrolje XII. brigade.
242. **Grampovčan, Janko: Veliki petek 1941.** Glas naroda, New York 11. IV. 1963, št. 25.
Spomini na italijansko okupiranje Vrhnike aprila 1941.
243. **Grašek, Peter: V Baški grapi.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 326.
Zapis očetovega pripovedovanja o spopadu z Nemci v Baški grapi.
244. **Greif Martin: Narodna zaščita v Trstu.** Strokovni list XII/1963, št. 12, str. 565—568.
Pisec govori o delovanju narodne zaščite v Trstu, njenih nalogah in izvrševanju v letih 1944 in 1945.
245. **[Gričar Jože]: Veliko doživetje.** Udeleženec zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju Jože Gričar o udeležbi štajerske delegacije na zasedanju in o svojih vtisih z zbora. Večer, Maribor 1. X. 1963, št. 229.
V obliki intervjuja z J. G. napisani spomini na potovanje na zbor in njegov potek.

246. **Grivec, F[rance]: Ivančičeva mama z Gore.** Novice, Kočevje 8. III. 1963, št. 11.
Utrinki iz življenja Marije Ivančičeve, ki se nanašajo tudi na dobo NOB.
247. **[Grivec France]: Praznovali smo dan borcev.** Novice, Kočevje 6. VII. 1963, št. 28.
Utrinki iz NOB v Ribniški dolini in Loškem potoku.
248. **Grivec, F[rance]: Mauthausen pod Karavankami.** Novice, Kočevje 16. VIII. 1963, št. 34.
Prikaz koncentracijskega taborišča v Podljubelju pri Trziču.
249. **Grivec, F[rance]: Brigade s hribov.** Pred dvajsetimi leti v Grčaricah. Novice, Kočevje 20. IX. 1963, št. 39.
Pisec prikazuje obračun partizanske vojske s plavogardisti v Grčaricah (septembra 1943).
250. **[Grivec France]: Borovi »Raztrganci«.** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Kratko o pomenu Borove drame »Raztrganci« v času NOB.
251. **Grivec, France: Grad gori...** Pred dvajsetimi leti je padla belogardiistična postojanka Turjak. Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Prikaz operacije Prešernove brigade za zavzetje belogardiistične postojanke Turjak po kapitulaciji Italije septembra 1943.
252. **[Grivec France]: »Spreobrnjenci«.** Kočevski proces je odjeknil po vsem svetu. Novice, Kočevje, 11. X. 1963, št. 42.
Povzetek po Poličevi knjigi »Sonce in sence« (ne ceste) o razgovorih z belo in plavogardiističnimi obsojenci na kočevskem procesu v oktobru 1943.
253. **[Grivec France]: Zgodovinski sklepi II. zasedanja AVNOJ.** Novice, Kočevje 29. XI. 1963, št. 48.
Kratek prikaz avnojskih sklepov.
254. **Grm, Tone: Živi spomini.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Spomini na izvolitev za odposlanca in udeležbo na zborovanju v Kočevju.
255. **G[ros] D[avorin]: Silverij Pakiž.** Dolenjski list, Novo mesto 7. III. 1963, št. 9, str. 16.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.
256. **Grošelj, Milan: Lukova bolnica.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 422.
Pisec prikazuje, kako so Nemci zasegli partizansko bolnico.
257. **Groznik, Franc - Miklavž: Štuke nad nami.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Spomini na izvolitev za odposlanca v Kočevje, na potovanje in nemški napad na potovanju, na zbor v Kočevju.
258. **Grum, France - Korošec, Ivan: Grmade v Gorjancih.** Pričetki narodove borbe za samoohranitev. Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VI, str. 128—133; št. VII, str. 148—152.
Kontrarevolucionarna pisca prikazujeta organizacijo zbiralnega taborišča belogardistov v Št. Rupertu v dolini Mirne, njihovo oceno partizanskega aktivista Naceta Majcna, formiranje bega ilegalnega odreda na Veseli gori, nadaljnje premike proti Prečni in Gorjancem, stike s partizani in pobijanje njih.

259. **Grum, France: Misli ob septembrskih dogodkih leta 1943.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 171—175.
Razmišljanja kontrarevolucionarnega pisca o vzrokih propada kontrarevolucionarnih enot ob in po kapitulaciji Italije.
260. **Grum, Janez: Ob 20-letnici Turjaka.** Zbornik 1964 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1963, str. 310—320.
Kontrarevolucionarni pisec osvetljuje podpolkovnika Josipa Dežmana kot poveljnika v kontrarevolucionarnih enotah, njegov odnos do koncentracije varnostnih straž na Turjaku in odnos teh straž do njega.
261. **Gustel - Ciril: Sem primorski partizan.** Primorske novice, Koper-Nova Gorica 28. VI. 1963, št. 9.
Spomini na življenje in pohode v Gradnikovi brigadi v poletnih mesecih 1943.
262. **Guštin, Jože: Tonetu Šinkarju v spomin.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 206—207.
Kontrarevolucionarni pisec opisuje lik kontrarevolucionarnega duhovnika Antona Šinkarja.
263. **G[uzej] G[ustav]: Zgodovinski člen v razvoju ljudske oblasti.** Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda je potrdil dotedanjo in nakazal bodočo pot. Delo 22. IX. 1963, št. 260.
Pisec govori na temelju Kidričevega govora o osnovah organizacije ljudske oblasti.
264. **G[uzej Gustav]: Prve svobodne volitve pri nas.** Kako so volili odposlance slovenskega naroda za Kočevski zbor. Delo 26. IX. 1963, št. 264.
265. **Guzej, Gustav: Narod je vzel krmilo usode v lastne roke.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 10—12.
Pisec prikazuje kočevski zbor kot člen v verigi razvoja ljudske oblasti v NOB.
266. **[Guzej Gustav]: Trije zgodovinski dnevi.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 14—15.
Kratek prikaz treh dni zasedanja v Kočevju.

H

267. **Habjan, Tilka: Dogodek iz NOB.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 90.
Zapis pripovedovanja staršev, kako so Nemci v vasi Gozd-Reka pobili vso družino in nato zažgali s hišo vred.
268. **Habjan, Vlado: Niso se vrnil.** Zasavski tednik, Trbovlje 31. I. 1963, št. 6 — 7. 3. 1963, št. 11.
Po različnih, predvsem ustnih oziroma memoarskih virih orisana usoda družine Kudrovih-Krvavičnikovih na Vrheh nad Taborom.
269. **Habjan, Vlado: Spomini preživijo ljudi.** Perspektive III/1962-63, št. 28 do 29, str. 923—963.
Na temelju pretežno memoarskih virov napisan prikaz začetkov osvobodilnega gibanja in nadaljnega razvoja v Taboru v Savinjski dolini leta 1941.
270. **Habjan, Vlado: Še enkrat. Čemu služi taka pisarija?** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 22. XII. 1963, št. 347.

Avtor polemizira z Radom Zakonjškom o zgodovinskih podatkih o odporniški skupini v Taboru v Savinjski dolini.

271. **Hace, Matevž: Drobci iz spominov na Kajuha.** Borec 1963, št. 3, str. 124 do 127.
272. **Hace-, Matevž:** Iz zapiskov in spominov 1940—1945. Perspektive III/1962-1963, št. 27, str. 755—786.
V spominih prikazuje pisec socialno strukturo Loške doline, razpoloženje in odnose preprostih ljudi do revolucionarnega gibanja NOB, vprašanje hrane v partizanih (stalne kuhinje!), skrb za ranjence, politično vzgojo v partizanih, dezerterstvo, odnos gorskih kmetov do partizanov, dejanja posebno hrabrih borcev in socialno strukturo po partizanskih enotah.
273. **Hace, Matevž: Efenki v spomin.** TV-15, 4. XII. 1963, št. 24.
Oris Ivana Kovačiča-Efenke kot borca in človeka v partizanih od aprila 1943 dalje, zlasti pa še kot komandanta Tomšičeve brigade in nato XIV. divizije v bojih na Štajerskem.
274. **Hafner, Gema: Svetel lik Silvire Tomazinijeve.** Večer, Maribor 6. III. 1963, št. 54.
Oris življenja, ki zajema tudi dobo NOB in smrt.
275. **Hafner, Gema: Svetel lik Silvire Tomazinijeve.** Prosvetni delavec 11. IX. 1963, št. 14.
Kratka biografija.
276. **Hafner, Gema: Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor.** (Založba Obzorja, Maribor 1963.) Naša žena 1963, št. 11, str. 383.
V intervjuju z avtorico prikazuje članek, kako je nastajalo delo »Kljub vsemu odpor«.
277. **Hafner, Vinko: Izpod Karavank do Rinže.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Spomini na potovanje na zasedanje kočevskega zbora.
278. **[Hafner Vinko]: Na zbor z Gorenjskega.** Razgovor z odposlancem Vinikom Hafnerjem. Delo 3. X. 1963, št. 271.
V obliki intervjuja prikazana pot z Gorenjske na kočevski zbor.
279. **[Honzak Danica]: Dragomlja vas — zatočišče partizanov.** Kmečki glas 18. VII. 1963, št. 30.
Utrinki iz sodelovanja Dragomlje vasi s partizani in NO gibanjem.
280. **Hornböck, J.: Še par misli o njem.** Koledar za prestopno leto 1964, izd. Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec [1963], str. 78.
Pisec govori o nacistični razlastitvi posestva dekana Štefana Singerja v letu 1942.
281. **Horvat, Štefan: V madžarskih zaporih.** Borec 1963, št. 3, str. 130—134.
Spomini na proces v Murski Soboti ob koncu oktobra 1941 in na življenje v madžarskih zaporih v Budimpešti in Vacu.
282. **Hostnik, Tone: Moj kraj med NOB.** Kurirček 1962/63, št. 10, str. 469.
Zapis materinega pripovedovanja o spopadih partizanov s fašisti in belogardisti v Mirni na Dolenjskem.

283. **Hrastnik, Marija: Doživljaji mojega očeta med okupacijo.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 224.
284. **Hren, Pavla: V keramično tovarno po denar.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 88.
Zapis materinega pripovedovanja o partizanski akciji v Libojah julija 1944.
285. **Hriberšek, Dane: Gornja Savinjska dolina v luči NOB.** Celjski zbornik 1963, Celje 1963, izd. svet za šolstvo, prosveto, kulturo in telesno vzgojo OS Celje 1964, str. 235—247.
Pisec prikazuje po kronološkem redu, kako so se enote slovenskega partizanstva prelivale skozi Gornjo Savinjsko dolino in kako usodo je ta dolina doživljala.
286. **[Hudales Oskar]: Štiri knjige o osvobodilnem boju.** Nova obzorja, Maribor 1963, št. 7—8, str. 382—384.
Kratko poročilo s poskusom vrednotenja o štirih knjigah: Milica Ostrovska: Jože Hermanko; Francka Kranjc: Slava Klavora; Milica Ostrovska: Kljub vsemu odpor in Franci Zalaznik-Leon: Dolga in težka pot 1941—1945.
287. **[Hudales Oskar]: »Neprecenljivo srečanje s politikom, ki je zgodovina«.** Nova obzorja, Maribor 1963, št. 9—10, str. 475—476.
Kratko poročilo in poskus vrednotenja knjige Josipa Vidmarja: Srečanje z zgodovino.
288. **Humar, Albin: Operacija štirih.** Tovariš 22. VI. 1963, št. 24, str. 24—25; 29. VI. 1963, št. 25, str. 26 in 6. VII. 1963, št. 26, str. 26.
V sklopu prikazovanja poskusov za atentat na Mussolinija v Kobaridu pred vojno prikazuje pisec na kratko tudi tržaški proces v decembru 1941, na katerem je bilo govora tudi o nameravanem atentatu Franca Kavca.

I

289. **Igličar, Zalka: Iz doživljajev mojega očeta.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 87.
Zapis očetovega pripovedovanja o bojih z Nemci pri Landolu 1944 in o rešitvi sestreljenih zavezniških padalcev na pobočju Matajurja.
290. **[Ivanc Stane, in Kozinc Željko]: Kaj je pisal naš tisk ... in kako so poročali domači izdajalci.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 60—61.
Odlomki iz listov OF in kontrarevolucionarnih listov v Ljubljani.
291. **[Ivanc Stane]: Kot bi bilo danes, se spominjam.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 46—47.
Zapis spominov Mare Rupene in Francke Slakove na kongres SPZZ v Dobrniču oktobra 1943.
292. **Iz spominov na april leta 1943.** Slovenski vestnik, Celovec 26. IV. 1963, št. 17.
Prikaz razzodbe berlinskega sodišča nad koroškimi Slovenci v aprilu 1943.
293. **Izjalovljeni načrti ponorelega Hitlerja.** Meier-Kaibitschev zločinski načrt z množičnim ubijanjem in pošiljanjem v taborišča nacisti uničili na tisoče Korošcev. Prosveta, Cleveland 29. VIII. 1962, št. 169.

294. **Jager, Vera: Odgovor kritiku.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 1—2, str. 53 do 58 in št. 3, str. 87—89.
Avtorica na polemičen način zavrača oceno Viktorja Smoleja, ki jo je o njeni knjigi (Umetnost med NOB s posebnim pogledom na književnost) napisal v JIS 1961/62, št. 5.
295. **Jakac, Božidar: Moji spomini na AVNOJ 1943.** Likovna revija 1963, št. 7—8, str. 5—10. Ponatis v Primorskem dnevniku, Trst 29. XII. 1963, št. 307 in 31. XII. 1963, št. 308 ter 1964 [z naslovi v različnih variantah] 2. I. 1964, št. 1 — 4. I. 1964, št. 3.
Pisec v spominih prikazuje potovanje v Jajce, doživetja v Jajcu, slikanje Tita in drugih ter vrnitev v Slovenijo.
296. **Jakac, Božidar: Zgodovinski dnevi.** Spomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Večer, Maribor 6. XI. 1963, št. 256.
Spomini na dogodke neposredno pred zasedanjem, potovanje v Jajce in na potek zasedanja.
297. **[Jakac Božidar] - Ž[eljeznov] D[ušan]: Tisoč kilometrov dolga evropska pot.** Božidar Jakac, delegat AVNOJ, pripoveduje o 40 dni trajajoči poti v Jajce. Ljubljanski dnevnik 29. XI. 1963, št. 325.
Zapis pripovedovanja Božidarja Jakca o potovanju slovenske delegacije na zasedanje v Jajce.
298. **Jakac, Božidar: Risal sem maršala Tita.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 97 do 98.
Spomini na risanje maršala Tita na zasedanju v Jajcu.
299. **Jakac, Božidar: Spomini s poti v Jajce.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 99 do 104.
Drobni utrinki o risanju partizanov v letih 1943—1945.
300. **Jakofčič, Alenka: Starši pripovedujejo.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 129.
Zapis pripovedovanja o napadu fašistov na partizane v Krasincu (na pustni torek 1942).
301. **Jakomin, Jože: Tam daleč na hribu je padel junak.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15.
Pisec opisuje boje pri Krašiču v januarju in februarju 1943, v katerih je padel Alojz Popok-Vandek.
302. **Jakopič, Lojze: Po partizanskih sledeh.** Od Vnajnarjev do Volovelj. Ljubljanski dnevnik 3. VII. 1963, št. 180.
Drobni utrinki iz življenja v NOB v vaseh ob nemško-italijanski okupacijski meji okoli Prežganja in Janč nad Litijo.
303. **Jak[opič] Lojze]: Kurirji še vedno od vasi do vasi.** Ljubljanski dnevnik 26. X. 1963, št. 293.
Utrinki izvrševanja kurirske službe med vojno po pripovedovanju nekdanjega partizanskega kurirja TV-15 Maksa Burgarja.
304. **Jan, Ivan: Cerkno pred praznovanjem.** TV-15, 22. VIII. 1963, št. 17.
Oris pomena Cerknega v NOB.

305. **Jan, Rado: Partizansko šolstvo na loškem ozemlju.** Loški razgledi X/1963, str. 11—27.
Razprava prikazuje, katere šole so obstajale od kapitulacije Italije do osvoboditve in kako so funkcionirale.
306. **Jančar, Rudi: Radijske oddajne postaje v partizanih.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, zbirka Školjka, str. 97—114.
Spomini na organiziranje in funkcioniranje radijske oddajne službe v Ljubljani, Dolomitih in na raznih delih roškega območja.
307. **[Janež] Jože-Logarčkov: Komandir Viktor.** Glas Notraniske, Cerknica 1963, št. 2.
Oris partizanskega poveljnika, ki je bil doma v Loški dolini.
308. **[Janež] Jože-Logarčkov: Mihovi.** Glas Notranjske 1963, št. 2, str. 4—5.
Pisec prikazuje povezanost družine Mihovih v Babnem polju z NOB.
309. **Janež, Jože: Rusi v Prekmurju.** TV-15, 20. IV. 1963, št. 9.
Pisec govori o bojih RA z Nemci v Prekmurju in na Muri v aprilu in maju 1945.
310. **[Janež] Jože, Logarčkov: Mlakarjeva mati.** Glas Notranjske, Cerknica 1963, št. 5.
Oris partizanske matere z Babne police.
311. **Janež, Jože: »Ena se tebi je želja spolnila ...«** TV-15, 4. VII. 1963, št. 14.
Oris usode Martina Brumna iz Beltinec in njegove revolucionarne aktivnosti.
312. **Janež, Jože: Vodnik Jurij.** Pom. vestnik, M. Sobota 18. VII. 1963, št. 28.
Reportaža o potovanju obveščevalcev po Prekmurju decembra 1944 in tragičnem boju z gestapovci.
313. **[Janež Jože in Mirtič Franček]: Prekmurska partizanska četa.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 58—64.
Po različnih, predvsem ustnih virih napisan prikaz delovanja prekmurske čete od januarja 1945 do osvoboditve.
314. **Janež, Jože: Janez je padel v Dobrovniku.** TV-15, 20. XI. 1963, št. 23.
Reportaža o življenju in smrti Jožka Talančija-Janeza, aktivista v Prekmurju.
315. **[Janež Jože] in P[otrč] L[idija]: Vražji vrtec na Babnem polju.** Zrcalo dela VI/1963, št. 1—2, str. 6.
Prikaz fašističnega zločina nad vaščani Babnega polja 30. julija 1942.
316. **[Janžekovič Janez]: Helmut Heiber: Lagebesprechungen im Führerhauptquartier.** Nova pot 1963, št. 5-7, str. 336—337.
Poročilo o razgovorih v Hitlerjevem glavnem stanu; od njih omenja poročilo Hitlerjevo sodbo o Titu.
317. **J[arc Janko]: Zdravnice v partizanskih bolnišnicah na Rogu.** Dolenjski list, Novo mesto 7. III. 1963, št. 9.
Na roške bolnišnice: Daleč hrib, Pugled, Jelen žleb, Stari log, Spodnje Lašče, Jelen dol, Spodnji Hrastnik naveže pisec še zdravnice: dr. Božena Ravnikar-Nataša, dr. Breda Vudler, Juga Bregantova, dr. Zvezda, dr. Ruža Germ-Šegedinova in dr. Božena Grossmanova.

318. **Jarc, Janko: September in oktober 1943 na Dolenjskem.** Dolenjski list, Novo mesto 12. IX. 1963, št. 36 — 17. X. 1963, št. 41.
Pisec prikazuje zlom italijanske vojske ob kapitulaciji Italije, ustanovitev 18., 9., 14. in 15. brigade, ustanovitev VII. korpusa, razoroževanje bele in plave garde, partizansko ofenzivo v Zasavju, nemško ofenzivo oktobra in novembra 1943.
319. **[Jarc Janko]: Iz spominov odposlancev na volitve in pot v Kočevje.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39, str. 3, 4, 5.
Zapis pripovedovanj 3 udeležencev kočevskega zbora.
320. **[Jarc Janko]: Kako je potekal kočevski zbor.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Kratek oris poteka.
321. **[Jarc Janko]: Narod si bo pisal sodbo sam.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39, str. 2 in 3.
Avtor prikazuje na kratko splošni in vojaški položaj Evrope v času zasedanja v Kočevju, Kočevje v septembrskih dneh 1943 in volitve odposlancev na Dolenjskem.
322. **[Jarc Janko]: Pomen kočevskega zbora.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Kratka oznaka.
323. **Javornik, M.-Simčič:** Dekleta iz beneških temnic. Delo 4. VII. 1963, št. 181.
Spomini na življenje v zaporih v Benetkah in Perugi.
324. **[Jejčič Emil]: Ob 70-letnici.** Emajlirec, Celje 14. IX. 1963, št. 18 — 26. XII. 1963, št. 25.
Po različnih virih napisana razprava o delavskem gibanju v celjski tovarni emajlirane posode. Na dobo NOB se nanaša samo poglavje »Ustanovitev celjske čete« v št. 25.
325. **[Jekler Matevž-Iztok]: 29. novembra 1943 sem izgubil očeta.** Naše delo (Glasilo kolektiva »Intertrans-globus«) 1963, št. 11.
Spomini na boje XXXI. divizije z Nemci v Hotavljah.
326. **[Jekler Matevž-Iztok]: Najdaljši pohod.** Naše delo (Glasilo kolektiva »Intertrans-globus«) 1963, št. 11.
Spomini na težave partizanskega življenja.
327. **[Jekler Matevž-Iztok]: Strah ima velike oči.** Naše delo (Glasilo kolektiva »Intertrans-globus«) 1963, št. 11.
Spomini na italijanski odnos do partizanov pri prehodu čez progo pri Rakeku leta 1943.
328. **Jelinčič-Z[orko]: Prof. Jožetu Kosovelu — v spomin.** Prim. dnevnik, Trst 14. II. 1963, št. 38.
Kratka biografija primorskega kulturnega in političnega delavca, ki se delno dotika tudi dobe NOB.
329. **Jerak, Ivan: Prazen bunker.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 422.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so se partizani blizu Javorja umaknili in so Nemci zasedli prazen bunker.

330. **Jeras Josip: Na zgodovinski poti.** Kmečki glas 21. XI. 1963, št. 48.
Spomini na potovanje v Jajce in zasedanje AVNOJ.
331. **Jereb, I[gnac]: Spomini na internacijo.** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Spomini na odvoz v Italijo, taborišči v Padovi in Trevisu, odvoz v Nemčijo in naposled osvoboditev.
332. **Jerič, Vid: Napad Cankarjeve brigade na Trebnje.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 1, str. 41—48.
Pisec prikazuje s strokovno vojaškega vidika boj 4. bat. Cankarjeve brigade z domobransko-nemško postojanko v Trebnjem v maju 1944.
333. **Jerič, Vid: Pohod 12. brigade iz Suhe krajine do Save.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 12—18.
Pisec prikazuje 3 etape pohoda 12. brigade iz svojih položajev v Suhi krajini južno od Zežemberka do Save, da bi olajšala in zavarovala XIV. diviziji nameravano vrnitev iz Štajerske na Dolenjsko čez zagorski most februarja 1945.
334. **Jerič, Vid: V korak z XII. brigado.** Dolenjski list, Novo mesto 26. IX. 1963, št. 38 — 10. X. 1963, št. 40.
Spomini na reorganizacijo Šlandrove brigade na Dolenjskem po kapitulaciji Italije in nato v sklopu XV. brigade na boje ob meji proti Nemcem in drugod po Dolenjskem v letu 1943.
335. **Jerin, Jurček: Očka se spominja.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 39—40.
Zapis očetovih spominov na partizanski napad na Svetini pri Celju, na polastitev nemškega oblastnika Himmlerja in rekvizicijo vermanshaftovskih uniform.
336. **J[eršek], D[are]: »Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji«.** Nova publikacija Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Komunist 15. II. 1963, št. 6, str. 8.
Poročilo o knjigi.
337. **Jeršek, Dare: Stane Žagar: Član Centralnega komiteja KP Slovenije in Glavnega štaba slovenskih partizanskih čet.** Komunist 15. III. 1963, št. 10 do 29. III. 1963, št. 12.
Življenje partijskega organizatorja, ki obsega predvojni in vojni čas do njegove smrti.
338. **J[eršek], D[are]: Potrjena enotnost Osvobodilne fronte.** Pred dvajsetimi leti. Komunist 29. III. 1963, št. 12.
339. **Jeršek, Dare: Jesen 1942 v Sloveniji.** (Iz korespondence Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča v Ljubljani.) Komunist 26. VII. 1963, št. 29 — 6. IX. 1963, št. 35.
Pisec prikazuje najprej posledice roške ofenzive na splošni razvoj NOB v ljubljanski pokrajini, nato nastop bele garde, reorganizacijo slovenske vojske, utrditev enotnosti OF, zasedanje vrhovnega plenuma OF in delo vodstva OF v Dolomitih na temelju dokumentov, ki jih vključuje tedaj napovedana knjiga dokumentov »Jesen 1942«.
340. **Jeršek, Dare - Kacin, Milica - Nedog, Alenka: Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941—1945.** Ljubljana 1963. Izd. CK ZSM. Strani 191 s slikami. 8°.

- Jedro knjige obsega historiat naslovnega gibanja (str. 17—93), nato slede kratke biografije 36 mladinskih narodnih herojev, kronika pomembnejših datumov iz mladinskega gibanja in nato dve biografiji: o tisku mladinskih organizacij v NOB in povojnih sestavkov o delu mladine v NOB.
341. **[Jeršek Dare]: 29. oktober 1941.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 15—20.
Članek prikazuje, kako je potekla proslava 29. oktobra 1941 v Ljubljani.
342. **[Jeršek Dare]: 1. december 1941.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 21—20.
Članek prikazuje najprej motive vodstva osvobodilnega gibanja za praznovanje 1. decembra 1941, nato praznovanje samo, odnos italijanskega okupatorja do praznovanja ter posebej proslavljanje 1. decembra na ljubljanskih srednjih šolah in okupatorske represalije.
343. **[Jeršek Dare]: 3. december 1941.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 31—34.
Članek prikazuje praznovanje Prešernovega rojstnega dne na šolah, predvsem na II. ženski gimnaziji in posledice.
344. **[Jeršek Dare]: 3. januar 1942.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 35—38.
Članek prikazuje, kako je potekala proslava 1. januarja 1942 v spomin padlim v letu 1941 in kakšen je bil odmev med reakcijo.
345. **[Jeršek Dare]: 7. februarja 1942.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 39—42.
Članek prikazuje priprave na proslavo Prešernovega dne v letu 1942, kako je prestavitve policijske ure preprečila splošno proslavo tega dne in kako jo je mladina praznovala.
346. **Jesen 1942.** Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963. Izd. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Strani XXIV + + 647 + 14 strani fotografij in faksimilov. 8°.
Zbirka 209 dokumentov, povečini dopisov, delno pa člankov, ki se nanašajo na čas med 20. novembrom in 14. decembrom 1942. Prva dva dokumenta se nanašata na bivanje E. Kardelja v Podlipoglavu, zadnji trije na bivanje v Dolomitih, vsi drugi pa na čas Kardeljevega bivanja v Ljubljani jeseni 1942.
347. **Jesih, Jože: General Jaka Avšič.** Naši razgovori. Naša Komuna, Ljubljana-Vič, oktober 1963, št. 11, str. 6.
Kratek intervju z J. Avšičem o kočevskem zboru.
348. **Jesihar, Anica: Oče mi je pripovedoval.** Kurirček 1962/63, št. 10, str. 470.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je prišlo do nemškega požiga na Rašici.
349. **Joger Anton-Ludvik: Borba na Golčaju.** Farmis 25. VI. 1963, št. 9.
Utrinek spominov na boj Radomeljske čete z Nemci na Golčaju v oktobru 1941.
350. **Junaška pot tržaške udarne brigade.** O nekaterih njenih akcijah sta poročala tudi radio London in radio Moskva. Maršal Tito odlikoval devet italijanskih brigad. Prim. dnevnik, Trst 9. II 1963, št. 34.
Kratek historiat brigade od nastanka do osvoboditve.

351. **[Jurca Branka]: Julij 1941.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 11—13.
Članek prikazuje demonstracije Ljubljančanov na kolodvoru ob prevozu gorenjskih izseljencev skozi Ljubljano poleti 1941.
352. **J[určec], I[van] - T[omo]: Raztrganec »Johann«.** Gledališki list SLG v Celju 1963, št. 1, str. 12—19.
Pisec prikazuje, kake metode je uporabljala nemška tajna policija pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja.
353. **Jurišević, Fran: Delež zaledja v osvobodilni borbi.** Jadranski koledar 1964, Trst [1963], izd. založništvo tržaškega tiska, str. 200—203.
Pisec prikazuje, kako je primorsko ljudstvo iz želje po svobodi in mržnje do okupatorja sodelovalo v materialnem oskrbovanju partizanov, organiziralo in vodilo gospodarske komisije.
354. **Juvančič, Ivo: V vstaji skovane primorske brigade.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Kronika nekaj pomembnejših dogodkov in vodilnih kadrov od kapitulacije Italije do konca 1943.

K

355. **Kalčič, Uroš: Mati pripoveduje ...** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 136.
Zapis pripovedovanja, kako je zapornicam v tovarni municije primanjkovalo kruha.
356. **Kanoni, Janez: Ob odprtem grobu primarija doktorja Bogomira Magajne.** Slov. Jadran, Koper 5. IV. 1963, št. 15.
Nekrolog, ki prikazuje tudi dobo NOB.
357. **Kanoni, J[anez]: Prim. dr. Bogomir Magajna.** 13. januarja 1904 — 27. marca 1963. Zdravstveni vestnik XXXII/1963, št. 5-6, str. 144—145.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.
358. **K[apelj], M[irko]: Zgodovinska obletnica.** 8. september 1943. Delo, Trst 13. IX. 1963, št. 31.
Splošno o pomenu kapitulacije Italije za razmah odporniškega gibanja.
359. **Kapelj, Mirko: Ob 20-letnici obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem.** Delo, Trst 20. IX. 1963, št. 32.
Pisec prikazuje, v kakih okoliščinah se je obnavljalo slovensko šolstvo na Primorskem po kapitulaciji Italije.
360. **Kardelj, Edvard: Deklaracija — naša »magna charta«.** Spomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 26. XI. 1963, št. 325.
Pisec govori o pomenu deklaracije AVNOJ in oblikah ljudske oblasti.
361. **Kardelj, Edvard: O vsebini sklepov II. zasedanja AVNOJ.** (Iz referata na I. zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju 19. januarja [prav februarja] 1944.) Prešernov koledar 1964, Ljubljana 1963, izd. PD, str. 22—24.
362. **Karnhousler, Ivanka: V partizanih.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 327.
Zapis tetinega pripovedovanja o izvrševanju kurirske dolžnosti.

363. **Kastelic, Drago: Srečanja po dvajsetih letih.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Zapis pripovedovanja Rudija Mejaka, Antona Borštnarja, Franca Iljaša, Tončke Rešeta in Jožeta Gorenca o udeležbi na zasedanju kočevskega zbora.
364. **Kavčič, Mojca: Očka mi je povedal.** Pionirski list 21. XI. 1963, št. 11
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so pionirji pomagali rešiti partizansko četo na Žirovskem vrhu skozi nemški obroč avgusta 1943.
365. **Kavčič, Stane: Delo v SKOJ.** Borec 1963, št. 5, str. 193—200.
Spomini na belogardistično postojanko v Šentjoštu poleti 1942 in na dileme, ki so se pojavile v aktivistih tedanjega vrhniškega okrožja oziroma Dolomit-skega odreda zaradi odnosov do bega, na reorganizacijo mladinske organiza-cije leta 1943, list »Mladino«, kapitulacijo Italije, kongres ZSM v oktobru 1943, delo CK SKOJ in delo za kongres USAOJ v Drvarju ter na nemški desant na Drvar.
366. **Kavčič, Štefka: Bila sem le številka 26.915.** Glas Saturnusa, november 1963, št. 9.
Spomini na koncentracijsko taborišče Ravensbrück.
367. **Kdo je bil polkovnik Vauhnik?** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 1. XII. 1963, št. 326 — 29. XII. 1963, št. 354.
Pod različnimi podnaslovi prikazano življenje in vezi polkovnika V. Vauhnika kot jugoslovanskega vojnega atašeja v Berlinu z nemškimi ljudmi zaradi informacij o nemških vojaških razmerah in napadu na Jugoslavijo.
368. **Kenda, Vladimir: XX. Tržaška udarna brigada si je zaslužila pohvalo.** Prim. dnevnik 2. VI. 1963, št. 130.
Prikaz bojev z Nemci pri Ozrenju pri Gorici.
369. **Kersnič, Vinko: Pomembna zmaga.** Novice, Kočevje 22. III. 1963, št. 13.
Kratek prikaz premikov brigad v okolici Ribnice, nato pa spopada z Italijani v Jelenovem žlebu marca 1943.
370. **Kiauta, Ladislav: Najbolj priljubljena v bataljonu.** TV-15, 7. III. 1963, št. 6.
Pisec prikazuje, kako je partizanka »Ančka« spomladi 1942 na Dolenjskem razorožila italijansko patroljo in jo pripeljala v taborišče.
371. **[Kidrič Boris]: Tako je govoril Boris Kidrič.** Borec 1963, št. 4, str. 148—152.
Odlomek iz Kidričeve brošure »Boj birokratizmu, karierizmu in drugim ne-zdravim pojavom« iz leta 1944.
372. **Kidrič, Boris: O drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu.** (Članek »Padle so ovire« v »Ljudski pravici« z dne 31. decembra 1943.) Prešernov koledar 1964, Ljubljana 1963, str. 24—27.
373. **Kje in kako smo doživeli II. zasedanje AVNOJ.** Ruški delavec, Ruše 1963, november, št. 9/10, str. 3 in 7.
Svoje spomine kot odgovor na naslov so opisali: Stane Poglajen, Milan Ma-kovec, Viktor Stopar, Alojz Andrijašič, Pero Slavnič in Lojzka Mirtič.
374. **[Klančnik Jože]: Aprila je počilo.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Utrinki o začetkih partizanstva na Štajerskem, predvsem pa v Savinjski dolini.
375. **[Klančnik Jože]: Napad na Šoštanj.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Kratek prikaz napada 1. štajerskega bataljona na Šoštanj 7./8. oktobra 1941.

376. **Klanjšek, Jože-Vasja: Od Verda do Mokrca.** Spomini na patizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, zbirka Školjka, str. 18—29.
Spomini na začetke partizanstva 1941/42, napad na Verd februarja 1942 in na življenje v zimskih mesecih 1941/42.
377. **Klavčič, Peter: Prve žrtve na Perovem.** Naše delo, Kamnik VI/1963, št. 4, str. 80.
Pisec govori o žrtvah, ki so padle ob koncu julija 1941, ko se je začel prvi uporniški val v kamniški okolici.
378. **Klinar, Miha: Prvi Zahodnokoroški bataljon.** Zgodovinsko-reportažna kronika ob 20-letnici ustanovitve. TV-15, 18. VII. 1963, št. 15 — 21. I. 1964, št. 4.
Oris ustanovitve bataljona in začetkov njegove aktivnosti predvsem na območju Karavank v letih 1942/43 ter kasneje.
379. **Klopčič, Mile: Čudovita jesen 1943.** Enodejanka po »Zadolžitvi«. Delo 5. X. 1963, št. 273.
Avtor prikazuje, kako je nastala enodejanka »Mati«, ki so jo igrali ob kočevskem zboru.
380. **Klopčič, Mile: Narod si je pisal sodbo sam.** Ob 20-letnici zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Kurirček 1963/64, št. 2, str. 49—52.
Avtor prikazuje, po kakšnih dogodkih je prišlo do zasedanja kočevskega zbora in kako je zbor potekal.
381. **Kmet, Mirko: Še nekaj drobnih spominov iz NOB v Kranju in na Gorenjskem.** Farmaceutski vestnik XIV/1963, št. 7—9, str. 154—158.
Spomini na preskrbovanje sanitetnih potrebščin in zdravil iz Kranja, na življenje v lekarni TA »Sever« in TA »Jug«.
382. **Knop, Ljubo: Napad na Runarsko.** Kurirček 1962/63, št. 10, str. 468—469.
Zapis pripovedovanja borca Šercerjeve brigade o bojih z belogardisti za Runarsko ob koncu decembra 1942.
383. **Kobal, Silva: Spomini na partizanske dni.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 275.
Zapis očetovega pripovedovanja o doživljanju z mulo, ki je prenašala telegrafske stroje.
384. **Kocbek, Edvard: Druga pomlad.** Odlomki iz »LISTINE«, partizanskega dnevnika od 3. maja do 2. decembra 1943.
Naša sodobnost 1961, št. 11, str. 971—983; št. 12, str. 1072—1090.
385. **Kocbek, Edvard: Pričevanje.** Perspektive III./1962-63, št. 25, str. 441—479.
Odlomki iz dnevnika od 19. maja 1943 do 12. oktobra 1943. Odlomki izražajo odmeve tedanjega dogajanja na avtorja in avtorjeva razmišljanja o njih.
386. **Kocbek, Edvard: Zgodovinska noč.** Pionirski list 21. XI. 1963, št. 11.
Prikaz II. zasedanja AVNOJ v Jajcu.
387. **Kocbek, Edvard: Pot v Jajce.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Odlomki z dnevnika o potovanju slovenske delegacije na zasedanje AVNOJ v Jajcu.
389. **[Kocjan Miro]: Josip Benevol.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 21. VI. 1963, št. 8.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.

389. **Kocjančič, Stanko: Uničenje zametkov belogardizma v rajonu Gorje—Bled.** Borec 1963, št. 8—9, str. 346—350.
Pisec prikazuje, kako so partizani od marca do poletja 1944 uničili osnovne elemente v nemški vohunski mreži v zahodni okolici Bleda.
390. **Kocjančič, Tomaž: Kaj mi je pripovedoval očka o NOB.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 368.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je bil ranjen v spopadu z Nemci, ki so zasledovali komoro Gubčeve brigade v Suhi krajini.
391. **Kočevje.** (Iz arhiva zgodovinskega referata ZDSPB.) Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VII, str. 161—162.
S kontrarevolucionarnega vidika napisan članek, ki priznava angažiranost Kočevske za OF v dobi NOB.
392. **Kočevje 1943—1963.** Zasavski tednik, Trbovlje 3. X. 1963, št. 41.
Kratek prikaz poteka kočevskega zbora.
393. **Kočevski zbor 1943—1963.** 572 je bilo odposlancev... Delo 6. X. 1963, št. 274.
Priprave za zbor, volitve odposlancev in vtise z zasedanj so opisali: Martin Žugelj, Slavko Kovačič, Jože Šikonja, Stanka Sagadin, Stane Bizjak, Karolina Krieger, Regina Fir, Lado Setinc in Anton Dvojmoč.
394. **Kolar, Franci: Partizani pripovedujejo.** Prosveta, Chicago 19. VI. 1962, št. 119.
Spomini na boje z nemško divizijo »Hermann Göring« pri Brodu na Kolpi jeseni 1943.
395. **Kolar, Franci: Borbe z divizijo »Hermann Göring«.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, zbirka Školjka, str. 30—53.
Spomini na življenje in delovanje v odseku za zvezo pri glavnem štabu v letu 1943 in nato v 9. brigadi 18. divizije med nemško oktobrsko ofenzivo leta 1943 ob Kolpi.
396. **Kolenc, Alojz: Fotografija z vprašanjem.** TV-15, 19. IX. 1963, št. 19.
Avtor govori o kurirski postaji na Lipi v Zgornji Savinjski dolini maja 1944.
397. **[Konobelj France] - Slovenko: 4. julija vsi na Vodiško planino!** Železar, Jesenice 15. VI. 1963, št. 24.
Kronika dogodkov, ki so se odigrali na Vodiški planini.
398. **[Konobelj France] - Slovenko: Zapustil nas je Pavel — koroški kurir.** Železar, Jesenice 14. XII. 1963, št. 50.
Kratek prikaz partizanskega kurirja Borisa, sina Cimpkove družine na Potokih pri Jesenicah.
399. **Koprivc, Jak: Bil je zbor državotvornosti.** Spomini tovarišice Lidije Šentjunc. Delo 5. X. 1963, št. 273.
Zapis pripovedovanja L. Šentjurčeve o organizaciji zbora v Kočevju.
400. **Koprivc, Jak: »Čutili smo, da se dogaja nekaj velikega...«** Bogdan Osolnik o I. zboru odposlancev v Kočevju. Delo 5. X. 1963, št. 273.
Zapisnik Osolnikovega pripovedovanja o kočevskem zboru.

401. **Koprivc, Jak: Ženske niso poznale malodušja.** Mara Rupena, prva sekretarka SPŽZ o kočevskem zboru in I. kongresu SPŽZ. Delo 17. X. 1963, št. 285.
402. **Korošec, Ivan: Kapetan Milan Kranjc.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. IV—V, str. 73—74.
Z vidika kontrarevolucionarnega pisca orisan lik belogardističnega oficirja.
403. **Korošec, Ivan: Sv. Urh — Alcazar pred vrati bele Ljubljane.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII—IX, str. 210—212.
Kontrarevolucionarni pisec pretvarja usodo sv. Urha pri Ljubljani.
404. **Korošec, Leo: Upor v Kairu.** Odlomki iz dokumentov o propadu bivše jugoslovanske vojske. Večer, Maribor 30. V. 1963, št. 125 — 2. VII. 1963, št. 153.
Reportažni prikaz zloma jugoslovanske države, predvsem letalstva ob nemškem napadu aprila 1941. Prikaz govori o nemškem napadu, junaški obrambi posameznikov, zraven pa o sabotajah in pokvarjenosti drugega dela oficirskih kadrov. Prikaz govori najprej o razmerah v domovini, nato pa o razmerah v emigraciji na bližnjem vzhodu.
405. **[Kos Stane - Ris]: Iz boja v boj.** Naše delo. (Glasilo kolektiva »Intertransglobus«) 1963, št. 11.
Spomini na boje v drugi grupi odredov z Nemci ob Savi spomladi 1942, na pohod prek Dolenjske in Notranjske ter napad na vlak na Verdu.
- 405a. **[Kosi Matko in Stropnik Jože]: Pionirski pozdrav.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Utrinki spominov na pionirsko organizacijo v Kočevju.
406. **Kosmač, Marijan: Preskrbovalna akcija.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 23. VIII. 1963, št. 17.
Spomini obveščevalne zaščitne čete na Cerkljanskem na akcijo za preskrbo z živino.
407. **Kosmina, Ludvik: Črni vrh ni več bel.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 28. VI. 1963, št. 9 — 2. VIII. 1963, št. 14.
Prikaz partizanskih bojev enot 9. korpusa za zavzetje domobranske postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo.
408. **Kostanjevec, Zdenko: Dogodivščine partizanskega šoferja.** Ljubljana 1963, Kurirčkova knjižnica 6. Izd. »Borec«. Strani 85 z risbami. 80.
V reportažni obliki napisani spomini Slovenca na življenje v avtomobilski enoti VI. korpusa od pomladi 1944 do osvoboditve Maribora maja 1945.
409. **Kostnapfel Janko: Kje si bil, tovariš?** Naši razgledi 7. IX. 1963, št. 17, str. 338.
V reportažni obliki napisani spomini na življenje v Dolomitskem odredu.
410. **Košir, J. - Ris: Spomini na težke in slavne dni.** (Napad na postojanko Občine, za njim pa 180 km pohoda.) Štorski Železar, Štore 25. IV. 1963, št. 4.
Spomini na boje Gubčeve brigade v okolici Žužemberka proti koncu leta 1944 in nato na pohod v Pisarovino na Hrvaškem z ranjenci.

411. **Košmrl, Vinko: V objemu smrti.** Novice, Kočevje 9. VIII. 1963, št. 33.
V reportažni obliki napisani spomini na italijansko ofenzivo julija 1942.
412. **Kotnik, Beno: Ob 20. obletnici hotuljskega tabora.** Koroški fužinar, Ravne 29. XI. 1963, št. 11—12.
Avtor prikazuje spomine na partizanski miting v Kotljah v oktobru 1943 in njegov vpliv na ljudi.
413. **Kovač, Dora - Gombač: Na Lipniški planini.** Pionirski list 11. IV. 1963, št. 26.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisani spomini na srečanje s partizani in Nemci avgusta 1941.
414. **Kovačič Marija: Moja prva pot v »Franjo«.** Pionirski list, 18. IX. 1963, št. 2.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« in v reportažni obliki napisani spomini na prenos ožuljencev v bolnico »Franjo« oktobra 1944.
415. **Kozak, Vlado: Spomini prvega urednika Kmečkega glasa.** Kmečki glas 1. I. 1963, št. 1—2 in [odlomek tega članka] 30. V. 1963, št. 23.
Pisec pripoveduje, kako in zakaj je prišlo do izdajanja Kmečkega glasa in kako je začel izhajati.
416. **K[ozinc] Ž[eljko]: Bili so odposlanci.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 34—35.
Zapis pripovedovanja Franca Kordiša, odposlanci iz Loškega potoka, Jožeta Pečjaka iz Dolge vasi pri Kočevju in Pavle Bradačeve iz Kočevja.
417. **[Kozinc] Željko: Nevarna pot na zbor.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 36—37.
Povzetki spominov Vinka Hafnerja, Peternela in Mice Šlandrove o potovanju na zasedanje v Kočevju.
418. **Kozinc, Željko: Pravice Ivančičeve mame — Ko bi mi vsaj eden sin ostal, bilo bi bolje ...** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 62—65.
Utrinki iz življenja Marije Ivančičeve na Gori nad Sodražico. Dotikajo se tudi dobe NOB.
419. **Kragelj, Anton - Gorski: Naporna in dolga pot.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 11. X. 1963, št. 24.
Pisec dopolnjuje članek Marjana Kosmača »Preskrbovalna akcija« v Prim. novicah 23. VIII. 1963.
420. **Kraigher, Lojz: Fragment iz dachauskih ječ.** Slov. vestnik, Celovec 26. IV. 1963, št. 17.
Odlomek spominov iz življenja v koncentracijskem taborišču.
421. **Kraigher, Nada: Pet temnih svetlih let.** Maribor 1963. Izd. Obzorja. Strani 282. 8°.
Zapiski o doživljajih v dobi druge svetovne vojne. V njih izraža avtorica predvsem osebni odnosaj do doživljanja vojne. Delo je nekoliko popravljena knjižna izdaja zapiskov, ki so izhajali v reviji Mlada pota 1961/62, pod naslovi »Moja ilegala«, »Partizansčina« in »Bari« ter delno dopolnjena.
422. **Kralj, Vladimir: Memoarji 1941 do 1945.** Perspektive III/1962-63, št. 26, str. 633—642.
Pisec analizira elemente, ki so se pridružili narodnoosvobodilnemu gibanju in razloge, zakaj so se priključili, ter spoznanja, ki jih je pridobil med življenjem v koncentracijskem taborišču.

423. **K[ramar], J[anez]: Bogomir Magajna — partizanski borec.** Slov. Jadran, Koper 5. IV. 1963, št. 15.
Spomini na srečanje z Magajno v partizanih.
424. **K[ramar], J[anez]: Predolg dan udarne brigade Simona Gregorčiča na Kovačičevi planini.** Primorske novice, Koper-Nova Gorica 15. V. 1963, št. 3 in 22. V. 1963, št. 4.
Članek prikazuje nastanek Gregorčičeve brigade in boje z Italijani v maju 1943.
425. **K[ramar], J[anez]: Gregorčičeva brigada v Beneški Sloveniji.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 14. VI. 1963, št. 7.
Prikaz prodora v Beneško Slovenijo in bojov z Italijani maja 1943.
426. **K[ramar], J[anez]: Tolminski puntarji.** Ustanovitev Gradnikove brigade in prve borbe njenih bataljonov. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 5. VII. 1963, št. 10.
Pisec govori o bojih na Tolminskem in v Beneški Sloveniji spomladi 1943.
427. **K[ramar], J[anez]: Oko za oko, zob za zob.** (Iz povelja nemškega armadnega zbora štev. 9.) Prim. novice, Koper-Nova Gorica 12. VII. 1963, št. 11.
Pisec prikazuje operacije na Primorskem v zadnjih mesecih 1943 in prvih 1944 v luči navedenega nemškega dokumenta.
428. **K[ramar], J[anez]: Usodni pomen lastne borbe.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 19. VII. 1963, št. 12.
Pisec prikazuje glavne značilnosti osvobodilnega gibanja med Slovenci v Istri.
429. **K[ramar], J[anez]: Partizanska zibelka.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 23. VIII. 1963, št. 17. — 6. IX. 1963, št. 19.
Prikaz razvoja narodnoosvobodilnega gibanja na Cerkljanskem v letih 1941 do 1943.
430. **Kramar, Janez: Odgovor pisca članka »Partizanska zibelka«.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 4. IX. 1963, št. 23.
Pisec deloma zavrača trditve kritika Jožeta Primožiča-Miklavža, ki jih je pisal v Primorskih novicah št. 23/63, deloma pa sprejema popravke.
431. **Kranjc, Lojzka - Olga: Utrinki iz življenja borcev na Pohorju leta 1944.** Prosveta, Chicago 8. VIII. 1962, št. 154.
432. **Kranjc, Sonja: Moj oče — partizan.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 87—88.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je iz italijanske vojske prišel v partizane prek El Alameina in južne Italije.
433. **Kranjec, Francka: Slava Klavora.** Maribor 1963. Izd. Obzorja. Zbirka Narodni heroji II. Strani 37 s slikami. 8°.
Oris življenja partijske aktivistke iz Maribora. Oris zajema predvojna leta in vojno leto 1941.
434. **Kraševc, Dušan: Skozi temo svobodi nasproti.** Skozi TAM, Maribor 1963, št. 1, str. 14; št. 2, str. 9; št. 3, str. 7; št. 4, str. 9; št. 5, str. 15; št. 7, str. 14; št. 8, str. 11; št. 9, str. 9; št. 10, str. 15; št. 11, str. 12; št. 12, str. 9.
V reportažni obliki opisani spomini, kako je pisec padel v nemško ujetništvo med nemško ofenzivo jeseni 1943 na Dolenjskem (v bojih na Ilovi gori), živ-

ljenje v ljubljanskih zaporih, odvoz v taborišče Neumarkt in nato še v druga taborišča, življenje v njih in osvoboditev.

435. **Krašovec, Ivan: Havbica na saneh.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 48—49.
Avtor prikazuje, kako je uporabljala Gradnikova brigada havbico pri Godoviču marca 1944.
436. **Kr[rašovec] J[ure]: Koščena Hermina.** Poteze k portretu revolucionarke. Celjski tednik, Celje 19. VII. 1963, št. 29.
Oznaka Hermine Seničarjeve kot partizanke in politične delavke.
437. **K[rašovec]c [Jure]: Kako je nastalo partizansko ime Efenka.** Celjski tednik, Celje 22. XI. 1963, št. 47.
438. **Krašovec, J[ure]: Bežali smo z dežja pod kap.** Zapiski o obisku pri Petanovih v Lahovem grabnu. Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Prikaz delovanja Petanovih za cilje OF in izvolitev prvega NOO za Henino pod Lisco.
439. **[Krašovec Jure]: Leta 1944 — prve demokratične volitve.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Kratek prikaz volitev na Kozjanskem v septembru 1944.
440. **Kr[rašovec] Jure]: Narod si bo pisal sodbo sam.** Celjski tednik, Celje 27. IX. 1963, št. 39.
Kratek oris pomena kočevskega zbora.
441. **[Krašovec Jure]: Sreča v »smoli« Jurkloštra.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Prikaz volitev v NOO poleti 1944.
442. **[Krašovec Jure]: Upravno-politični tečaj v Pilštanju 25. novembra 1944.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
443. **[Krašovec Jure]: Takrat sem bila stara petnajst let.** Celjski tednik, Celje 27. XI. 1963, št. 48.
Prikaz Voje Kocmanove kot aktivistke osvobodilnega gibanja v Lesičnem na Kozjanskem.
444. **Krek, Janko: Bibliografsko kazalo Loških razgledov. I/1954—X/1963.** Loški razgledi X/1963, str. 231—245.
V okviru III. poglavja »Stvarno kazalo prispevkov po strokah« so prispevki o NOB zajeti pod naslovom »Zgodovina narodnoosvobodilne borbe Slovenije« na str. 244—245.
445. **Krese [Ljudmila], Maruša: Anica Potrata Klanjšček.** Delo 6. III. 1963, št. 63.
Kratka biografija, ki vključuje tudi čas mladinske aktivnosti v dobi NOB.
446. **Krese, Ljudmila - Maruša: Izključitev novomeških osmošolcev leta 1941.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963. izd. MK, zbirka Školjka, str. 12—17.
Spomini na začetke revolucionarne akcije med dijaki novomeške gimnazije, proslavo 1. decembra in posledice.

447. **Krivarotov, Saša: Moj odhod v partizane.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 232—233.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je prišel v Vojkovo brigado.
448. **Križman, Franc: Doživljaji mojega očeta.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 174—175.
Zapis očetovih spominov na spopad Istrske brigade z Nemci pri Šmihelu pod Nanosom in na rešitev ameriških padalcev pod Matajurjem novembra 1944.
449. **Križnar, Franc: Spomini ne bledijo.** K 22. juliju dnevu vstaje. Iskra, Kranj 19. VII. 1963, št. 28.
Kratek oris usode partizanske skupine Staneta Žagarja (ml.) v okrogelski jami aprila 1942.
450. **Križnar, Vilko: Babica mi je pripovedovala.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 88—89.
Zapis babičinega pripovedovanja, kako jo je vodila partizanka Tamara čez Kroparsko goro proti Dražgošam in kako se je rešila Nemcev spomladi 1945.
451. **Krmelj Stanko: Godba sredi nemške trdnjave.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
Kratek historiat partizanske godbe glavnega štaba v letu 1944.
452. **-kronist-: Angel Besednjak naš narodni heroj.** Odmev tovarne, Maribor 1963, št. 6, str. 8.
Kratka biografija, ki prikazuje tudi Besednjakovo delovanje v NOB v letu 1941.
453. **Krvina Minka: Vojna in otroci.** TV-15, 9. V. 1963, št. 10.
Utrinki otroških spominov na zbiranje orožja, srečanje s partizani in mržnjo do italijanščine.
454. **Krvina, Minka: Smrt ob Gradaščici.** TV-15, 20. VI. 1963, št. 13.
V reportažni obliki napisani spomini na pretepanje in teroristično ravnanje Italijanov z ljudmi.
455. **Kržišnik, Anton: Kočevski proces.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, zbirka Školjka, str. 66—96.
Ponatis dela sodbe na kočevskem procesu v oktobru 1943 proti zajetim plavogardističnim in belogardističnim pripadnikom. V poglavju »Nekaj besed o procesu« je na kratko prikazan potek kočevskega procesa.
456. **Kržišnik, Anton: Kočevski proces, njegov zgodovinski okvir in pomen.** Pravnik XVIII/1963, št. 9—10, str. 378—395.
Pisec prikazuje pomen kočevskega procesa v okviru splošnega in posebej domačega razvoja, moči NOV ob kapitulaciji Italije (Grčarice, Turjak), razvoja ljudske oblasti, zlasti kočevskega zbora in posebej razvoja partizanskega sd-stva, nato procesa v Kočevju in v čem je njegov pomen.
457. **Kukavica Tonček: Spopad z volkovi.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 176.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako se je kurir Boris spopadel z volkovi v kočevskih gozdovih.
458. **Kukavica, Tonček: V internacijo.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 325.
Zapis materinega pripovedovanja, kako so jo jeseni 1944 odpeljali v internacijo v Nemčijo in kako se je vrnila.

459. **Kukavica, Ludvik: Krvni davek prebivalcev občine Moste-Polje.** Moščančanska skupnost, julij—avgust 1963, št. 8.
460. **Kukavica, Ludvik: Po municijo.** Moščanska skupnost, julij—avgust 1963, št. 8.
Spomini na zbiranje municije za partizane na Pugledu 1942.
461. **Kukavica, Ludvik: Spomini na narodnega heroja Jožeta Moškriča-Cirila ob 20. obletnici njegove smrti.** Moščanska skupnost, julij—avgust 1963, št. 8.
462. **Kumar, Andrej: Železniški revizor.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 19. VII. 1963, št. 12.
Spomini na ilegalno potovanje po železnici iz Ljubljane na Primorsko marca 1942. Avtorjev priimek je v PN pomotoma napisan kot Humar.
463. **[Kumbatovič] Filip Kalan: Tako smo začeli ...** Odlomki. Večer, Maribor 28. IX. 1963, št. 227.
Odlomki o zbiranju gledaliških igralcev na Selih pri Dolenjskih Toplicah po kapitulaciji Italije in igranju Klopčičeve »Matere« na kočevskem zboru.
464. **Kumer, Drago: Ljudje izpod Vrha.** Pionirski list 28. II. 1963, št. 20.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« napisana reportaža prikazuje povezanost Fojtove družine na Mrzlici z NOB in odgon v nemško internacijo.
465. **Kunej, Marjan: Portretiral sem Tita.** Z Božidarjem Jakcem še enkrat v avnojske dni. Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
Intervju z B. Jakcem, ki obuja spomine na potovanje v Jajce, srečanje s Titom in portretiranje Tita.
466. **Kušar, Lidija: Moj očka.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 422.
Zapis očetovega pripovedovanja o selitvi Rašičanov 1941.
467. **Kveder Dušan: Pohorski bataljon je postal simbol junaštva.** Ob 20-letnici junaške smrti Pohorskega bataljona. Večer, Maribor 8. I. 1963, št. 5.
Govor na svečanosti v spomin Pohorskega bataljona. Avtor se v utrinkih dotika tudi življenja v Pohorskem bataljonu.

L

468. **L. K.: Prestreljena pošta.** Zgodba iz življenja partizanskih kurirjev postaj TV. Prim. dnevnik, Trst 5. V. 1963, št. 106.
Prikaz spopada kurirja s TV-11 s črnorokci v Loškem potoku poleti 1944.
469. **L. M.: Po sledih prvega Pohorskega bataljona.** Pripoveduje komisar II. Pohorskega bataljona Franta Komelj. Katedra mariborskih študentov, Maribor 16. I. 1963, št. 9.
Zapis pripovedovanja F. K. o življenju Pohorskega bataljona.
470. **Lampe, Franci: Vojna je bila kruta.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 232.
Avtor pripoveduje, kako je padel stric Martin, borec Tomšičeve brigade, pri jurišanju na nemški bunker marca 1945 v zasavskih hribih.
471. **Lapajne, Lojze: Šest svinčenk v odeji.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 27. IX. 1963, št. 22.

- Spomini borca Prešernove brigade na srečanje z Nemci v bližini Polhovega Gradca in način rešitve.
472. **Laurenti Eugenio: Tržaška brigada.** Komunist 20. IX. 1963, št. 37.
Prikaz ustanovitve brigade in na kratko še njene aktivnosti v Slovenskem Primorju.
473. **Lavrih, Ivan: Kočevski spomini.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII-IX, str. 198—205.
Spomini kontrarevolucionarnega pisca na transport turjaških ujetnikov prek Velikih Lašč v Kočevje, na ravnanje z njimi v Kočevju in na potek kočevskega procesa.
474. **[Leban Anton]: Med minerji.** Naše delo (Glasilo kolektiva »Intertrans-Globus«) 1963, št. 11.
Spomini na vrnitev iz Italije in odhod v partizane med minerje jeseni 1943.
475. **Lebl, A[leksander]: Rab — dvajset let pozneje.** Delo 14. IX. 1963, št. 252.
Utrinki o življenju internirancev na Rabu.
476. **L[enassi], J[ule]: Očka Jože Vetrih.** Prim. Novice, Koper-Nova Gorica 8. V. 1963, št. 2.
Prikaz družine, ki je v NOB izgubila štiri sinove.
477. **L[enassi], J[ule]: Vzгляд neuklonljive volje.** V Novi Gorici so odkrili spomenik Danili. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.
Članek prikazuje lik Anice Suličeve-Danile kot antifašistke in aktivistke narodnoosvobodilnega gibanja.
478. **Leskovec, Karel: Zavetje domobranske postojanke pri Sv. Križu nad Selško dolino.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 1, str. 52—56.
Pisec prikazuje s strokovno vojaškega vidika napad Prešernove brigade na domobransko nemško postojanko pri Sv. Križu nad Selcami sredi marca 1945.
479. **L[eskovec], K[arel]: Mine padajo! Partizanski borci nas učijo.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 2, str. 38.
Pisec prikazuje dogodek iz italijanske hajke na Ključ v Dolomitih decembra 1942, kako važno je bilo manevriranje borca nasproti minam, ki so jih metali Italijani.
480. **Leskovec, Karel: Nemci so nas presenetili.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 2, str. 50—54.
Pisec s strokovno vojaškega vidika ocenjuje ravnanja in premike enot Prešernove brigade in jih povezuje z nemško taktiko ob spopadih na Jelovici poleti 1944.
481. **Leskovec, Karel: Partizanski telefon na nemški liniji.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 2, str. 39.
Pisec pripoveduje o prisluškovanju nemškim telefonskim razgovorom, ki so razkrili nemški načrt napada na partizane na Pasji ravni septembra 1944.
482. **Leskovec, Karel: Silvestrova noč na Jelovici.** Delo 4. VII. 1963, št. 181.
Spomini na spopad z Nemci 31. decembra 1943.
483. **Leskovec, Karel: Komisarjev govor.** TV-15, 22. VIII. 1963, št. 17.
Reportaža o proslavi Prešernove brigade na Cerkljanskem vrhu, s katero je počastila obletnico ustreljenih Slovencev na Bazovici.

484. **[Lešnik Rudij]: Sovražnik brez sovraštva.** Celjski tednik, Celje 30. VIII. 1963, št. 35, str. 2.
Članek prikazuje boj Kozjanskega odreda z nemško žandamerijo v Pilštajnu 15. junija 1944 in nemškim poveljnikom Freibergom.
485. **[Lešnik Rudij] Sotelski: Zadnji streli v Podčetrtku.** Celjski tednik, Celje 4. X. 1963, št. 40.
Pisec prikazuje teror neznane nemške enote nad civilnimi prebivalci na dan kapitulacije Nemčije 9. maja 1945.
486. **[Lešnik Rudij]: Sotla, pripoveduj povest o svojih ljudeh!** 22. november, praznik Bistrice ob Sotli. Celjski tednik, Celje 22. XI. 1963, št. 47.
Članek prikazuje nemško izseljevanje Slovencev leta 1941 in napad Janka Skvarča-Modrasa s kozjanskimi in zagorskimi partizani na Bistrico v decembru 1944.
487. **Levec, Božo: Dokumenti iz naše revolucije.** Vprašanja naših dni 31. X. 1963, št. 19, str. 462.
Poročilo o knjigi »Jesen 1942«.
488. **Levstik, Jože - Vid: Organizirana gospodarska dejavnost partizanskega zaledja.** Kmečki glas 20. VI. 1963, št. 26.
Pisec prikazuje gospodarsko aktivnost partizanov na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem 1942.
489. **Levstik, Jože - [Vid]: Agrarna reforma med narodnoosvobodilno vojno.** Kmečki glas 27. VI. 1963, št. 27 — 11. VII. 1963, št. 29.
V okviru kratkega prikaza razvoja ljudske oblasti se pisec bavi predvsem z odlokom IOOF o razlastitvi tujih veleposestnikov in partizanskim uničevanjem gradov na Dolenjskem.
490. **Levstik Jože - Vid: Priznanje kartuziji Pleterje.** Dolenjski list 31. X. 1963, št. 43, str. 1 in 6.
Oris zaslug kartuzije Pleterje za razvoj NOB.
491. **Likavec, Ivo: Zvonko Hanzelj: »Ušel sem smrti...«** Dolenjski list, Novo mesto 10. I. 1963, št. 1, str. 10.
Zapis spominov Zvonka Hanzlja na spopad patrolje Tomšičeve brigade z belogardisti v Malem logu na Notranjskem oktobra 1942.
492. **Lilija, Bogomil: Kako smo se predstavili Francozom.** Farmis 25. VI. 1963, št. 9.
Spomini na življenje ujetnikov v Franciji leta 1945.
493. **Lindič, Slavko: Z lokomotivo nad okupatorjeve vojake.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 46—47.
Pisec prikazuje, kako je izvedla skupina partizanov na postaji Breg pri Sevnici junija 1944 akcijo, pri kateri so lokomotivo pognali v vlak, v katerem so se v prvem vagonu peljali Nemci.
494. **Lipar, Ivo - Iztok: Šlandrovci.** Dokumentarno gradivo. Ljubljana 1963. Izd. Uredniški odbor za izdajo zbornika v Šlandrovi brigadi... Strani 157 + 30 + [III] s slikami. 8°.
Knjiga obsega predvsem dokumentarno gradivo o VI. SNOUB »Slavka Šlandra«. Jedro gradiva obsega pregled važnejših dogodkov, bojev in premikov brigade. Urejeni so kronološko od 6. avgusta 1943 do 20. maja 1945.

495. **[Lipovšek Marjan]-(ma): Zadnji aprilski dan 1944.** Zasavski tednik, Trbovlje 2. VII. 1963, št. 28.
Zapis spominov Rudija Bantana-Damjana, komandirja TV-26, na kres na Partizanskem vrhu za 1. maj 1944.
496. **Ljubljanski sanatorij »Emona« redok primer svoje vrste.** Junaški podvig in smrt Štefana Babnika. Skupina ljubljanskih zdravnikov se vključi v osvobodilno gibanje. »Čul sem, da je to partizanski sanatorij, pa sem vam pripeljal ranjenca«, je rekel aktivist. Prosveta, Chicago 20. IX. 1963, št. 184.
Po članku dr. Mirka Derganca »Emona — sanatorij za ranjene partizane« v knjigi »Ljubljana v ilegali« II, država v državi, Ljubljana 1961, str. 335—345.
497. **[Logar Ivan]: Govor predsednika SZD dr. Obračunca na slavnostnem zborovanju ob stoletnici.** Zdravstveni vestnik XXXII/1963, št. 11-12, str. 281—282.
Kratek historiat Slov. zdrav. društva, ki zajema tudi dobo NOB.
498. **Logar, Srečko: Partizanska tiskarna Slovenija na Vojskem.** Turistični vestnik 1963, št. 7, str. 194—196.
Utrinki o nastanku in delu partizanske tiskarne.
499. **[Logar], [Srečko]: Odkritje spomenika Jožetu Mihevcu - Rudarju.** Idrijski razgledi, Idrija 31. XII. 1963, št. 4, str. 75.
Zapis iz govora Ivana Puntarja-Gubca o Mihevčevi smrti na Jelovici junija 1944.
500. **Logar, Zdenka: Moja mama pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 172 do 173.
Zapis materinega pripovedovanja, kako so skrivali brata pred Nemci, ko so prišli v vas nad Semičem jeseni 1944.
501. **Lokar, France: Ivan Čampa, Kje se iskri.** Nova pot 1963, št. 5-7, str. 328—330.
V oceni pesniške zbirke prikazuje avtor pesniški lik Ivana Čampa in vključuje na kratko tudi dobo NOB.
502. **[Lovec Zdenka]: Pepca Čehovin - Tatjana.** Slov. Jadran, Koper 8. III. 1963, št. 11.
Po več pripovedovanjih orisan lik aktivistke OF in njene smrti v italijanski hajki pri Kozjanah v Brkinih sredi marca 1943.
503. **Lovrič, Davo: Izdani kurir.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 79.
Članek prikazuje, kako je partizanski kurir na Koroškem padel po izdaji v nemške roke.
504. **Lovrič, Metka: Mladinski tisk med NOB na Primorskem.** Jadranski koledar 1964, Trst [1963], izd. Založništvo tržaškega tiska, str. 193—199.
Avtorica obdeluje primorski mladinski tisk po kapitulaciji Italije. Deli ga na periodični tisk na terenu in v partizanskih enotah. Posebej govori o neperiodičnem mladinskem (in pionirskem) tisku, ki ga deli na brošure in letake ter drugo propagandno gradivo. Pri posameznih enotah se dotakne stališč in dogodkov, ki sta jih list ali brošura oblikovala.
505. **Ložar Rado: Tako sem postal komandant.** Na tuji zemlji — proti skupnemu sovražniku. Celjski tednik, Celje 20. XII. 1963, št. 51.

Avtor pripoveduje o italijanskem taborišču Tavernele pri Pergii in nato o življenju med italijanskimi partizani.

506. **Lukač, Franc - Milan: Fotografija z vprašajem.** TV-15, 4. VII. 1963, št. 14. Pisec daje podatke o kurirski postojanki P-1 v snežniških gozdovih.
507. **Lukek, Majda: Boj na Ilovi gori.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 127. Zapis očetovih spominov na boje Cankarjeve brigade na Ilovi gori 1. novembra 1943.
508. **Lukšič, Jože: V spomin Rapuševi mami.** TV-15, 22. VIII. 1963, št. 17. Prikaz privrženosti Rapuševe družine iz Srednjih Laknic NOB.
509. **Luštek, Miroslav: Napad na preserski most.** Komunist 15. XI. 1963, št. 45 — 6. XII. 1963, št. 48. Pisec prikazuje priprave za partizansko akcijo na preserski most (decembra 1941), akcijo, njene rezultate in reakcijo med italijanskimi okupatorji, zlasti še proces proti »udeležencem« akcije.
510. **[Luštek Miroslav]: 15. in 17. februar 1943.** Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963, Ljubljana 1963, str. 47—50. Prikaz ženskih demonstracij pred poveljstvom XI. korpusa za izboljšanje življenj pripornikov v Ljubljani.
511. **[Luštek Miroslav]: Partizanski položajni znaki in oficirski čini.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 170—171.

M

512. **M. K.: Zgodovinska obletnica.** 8. september 1943. Delo, Trst 13. IX. 1963, št. 31. Kratek obris pomena kapitulacije Italije in začetka nemške okupacije na Primorskem.
513. **Macarol, Majda: Sodar mu je rešil življenje.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 79—80. Članek prikazuje, kako je Nace Zlobec v Kazljah rešil partizana pred Nemci jeseni 1944.
514. **Maček, Ivan: Kočevski zbor za nas ni samo zgodovina, temveč nam pomeni tudi del sedanosti in prihodnosti.** Delo 6. X. 1963, št. 274. Avtor v prvem delu ponazaruje, iz kakšnih temeljev je zrasel kočevski zbor.
515. **Magajna, Bogomir: Partizanska sonata.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19. Spomini na spopad z Nemci nad notranjsko Reko in vrnitev v Vatovlje.
516. **Majcen, Alenka: Mamica mi je pripovedovala.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 322. Zapis pripovedovanja, kako se je mati vrnila iz internacije.
517. **Majcen, Alenka: Moj očka v borbi.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 325. Zapis očetovega pripovedovanja, kako je bil ranjen in kako se je rešil belogardistov.

518. **Majcen, Olga: Knjige smo skrili.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 222.
Avtorica opisuje, kako so pred Nemci v aprilu 1941 skrili slovenske knjige na podstrešju cerkve na gori Oljki.
519. **Majcen, Tončka: Bila sem poslanec našega prvega parlamenta.** Delavska enotnost 20. VII. 1963, št. 28.
Spomini na oblikovanje in razvoj ljudske oblasti na Dolenjskem v letih 1942 in 1943.
520. **Majcen, Tončka: Bilo je čudovito ...** Tončka Majcen, odposlanka Zagrada pri Škocjanu in novomeškega okrožja. Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Spomini na zasedanje kočevskega zbora.
521. **Majgaj, Franc: Prispevek k vojaški intendanci.** TV-15, 8. VIII. 1963, št. 16.
Pisec govori o »orožarni« v Velikem Stradonu (poleg Malega grabna v Ljubljani) in njenem lastniku Leopoldu Goršiču.
522. **Makovec, Juš: Slavko Ivajnsič - Robin Hood med prleškimi partizani — pripoveduje med drugim tudi o II. zasedanju AVNOJ.** Pom. vestnik. M. Sobota 28. XI. 1963, št. 47.
Zapis Ivanjšičevega pripovedovanja o osvobodilnem gibanju v Prlekiji in odmevu avnojskih sklepov med ljudmi.
523. **Makuc, Goran: Moj očka mi je pravil o kurirskih poteh po Trnovskem gozdu.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 274.
Zapis očetovega pripovedovanja o kurirski službi v karavli pri Predmeji na Primorskem pozimi 1944.
524. **Makuc, K[arel]: V tistih vročih dneh.** Glas, Kranj 20. VII. 1963, št. 84.
Utrinki o začetkih partizanstva na Gorenjskem.
525. **M[jakuc], K[arel]: Dva človeka — ena pot.** Glas, Kranj 27. VII. 1963, št. 86.
Oris Franca Vodopivca in Borisa Ručigaja, dveh revolucionarjev v kranjskem okraju.
526. **M[jakuc], K[arel]: Turnir življenja in smrti.** Ob otvoritvi športnega stadiona v Kranju. Glas, Kranj 27. VII. 1963, št. 86.
Pisec prikazuje, koliko znanih predvojnih kranjskih športnikov je sodelovalo v NOB.
527. **M[jakuc], K[arel]: »Komaj se še spominjam«.** Utrinki o pomembnem dogodku. Glas, Kranj 27. XI. 1963, št. 138.
Zapis spominov na vtise, ki jih je napravilo nanje zasedanje AVNOJ. Spomine so pripovedovali: Vinko Mlakar, Štefka Ažmanova, Anton Može, Zora Konič, Mici Kramar in Milan Žakelj.
528. **Malešič, Nada: Trpljenje v taborišču.** Kurirček 1962/63, št. 1, str. 36.
Zapis tetinega pripovedovanja, kako so jo fašisti preteпали in nato odpeljali na Rab, ker ni hotela ničesar izdati.
529. **Maležič, Matija: Prek Dolomitov v Cerknju.** (Zapiski s pohoda Dolomitskega odreda.) Naša komuna, Ljubljana-Vič 1963, oktober, št. 11, str. 9.
Utrinki iz zgodovine Dolomitskega odreda.
530. **Marin Barbič:** Ljubljanski dnevnik 12. III. 1963, št. 69.
Članek prikazuje delo Marina Barbiča in njegove družine za NOB.

531. **Marin, D[arko]: Razgovor s preživeli borci.** Večer, Maribor 5. I. 1963, št. 3.

V razgovoru so sodelovali nekdanji borci Pohorskega bataljona: Janko Vincenc-Harkov, Linka Ksela-Jasna, Stane Červič-Samo, Franc Zalaznik-Leon in Tone Ulrih-Kristl. V razgovorih pripovedujejo, kako so odšli iz bataljona, preden je prišlo do tragedije in kako so tragedijo sprejemali.

532. **[Marin Darko]-dm: Svečanost na Osankarici.** Ob 20-letnici junaške smrti Pohorskega bataljona. Večer, Maribor 9. I. 1963, št. 6.

Poročilo o proslavi. Vanj je vključen govor Franca Poglajena, ki vključuje spomine na zadnje boje Pohorskega bataljona.

533. **[Marin Darko]: Tako je bilo prvi dan.** Večer, Maribor 2. X. 1963, št. 230. Kratak prikaz poteka kočevskega zbora.

534. **[Marin Darko] - dm: »Prvič kot resnični predstavniki ljudstva«.** Večer, Maribor 3. X. 1963, št. 231.

Zapis spominov Karoline Kriegerjeve na potek kočevskega zbora v obliki intervjuja.

535. **[Marin Darko] - dm: Srečanje s partizanskimi umetniki.** Iz živega partizanskega leksikona. Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].

Intervju s 6 partizanskimi umetniki. V intervjuju so sodelovali: Lojze Potokar, France Presetnik, Ciril Cvetko, Tone Seliškar, Bogdana Stritarjeva in Vanda Zihlerova. Intervjuvani so povedali, kako in kdaj so prišli v partizane, koliko so sodelovali v borbenih enotah in nato kako so služili umetnosti, predvsem gledališki v SNG, v propagandnih skupinah, vojski in pri glasbenih točkah.

536. **Marinko, Miha: »Prvi ljudski parlament slovenskega naroda«.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 13.

Odlomek iz referata na II. kongresu KPS novembra 1948.

537. **Marinko, Miha: Govor tovariša Mihe Marinka.** Delo 7. X. 1963, št. 275.

Oznaka pomena zasedanja kočevskega zbora.

538. **Marolt, Albin: Vojna je pokazala prave roge.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15. Spomini na otroško doživetje bombardiranja sodraške okolice.

539. **Martinc, Darinka: Mama mi je pripovedovala.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 133.

Zapis materinega pripovedovanja o usodi treh partizanov, ki so se srečali z domobranci pod Smrekarjevo hišo in usodi Smrekarjeve družine.

540. **[Ma]t[elič], S[i]l[vo]: Kočevski zbor mi bo ostal v neizbrisnem spominu.** Razgovor z Antonom Bukovcem iz Celja, udeležencem kočevskega zbora. Večer, Maribor 28. IX. 1963, št. 227.

Pisec se spominja poteka kočevskega zbora in delovanje NOO na Kočevskem zlasti v letu 1942.

541. **M[atelič], S[i]lvo: Uveljavitev revolucionarne zakonitosti.** 20. obletnica zbora slovenskih pravnikov — Proces v Kočevju pred dvajsetimi leti prva javna sodna obravnava v okupirani Evropi. Večer, Maribor 9. X. 1963, št. 236 in 10. X. 1963, št. 237.

Po intervjuju z dr. Antonom Kržišnikom prikazan pomen kongresa slovenskih pravnikov na Suhorju 1943 in značilnosti procesa proti zajetim belogardistom.

542. **[Maučec Franc]: Spominska svečanost v Beltincih.** Ob odkritju spomin-ske plošče aktivistu M. Brumenu. Pom. vestnik, M. Sobota 11. VII. 1963, št. 27.
Kratka biografija organizatorja partizanov v Ižakovcih.
543. **Mauser, Karel: Nekoč je bilo.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII-IX, str. 179—182.
S kontrarevolucionarnega stališča napisani utrinki spominov na boje s par-tizani na Turjaku septembra 1943.
544. **Mavrič-Fir, Slavka: Ob 20. obletnici Kočevskega zboru.** Gledališki list SLG v Celju 1963/64, št. 1, str. 8—9.
Prikaz mladinskega kongresa v Kočevski reki v dneh 10.—12. X. 1943 in nje-govih nalog.
545. **Mavrič, Urša: Na Gradu je vihrala zastava.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 367.
Zapis tetinega pripovedovanja o izobešanju slovenske zastave na Ljubljan-skem gradu.
546. **Ma[zi] D[ane]: Unčani med partizani.** Glas Notranjske, Cerknica decem-ber 1963, št. 11.
Članek prikazuje, kako so Unčani odhajali v partizane spomladi 1943, zlasti po kapitulaciji Italije.
547. **Medvešček, Marjan: Škodovali smo sovražniku.** TV-15, 20. VI. 1963, št. 13.
Spomini na sabotaze v prevažanju goveje živine (in prašičev) med Karlovcem in Črnomljem poleti 1943, dokler ni poginila.
548. **Medvešček, Matija: Ob 20-letnici zasedanja II. AVNOJ v Jajcu.** Nova pot XV/1963, št. 11-12, str. 676—680.
Po odlomkih različnih del prikazan splošni pomen drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu.
549. **Megušar, Milan-Borut: Bil sem zapisnikar.** Ob dvajsetletnici zboru od-poslancev v Kočevju. Ljubljanski dnevnik 28. IX. 1963, št. 265 in Kurir-ček 1963/64, št. 2, str. 77—80.
Spomini na stenografiranje kočevskega zboru in njegov potek.
550. **Megušar, Milan-Borut: Srečno naključje.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 43.
Spomini na stenografiranje na kočevskem zboru, kako so med nemško ofen-zivo te zapiske zakamuflirali in kako so jih zopet našli po vojni.
551. **[Mehle Janko]: Nova spominska plošča v Gradacu.** Strokovni list 1963, št. 9, str. 576—580.
Avtor v govoru ob odkritju plošče na prvi šoli varnostnih organov med NOB naniza utrinke iz razvoja varnostno obveščevalne službe med NOB.
552. **Mejak, Mitja: Ivan Minatti.** [v brošuri] Ivan Minatti: Veter poje, Ljub-ljana 1963, Kajuhova knjižnica 1, izd. »Borec«, str. I—IV.
Oznaka Minattijeve partizanske lirike.
553. **Mejak, Mitja: Beseda o Kajuhu.** [v brošuri] Karel Destovnik-Kajuh: Pe-smi, Ljubljana 1963, Kajuhova knjižnica 2, izd. »Borec«, str. I—IV.
Oznaka partizanskega lirika in njegove pesmi.

554. **Mekinda, Jože-[Franci]: Komandant Stane išče Pohorski bataljon.** TV-15, 7. III. 1963, št. 6 — 4. VII. 1963, št. 14.
V reportažni obliki napisani spomini na Pohorski bataljon in Stanetova potovanja po Štajerskem v letih 1942 in 1943.
555. **Melanšek, Justina: Mati pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 173.
Zapis pripovedovanja, kako je kmet na Razboru izdal partizana Nemcem januarja 1944.
556. **Merkač, Maks-Hudopisk: Partizan po potih spominov.** Koroški fužinar, Ravne 12. III. 1963, št. 4-5, str. 22-23.
Prikaz partizanske povezanosti z naravo.
557. **Mesesnel, Jjanez: Zvoki, ki so preglasili nemške rafale ...** Obletnica godbe glavnega štaba NOV. TT 7. V. 1963, št. 18, str. 7.
Zapis pripovedovanja Stanka Krmelja o ustanovitvi in delu godbe glavnega štaba NOV in POS.
558. **Mevlja, Dušan: O partizanskem dramatiku in njegovi igri.** TV-15, 20. XI. 1963, št. 23.
Pisec govori o igranju Borovih »Raztrgancev« v partizanih, Bor sam pa jih je videl šele po vojni.
559. **Mevlja, Dušan: Za vozom partizanske Talije.** Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
Spomini na odhod v partizane po kapitulaciji Italije, na delo v partizanskih enotah in nato na sodelovanje v partizanskem gledališču (SNG) do osvoboditve.
560. **Mevlja, Dušan: Pohod.** Partizanske pesmi. Maribor 1963. Izd. Zveza združenj borcev NOV okraja Maribor v počastitev dvajsete obletnice kočevskega zbora in drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu. Strani 35. M 8°.
Pod naslovom »Avtorjeva beseda« na str. 33 govori pisec, kako je v partizanih začel pesnikovati in da je Tone Seliškar bil njegov mentor.
561. **Mihajlovič, Pavel-Mihajlov: Nepozabni pozdrav.** Borec 1963, št. 10, str. 403—406.
Odlomek iz knjige sovjetskega letalca (»Desettisoč ur v zraku«), v katerem opisuje svoje polete na partizansko letališče Otok pri Metliki in na srečanja s slovenskimi partizani.
562. **Mihaljevič, Jovo: Dela o drugem zasedanju AVNOJ.** Komunist 1. XI. 1963, št. 43.
Pregled del, ki obravnavajo zasedanje AVNOJ v Jajcu.
563. **Mikuž, Metod: Kako je nastal uvodnik.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
Utrinki spominov na začetek izhajanja Kmečkega glasa v začetku junija 1943.
564. **Mikuž, Metod: Pred 20 leti.** Vojaški in politični položaj v Evropi in Jugoslaviji. Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 18—29.
565. **Mikuž, Metod: S sklepi AVNOJ med ljudstvo.** Spomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 23. XI. 1963, št. 322.
Spomini na povratek z zasedanja v Jajcu v Slovenijo.

566. **Mikuž, Metod: Kratek pregled narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.** (Od jeseni 1943 do februarja 1944.) [V knjigi] Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945, II, 3. knjiga: September 1943—februar 1944, Ljubljana 1963, izd. MLRS in IZDG, stran 1—9.

Kratek pregled razvoja NOB v Sloveniji v omenjenem okviru. Pisec prikazuje najprej vojaški položaj v prvih tednih po kapitulaciji Italije, mobilizacijo novincev, gospodarsko dejavnost na osvobojenem ozemlju, volitve in zbor odposlancev v Kočevju, organizacijo mladine, žensk, tiskarstva. Posebej govori o rezultatih kapitulacije Italije na Primorskem, nemški ofenzivi v septembru in oktobra 1943 na Primorskem in na Dolenjskem, partizanski protiofenzivi na Dolenjskem (Novo mesto, Velike Lašče, Kočevje, Grahovo), Primorskem in Gorenjskem ter Štajerskem, o pohodu XIV. na Štajersko, skrbi za oficirski kader in zdravljenju ranjencev, o zasedanju v Jajcu, zasedanju SNOS v Črnomlju in njegovih ukrepih.

567. **Milič, Anton-Marko: 22.000 km od Kragujevca do Kragujevca.** Ljubljana 1963, izd. Borec. Strani 283 s slikami in skicami med besedilom + 2 skici v prilogi. 8°.

Jedro piščevisih spominov so doživetja med partizani v Srbiji, Bosni in Črni gori v letih 1941 in 1942. Pisec je preživel prvo, drugo in tretjo okupatorsko ofenzivo, zlasti še slavni igmanski marš prve proletarske. Skozi vse spomine živo spremlja delovanje slovenske čete (Cankarjeve) oziroma dejavnost slovenskih partizanov na omenjenem ozemlju. Svoje spomine zaključuje s prihodom v Slovenijo jeseni 1942.

568. **Mirko Kosmina.** Prim. dnevnik, Trst 11. XII. 1963, št. 293.

Kratka biografija, ki se dotika tudi dobe NOB.

569. **Mirtič, Franček: Prodrli smo od Mure do Porabja.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, zbirka Školjka, str. 115—137.

Spomini na pot iz Starih žag v Prekmurje v novembru 1944 in nato na partizanstvo v Prekmurju, prekmursko četo in osvoboditev.

570. **[Mlekuž Vekoslav]: Njegovo poslanstvo je partizanska pesem.** TV-15, 7. II. 1963, št. 4.

Članek govori na kratko o ustanovitvi in prvih nastopih v letih 1944 in 1945.

571. **Mlekuž, Vekoslav: Občudujem vas.** Ob obletnici Dachaua. TV-15, 20. IV. 1963, št. 9.

Spomini na trenutke prihoda ameriške vojske v Dachau ob koncu aprila 1945.

572. **M[lekuž], V[ekoslav]: Ob obletnici prvih transportov pregnancev iz Slovenije.** TV-15, 20. VI. 1963, št. 13.

Utrinki o izseljevanju Slovencev z domače zemlje med vojno, zlasti leta 1941.

573. **[Mlekuž Vekoslav]: Miro Remškar-Boštjan.** TV-15, 5. IX. 1963, št. 18.

Kratka biografija, ki zajema tudi čas NOB.

574. **Msgr. Matija Škerbec.** Naš tednik — Kronika, Celovec 31. X. 1963, št. 44.

Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

575. **Morača, Pero: Komunistična partija Jugoslavije v obdobju osvobodilne vojne in revolucije.** (April 1941—maj 1945.) [V knjigi] Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, pripravila Inštitut za proučevanje delav-

skega gibanja v Beogradu in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, [slovenska izdaja] Ljubljana 1963, str. 239—340.

Pisec prikazuje vlogo komunistične partije v organiziranju NOB jugoslovanskih narodov, oblikovanju nove ljudske oblasti in prizadevanj za uveljavljanje nove Jugoslavije v svetu. V splošni jugoslovanski okvir so vključeni tudi pomembnejši momenti iz razvoja na območju današnjih republik, tako tudi Slovenije.

576. **Moravec, Dušan: Nekaj iz tistih dni, ko je Rutar prvič ustavil mlinsko kolo.** Mestno gledališče ljubljansko, štirinajsti letnik, sezona 1963-1964, št. 3, str. 28—32.
Spomini na pot v partizane, na skušnje »Raztrgancev« v Črnomlju in nato na igranje pred vojaškimi enotami.
577. **Mrak, Aldo: Moj ata v NOB.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 128.
Zapis očetovega pripovedovanja o bojih III. prekomorske z Nemci na Širokem bregu pri Mostarju februarja 1945.
578. **Mrak, Milka: Kateri partizanski dogodek se mi je najbolj vtisnil v spomin?** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 128.
Zapis pripovedovanja Franca Salbergerja-Marka iz Mojstrane, kako so ga gestapovci dobili in zaprli.
579. **Mrovlje, Janko-Marko: Spomini na Poljansko in Žirovsko četo Gorenjskega odreda.** Loški razgledi, X/1963, str. 29—44.
Spomini na odhod v partizane ob koncu 1942, na bivač v bregu na Žirovskem vrhu in na sam Žirovski vrh ter oblike spopadov z Nemci v prvi polovici 1943.

N

580. **Nadižavec, Zdravko: Moj oče je bil komandir.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 42.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako ga je kmetica izdala gestapovcem in kako je preživel zapore v Škofji Loki in Begunjah.
581. **Nagrašek, Jože: Oče mi je nekega večera pripovedoval tole zgodbo.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 324.
Zapis pripovedovanja, kako so se predali Nemci v zvoniku v Mozirju.
582. **N[amorš], M[arija]: Odrta nova bolnišnica v Šiški.** Delo 17. II. 1963, št. 46.
V članek je vključena kratka biografija partizanskega zdravnika dr. Petra Deržaja.
583. **Nedog, Alenka: Premalo jih poznamo, zato se jih premalo spominjamo.** Mladina 2. XII. 1963, št. 43.
Življenjepis mladinskih aktivistov Vinka Kristana, Ljuba Mariona, Stanka Zagarja, Mirka Bogarja, Vere Slandrove-Lojzke, Dušana Finžgarja-Fidžija, Ferda Korena, Albina Videniča in Bojana Iliha.
584. **Nemška nasilja.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 171.
Kratko o uporah na Dovjem in v Mojstrani 1941 ter o nemških represalijah nad domačini.

585. **Nešović, Slobodan: Spletke kraljeve klike proti novi Jugoslaviji.** Tovariš 12. I. 1963, št. 1, str. 28—33; št. 2, str. 20—25; št. 3, str. 20—25; št. 4 in št. 5, str. 20—25.
Pisec prikazuje pod različnimi podnaslovi zakulisne in diplomatske boje za vplive v novi Jugoslaviji od 1944.
586. **[Nešović Slobodan]: Svetovno javno mnenje in naša NOV.** Večer, Maribor 20. XI. 1963, št. 271 — 27. XI. 1963, št. 277.
Prikaz uveljavljanja nove Jugoslavije v svetu po drugem zasedanju AVNOJ.
587. **Nešović, Slobodan: Tistega novembrskega dne.** Tovariš 29. XI. 1963, št. 47, str. 10—15.
Nekaj splošnih črt o poteku II. zasedanja AVNOJ v Jajcu.
588. **Nevreden, Danica: Mamin doživljaj iz NOB.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 86—87.
Zapis materinega pripovedovanja, kako so se v Senadolah ob prihodu Nemcev trije partizani skrili v dimnik.
589. **Novak, Andrej: Kosilo na Travi.** Delo 7. XII. 1963, št. 334, str. 3.
Zapis pripovedovanja Nade Vrečkove, učiteljice na Travi nad Čabranko, o usodi šole med vojno in delu žena za NOB.
590. **Novak, Cveto: Prve akcije Rašiške čete.** Zbor občanov 14. VI. 1963, št. 5.
Odlomek iz življenja in delovanja Rašiške čete.
591. **Novak, Drago: Prelogova domačija na Grlavi je zgorela.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 257—258.
Prikaz spopada partizanskih kurirjev z vlasovci januarja 1945 v Prlekiji.
592. **Novak, Drago: Porušili so spomenik slovenskemu jezikoslovcu.** Pom. vestnik, M. Sobota 17. X. 1963, št. 41.
Pisec prikazuje, kako so Nemci porušili Miklošičev spomenik v Ljutomeru in kako je Miklošičevo glavo zakopal Rudi Stegmüller in jo tako ohranil do osvoboditve.
593. **[Novak Drago]: Osvobodilna fronta se utrjuje.** V dneh ko je bilo II. zasedanje AVNOJ. Pom. vestnik, M. Sobota 28. XI. 1963, št. 47.
Odlomek o razvoju in delu terenskih odborov OF na območju Prlekije.
594. **Novak, Milena: Junak Prlekije Janko Ribič.** Pionirski list 6. VI. 1963, št. 34.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikaz mladinskega borca iz Cezanjevec in njegove smrti.
595. **[Novak Vojko]: Partizanska šola.** Tabor X/1963, št. 2, str. 22—23.
Pisec prikazuje partizansko življenje kot obliko šole, v kateri se je partizan moral nenehno učiti.
596. **N[ovak], V[ojko]: Partizanski pohodi.** Tabor 1963, št. 4, str. 52.
Pisec prikazuje, kako so partizani pripravili in izpeljali pohode v partizanih.
597. **Novak, Zdravko: Propaganda za Osvobodilno fronto Jugoslavije med drugo svetovno vojno v Združenih državah Amerike.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. IV-V, str. 77—84.

S kontrarevolucionarnega vidika napisan pregled organiziranja ameriških Slovencev za zbiranje materialne pomoči, propagande za osvoboditev okupirane domovine, kdo je od začetka sodeloval, kako je prišlo do ločitve duhov, delo združenega odbora SANS ter pomen in vloga Louisa Adamiča v organizacijah.

O

598. **Oblak, Milan: Na jesen pred dvajsetimi leti.** Mladina 21. IX. 1963, št. 37. Spomini sekretarja SKOJ XV. divizije na kongres ZSM v Kočevski Reki oktobra 1943.
599. **Obrovnik, Zorica: Življenje v času druge svetovne vojne.** Kurirček 1963-64, št. 5, str. 233—234.
600. **Odkritje spominske plošče na kartuziji Pleterje.** Nova pot XV/1963, št. 11-do 12, str. 669—675.
Članek prikazuje proslavo odkritja plošče v pleterskem samostanu 24. oktobra 1963. V članek so vključeni govori Jožeta Levstika-Vida, priorja dr. Edgarja Leopolda, predsednika CMD Antona Ravšla, Vilka Vebra, zastopnika katoliških duhovnikov iz Zagreba, in pozdrav Franceta Vroliha.
601. **Odposlanci belokranjskega okrožja.** Dol. list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Seznam udeležencev.
- 601a. **Odposlanci novomeškega okrožja, ki so se udeležili od 1. do 3. oktobra 1943.** Dol. list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Seznam udeležencev.
602. **Ognjeni krst tržaške brigade.** Napad na Dornberg, Prvačino in most čez Vipavo. Primorski dnevnik, Trst 19. V. 1963, št. 118.
603. **Ogrin, Anton: Denarni zavod Slovenije pri predsedstvu SNOS.** [V brošuri] 31. oktober, svetovni dan varčevanja, Ljubljana 1963, izd. Bančni vestnik, str. [11—12].
Pisec na kratko prikazuje, kake posle je opravljal Denarni zavod Slovenije od ustanovitve do osvoboditve.
604. **Ortan, Ivan: Tragični dnevi pred prihodom nemškega okupatorja in ob zasedbi pošte Maribor 1 v letu 1941.** PTT zbornik XVII/1963, št. 12, str. 377—379.
Pisec prikazuje peto kolono na pošti I v Mariboru in nemški prevzem te pošte v aprilu 1941.
605. **Osolnik, Bogdan: Nepozabni lik borca in ustvarjalca.** Komunist 12. IV. 1963, št. 14.
Pisec označuje delo Borisa Kidriča.
606. **Osolnik, Bogdan: Kočevski zbor.** Zgodovinski datum slovenskega naroda. Pred 20 letnico nove Jugoslavije. Komunist, 4. X. 1963, št. 39.
Kratek prikaz zasedanja.
607. **Osolnik, Bogdan: Kočevski zbor.** Ob današnji proslavi dvajsete obletnice. Prim. dnevnik, Trst 6. X. 1963, št. 237.
Pisec prikazuje potek zbora.

608. **Ostrovška, Milica: Dobro se je odrezala.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 10—12. Avtorica prikazuje zadržanje otrok v družini Nikola Grgurevića v Mariboru do gestapovcev, ko so januarja 1942 ustrelili Milana Zidanška.
609. **Ostrovška, Milica: Jože Hermanko.** Maribor 1963. Izd. »Obzorja«. Zbirka Narodni heroji 1. Strani 39 s slikami. 8°.
Oris življenja partijskega aktivista in funkcionarja v Mariboru. Oris zajema predvojni čas do njegove smrti.
610. **Ostrovška, Milica: Kljub vsemu odpor.** Maribor 1963. Izd. Obzorja. Strani 337 s slikami. 8°.
Na temelju različnih, vendar prvenstveno individualnih spominov orisan razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Mariboru, zbiranje ljudi, hrane, denarja, orožja, zlasti pa gestapovsko nasilje nad pristaši narodnoosvobodilnega gibanja od začetka okupacije do septembra 1943. Knjiga je predelano in dopolnjeno delo, ki je v letu 1958 izhajalo v mariborskem Večeru.
611. **Ožanič, Marija: Srečanje s črno roko.** Novice, Kočevje 22. III. 1963, št. 13. Spomini na srečanje s črnorokci v Dolnji Brigi marca 1944.
612. **Ožbolt, T[one]: Solze na sinovem grobu.** Novice, Kočevje 18. X. 1963, št. 43.
Pisec prikazuje Laknerjevo družino iz okolice Kočevske Reke in njeno sodelovanje v NOB.

P

613. **Pacek, Francka-Vasilija: Bolnišnica nad Drago.** Spomini na partizanska leta, Ljubljana 1963, izd. MK, Zbirka Školjka, str. 55—65.
Spomini na doživetja v partizanski bolnišnici nad Drago v letih 1944/45.
614. **Pagon, Andrej-Ogarev: Prvih sedem.** Z Mokrca prišli smo k vam. Prim. dnevnik, Trst 21. IV. 1963, št. 95.
Kratke biografije 7 partizanov Dolganove skupine, ki so septembra prišli z Mokrca na Primorsko.
615. **Pagon Andrej-Ogarev: Sijajna akcija Beneškega bataljona februarja 1945 v Sovodenjski dolini.** Kako je devet partizanov s komisarjem Oskarjem na čelu uničilo kolono 80 kozakov, ki so se namenili na ropanje v beneške vasi. Prim. dnevnik, Trst, 16. VI. 1963, št. 142.
616. **Pagon, Andrej-Ogarev: Jeklene pošasti premagane.** Utrinek iz borb v Baški grapi julija 1944. Prim. novice, Koper 28. VI. 1963, št. 9.
617. **[Pagon Andrej]-Ogarev: Pozdrav iz zraka.** Prim. novice, Koper 12. VII. 1963, št. 11.
Pisec prikazuje, kako je Janko Perat, član 1. lovske eskadrile NOVJ, poslal v februarju 1945 pozdrav materi in sporočilo, kje je.
618. **Pagon Andrej-Ogarev: Srečanje v Cerknem.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica, 2. VIII. 1963, št. 14.
Utrinki iz dobe NOB.
619. **[Pagon Andrej]-Ogarev: Upor na Cerkljanskem.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 9. VIII. 1963, št. 15.

Odlomki o narodnoosvobodilnem gibanju na Cerkljanskem v letih 1941 in 1942.

620. **[Pagon Andrej]-Ogarev: Ognjeni krst v Vojkovi brigadi.** (Iz spominov na ustanovitev brigade »Janka Premrla-Vojka« v Cerknem.) Prim. novice, Koper-Nova Gorica 16. VIII. 1963, št. 16.
621. **P[agon], A[ndrej-Ogarev]: Borba pod Cimprovko.** Ob srečanju primorskih in gorenjskih partizanov 8. septembra v Cerknem. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 30. VIII. 1963, št. 18.
Po pripovedovanju Jožeta Primožiča-Miklavža, Milana Lahajnarja-Milčeta in Luka Mlakarja-Skalarja napisan prikaz bojev 3. bataljona Prešernove brigade z Italijani 21. julija 1943 na Cerkljanskem.
622. **[Pagon Andrej]-Ogarev: Srečanje ob dvajsetletnici.** Prižgali so iskro upora na Cerkljanskem. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Pisec prikazuje začetnike osvobodilnega gibanja na Cerkljanskem: Jaka Šturmcvetko, Jaka Platiša-Franc, Ivan Golob-Ernest, Jože Primožič-Miklavž, Lida Stravs, Fani Lazar-Nataša, Rozka Mlakar, Marija Svetih-Sašenka, Marija Bizjak, Alojzija Kenda, Marija Bašelj, Julka Kranjc, Andrej Prezelj, Mlakar Luka-Skalar, Janez Peternelj, Gorenji Podnivčan, Leopold Černilogar-Iztok in Franciška Mavri-Hramarica.
623. **[Pagon] B., M[ira]: S trebuških rebri.** Za partizansko srečanje v Gorenji Trebuši v nedeljo 25. avgusta. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 16. VIII. 1963, št. 16.
Spomini na pedagoški tečaj v G. Trebuši in glasbeno ustvarjanje Maksa Pirnika poleti 1944.
624. **P[agon], M[aks]: Jean Chevalier.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Intervju z Jeanom Baptistom Chevalierom, ki je pobegnil iz taborišča pod Ljubeljem in se nato boril v slovenskih partizanih.
625. **Palčič, Joško: Partizan pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 78.
Članek prikazuje, kako so partizani na Krasu prihajali v vas.
626. **Paravinija, Tončka: Vrnitev v domovino.** Kurirček 1962/63, št. 1, str. 36.
Zapis materinih spominov na bivanje v izgnanstvu v Metz u in vrnitev v domovino.
627. **Partizanski dnevnik.** Posebna izdaja ob proslavi dvajsetletnice primorske vstaje in ustanovitev XXXI. divizije, 4. IX. 1963, št. 1.
Zbirka in ponatis kratkih poročil reportažnega značaja iz medvojnega Partizanskega dnevnika, ki govore o novih partizanih iz Trsta (Iz Trsta so prišli), spopadu z nemškimi tanki (Tank), boju primorskih enot z Nemci nekaj dni pred osvoboditvijo (Z godbo na juriš), Jelku Zarniku (Trnovski junak), junaštvu skojevca (Skojavec Janko je izgubil nogo), akciji za požig bencina v Postojnski jami in sodelovanju Poljaka Tadeka Sadowskega-Toma (Nad bencin), pionirjih iz Železnikov (Ognjeni krst pionirjev brigade »Ratitovec«) ter nekaj drobnih notic.
628. **Partizanski dnevnik.** Posebna izdaja ob srečanju primorskih in gorenjskih partizanov v Cerknem. [Cerkno] 8. IX. 1963, št. 2.
Razen prikazov o poteku proslav v Cerknem 8. septembra 1963 posebna izdaja ponatiskuje 4 reportaže iz Partizanskega dnevnika v letih 1944 in 1945.

629. **Partizanski pohod ob žici okupirane Ljubljane za leto 1963.** Izdal Odbor za partizanski pohod »Ob žici okupirane Ljubljane«. Ljubljana 1963, str. 139. 8°.
V prvi polovici knjige so po datumih dogajanja demonstracije in komemoracije Ljubljančanov proti okupatorjem v letih 1941—1943. Več glej pri člankih posameznih avtorjev (št. 140-146, 341-345 in 510).
630. **Pate, Tonček: Moj ata:** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 234.
Zapis očetovega pripovedovanja o begu iz nemškega ujetništva k poljskim partizanom.
631. **Paulus, Stanko: V svinčenem ognju.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 31. V. 1963, št. 5.
Reportaža o spopadu z Nemci na Krasu. Čas in kraj nista označena. Ponatis iz »Soškega glasu«, glasila 18. brigade, spomladi 1944.
632. **[Pavlin Mile]: Organizator VOS v Ljubljani.** TV-15, 24. I. 1963, št. 3.
Kratka biografija Franca Ravbarja-Viteza.
633. **P[avlin], M[file]: Junak iz Črnuč.** Zbor občanov, Ljubljana-Bežigrad 15. II. 1963, št. 1.
Kratka biografija Franca Ravbarja - Viteza.
634. **P[avlin], M[file]: Petnajstletni partizan Nino.** Po Francu Kelvišarju-Fiklju priredil M. P. TV-15, 7. III. 1963, št. 6.
Kratka biografija posavskega mladince iz Kleč Nina.
635. **P[avlin], M[file]: Umirali so v boju za svobodo.** Po Jožetu Janežu priredil M. P. TV-15, 7. III. 1963, št. 6.
Kratki biografiji mladinskih aktivistk: Marije Petje-Vide, ki so jo ubili vlaševci pri Moti ob Muri aprila 1945, in Nade Rajhove, ki je umrla v taborišču Auschwitz.
636. **Pavlin, Mile: Ni jokala za sinom.** Borec 1963, št. 3, str. 97—99.
Oris družine Alojzije Medletove v ulici Podlimbarskega v Šiški v Ljubljani in njihov odnos do osvobodilnega gibanja.
637. **Pavlin, Mile: V ognju in snegu.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«, zbirka »Dokazi«. Strani 116 s slikami med besedilom. 8°.
Na temelju pretežno spominskih izjav rekonstruirala pisec potek tragedije 3. bat. Prešernove brigade na Goreljku na Pokljuki v Lovčevem hotelu 15. decembra 1943.
638. **P[avlin], M[file]: Sedemdeset let Andreja Kumarja.** Zbor občanov, Ljubljana-Bežigrad 13. IV. 1963, št. 3.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
639. **[Pavlin Mile] in B[ohinc], Č[rtomir]: Stric Marko sedemdesetletnik.** TV-15, 20. IV. 1963, št. 9.
Kratka biografija Andreja Kumarja, ki zajema tudi dobo NOB.
640. **[Pavlin Mile]: Bradáč osemdesetletnik.** TV-15, 20. VI. 1963, št. 13.
Kratka biografija Mira Pekareka, ki zajema tudi dobo NOB.
641. **P[avlin], M[file]: Nada Kraigher: Pet temnih svetlih let.** Borec 1963, št. 11, str. 462—463.
Poskus vrednotenja knjige.

642. **P[avlin], M[ile]: Velimir Terzić: Jugoslavija v aprilski vojni 1941.** Borec 1963, št. 12, str. 509—510.
Poročilo o knjigi, ki jo je v srbohrvaščini izdal grafični zavod v Titogradu 1963.
643. **Pavlin, Mile: S šibrenicami proti tankom.** Kurirček 1963/64, št. 4, str. 179—180.
Pisec prikazuje, kake vrste orožja so partizani uporabljali v boju proti tankom.
644. **Pavlin, Mile: Tanki.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 228—229.
V splošnem prikazu tankovske oborožitve vključuje pisec posebej tudi tankovsko oborožitev v slovenski NOV.
645. **Pavlin, Miro: Gorica 1. maja 1945.** Glas upravljavca, Nova Gorica 6. VII. 1963, št. 6 in 15. VIII. 1963, št. 7.
Spomini na pohod Prešernove brigade s Trnovskega gozda čez Vipavsko dolino in Kras proti Gorici, poulične boje v Gorici, zlasti s četniki, srečanje z zahodnimi zavezniki onstran Soče in konec vojne.
646. **Pavlin, Miro: Še o bitki na Črnem vrhu.** (Dvoje pojasnil k reportaži Ludvika Kosmine.) Prim. novice, Koper-Nova Gorica 23. VIII. 1963, št. 17.
647. **Pavšič Marjetka: Naša zvesta mula.** Kurirček 63/64, št. 5, str. 239.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je mula ob spopadu partizanov z Nemci na Kleču nad Belo krajino (1944) pobegnila, po boju pa se zopet vrnila.
648. **Pavšič, Veronika: Mamica pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 225.
Zapis materinega pripovedovanja o nemškem zločinu nad dvema partizanoma Vojkove brigade.
649. **[Pavšič Vladimir]-Matej Bor: Avtorjev zapisek.** Mestno gledališče ljubljansko. Štirinajsti letnik. Sezona 1963-1964, št. 3, str. 21—26.
Ponatis uvoda v knjižno izdajo »Težke ure« in »Raztrgancev«, Ljubljana 1946, Pisec pojasnjuje, kako ju je pisal in popravljaj.
650. **Pečnik, Lidija: Kurir brzi.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 135—136.
Zapis materinega pripovedovanja, kako je kurir Jugov France-Brzi padel na Brinjevi gori.
651. **P[ječnik], M[arija]: Iz partizanskih časov. Borisovo junaštvo.** Videmski celulozar, Videm-Krško avgust 1963, št. 4, str. 5.
Članek prikazuje kurirske dolžnosti in smrt v boju z Nemci v letu 1945.
652. **P[ječnik], M[arija]: Zadnji pokol v Prlekiji.** Videmski celulozar, Videm-Krško oktober 1963, št. 6.
Članek prikazuje okupatorski teror nad domačini v Ilovah v aprilu 1945.
653. **[Pečar Bojan]: Pošta iz koncentracijskih taborišč.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 418—419.
Članek nakazuje različne režime pristojnih oblasti nad koncentrac. taborišči s svojci interniranih.
654. **[Pečar Bojan]: Partizanska pošta.** Kurirček 1962/63, št. 10, str. 470—471.
Pod rubriko »Tekmovanje mladih filatelistov« prikazuje članek organizacijo kurirskih terenskih vodov in funkcioniranje partizanske pošte.

655. **P[ečar], B[ojan]: Osnutki partizanskih znamk.** Delo 12. X. 1963, št. 280, str. 7.
Članek prikazuje predvsem na temelju pripovedovanja B. Jakca poizkuse, da se začno izdajati partizanske znamke.
656. **[Pečar Bojan]: 20-letnica osnutkov za znamke OF.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 137—138.
Članek govori o poskusih B. Jakca, da bi ustvaril slovensko partizansko znamko in poskusih Djordja Andrejevića-Kuna, da bi ustvaril znamko za vso Jugoslavijo.
657. **Pečar, Borut: Še večkrat nas obiše.** Kurirček 1963/64, št. 4, str. 181.
Zapis pripovedovanja Andreane Družina-Olge, kako so partizani spomladi 1943 v Beli krajini pobrali Italijanom puške in jih nagnali v Črnomelj.
658. **Pečar, Stane: Ob srečanju primorskih in gorenjskih partizanov v Cerknem 7. in 8. septembra 1963.** (Zapiski s pohoda I. bataljona Škofjeloškega odreda). Loški razgledi X/1963, str. 219—222.
V prikaz pohoda na proslavo v Cerknem vpleta pisec drobce iz razvoja NOB na škofjeloškem območju.
659. **Penca Jože: Na pot.** Zadnji dnevi septembra in večer pred zasedanjem. Ljubljanski dnevnik 6. X. 1963, št. 273.
Spomini na zbiranje odposlancev za kočevski zbor iz novomeškega okrožja in pot v Kočevje.
660. **Perat, Just: Drzen skok.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 19. VII. 1963, št. 12.
Pisec prikazuje, kako se je Mirko Uršič rešil Nemcev v Malih Laznih februarja 1945.
661. **Perat, Just: Usodno naključje. Partizanski borci nas učijo.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 45—46.
Pisec prikazuje nepravilnosti pri premiku 1. čete Severnoprimskega odreda na Matajur in težave, v katere je četa zašla zaradi nenadnega italijanskega napada (spomladi 1943).
662. **Perat, Just: Žive bakle pri Peternelu.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Prikaz tragedije v Hruševju pri Peternelu v Brdih maja 1944.
663. **Perat, Just: Bunker pod svinjakom.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 48.
Avtor prikazuje bunker pri Barabonovih na Vogrskem in njegovo funkcijo v dobi NOB.
664. **[Perat, Ju]st: Partizanska tiskarna »Ančka«.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.
Zapis pripovedovanja Šaverjeve mame o partizanski tehniki na hribčku »Tračniku« pri Vogrskem.
665. **[Perat, Ju]st: Skrivnostni bunker.** Na obisku pri partizanski družini, ki je dala zatočišče najvidnejšim voditeljem primorske vstaje. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.

Po pripovedovanju Petra Fornazariča in njegove žene Olge orisan bunker v njegovi hiši (pri Barabonovih) in njegova vloga v razvoju osvobodilnega gibanja na Primorskem.

666. **[Perat Just]: Več je bilo prostovoljcev kot mobilizirancev.** Ustanovitev XIX. SNOB »Srečka Kosovela« in njeni prvi boji. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 20. IX. 1963, št. 21.

Prikaz formiranja brigad in njenih bataljonov ter prvih bojev z okupatorji v januarju in februarju 1944 (Hotedršica, Predmeja in pohod v Benečijo).

667. **[Perat Ju]st: Kljub mučenju Toma nisem izdal.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 27. IX. 1963, št. 22.

Zapis pripovedovanja Feliksa Žižmonda z Vogrskega, kako Italijanom na noben način ni hotel izdati Toma Brejca.

668. **Peretič, Miran: Težka pot čez steno in rafal, ki je strl njegovo življenje.** Prim. dnevnik, Trst 7. IX. 1963, št. 212.

Spomini na soborca Draga Koviča in njegovo smrt na Čavnu.

669. **Peskar, Jože: Preko Dolomitov na Štajersko.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 153 s slikami med besedilom. 8°.

Spomini na partizanstvo v II. grupi odredov. V opisovanju svojih spominov prikazuje pisec najprej svoj odhod iz Šentvida pri Stični v partizane, življenje v II. grupi, nato še vrnitev na Dolenjsko. Spremlja po spominih ves pohod preko Gorenjske na Štajersko. V spominih se osredotočuje predvsem na Simonov bataljon, to je Savinjski bataljon in zlasti na Veličkovo četo, ker je v njej bival na Štajerskem. Zato prikazuje predvsem gibanje in aktivnost Veličkove čete na območju Mrzlice, kasneje pa še nemško hajko na Dobrovljah novembra 1942.

670. **Peskar, Slavko-Očka: Slaba vest.** TV-15, 23. X. 1963, št. 21.

Pisec pripoveduje, kako si je kot gojenec podoficirske šole v Semiču pozimi 1944 prisvojil zavitek tobaka iz avtomobila komandanta VII. korpusa (Pogljajena).

671. **[Petelin Stanko]: Neslaven konec »slovenskega Alcazarja«.** TV-15, 1. I. 1963, št. 1 — 21. II. 1963, št. 5.

Na temelju domačih partizanskih virov, zlasti gradiva VOS, potem pa tudi na temelju kontrarevolucionarnega gradiva, zlasti emigrantskega izvora, osvetljuje pisec razvoj četniških odredov, operacije in rezultate bojev pri Grčaricah (sept. 1943), nato pa koncentracijo belogardistov na Turjaku, boje Prešernove brigade z belimi na Turjaku, zadržanje oblegancev, zmago Prešernove brigade in rezultate bojev za Turjak.

672. **Petelin, Stanko: Kronika Vojkove brigade.** Slov. Jadran, Koper 1. I. 1963, št. 1-2.

Pisec prikazuje, kako so potekali boji, ko so bataljoni Vojkove brigade oblegali Idrijo v marcu 1944.

673. **Petelin, Stanko-Vojko: Najdaljši dan življenja.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 297—298.

Spomini na boje Vojkove brigade z Nemci na Cerkljanskem 22. julija 1944.

674. **Petelin, Stanko: Uničenje domobranske postojanke v Črnem vrhu nad Idrijo.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 2, str. 31—36.

Pisec riše s strokovno vojaškega vidika operacije Prešernove, Vojkove, Kosovelove, Bazoviške in Gradnikove brigade proti domobranski postojanki na Črnem vrhu nad Idrijo septembra 1944.

675. **Petelin, [Stanko] Stane-Vojko: Pred 20 leti je bila ustanovljena XXXI. divizija NOV in POJ.** Partizanski dnevnik, posebna izdaja ob proslavi dvajsetletnice primorske vstaje in ustanovitve XXXI. divizije, 4. IX. 1963, št. 1.
Pisec prikazuje, v kakšnih okoliščinah je bila ustanovljena XXXI. divizija in kakšen je bil sestav njenih enot.
676. **Petelin, Stanko: Zadnje ure bataljona »Fulmine«.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 32—43.
Pisec prikazuje s strokovno vojaškega vidika operacije enot 9. korpusa proti okup. postojanki v Trnovem pri Gorici v januarju 1945. V operacijah se je odlikovala Kosovelova brigada, poleg nje pa tudi Gradnikova.
677. **[Petelin Stanko-Vojko]: Zdravstvena služba pri partizanskem vojskovanju.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 3, str. 1—6; št. 4, str. 28—32.
678. **[Petelin Stanko]: 44 km dolga pot in 3000 višinske razlike v 17 urah.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 19.
Oris značilnosti težav na pohodu Vojkove brigade avgusta 1944.
679. **Petelin, [Stanko] Vojko: Kronika Vojkove brigade.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 196 s slikami in skicami + zemljevid Primorske v prilogi. 8°.
Na temelju operativnih in obveščevalnih poročil ter ustnih informacij napisana razprava o dejavnosti Vojkove brigade od njene ustanovitve v septembru 1943 do osvoboditve v maju 1945. Razprava prikazuje v glavnem kronološko posamezne dogodke in akcije, v katerih je sodelovala Vojkova brigada. Pregled aktivnosti je delno prikazan v zaključnem kazalu.
680. **Petelin, Stanko-Vojko: Med Triglavom in Trstom.** Zgodovina XXXI. divizije NOV in POJ. Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 570 s slikami in skicami med besedilom + zemljevid v prilogi. 8°.
Na temelju arhivskih virov, literature in memoarskih podatkov napisana zgodovina 31. divizije po njenih sestavnih delih, Prešernovi, Gradnikovi in Vojkovi brigadi, ki jim pisec sledi še v čas pred združitvijo v 31. diviziji, to je od leta 1942. V tem okviru prikazuje med drugim tudi pohod v Slovensko Benečijo (1943), ustanovitev Prešernove, boje na Žirovskem vrhu, kapitulacijo Italije, boje z bega na Turjaku, goriško fronto v septembru 1943, sodelovanje domobrancev z Nemci, nemške ofenzive, posamezne akcije na Primorskem in Gorenjskem npr. pri Hotedršiči, Godoviču, Idriji, Baški grapi, na Črnem vrhu, Železnikih, Gorenji vasi itd. vse do osvoboditve Gorice in Trsta; partizansko aktivnost, nemške ofenzive, zlasti zadnjo v marcu in aprilu 1945. Na koncu podaja štabe 31. divizije in vključenih brigad.
681. **Peternel, Anton-Igor: Skozi zasede in minska polja.** Anton Peternel-Igor, odposlanec pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko. Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Spomini na potovanje z Gorenjske na zasedanje kočevskega zbora.
682. **Pikec, Nadica: Na Rabu so dali zelo malo hrane.** Kurirček 1963/64, št. 4, str. 185.
Zapis materinega pripovedovanja o internaciji na Rabu.
683. **Pirc, Breda [Kolenc]: Moji spomini na lekarno »Jelen«.** Farmaceutski vestnik XIV/1963, št. 1—3, str. 41—43.

- Spomini na življenje v lekarni »Jelen« najprej na Moravškem, pozneje pa v Lipovici pri Izlakah v letu 1944/1945.
684. **Pirjevec, Dušan: Most.** Večer, Maribor 20. VII. 1963, št. 168. I. izdaja.
Reportaža o doživljanju nemške ofenzive v bunkerju v Zgornji Savinjski dolini pozimi 1944/45.
685. **Pirkovič, Ivo: Kronologija novomeške čete.** Borec 1963, št. 5, str. 238—240.
Pisec na temelju arhivskih dokumentov dokazuje svoje trditve v kritiki »Frata« Tine Zupančičeve (Borec 1962, št. 9), ki pa jih Zupančičeva osporava v Borc 1963, št. 3, str. 143—144.
686. **Pirkovič, Ivo: Priznanje Pleterjam in njihovemu priorju.** Dol. list, Novo mesto 17. X. 1963, št. 41, str. 5.
Oris stališča priorja dr. J. E. Leopolda do NOB.
687. **Pišlar, Katja: Usoda treh bratov partizanov.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 369.
Zapis tetinega pripovedovanja o usodi treh bratov iz okolice Idrije.
688. **Pižent, Teodor-Jan: Akcija dvojne važnosti.** Prim. novice, Koper 28. VI. 1963, št. 9.
Spomini na akcijo skupine borcev iz Gregorčičeve brigade na avtobus kvesturinov pri Vogrskem 22. VI. 1943.
689. **[Plahuta Stanko]-sp: Jubilej partizanskega kapelnika.** Zasavski tednik, Trbovlje 28. III. 1963, št. 14.
Kratka biografija Jožeta Bruna, ki se nanaša tudi na dobo NOB.
690. **Planinc, Lidija: Kako je kurir Jaka pretental Nemce.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 134—135.
Članek prikazuje, kako so partizani na Moravškem po zaslugi zvičajnega kurirja spravili tiskarski stroj.
691. **Pleiweis, Mirko in Bruno Gerdovič: Potop tisočev ton železa.** Reportaža iz prvih dni druge svetovne vojne na našem Primorju. Pripovedujeta Mirko Pleiweis, kapetan vojne ladje, in Bruno Gerdovič, rezervni mornar. Oba živita zdaj v Mariboru. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 6. I. 1963, št. 4 — 2. III. 1963, št. 60.
692. **Podbevšek, Srečko: Izdana partizanska bolnišnica.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 41—42.
Zapis bratovega pripovedovanja o usodi »Lukove bolnice« na Kolovcu ob nemškem napadu.
693. **Podgornik, Maks: Očka pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 276.
Zapis pripovedovanja o načinu zajetja italijanskih fašistov.
694. **Podkrajšek, B[ožo]: Besede o lepih in dobrih zadevah.** Večer, Maribor 2. XI. 1963, št. 256.
Intervju s priorjem pleterske kartuzije dr. E. Leopoldom. Dr. Leopold je v intervjuju prikazal, kako so okupatorji z njim ravnali med vojno.
695. **[Podkrižnik Milan]: 4. julij dan borcev.** Odmev tovarne, Maribor 1963, št. 6, str. 6—7.

- Izvillečki spominov, ki so jih napisali Nikola Antolos, Nikola Sovilj, Martin Rački in Zmago Lukežič. Na Slovenijo se le delno nanašajo Lukežičevi spomini.
696. **Podlesek, Danica:** »Ali bi ga tu?« Kurirček 1962/63, št. 4, str. 182.
Prikaz belogardističnega mučenja in izsiljevanja ljudi.
 697. **Podlogar, Milan:** **Fotografija z vprašajem.** TV-15, 10. X. 1963, št. 20.
Pisec govori o kurirski postaji TV-1 v Zapotoku pod Kureškom pozimi 1943/44.
 698. **Pogačar, Janez:** **Moj ata v partizanih.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 327.
Zapis očetovega pripovedovanja o nemškem napadu na Vojsko.
 699. **Pogačnik, Bogdan:** **Partizanski oder.** Ob gledališki razstavi v Muzeju ljudske revolucije. Delo 14. IV. 1963, št. 102.
Avtor govori o značaju gledališkega udejstvovanja v NOB.
 700. **P[ogačnik], B[ogdan]:** **Osemdeset let vojaka Miroslava Pekareka.** Delo 15. VI. 1963, št. 162.
Oris M. Pekareka kot vojaka in njegovega odnosa do slovenskih partizanov, katerih član je bil med NOB.
 701. **Pogačnik, Bogdan:** **Tri podobe iz onega časa.** Pred obletnico Kočevskega zboru. Delo 26. IX. 1963, št. 264; str. 5.
Pisec prikazuje, kaj so mu povedali Božidar Jakac o zasedanju v Kočevju, France Mihelič o okrasitvi dvorane v Kočevju in Dore Klemenčič-Maj o slika-nju Veronike v Dobinem dolu.
 702. **Pohod XXX. divizije v Slovensko Benečijo.** V februarju in marcu 1944. Mesec hudih borb in zmag ter navdušujočih pohodov od vasi do vasi pod Matajurjem. Prim. dnevnik, Trst 30. VII. 1963, št. 154.
Ponatis iz knjige »Leto borb ob Soči« iz leta 1944.
 703. **Pojasnilo h kroniki Dolomitskega odreda.** Naša komuna, Ljubljana-Beži-grad 1963, oktober, št. 11, str. 10.
Pojasnilo se nanaša na komandanta Dolomitskega odreda Jožeta Ježevnika (Franca Bukovca).
 704. **[Polenčič Matjaž]:** **Bilo je hudo.** TV-15, 7. III. 1963, št. 6, str. 7.
Utrinki iz življenja Ele Ulrihove-Atene.
 705. **[Polenčič Matjaž]:** **Dvajsetletnica Jelenovega žleba.** TV-15, 21. III. 1963, št. 7.
Kratek prikaz bojev Gubčeve in Cankarjeve brigade z Italijani v Jelenovem žlebu marca 1943.
 706. **[Polenčič Matjaž]:** **V partizanskem taborišču na Šipku ...** Praznovanje 20-letnice ustanovitve Šlandrove brigade na Brdu. TV-15, 19. IX. 1963, št. 19.
Drobci zgodovine Šlandrove brigade in njenih bojev na Štajerskem.
 707. **[Polenčič], [Matjaž]:** **Spomin ob čaši piva.** TV-15, 20. XI. 1963, št. 23.
Spomini na ustanovitev Kozjanskega odreda spomladi 1944 in drobci iz njegovih bojev.
 708. **Polič, Radko:** **Obiski partizana.** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja], 6. I. 1963, št. 4 — 10. III. 1963, št. 67.

Pisec opisuje povojne obiske nekdanjih partizanskih krajev, baze 20 in Roga sploh, Lokev pri Crnomlju, krajev okoli Stične. V opise vpleta spomine na te kraje v dobi NOB.

709. **Polič, Radko: Svečanost od 1. do 3. X. 1943.** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja], 6. X. 1963, št. 273.
Kratki spomini na zasedanje kočevskega zbora.
710. **Polič, Zoran: V novem parlamentu.** Spomini udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 21. XI. 1963, št. 320.
Spomini na vtise, ki jih je na pisca napravilo II. zasedanje AVNOJ.
711. **Polič, Zoran: Nekaj spominov na potovanje v Jajce.** Domače novice, Ljurnart 28. XI. 1963, št. 24 — 26. XII. 1963, št. 26.
712. **Poljanšek, Ferdinand: Napad Nemcev na Kališe.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 231.
Kratek prikaz nemškega vpada v Kališe nad Kamnikom januarja 1943 in rezultatov.
713. **Potočar, Stane-Lazar: S primorskim ljudstvom.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 5. VII. 1963, št. 10.
Utrinki spominov iz bivanja med partizanskimi enotami na Primorskem v letu 1944.
714. **Potočnik, Justa: Stric je skrnil partizane.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 79.
Zapis stričevega pripovedovanja, kako je njegova mati skrnila partizane pred Nemci.
715. **Potokar, Jošt: Odločili so se za smrt.** Borec 1963, št. 10, str. 393—395.
Pisec govori najprej o delu za reorganizacijo gorenjskih enot v zadnjih mesecih 1942. leta, nato pa o usodi bunkerja, v katerem je padel Franc Ravbar-Vitez s tovariši januarja 1944.
716. **P[oznič], I[van]: Spomini na Cinkarno.** Cinkarnar, Celje 15. I. 1963, št. 1.
V spominih se avtor dotika tudi usode tovarne v dobi NOB.
717. **Požar, Janko: Požig Gorenj pri Postojni.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 223 do 224.
Prikaz nemškega požiga vasi ob koncu septembra in začetku oktobra 1943.
718. **Požarnik, Franc: Tla so bila postelja, čevlji pa blazina — zapiski partizana interniranca.** Koroški fužinar, Ravne 22. V. 1963, št. 6-8, str. 40—42.
Spomini na partizanstvo na Koroškem in življenje v Dachau.
719. **Požun, Lojze: 1. maj 1943 v Zasavju.** Mladina 27. IV. 1963, št. 16-17 [prav 17-18].
Prikaz partizanske aktivnosti v Zasavju, kaj je napravil Savinjski bataljon, Kamniški bataljon, zlasti pa kako je Zasavski bataljon »Lojzeta Hohkrauta« izvedel akcijo na postaji Sava.
720. **Požun, Lojze: Ob dvajsetletnici Dušana Kraigherja in Vere Šlandrove. Neutrudna partijska delavca — Dušan Kraigher-Jug — Dušan Kraigher.** Komunist 7. VI. 1963, št. 22 — 9. VII. 1963, št. 28.
Življenjepis dveh partijskih delavcev in partizanskih borcev na Štajerskem (Dušana Kraigherja-Juga in Vere Šlandrove). V št. 24 ima članek drugi, od št. 25 dalje pa tretji naslov.

721. **Požun, Lojze: Dušan Kraigher-Jug.** Po revolucionarni poti narodnega heroja. Komunist 21. VI. 1963, št. 24 — 19. VII. 1963, št. 28.
Življenjepis partijskega delavca, ki zajema predvojno in vojno dobo, med vojno predvsem njegovo delo na območju tehnike.
722. **P[ožun], L[ojze]: Partizanski zakon.** Komunist 5. VII. 1963, št. 26.
Prikaz vsebine »partizanskega zakona«.
723. **P[ožun], L[ojze]: Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije.** Komunist 27. IX. 1963, št. 38.
Poročilo o tretji knjigi »Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945«.
724. **Požun, Lojze: »Narod si bo pisal sodbo sam«.** Ob 20-letnici zбора odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Komunist 27. IX. 1963, št. 38 — 4. X. 1963, št. 39.
Prikaz zasedanja in sklepov.
725. **Požun, Lojze: »Narod si bo pisal sodbo sam«.** Ob dvajsetletnici Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Delavska enotnost 5. X. 1963, št. 39.
Pisec oriše najprej okoliščine, iz katerih je zrastel kočevski zbor, nato prikazuje potek zasedanja in na koncu oriše splošni pomen zasedanja.
726. **Požun, Lojze: Zasavski revirji v juliju 1941. leta.** Zasavski tednik, Trbovlje 10. X. 1963, št. 42. — 5. XII. 1963, št. 50.
Po različnih virih prikazan razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v revirjih.
727. **Požun, Lojze: Zasavski revirji v letu 1941.** Zasavski tednik, Trbovlje 12. XII. 1963, št. 51 — 19. XII. 1963, št. 52.
Po različnih virih orisan razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v revirjih.
728. **Požun, Lojze: Miloš Zidanšek.** Komunist 13. XII. 1963, št. 49 — 6. III. 1964, št. 10.
Življenjepis partijskega delavca, ki zajema predvojno in vojno dobo.
729. **Prašnikar, Janez: Obisk pri Kajuhovi mami.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 275.
Zapis pripovedovanja Kajuhove matere o življenju sina in njegove smrti.
730. **Preis, Franci: »Juriš! Hej brigade, hitite!« poje harmonika skozi gozd.** Prim. dnevnik, Trst 7. IX. 1963, št. 212.
Ponatis reportaže iz Partizanskega dnevnika (27. IV. 1945) o enotah IX. korpusa aprila 1945.
731. **Prijatelj, Angela: Spomini iz nacističnih zaporov.** Prosveta, Chicago 6. II. 1962, št. 26 — 13. II. 1962, št. 31.
Avtorica prikazuje življenje Mimi Hutarjeve, paznice v nemških zaporih, v Radečah in v Mariboru, kako je skrbela za slovenske zapornike in njihovo življenje v ječah sploh.
732. **Priključitev Primorske Jugoslaviji.** (Iz zapiskov zareskega župnika.) Katoški glas, Gorica 17. X. 1963, št. 42 — 5. XII. 1963, št. 49.
V obliki dnevnika prikazuje pisec množična zborovanja v Ajdovščini po kapitulaciji Italije in kako so govorili posamezni govorniki dr. Vilfan, Bev, Pirje-

vec, doživljaje v naslednjih dneh, obisk ranjencev, prihod Nemcev, goriško fronto, nemški požig Godoviča, položaj v Vipavski dolini v septembru 1943, volitve v organe ljudske oblasti.

733. **[Primc Jože]: Dva meseca komandant mesta Kočevje.** Novice, Kočevje 29. III. 1963, št. 14.
Oris položaja v Kočevju po kapitulaciji Italije po pripovedovanju Ljuba Šubica.
734. **[Primc Jože]: »Kaj ni škoda fantka«.** Novice, Kočevje 29. III. 1963, št. 14.
Utrinki iz življenja Albinca Malijeve-Hočevarjeve v NOB.
735. **[Primc Jože]: Na »žic« patroli.** Novice, Kočevje 29. III. 1963, št. 14.
Zapis spominov Albinca Malijeve na doživetja na preskrbovalni akciji v mlinu pri Sv. Križu pri Litiji.
736. **[Primc Jože]: Napad na Kočevje.** Novice, Kočevje 29. III. 1963, št. 14.
Zapis spominov Jožeta Lepina-Risa na partizanske premike v Kočevju in na boj za Kočevje, ko je padel komandant Mirko Bračič (decembra 1943).
737. **[Primc Jože]: Zmaga pri Rajhenau ali brez hlač v Kočevje.** Novice, Kočevje 29. III. 1963, št. 14.
Zapis kratkih spominov treh tomšičevcev o boju 1. čete 2. bataljona Tomšičeve brigade z Italijani pri Rajhenavu marca 1943.
738. **Primc, J[ože]: »Vsako drevo bo imelo svojega Slovenca«.** Ob 80-letnici Marije Pirnat. Novice, Kočevje 29. XI. 1963, št. 48.
Utrinki o doživljajih M. Pirnatove v NOB.
739. **Primc, J[ože]: Kosit so šli, pa se niso vrnili ...** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Oris Marije Ivančičeve in dela njene družine za NOB.
740. **Primožič, Iztok: Beg iz taborišča.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 224—225.
Zapis očetovega pripovedovanja o posrečenem begu iz nemškega taborišča.
741. **Primožič, Jože-Miklavž: »Partizanska zibelka« v luči resnice.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 4. X. 1963, št. 23.
Pisec popravlja navedbe J. Kramarja v navedenem članku v Primorskih novicah št. 17, 18 in 19.
742. **Prispevek k zgodovinskemu gradivu.** Novi list, Trst-Gorica 1. VIII. 1963, št. 460.
Kratek izvleček iz spomenice tržaškega mussolinijevskega prefekta Bruna Coceanija Mussoliniju, v kateri decembra 1944 osvetljuje tedanji položaj v Trstu, zlasti še položaj Slovencev in odnos do njih. Spomenica je izšla v reviji »La porta orientale«, marec-april 1963.
743. **Priveršek, Anton: Lekarniška služba IX. korpusa.** Farmaceutski vestnik XIV/1963, št. 4-6, str. 105-108.
Oris sistema lekarn na območju IX. korpusa (TA »Jug«, TA »Sever« in Centralna lekarna) in njihovega funkcioniranja.
744. **Prva številka kmečkega glasa.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
Faksimilni ponatis prve številke KG.

745. **[Pucko Stane]: 11 tednov lovrenške »republike«.** Večer, Maribor 16. XI. 1963, št. 268.
Kratek prikaz dobe osvobojenega ozemlja v Šentlovrencu na Pohorju.
746. **Pucko, S[ane]: Prva slovenska šola na Štajerskem.** Večer, Maribor 27. XI. 1963, št. 277.
Zapis spominov Ilice Jančičeve na partizansko šolo v Henini pri Jurkloštru in na ciklostilni list »Osvobojeni Jurklošter« v letu 1944.
747. **Pukl, Slavko: Ne jočite za nami.** Mladina 9. XI. 1963, št. 44.
Pisec prikazuje nemško nasilje, streljanje talcev in nekaj odlomkov iz njihovih zadnjih pisem.
748. **Puntar, Ivan-Gubec: O bitki na Golobarju.** Junaštvo mladih partizank. Sovražnik je spoznal, da premoč v številu in orožju še ne zagotavlja zmage. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 30. VIII. 1963, št. 18.
Pisec govori najprej o OF v okolici Bovca 1942, nato o ustanovitvi Gradnikove brigade 1943 in bojih na planini Golobar.
749. **Pušenjak, Rado: Partizanu Alojzu Vrbnjaku-Jurku v spomin.** Pom. vestnik, M. Sobota 7. II. 1963, št. 5.
Oris lika partizanskega borca iz Cezanjevcev.
750. **Pušenjak, Rudi-Uragan: Spomini proletarca.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 216. 8°.
Pisec prikazuje najprej spomine na predvojni čas (prvih 30 strani), nato pa opisuje svoja doživetja na dobo vojne, ujetništvo v Nemčiji, beg domov, svojo aktivnost v borbenih grupah v Zagrebu 1941/42, in nato med hrvatskimi partizani med Savo in Liko, spomine na sodelovanje med slovenskimi in hrvatskimi partizani na obeh straneh Gorjancev in Kolpe, največji del pa v Sloveniji od kapitulacije Italije v enotah 15. divizije, zlasti Cankarjeve brigade na različnih krajih ljubljanske pokrajine, nazadnje pa v jurišnem bataljonu 15. divizije do osvoboditve.

R

751. **r. b.: 80-letnica in košček zgodovine primorskih Slovencev.** Novi list, Trst-Gorica 10. I. 1963, št. 432.
Kratka biografija Antona Vuka iz Mirna pri Gorici. Biografija se dotika tudi dobe NOB.
752. **Rainer, Marjetka: Kurirka Marta.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 368—369.
Oris kurirke, ki je raje umrla, kakor da bi Nemcem izdala pošto.
753. **Ramovž, Franc: V akcijo.** Farmis 25. VI. 1963, št. 9.
Prikaz akcije šlandrovcev na tovarno Induplati v Jaršah novembra 1943 in likvidacijo Haložana.
754. **Rankovič, Aleksander: Sklepi v Jajcu so še jasneje odgrnili perspektivo popolne zmage.** 7 dni, Maribor 8. XI. 1963, št. 43.
Prikaz splošnega pomena drugega zasedanja AVNOJ.
755. **Ravbar, Alojz: Boji pri Štanjelu.** Jadranski koledar 1964, Trst (1963), izd. založništvo tržaškega tiska, str. 204—211.
Pisec prikazuje večdnevne hude boje Bazoviške in zlasti Kosovelove brigade z Nemci in italijanskimi fašisti pri Štanjelu v prvi polovici septembra 1944.

756. **Rebolj, Martin: Očka pripoveduje.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 226.
Zapis očetovega pripovedovanja o spopadu kurirjev z Nemci nad Apačami na Koroškem marca 1945.
757. **Regent, Ivan: Kako smo v SZ sprejeli vest o upor.** Borec 1963, št. 5, str. 201—205.
Pisec najprej na kratko prikazuje, kakšne so bile notranje slabosti v SZ, zlasti še glede oblikovanja javnega mnenja, kako so sovjetski ljudje reagirali na nemško ekspanzijo v Evropi in kakšno delo je razvijal vseslovanski odbor za uresničenje osvobodilnih teženj med slovanskimi narodi.
758. **[Remic Marjan]: »Pozdravi, če ne...!«** Spomini kočevskega dijaka. Ljubljanski dnevnik 4. X. 1963, št. 271.
Zapis pripovedovanja dijaka kočevske gimnazije Franca Divjaka, ki ni hotel fašističnega oficirja pozdraviti po rimsko.
759. **Remic, Marjan: Prvič v naši zgodovini.** Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Drobci o zasedanju kočevskega zbora.
- 759a. **Renko, Ivan: Napad na kamion.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Oris Vojkove akcije na italijanski kamion na Nanosu sredi julija 1942 (21. VII.).
760. **Režun, Franc: Spomenik talcem v Trebnjem.** Dolenjski list, Novo mesto 5. IX. 1963, št. 35, str. 9.
Članek prikazuje žrtve okupacijskega nasilja v Trebnjem.
761. **Ribičič, Jure: V pozni jeseni 1941 ...** TV-15, 4. XII. 1963, št. 24.
Spomini na stavljenje protiitalijanskega letaka v Učiteljski tiskarni.
762. **Rogl, Franc: Ob 20-letnici ustanovitve odbora OF pri Lenartu v Slovenskih goricah.** Domače novice, Lenart 19. IX. 1963, št. 19.
Utrinki iz razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskih goricah.
763. **Rojic, Vida: Lackova četa.** Borec 1963, št. 1, str. 29—33.
Avtorica prikazuje, kdo so bili organizatorji Slovenjgoriške čete, delovanje čete, izdajo čete (Franc Knez), zadnji boj pri Mostju, smrt Lacka, Osojnika ter Mirka Reša.
764. **R[ojic], V[ida]: Pred 20 leti.** Tednik, Ptuj 28. VI. 1963, št. 24 — 19. VII. 1963, št. 27.
Kratek pregled NOB v ptujskem okolišu s posebnim ozirom na aktiviste.
765. **R[ojic], V[ida]: V slovo tovarišu Alojzu Arnušu.** Tednik, Ptuj 26. VII. 1963, št. 28.
Kratka biografija.
766. **[Rojic Vida]: Boj Slovenjgoriške čete.** Ptujski praznik 8. avgust. Tovariš 10. VIII. 1963, št. 31, str. 52.
Kratek prikaz usode Lackove čete (Slovenjgoriške).
767. **R[ojic], V[ida]: Tone Žnidarič — junak ljudske revolucije.** Tednik, Ptuj 22. XI. 1963, št. 45 — 13. XII. 1963, št. 48.
Avtorica riše življenje in delo partijskega delavca pred vojno in nato funkcionarja v partizanski vojski. V zadnji številki ima članek naslov »Smrt Toneta Žnidariča«.

768. **R[o]jic, V[ida]: V Kidričevem pred 20 leti.** Aluminij, Kidričevo 1963, št. 5, str. 3 in 4.
Kratek prikaz nastanka nemškega taborišča v Strnišču (sedanjem Kidričevem) in življenje zapornikov.
769. **Rojic, Vida: Jože Lacko.** Maribor 1963. Izd. Obzorja, zbirka »Narodni heroji« 3. Strani 97 s slikami. 8°.
Po arhivskih, predvsem pa spominskih virih napisan življenjepis Jožeta Lacka, njegovega predvojnega revolucionarnega dela, aktivističnega dela med vojno; partizanstva, mučenja in smrti v Ptujju leta 1942.
770. **Rojšek, Franc: Spomini na brigadnega propagandista Sašo.** Gledališki list SLG v Celju 1963/64, št. 1, str. 9—10.
Prikaz propagandne aktivnosti v Gubčevi brigadi v letih 1942 in 1943.
771. **Roman, Stana: Pred 20 leti je bila ustanovljena Prešernova brigada.** Železar, Jesenice 20. VII. 1963, št. 29.
Kratek historiat brigade od ustanovitve do osvoboditve.
772. **Romanič, Peter: Prve volitve NOB v Beli krajini leta 1944.** Dolenjski list, Novo mesto 13. VI. 1963, št. 23, str. 5.
773. **Romanič, P[eter]: »Želim tudi jaz dati glas...«** Spomini na volitve odposlancev slovenskega naroda. Delo 27. IX. 1963, št. 265.
Pisec govori o volitvah v kočevski zbor.
774. **Rome, Dragica: Misli ob dnevu vstaje.** PTT zbornik XVII/1963, št. 6-7, str. 217—218.
Utrinki spominov na doživetja v mesecih julijih vojnih let.
775. **[Roš Fran]: Narodni heroj Ivan Kovačič-Efenka: Celjski tednik, Celje 15. XI. 1963, št. 46, in Večer, Maribor 15. XI. 1963, št. 267.**
Nekrolog, ki obsega tudi dobo NOB.
776. **R[ullmann], H[ans], P[eter]: Zakaj je bil obsojen dr. Globke.** Borec 1963, št. 8—9, str. 354—361.
V prikaz Globkejeve nacistične aktivnosti je vključena fotokopija zapisnika, ki vsebuje navodila o uničenju organizacij slovenskih prebivalcev na nemškem ozemlju.
777. **R[upel], S[lavko]: William Jones, Dvanajst mesecev s Titovimi partizani.** Borec 1963, št. 3, str. 141—142.
Kratko poročilo o knjigi in poskus vrednotenja.
778. **R[upel], S[lavko]: Rogers Lindsay, Gverilski zdravnik.** Borec 1963, št. 4, str. 151.
Poročilo o knjigi in poskus ocene avtorjevega stališča do partizanstva.
779. **Ru[pe], S[avko]: Franc Zalaznik-Leon, Dolga in težka pot 1941—1945.** Prim. dnevnik, Trst 16. VI. 1963, št. 142.
Poročilo o Zalaznikovi knjigi.
780. **Ru[pe], S[avko]: Partizanska literatura. V ognju in snegu.** Mile Pavlin. Prim. dnevnik, Trst 16. VI. 1963, št. 142.
Poročilo o knjigi Mileta Pavlina o tragediji na Pokljuki.

781. **[Rupel Slavko]: Partizanska literatura.** Gitica Jakopin: »Devet fantov in eno dekle« — Jože Peskar: »Preko Dolomitov na Štajersko« — Katja Špur: »Slepa v pregnanstvu«. Prim. dnevnik, Trst 30. VI. 1963, št. 154. Poročila o knjigah založbe »Borec«.
782. **R[upel], S[lavko]: Milan Ževart, Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju.** Borec 1963, št. 6-7, str. 302—303. Kratko poročilo in poskus vrednotenja knjige.
783. **R[upel], S[lavko]: Franc Zalaznik-Leon, Dolga in težka pot 1941—1945.** Borec 1963, št. 8-9, str. 367—368. Kratko poročilo o knjigi in poskus splošnega vrednotenja.
784. **Ru[pe], Sl[avko]: V Cerknem je bila ustanovljena pred 20 leti Vojkova brigada.** O tem govori knjiga Stanka Petelina, medtem ko je Milko Štolfa napisal knjigo »Med Briškimi griči je posijalo sonce«. Obe knjigi sta izšli v založbi »Borec«. — Dve knjigi kot nalašč za te dni. Prim. dnevnik, Trst 1. IX. 1963, št. 207. Poročilo o knjigah.
785. **R[upel], S[lavko]: Milko Štolfa, Med briškimi griči je posijalo sonce.** Borec 1963, št. 10, str. 414—415. Kratko poročilo o knjigi.
786. **R[upel], S[lavko]: Stanko Petelin, Kronika Vojkove brigade.** Borec 1963, št. 10, str. 415—416. Kratko poročilo o knjigi.
787. **R[upel], S[lavko]: Knjiga o narodnem heroju Jožetu Lacku.** Borec 1963, št. 11, str. 460—462. Poročilo o knjigi.
788. **R[upel], S[lavko]: Milica Ostrovška, Kljub vsemu odpor.** Borec 1963, št. 11, str. 463—464. Poročilo o knjigi.
789. **R[upel], S[lavko]: Stanko Petelin-Vojko, Med Triglavom in Trstom.** Borec 1963, št. 11, str. 459—460. Kratko poročilo o knjigi in poskus vrednotenja.
790. **R[upel], S[lavko]: Rudi Pušenjak, Spomini proletarca.** Borec 1963, št. 12, str. 510. Kratko poročilo o knjigi.
791. **R[upel], S[lavko]: Stane Šušteršič, Kovači lepših dni.** Borec 1963, št. 12, str. 508—509. Poročilo o knjigi.
792. **Rupnik, Gregor-Groga: Spomini partizanskega bolničarja.** Loški razgledi X/1063, str. 45—54. Pisec opisuje življenje v partizanskih bolnišnicah v škofjeloškem gorovju, ki jih je sam postavil ali pomagal zgraditi. Imenoma navaja številne ranjence in bolnike, ki so se v njih zdravili, nadlego nemških hajk, selitve in nove ureditve, vse v času od decembra 1941 do osvoboditve.

793. **Rupnik, Jasna: S kamenjem nad internirance.** Kurirček 1963/64, št. 4, str. 181.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so nemški otroci metali kamenje na internirance na železniški postaji.
794. **Ruprecht, Uroš: Postojanke TA »Jug«, TA »Sever« in CA »Nevenka« na delu v boju za svobodo.** Farmaceutski cestnik XIV/1963, št. 1-3, str. 43 do 49.
Spomini na funkcioniranje TA (terenskih apotek) na Primorskem pod Čavnom, v bližini Davče in na območju Gačnika v letih 1944/45.
795. **Rus, Anton: Odkritje spominske plošče I. bataljonu Dolomitskega odreda.** Naša komuna 1963, september, št. 10, str. 5.
Drobec o tragediji I. bat. Dolomitskega odreda v Belški grapi v marčnih dneh 1943.

S

796. **Saje, Franček: V svobodnem Črnomlju.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 157 do 158.
V reportažni obliki napisani spomini na obisk Črnomlja junija 1944.
797. **Sattler, Miran: Urica pomenka z Jožetom Rusom.** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 1. XII. 1963, št. 326.
V obliki intervjuja napisani drobci spominov na zasedanje AVNOJ v Jajcu.
798. **Seferović, Mensur: Mati družine Kuclar.** Komunist 13. XII. 1963, št. 49.
Pisec prikazuje sodelovanje Kuclarjeve družine v NOB in usodo matere Antonije Kuclar.
799. **Semič, Stane-Daki: Na Kočevje . . . Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 53—58.**
Odlomek spominov v reportažni obliki o operacijah XIV. divizije pred Kočevjem v decembru 1943.
800. **S[enica], B[ranko]: »Jugoslovanska mati hrepeni po svoji hčeri«.** TV-15, 21. II. 1963, št. 5.
Članek v začetku prikazuje usodo družine Franca Zorka iz Poljčan v dobi vojne in še posebej hčerke Marije, ki je prišla pod okrilje organizacije »Lebensborn«.
801. **Senica, Branko: Junak beograjskega neba.** Ob 22. obletnici nemškega napada na Jugoslavijo. Mariborčan Savo Poljanec je 6. aprila nad Beogradom zrušil nemški bombnik in lovca. Prvi pilot med slovaškimi partizani. 7 dni, Maribor 5. IV. 1963, št. 13.
802. **[Senica Branko]: Spomini na Petra.** 7 dni, Maribor 19. VII. 1963, št. 27.
Po različnih memoarskih virih napisan prikaz odnosov med Borisom Kidričem in spremljevalcem Slavkom ter Frančkom.
803. **Serec, Ivanka: Mama mi je pripovedovala.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 227.
Zapis pripovedovanja, kako so Nemci avgusta 1942 selili Kerenčičeve na Kogu.
804. **S[ever], M[eta]: Življenjski jubilej Marjane Draksler.** Naša žena 1963, št. 7-8, str. 245—246.

- Zapis drobnih spominov na dobo NOB, zlasti na Francija Šturma in nemško ofenzivo oktobra 1943.
805. **[Sever Meta]: Dvajseta obletnica pomembnega dogodka.** Deleгатke I. konference SPŽZ se bodo znova srečale. Naša žena 1963, št. 9, str. 290—291. Zapis pripovedovanja Milene Sušnikove in njenih spominov na kongres SPŽZ v Dobrniču oktobra 1943.
806. **Sever, Meta: Dvajseta obletnica veličastnega dogodka.** Deleгатke I. kongresa SPŽZ so se ponovno srečale. Naša žena 1963, št. 10, str. 329—330. Kratak prikaz kongresa SPŽZ v Dobrniču oktobra 1943.
807. **[Singer Štefan]: Leta trpljenja v taboriščih.** Koledar za prestopno leto 1964, izd. Družba sv. Mohorja v Celovcu, Celovec [1963], str. 62—65. Spomini na zapor v Borovljah, življenje v taborišču Oranienburg in Dachau.
808. **Sladič, Jože: Nesmrtnim borcem Grčaric.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VIII-IX, str. 186—190.
Kontrarevolucionarni pisec govori o vzrokih in napakah, ki so povzročili poraz kontrarevolucionarne vojske v Grčaricah septembra 1943.
809. **Slak, Florijan: Borbe okoli Žužemberka-Sadinja vas.** (Po pripovedovanju rabskega interniranca in domobranca v Meničaninovem bataljonu Matija Slaka napisal...) Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. IV-V, str. 123—127. S kontrarevolucionarnega vidika napisani spomini na boje Meničaninovega bataljona z enotami XVIII. divizije v okolici Žužemberka junija 1944.
810. **Slak, Florijan: Spomin na trpljenje in preganjanje.** (Dobrnškim možem in fantom ob 20. obletnici rabske internacije.) Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. IV-V, str. 87—93.
S kontrarevolucionarnega vidika orisani spomini na bivanje v internaciji na Rabu in v Viscu, nato pa na življenje vaške straže v Trebnjem in Dobrniču. Pisec vzporedno delno kritizira podatke v Sajatovem »Belogardizmu«.
811. **Slamič, Herman: S štirinajsto na Štajersko.** Primorje, Ajdovščina 28. IV. 1963, št. 18 — 28. XII. 1963, št. 21 ter 1964, št. 22, 24, 25 in 26.
Spomini na pohod XIV. divizije na Štajersko in boje z Nemci.
812. **[Slokan Franc]: Ob ustanovitvi Kmečkega glasa pred 20 leti.** Kmečki glas 10. I. 1963, št. 3.
Članek govori o začetkih KG v letu 1943.
813. **[Slokan Franc]: Rojstni dan Kmečkega glasa.** Kmečki glas 30. V. 1963, št. 23.
Drobci o pripravah in nato izhajanje KG leta 1943.
814. **Slokan, France: Rašica je bila prva.** Kmečki glas 18. VII. 1963, št. 30.
Prikaz povezanosti Rašice s partizani v letu 1941.
815. **Smersu, Rudolf: Umrl je Henrik Goričan.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VI, str. 173.
V osmrtnici prikazuje kontrarevolucionarni pisec lik kontrarevolucionarnega agitatorja v Sloveniji in sodelavca Slovenske legije.
816. **Smersu, Rudolf: Ob petletnici smrti svetnika Karla Škulja.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. VII, str. 153.

Memoarski drobci kontrarevolucionarnega pisca o življenju in aktivnosti K. Š. v Slovenski legiji in slovenskem domobranstvu.

817. **Smolej, Viktor: Nekaj novih knjig o slovstvu NOB.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 1-2, str. 49—53.
Ob ciklostiranih brošurah »Pred puškami stojim« (sestavil Polde Bibič), in »Partizanski miting« (sestavila Polde Bibič in Marjan Belina) razpravlja pisec o improvizaciji v partizanskih dramskih nastopih.
818. **Smolej, Viktor: O preučevanju slovstva v narodnoosvobodilnem boju.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 3, str. 65—72.
Pisec govori o zvrsteh literarnega ustvarjanja v partizanih in potrebi njihovega preučevanja.
819. **Smolej, Viktor: Nekaj novih knjig o slovstvu NOB.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 4, str. 119—122.
Pisec obravnava beletristična dela, ki prvenstveno obdelujejo motive NOB, pri zborniku »Čas in zavest« niza k biografijam vključenih avtorjev nekaj popravkov.
820. **Smolej, Viktor: Nekaj novih knjig o slovstvu NOB.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 5, str. 150—151.
Pisec obravnava Franceta Škerla »Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1959« in Stanka Bunca »Seznam gradiva za proslave«. K Škerlovi bibliografiji daje nekaj pripomb in kritičnih dopolnitev.
821. **Smolej, Viktor: Nekaj novih knjig o slovstvu NOB.** Jezik in slovstvo 1962/63, št. 6, str. 180—183 in št. 7, str. 212—217.
Pisec najprej objavlja nekaj drobnih dopolnilnih pripomb h kritikam, ki jih je že prej napisal k različnim delom z motiviko NOB, nato pa odgovarja kritiki Vere Jagrove (v JIS 1962/63, št. 1-2) in odgovor dopolnjuje z novimi dokumenti za svoje trditve, zlasti o Ivanu Robu, Klopčičevi »Materi«, Kajuhovi zbirki, natisnjeni v Starih Ogenjcah, Klopčičevi antologiji »Pesmi naših borcev«, Ivanu Korošcu in drugih drobnih problemih.
822. **Smolej, Viktor: Nekaj predlogov za slovenske partizanske pesmi.** Slaviistična revija XIV/1963, št. 1-4, str. 199—206.
Avtor prikazuje nekaj osnov, na katerih so pozneje nastale nekatere partizanske pesmi.
823. **Smrt zaslužnega Slovenca.** Demokracija, Trst-Gorica 1. II. 1963, št. 3.
Kratka biografija Stanka Petarosa in njegovega partizanstva v Gortanovi brigadi v Istri.
824. **Snoj, Vinko: 5 hudih dni in noči.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 12. VII. 1963, št. 11.
Zapis spominov na skrivanje intendanta II. relejnega sektorja pred Nemci v Vrhpolju pri Vipavi decembra 1944. Intendantovo ime je bilo Kladvo.
825. **Sovdat, Emil: Na Dobraču.** Borec 1963, št. 2, str. 75—79.
Odlomek spominov iz pripravljene knjige »Tam, kjer teče bistra Zilja«. Odlomek govori o izmikanju pred Nemci, delno med nemško hajko, delno pred nemško patroljo.
826. **Spomini odposlancev na Zbor pred dvajsetimi leti.** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Spomine na zbor v Kočevju objavljajo: Pavla Bradač, Ivan Mihelič, Jože Pečjak in Franc Kordiš.

827. **Spomini na partizanska leta.** Ljubljana 1963. Izd. MK. Zbirka Školjka. Strani 137. 8°.
Zbirka memoarskih prispevkov o narodnoosvobodilnem boju. Več glej pri podatkih posameznih avtorjev.
828. **Springer, Jakob: Konec rabskega taborišča.** TV-15, 19. IX. 1963, št. 19. Spomini na kapitulacijo Italije na Rabu in kako je vplivala na internirance.
829. **Stanovnik, Slava: Fotografija z vprašajem.** TV-15, 4. IV. 1963, št. 8. Avtorica po fotografiji v TV-15, št. 15 tolmači okrožni komite SKOJ v Grosupljem.
830. **Stare, Miloš: Ob spominu na žrtve.** Vestnik XIV, Buenos Aires 1963, št. 7, str. 157—158.
Razmišljanja kontrarevolucionarnega pisca o značaju akcije Osvobodilne fronte v dobi NOB.
831. **Steklasa, Bogdan: Zadnja pomlad kovača Tinčka.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 40—41.
Avtor prikazuje usodo Valentina Sinkoviča, ki je pobegnil iz koncentracijskega taborišča.
832. **Stepančič, A[lojz]: Ljudstvo proti »Tigrom« in »Panterjem«.** V teh dneh pred dvajsetimi leti se je primorsko ljudstvo bilo z Nemci na goriški fronti. Mladina 14. IX. 1963, št. 36.
Zapis spominov različnih avtorjev na dogodke na Primorskem po kapitulaciji Italije.
833. **[Stepančič Alojz]-s: Spomenik preteklosti.** Mladina 12. X. 1963, št. 40.
Poročilo o knjigi »Oris mladinskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1941 do 1945«.
834. **[Stiplovšek Mirko]: Zajeti v OF prav vse kar čuti slovensko.** Občinski poročevalec, Domžale 25. I. 1963, št. 1 — 25. III. 1963, št. 3.
Članek govori o strukturi odborov OF na vzhodnem Gorenjskem.
835. **[Stiplovšek Mirko]: Zlato polje spomladi 1942.** Občinski poročevalec, Domžale 25. IV. 1963, št. 4 — 27. V. 1963, št. 5.
Prikaz nemškega nasilja v vasi na vzhodnem Gorenjskem, napisano delno po pripovedovanju Vinka Urankarja.
836. **[Stiplovšek Mirko in Ivan Vidali]: 27. julija 1941 se je začela oborožena vstaja.** Občinski poročevalec, Domžale, posebna številka [julija] 1963.
Kratek prikaz priprav za upor, nato vstaje julija 1941, nemških protiukrepov in nastanka prvih partizanskih čet na območju tedanjega kamniškega okraja.
837. **[Stiplovšek Mirko]: Kamniški zbornik VIII — 1962.** Občinski poročevalec, Domžale 25. IX. 1963, št. 8.
Poročilo o kamniškem zborniku, v katerem je razprava Emila Cesarja »Razvoj in delo ilegalnih in partizanskih tehnik na Kamniškem«.
838. **[Stiplovšek Mirko]: Ustanovitev Šlandrove brigade.** Občinski poročevalec, Domžale 25. IX. 1963, št. 8.
Pisec govori o ustanovitvi brigade in njenem prvem boju z nemškim okupatorjem avgusta 1943.

839. **[Stiplovšek Mirko]: Ob dvajsetletnici kočevskega zbora.** Občinski poročevalec, Domžale 25. X. 1963, št. 9.
840. **Streljali so talce.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 231—232.
Prikaz streljanja talcev v Mengšu januarja 1944.
841. **Stres Andrejček: Spomini na partizanske dni.** Kurirček 1962/63, št. 6, str. 273.
Zapis očetovega pripovedovanja o težavah, če je partizan po naključju zaostal za svojo enoto.
842. **Stritar, Bogdana: »Bosa pojdiva dekle osorej...«** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 40—41.
Spomini na izvedbo kulturnega programa na zasedanju kočevskega zbora.
843. **Strle, Franci: Kako je padel Kajuh.** Borec 1963, št. 12, str. 498—507.
Na temelju memoarskih virov in zlasti naknadnih zaslišanj ugotavlja avtor, kako in v kakšnih okoliščinah je padel Kajuh v februarju 1944.
844. **Strnad, Marija: Šli bomo tja!** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Zapis spominov na očeta, njegovo delo in odnos izdajalcev do njega.
845. **Strnad, Marija: Poklonili se bomo spominu.** Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Spomini na očeta, ki je bil v Kočevju odposlanec Zdenke vasi, in na njegov tragični konec v koncentracijskem taborišču.
846. **Strniša, Drago: Pionirji iz Most med partizani na Pugledu.** Moščanska skupnost, julij-avgust 1963, št. 8.
Prikaz delovnih oblik pionirjev v letih 1942 in 1943.
847. **Strniša, Emil: Spomini iz NOB. Aktivisti OF o podvigih železničarjev.** Nova proga 15. IV. 1963, št. 7.
Po različnih virih, delno po literaturi, delno pa po arhivih zbrane sodbe o aktivnosti železničarjev med NOB.
848. **S[trniša], E[mil]: Bogo Flander-Klusov Joža.** (Ob obletnici pesnika-partizana.) Nova proga 18. VII. 1963, št. 13.
Kratka biografija, ki zajema tudi vojni čas.
849. **Strniša, Emil: Kočevski železničarji med narodnoosvobodilno borbo.** Nova proga 4. X. 1963, št. 18.
Članek govori o delovnih oblikah kočevskih železničarjev za cilje NOB.
850. **Suhi, Janez: Ujeti general.** TV-15, 24. V. 1963, št. 11.
Pisec prikazuje, kako je vosovska patrolja pod vodstvom Alberta Grudna-Bliska v vasi Plavje med Kopro in Trstom zajela nemškega generala in njegovo spremstvo.
851. **[Sušnik Milena]: Dvajseta obletnica pomembnega dogodka.** Delekatke I. kongresa SPŽZ se bodo znova srečale. Naša žena 1963, št. 9, str. 290 do 291.
Spomini na potovanje iz Ljubljane v Dobrnič na kongres SPŽZ in njegov potek.

852. **Šabec, A[nton]: Utrinki iz domovine.** Prosveta, Chicago 2. I. 1962, št. 1 — 22. II. 1962, št. 38.
Pisec vključuje v »Utrinke« na nekaterih mestih tudi prikazovanje NOB v Sloveniji. Tako je pod poglavjem »Pleterje v času narodnoosvobodilne borbe« v obliki povzetka po knjigi dr. E. Leopolda »Kartuzija Pleterje in partizani« pokazal usodo samostana v dobi vojne v številkah 14 (19. I. 1962) do 18. (25. I. 1962). Usodo Ivana Hribarja in njegovo smrt ob zlomu stare Jugoslavije je pokazal v št. 26 (6. II. 1962) — 29 (9. II. 1962).
853. **Šalej, Bojan: Mamica mi je pripovedovala.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 326.
Zapis materinega pripovedovanja, kako so se pionirji med vojno zadržali do Nemcev.
854. **Š[avli], J[ože]: Tolminski upornik.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica, 13. IX. 1963, št. 20.
Prikaz Franca Šavlija-Medveda kot revolucionarja in aktivista OF na Tolminskem.
855. **Š[avli], J[ože]: Na stenah Rdečega roba.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 27. IX. 1963, št. 22.
Spomini na nemški napad na Gregorčičevo brigado v hribih nad Tolminom 23. avgusta 1944.
856. **Šega, M[arija]: Iz Šegove vasi.** Novice, Kočevje 9. VIII. 1963, št. 33.
Pisec prikazuje, kateri partizanski dogodki so povezani z vasjo Šegova vas v Loški dolini.
857. **[Šegedin Jože]: Spominu Silverija Pakiža.** Pravnik XVIII/1963, št. 3-4, str. 169—171.
Kratek življenjepis, ki obsega tudi dobo NOB in njegove razprave o NOB.
858. **Šegedin, Ruža: Med ranjenimi partizani.** TV-15, 23. X. 1963, št. 21 — 4. XII. 1963, št. 24.
Avtorica prikazuje, kako so v letu 1941 zdravniki hodili iz Ljubljane v partizane zdraviti ranjence, kako so jih zdravili v Ljubljani, pripravljanje prvih zavojev in povezave z zdravniki.
859. **Š[egula], D[Karel]: Umrla je Janja Šegula.** Tednik, Ptuj 15. XI. 1963, št. 44.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
860. **Šeme, Jože: »Prekomorci« v osvobodilnem boju.** Kratek pregled o nastanku in borbah zlasti III. prekomorske udarne brigade, v kateri se je borila večina primorskih fantov in deklet. Prim. dnevnik, Trst 21. IV. 1963, št. 95.
861. **Šeme, Marijanca: Spomin na partizansko šolo.** Pionirski list 9. V. 1963, št. 29.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« napisani spomini na partizansko šolo v primorski vasi Lokve.
862. **Šeme, Marijanca: Zvezde za Tomšičev bataljon.** Pionirski list 31. X. 1963, št. 8.

Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« opisani spomini na izdelavo rdečih zvezdic za Dakijeve partizane v Tomšičevem bataljonu poleti 1942.

863. **Šentjurs, Lidija: Ilegalna aktivnost v Slovenskem Primorju in Trstu.** Borec 1963, št. 8-9, str. 332—338.
Avtorica opisuje vlogo KPS pri organiziranju protifašističnega in narodno-osvobodilnega boja, množična zborovanja, volitve 1944, J. Srebrniča, sodelovanje slovenskih in italijanskih partizanskih enot, Delavsko enotnost, SIAU, krajevno poveljstvo Trsta in zlasti bivanje v Trstu.
864. **Šentjurs, Lidija-Joža in Kimovec, France-Žiga: Namesto uvoda.** [V knjigi] Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, izd. IZDG, Ljubljana 1963, str. V-XXIV.
V uvodu prikazujeta pisca temeljne momente iz razvoja NOB v Sloveniji v letih 1941 in 1942 s posebnim ozirom na Ljubljano, nato pa razgrinjata glavne značilnosti, ki izžarevajo iz korespondence Kardelja in Kidriča v navedeni knjigi.
865. **[Šetinc] F[ranc] Mihalovčan: Božidar Jakac: »Avnojska pot 1943.«** Dolenjski list, Novo mesto 30. V. 1963, št. 21, str. 7.
Pisec govori o pomenu Jakčevega zbiranja podpisov udeležencev kočevskega zbora in na zasedanju AVNOJ v Jajcu.
866. **[Šetinc] F[ranc] Mihalovčan: Čas v katerem se je porajala naša sreča.** Dolenjski list, Novo mesto 18. VII. 1963, št. 28, str. 1 in 4.
Na muzejske predmete v MNO v Ljubljani naslonjen pregled NOB v Sloveniji.
867. **[Šetinc] F[ranc] Mihalovčan: Včeraj in danes.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39, str. 1 in 2.
Oris pomena kočevskega zasedanja.
868. **Šinkovec, Črtomir: Oblaki nad sončno deželo.** Slov. Jadran, Koper 1. I. 1963, št. 1-2.
Kratek prikaz bojev enot IX. korpusa (Gradnikove, Gregorčičeve in Kosovelove brigade) z Nemci, četniki in domobranci na Vojščici, Ogalcah in Gačniku ob zadnji nemški ofenzivi aprila 1945.
869. **[Šinkovec Črtomir]: Tone Može in njegovi kurirji na TV-15.** TV-15, 1. I. 1963, št. 1.
Kratko o začetku organizacije kurirskih postaj in posebej še o TV-15 in njenem komandirju Tonetu Možetu.
870. **Šinkovec, Črtomir: Oblaki nad sončno deželo.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 249 s slikami med besedilom. 8°.
Na dobo NOB se nanašajo strani 89 do 232. Zunaj tega obsega se na NOB nanašajo le drobci. Prikazovanje dobe NOB je razdeljeno po letih na pet poglavij. V njih prikazuje pisec razvoj osvobodilnega gibanja na Goriškem s posebnim ozirom na Vojsko in njegove povezave z bližnjo okolica (Idrija). V razpravi prikazuje angažiranost prebivalstva, razvoj vojaških enot in njihove aktivnosti, zlasti primorskih brigad, okupatorske ofenzive, pomembnejša dejstva iz razvoja ljudske oblasti, delovanje zalednih vojaških oblasti, mobilizacije, kurirje, bolnišnice, tiskarno »Slovenijo«. V vsem se ozira tudi na pomembnejše posameznike, ki so kot aktivisti delovali v osvobodilnem gibanju prikazanega območja.
871. **[Šinkovec Črtomir]: Zgodovinski dnevi v Kočevju pred 20 leti.** TV-15, 5. IX. 1963, št. 18.
Utrinki iz razvoja NOB na Kočevskem od 1941 do 1943.

872. **Šinkovec, Črtomir: Pred dvajsetimi leti v Kočevju.** Pionirski list 3. X. 1963, št. 4.
Kratek prikaz kočevskega zbora.
873. **[Šircelj Jože]: In memoriam. Anici Potrata-Klanjšček v slovo.** Mladina 9. III. 1963, št. 9.
Kratka biografija skojevske aktivistke.
874. **Škerl, France: Abstinenčni večeri OF.** Borec 1963, št. 2, str. 80—83.
Pisec razlaga, kaj je bilo bistveno v proslavah; ki jih je odredila OF, za 29. oktober in 1. december 1941, 3. januar in 7. februar 1942. (V naslovu je nepravilno napisano Škerlj.)
875. **[Škerl France]-Fršk: Rešitev Ferda Kravanje iz bolnišnice.** Borec 1963, št. 4, str. 155—159.
Avtor prikazuje po arhivskih in ustnih virih, kako so aktivisti OF jeseni 1941 rešili hudo ranjenega Ferda Kravanja iz ljubljanske bolnišnice.
876. **[Škerl] France Bregar: Vprašanje odhoda prvih partizanov na Primorsko.** Borec 1963, št. 6-7, str. 284—290; št. 8-9, str. 339—345.
Na temelju arhivskih in memoarskih virov ter analizi prvih in drugih ugotavlja pisec, kdaj so odšli prvi partizani z Mokreca na Primorsko.
877. **[Škerl], F[rance] B[regar]: Drugi ptujski zbornik.** Borec 1963, št. 8-9, str. 366—367.
Poročilo o prispevkih v zborniku in poskus vrednotenja.
878. **[Škerl] France Bregar: Partizanski novinar o kočevskem zboru.** Borec 1963, št. 10, str. 369—373.
Avtor prikazuje, kako so se člani propagande pri IOOF pripravljali na zasedanje zbora odposlancev v Kočevju, kako so sodelovali na zboru in na koncu še kako je kočevski zbor odmeval v ljubljanskih kontrarevolucionarnih listih.
879. **[Škerl] France Bregar: Reševalci Ferda Kravanja pred italijanskimi sodniki.** Borec 1963, št. 12, str. 483—488.
Pisec prikazuje, kako je potekal proces proti Ferdu Kravanju (Djuru Jovanoviču) jeseni 1942 in kake rezultate je dal.
880. **Škerl, Vinko: Živi mrlič v taborišču Gusen.** Litostroj 1963, št. 7, str. 7.
Spomini na koncentracijsko taborišče v Gusenu.
881. **Škerlavaj, Milan-Petrač: Slovenski poročevalec prvič v kolportaji.** Partizanski tisk v času kočevskega zbora. Delo 4. X. 1963, št. 272.
Pisec govori o formiranju tiskarne v Kočevju po kapitulaciji Italije in njenem delu v dneh zbora.
882. **[Škodnik Vanda]: Jože Rus — sedemdesetletnik.** Delo 22. III. 1963, št. 79
Kratka biografija, ki vključuje tudi dobo NOB.
883. **Škodnik, Vanda: Na Primorskem so izkopali puške.** Ljubljana 1963. Partizanska knjižnica 1. Izd. »Kurirček« pri Zavodu »Borec«. Strani 77 s fotografijami umetniških slik. 8°.
Zbirka reportaž o NOB na Primorskem. Razen prve, ki jo je napisal Dušan Pirjevec in objavil v Slovenskem zborniku 1945 ter je dala ime celotni zbirki, in zadnje »Sedež pravice«, ki govori o zadnjih bojih za tržaško sodišče ob

osvoboditvi Trsta 1945 in ki jo je napisal Mirko Matičetov ter je bila objavljena v več listih, so vse druge ponatis objav, ki so izšle v tedanjih listih na Primorskem, predvsem v Partizanskem dnevniku, pa tudi v »Novi pisariji«, »Našem glasu«, »Triglavskih odmevih« in »Goriškem borcu«.

884. **Š[kodnik], V[anda]: Kako smo pripravljali dvorano.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 59.
Zapis pripovedovanja Doreta Klemenčiča-Maja o ureditvi dvorane v Kočevju za zasedanje zbora odposlancev.
885. **Š[kodnik], V[anda]: Spomini okrožnega sekretarja.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 38—39.
Povzetek spominov Matija Maležiča na zasedanje v Kočevju.
886. **[Škodnik Vanda]: Pesem nam je pomagala živeti.** Med bojem se je rodil naš partizanski invalidski pevski zbor. Delo 5. X. 1963, št. 273.
Avtorica nakazuje nastanek in razvoj IPZ.
887. **[Škodnik Vanda]: Za varnost je odgovoren namestnik komandanta.** Delo 5. X. 1963, št. 273.
Članek prikazuje po več virih, kako je bilo poskrbljeno za varnost zasedanja kočevskega zbora.
888. **Š[kodnik], V[anda]: Mladina je pokazala svojo veliko zrelost.** Nekdanji mladinski voditelji o rasti in razvoju mladinske organizacije v Sloveniji. Ob 20. obletnici I. kongresa Zveze slovenske mladine. Delo 10. X. 1963, št. 278.
Po pripovedovanju Mitje Vošnjaka, Staneta Kavčiča, Nika Belopavloviča itd. napisan kratek prikaz mladinske organizacije v dobi NOB.
889. **Škof, Jože: Spomini iz Dragomlje vasi.** Dol. list, Novo mesto 7. III. 1963, št. 9, str. 8.
Zapis spominov partizanskih mater Krštinčeve, Kramaričeve, Škofove in Kočevarjeve na pomoč, ki so jo nudile partizanom, in na težave, ki so jih povzročali okupatorji.
890. **Škraba, Matija: Iška vas je bila obkoljena.** Prosveta, Chicago 7. VI. 1962, št. 111.
Oris spopada partizanov z domobranci februarja 1944.
891. **Škrabar, Stane [ml.]: V hribih na Gorenjskem strojnice pojo...** Glas, Kranj 16. I. 1963, št. 6.
Po različnih pripovedovanjih napisani utrinki o narodnoosvobodilnem gibanju na Gorenjskem.
892. **Škrabar, St[ane ml.]: Dostojna počastitev obletnice.** Ob dvajsetletnici I. kongresa slovenske mladine. Glas, Kranj 28. IX. 1963, št. 113.
Zapis pripovedovanja Antona Zbontarja-Slavca o mladincu Janku Marklju, ki je padel pri Zalem logu sredi julija 1943, ko je s patroljo hotel prekoračiti Selško Soro.
893. **[Škrabar Stane, ml.] STAŠ: Janko ni prišel čez cesto.** Mladina 5. X. 1963, št. 39.
Prikaz tragedije, v kateri je padel sekretar OK SKOJ Škofja Loka Janko Markelj pri Zalem logu julija 1943.

894. **Škrap, Milko: Dnevnik iz fašističnih zaporov.** Prim. dnevnik, Trst 26. V. 1963, št. 124 — 27. VI. 1963, št. 151.
Dnevnik obsega čas od 8. avgusta 1943 do 12. XI. 1943. Obsega spomine na življenje v zaporih v Kopru, Benetkah in Parmi.
895. **Škrbinc, Franjo: Slovenske gorice v borbi.** Domače novice, Lenart 24. I. 1963, št. 2 — 8. VIII. 1963, št. 16.
Pod skupnim naslovom je objavljenih več prispevkov istega avtorja, ki prikazujejo dogodke, ljudi in nemški teror v Voličini in okolici predvsem v letih 1944 in 1945. Posamezni prispevki med seboj niso povezani, vsak zase tvori samostojno celoto. Več glej pri navedbah posameznih prispevkov.
896. **Škrbinc, Franjo: Prve žrtve fašističnega terorja v Voličini.** Domače novice, Lenart 24. I. 1963, št. 2.
Pisec prikazuje tragedijo družine Družovičevih poleti 1942.
897. **Škrbinc, Franjo: Začetki narodnoosvobodilnega gibanja na območju Voličine.** Domače novice, Lenart 7. II. 1963, št. 3. — 21. II. 1963, št. 4.
898. **Škrbinc, Franjo: Letnik Franček-Branko.** Domače novice, Lenart 7. III. 1963, št. 5.
899. **Škrbinc, Franjo: Partizanska bolnica pri Smrdeljvih v Zg. Voličini.** Domače novice, Lenart 21. III. 1963, št. 6.
900. **Škrbinc, Franjo: Ela Kristl-Tanja.** Domače novice, Lenart 4. IV. 1963, št. 7.
Lik aktivistke v Voličini in njene smrti decembra 1944.
901. **Škrbinc, Franjo: Vogrin Jožef.** Domače novice, Lenart 1. V. 1963, št. 9.
Oris partizana iz Voličine, njegove smrti in nemških aretacij po Voličini.
902. **Škrbinc, Franjo: Organizacije osvobodilnega gibanja.** Domače novice, Lenart 30. V. 1963, št. 11.
Pisec prikazuje razmah osvobodilnega gibanja v Voličini in okolici proti koncu 1944.
903. **Škrbinc, Franjo: Beg angleških ujetnikov iz mariborskih zaporov.** Domače novice, Lenart 13. VI. 1963, št. 12.
Pisec prikazuje, kako je Mirko Pravdič izkoristil letalski napad na Maribor in odpeljal angleške jetnike iz Maribora preko Slovenskih goric na Pohorje.
904. **Škrbinc, Franjo: Organizirano delo na področju Voličine.** Domače novice, Lenart 27. VI. 1963, št. 13.
Pisec prikazuje težave v delovanju osvobodilne organizacije v Voličini zaradi večkratnih izdaj.
905. **Škrbinc, Franjo: Žrtve terorja v Čermljenšaku.** Domače novice, Lenart 11. VII. 1963, št. 14.
Pisec prikazuje, kako je prišlo do nemške represalije, da so usmrtili brata Alojza in Jožeta Muršca.
906. **Škrbinc, Franjo: Nekaj zanimivih dogodkov.** Domače novice, Lenart 25. VII. 1963, št. 15.
Pisec prikazuje, kako so padli Engelbert Šoba, Jože Vogrin, Lorenc Emeršič in kako so v Sp. Voličini rešili angleškega pilota.

907. **Škrbinc, Franjo: Teško pričakovana svoboda.** Domače novice, Lenart 8. VIII. 1963, št. 16.
Pisec prikazuje, kako se je pomikala fronta preko Voličine ob osvoboditvi.
908. **Škvarc, Bernardka: Naša okolica med NOB.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 226—227.
Zapis pripovedovanja staršev o fašističnem divjanju v njihovi hiši in nad starši v hiši na robu gozda pri Colu.
909. **Šlibar, Martin: Pomladek med okupacijo.** Vestnik X/1963, št. 3-4, str. 105—107.
Razgovori o ustanovitvi in začetnem razvoju partizanskega Rdečega križa Slovenije.
910. **Šobar, Peter: Razvoj ljudske oblasti v NOB.** Novice, Kočevje 31. V. 1963, št. 23 — 20. XII. 1963, št. 51.
Pisec govori najprej o odborih OF v letu 1941, v letu 1942 govori najprej o večjih partizanskih akcijah, ki so prispevale k ustvaritvi osvobojenega ozemlja, nato o ljudski oblasti na tem ozemlju, o volitvah v NOO na Kočevskem, funkcioniranje ljudske oblasti na Kočevskem poletju 1942, italijansko ofenzivo, izgube zaradi izdajstva, delo aktivistov v Kočevju, delo odborov po roški ofenzivi.
911. **Šobar, P[eter]: Po dvajsetih letih.** Novice, Kočevje 27. IX. 1963, št. 40 in 3. X. 1963, št. 41.
Drobcji iz razvoja NOB na Kočevskem.
912. **Š[obar], P[eter] ml.: Ob 20-letnici I. kongresa Zveze slovenske mladine.** Novice, Kočevje 11. X. 1963, št. 42.
Zapis pripovedovanja Tilke Kovačevičeve o zasedanju ZSM v Kočevski reki oktobra 1943.
913. **Šoštarič, Mirko: Napadli smo avto.** Kurirček 1962/63, št. 3, str. 127—128.
Zapis očetovega pripovedovanja o mladinski akciji v Mariboru, ko so zažgali nemški avtomobil aprila 1941.
914. **Špur, Katja: Kurir Ivan.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 164.
Avtorica prikazuje, kako se je kurir v Jarenici januarja 1945 rešil Nemcev.
915. **Špur, Katja: Reševalci življenj.** Tednik, Ptuj 22. XI. 1963, št. 45.
Prikaz ravnanja bolničarke v bolnišnici »Košuta« na Pohorju ob naključnem približanju Nemcev.
916. **Špur, Katja in [Liza Taljan]: Slepa v pregnanstvo.** Ljubljana 1963, Izd. »Borec«. Strani 153. 8°.
Zapis spominov Lize Taljanove iz Slovenskih goric na izselitev vse njene družine iz Slovenije na Hrvaško, potovanje po Hrvaški, pomoč partizanom, ki jo je nudila zlasti na Kalniku, doživetje v šesti in sedmi ofenzivi, iskanje moža po Zagrebu in na vrnitev domov ob osvoboditvi.
917. **Štefe, Tatjana: Bilo je prve dni maja 1942.** Pionirski list 25. IV. 1963, št. 28.
Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« orisani spomini na divjanje italijanskega okupatorja na Kočevskem n odganjanje ljudi v internacijo.
918. **Štolfa, Mirko: Vstaja v Brdih.** Prim. novice, Nova Gorica 1. I. 1963, št. 1, str. 14.
Pisec prikazuje položaj v Brdih takoj po kapitulaciji Italije.

919. **Štolfa, Mirko: Med briškimi griči je posijalo sonce.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Zbirka »Dokazi«, št. 10. Strani XVI + 149 + 1 zemljevid Brd + I, s slikami med besedilom. 8°.
- Na temelju arhivskih in memoarskih, predvsem ustnih virov napisan pregled zgodovine NOB v Brdih. V začetku zajema razprava še čas med obema vojnama, na koncu pa sega do priključitve Primorske k Jugoslaviji v letu 1947. Prikazuje vojaško, zlasti pa politično aktivistično delo Bricev za svobodo, vse-skozi pa silno angažiranost domačega prebivavstva za narodnoosvobodilno gibanje.
920. **Štrekelj, Franček: Nepričakovano srečanje.** Pionirski list 17. X. 1963, št. 6 — 24. X. 1963, št. 7.
- Pod rubriko »Partizani pripovedujejo« prikazuje avtor kurirsko potovanje ob koncu 1943 od Cerknega v glavni štab na Dolenjskem in nazaj ter srečanje z nekdanjim soborcem Janezom Civhom-Silvom.
921. **Štrekelj, Franc-Franček: Pekel v Belški grapi.** Mladina 16. XI. 1963, št. 45.
- Spomini na boje Dolomitskega odreda z Italijani med ofenzivo aprila 1943.
922. **Štucin, Anica: Pred dvajsetimi leti.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 26.
- Spomini na odmev kapitulacije Italije v Cerknem.
923. **Štucin, Anica: Partizanska tehnika »Porezen«.** Idrijski razgledi, Idrija 30. IX. 1963, št. 3, str. 57—58.
- Kratek prikaz tehnike »Porezen« ali kasneje R-46.
924. **Štucin, Anica: Zgodovinski oris Cerkljanske med NOB.** Idrijski razgledi, Idrija 30. IX. 1963, št. 3, str. 50—52.
925. **Štucin, Anica: Cerkljanska v narodnoosvobodilni borbi.** Jadranski koledar 1964, Trst [1963], izd. Založništvo tržaškega tiska, str. 212—218.
- Avtorica prikazuje angažiranost Cerkljanskega v NOB najprej v splošnem okviru, potem pa tehnike, bolnišnice, šolstvo, gledališko aktivnost, konferenco primorskih žena, nemški napad na partijsko šolo in splošni delež na žrtvah za svobodo.
926. **Štukelj, Polde: V Dobrnič na kongres AFŽ.** Mladina 19. X. 1963, št. 41.
- Spomini člana zaščitnega bataljona na kongres protifašističnih žena v Dobrniču oktobra 1943.
927. **Šubic, Ive: Če bi še tako dolgo živel, spominov ne bi zmanjkalo.** Ljubljanski dnevnik XIII, 29. XI. 1963, št. 325, str. 8.
- Kratek zapis spominov na risarsko delo v partizanih.
928. **Šučur, Ivan: Naj teče za domovino.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 27. IX. 1963, št. 22.
- Spomini na boje z Nemci pri Šempetru pri Gorici konec septembra 1943.
929. **Š[uklje], R[apa]: Iz dni boja za svobodo in enakopravnost.** Naša žena 1963, št. 2, str. 46—48.
- Zapis pripovedovanja nekdanjih partizank Ančke Hafnerjeve, Vide Kulovčeve, Maruše Kresetove in Olge Vipotnikove o nekaterih doživetjih v partizanih.
930. **[Šuštar Stane]: Bil sem na I. kongresu ZSM.** Piše udeleženec, tovariš Stane Šuštar iz Trbovelj. Zasavski tednik, Trbovelj 10. X. 1963, št. 42.
- Spomini na mladinski kongres v Kočevski reki jeseni 1943.

931. **Š[ušteršič], F[rance]: Nikoli ga ne bomo pozabili.** TV-15, 7. III. 1963, št. 6. Spomini na tovariša in soborca Silverija Pakiža v internacijskem taborišču na Rabu.
932. **[Šušteršič France]: Kočevska jesen 1943.** TV-15, 19. IX. 1963, št. 19.
933. **Šušteršič, France: Glej, človek ...** TV-15, 23. X. 1963, št. 21.
Drobci iz življenja v taborišču v Auschwitzu.
934. **Šušteršič, France: Veliki dnevi rojstva in graditve naše oblasti.** Borec 1963, št. 11, str. 418—419.
Pisec govori o graditvi ljudske oblasti s posebnim ozirom na drugo zasedanje AVNOJ.
935. **Šušteršič, Stane: Kovači lepših dni.** Ljubljana 1963. Izd. »Borec«. Strani 179 s slikami med besedilom. 8°.
Spomini na življenje v partizanskih enotah od vstopa v partizane Dolenjskega odreda v maju 1942 do osvoboditve. V tem času opisuje pisec predvsem spomine na življenje v Proletarskem bataljonu Toneta Tomšiča, zlasti pa v enotah Tomšičeve brigade na različnih dolžnostih v Ljubljanski pokrajini in na Štajerskem. Razen bojev, ki se jih je udeležil, prikazuje zlasti odnose med borci in funkcionarji v partizanskih enotah. Ob zaključku opisuje še spomine iz Šercerjeve brigade, doživetja v bolnišnici v Vrbanovem kotu in boje na Koroškem ob osvoboditvi 1945.
936. **Švajger, Anica: 21. oktobra 1943.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 324.
Prikaz nemškega prodora v Črnomelj oktobra 1943.
937. **Švajger, Milena: Evakuacija ranjencev v Dalmacijo.** Kurirček 1962/63, št. 1, str. 34—35.
Zapis očetovega pripovedovanja o doživljanju poti iz Bele krajine v Zadar januarja 1945.
938. **Švajncer, Janez: Vsaka krogla ne zadene.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15.
Pisec prikazuje, kako je z 2 tovarišema pri Bloški polici padel v italijansko zasedo ob koncu novembra 1942 in kako so se vsi rešili.
939. **Š[vajncer], M[arija]: Povezanost z veličastnim obdobjem.** Prof. Vlado Golob: »Razglasitvi sklepov AVNOJ smo dali velik poudarek«. Večer, Maribor 28. XI. 1963, št. 278.
Intervju z V. G. o njegovih doživetjih v partizanih, zlasti v času zasedanja AVNOJ v Jajcu.
940. **Š[vajncer], M[arija]: Umetnost v taborišču.** Slikar Jože Polajnkó je ponarejal legitimacije in skiciral trpljenje v taborišču. Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
Intervju s slikarjem, v katerem je prikazal svoje življenje v Mauthausenu.
941. **Švara, Dušan-Dule: Idealna zaseda — polovičen uspeh.** Vojaški informator za ROP 1963, št. 1, str. 49—51.
Na temelju dveh sodobnih dokumentov in lastnih spominov rekonstruira pisec spopad enot Zahodnodolenjskega odreda s patroljo italijanske divizije »Cacc. d. Alpi« pri Marinči vasi ob Krki sredi julija 1942.

T

942. **Tanko, Ivan: Pred 20 leti v Banja loki.** Novice, Kočevje 8. III. 1963, št. 11.
Kratek prikaz dela Marije Jordanove, ustanoviteljice SPŽŽ v Banja loki, in splošnega ženskega dela za OF.
943. **Tašker, Zvonko: Taborišče.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 225—226.
Zapis internega pripovedovanja o življenju v koncentracijskem taborišču v Ravensbrücku.
944. **Taurer, Franc: Tam na Pugled gori...** Moščanska skupnost, julij-avgust 1963, št. 8.
Spomin na bivanje na Pugledu v letih 1941/42.
945. **Taurer, Franc: Narod si bo pisal sodbo sam.** Ob 20. obletnici Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Moščanska skupnost, oktober 1963, št. 11.
Spomini na zasedanje v Kočevju.
946. **Terčak, Stane: Narodni heroj Franjo Vrunč-Buzdo.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 211—212.
Kratka biografija.
947. **Terčak, Stane: Narodni heroj Ivan Skvarča-Modras.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 304—305.
Kratka biografija.
948. **Terčak, Stane: Kurir Branko.** Kurirček 1962/63, št. 8, str. 347—348.
Spomini na kurirja XIV. divizije Branka Raosa.
949. **Terčak, Stane: Narodni heroj Miloš Zidanšek.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 411—412.
Kratka biografija.
950. **Terčak, Stane: Vodič po muzeju revolucije v Celju.** Celje 1963. Izd. Okr. odbor ZZB NOV. Strani 32. 8°.
Ob prikazu razporeda muzejskih predmetov osvetljuje pisec neposredno tudi razvoj NOB na območju sedanjega celjskega okraja. Razvoj razčlenjuje delavsko gibanje pred vojno, aktivnost nemških šovinstov in fašistov v predvojnem Kulturbundu, razvoj NOB na celjskem območju, osvobodeno ozemlje in formiranje ljudske oblasti, razmah partizanskega zdravstva, tehnik in okupatorskega nasilja ter na koncu še zaključno fazo druge svetovne vojne in osvobodilne vojne v Sloveniji.
951. **[Tišler Andrej]: Ko nisem bil človek.** Glasova panorama, Kranj 18. V. 1963, št. 19, str. 5.
O mučenju in trpljenju v taborišču v Dachauu.
952. **Todorovič, Mijalko: O pomenu drugega zasedanja AVNOJ.** Referat podpredsednika Zvezne skupščine... Komunist 6. XII. 1963, št. 48.
953. **Tominšek, T[eodor]: Silverij Pakiž.** Delo 25. II. 1963, št. 54.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.
954. **Tominšek, Teodor: Razkrinkano izdajstvo.** Borec 1963, št. 11, str. 433—435.
Pisec v spominih obnavlja vtise s kočevskega procesa in ocenjuje pomen procesa.

955. **Tomšič, Alojz: Gradnikova v borbi.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Pisec prikazuje spopad gradnikovcev z Nemci pri Čepovanu poleti 1944.
956. **Tomšič, Andrej: Uporna kri.** Novice, Kočevje 5. IV. 1963, št. 15 — 13. IX. 1963, št. 38.
Reportaža o partizanki Sonji, njenih doživetjih v bolnišnici v Starem logu nad Kočevjem, kočevskem zaporu, zlasti pa o načinu domobranskega ravnanja z njo v Kočevju, ljubljanski »podmornici«, prisilni delavnici, bolnišnici in beg iz nje v ilegalo.
957. **Tratar, Marjan-[Učo]: Pot za bodeče žice.** Novice, Kočevje 27. IV. 1963, št. 18-19.
Spomini na odvoz s Kočevskega v koncentracijsko taborišče Chiesa nuova v Severni Italiji poleti 1942.
958. **Tratar, Marjan-Učo: Ušel jim je.** Prosveta, Chicago 9. VIII. 1962, št. 155.
Zgodba o aktivistu Francu Lavriču, ki so ga domobranci ujeli, pa jim je na poti v Kočevje ušel.
959. **Tratar, Marijan-Učo: Pred 18 leti v Zadru, zdaj na odru Šeškovega doma v Kočevju.** Dolenjski list, Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Spomini na proslavo 4. obletnice OF v Zadru 1945.
960. **Tratar, Marjan-Učo: Volili smo odposlanca za Kočevski zbor.** Novice, Kočevje 3. X. 1963, št. 41.
Spomini na izvolitev Petra Grča za odposlanca za kočevski zbor.
961. **Tratar, Marjan-[Učo]: Tudi mladina je zborovala.** Novice, Kočevje 11. X. 1963, št. 42.
Spomini na priprave in kongres ZSM v Kočevski reki oktobra 1943.
962. **Tratar, Marjan-Učo: Postal sem Tanjugov dopisnik.** Novice, Kočevje 15. XI. 1963, št. 47.
Spomini na ustanovitev Tanjuga v Sloveniji.
963. **Tratar, Marjan-Učo: Kako smo igrali v Banja loki Cankarja.** Novice, Kočevje 29. XI. 1963, št. 48.
Spomini na ustanovitev in delo rajonskega gledališča v B. L. 1944.
964. **Tratnik, Valentin: »Via dei ribelli«.** TV-15, 18. VII. 1963, št. 15.
Pisec prikazuje, kako so se prebivalci idrijskega predmestja Cegovnica (danes Partizanska ulica) angažirali za NOB, še posebej pa usodo bratov Erzenov, Pavla in Janka.
965. **Tratnik, Valentin: Bilo je ob kapitulaciji Italije.** TV-15, 5. IX. 1963, št. 18.
Spomini na čas kapitulacije v Idriji, nemško ofenzivo proti Idriji in ustanovitev Vojkove brigade.
966. **Tratnik, Valentin: Bilo je ob kapitulaciji Italije.** Prosveta, Chicago 29. X. 1963, št. 211.
Spomini na kapitulacijo Italije v Idriji in na boje z Nemci v okolici Idrije ter na ustanovitev Vojkove brigade.
967. **Trebušak, Janez: Selitev.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 86.
Zapis tetinega pripovedovanja o nemškem nasilju nad mirnimi ljudmi.

968. **Tretja »leteča četa«.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 28. VI. 1963, št. 9. Oris doživljajev Adolfa Dovžaka iz »leteče čete« v sklopu zavezniškega letalstva na neuspelem pohodu nad Belo krajino in vrnitvi v Bari v novembru 1944.
969. **[Trije ...] 3 Fragmenti.** Pripovedujejo: Jože Penca, Hinko Bratož-Okni in Radko Polič. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 6. X. 1963, št. 273. Kratki spomini na zasedanje kočevskega zbora. Več pri avtorjih posameznih prispevkov (glej št. 101, 659 in 709).
970. **Triller, Andrej; Celice smrti.** Kmečki glas 4. VII. 1963, št. 28 in Prosveta, Cleveland 25. X. 1963, št. 209. Pisec prikazuje Begunje kot center nemškega nasilja na Gorenjskem in zapise, ki so jih napisali po stenah celice.
971. **[Triller Andrej]: Junak Mihajlo padel.** Kmečki glas 5. IX. 1963, št. 37. Prikaz aktivnosti Mehdi Gusjenova-Mihajla, ruskega begunca, v partizanski vojski na Primorskem.
972. **[Trinajst ...] 13 imen — 13 junakov.** Slov. vestnik, Celovec 26. IV. 1963, št. 17. Seznam s temeljnimi življenjskimi podatki 13 koroških Slovencev, ki so jih nacisti usmrtili aprila 1943.
973. **Trojar, Franc: Bil sem merilec težkega minometalca.** Partizanski borci nas učijo. Vojaški informator za ROP 1963, št. 4, str. 46—47. Avtor opisuje svoje izkušnje o uporabljanju min in njihovem streljanju v Cankarjevi brigadi.
974. **Tušar, Stane: Številka 8905.** TV-15, 20. XI. 1963, št. 23. Spomini na življenje v nemškem taborišču Neue Gamme in na Ivana Berganta iz Stare Loke.

U

975. **Udeleženci prvega parlamenta.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 30—33. Seznam odposlancev na kočevskem zboru in faksimile podpisov udeležencev, ki jih je zbral B. Jakac.
976. **Udovič, Jože: Kako sem popravljajl orožje v partizanih.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 3, str. 18—20.
977. **Udovič, Jože: Napad na vlak pri Trebnjem.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 4, str. 19—21. Spomini na napad prvega bataljona ZDO na vlak pri Trebnjem jeseni 1942.
978. **Udovič, Jože: Hajka.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 5, str. 10—13. Spomini na doživetja med italijansko hajko na Rogu poleti 1942.
979. **Udovič, Jože: Akcija na Trški gori.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 6, str. 9—11. Spomini na miting na Trški gori 19. marca 1942 in na napad na Italijane iz zasede pri Otočcu.
980. **Udovič, Jože: Ostri vrh.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 7, str. 7—9. Spomini na življenje na Frati in Ostrem vrhu ter na spopade 3. čete 1. dol. bat. z Italijani pri Žužemberku in Ostrem vrhu spomladi 1942.

981. **Udovič, Jože: Kako sem preživel roško ofenzivo.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 10, str. 14—18.
Spomini na partizanske delavnice v Podstenicah, v Rogu in na doživetja v Rogu med italijansko ofenzivo poleti 1942.
982. **Udovič, Jože: Konjarič vrh.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 11, str. 15—17.
Spomini na pohod Gubčeve brigade v Belo krajino in boje z Italijani na Konjarič vrhu v Zumberku v letu 1943.
983. **Utrinki iz naše preteklosti in sedanjosti.** Domače novice, Lenart 28. XI. 1963, št. 24.
Na dobo NOB se nanaša predvsem odlomek iz pripovedovanja Tomaža Lovreca o delovanju odbora OF v Studencih v Slovenskih goricah.

V

984. **V zgodovinskem Jajcu pred dvajsetimi leti.** Slov. vestnik, Celovec 29. XI. 1963, št. 48.
Kratek prikaz zasedanja.
985. **V[alenčak], V[lado]: Med.** Celjski tednik, Celje 18. I. 1963, št. 2, str. 8.
Prikaz preprostega zdravljenja zagnojene rane na ranjenem partizanu na Graški gori.
986. **V[alenčak], V[lado]: Cigareta.** Celjski tednik, Celje 1. II. 1963, št. 4, str. 8.
Utrinek iz življenja v nemškem koncentracijskem taborišču.
987. **V[alenčak], V[lado]: 808. Iz partizanske beležnice.** 17. junija 1944 — Pohorje. Celjski tednik, Celje 8. III. 1963, št. 9, str. 12.
Spomini na miniranje viadukta pri Gornjem Doliču z eksplozivom pod imenom 808.
988. **Vekar, Ivo: Štirinajstletni kurir.** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 79.
Članek prikazuje, kako je kurir rešil partizane v Brkinih nenadne nemške hajke.
989. **Velikonja, Pavla: Mamica mi je pripovedovala.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 421.
Zapis materinega pripovedovanja, kako je Nemcem zamolčala bunker v hiši.
990. **Verk, Marjan: Partizanski kurir pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 231.
Zapis kurirjevega pripovedovanja o težavah na kurirskih poteh ob Savinji.
991. **[Vernik Albin]-Binč: V nacističnem peklu KT Dachau: Odmev tovarne,** Maribor 1963, št. 1-2, str. 10—11.
Nadaljevanje in konec članka o življenju v koncentracijskem taborišču (glej 1962).
992. **Vi uredniku.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 4.
Izvelčki pisem, ki so jih napisali Alenka Rebec, Polonca Gorenc, Verica Gorenc, Metka Zorman, Anton Bric, Stanka Kokole in Jelka Zupančič, učenci osemrazredne šole v Litiji, in v njih prikazujejo drobce o dogajanjih v Kočevju in kočevski okolici v dneh zasedanja kočevskega zbora.

993. **Vidmar, Branko: Napad na Verd.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 86.
Zapis pripovedovanja Toneta Vidmarja-Luka o partizanskem napadu na Verd februarja 1942.
994. **Vidmar, Josip: Srečanje z zgodovino.** Perspektive III/1962-63, št. 23-24, str. 259—271.
Pisec prikazuje kot strankarsko neopredeljen kulturni delavec svoj odnos do političnih vprašanj do slovenstva, pot k sodelovanju s komunisti v Društvu prijateljev Sovjetske zveze in v vodstvo osvobodilnega gibanja v letu 1941.
995. **Vidmar, Josip: Srečanje z zgodovino.** Maribor 1963. Izd. Obzorja. Strani 233 z avtorjevo sliko. 8°.
Ponatis nekaterih avtorjevih razprav in člankov. Na dobo NOB se nanašajo prispevki v drugem poglavju pod naslovom »Biti ne biti« na straneh 85—162.
996. **Vidmar, Josip: Prvobitna demokratična osnova Kočevskega zbora.** Vprašanja naših dni, 17. X. 1963, št. 18, str. 419.
Pisec razlaga značilnosti kočevskega zbora.
997. **Vidmar, Josip: Tito — simbol našega boja.** Spomin udeležencev II. zasedanja AVNOJ. Delo 20. XI. 1963, št. 319.
Spomini na srečanje s Titom v Jajcu in na zasedanju AVNOJ.
998. **Vidmar, Josip: »Predlagam tovariša Tita za maršala.«** Večer, Maribor 29. XI. 1963 [slavnostna izdaja].
Spomini na sestanek s Titom, udeležbo na zasedanju ZAVNOBiH in predlaganje Tita za maršala na zasedanju v Jajcu.
999. **Vidmar, Josip: Tito maršal.** Slovenska delegacija v Jajcu in njeno sodelovanje na II. zasedanju AVNOJ. Prim. novice, Koper-Nova Gorica 29. XI. 1963, št. 30.
Spomini na obisk pri Titu in na zasedanje samo.
1000. **Vidmar, Živa: Pes je rešil vas.** Kurirček 1963/64, št. 3, str. 136—137.
Članek prikazuje, kako je pes Moro s svojim lajanjem pravočasno opozoril partizane v Stopah pri Kozini na približevanje Nemcev.
1001. **Vidoš, Melita: Oče mi je pripovedoval.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 174.
Zapis pripovedovanja, kako so domobranci napadli Dolenjsko vojaško področje na Dvoru pri Žužemberku julija 1944.
1002. **Vilfan, Joža: Dnevi neizmerne sreče.** Prim. novice, Koper-Nova Gorica 6. IX. 1963, št. 19.
Prizak pomena italijanske kapitulacije za Primorske Slovence.
1003. **Vipotnik, Janez: Napisna akcija.** Spomini na partizanska leta. Ljubljana 1963. Izd. MK, zbirka Školjka, str. 5—11.
Reportaža o napisni akciji na NUK poleti 1941.
1004. **Vogelnik, Marija: Tovarišica, pripoveduj nam.** Najdihojca 5. X. 1963, št. 56.
Avtorica prikazuje stike z zaporniki v šentpeterski kasarni v Ljubljani po otrocih.
1005. **Vošnjak, Mitja: Tudi mladi rod.** Tovariš 4. X. 1963, št. 39, str. 48.
Spomini na kongres ZSM v Kočevski reki v oktobru 1943.

1006. **Vošnjak, Mitja: Mladina je imela pomembne naloge.** Mitja Vošnjak, član pokrajinskega komiteja SKOJ in urednik »Mladine«. Ljubljanski dnevnik 5. X. 1963, št. 272.
Spomini na aktivnost mladine v času zasedanja kočevskega zbora.
1007. **Vrbanc, Srečko: Ata mi je povedal.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 327.
Zapis pripovedovanja, kako oče ni hotel Nemcem povedati, kje so partizani.
1008. **[Vreg France-Mile]: Pozdrav soborcem.** Partizanski dnevnik. Posebna izdaja ob proslavi dvajsetletnice primorske vstaje in ustanovitve XXXI. divizije 4. IX. 1963, št. 1.
Intervju s prvim urednikom PD Fr. Vregom o spominih na izdajanje PD.
1009. **Vremec, Vinko: Uprli so se fašizmu.** Prim. dnevnik, Trst 13. XII. 1963, št. 295 in 14. XII. 1963, št. 296.
Pisec opisuje najprej spomine na antifašistično gibanje med Primorskimi Slovenci med obema vojnama, po 13. decembru pa aretacije in zapor, iz katerega je nastal drugi tržaški proces v decembru 1941.
1010. **Vrščaj, Zima: Dobrnič — pred dvajsetimi leti.** Delo 18. X. 1963, št. 286.
Spomini na priprave in zasedanje kongresa SPŽZ v Dobrniču v oktobru.
1011. **Vučajnik, Lojze-Nikola: Fotografija z vprašajem.** TV-15, 6. XI. 1963, št. 22.
Pisec govori o kurirski postaji TVŠ 24 poleti 1944 po fotografiji v 20. št. TV-15.
1012. **Vujošević, Jovan: Avstrijski bataljon svobode.** Komunist 9. VIII. 1963, št. 31.
Prikaz formiranja in moči avstrijskega bataljona v okviru NOV Slovenije.
1013. **Vuk, Vili: Občutek lastne državnosti.** Pogovor z dr. Dragotinom Cvetkom, udeležencem Kočevskega zbora odposlancev. Večer, Maribor 1. X. 1963, št. 229.
Spomini na zasedanje kočevskega zbora.
1014. **V[uk], V[ilij]: Zatemnjeno mesto.** Ob 20. obletnici kočevskega zbora odposlancev. 7 dni, Maribor 4. X. 1963, št. 38, str. 4.
Zapis Gerlančevega pripovedovanja o spominih na potek kočevskega zbora.

W

1015. **Winkler, Venčeslav: Učitelj je bil tudi vojak in aktivist.** O partizanskem šolstvu na Slovenskem. Večer, Maribor 3. XII. 1963, št. 280.
Pisec govori o značilnosti partizanskega šolstva in težavah, s katerimi so se morali boriti.
1016. **Woydillo Jerzy: Akcija »k«.** Mladina 31. XII. 1963, št. 51-52.
Pisec prikazuje, kako so borci podtalnega gibanja na Poljskem ubili F. Kutschera, nekdanjega šefa civilne uprave na Gorenjskem v letih 1941...

Z

1017. **Za tiskarno »Slovenija« pri Zgornji Trebuši. Kako so vozili tiskarski stroj iz Milana v partizansko tiskarno.** Mimo vseh nemških zased. Pod

- bombnim napadom zavezniških letal. Z »Ribijevim« tovornikom iz Gorice na Vogrsko in s kmečkimi vozovi v hribe. Prim. dnevnik, Trst 5. V. 1963, št. 106.
1018. **Zagorski, Cvetko: Odlomki iz »Pogovorov z onostranskimi«.** Borec 1963, št. 8-9, str. 321—331.
Utrinki spominov na T. Čufarja, M. Zidanška, Prežihovega Voranca in na življenje v Ljubljani med vojno, zlasti v letu 1942.
1019. **Zakonjšek, Rado: Nezaslužene kolajne ali herojski podvigi, ki bi bili dobrodošli. Tretjič: čemu služi taka pisarija.** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 12. I. 1964, št. 10.
Pripombe avtorja k razpravi Vlada Habjana v Celjskem zborniku 1961. Pripombe obravnavajo odnos Vlada Habjana do zgodovinskih dogodkov v Savinjski dolini. Se posebej se dotikajo Ernesta Dovjaka.
1020. **Zakonjšek, Rado: Čemu služi takšna pisarija?** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 8. XII. 1963, št. 333.
Kritika razprave »Spomini žive dlje ko ljudje« v Celjskem zborniku 1961.
1021. **Zalaznik, Franc-Leon: Dolga in težka pot. 1941—1945.** Maribor 1963. Izd. Obzorja. Strani 510 s slikami. 8°.
Spomini na razvoj partizanskega gibanja na Štajerskem. Pisec v njih opisuje svojo pot sodelovanja v revolucionarnem gibanju od zloma stare Jugoslavije do osvoboditve. V prvem delu »Med revirji in Slovenskimi goricami« opisuje najprej delovanje v Mariboru in na Dunaju, nato odhod v partizane pozimi 1942, življenje v 1. štajerskem bataljonu po obrobju Savinjske doline, Šaleški četi, Pohorskem bataljonu, odhod na politično delo na terenu, potovanje s Stanetom (F. Rozmanom) na Koroško, delo v tehniki, odhod v Slovenske gorice septembra 1943 in delovanje na terenskem delu do odhoda na Kozjak januarja 1944. V drugem delu z naslovom »Dnevnik s Kozjaka« (str. 235—510) opisuje v obliki dnevniških zapiskov svoje delovanje na Kozjaku vse do osvoboditve. V tem delu kakor že tudi prej opisuje svoja srečanja s partizani in aktivisti OF kakor tudi z drugimi ljudmi, ki jih je srečaval na svojih poteh na delu.
1022. **Zavadlal, Sonja: Oče mi je pripovedoval ...** Kurirček 1962/63, št. 2, str. 80.
Zapis očetovega pripovedovanja o bivanju v 1. prekomorski brigadi in nato proletarski pod poveljstvom Milana Željja.
1023. **Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. DEL VI. Knjiga 10. Borbe v Sloveniji 1944 (Januar).** Pripravil za tisk Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani s sodelovanjem Vojno-zgodovinskega inštituta Jugoslovanske ljudske armade. Izd. IZDG. Ljubljana 1963. Strani 562. 8°.
Ponatis izvirnih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih okupatorskih in drugih dokumentov o NOB v Sloveniji.
1024. **Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941—1945. II. 3. knjiga. September 1943—februar 1944.** Ljubljana 1963. Izd. Muzej ljudske revolucije Slovenije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. V počastitev dvajsetletnice zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, II. zasedanja AVNOJ v Jajcu in I. zasedanja SNOS v Črnomlju. Strani 471 + (III). 4°.
1025. **Zgodovinski zbor v Jajcu. Tednik, Ptuj 28. XI. 1963, št. 46.**
Prikaz kompilacijskega značaja najvažnejših sklepov na II. zasedanju AVNOJ.

1026. **Zibelnik, Pavle-Pajo: Patrulja za Gorenjsko.** TV-15, 1. I. 1963, št. 1 in 10. I. 1963, št. 2.
Spomini na vzdrževanje kurirske zveze z Gorenjsko za prenašanje propagandnega gradiva v letih 1941/42.
1027. **Zidar, Milan-Stojan: Kočevski zbor leta 1943.** Spomini iz narodnoosvobodilne borbe. Snežnik, Ilirska Bistrica 1963, št. 5 — 1964, št. 6.
Spomini na izvolitev delegatov in potovanje v Kočevje ter udeležbo na zboru odposlancev.
1028. **Zidar, Milan-Stojan: Dolga pot primorskih delegatov.** Dol. list Novo mesto 3. X. 1963, št. 39.
Spomini na potovanje na zasedanje kočevskega zbora.
1029. **Z[orko], M[arica]: Hermini Seničarjevi v slovo.** Celjski tednik, Celje 31. V. 1963, št. 21, str. 4.
Nekrolog, ki se dotika tudi dobe NOB.
1030. **Z[orko], M[arica]: Pred dolgimi leti.** Gledališki list SLG v Celju 1963/64, št. 1, str. 20—21.
Spomini na bivanje v zaporih novembra 1941.
1031. **Zorn, Jože: Komponist in dirigent, ki je ponesel partizansko pesem v svet.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 165—166.
Po pripovedovanju komponista Rada Simonitija napisan oris njegove partizanske poti in komponiranja.
1032. **Zorn, Jože: Zbor Jugoslovanske armade »Srečko Kosovel«.** Kurirček 1962/63, št. 4, str. 166—168.
Prikaz nastanka in nadaljnje poti partizanskega pevskega zbora.
1033. **Zorn, Jože: Predstavljamo vam Radovana Gobca.** Kurirček 1962/63, št. 5, str. 216—217.
Prikaz Radovana Gobca kot skladatelja partizanskih pesmi.
1034. **Zorn, Jože: Dirigent Ciril Cvetko.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 314—315.
Prikaz Cirila Cvetka kot glasbenika. Prikaz obsega tudi dobo NOB.
1035. **Zorn, Jože: Harmonika v partizanih.** (Skica o dirigentu Janezu Kuharju.) Kurirček 1962/63, št. 8, str. 363—365.
1036. **Zorn, Jože: Z mladostnimi doživetji pretkane Miheličeve podobe.** Kurirček 1962/63, št. 9, str. 403—405.
Kratek oris umetniške poti Franceta Miheliča. Oris vključuje tudi dobo NOB.
1037. **Zorn, Jože: Glasbenik Makso Pirnik — neutrudni partizanski popotnik.** Kurirček 1962/63, št. 10, str. 463—465.
Zapis pripovedovanja Maksa Pirnika o komponiranju v partizanih in glasbenih tečajih na Primorskem.
1038. **Zupanc, Ludvig-Ivo: Prva srečanja z raztrganci.** Gledališki list SLG v Celju 1963/64, št. 1, str. 11.
Spomini na spopad z raztrganci na Dobrovljah v septembru 1942.

1039. **Zupančič, Anton: Dogodek na Kamen vrhu.** Borec 1963, št. 8-9, str. 368.
Pisec dopolnjuje Iva Pirkoviča, kako je Ivan Bartol odnesel italijansko puško 3. avgusta 1941.
1040. **Zupančič, Jože: Spomini na leta NOB.** Farmis 25. VI. 1963, št. 9.
Utrinek spominov na belogardistični vpad v vas Češnjice spomladi 1943.
1041. **[Zupančič Jože]: Zlata poroka na partizanski javki.** Ljubljanski dnevnik 19. II. 1963, št. 48.
Članek prikazuje delo Janeza Koprivničarja in njegove družine na Velikem vrhu nad Litijo za cilje NOB.
1042. **Zupančič, Jože: Dolenjska kopriva ne pozebe hitro ...** Dolenjski list, Novo mesto 27. XI. 1963, št. 47, str. 6.
Reportažni zapis pripovedovanja Franceta Gorenca-Planinskega o borcu Toneu Dolinšku, kako je dozdevno padel na Notranjskem in kako se je z njim srečal v Žužemberku v partizanski bolnišnici.
1043. **Zupančič, Jože: Pokol v ledenici.** TV-15, 4. XII. 1963, št. 24.
Zapis spominov Janeza Bregarja na nemški zločin v Gabrovki konec oktobra 1943.
1044. **Zupančič, Tina: Pojasnila bralcem »Frata«.** Borec 1963, št. 3, str. 143 do 144.
Avtorica prikazuje, na kakih virih je napisala svojo kroniko o »Frati« in delno zavrača kritiko Iva Pirkoviča.

Ž

1045. **Žalar, Alojzij: Sejali smo v solzah.** (Spomini duhovnika izgnanca.) Nova pot 1963, št. 5-7, str. 310-324, št. 8-10, str. 413-430.
Pisec prikazuje najprej sprejem izgnancev v Zagrebu, svoj odhod v Beograd, življenje v Beogradu in Valjevu, Kragujevcu in nemški pokol v Kragujevcu 21. oktobra 1941 in nato v Kraljevu, četniške poskuse popravoslavljenja slovenskih izgnancev, izdajanje slovenskega lista »Cerkveni zvon« v Kragujevcu, bombardiranje zavezniških letal, težave s četniki v letu 1944 (Marjan Kremžar), osvoboditev Kragujevca, srečanje z ruskimi vojaki, življenje v svobodi in repatriacijo.
1046. **Ž[ardin], F[eri]: Trije dnevi, na katerih sloni današnji čas.** Mladina 28. IX. 1963, št. 38.
Zapis pripovedovanja Mitja Vošnjaka o kočevskem zboru.
1047. **Ž[ardin], F[eri]: Živa je ostala le slika.** Viktor Ručigaj je iz drvečega vlaka slikal jarške talce. Mladina 26. X. 1963, št. 42.
Pisec prikazuje v reportažni obliki, kako je Ručigaj fotografiral nemško streljanje talcev za Halužanom in nato pobegnil.
1048. **Ž[ardin], F[eri]: Fant z naslovne strani.** Mladina 27. XI. 1963, št. 46-47
V reportažni obliki in v drobnih utrinkih orisani doživljaji Lojzeta Papiča-Topiča iz Bele krajine v partizanih po Dolenjskem od 1942 do osvoboditve Ljubljane.
1049. **Žavcer, Pavel: Odprta knjiga zgodovine NOB plemeniti mlado generacijo.** Koroški fužinar, Ravne 22. V. 1963, št. 6-8.
Po različnih virih zbrani utrinki o narodnoosvobodilnem gibanju na Koroškem.

1050. **Žebaljca, Ivanka: Mama pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 1, str. 42.
Zapis materinega pripovedovanja o nemškem ropanju v Tuhinjski dolini pred koncem 1944. leta.
1051. **Žekar, Martin: Pričevanje.** Zbornik 1964 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires 1963, str. 171—181.
Kontrarevolucionarni pisec prikazuje proces proti organizatorjem mihailovičevstva v dobi NOB, to je proces, označen kot proces proti dr. Janku Koestlu in soobtožencem. V prikazu navaja tudi dejanja, ki jih je proces pripisoval obtožencem, da so jih zagrešili v dobi vojne.
1052. **Ževart, Milan: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju.** Maribor 1962 [1963]. Izd. Obzorja. Strani 360 s slikami. 8°.
Priročnik kratkih historiatov po abecednem redu urejenih krajev na območju mariborskega okraja, kolikor so odigrali pomembnejšo vlogo v narodnoosvobodilnem boju na območju mariborskega okraja.
1053. **Židanik, Stane: Spomin iz vojnih dni.** Novoteks, Novo mesto 1963, št. 9, str. 10—13.
Spmini na življenje v glavnem štabu Slovenije jeseni 1943, zlasti pa na doživetja ob nemški ofenzivi oktobra 1943.
1054. **Žitnik, Danica: Spomini iz partizanskih časov.** Kurirček 1963/64, št. 2, str. 90.
Članek prikazuje, kako je droben dečko Peter rešil partizansko četo pred nemško hajko.
1055. **Žolnir, Bogdan: Ob prazniku Mežiške doline.** Koroški fužinar, Ravne 22. V. 1963, št. 6-8, str. 37—38.
1056. **Žuvela, Miran: Med vojno.** Kurirček 1962/63, št. 7, str. 326.
Zapis materinega pripovedovanja, kako je iz Celja odnašala razne stvari za partizane.

KAZALO

CONTEST СОДЕРЖАНИЕ TABLE DES MATIERES INHALT

RAZPRAVE — ARTICLES — СТАТЫ — ETUDES — ABHANDLUNGEN

Milica Kacin, Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924 3

The Parliamentary Elections and Political Conditions in the Julian March 1921—1924
Параментские выборы и политическая ситуация в Юлийской краине в 1921—1924 гг.
Les élections parlementaire et la situation politique en Marche Julienne en 1921—1924
Die Parlamentswahlen und die politischen Verhältnisse in der Julischen Mark 1921—1924

ZAPISKI IN GRADIVO — NOTICES AND MATERIAL — ЗАПИСИ И МАТЕРИАЛЫ — NOTES ET MATERIAL — NOTIZEN UND UNTERLAGEN

Milica Kacin, Alenka Nedog, Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1918—1929 161

Chronological Survey of the Labour Movement in the Slovene Provinces 1918—1929
Хронологическое обозрение событий из истории рабочего движения в Словении в гг. 1918—1929
Aperçu chronologique des événements concernant l'histoire du mouvement ouvrier en Slovénie 1918—1929
Chronologische Übersicht der Arbeiterbewegung in den slowenischen Ländern 1918—1929

Miroslav Luštek, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra, III. od ustanovitve operacijskih con do prvih divizij 239

Conspectus of the National Liberation Military Units, Slovenia, and Their Commanders, III. From the Foundation of the Operating Zones to the Earliest Divisions
Обзор соединений народноосвободительной армии Словении и их командного состава, ч. III, от создания оперативных зон до первых дивизий
Complex des unités militaires de l'Armée de libération en Slovénie et de leur cadre de commandement, dès la constitution des zones opérations jusqu'à la formation de premières divisions
Übersicht der Einheiten der Volksbefreiungsarmee von Slowenien und ihrer Kommandanten. III. Von der Aufstellung der Operationszonen bis zu den ersten Divisionen

Metka Lovrič, Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem 267

Munition Plants in Dolenjsko and Notranjsko (Slovenia)
Оружейные мастерские в провинциях Доленска и Нотранска
Ateliers d'armes en Basse-Carniole et en Carniole-Intérieure
Waffenwerkstätten in Dolenjsko und Notranjsko (Unterkrain und Innerkrain)

OCENE IN POROČILA — REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ
И СООБЩЕНИЯ — CRITIQUES ET RAPPORTS — REZENSIONEN
UND BERICHTE

Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. (<i>Jože Sorn</i>)	285
Adriano Dal Pont — Alfonso Leonetti — Massimo Massara, Giornali fuori legge. La stampa clandestina antifascista 1922—1943. (<i>Milica Kacin</i>)	286
Herbert Steiner, Die KPÖ und der Februar 1934. (<i>Tone Zorn</i>)	288
Hermann Mitteräcker, Kampf und Opfer für Österreich. (<i>Tone Zorn</i>)	288
Il Comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Dokumenti. (<i>I. J.</i>)	289
Ennio Maserati, L'occupazione jugoslava di Trieste, maj—junij 1945. (<i>Ivo Juvančič</i>)	291
France Filipčič, Pohorski bataljon. (<i>France Škerl</i>)	293
Edvard Kocbek, Slovensko poslanstvo. Dnevnik s poti v Jajce 1943. (<i>France Škerl</i>)	300
Vojnoistoriski glasnik 1960—1964. (<i>F. Š.</i>)	305

INFORMACIJE — INFORMATION — ИНФОРМАЦИИ — INFORMATIONEN
— NACHRICHTEN

Knjižne novosti 307

PRILOGA — SUPPLEMENT — ПРИЛОЖЕНИЕ — SUPPLEMENT —
BEILAGE

France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1963 1

PRISPEVKI
za zgodovino delavskega gibanja

Letnik V 1964 Št. 1-2

Uredništvo je bilo zaključeno septembra 1965

Zunanja oprema: Arhitekt Vlasto Kopač

Izdaja ..

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Številka čekovnega računa 501-603-15

Dopise in rokopise pošiljajte na naslov:

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja

Ljubljana, Trg revolucije 1

Telefon št. h. c. 2 35 71

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani

Natisnjeno v 1200 izvodih

